SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

3

EDİTÖR:

PROF. DR. HASAN BABACAN

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Editör / Edıtor • Prof. Dr. Hasan Bababcan
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Karaf Ajans

Birinci Basım / First Edition • © MART 2020
ISBN • 978-625-7938-91-4

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 3

Editör

Prof. Dr. Hasan Babacan

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SİNEMADA 3B BASKI TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI

Merve YAZICI, Gülşah Ferrah POLAT 1

BÖLÜM 2

ALGILANAN EBEVEYN TUTUMLARI VE KOŞULLU ÖZ DEĞER İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Tuğba ALTINTAŞ, Özlem ALTUN, Mehmet Necati CİZRELİOĞULLARI..... 21

BÖLÜM 3

PETROL FİYAT ŞOKLARININ HİSSE SENEDİ PİYASALARINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Havva GÜLTEKİN, Adil OĞUZHAN, Ayşegül İŞCANOĞLU ÇEKİÇ..43

BÖLÜM 4

2008 GLOBAL KRİZİNİN TÜRK, ABD VE AB BANKALARI ÜZERİNE-KARŞILAŞTIRMALI ETKİNLİK ANALİZİ

Pelin ŞAHİN YARBAĞ..... 65

BÖLÜM 5

BÜYÜK VERİ'DE HADOOP MİMARİSİ VE MAPREDUCE ALGORİTMASI

Hakan ÖZKÖSE 97

BÖLÜM 6

ALTIN POST VE ARGO GEMİCİLERİNİN EFSANESİ

Korkmaz MERAL, Ümit KUMARGAL 121

BÖLÜM 7

REKABET ODAKLI REKLAMLARDAKİ İLETİŞİM DİLİNİN ORTAYA KONULMASINA YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA

Hidaye Aydan (Silkü) BİLGİLİER, Aynur YILDIRIM, Yağmur SÖNMEZ..... 151

BÖLÜM 8

KURUM İÇİ İLETİŞİMDE RIZANIN İNŞASI VE MOTİVASYON

Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ 169

BÖLÜM 9

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN AKTÖRLERİ VE ROLLERİ

Salih ÇİFTÇİ..... 183

BÖLÜM 10

SİYASİ ÇATIŞMADAN, SİLAHLI SİYASET VE SANAL SOSYAL SAVAŞA POSTMODERN GÜÇ SİYASETİ

Oğuzhan ERGÜN 207

BÖLÜM 11

GENETİK ALGORİTMALAR VE İŞLETMELERDE KULLANIM ALANLARI

Fatma SÖNMEZ ÇAKIR..... 233

BÖLÜM 12

RUHSAL PROBLEMLERİN TEDAVİSİ İÇİN YARDIM ARAMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sinem Cankardaş NALBANTÇILAR 249

BÖLÜM 13

SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA TOKSİK LİDERLİK ALGISI

Muhammet ÇANKAYA 265

BÖLÜM 14

KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: GELİR DÜZEYLERİNE GÖRE SEÇİLMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Yavuz ODABAŞI, Emine Betül AYDIN 283

BÖLÜM 15

ULUSLARARASI TEAMÜL HUKUKU ÇERÇEVESİNDE DEVLETLERİN SINIR AŞAN HAVA KİRLİLİĞİNİ ÖNLEMEYE YÖNELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Beyza ÖZTURANLI ŞANDA 311

BÖLÜM 16

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA DENİZ HUKUKU ALANINDAKİ GİRİŞİMLERİ VE GANAİM-İ BAHRİYE KANUNU

Neslihan BOLAT BOZASLAN* 327

BÖLÜM 17

PAZARLAMA KÜLTÜRÜ

Tülay ÖZKAN 343

BÖLÜM 18

ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACI ROLÜ

Özgür GÜLDÜ 357

BÖLÜM 19

YOKSULLARIN TURİZM SEKTÖRÜNE KATILMALARINDA TURİZM İŞLETMELERİNDEN ÖRNEK UYGULAMALAR

Neşe KAFA 379

BÖLÜM 20

GELENEKSEL KONUTLARDA EV İÇİ HAMAMLARI: YÖRÜKKÖY HAMAMLI EVLERİ

Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK 397

BÖLÜM 21

BİR NEGATİF DIŞSALLIK OLARAK AKADEMİK MOBBİNG'İN ETKİLERİ VE AKADEMİK MOBBİNG'E ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ahmet ARSLAN 421

BÖLÜM 22

YENİ MEDYA ARAŞTIRMALARININ GELECEĞİNİ POZİTİVİST YOLLARLA ARAMAK:YÖNTEM ARAYIŞINDA İNTERAKTİF BİR YAKLAŞIM

Caner ERDOĞAN, Beste BUDAN 449

BÖLÜM 23

JUNG'UN ARKETİP KAVRAMI DOĞRULTUSUNDA APPLE VE SAMSUNG REKLAMLARININ ANALİZİ

Sevgi KAVUT 463

BÖLÜM 24

KONUT SEÇİMİNDE ETKİLİ FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ VE SWARA ve WASPAS YÖNTEMLERİ İLE ÖRNEK UYGULAMA

Metehan YAYKAŞLI ,Orhan ECEMİŞ 483

Bölüm 1

SİNEMADA 3B BASKI TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI

Merve YAZICI[1]
Gülşah Ferrah POLAT[2]

1 Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, merve.yazici@yalova.edu.tr
2 Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, gulsah.polat@yalova.edu.tr

1. GİRİŞ

3B (üç boyutlu) baskı teknolojisi hayatımızın hemen her alanını değiştirmektedir. Tıpta, otomotiv sektöründe, mimaride ve sinema endüstrisinde kullanılmaktadır. 3B baskı, benzersiz ürünlerin hızlı ve çok hassas bir şekilde oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Bu, ekran gerçekçiliğini değil, aynı zamanda bilim-kurgu sektöründe de oldukça önemlidir. 3B baskı, yönetmenlerin tüm fikirlerini hayata geçirmelerini sağlamakta ve yaratıcılıklarını arttırmaktadır. 3B baskı kullanan filmlerin listesi oldukça uzundur ve bu teknoloji kullanılmaya da devam edilecektir. 3B yazıcıların giderek yaygınlaşması sadece gişe rekoru kıran Hollywood filmlerinde değil düşük bütçeli filmlerde ve reklamlarda da kullanılmaktadır. Özel bir malzemeye gerek kalmadan yönetmenin fikirlerine sadık kalarak hızlı ve ucuza istenilen sahneleri oluşturmak mümkündür.

Bu çalışma kapsamında 3B baskı yöntemleri ve malzemeleri incelenecek, bu teknoloji kullanılarak yaratılmış karakter ve sahnelerin yer aldığı filmler araştırılacaktır. Bu sayede teknolojinin kapsamına dair bir fikir oluşacaktır.

2. 3B Baskı Yöntemleri

3B yazıcı teknolojileri ilk geliştirilme aşamasında genelde prototip imalatı için kullanılırken günümüzde ürünün tamamının istenilen malzeme ile basılabildiği bir dönemdir. Bu teknoloji eklemeli imalat olarak tabir edilen ürünün katmanlar halinde basıldığı bir üretim şeklidir. Öncelikle bilgisayar destekli tasarım programları vasıtasıyla tasarlanan model, yazılımlar sayesinde dilimlerine ayrılmaktadır. Bunun için hazırlanan model kullanılan programda STL (Stereolithography) dosya formatına dönüştürülmektedir. Bu. stl uzantısı modeli küçük üçgenlere ayrılmakta ve bu sayede organik formların da basılabilmesine olanak sağlamaktadır (Özgel Felek, 2019c)

3B baskı yöntemleri genel olarak FDM (eriyik katı modelleme), SLA (Steleolithography) /DLP (Digital Light Processing), Polyjet/ Multijet, SLS/ SLM ve Binder Jetting başlıklarında incelenecektir.

Üç boyutlu baskı teknolojisinde kullanılan malzemeler genel olarak ABS, PLA, Naylon ve Fiber malzemelerdir. Kullanıldığı alana bağlı olarak malzeme teknolojisi de bu yönde gelişmektedir (Özgel Felek, 2019c)

2.1. FDM (Eriyik Katı Modelleme)

3B Yazıcı teknolojileri içerisinde en yaygın kullanılan yöntem olan FDM (Fused Deposition Modeling) yani “eriyik katı modelleme” teknolojisidir. Bu yazıcılarda kullanılan malzeme, filament adı verilen,

rulo halindeki sert bir termoplastiktir. Kullanılan filamentlerin malzemeleri oldukça çeşitlidir: ABS, PLA, PET, HIPS, Nylon, PCABS, ULTRAT, Karbon Fiber (Günbal, 2019).

Üretim mantığına göre model, sıcaklık kontrollü bir nozul vasıtası ile termoplastik malzemenin katman katman üretim tablasına aktarılmasıyla gerçekleşmektedir. Model üretimi tamamlandığında eğer destek yapıları varsa el veya özel bir karışım vasıtasıyla sökülebilmektedir. Bu teknolojide de modelin basılabilmesi için modeli katmanlarına ayıran yazılımlar kullanılmaktadır. Diğer teknolojilerde olduğu gibi, bir katman oluşturulduktan sonra, platform indirilir ve bir sonraki katman oluşturulur (Özgel Felek, 2019b). Bilgisayar ortamında modellenen üç boyutlu dosyadan üç boyutlu katı model oluşturulması aşamasında FDM teknolojisi ile katmanlı üretim tekniğiyle üretilecekse, model dilimleme programlarına aktarılmalıdır. Öncelikle model .stl formatında kaydedilerek kullanılan dilimleme programına aktarılır. Üst üste yığma tekniğiyle baskı sırasında nozül filamenti eriterek model basılmaktadır (Özgel Felek, 2019a).

FDM modelleri için, modelin yazıcıdaki konumunu dikkate almak önemlidir. $45^{0'}$den büyük açıya sahip eğimli yüzeyler destek malzemesini gerektirmektedir. Aynı şekilde eğer model içerisinde bir desen varsa bu da dolgu malzemesi gerektirmektedir (Melnikova, Ehrmann ve Finsterbusch, 2018).

2.2. SLA (Steleolithography) /DLP (Digital Light Processing)

Stereolitografi bilgisayar destekli öğelerin hızlı, hassas ve tekrarlanabilir üretimi anlamına gelen ilk hızlı prototipleme teknolojisidir (Özgel Felek, 2019b). SLA ve DLP teknolojilerinde UltraViyole (UV) ışığında kürlenen ve sertleşen sıvı reçine kullanmaktadırlar. Buna göre, bu yazıcılar sıvı reçineden katmanları oluşturarak çok hassas bir şekilde üretim gerçekleştirmektedir.Üretim tablası ters mantıkla çalışır ve üretim ters bir şekilde yapılmaktadır. Reçine tankı ve tabla arasında bulunan ince boşluğa gelen reçine UV ışığı ile kürlenerek katmanlar oluşturulur.

SLA 3B yazıcılarda baskı hassasiyeti ve yüzey kalitesi çok ince lazer kullanılarak kürleme yaptıkları için oldukça yüksektir. Bu hassasiyet kabiliyeti sayesinde SLA Teknolojisinin en çok döküm gerektiren parçalar, dental uygulamalar, kuyumculuk gibi sektörlerde kullanımı yaygındır.

SLA, FDM teknolojisinde olduğu gibi baskı bir çizgi üzerinde ilerlemekte ve ilerlediği noktalardaki reçineyi sertleştirmektedir. DLP teknolojisinde ise baskı alınacak cismin dilimlenmiş olan her bir katmanı aynı anda sertleştirilerek sonuç ürüne dönüştürülmektedir (Günbal, 2019).

SLA teknolojisi, FDM teknolojisine göre daha iyi yüzey kalitesi ve destek ihtiyacını en aza indiren bir teknolojidir. Ancak ilk kullanıldığı dönem itibari ile lazer sistemlerinin kolay temin edilebilir olmaması ve buna ek olarak her bir basım için tankın, üst basım limitine kadar reçine ile doldurulması gerektiğinden ve bu reçinelerin oldukça yüksek fiyatları nedeniyle yaygın kullanılmamaktadır (Erkol, 2019).

2.3. Polyjet

Polyjet ve Multijet teknolojileri kağıt üzerine baskı alan yazıcılardaki mürekkep baskı teknolojisine benzer bir şekilde malzeme püskürterek çalışmaktadır. Bu 3B yazıcılar, UV ışığı ile kürlenen fotopolimer malzemeyi çok küçük damlalar şeklinde püskürtmektedir ve anında Ultra Viyole ışığı ile sertleşerek katmanları oluşturmaktadır. Püskürtme kafası, çok ince fotopolimer tabakası boyunca x ekseninde ileri geri kaydırılmaktadır. Her inşa işlemi sonrası jet köprüsünün yanında bulunan UV ampulleri bu katın sertleşmesi için UV ışığı yaymaktadır. Bu adım diğer teknolojiler tarafından istenen ek kürlenmeyi ortadan kaldırmaktadır. Dahili püskürtme tepsisi aşırı hassasiyetle aşağıya doğru hareket eder ve püskürtme kafası, katman oluşturmaya devam etmektedir. Model tamamlanana kadar katman katman ilerlemektedir. Multijet 3B yazıcıları ise SLA teknolojisinde olduğu gibi hassas ve pürüzsüz yüzey elde etmeyi sağlamaktadır ve birkaç renkte baskı yapmaya olanak sağlamaktadır (Günbal, 2019) (Singh, 2011).

2.4. SLS /SLM

SLS (Selective Laser Sintering) yani “Seçici Lazer Sinterleme yöntemi üç boyutlu katı nesneler oluşturmak için lazer kullanılan bir teknolojidir. Hammadde olarak naylon, poliamid, alüminyum, çelik, gümüş, metaller, cam ve seramik vb. gibi birçok farklı maddenin toz halini kullanarak baskı almaktadır (Günbal, 2019).

SLS teknolojisi, yüksek cihaz ve malzeme maliyetlerinden dolayı FDM veya SLA kadar yaygın kullanılmamaktadır. Bu teknolojide de üç boyutlu modelin basılabilmesi için katmanlarına ayıran yazılımlar kullanılmaktadır. Her katman granül halinde bulunan tozları sinterleyerek lazerin ilerleyeceği yolu belirlemektedir. Lazer, katman üzerinde hızlı ışımalar yaparak hareket eder ve malzeme tozlarını eriterek yani sinterleyerek birbirine yapıştırır. Her katman bu şekilde oluşturulmaktadır. Bütün katmanlar bittiğinde üretilen model, üretim tablası üzerinde sinterlenmemiş tozların içerisinde yer almaktadır. Bu tozlar geri dönüştürülmek üzere temizlenir ve model elde edilmektedir (Wadea, Atef, Moath, Hisham, & Abdulrahman, 2018).

SLS baskı alınacak özellikle büyük hacimli modellerde baskıdan sonra çıkarılabilen delikler bulunmalıdır. Ayrıca bu boşlukların tozun baskı sırasında akabilmesi için yeteri kadar geniş olması gerekmektedir (Melnikova ve diğerleri, 2018). Üç boyutlu modelin basılabilmesi için katmanlarına ayıran yazılımlar kullanılmaktadır. Her katman granül halinde bulunan tozları sinterleyerek lazerin ilerleyeceği yolu belirlemektedir. Lazer, katman üzerinde hızlı ışımalar yaparak hareket eder ve malzeme tozlarını eriterek yani sinterleyerek birbirine yapıştırmaktadır (Özgel Felek, 2019b).
SLM (Selektif Lazer Sinterleme) baskı SLS'nin bir alt çeşidi olarak kabul edilmektedir. Bu tip yazıcılarda özellikle toz haldeki metaller kullanılır. Lazer, toz haldeki metalleri yazılım vasıtasıyla katman katman eritip, katılaştırarak baskı almayı sağlamaktadır. Paslanmaz çelik, titanyum, kobalt, krom ve alüminyum gibi metal malzemeler bu yöntemde kullanılmaktadır (Günbal, 2019).

2.5. Binder Jetting

Binder Jetting teknolojisi SLS teknolojisine benzer bir şekilde, yine toz malzemeyi birleştirerek çalışmaktadır. Fakat Binder Jetting teknolojisinde kumtaşı tozu yapıştırıcı (Binder) kullanılarak birleştirilir ve aynı zamanda katmanların oluşumunda renk kullanılarak renkli baskı almayı sağlamaktadır.

Kumtaşı tozu yapıştırıcı binder ile birleştirildiği için üretilen parçaların mukavemeti fazla değildir. Ürünlerin baskısı tamamlandıktan sonra, parçalar toz haznesinin içinden çıkartılarak temizlenmektedir. Temizleme sürecinden sonra model, kuvvetlendirici ve yapıştırıcı kimyasal içinde bekletilerek son ürün elde edilmektedir (Günbal, 2019).

Kısacası bu teknoloji malzeme parçacıklarını doğrudan birleştirmek için bir lazer ya da elektron ışını gibi bir ısı kaynağı kullanmak yerine, bir araya getirilmek üzere ikincil ısıl işlem işlemlerin gerçekleştirilmeden önce istenen geometriyi oluşturmak için başlangıçta birlikte yapıştırılmaktadır (Zenou ve Grainger, 2018).

3. 3B Baskı Teknolojisi Kullanılan Filmler

1990'lardan bu yana 3B teknolojisi, özel efektlerin büyümesiyle birlikte film sektöründe de gelişmeye başlamıştır. CGI (Computer Generated Image) yani bilgisayarda yaratılan imajların kullanımı filmlerde yaygınlaştı ve hatta karakterlerin, yaratıkların, nesnelerin, patlamaların, gezegenlerin ve hatta tüm evrenlerin tasarımlarını oluşturmak için kullanılmaktadır. Film sadece CGI tarafından oluşmamaktadır. Sahne,

setlerin ve hatta karakterlerin canlanmasına yardımcı olan film yapımının önemli bir parçasıdır. Film endüstrisinde 3B yazıcıların kullanımı daha umut verici hale gelmektedir, zamandan ve paradan tasarruf etmek için yapımcılar, sahne ve kostüm tasarımcıları son zamanlarda 3B yazıcıları kullanmaktadır.

Ürün yaratmada sınırlamaların olmaması, 3B baskının en büyük avantajıdır. Genellikle sınırlamalar, içerik oluşturucuların hayal gücü tarafından ortaya çıkar. Karakterler tarafından kullanılacak karmaşık kostümler ve fütüristik cihazlar yaratmak bu teknoloji ile çok daha kolay ve hızlı olmaktadır. Çağdaş animasyonlar ve özel efektler çok yüksek kalitede olsa da birçok durumda neyin gerçek olduğunu ve neyin bilgisayardan üretildiğini ayırt etmek mümkündür. Bu yüzden birçok film yapımcısı CGI kullanımını en aza indirerek pratik çözümler aramaktadır. Bu da 3B baskı işleminin kısa sürede, yüksek kaliteli, kişiselleştirilmiş öğeler oluşturmanın bir yolu olarak çözüm sunmaktadır.

3B Baskı teknolojisinin kullanıldığı filmlerden örnekler incelenecektir. Seçilen filmler 2009-2018 yılları arasında vizyona girmiştir.

3.1. Coraline (2009)

Coraline (2009), geleneksel stop-motion animasyon kullanan Oregon merkezli prodüksiyon stüdyosu Laika tarafından yaratılan ödüllü bir animasyon filmidir. Karakter üretmek için binlerce parçayı 3B baskı teknolojisi kullanarak karakterlerin yüz ifadelerini üretmek için geleneksel olmayan bir yöntem kullanılmıştır. Coraline'de 200.000'in üzerinde olası yüz ifadesini oluşturmak üzere Şekil 1'de görüldüğü üzere 6.333 yüz parçası (üst ve alt) basılmıştır.

Şekil 1. Coraline Film Karakteri 3B Baskısı (All3DP, 2019)

Üretimde, üst ve alt yüz parçalarının bir araya geldiğini gösteren görünür çizgiler vardır, ancak bu çizgiler post production yani prodüksiyon sürecinin son aşaması sırasında kaldırılmıştır. Tüm karakterlerde 3B basılı bileşenlerle temsil edilen iş miktarının, daha geleneksel yöntemlerle oluşturulmuş olması durumunda sürecin 30 yıldan fazla olduğu tahmin edilmektedir, bu özellikte istenen ifade düzeyini sağlamak gerçekten mümkün olmayacaktır (All3DP, 2019)

3.2. Iron Man 2 (2010)

Iron Man 2, Hollywood'da 3B baskı kullanımının en iyi örneklerinden biridir. Bu film için tam ölçekli bir Iron Man zırhı yaratılmış ve Robert Downey Jr tarafından oluşturulmuştur. Iron Man 2'de, Robert Downey Jr'ın ellerine 3B tarama yapılmış, böylece Şekil 2'de görülen eldivenler daha rahatça ellerine uyacak ve bunların üretim sorunlarının parçalanmalarını azaltacak şekilde şekillendirilebilmiştir. Her bir parça, 3B taranmış elin etrafına eklemlenecek şekilde dikkatlice tasarlanmıştır, daha sonra kalıp yapılmıştır. Bu kalıplara uygun bir malzeme (cam elyafı, kauçuk vb.) dökülerek gerçek metal gibi görünmek için özel bir boya ile boyanmıştır. Böylece oluşan ürün hem daha pratik hem de daha çarpıcı bir görünüme sahip olmuştur

Şekil 2. Iron Man 2 Eldiven Tasarımı (Fast Company, 2019)

3.3. ParaNorman (2012)

ParaNorman, Laika tarafından, Sam Fell ve Chris Butler tarafından yönetilen bir stop-motion animasyon komedi korku filmidir. Karakterin yüzlerini oluşturmak için bir 3B renkli yazıcı kullanan ilk 3B film ve yalnızca 3B olarak çekilen ikinci filmdir. Film, hayaletlerle iletişim kurabilen genç bir çocuk olan Norman hakkındaki hikayeyi anlatmaktadır. Bu film üzerinde çalışan ekip, aynı karakter için çeşitli yüz ifadelerini oluşturmak istemiştir. Bunu yapmak için, farklı yüz ifadeleriyle tüm yüzleri oluşturmak için 3B yazıcıları kullanmışlardır. Karakter böylece 1,5 milyon ifadeye sahip olmuştur. 3B yazdırılan yüzleri olan 27 karakter için hızlı prototipleme departmanı, bir yüz kütüphanesinde depolandıkları ve kataloglandıkları 31.000 bölüm çıkarmışlardır. 27 saniyelik bir çekim, tek bir karakter için 250 farklı yüz gerektirmekteydi. Şekil 3'de örneği gösterildiği şekilde her bir yüz, bileşenlerin bir araya geldiği ufak çatlaklarla işaretlenmiştir.

Şekil 3. ParaNorman Film Karakteri 3B Baskısı (Popular Mechanics, 2019)

Daha sonra, Coraline (2009) filminde olduğu gibi bu ek yerleri post production aşamasında kaldırılmıştır (Popular Mechanics, 2019).

3.4. Muppets Most Wanted (2014)

Muppets Most Wanted (2014) filminde Jean Pierre Napoleon, Le Maximum adında küçük bir Interpol otomobil kullanmaktadır. Şekil

4'de gösterilen, film için tasarlanan bu araba Propshop tarafından 3B olarak basılmıştır. Bir golf arabasının tabanı, bir yolcu ve bir kukla için oluşturulan parametreleri kullanarak LightWave modelleme programı kullanılarak model oluşturulmuştur.

Şekil 4. Muppets Most Wanted Filmi için Tasarlanan 3B Baskı Araba (All3DP, 2019)

Genel tasarım tanımlandıktan sonra Zbrush programında şekillendirilmiştir. Üretici firma tarafından istenen araç son şeklini alana kadar altı farklı versiyonu üretilmiştir. Kararlaştırılan son model, 600 dpi'de maksimum 1060 mm x 500 mm x 600 mm hacme sahip olan VoxelJet 3B yazıcısında basılabilmek için 7 küçük parçaya dilimlenmiştir. Ve basılan bu parçalar son ürünü oluşturmak için boyanmış ve birleştirilmiştir.

Bu işlem, Propshop'un kilden heykel yapmak ve son ürünü fiberglastan çıkarmak gibi daha geleneksel yöntemler kullanmış olmasından çok daha hızlı ve daha az malzeme kaybıyla sonuçlanmıştır (All3DP, 2019).

3.5. Jurassic World (2015)

Klasik Jurassic Park film dizisinden Jurassic World (2015), Colin Trevorrow tarafından yönetilen ve Derek Connolly tarafından yazılmış bir bilim kurgu macera filmidir. Film, Jurassic Park'ın, kurgusal Orta Amerika'daki Isla Nublar adasında, klonlanmış dinozorların bir tema parkının neredeyse on yıl boyunca işletildiği Isla Nublar adasında yaşanan olaylardan 22 yıl sonra gerçekleşmektedir. Şekil 5'de örnek bir sahnesi verilen Jurassic World, 3B baskı sayesinde gerçeğe daha da yaklaşmıştır. Ekip, orijinal kemik ve fosilleri 3B olarak tarayarak tarih öncesi eserlerin kopyalarını oluşturmak ve 3B yazdırılabilir modeller oluşturmalarına

yardımcı olmak için 3B tarama ve 3B baskı kullanmıştır. 3B yazıcılar sayesinde, ekip dinozor iskeletlerini de basma şansını yakalamıştır. 3B dosyalarında bazı değişiklikler yaparak, erkekler, kadınlar ve ergenler yaratılmıştır. Bu teknoloji sayesinde dinozorların tasarımlarının olabildiğince gerçekçi görünmeleri şansına sahip olunmuştur (3d Print, 2019).

Şekil 5. Jurassic World Film Sahnesi ve 3B Modelleme (3D Print, 2019)

3.6. Chase Me (2015)

Chase Me, Fransız dijital sanatçı Gilles-Alexandre Deschaud tarafından hazırlanan 3B basılı bir filmdir. Kısa film tamamen 3B baskılı parçalardan yapılmıştır. Hikaye büyülü bir ormanda yürürken ukulele (Hawaii dilinde zıplayan pire anlamına gelen telli çalgılar ailesine ait bir enstrüman) oynayan bir kızla başlamaktadır ve yürürken, gölgesi onu ormanda kovalayan bir canavara dönüşmektedir. Filmin her karesi ilk önce sanatçı tarafından CG'de (Computer Generated- Bilgisayar Destekli) tasarlanmıştır ve daha sonra 3B baskılara dönüştürülmüştür. Bu kısa animasyon filmini yapmak için toplam iki yıl, on ay aralıksız 3B baskı, dört ay CG animasyonu yapılmış ve 2.500 3B baskı parçası oluşturulmuştur. Şekil 6'da örnek baskılar verilmiştir. Set ve karakterler 100 mikron çözünürlükte basılmıştır ve ormandaki ağaç gibi daha büyük parçalar 22 ayrı parça olarak basılmış ve daha sonra birleştirilmiştir (Chase Me Film, 2019).

Şekil 6. Chase Me 3B Baskı ve Film Sahnesi (Chase Me Film, 2019)

3.7. Star Wars: The Force Awakens (2015)

Star Wars: The Force Awakens, J. J. Abrams'ın yazdığı ve yönettiği bir uzay operası filmidir. Bu Star Wars filmi için pek çok sahne ve kostüm 3B olarak basılmış ve bütün özel efektler ve kostüm tasarımı Michael Kaplan gözetiminde oluşturulmuştur. Ünlü Stormtroopers kaskı, Şekil 7'de gösterilen parlak krom Stormtrooper zırhının büyük bölümleri, Kylo Ren'in kırmızı ışık kılıcı ve C3PO'nun bazı bölümleri 3B yazıcılar kullanılarak üretilmiştir. 3B yazıcıları kullanmanın en büyük avantajı, bu üretim tekniğinin, filmin oldukça hızlı ve kusursuz bir şekilde oluşturulmasını sağlamıştır (3D Print, 2019).

Şekil 7. Star Wars: The Force Awakens 3B Baskı Zırh Parçaları (3D Print, 2019)

3.8. Kubo and the Two Strings (2016)

Kubo ve Two Strings (2016), Laika Studios tarafından da üretilmiştir. Film için, 3 boyutlu baskının ölçeği daha da genişletilmiştir. Coraline (2009)'daki gibi üst ve alt yüz bölümlerine ek olarak, göz kapaklarını ve kulakları da basmaya başlamışlardır, böylece sadece ana karakter için 48 milyon olası yüz ifadesi siparişi vermişlerdir.

Ayrıca, baskı sürecindeki tüm parçaları yönetmek için yazılım geliştirmeleri için Stratasys firması ile çalışmışlardır. Baskı sonrası her bir parçanın elle boyanmasını gerektiren Coraline'den farklı olarak, Kubo ve Two Strings'de, birçok parçayı aynı anda birden fazla renkte basmak

için Şekil 8'de gösterildiği gibi Stratasys J750 ve Connex3 yazıcıların polietilen tabanlı teknolojisini kullanmışlardır.

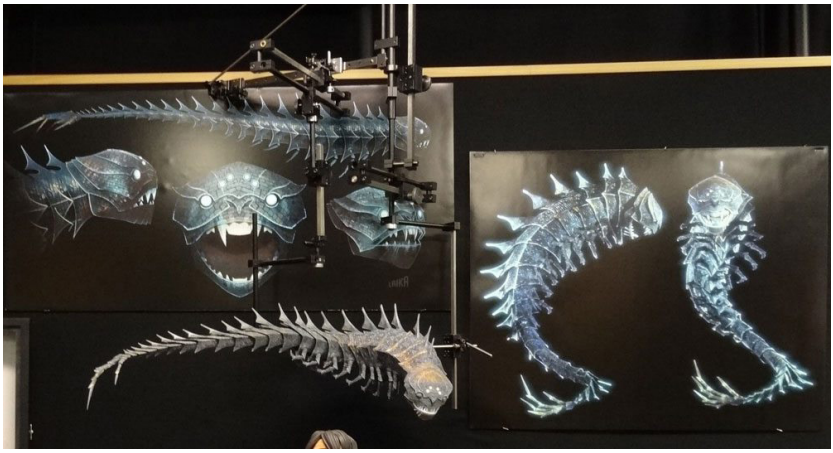

Şekil 8. Kubo and the Two Strings 3B Baskı Aşaması (Kubo, 2019)

Moon Beast, Kubo ve Two Strings'de biraz daha fazla tasarım çalışması gerektiren özel bir karakterdir. Diğer karakterler tipik bir kil gövdesiyle birleştirilebilse de, Moon Beast karakterin tamamında tutarlılığı sağlamak için tüm vücudu 3B olarak basmaya ihtiyaç duymuştur. Bu, bir kaz boynu armatürüne tutturulmuş 900 parçadan oluşan tüm gövdenin basılmasını gerektirmiştir. Bu karakterin geliştirilmesi, yazdırılması ve birleştirilmesi 6 ay sürmüştür. Ayrıca, farklı yüz ifadeleri için 1400'den fazla ağız parçası basılmıştır. Bu, Laika'nın filmlerinde ilk kez %100 3B baskılı karakter kullandığı bir film olmuştur (Kubo, 2019).

3.9. First Man (2018)

First Man, Damien Chazelle'in yönettiği ve Josh Singer'ın yazdığı biyografik bir drama filmidir. Film, 1969'da Ay'a Apollo 11 misyonu için giden yılları takip etmektedir ve bunu hayata geçirmek için 3B yazıcılar kullanılmıştır. First Man'ın üretimi sırasında ekip, Apollo 11 kapsülünün ölçekli bir kopyasını oluştururken, diğer bazı ikonik kopyalarla birlikte büyük boyutlu 3B baskı şirketi BigRep ile çalışmıştır.

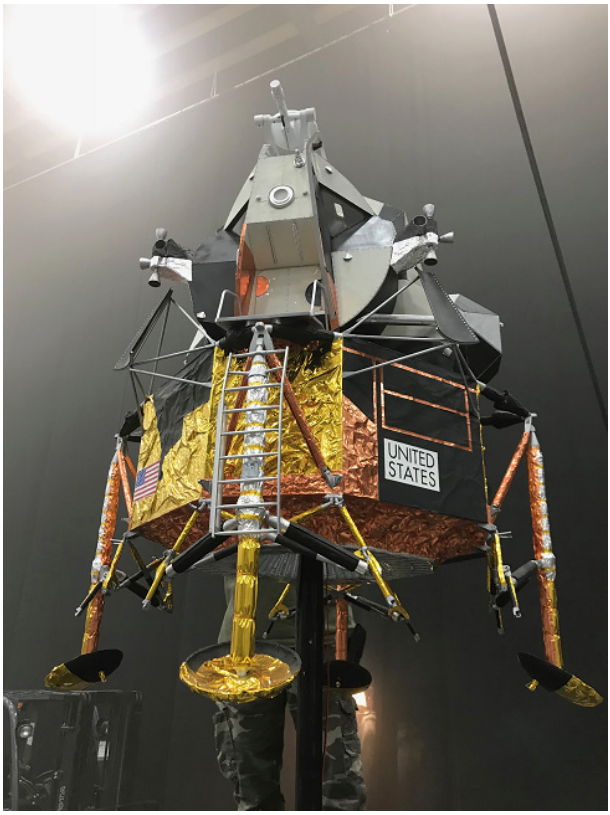

Şekil 9. First Man Filmi İçin 3B Basılan Apollo 11 (3D PRINT, 2019)

Herhangi bir yapım şirketinin işinin önemli bir bölümü, ister film yapmak ister uçak kabini bileşenleri yapmak olsun, bütçeye bağlı kalmaktır. Bu yüzden BigRep'in 3B yazıcılarını kullanmanın, filmin kopyalarını üretme maliyetinden tasarruf edilmesi için kullanılmıştır. Geleneksel yöntemler kullanılarak oluşturulsaydı çok daha büyük miktarda harcama yapmak gerekecektir (3D PRINT, 2019).

3.10. Black Panther (2018)

Black Panther, aynı adı taşıyan Marvel Comics karakterine dayanan bir süper kahraman filmidir. Marvel Studios tarafından üretilen ve Walt Disney Studios Motion Pictures tarafından dağıtılan babasının ölümünden sonra Wakanda'nın kralı olan T'Challa'nın hikayesini anlatmaktadır. Black Panther, Ruth Carter'ın şaşırtıcı çalışması için En İyi Kostüm Tasarımı dalında Oscar kazanmıştır. Bir örnek Şekil 10'da verilmiştir.

Şekil 10. Black Panther 3B Kostüm Baskı

Film, teknolojik olarak gelişmiş bir ortamda çeşitli fütüristik araçların bulunduğu bir sahnede yer aldığından, kostümlerin bu estetiği yansıtması önemlidir. Filmin kostüm tasarımından sorumlu Carter, bir dizi eskiz, illüstrasyon ve dijital desen yaratmıştır. Onları hayata geçirmek için, 3B baskılı giyilebilir alanlarda uzmanlaşmış disiplinler arası bir tasarımcı olan Julia Koerner Carter'a yardımcı olmuştur. Koerner, aktris Angela Bassett'in oynadığı Kraliçe Ramonda'ya uygun son teknoloji bir aksesuar koleksiyonu oluşturmak için Belçikalı bir 3B baskı şirketi olan Materialize ile iş birliği yapmıştır (3d print, 2020).

4. Sinema Filmlerinde Kullanılan 3B Yazıcılar

4.1. BigRep ONE

BigRep ONE, büyük boyutlu nesnelerin endüstriyel 3B baskısını olabildiğince kolay ve ekonomik hale getirmek için yaratılmıştır. Oda sıcaklığında malzemeler kullanılarak daha iyi kalitede ve daha yüksek hızda çok çeşitli endüstrilerde ve uygulamalarda kullanılmaya devam etmektedir (BigRep- One, 2019).

4.2. Materialize

Materialize, 3B baskı endüstrisinin bel kemiğini oluşturan bir dizi yazılım çözümüne ve 3B baskı hizmetine 30 yıllık 3B baskı deneyimini dahil etmektedir. Materialise'in açık ve esnek çözümleri, dünyayı daha iyi ve daha sağlıklı bir yer haline getirmeyi amaçlayan yenilikçi 3B baskı uygulamaları inşa etmeleri için sağlık hizmetleri, otomotiv, havacılık,

sanat ve tasarım ve tüketici ürünleri de dahil olmak üzere çok çeşitli endüstrilerde oyunculara olanak sağlamaktadır. Merkezi Belçika'da bulunan ve dünya çapındaki şubeleri olan Materialize, endüstrideki en büyük yazılım geliştiricileri grubunu dünyadaki en büyük ve en eksiksiz 3B baskı tesislerinden biriyle birleştirmektedir (Materialise, 2020).

4.3. Voxeljet

Voxeljet, endüstriyel uygulamalar için 3B baskı sistemleri konusunda dünya çapında lider bir tedarikçidir. 3B baskı sistemlerimizde kullanılan yenilikçi Binder-Jetting teknolojisi sayesinde karmaşık tasarımlar için gereken geometrik özgürlüğü sunmaktadır. Bu, sadece çeşitli endüstriler ve uygulamalar için en ekonomik çözümleri değil aynı zamanda üretim işlemlerinin daha da iyileştirilmesiyle sonuçlanmaktadır (VoxelJet, 2019).

4.4. Stratasys J750

3B yazıcı teknolojisinin geldiği en önemli aşamalardan biri olan Stratasys J750 sistemi renk, şeffaflık ve esnekliğin sonsuz kombinasyonları ile gelişmiş renk gerçekliği seviyelerini sunma yeteneğine sahiptir. Stratasys J750 ve yeni çıkan J735, CMYKW ve saydamlık dâhil olmak üzere 500.000'den fazla renk sunmaktadır. J750/J735 canlı ve gerçekçi bir görünüm ile gelişmiş doku (texture) ve mükemmel kontrasta sahiptir. Bu yeni canlı renkler duyurulan yeni malzemeler ile elde edilebilmektedir; VeroMagentaV ve VeroYellowV. Gerçek bir kırmızı, sarı ve turuncu aralığı, yeni canlı renkler, saydam renkler ve üstün renk doğruluğu sağlamaktadır (Infotron, 2019).

4.5. Objet 350 Connex3

Connex3 sistemi, aynı anda birden fazla renk ve materyali 3B olarak basan dünyadaki ilk 3B yazıcıdır. Daha geniş baskı kabiliyeti yelpazesiyle sahaya liderlik etmeye devam etmektedir, böylece gerçek üretim parçalarının hassasiyetine, görünümüne ve havasına sahip parçalar oluşturulmaktadır (Stratasys, 2019).

5. Sonuç

1990'lardan bu yana sinema endüstrisindeki özel efektlerin büyümesiyle birlikte, 3B yazılımların kullanımı sinema endüstrisinde yaygın bir hale gelmiştir. Film yapımcıları eskiden gerçek nesneleri kullanırken CGI yani bilgisayarda yaratılan görselleri kullanarak daha ucuz bir yönteme odaklanmışlardı. Ancak günümüzde daha gerçekçi bir film yaratmanın en iyi yolunun gerçek nesneleri ve CGI'yi karıştırmak olduğunu, ancak gerçek nesneleri, gerçek aksesuarı ve gerçek kostümleri kullanmanın ekranda en iyi sonucu elde etmek için şart olduğunu fark

etmeye başlamışlardır. Filmler gittikçe daha pahalı olmaktadır, stüdyolar ve yatırımcılar gittikçe daha fazlası talep ettiklerinden bütçeyi aşmamak için en ucuz teknikleri kullanmak istemektedirler. 3B modelleme araçları tasarımları, atmosferleri veya evrenleri geliştirmek için temel hale gelmiştir. 3B modelleme yazılımından çok, 3B baskıyı filmin yaratım sürecinde de uygulamak artık mümkündür. 3B tarama, 3B tasarım ve 3B baskı şimdi sinemada gittikçe daha fazla yer kaplamaktadır. Film yapımcılarının neden fütüristik 3B baskı olanaklarından yararlanmak istediklerini anlamak kolaydır.

3B baskıyı büyük ekranda görmenin en heyecan verici kısımlarından biri, bir yapımcının fikirlerini olduğu gibi yansıtabilmesidir. Prop (oyuncular tarafından kullanılan olan sahne eşyası) yapımcıları, film yapımcıları ve kostüm tasarımcıları bu teknolojiden en iyi şekilde farklı seviyelerde yararlanmaktadır. Mühendisler, tasarımcılar ve yapımcılar, sinema sektöründe teknolojiyi kullanarak bu alanı daha yenilikçi yönlere itmiştir. 3B baskı, dünyayı şaşırtıcı şekilde değiştirdi ve sinema sektörünü de ilerletmeye devam edecektir.

KAYNAKLAR

(2019, 12 7). 3d Print: https://3dprint.com/237258/a-look-into-some-movies-that-have-used-3d-printed-props/ adresinden alındı

(2019, 10 10). Chase Me Film: http://www.chasemefilm.com/home adresinden alındı

(2019, 11 7). 3D Print: https://3dprint.com/111920/3d-printing-the-force-awakens adresinden alındı

(2019, 12 20). VoxelJet: https://www.voxeljet.com/ adresinden alındı

3D PRINT. (2019, 12 5). BigRep Replicas: https://3dprint.com/234631/bigrep-replicas-for-oscar-nominated-film/ adresinden alındı

3d print. (2020, 7 11). 3d Printed Props: https://3dprint.com/237258/a-look-into-some-movies-that-have-used-3d-printed-props/ adresinden alındı

All3DP. (2019, 9 20). (https://all3dp.com/2/3d-printing-movies-3d-printing-behind-the-scenes/). adresinden alındı

BigRep- One. (2019, 12 10). https://bigrep.com/bigrep-one/ adresinden alındı

Erkol, B. (2019). *Dijital Işık İlkeme ile Kürleşme Özellikli Üç Boyutlu Yazıcı.* İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

Fast Company. (2019, 11 7). https://www.fastcompany.com/1640497/iron-man-2s-secret-sauce-3-d-printing adresinden alındı

Günbal, U. (2019). *Yeni Bir Üç Boyutlu Yazıcı Tasarımı ve İmalatı.* Şanlıurfa: Yüksek Lisans Tezi,Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Infotron. (2019, 10 10). Stratasys J750: https://infotron.com.tr/stratasys-j750/ adresinden alındı

Kubo. (2019, 12 5). Ginkgo3d: https://press.ginkgo3d.com/kubo/ adresinden alındı

Materialise. (2020, 01 10). (https://www.materialise.com/). adresinden alındı

Melnikova, R., Ehrmann, A. ve Finsterbusch, K. (2018). 3D Printing of Textile-Based Structures by Fused Deposition Modelling (FDM) with Different Polymer Materials. *IOP Conference Series:Materials Science and Engineering, vol 62, DOI: 10.1088/1757-899X/62/1/012018* .

Özgel Felek, S. (2019a). Fdm Teknolojisi Kullanılan 3b Yazıcılarda Baskı Parametreleri. *Mühendislik ve Multidispliner Yaklaşımlar* (s. 305-322). içinde İstanbul: Güven Plus Grup Danışmanlık A.Ş. Yayınları.

Özgel Felek, S. (2019b). Mimari Yapılarda 3 Boyutlu Yazıcıların Kullanımı. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 289-296.

Özgel Felek, S. (2019c). Üç Boyutlu Yazıcıların Mobilya Bağlantı Elemanlarında Kullanımı Ultimaker İle Örnek Bir Uygulama. *5. Uluslararası Mühendislik*

Mimarlık Ve Tasarım Kongresi (s. 893-909). İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.

Popular Mechanics. (2019, 10 12). https://www.popularmechanics.com/culture/movies/a8026/paranorman-powered-by-3d-printing-11744926/ adresinden alındı

Singh, R. (2011). Process Capability Study of Polyjet printing for Plastic Components. *Journal of Mechanical Science and Technology 25(4), DOI: 10.1007/s12206-011-0203-8*, s. 1011-1015.

Stratasys. (2019, 11 11). Objet Connex3: https://www.stratasys.com/3d-printers/objet-350-500-connex3 adresinden alındı

Wadea, A., Atef, M., Moath, A., Hisham, A. ve Abdulrahman, A. (2018). An overview of selective laser sintering and melting research using bibliometric indicators. *Virtual and Physical Prototyping,13(4)*, s. 282-291.

Zenou, M. ve Grainger, L. (2018). Additive Manufacturing of Metallic Materials. *Additive Manufacturing Materials, Processes, Quantifications and Applications, DOI: 10.1016/B978-0-12-812155-9.00003-7*, s. 53-103.

Bölüm 2

ALGILANAN EBEVEYN TUTUMLARI VE KOŞULLU ÖZ DEĞER İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Tuğba ALTINTAŞ[3], Özlem ALTUN[4],
Mehmet Necati CİZRELİOĞULLARI[5]

3 Öğr. Gör. Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, tugba.altintas@kisbu.edu.tr
4 Yrd. Doç. Dr. Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, ozlem.altun@kisbu.edu.tr
5 Yrd. Doç.Dr. Kıbrıs İlim Üniversitesi, mehmetcizreliogullar@csu.edu.tr

1. GİRİŞ

1.1. Ebeveyn Tutumları ve Önemi

İnsan anne rahminde başlayan süreçle beraber öncelikli olarak ailenin sonrasında da toplumun bir parçasıdır. İnsanın biyopsikososyal bir varlık olması sebebiyle psikolojik olarak sağlıklı olması, sağlıklı bir öz değere ve benliğe sahip olması kişisel yaşantının olumlu devamı için bireysel olarak ve bireyin toplum içerisinde sağlıklı bir sosyalleşme ile insanlarla karşılıklı ilişkiler içerisine girecek olması açısından da toplumsal anlamda büyük önem taşımaktadır (Candansever, 2001). Doğum sonrasında da çocuğun yaşama adapte olması için gerekli deneyimlerde ilk aracı ailedir (Grusec ve Davidov, 2007). Araştırmanın değişkenlerinden birisi olan bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumlarının, bireyin gelişimi üzerinde yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır. Sağlıklı bir ailede çocuk güven duygusu edinebilir, olumlu bir benlik algısı kazanabilir. Bu sebeple litaratüre bakıldığında ebeveyn tutumlarının psikolojik iyi oluş, öz değer, benlik gelişimi, psikopatoloji gibi birçok değişkenle birlikte incelendiği görülmektedir (Dirik vd., 2015). Ebeveyn tutumları bireylerin yaşamlarını, kalitelerini ve sağlıklı bir birey olma gereksinimlerini negatif veya pozitif yönde etkileyebilen bir faktördür (Altıntaş, 2019). Yavuzer (2005) de çocukların geliştirecekleri kendilik algısı ve öz değerin anne, baba tutumlarının bir yansıması olduğunu ifade etmektedir.

Araştırmada temel alınan algılanan ebeveyn stillerine bakıldığında Arriendell ve arkadaşları (1999) tarafından 3 tip ebeveyn tipi belirtilmiştir. Duygusal sıcaklık boyutunda olan ebeveynler çocuklarını ayrı bir birey olarak görebilen, ihtiyaç ve gereksinimleri önemseyen, çocuğa sevgi ile yaklaşan ebeveyn tipleridir. Bir diğer tutumda olan ebeveynler ise aşırı koruyucu olan ebeveynlerdir. Leavy (1966; Akt: Altıntaş, 2019) de aşırı koruyuculuk stilindeki ebeveynlerden bahsederken anneyi baz almış ve annenin çoçuğa karşı her zaman bir bebek bakıyormuşcasına tutum sergilediğini bunun da çocuk için sağlıklı kişilik, öz değer ve sosyalleşme sürecini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Bu ebeveynler çocuğun güvenliğine karşı gereksiz endişe taşıyan, bu sebeple çocuğa karşı kısıtlayıcı olabilen ebeveynlerdir. Son olarak reddedicilik sergileyen ebeveyn tipinde ise, ebeveynler çocuğa karşı yargılayıcı, yıkıcı eleştiride bulunan, sevgi eksikliği hissettiren ebeveynler olarak görülmektedir.

Alan yazın taramasında birçok araştırmanın da ebeveyn tutumları ve bireyin psikolojik olarak sağlıklı gelişiminin ilişkisi ifade ettiği görülmektedir. Araştırmanın bir diğer değişkeni olan koşullu öz değer ile ebeveyn tutumları ilişkisi de bu noktada başlamaktadır. Sağlıklı yönde koşullanan bir öz değer bireye sağlıklı bir gelişim süreci sunacaktır. Kavram olarak öz değere baktığımızda, öz değer; kişinin kendisine ait

geçmiş, gelecek ve bu zaman zarfında hayattaki rolleri ve yeri ile ilgili olarak zihninde oluşan imgeler bütünüdür(Aydın, 2005).

1.2. Koşullu Öz- Değer Teorisi

Araştırmada temel alınan bir diğer teori olan Koşullu Öz Değer teorisinde ise bireyin öz değerini yapılandırabileceği 7 alandan bahsedilmektedir. Bu alanlar içsel alan olarak; aile desteği, tanrı sevgisi ve erdem alt alanlarıyken, dışşal alan olarak; fiziksel görünüm, onay alma, akademik yeterlilik ve rekabettir. Teoriye göre birey öz değerini birden fazla alanda yapılandırabilmekte fakat bir alan daha baskın olmaktadır (Crocker ve Wolfe, 2001). Bu alanlar incelendiğinde aile desteğinin olumlu olması, Tanrı sevgisinin artması ve ahlaken erdemli bir birey olunmasının kişilerin öz değerini olumlu yönde etkilediği, psikolojik olarak sağlıklı oluşda, özgüvende ve bağımsızlıkta olumlu etkileri olduğu görülmektedir (Ateş ve Durmaz, 2016; Crocker ve ark, 2003; Ocak 2011). Ebeveyn tutumları ile ilgili araştırmalar ışığında olumlu bir ebeveyn tutumunun bu alanlarda gelişimi artırdığı düşünülmektedir (Baker ve Hoerger, 2012; Huppert ve ark, 2009). Litaratüre bakıldığında psikolojik ve patolojik birçok rahatsızlıkta, benlik ve öz değer gelişiminde anne baba tutumlarının etkisi görülmektedir. Dışsal alanlarda bulunan boyutlara bakıldığında; fiziksel görünüm alanında yapılanan bir öz değerin bireyde olumsuz benlik algısı, yeme bozukluklarına yatkınlık oluşturabileceği ve bunların ebeveyn tutumları ile ilişkili olduğu araştırmalarda mevcuttur (Sohn, 2012; Crocker ark, 2002; Stice, 2000). Rekabet, akademik yeterlilik ve onay alma boyutlarına bakıldığında ise bireyler bu alt boyutda ‘’daha başarılı olmalıyım, birinci olmalıyım, kabul görmeliyim’’ inancı ile hareket etmektedir. Bu koşullanma alanında bireyler kaygı ve strese daha meyillidir bu sebeple başarızlığa daha yakındırlar. Elde ettikleri başarısızlık sonucunda da öz değerlerinde bir düşüş gözlemlenmektedir (Lerman ve ark, 2015; Leary ve Baumeister, 2000). Böylece görülebilir ki ebeveyn tutumları bireylerin bu yönde koşullanan bir öz değere sahip olması konusunda etkileyici bir faktördür. Luhnaten ve Wolfe (2001) da çalışmalarında bunu desteklemişlerdir. Aşırı Koruyucu ve Reddecilik gibi olumsuz ebeveyn tutumlarının rekabet, fiziksel görünüm, akademik yeterlilik ve onay alma alanlarını beslediği düşünülmektedir. Alan yazındaki araştırmalar da bunu destekler niteliktedir (Şanlı ve Öztürk, 2012; Baker ve Hoerger, 2012; Petrowski ve ark, 2009; Dirik ve ark, 2015). Lunhaten ve Crocker, (2005) Dışsal alanda koşullanmış bir öz değerin bireyi daha güçsüz, psikolojik rahatsızlıklara yatkın, onaya ihtiyaç duyan bir noktaya getireceğini ifade ederken tam karşıtı olarak içsel alanda bulunan öz değerin bireyi bağımsız, kişilerarası ilişkilerde daha sağlıklı ve öz güveni yüksek bir noktaya getireceğini ifade etmektedir.

Yurtdışında ve yurtiçinde konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde olumlu ebeveyn tutumlarının bireylerin yaşantısında pozitif yönde etkili bir değişken olduğu ortaya konmuştur. Birçok araştırmada ebeveynleri ile iyi ilişkileri olan bireylerin benlik saygısı, öz değer, aileye bağlılık, olumlu iletişim becerileri, olumlu kişilik gelişimi ve dürüstlük gibi alanlarda pozitif artış gösterdiği ifade edilmektedir. Araştırmalar ışığında görülmektedir ki aşırı koruyuculuk, reddedicilik gibi olumsuz ebeveyn tutumları da bireylerde depresyon, saldırganlık, yeme bozuklukları, düşük benlik saygısı, düşük öz değer gibi alanlarda etkili olmaktadır (Gomez ve Mclaren, 2007; Martinez ve Garcia, 2008; Ekmekci, 2008; Baker ve Hoerger, 2012; Petrowski ve ark, 2009; Sohn, 2012). KODÖ ile yapılan çalışmalar incelendiğinde, koşullu öz değerin içsel alan alt boyutlarının (aile desteği, tanrı sevgisi, erdem) benlik saygısı, psikolojik olarak dirençli olma gibi değişkenlerle olumlu bir ilişkisi bulunmaktadır. Dışsal alanlarının ise (akademik yeterlilik, fiziksel görünüm, rekabet, onay alma) narsizim, saldırganlık, finansal ve sosyal problemler, sanal ortamlarda zorbalık, internet kullanımında uygunsuz davranışlar, sosyal kaygı gibi değişkenlerle ilişkisi bulunmaktadır(Crocker ve ark, 2003; Crocker ve Lunhaten, 2004; Eroğlu ve Güler, 2015; Petrowski ve ark, 2009).

2.3. Araştırmanın Önemi

Araştırma Crocker ve arkadaşları tarafından (2003) geliştirilen, Çetin ve arkadaşları tarafından 2011 yılında Türkçe'ye uyarlaması yapılan Koşullu Öz Değer Ölçeği'ni kullanıyor oluşu ve litaratüre Türkçe veri sağlayacak olması yönüyle önem taşımaktadır. Akın ve arkadaşları da ölçeğin Türkçeye çevrilmiş olmasının ve litaratüre koyacağı katkının önemi şöyle ifade etmiştir; ''Türkiye'de öz-değeri etkileyen durumsal değişkenlerin neler olduğunu belirlemeye yarayan herhangi bir ölçme aracı bulunmamaktadır. Bu sebeple ölçeğin Türkçeleştirilmesi ve kullanımı önem taşımaktadır'' (Çetin ve ark, 2011). Alan yazın incelendiğinde henüz koşullu öz değer ile ilgili çok az sayıda Türkçe veri olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma konunun hassaslığı açısından da önem taşımaktadır. Litaratür dikkate alındığında birçok araştırma ebeveyn tutumlarının bireyleri çok yönlü olarak olumlu veya olumsuz etkileyebilen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin ilk yaşantı deneyimlerinin aile ortamında başlıyor ve temelleniyor oluşu bireylerin hem kendi hem de kendilerinden sonraki nesillere sağlıklı aktarımlar için ebeveyn tutumları konusu önem arz etmektedir. Koşullu öz değerin şekillenmesinde ebeveyn tutumlarının etkili bir faktör olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca günümüzde ebeveynlik konusunda eski kalıplar değişmeye, babalar da çocuk eğitimine aktif olarak katılım sağlamaya başlamıştır. Litaratüre bakıldığında babanın çocuk gelişimindeki olumlu etkileri ve anne ile iyi ilişkilerdeki aracı rolünü gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Sheeber ve

ark, 2007; Plunkett ve ark, 2007; Şireli ve Soykan, 2016). Bu bağlamda çalışmada ölçülecek değişkenler içerisinde baba tutumlarının da bulunuyor oluşu ileriki çalışmalara veri sağlayabilir ve olumlu anne- baba tutumları geliştirilmesinin öneminde yol gösterici olabilir bunlara ek olarak konuya yönelik hazırlanacak eğitim programlarında temel alınabilir olması açısından önemlidir. Bu bilgiler ışığında örneklem grubunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bu çalışmada bireylerin algıladıkları ebeveyn tutumlarının koşullu öz değerle ilişkisi ve algılanan ebeveyn tutumlarının koşullu öz değeri yordama durumu incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır.

1. Bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumları ve koşullu öz değer arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumları koşullu öz değeri yordamakta mıdır?
3. Koşullu öz değer bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumlarını yordamakta mıdır?

2.YÖNTEM

2.2. Örneklem

Araştırmanın evrenini 2018- 2019 Bahar Döneminde Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversite'sinde aktif öğrenci olan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu 400 kişi olarak belirlenmiş fakat veri kayıpları sebebiyle 367 kişiye düşmüştür. Örneklem grubuna uygun örneklem methodu ile ulaşılmıştır. Uygun Örneklem methodu olasılığa dayalı olmayan bir şekilde istenilen örneklem büyüklüğüne ulaşılana kadar ilgili evren içerisinde anket yapılmaya devam edilmesidir. Bu yöntemin tercih edilme sebebi örnekleme kolay ulaşma imkanı sunuyor olmasıdır (Gürbüz ve Şahin, 2016). Uygulamaya başlamadan önce katılımcılarabilgilendirilmiş onam formu verilmiş ve yapılacak olan çalışma ile ilgili açıklama yapılmıştır. Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Demografik Bilgi Formu

Form, araştırmacı tarafından literatür taramasının ardından konu ile ilgili olabileceği düşünülen demografik değişkenler dâhil edilerek hazırlanmıştır. Cinsiyet, yaş, fakülte, medeni durum, beraber yaşanılan

kişi, maddi gelir kaynağı, ebeveynlerin medeni durumu gibi değişkenleri içermektedir.

2.3.2.Kısaltılmış Algılanan Ebeveyn Tutumları/Çocuk Formu

Ölçek Arriendell ve arkadaşları tarafından (1999) geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Dirik ve arkadaşları tarafından (2014) yapılmıştır. Ölçek öz değerlendirme ölçeği olup 23 madde içermektedir, bireylerin anne ve babalarına karşı algılamış oldukları ebeveynlik tutumlarını ölçmektedir. Ölçek duygusal sıcaklık, aşırı koruyuculuk, reddedicilik olarak 3 alt boyut içermekte ayrıca hem anne hem baba için ayrı ayrı değerlendirme imkânı sunmaktadır. 4'lü Likert tipindedir. Ölçekte 17. Madde değerlendirmeye dâhil edilirken tersten kodlama yapılır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik çalışmalarında Cronbach alfa değerleri en yüksek anne aşırı koruyucu için. 71, baba için duygusal sıcaklık. 73'dür (Dirik ve ark, 2015).

2.3.3. Koşullu Öz-Değer Ölçeği

Ölçek Crocker ve arkadaşları tarafından 2003 yılında geliştirilmiş, ölçeğin Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları Çetin ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Çetin ve ark, 2011). Koşullu Öz Değer Ölçeği aile desteği, tanrı sevgisi, erdem, fiziksel görünüm, rekabet, onay alma ve akademik yeterlilik olarak 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte katılımcıların cevap seçeneği olarak 7'li Likert ((1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Bazen Katılmıyorum, (4) Kararsızım, (5) Bazen Katılıyorum, (6) Katılıyorum ve (7) Kesinlikle Katılıyorum) tipinde bir ölçek sunmaktadır. Ölçekteki her alt boyut için toplam puan için ilgili alt boyuttan alınan puanların toplanarak beşe bölünmesi yoluyla elde edilir. Alınan yüksek puan ilgili alt boyutta yüksek koşullanmayı ifade eder. Ölçeğin orijinali 35 maddeliyken Türkçeye çevrim aşamasında 6. Ve 34. Maddeler faktör analizi sonucu uygunsuz olarak değerlendirildiği için ölçekten çıkartılmıştır. Ölçekte aile desteği, tanrı sevgisi ve erdem alt boyutları içsel alanları oluştururken, fiziksel görünüm, akademik yeterlilik, onay alma ve rekabet alt boyutları dışsal alanı oluşturmaktadır. Ölçeğin alt boyutları için en yüksek iç tutarlılık katsayısı aile desteği alt boyutu için. 91, en düşük erdem alt boyutu için. 82'dir. Ölçeğin test- tekrar test güvenirliğine bakıldığında ise en yüksek fiziksel görünüm alt boyutu için. 89, en düşük rekabet alt boyutu için. 68'dir (Çetin ve ark, 2011).

3. BULGULAR

3.1.Sosyodemografik Özellikler

Değişkenler		Frekans (N)	% Oran
Cinsiyetiniz?	Kız	197	53.7
	Erkek	170	46.3
Yaşınız?	18-20	158	43.1
	21-23	158	43.1
	24-25	51	13.9
Fakülteniz?	İlahiyat	75	20.4
	Eğitim	157	42.8
	Hukuk	48	13.1
	İnsan ve Toplum Bilimleri	87	23.7
Medeni Durumunuz?	Bekar	246	67.0
	Evli	26	7.1
	Flört	95	25.9
Kiminle Yaşıyorsunuz?	Yalnız	107	29.2
	Aileyle	98	26.7
	Arkadaşlarla	162	44.1
Maddi Gelir Kaynağınız?	Çalışıyorum	85	23.2
	Çalışmıyorum	282	76.8
Ebeveynlerin Medeni Durumu?	Evli	304	82.8
	Boşanmış	63	17.2

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Tablo 1'de katılımcıların sosyodemografik özelliklerine yer verilmiştir. Örneklem grubun % 53.7 (n=197) kız %46.3'ü (n=170) erkek katılımcılardan oluşmaktaydı. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında 18- 20 yaş arası 158, 21- 23 yaş arası 158, 24- 25 yaş arası 51 katılımcı görülmektedir. Öğrencilerin 246 kişisi bekar, 26 kişisi evli ve 95 kişisi de flört döneminde olarak saptanmıştır. Örneklem grubunda 75 kişi İlahiyat, 157 kişi Eğitim, 48 kişi Hukuk ve 87 kişi İnsan ve Toplum Bilimlerine bağlıdır. Katılımcıların büyük çoğunlu arkadaşları ile yaşamakta, çalışmıyor konumunda olarak saptanmıştır. Son olarak ebeveynlerinin medeni durumuna bakıldığında büyük çoğunluğun ebeveynlerinin evli olduğu görülmektedir.

Değişkenler	Faktör Yükleri
Babanın Davranışı N=367; KMO=0.85; Bartlett's Test of Sphericity=1905.482; P=0.000 Açıklanan Toplam Varyans =5.063, Faktör yükü ≥ 0.50 (α=0.835; Eigen Değeri= %29.783)	
S1. Anne ve babam, nedenini söylemeden bana kızarlardı yada ters davranırlardı	0.50
S2 Anne ve babam beni överlerdi.	0.67
S3 Anne ve babamın yaptıklarım konusunda daha az endişeli olmasını isterdim.	0.58
S4 Anne ve babam, bana hak ettiğimden daha çok fiziksel ceza verirlerdi.	0.70
S5 Eve geldiğimde, anne ve babama ne yaptığımın hesabını vermek zorundaydım.	0.53
S7 Anne ve babam, beni başkalarının önünde eleştirirlerdi.	0.55
S8 Anne ve babam, bana birşey olur korkusuyla başka çocukların yapmasına izin verilen şeyleri yapmamı yasaklarlardı.	0.65
S9 Anne ve babam, her şeyde en iyi olmam için beni teşvik ederlerdi.	0.61
S11 Anne ve babamın bana birşey olacağına ilişkin endişeleri abartılıydı.	0.65
S12 Benim için birşeyler kötü gittiğinde, anne ve babamın beni rahatlatmaya ve yüreklendirmeye çalıştığını hissederdim.	0.72
S13 Bana ailenin 'yüz karası' yada 'günah keçisi' gibi davranılırdı.	0.59
S14 Anne ve babam, sözleri ve hareketleriyle beni sevdiklerini gösterirlerdi.	0.67
S16 Anne ve babam, kendimden utanmama neden olurlardı.	0.53
S17 Anne ve babam, pek fazla umursamadan, istediğim yere gitmeme izin verirlerdi	0.79
S19 Anne ve babamla aramda sıcaklık ve sevecenlik olduğunu hissederdim.	0.64
S20 Anne ve babam, yapabileceklerim ve yapamayacaklarımla ilgili kesin sınırlar koyar ve bunlara titizlikle uyarlardı.	0.53
S21 Anne ve babam, küçük kabahatlarım için bile beni cezalandırırlardı.	0.64

Tablo 2. Babanın Algılanan Davranışları'ın Faktör Analizi

Tablo 2'de babanın algılan davranışlarının faktör analizi incelendiğinde, ölçüm modelinin uyum değerinin iyi düzeyde olduğu görülmektedir. Faktör analizi sonuçları gösteriyor ki, tüm KMO değeri 0.85, faktör yükleri 50'den büyük, Bartlett testi değeri α =0,000 düzeyinde anlamlıdır. Cronbach alfa değerinin, 0.80'den yüksek olması, ölçeklerin birbiriyle tutarlı olduğunu ve aynı özelliği ölçen maddelerden geldiği söylenmektedir (Uzunsakal & Yıldız 2018). Babanın algılanan davranışlarının Cronbach alpha değerinin 0.835 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu analizde, faktör yüklerinin anlamlı bir düzeye gelmesi için 6 tane madde analizden çıkarılmıştır. Bu çalışmada, temel faktör analizi içerisinde asal eksenler faktör analizi uygulandı. Bunun uygulanmasının

nedeni, değişkenlerin toplam varyansını hesaplarken, temel eksen faktör analizinin değişken kovaryans değerlerini ölçmektir (Cizrelioğullari ve diğerleri, 2018).

Tablo 3'de annenin algılanan davranışları faktör analizinde istatistiksel tutum ölçeği maddelerinde yapılıp yapılmadığını kontrol etmek için KMO değeri ve Bartlett testi kullanılmıştır. KMO değeri 0,82 olduğunda ve Bartlett testi α = 0,000 olduğunda, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğu varsayılmaktadır. Annenin algılanan davranışlarının Cronbach alpha değerinin 0.870 düzeyinde olduğu görülmektedir. Tablo 3'te görülüyor ki, ölçüm modelinin uygunluk değerlerinin iyi olması için faktör yüklerinin minimum değerinin 0.50 olması gerekmektedir. Bundan dolayı, bazı maddelerin faktör yükleri 0.50 'den düşük olduğundan analizden çıkarılmıştır.

Değişkenler	**Faktör Yükleri**
Annenin Davranışı N=367; KMO=0.82; Bartlett's Test of Sphericity=1634.303; P=0.000 Açıklanan Toplam Varyans =4.487, Faktör yükü ≥ 0.50 (α=0.870; Eigen Değeri=%26.395	
S1. Anne ve babam, nedenini söylemeden bana kızarlardı ya da ters davranırlardı	0.51
S2 Anne ve babam beni överlerdi.	0.62
S3 Anne ve babamın yaptıklarım konusunda daha az endişeli olmasını isterdim.	0.58
S4 Anne ve babam, bana hak ettiğimden daha çok fiziksel ceza verirlerdi.	0.71
S5 Eve geldiğimde, anne ve babama ne yaptığımın hesabını vermek zorundaydım.	0.61
S6 Anne ve babam ergenliğimin uyarıcı, ilginç ve eğitici olması için çalışırlardı	0.53
S8 Anne ve babam, bana bir şey olur korkusuyla başka çocukların yapmasına izin verilen şeyleri yapmamı yasaklarlardı	0.58
S9 Anne ve babam, her şeyde en iyi olmam için beni teşvik ederlerdi.	0.54
S11 Anne ve babamın bana bir şey olacağına ilişkin endişeleri abartılıydı.	0.61
S12 Benim için bireyler kötü gittiğinde, anne ve babamın beni rahatlatmaya ve yüreklendirmeye çalıştığını hissederdim.	0.58
S13 Bana ailenin 'yüz karası' yâda 'günah keçisi' gibi davranılırdı.	0.60
S14 Anne ve babam, sözleri ve hareketleriyle beni sevdiklerini gösterirlerdi.	0.67
S16 Anne ve babam, kendimden utanmama neden olurlardı.	0.51
S17 Anne ve babam, pek fazla umursamadan, istediğim yere gitmeme izin verirlerdi	0.80
S18 Anne ve babamın, yaptığım her şeye karıştıklarını hissederdim.	0.55
S19 Anne ve babamla aramda sıcaklık ve sevecenlik olduğunu hissederdim	0.52
S21 Anne ve babam, küçük kabahatlerim için bile beni cezalandırırlardı.	0.60

Tablo 3. Annenin Algılanan Davranışlarının Faktör Analizi

Tablo 4. Koşullu öz değer Faktör Analizi

Değişkenler	**Faktör Yükleri**
Koşullu öz-değer N=367; KMO=0.87; Bartlett's Test of Sphericity=3891.135; P=0.000 Açıklanan Toplam Varyans =6.385, Faktör yükü ≥ 0.50 (α=0.851; Eigen Değeri=%24.55)	
S1 Çekici göründüğümü düşündüğümde, kendimi iyi hissederim	0.56
S2 Kendime verdiğim değer Allah sevgisine dayanmaktadır.	0.73
S3 Bir görev veya beceride diğerlerinden daha iyi performans sergilediğimde kendimi değerli hissederim.	0.61
S7 Aile üyelerimin beni sevdiğini bilmem, kendimi iyi hissetmemi sağlar.	0.69
S8 Allah'ı sevmek kendimi değerli hissetmemi sağlar.	0.73
S9 Diğerleri bana saygı göstermezse ben de kendime saygı duyamam.	0.64
S10 Kendine verdiğim değer, aile üyelerimle olan ilişkilerimin kalitesinden etkilenmez.	0.72
S11 Ahlaki ilkelerime uygun davrandığımda kendime saygım artar.	0.59
S12 Bir işte diğerlerinden iyi olduğunu bilmem öz-saygımı artırır.	0.52
S13 Kendim ile ilgili olumlu ya da olumsuz düşüncelerim, okuldaki performansıma bağlı değildir.	0.66
S14 Ahlaki ilkelere uygun bir yaşam sürmeseydim, kendime saygı duymazdım.	0.55
S15 Diğer insanların benim hakkındaki düşünceleriyle ilgilenmem.	0.54
S16 Aile üyelerimin benimle gurur duyması kendime verdiğim değeri arttırır.	0.57
S17 Kendime duyduğum saygı, yüzümün ne kadar çekici göründüğünden etkilenir	0.56
S18 Allah sevgim olmazsa kendime olan saygımı yitiririm	0.66
S19 Okulda başarılı olmak öz-saygımı arttırır.	0.56
S20 Diğerlerinden iyi olmam, kendime saygı duymamı sağlar.	0.55
S21 Çekici görünmediğimi düşünmem, öz- saygımı yitirmeme yol açar.	0.62
S22 Akademik performansımın yeterli olduğunu düşünmem, kendimi iyi hissetmemi sağlar.	0.60
S24 Aile üyelerimin beni sevmediğini hissettiğimde kendime saygım azalır.	0.66
S26 Allah'ın beni sevdiğini hissettiğimde öz-saygım artar.	0.73
S27 Kendime gösterdiğim saygı akademik performansımdan etkilenir.	0.53
S29 Ailemin bana gösterdiği özen öz- saygım için önemlidir.	0.60
S31 Allah'a itaat etmiyor olduğumu düşündüğümde, kendimi kötü hissederim.	0.61
S33 Akademik performansımın yeterli olmadığında, kendimi kötü hissederim	0.54
S35 Öz-saygım, başkalarının benim hakkımdaki düşüncelerine bağlıdır.	0.52

KMO örnek yeterlilik değeri ve Bartlett küresellik testi sonuçları göz önüne alındığında, koşullu öz değer ölçeği için faktör analizi yapılmıştır. Tablo 4'te, KMO'nun 0.87 değerinde, Bartlett testinin α= 0,000 düzeyinde ve Cronbach Alpha değerinin ise 0.851 düzeyinde olduğu görülmektedir. Açıklayıcı faktör için açıklanan toplam varyans % 24,557 olarak bulunmuştur. Faktör analizinin iyi düzeyde ve yapı ile uyumlu olması için

tüm ifadelerin 0,50 üzerinde bir faktör yüküne sahip olması gereklidir. Bu sebeple, yedi tane madde 0.5'ten daha az olmasından dolayı analizden çıkarılmıştır.

Tablo 5. Değişkenler Arasındaki Korelasyon

Değişkenler	X	SD	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
FG (1)	4.425	0.917	1												
TS(2)	5.252	1.538	.295**	1											
R(3)	4.847	1.232	.484**	.153**	1										
E(4)	5.239	1.294	.294**	.694**	.208**	1									
OA (5)	3.827	0.988	.261**	.073	.046	.114**	1								
AD(6)	5.245	0.999	.377**	.609**	.296**	.598**	.142**	1							
AY(7)	4.937	1.068	.374**	.276**	.640**	.322**	.081	.440**	1						
ADS (8)	2.878	0.632	.136**	.360**	.030	.354**	-.058	.412**	.238**	1					
AAK (9)	1.988	0.551	.080	-.212**	.214**	-.188**	.027	-.227**	.104*	-.220**	1				
AR (10)	1.466	0.514	.064	-.250**	.088	-.171**	.290**	-.230**	-.024	-.456**	.539**	1			
BDS (11)	2.852	0.690	.089	.322**	.005	.302**	-.129*	.338**	.192**	.696**	-.262**	-.349**	1		
BAK (12)	1.896	0.575	.104*	-.193**	.248**	-.159**	.065	-.209**	.098	-.236**	.867**	.559**	-.286**	1	
BR (13)	1.475	0.545	.055	-.212**	.135**	-.117**	.324**	-.163**	.039	-.360**	.514**	.805**	-.464**	.603**	1

Not: ***p<0.01;* p<0.05; FG: Fiziksel Görünüm; TS: Tanrı Sevgisi; R: Rekabet; E: Erdem; OA: Onay Alma; Aİ: Aile Desteği; AY: Akademik Yeterlik; ADS: Anne Duygusal sıcaklık; AAK: Anne Aşırı Koruyuculuk; AR: Anne Reddedicilik; BDS: Baba duygusal Sıcaklık; BAS: Baba Aşırı Koruyuculuk; BR: Baba Reddedicilik.*

Tablo 6. Çoklu Regrasyon Analizi

Değişkenler	B	S.E	t	β	*p*	F	R^2
Model 1: Bağımlı Değişken AD							
Sabit	1.754	0.111	15.850*	-	0.000		
Fiziksel Görünüm	0.035	0.021	1.642	0.102	0.101		
Tanrı Sevgisi	-0.019	0.015	-1,272	-0.095	0.204		
Rekabet	0.025	0.018	1.146	0.100	0.158	5.525	0.097
Erdem	0.009	0.018	0.484	0.036	0.628		
Onay alma	0.031	0.017	1.859***	0.097	0.064		
Aile Desteği	-0.049	0.022	-2.196**	-0.156	0.029		
Akademik Yeterlik	0.053	0.021	2.267**	0.179	0.011		
Model 2: Bağımlı Değişken BD							
Sabit	1.651	0.116	14.289*	-	0.000		
Fiziksel Görünüm	0.017	0.022	0.779	0.048	0.437		
Tanrı Sevgisi	-0.013	0.016	-0.823	-0.061	0.411		
Rekabet	0.045	0.019	2.426**	0.171	0.016		
Erdem	0.012	0.019	0.639	0.047	0.523	5.458	0.095
Onay alma	0.042	0.017	2.419**	0.127	0.016		
Aile Desteği	-0.050	0.023	-2.150**	-0.153	0.032		
Akademik Yeterlik	0.039	0.021	1.836***	0.128	0.067		
Model 3: Bağımlı Değişken KÖ							
Sabit	3.376	0.282	11.954*	-	0.000		
Anne Duygusal Sıcaklık	0.458	0.066	6.899*	0.381	0.000		
Anne Aşırı Koruyuculuk	-0.039	0.080	-0.487	-0.028	0.626	16.861	0.122

Anne Reddedicilik	0.155	0.094	1.642	0.105	0.102		
Model 4: Bağımlı Değişken KÖ							
Sabit	3.559	0.269	13.235*	--	0.000		
Baba Duygusal Sıcaklık	0.361	0.062	5.790*	0.328	0.000		
Baba Aşırı Koruyuculuk	-0.019	0.083	-0.230	-0.014	0.818	11.251	0.085
Baba Reddedicilik	0.197	0.095	2.083**	0.142	0.038		
Model 5: Bağımlı Değişken KÖ							
Sabit	4.183	0.269	15.554*	-	0.000		
Annenin Davranışı	0.286	0.125	2.282**	0.119	0.023		
Babanın Davranışı	0.318	0.120	2.658*	0.138	0.008	3.530	0.019

*Not: *P<0.01; ** P<0.05; ***P<0.10; AD: Annenin Algılanan Davranışları; BD: Babanın Algılanan Davranışları; KÖ: Koşullu Öz değer*

Bağımlı değişkenler, diğer değişkenler üzerindeki etkisi olan yordayan değişken olarak tabir edilmektedir. Bundan dolayı, model 1'de Annenin algılan davranışları, koşullu öz değer alt değişkenleri üzerinde değişime neden olduğu ve onların belirleyicisi ve öncüleri olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca, model 2'de babanın algılanan davranışları, koşullu öz değer alt değişkenleri üzerinde değişime neden olduğu ve onların belirleyicisi olduğu da dikkate alınmaktadır. Model 3'de koşullu öz değerin, algılanan anne tutumlarının alt boyutları üzerinde belirleyici rol olduğu incelenmiştir. Model 4'de koşullu öz değerin, babanın algılanan davranışının alt boyutları üzerinde belirleyici rol olduğu incelenmiştir. Model 5'de ise koşullu öz değerin hem annenin hem de babanın algılanan davranışı üzerinde belirleyici olan yordayan değişken dikkate alınmıştır. Tablo 7'de, çoklu regresyon analizinden elde edilen her modelin *t* değerlerinin 0.05 düzeyinde manidar olduğu görülmektedir. Bu nedenle, model 1'de onay alma, aile desteği ve akademik yeterlik değişkenleriyle annenin algılanan davranışları arasındaki söz konusu ilişkiye ait regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır (R^2=0.097, p<0.10). Model 2'de; rekabet, onay alma, aile desteği ve akademik yeterlik değişkenleriyle babanın davranışı arasındaki ilişkide değişkenlerin anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır (R^2=0.095, p<0.10). Model 3'de koşullu öz değerin annenin algılanan davranışının alt boyutlarından anne duygusal sıcaklık değişkeni arasında, güçlü ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir (R^2=0.122, p<0.001). Model 4'de ise koşullu öz değerin babanın algılana davranışının alt boyutlarından baba duygusal sıcaklık ile p=0.000 değerinde güçlü bir ilişki varken, baba reddedicilik arasında p<0.05 düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır. Model 5'te ise, annenin veya babanın algılan tutumları değişkenleriyle koşullu öz değer arasındaki söz konusu ilişkide yordanan

ile yordayıcı değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($p<0.05$).

Sonuç olarak, algılanan anne davranışının hem koşullu öz değer hem de bazı alt değişkenleriyle (onay alma, aile desteği ve akademik yeterlik) arasında t değerlerinin (1.859, -2.196, 2.267), p değeri üzerinde %10 düzeyinde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu istatiksel veriler sonucunda görülmektedir. Aynı zamanda, babanın algılana tutumlarının hem koşullu öz değer hem de bazı alt değişkenleriyle (rekabet, onay alma, aile desteği ve akademik yeterlik) arasında t değerlerinin (2.426, 2.419, -2.150,1.836), p değeri üzerinde %10 düzeyinde anlamlı bir ilişki içerisindedir. Koşullu öz değerin anne duygusal sıcaklık, baba duygusal sıcaklık, baba reddedicilik değişkenleriyle arasındaki t değerleri sırasıyla (6.899, 5.790, 2.083), p değeri üzerinde %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Başka bir açıdan, koşullu öz değer değişkeninin annenin davranışı üzerinde ($t=2.282$, $p=0.023$) düzeyinde, babanın davranışı üzerinde ise ($t=2.658$, $p=0.008$) düzeyinde önemli derecede anlamı etkisinin olduğu regrasyon analizi neticesinde görülmektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

4.1. Ölçeklerin İlişki ve Yordayıcılık Durumu

Yapılan analizler doğrultusunda, bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumları ve koşullu öz değerleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumları ile koşullu öz değer arasında korelasyon ve yordayıcılık olduğu görülmüştür.

4.2. Algılanan Ebeveyn Tutumları ve Koşullu Öz Değer'in İlişkisine Dair Bulguların Yorumlanması

Algılanan ebeveyn tutumlarına bakıldığında hem anne hem de baba için olumlu tutum olarak görülen duygusal sıcaklık alt boyutunun yine koşullu öz değerde olumlu görülen alt boyutlarla (Tanrı sevgisi, erdem, aile desteği) pozitif yönde ilişkili olması beklenmekteydi. Analizler sonucunda Duygusal Sıcaklık (Anne) ve Duygusal Sıcaklık (Baba) alt boyutundan alınan puanlar arttıkça Tanrı Sevgisi, Erdem ve Aile Desteği puanlarının da arttığı saptanmıştır. Tam tersi olarak Reddedici (Anne-Baba), Aşırı Koruyucu (Anne- Baba) puanları arttıkça bu alt boyutlardan alınan puanlar negatif olarak azalmaktadır. Herrging ve Kaslow (2002) tarafından yürütülen çalışmada da sağlıklı ve duygusal olarak yeterli bir aile içerisinde yetişen bireylerin gelişimlerinin pozitif yönlerde olacağını ifade edilmiştir.

Alan yazın incelendiğinde Tanrı inancı ve dindarlık değişkenlerinin ebeveynlerin tutumları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Uysal (2016) ergenlerle ve genç yetişkinlerle yürüttüğü çalışmasında baba ve anneyi olumlu algılayan bireylerin dindarlık olgusunun arttığını saptamıştır. Argyle ve Hills (2000) çalışmasıyla bireylerde dindarlık seviyesinde artış olduğu takdirde ruh hallerinde ve öz değerlerinde de olumlu bir artış olacağını saptamıştır. Bulgumuzla uyuşan bu bulgular ışığında Tanrı Sevgisi ile Duygusal Sıcaklık (Anne- Baba) arasındaki pozitif yönlü ilişki açıklanabilir ve desteklenebilir. Kavram olarak erdemin ahlaki ilkeler ve din ile bağdaştırılabilir bir kavram olması sebebiyle din, Tanrı sevgisi, dindarlık gibi değişkenlerle pozitif yönde bir etkileşim içinde olması beklenmektedir (Ocak, 2011; Kurt, 2009). Bu yüzden sağlıklı bir ebeveyn tutumu algılayan bireylerde Tanrı Sevgisi ile beraber erdem puanlarının da artması beklenmekteydi ve yapılan analizlerin sonuçları da bunu desteklemektedir.

Yapılan çalışmalar ışığında ailesinde yeterli duygusal tatmini gören, olumlu ebeveyn tutumları ile yetişen bireylerin aileyi bir bütün olarak algılayan, öz değer ve benlik gelişimi daha sağlıklı olan bireyler olduğu görülmektedir (Dirik ve ark, 2015). Bireylerde olumlu öz değer ve benlik gelişimi için anne ve baba tutumları en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bulgularımız Anne ve babasını duygusal olarak sıcak algılayan bireylerin aile desteği puanlarında da artış olduğunu göstermektedir. Litaratüre bakıldığında bulgumuzu destekleyen çalışmalar mevcuttur. Çeçen (2008) çalışmasında anne ve babasını olumlu algılayan ergenlerin yalnızlık puanlarında düşüş olduğunu saptamıştır. Bir diğer çalışmada Gençtan (1984) özellikle anne babası boşanmış bireylerde aileden yeterli duygusal tatmini göremediği için aile desteğini hissedemeyen, aileye karşı güvensizlik ve yetersizlik duyguları besleyebilen bireyler olabileceğini ifade etmiştir (Akt: Başoğlu, 2007).

Analizler sonucunda algılanan baba tutumları ve koşullu öz değer ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda babanın da çocuk gelişimi üzerindeki etkisi dikkat çekmektedir. Babanın da en az anne kadar çocuk gelişimi üzerinde yadsınamaz bir etkisi olduğu sonuçlarımıza ve diğer çalışmalara dayanarak söylenebilir (Sheeber ve ark, 2007). Korelasyon sonuçlarına bakıldığında beklenmeyen iki bulgu elde edilmiştir. Birincisi Duygusal Sıcaklık (Anne) puanları ve Fiziksel Görünüm puanlarının pozitif yönde artmasıdır. İkinci bulgu ise Duygusal Sıcaklık (Baba) puanları arttıkça Akademik Yeterlilik puanlarının artmasıdır. Örneklem grubun özellikleri düşünüldüğünde, yaş grubunun henüz ergenlik ve genç yetişkinliği kapsıyor oluşu, üniversite ortamı içerisinde bulunmaları fiziksel görünüm puanlarında artışa sebep olmuş olabilir. Bilindiği üzere ergenlik ve genç yetişkinlik dönemi bir kabul görme, kimlik kazanma ve kendini

bulma dönemidir. Bu dönemde dışarıdan gelen kabul, başkaları tarafından beğenilme arzusu önem kazanabilir (Tanrıverdi ve ark, 2011). Akademik Yeterlilik ve Duygusal Sıcaklık (Baba) değişkenlerinin pozitif ilişkisine bakıldığında yine örneklem grubun yaş değişkeni ve üniversite ortamına dayanarak açıklanabilir. Akademik olarak yeterli olmak hem aileye karşı bir görev olarak görülüyor olabilir hem de üniversite sonrası gelen iş bulma süreci için yaşanan kaygının bir sonucu olabilir (Türkçapar, 2007). Başka bir çalışmada bu konu detaylı olarak incelenebilir. Reddedicilik (Anne) ve Reddedicilik (Baba)alt boyutlarının da Onay Alma alt ölçeği ile pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Alan yazın incelendiğinde ve EKAR kuramı dikkate alındığında anne veya babasını reddedici olarak algılayan bireylerin depresif semptomlar sergilediği (Khaleque, 2007), düşük benlik düzeyi, kaygı sorunları (Çakıcı ve Direktör, 2012), düşmanca tutumlar, bağımlılık, onaya ihtiyaç duyma gibi olumsuz kişilik özellikleri (Arriendel ve ark, 2005) geliştirdiği bilinmektedir. Gültekin de (2011) ebeveynlerini reddedici olarak algılayan bireylerin başkalarının onayına ihtiyaç duyan bireyler olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgiler bulgumuzu desteklemektedir.

Son olarak korelasyon sonuçlarına bakıldığında annesini ve babasını aşırı koruyucu olarak algılayan bireylerde rekabet puanlarında pozitif yönlü bir artış saptanmıştır. Arriendell ve arkadaşları (1999) aşırı koruyucu ebeveyn tiplerinde anne ve ya babanın çocuğa yetenekleri yargılayıcı, güvenliğe karşı aşırı endişeli tutumlar görüldüğünü ifade etmiştir (Akt: Dirik ve ark, 2015). Anne veya babadan bireylerin algıladıkları bu tutumlar onları kendini kanıtlama, kabul görmek adına daha iyi olmalıyım, daha fazlasını başarmalıyım şeklinde düşünmeye yönlendiriyor olabilir. Bu düşüncelerin bir sonucu olarak rekabet puanlarında artış gözlenebilir. Rekabet duygusu ile hareket eden bireylerde de kabul görme, beğenilme, başarabildiğini sergileme gibi alt amaçların olduğu bilinmektedir (Altıntaş, 2019; Weinberd ve Gould, 2015).

4.3. Algılanan Ebeveyn Tutumları ve Koşullu Öz Değer Değişkenleri İçin Oluşturulan Yordama Modellerinin Yorumlanması

Araştırma kapsamında yordamaya ilişkin oluşturulan modellerde her modelin t değerlerinin 0.05 düzeyinde manidar olduğu görülmektedir. Analizler sonucunda bireylerin algılamış oldukları anne tutumlarının, koşullu öz değer ve bazı alt değişkenleriyle (onay alma, aile desteği, akademik yeterlilik) yordama açısından istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu istatistiksel veriler sonucunda görülmektedir. Oluşturulan ikinci modelde bireylerin algılamış oldukları ebeveyn tutumlarından baba alt boyutları dikkate

alınmıştır. Bu modelde babanın algılanan tutumlarının hem koşullu öz değer hem de bazı alt boyutları ile (rekabet, onay alma, akademik yeterlilik) arasında t değerlerinin (2.426, 2.419, -2.150,1.836), p değeri üzerinde %10 düzeyinde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu saptanmıştır. Koşullu öz değerin anne duygusal sıcaklık, baba duygusal sıcaklık, baba reddedicilik değişkenleriyle arasındaki t değerleri sırasıyla (6.899, 5.790, 2.083), p değeri üzerinde %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Başka bir açıdan, koşullu öz değer değişkeninin annenin tutumlarının algılanışı üzerinde (t=2.282, p=0.023) düzeyinde, babanın tutumlarının algılanışı üzerinde ise (t=2.658, p=0.008) düzeyinde önemli derecede anlamı etkisinin olduğu regrasyon analizi neticesinde görülmektedir.

Çalışmamız sonucunda bireylerin algıladıkları anne ve baba tutumlarının koşullu öz değerde ve bazı alt alanlarında (akademik yeterlilik, aile desteği onay alma, rekabet) yordayıcı olduğu saptanmıştır. Ayrıca, koşullu öz değer değişkeninin annenin tutumlarının algılanışı üzerinde ve babanın tutumlarının algılanışı üzerinde anlamı etkisinin olduğu regrasyon analizi neticesinde görülmektedir. Genel olarak yapılmış olan Regrasyon analiz sonuçları her iki değişkenin de birbirini yordadığını göstermektedir. Alan yazın incelendiğinde koşullu öz değer değişkeni ve Türk örneklemi kullanılarak yapılmış az sayıda Türkçe çalışma bulunmaktadır. Sonuçlar yabancı kaynaklar ve konu ile ilişkili olduğu bilinen değişkenler çerçevesinde tartışılabilir fakat ebeveyn tutumlarının ve sonuçlarının kültürden kültüre değişiklik gösteriyor olması, her kültürün kendi içerisinde işlevsel ebeveyn tutumları geliştiriyor olması sebebiyle Türk kültürü ile yapılan çalışmaların dikkate alınması daha uygun olacaktır. Konu ile ilgili akademik çalışmalar incelendiğinde bireyin gelişimi için çocukluğunda ebeveynlerinden aldığı dönütlerin, sağlıklı iletişimin çok önemli olduğu görülmektedir (Akkaya, 2008). Anne baba tutumlarının kaygı (Erkan, 2002), bireylerin girişkenlik seviyesi, benlik saygısı (Ünüvar, 2007), kişilik oluşumu (Beyers ve Gossens, 1999) ve problem çözme yetenekleri (Arı ve Seçer, 2003) gibi değişkenlerle olan ilişkisi bilinmektedir. Erözkan da (2009) örneklem grubu lise öğrencilerinden oluşan çalışmasında ebeveyn tutumlarının benlik saygısı ve depresyonda yordayıcı olarak saptandığını ifade etmiştir. Ulukaya ve Bilge (2014) de çalışmasında ebeveyn tutumlarının akademik erteleme değişkeni üzerinde bir yordayıcı olduğunu ifade etmiştir. Erkman ve Rohner (2006) de çalışmalarında çocuğun algılamış olduğu anne ve baba kabulünün genel psikolojik uyum üzerinde yordayıcı olduğunu ifade etmiştir. Evrengöl ve arkadaşları (1992) da çalışmalarında annedeki olumsuz ebeveynlik tutumları arttıkça kız öğrencilerin benlik saygısı düzeyinde azalma, babadaki olumsuz ebeveynlik tutumları arttıkça sürekli

kaygı düzeyinde de artma olduğunu saptamıştır. Güven (1996) tarafından yapılan başka bir çalışmada benlik kavramının 7 alt boyutu (''dürtü kontrol, duygu durum, vücut benlik imajlarını, sosyal ilişkiler, eğitsel ve mesleki amaçlar, aile ilişkileri, dış dünyaya hakimiyet ve üstün uyum, psikopatoloji'') ele alınmış ve sonuçlar olumlu ebeveynlik tutumlarının bu alt alanların hepsiyle olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermiştir (Akt: Sümer ve ark, 2010). Yapılan başka bir çalışmada benlik saygısı ve anne babaya bağlanma değişkenleri ele alınmıştır. Çalışma neticesinde anne ve baba ilişkilerini sıcak algılayan katılımcıların benlik saygılarının da arttığını ve ebeveyne bağlanmanın benlik saygısını doğrudan yordadığını ifade etmiştir (Bayraktar ve ark, 2009). Tüm bu bilgiler ışığında verilerin litaratür ile uyum içerisinde olduğu ifade edilebilir.

Araştırmanın bulguları dikkate alınarak, anne ve baba tutumlarının birey gelişimi üzerindeki etkisi açıktır. Bu bağlamda anne ve babalara olumlu ebeveynlik tutumları geliştirebilmeleri adına doğum öncesi, doğum sonrası süreçlerle ilgili gerekli bilgilerin verileceği eğitim programlarının düzenlenmesi önerilebilir. Çocuklarla doğrudan ve dolaylı olarak çalışan birimlerde veya ilgili fakültelerde konuyla ilgili eğitim programları (olumlu anne baba tutumları geliştirme vb.) düzenlenebilir. Konu ile ilgi ebeveynleri doğru yönlendirebilecek kişilerin yetişmesi ve nitelikli bilgi artışı sağlanabilir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda Koşullu Öz Değer Ölçeği konu ile ilgili olduğu düşünülen patolojik değişkenler ile çalışılarak literatüre Türkçe veri kazandırılmasına katkı sağlanabilir. Buna ek olarak, örneklem grubu büyütülebilir veya demografik özellikleri farklı gruplarla çalışmaya dahil edilebilir. Araştırma kapsamında bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırmanın verileri yalnızca kullanılan ölçeklerin ölçtüğü niteliklere dayanmaktadır. Örneklem grubunun küçüklüğü ve tek üniversitede yürütülmüş olması sebebiyle sonuçların genele yayılması mümkün olmayabilir. Araştırma çerçevesinde kullanılan ölçekler kendini değerlendirme tarzı ölçekler olduğu için katılımcılar sosyal olarak kabul görme davranışı sergileyebilir ve cevaplarda yanıltıcı davranmış olabilirler.

KAYNAKLAR

Akkaya, S. (2008). Ortaöğretim (lise) öğrencilerinde rekabetçi tutum ile ana-baba tutumları arasındaki ilişki düzeyi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Altıntaş, T. (2019). *Algılanan Ebeveyn Tutumlarının Koşullu Öz-Değerde ve Depresyondaki Yeri*. İstanbul: Hiperlink.

Argyle, M., & Hills, P. (2000). Religious experiences and their relations with happiness and personality. *The International Journal for the Psychology of Religion*, *10*(3), 157-172.

Arı, R. & Seçer, Z. Ş. (2003). Farklı ana baba tutumlarının çocukların psikososyal temelli problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 451–464

Arrindell, W. A., Akkerman, A., Bagés, N., Feldman, L., Caballo, V. E., Oei, T. P., & Davis, M. (2005). The short-EMBU in Australia, Spain, and Venezuela. *European Journal of Psychological Assessment*, *21*(1), 56-66.

Aydın, B. (2005). *Çocuk Ve Ergen Psikolojisi*. Ankara: Nobel.

Baker, C. N., & Hoerger, M. (2012). Parental child-rearing strategies influence self-regulation, socio-emotional adjustment, and psychopathology in early adulthood: Evidence from a retrospective cohort study. *Personality and Individual Differences*, *52*(7), 800-805.

Bayraktar, F., Sayıl, M., & Kumru, A. (2009). Liseli ergenler ve üniversiteli gençlerde benlik saygısı: ebeveyn ve akrana bağlanma, empati ve psikolojik uyum değişkenlerinin rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, *24*(63).

Beyers, W. & Goossens, L. (1999). Emotional autonomy, psychosociol adjustment and parenting: Interactions, moderating and mediating effects. *Journal of Adolescence, 22, 753–769.*

Candansayar, S. (2001, 1 Ocak). İnsan Yaşamında Ruh Sağlığının Önemi. *MİSED Dergisi, 1-2, 80-84. [Çevrim içi: http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/mised/ekim01/15.pdf], Erişim tarihi: 20.06.2019.*

Cizrelioğullari, M. N., Babayiğit, M. V., & Altun, Ö. (2018). Doğu akdeniz üniversitende bazı bölümlere kayıtlı üniversite öğrencilerinin tüketicilikle ilgili kavramlara yönelik bilgi düzeylerinin ve davraniş alişkanliklarinin incelenmesi. *International Journal of Entrepreneurship & Management Inquiries (Emi), 2(3), 176-194.*

Crocker , J., & Sommers, S. R., & Luhtanen, R. K. (2002). Hopes dashed and dreams fulfilled: Contingencies of self-worth and admission to graduate school. *Personality Social Psychology Bulletin*, 28, 1275- 1286.

Crocker, J., & Wolfe, C. T. (2001). Contigencies of self worth. *Psychological Rewiev*, 108, 598-623.

Crocker, J., Luhtanen, R. K., Cooper, M. L., & Bouvrette, A. (2003). Contigencies of self worth in college students: Theory and meausurement . Journal of Personality ans Social Psychology, 85(5), 894

Çeçen, R. (2008). Öğrencilerin cinsiyetlerine ve anababa tutum algılarına göre yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 6(3), 415–431.

Çetin, B., Akın, A., & Eroğlu, Y. (2011). Koşullu öz-değer ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *8*(1), 410-426.

Davidov, M., & Grusec, J. E. (2007). Socialization in the family: The roles of parents. *Handbook Of Socialization Theory And Research, New York*, 284-308.

Dirik, P. G., Yorulmaz, P. O., & Karancı, P. A. N. (2015). Çocukluk dönemi ebeveyn tutumlarının değerlendirilmesi: kısaltılmış algılanan ebeveyn tutumları-çocuk formu. *Türk Psikiyatri Der*gisi, *26*, 123-130.

Ekmekçi, A., (2008). "Anne-baba ve çocuk algıları kongrüanslarında ebeveyn kabul reddi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Erkman, F. ve Rohner, R. P. (2006). Youths' perceptions of corporal punishment, parental acceptance, and psychological adjustment in a Turkish metropolis. *Cross Cultural Research*, 40(3), 250-267.

Eroğlu, Y., & Güler, N. (2015). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, *5*(3), 118-129.

Evrengöl, A., Canat, S. ve Köker, A. S. (1992). Tıp Fakültesi öğrencilerinde psikolojik özellikler ve anne-baba tutumları arasındaki ilişkiler. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 45(3), 499-506.

Gomez, R., & McLaren, S. (2007). The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, *33*(2), 160-169.

Gürbüz, S. (2016). ve Şahin, F.(2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe, Yöntem, Analiz (3. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık*.

Huppert, F. A., Abbott, R. A., Ploubidis, G. B., Richards, M., & Kuh, D. (2010). Parental practices predict psychological well-being in midlife: Life-course associations among women in the 1946 British birth cohort. *Psychological medicine*, *40*(9), 1507-1518.

Khaleque, A. (2007). Parental acceptance-rejection theory: Beyond parent-child relationships. *Interpersonal Acceptance*, *1*(1), 2-4.

Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *18*(2), 1-26.

Leary, M. R., & Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. In *Advances In Experimental Social Psychology* (Vol. 32, pp. 1-62). Academic Press.

Lerman, S. F., Rudich, Z., Brill, S., Shalev, H., & Shahar, G. (2015). Longitudinal associations between depression, anxiety, pain, and pain-related disability in chronic pain patients. *Psychosomatic Medicine*, *77*(3), 333-341.

Luhtanen, R. K., & Crocker, J. (2005). Alcohol use in college students: effects of level of self-esteem, narcissism, and contingencies of self-worth. *Psychology of Addictive Behaviors*, *19*(1), 99.

Martinez, I., & Garcia, J. F. (2008). Internalization of values and self-esteem among Brazilian teenagers from authoritative, indulgent, authoritarian, and neglectful homes. *Adolesvence-San Diego*, *43*(169), 13.

Ocak, H. (2011). Bir ahlak felsefesi problemi olarak erdem kavramına yüklenen anlamın ilk çağdan orta çağa evrimi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, (11).

Petrowski, K., Berth, H., Schmidt, S., Schumacher, J., Hinz, A., & Brahler, E. (2009). The assessment of recalled parental rearing behavior and its relationship to life satisfaction and interpersonal problems: a general population study. *BMC Medical Research Methodology*, *9*(1), 17.

Plunkett, S. W., Williams, S. M., Schock, A. M., & Sands, T. (2007). Parenting and adolescent self-esteem in Latino intact families, stepfather families, and single-mother families. *Journal of Divorce & Remarriage*, *47*(3-4), 1-20.

Sheeber, L. B., Davis, B., Leve, C., Hops, H., & Tildesley, E. (2007). Adolescents' relationships with their mothers and fathers: Associations with depressive disorder and subdiagnostic symptomatology. *Journal of Abnormal Psychology*, *116*(1), 144.

Stice, E., Hayward, C., Cameron, R. P., Killen, J. D., & Taylor, C. B. (2000). Body-image and eating disturbances predict onset of depression among female adolescents: a longitudinal study. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(3), 438.

Sübaşı, G. (2010). Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygıyı yordayıcı bazı değişkenler. *Eğitim ve Bilim*, *32*(144), 3-15.

Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E., & Helvacı, E. (2010). Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye'de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, *13*(25), 42-59.

Şireli, Ö., & Aysev Soykan, A. (2016). Depresyonu olan ergenlerin anne-baba kabul-red algıları ve aile işlevleri açısından incelenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *17*(5).

Tanrıverdi, D., Savaş, E., Gönüllüoğlu, N., Kurdal, E., & BALIK, G. (2011). Lise öğrencilerinin yeme tutumları, yeme davranışları ve benlik saygılarının incelenmesi. *Gaziantep Medical Journal*, *17*(1), 33-39.

Turan Başoğlu, S. (2007). Sınav Kaygısı ile Özgüven Arasındaki İlişkinin Erinlik Döneminde İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkçapar, Ü. (2007). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencileri ile eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği öğrencilerinin strese karşı problem çözme becerilerinin karşılaştırılması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara*.

Ulukaya, S., & Bilge, F. (2012). Üniversite öğrencilerinde akademik ertelemenin yordayıcıları olarak aile bağlamında benlik ve ana-baba tutumları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *5*(41).

Uysal, V. (2016). Gençlerde empati eğilimi, anne-baba tutumları ve dindarlık. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, 7-40.

Uzunsakal, E., & Yıldız, D. (2018). Alan Araştirmalarinda Güvenilirlik Testlerinin Karşilaştirilmasi ve Tarimsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.

Ünüvar, A. (2007). Lise öğrencilerinin algıladıkları ana-baba tutumları ile kendine saygı düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Weinberg, R. S., & Gould, D. (2018). *Foundations of Sport and Exercise Psychology, 7E*. Human Kinetics.

Bölüm 3

PETROL FİYAT ŞOKLARININ HİSSE SENEDİ PİYASALARINA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Havva GÜLTEKİN[1], Adil OĞUZHAN[2], Ayşegül İŞCANOĞLU ÇEKİÇ[3]

1 Arş. Gör. Havva Gültekin, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Edirne/Türkiye
2 Prof. Dr. Adil Oğuzhan, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Edirne/Türkiye
3 Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül İşcanoğlu Çekiç, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Edirne/Türkiye

1. GİRİŞ

Ham petrol ve petrol ürünleri, üretim sürecinin temel girdilerden biridir ve nihai tüketimde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, uluslararası petrol fiyatları ile çeşitli ülkelerin makroekonomik göstergeleri arasındaki ilişkiler birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu çalışmalarda, uluslararası petrol fiyatları ve petrol fiyatlarındaki değişimlerin ülkelerin, birçok ekonomik aktivitesinde örneğin; makroekonomik göstergeler, enerji politikaları, uluslararası finansal aktiviteler, risk yönetim stratejileri vb. etkin rol oynadığı tespit edilmiştir (Hamilton, 1983; Gisser ve Goodwin, 1986; Mork, 1989; Hooker, 1996; Huang vd., 1996; Huntington, 1998; Davis ve Haltiwanger, 2001; Hamilton ve Herrera, 2002; Lee ve Ni, 2002; Hooker, 2002; Hamilton, 2003; Hamilton ve Herrera, 2004; Kilian, 2008a; Kilian, 2008b; Kilian, 2008c; Kilian ve Park, 2009; Oladosu, 2009; Boldanov vd., 2016; Broadstock vd., 2016; Guo vd., 2016; Pan vd., 2016; Zhang, 2017). Fakat petrol fiyatlarının finansal piyasalar üzerindeki etkileri üzerine çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu alanda ilk çalışma, Jones ve Kaul (1996) çalışmasıdır. Bu çalışma ile birlikte ham petrol fiyatlarının finansal piyasa getirilerini açıklamada önemli bir etken olup olmadığı sorusuna dikkat çekilmiştir. 2008 küresel krizi sonrasında ise piyasalarda yaşanan gelişmeler, petrol fiyat değişimlerinin sadece makroekonomik değil finansal piyasalar üzerinde de oldukça büyük etkilerinin olduğunu göstermiş ve birçok araştırmacı tarafından araştırılmaya başlanmıştır.

Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisinin nasıl gerçekleştiğine yönelik ise teoride farklı görüşler vardır.

Bir görüşe göre, petrol ekonomideki tüm sektörlerin hammaddesi olması nedeniyle, petrol fiyatlarındaki artış ve azalışlar nakit akışlarını değiştirebilmektedir. Bu bağlamda, petrol fiyatındaki herhangi bir artış, üretim maliyetlerinin artmasına neden olacaktır. Bu durumda ise şirketlerin kar miktarları azalırken, hisse senedi fiyatlarında büyük ölçüde düşüşler yaşanabilmektedir(Jones ve Kaul, 1996).

Diğer bir görüşe göre, petrol fiyatlarındaki artış petrol şirketlerinin karını artıracaktır. Dolayısıyla da petrol şirketlerine ait hisse senedi getirileri yükselirken, diğer şirketlerin hisselerinde ise düşüş yaratacaktır. Bu durumda, hisse senedi piyasaları olumsuz etkilenecektir (Marashdeh ve Afandi, 2017).

Bir başka görüşe göre ise, hızla gelişen türev piyasalar ile birlikte petrol fiyatları üzerine geliştirilen vadeli sözleşmeler, petrole bir finansal piyasa ürünü olma özelliği kazandırmıştır. Bu durum ise petrol fiyat değişimlerinin finansal piyasalara etkisinin büyük oranda artmasına neden olmuştur (Qiang vd., 2018).

Bu çalışmada, Türkiye finansal piyasaları ve piyasa oynaklıklarının petrol fiyat şoklarına verdikleri tepkiler ortaya konmaya çalışılacaktır. Son yıllarda yaşanan küresel enerji fiyatlarındaki istikrarsızlık bu çalışmanın nedenini ortaya koymaktadır. Türkiye finansal piyasaları gelişmekte olan bir piyasa olarak birçok riske maruzdur. Türkiye, enerji ithal eden ve enerji ihtiyacının %75'ini ithalat ile karşılayan bir ülkedir (TPAO, 2019). Enerji talebinde en büyük payı ise petrolün oluşturduğu düşünüldüğünde, petrol fiyat değişimlerinin, Türkiye finansal piyasalarında yaşanan değişimleri açıklamakta önemli faktörlerinden biri olduğu görülebilmektedir.

Kilian (2009)'a göre petrol fiyatlarındaki değişimlerin nedenleri farklı olduğundan dolayı, tüm petrol şokları aynı değildir. Petrol kaynaklı şoklar, arz yönlü petrol şokları, küresel talep kaynaklı petrol şokları ve petrole özgü talep şokları olmak üzere üç farklı parçaya ayrılabilmektedir. Arz yönlü petrol şokları, küresel petrol üretiminden kaynaklanmakta iken, küresel talep kaynaklı şoklar ise endüstriyel ürünler, ham petrol vb. petrole olan toplam talebin artmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, petrole özgü talep şokları ise, gelecekte petrol arzında yaşanılacak azalma hakkındaki belirsizlikten kaynaklı olarak petrole olan talebin artmasından kaynaklanmaktadır (Kilian ve Park, 2009). Bu bağlamda, petrol fiyat şoklarının finansal piyasalar üzerindeki etkisinin, arz tarafından mı, yoksa talep tarafından mı kaynaklandığı önem arz etmektedir (Hamilton 2009a, Hamilton 2009b, Kilian 2009).

Bu çalışmada, Kilian ve Park (2009) çalışması takip edilmiş ve ham petrol reel fiyatlarındaki oynaklıklar, ham petrol arz şokları, küresel talep şokları ve petrole özgü şoklar olmak üzere üç farklı kaynaktan ortaya çıkacak şekilde modellenmiştir. Çalışma, Ağustos 2004 ve Haziran 2019 dönemini kapsamaktadır ve analizlerde yapısal VAR analizi kullanılarak petrol fiyat şoklarının hisse senedi piyasalarına etkisi Türkiye için test edilmiştir. Yapılan analizler petrol fiyatlarından kaynaklı şokların Türkiye finansal piyasalarını etkilediğini ortaya koymuştur. Çalışmanın diğer bölümler aşağıda sunulmuştur. Bölüm 2'de petrol fiyatları ve finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların bir özeti verilmiştir. Bölüm 3'te çalışmada kullanılan veri ve Bölüm 4'te yöntem tanıtılmıştır. Bölüm 5' te elde edilen ampirik bulgular sunulup. Bölüm 6 ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde petrol fiyat şokları ve stok market getirilerini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bir kısmı petrol fiyat şokları ve finansal piyasa getirileri arasında ilişki olmadığını gösterirken, bir kısmı bu değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve bir kısmı ise negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra

yapılan çalışmalarda petrol fiyat şoklarının kaynağına göre hisse senedi piyasalarının farklı şekilde tepki gösterdiği de ortaya koyulmuştur.

Bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri Jones ve Kaul (1996) tarafından yapılmış ve çalışmada dört gelişmiş ülke için petrol fiyat şoklarının stok market getirileri üzerinde negatif etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Benzer şekilde Park ve Ratti (2008) çalışmasında Amerika ve 13 Avrupa ülkesinde petrol fiyat şokları ve hisse senedi getirileri ilişkisini araştırmıştır. 1986:1-2005:12 döneminin ele alındığı çalışmada, petrol ihracatçısı olan Norveç'te, reel hisse senedi getirilerinin petrol fiyatlarındaki artıştan pozitif olarak etkilendiği, diğer taraftan ABD dışındaki diğer ülkelerin reel hisse senedi getirilerinin petrol fiyatlarındaki oynaklık nedeniyle önemli ölçüde düşüş gösterdiği tespit edilmiştir.

Chen (2009) çalışmasında petrol fiyatlarındaki değişimlerin hisse senedi piyasa getirilerine etkisini 1957:01 – 2009:05 arası aylık verileri ele alarak TVTP Markov-Switching modeli uygulayarak test etmiştir. Çalışma sonucunda petrol fiyatlarındaki artışın hisse senedi piyasa getirilerini negatif olarak etkilediğini bulmuştur.

Kilian ve Park (2009) 1973-2006 döneminde ABD'de hisse senedi getirileri üzerinde petrol fiyat şoklarının dinamik etkilerini incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar uzun dönemde arz ve toplam talep şoklarının hisse senedi getirilerini yaklaşık %22 oranında açıkladığını göstermiştir. Hisse senedi piyasa getirilerinin spekülatif talep şoklarına negatif, global talep şoklarına pozitif ve arz şoklarına önemli bir tepki vermediği sonucuna ulaşmışlardır.

Filis vd (2011) petrol ithal eden ABD, Almanya ve Hollanda ülkelerini ve petrol ihraç eden üç ülkeyi (Kanada Meksika ve Brezilya) ele alarak bu ülkelerde petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirilerine etkisini test etmişlerdir. Çalışmada DCC-GARCH-GJR yöntemlerini kullanarak Ocak 1987 ve Eylül 2009 dönemi aylık veriler için test gerçekleştirmişlerdir. Korelasyon test sonuçları petrol ithalatçısı ve petrol ihracatçısı ekonomiler için korelasyonların farklı olmadığını ve kriz dönemleri haricinde ekonomik olmayan krizlerin, petrol fiyatları ile borsalar arasında daha güçlü bir negatif bağlantıyı tetiklediği, diğer yandan ekonomik krizler ve patlamaların, petrol fiyatları ve borsalar arasında daha güçlü bir pozitif bağlantıyı tetiklediği belirlenmiştir. Dolayısıyla ihtiyati talep şoklarının, petrol ve borsa fiyatları arasında negatif bir korelasyona neden olduğunu, toplam talep tarafı şoklarının ise pozitif bir ilişkiye neden olduğu bulunmuştur. Arz yönlü şokların ise ilişkiyi etkilemediği, geciken petrol fiyatlarının borsalar için risk faktörü oluşturduğu saptanmıştır.

Gupta ve Modise (2013) Güney Afrika için petrol fiyat ve hisse senedi piyasa getirileri arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. 1973:01 ve 2011:07 dönemi aylık verilerini ele aldıkları bu çalışmada yapısal VAR modelini uygulamışlardır. Analiz sonuçları petrol arz ve spekülatif talep şoklarına hisse senedi getirilerinin ters yönde tepki verdiğini ve toplam petrol talep şoklarının hisse senedi getirilerini pozitif olarak etkilediğini göstermiştir.

Effiong (2014) 1995:1 ve 2011:12 dönemi için Nijerya borsaları üzerinde farklı petrol fiyat şoklarının etkisini araştırmıştır. Etki-tepki ve varyans ayrıştırma yöntemleri hisse senedi getirilerinin toplam talep ve petrole özgü talep şoklarına önemli derece olumlu tepki verdiğini, petrol arz şoklarına ise önemsiz derece negatif tepki gösterdiğini belirtmiştir.

Broadstock ve Filis (2014) 1995-2013 örnek döneminde petrol fiyat şokları ve hisse senedi piyasa getirileri arasındaki ilişkiyi zaman değişen korelasyon analizi (Scalar BEKK MODEL) kullanarak, Çin ve ABD için test etmişlerdir. Çalışma neticesinde petrol fiyat şoklarının kaynağına göre ve seçilen endüstri tipine göre (Metal ve Maden, Petrol ve Gaz, Retail, Teknoloji ve Banka) hisse senedi getirilerinin petrol fiyatları ile zaman içinde değişen korelasyona sahip olduğunu ve ayrıca ABD'nin Çin'e göre daha güçlü ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Coparale (2015) 1997-2014 döneminde on sektörel endeks üzerinde haftalık verileri kullanarak petrol fiyatlarındaki belirsizliğin Çin'in hisse senedi fiyatları üzerinde zamanla değişme etkisini araştırmıştır. İki değişkenli VAR-GARCH-ortalama modeli tahmin etmiş ve Tüketici Hizmetleri, Mali ve Petrol ve Gaz sektörleri dışındaki tüm sektörlerde, talep yönlü petrol şoklarının, hisse senedi getirilerini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.

Syzdykova (2017) petrol fiyatlarının Kazakistan borsası üzerindeki etkilerini 2000 Ocak-2017 Mart dönemi için incelemiştir. Johansen eş bütünleşme analiz sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu ve Granger nedensellik testleri petrol fiyatlarından hisse senedi getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Luo ve Qin (2017) petrol fiyat şokları ve petrol fiyat oynaklığının Çin borsa endeksi ve beş sektör getirisi üzerindeki etkisini Mayıs 2007'den Ekim 2007'ye kadar olan dönemde günlük verileri ele alarak, kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde incelemiştir. Ampirik sonuçlar petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirilerini olumlu yönde etkilediğini, diğer taraftan petrol oynaklık endeksinin Çin borsaları üzerinde önemli ve olumsuz etkilerinin olduğunu göstermiştir.

Wei ve Guo (2017) 1996 yılı Şubat ve 2015 Ekim ayları arasındaki aylık verileri kullanarak petrol fiyat şoklarının Çin borsaları üzerindeki etkilerini petrol arz şokları, toplam talep şokları ve petrole özgü talep şokları olmak üzere üç farklı tipteki petrol şokunun borsalar ile ilişkisini kriz öncesi ve kriz sonrası dönemde (1996M2-2006M12 ve 2007M1 - 2015M10) incelemiştir. Sonuç olarak hisse senedi getirilerinin petrol şoklarına verdikleri tepkilerin farklı ve önemli ölçüde petrol fiyatlarındaki değişikliklerin nedenleriyle ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Analizler sonucunda petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların esas olarak spekülatif taleplerden kaynaklandığını göstermişlerdir.

Algia ve Abdelfatteh (2018) çalışmalarında 1998:01 ve 2014:04 dönemini ele alarak gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde petrol fiyat değişiklikleri ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Yapısal VAR modeli çerçevesinde farklı yapısal şok (talep, arz ve finansal) kaynaklı petrol fiyat şoklarına özellikle gelişmekte olan ülkelerin oldukça önemli tepki verdiği, arz şokunun hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerin hisse senedi getirilerindeki değişikliklerde daha az önemli bir rol oynadığı ve talep kaynaklı fiyat şoklarının gelişmekte olan ülkelerde olumsuz etki yarattığı ortaya konmuştur.

Bastianin ve Manera (2018) Petrol fiyat şoklarının ABD borsa oynaklığı üzerindeki etkisini Yapısal vektör otoregresif modelini kullanarak, üç farklı yapısal petrol piyasası şokunu (yani toplam talep, petrol arzına ve petrole özgü talep şoklarını) ele alarak incelemişlerdir. Sonuçlar borsa oynaklığının, toplam ve petrole özgü talep şoklarına önemli ölçüde yanıt verdiğini, arz taraflı şoklara ise önemsiz tepki verdiğini göstermiştir.

Basher (2018) sekiz petrol ihracatçısı ülkelerde (Kanada, Meksika, Norveç, Rusya, İngiltere, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri) petrol fiyat şokları ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi Markov-switching model çerçevesinde Ocak 1974 ve Ağustos 2015 dönemini ele alarak test etmiştir. Çalışma neticesinde kendine özgü petrol talep şoklarının Kanada, Norveç, Rusya, Kuveyt, Suudi Arabistan ve BAE'de hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak önemli bir etkisinin olduğu, Spekülatif şokların Kanada, Rusya, Kuveyt ve BAE'de hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak önemli etkisinin olduğu ve petrol arz şoklarının yalnızca İngiltere, Kuveyt ve BAE hisse senedi getirileri üzerinde önemli olduğu tespit edilmiştir.

Ji (2018), yapısal VAR ve zamanla değişen copula-GARCH tabanlı CoVaR yaklaşımını kullanmış ve BRICS ülkelerinde hisse senedi getirileri ve petrol şokları arasındaki bağımlılığın zamana bağlı olduğunu ve petrol

piyasasının şok türlerine bağlı olarak farklı davranışlar gösterdiğini ortaya koymuşlardır.

Thorbecke(2019) ise çalışmasında arz ve talep faktörlerinden kaynaklanan petrol fiyatlarındaki artışın ABD hisse senedi getirilerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. Petrol fiyatlarındaki arz kaynaklı artışların 1990–2007 döneminde hisse senedi getirilerine zarar verdiğini, ancak bu etkilerin 2010-2018 döneminde azaldığını veya hatta yok olduğunu göstermiştir.

Türkiye için, petrol fiyatları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan biri ise Şahin (2015)'e aittir. Şahin çalışmasında Türkiye için petrol ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi 02.01.2001-30.10.2013 dönemi günlük verileri kullanarak Toda Yamamoto (1995) nedensellik analizi ve etki tepki analizi ile incelemiştir. Çalışma kapsamında elde etmiş olduğu bulgular petrol fiyatlarından BIST 100, BIST Üretim ve BIST Teknoloji endekslerine doğru nedenselliğin olduğunu göstermiştir. Bulgular petrol fiyatlarının pay piyasası endekslerinin tahmin edilme gücünü arttırdığını ortaya koymuştur.

Abdioğlu ve Değirmenci(2016)çalışmasında Türkiye için reel petrol fiyat şokları ile faiz oranı, reel hisse senedi getirisi ve ekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile araştırmışlardır. Çalışmada 1994:01-2013:07 dönemine ait aylık veri seti kullanılmış olup, çalışma bulguları reel petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Zortuk ve Bayrak (2016) çalışmalarında vektöregresif gecikmesi dağıtılmış eşik değerli koentegrasyon testini kullanarak 2002:04 - 2014:08 arası dönemde G-7 ülkeleri için ham petrol fiyat şokları ve hisse senedi piyasa fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ampirik bulgular ham petrol fiyatları ile hisse senedi piyasa fiyatlarının koentegre olduğunu göstermiş, aynı zamanda uzun dönemde dengeye yönelik ayarlanma sürecinin asimetrik olduğunu ortaya koymuşlardır.

Özer (2017) petrol piyasaları ve hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimi, VAR-GARCH modelleri ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için araştırmıştır. 2006 ve 2016 yılları arası günlük verilerin ele alındığı çalışmada elde edilen sonuçlar, petrol getirilerinin Meksika hariç bütün ülkelerde anlamlı olduğunu, Petrol şoklarının Hindistan ve Brezilya hariç tüm ülkelerde anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir.

Tuna vd.(2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin petrol fiyatları ve borsa getirileri arasındaki ilişkiyi 1992-2016 dönemine ait aylık verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada Pedroni eşbütünleşme ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testleri kullanılmış olup, elde edilen

bulgulara göre gelişmekte olan ülke borsaları ile petrol fiyatları arasında uzun dönemli iki yönlü bir nedensellik ortaya konulmuştur. Bunun yanında gelişmiş ülkelerde stok fiyatlarından petrol fiyatlarına tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir

Alper ve Alper (2018) 02.01.2018 – 17.08.2018 döneminde günlük frekansta, döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki değişimlerin, BIST-100 endeksine etkilerini, asimetrik vektör otoregresif (VAR) yöntemi ile test etmişlerdir. Asimetrik VAR analizi sonuçlarına göre petrol fiyatlarındaki bir düşüş BIST-100 endeksine ilk dönemde pozitif etki ederken, bu etki ikinci döneme kadar azalmış ve üçüncü dönemde son bulmuştur. Petrol fiyatlarındaki bir yükseliş ise endeks değerine öncelikle pozitif etki etse de, bu etki ikinci dönemde düşmeye başlamış ve üçüncü dönemde etki ortadan kaybolmuştur.

Vardar vd.(2018). Günlük Brent petrol fiyatları ve Borsa İstanbul'da işlem gören seçilmiş sektör indeksleri arasındaki dinamik ilişkileri Johansen-Juselius (1990) koentegrasyon analizi kullanarak incelemişlerdir. Gerçekleştirilen test sonuçları, kimyasal, petrol ve plastik, bilgi teknolojisi, metal ürün makineleri, KOBİ sanayi ve sigorta sektörlerinin petrol fiyatları ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Dursun (2019), 2005-2017 dönemine ait çeyrek dönemlik verileri kullanarak elektrik, doğalgaz ve petrol fiyat endekslerinin OECD üyeleri ülke borsalarına etkisini araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre; borsa değişkeninden petrol fiyatlarına, doğalgaz değişkeninden borsa değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, elektrik fiyatları ile borsa değişkeni arasında ise bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasalarına etkisini inceleyen yukarıdaki çalışmalardan Jones ve Kaul (1996) Park ve Ratti (2008), Chen (2009), Filis (2010) çalışmalarında petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirileri üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya konmuş iken, yapılan diğer çalışmalarda bu etkiye dair bir görüş birliği sağlanamamıştır. Örneğin Gupta ve Modise (2013) ve Filis (2011) çalışmalarında petrol fiyat şokları ve hisse senedi getirileri arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

3. VERİ SETİ

Çalışmada, petrol fiyat şoklarına Türkiye finansal piyasalarının verdiği tepkiler analiz edilecektir. Bu bağlamda, öncelikle Kilian ve Park (2009) çalışması takip edilerek, ham petrol fiyatlarındaki değişimler kaynağına göre ayrıştırılmıştır. Bu kaynaklar, ham petrol arz şokları,

küresel talep şokları ve petrole özgü şoklardır. Çalışma, Ağustos 2004 ve Haziran 2019 dönemini kapsamaktadır.

Değişkenlere ilişkin tanımlar ve elde edildiği kaynaklar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo1: *Değişken Tanımları ve Veri Kaynağı*

Değişken	Tanımı	Kaynak
WP	Dünya Petrol Üretimi	The U.S. Energy Information Administration (EIA) https://www.eia.gov/
REA	Reel Ekonomik Aktivite Endeksi	https://sites.google.com/site/lkilian2019 /research/data-sets
BRENT	Brent Petrol Fiyatları	The U.S. Energy Information Administration (EIA) https://www.eia.gov/
MSCI	MSCI Endeksi	https://investing.com

Tablo 1' e göre, küresel petrol arz şoklarının tanımlanabilmesi için küresel petrol arzının bir göstergesi olarak, küresel petrol üretimi (milyon dolar/Varil) değerleri kullanılırken, toplam talep şoklarının tanımlanabilmesi için bir gösterge olarak Kilian (2009) tarafından hesaplanan Reel Ekonomik Aktivite Endeksi kullanılmıştır. Reel Ekonomik Aktivite Endeksi aylık olarak hesaplanmakta olup, küresel ekonomik aktivite dinamikleri hakkında detaylı bilgiler sağlamaktadır. Endeks sınai ürünlere olan küresel talep için gösterge olarak kullanılmakta ve farklı malların örneğin; tahıl, yağlı tohumlar, kömür, demir cevheri, gübre ve hurda metal talebinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu endeks dünya piyasasında küresel endüstriyel ürünlere olan talepteki değişimleri yansıtmaktadır (Effiong, 2014). Ek olarak, petrole özgü talep şoklarının tanımlanabilmesi için küresel petrol fiyatlarının bir göstergesi olan, BRENT petrol fiyatları (dollar/varil) ele alınmıştır. Son olarak, Türkiye finansal piyasalarının bir göstergesi olarak MSCI Türkiye endeksi (Morgan Stanley Capital International) kullanılmıştır. MSCI Türkiye Endeksi, Türkiye pazarının büyük ve orta büyüklükteki bölümlerinin performansını ölçmek için tasarlanmış bir gösterge endekstir. 16 kurucu ile birlikte, endeks Türkiye piyasa büyüklüğünün yaklaşık %85'ini kapsamaktadır (MSCI, 2019).

Değişkenlere ait zaman grafikleri Şekil 1'de sunulmuştur.

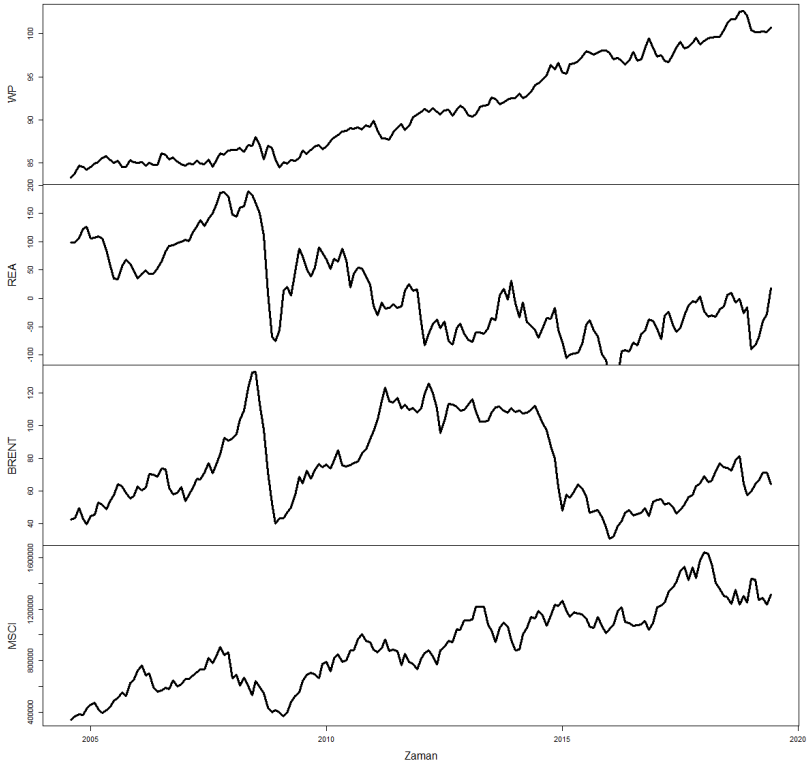

Şekil 1. *Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri*

Şekil 1'e göre WP ve MSCI değişkenlerinde pozitif bir trend gözlemlenmektedir. Diğer taraftan, REA değişkenine genel olarak baktığımızda negatif bir trend gözlemlenmektedir. Ek olarak, 2008'de REA değişkeninde, hem 2008 hem de 2014'de ise BRENT değişkeninde, yapısal kırılmalar saptanmaktadır.

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve Jarque Bera testi (Jarque ve Bera, 1987) Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo2: *Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler*

	WP	REA	BRENT	MSCI
Minimum	83,29	-161,64	30,70	342607
Maksimum	102,64	189,22	132,72	1642180
Ortalama	91,2783	10,3683	75,9480	918288
St. Sapma	5,5918	78,4859	25,4891	312554
Çarpıklık	0,3742	0,4187	0,3846	0,0994
Basıklık	-1,2908	-0,6593	-1,1069	-0,8049
Jarque Bera	16,3074***	8,3054*	13,2785**	4,8397

Not: ** 0,05; ** 0,01; *** 0,001*

Tablo 2'de sunulan sonuçlara göre incelenen dönem içinde küresel petrol üretimi ortalamada 91,28 (milyon dolar/Varil) olarak seyretmiştir. Petrol üretiminin en az olduğu dönemde 83,29 luk bir üretim varken en yüksek olduğu dönemde 102,64 üretim yapılmıştır. Standart sapması ise 5,59'dur. Reel ekonomik aktivite endeksine baktığımızda ortalamada 10,37 seviyesindeyken, dönem içinde oldukça oynak seyretmiş ve -161,64 ile 189,22 arasında değişim göstermiştir. Standart sapması ise oldukça büyüktür ve 78,49 olarak hesaplanmıştır. BRENT petrol fiyatları, ortalamada 75,95 (dolar/varil) seviyesinde iken dönem içinde en yüksek 132,72 seviyelerine çıkmış en düşük ise 30,70 seviyelerine düşmüştür. Standart sapması ise 25,49'dur. Son olarak MSCI Türkiye endeksini incelediğimizde, endeksin bu dönemde 342607 ile 1642180 aralığında değiştiğini ve ortalamasının 918288 olduğu gözlemlenmiştir. Endeksin standart sapması ise 312554'dür.

Jaque-Bera test sonuçlarına göre, küresel petrol üretimi, reel ekonomik aktivite endeksi ve BRENT petrol fiyatları normal dağılım izlemezken, MSCI Türkiye endeksinin normal dağılım izlediği gözlemlenmiştir.

Değişkenlere, Augmented Dickey Fuller (ADF, Dickey ve Fuller, 1979, 1981) ve Philips -Perron (PP, Philips ve Perron , 1988) birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo3: *Değişkenlere ait ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları*

Değişkenler	Sadece Sabit Terim		Sabit Terim ve Trend	
	ADF	PP	ADF	PP
WP	-0.3859	-0.3795	-2.9242	-2.8000
REA	-2.6731	-2.1629	-3.4900*	-2.9015
$BRENT$	-2.6480	-2.3659	-2.6634	-2.3427
$MSCI$	-1.7222	-1.6857	-3.4547*	-3.4500*

Not: ** 0,05; ** 0,01; *** 0,001*

Tablo 3'de MSCI, değişkeninin trend durağan ($I(0)$), diğer değişkenlerin ise durağan olmadığı gözlemlenmiştir.

Çalışmada, Killian (2009) referans alınarak, WP değişkeninin yüzde değişim oranı alınırken, BRENT değişkeni, ABD Tüketici fiyat endeksi (CPI) ile reelleştirilerek, daha sonra yüzde değişim oranı alınmıştır. Diğer taraftan, REA değişkeninin durağanlığının sağlanması için birinci farkı alınmış, MSCI değişkeni ise Türkiye'ye ait Tüketici Fiyat endeksi (TÜFE) ile reelleştirilmiş daha sonra yüzde getirisi hesaplanmıştır. Bu dönüşümler sonrası ADF ve PP birim kök testleri tekrarlanmış ve Tablo 4'de sonuçlar sunulmuştur.

Tablo4: *Dönüştürülmüş Değişkenlere Ait ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları*

	rWP	ΔREA	$rBRENT$	$rMSCI$
ADF	-11,4314***	-10,0762***	-10,1920***	-13,3612***
PP	-13,3510***	-9,6491***	-10,1518***	-13,3612***

Not: ** 0,05; ** 0,01; *** 0,001*

Tablo 4'de uygulanan dönüşümler sonucu tüm serilerin durağan olduğu gözlemlenmektedir.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada, Kilian ve Park (2009) çalışması referans alınmıştır. Kilian ve Park (2009) çalışmalarında, petrol fiyat şoklarının arz ve talep bileşenlerinin borsaya etkilerini yapısal VAR (SVAR) modeli kullanarak ayrıştırmışlardır. SVAR modeli, makroekonomik değişkenlerin bağımsız şoklara dinamik tepkilerini, zaman serisi analizi ve ekonomik teoriyi birleştirerek belirlemektedir (Effiong, 2014).

Kilian ve Park (2009), çalışmasında, petrol arz-talep şoklarını küresel petrol üretim seviyesi, küresel reel ekonomik aktivite seviyesini ve reel küresel petrol fiyatlarını kullanarak belirlemişlerdir.

Bu çalışmada, arz ve talep tarafı kaynaklı petrol fiyat değişiklikleri ve bunların Türkiye MSCI borsa getirisi ile olan ilişkisini ortaya çıkarmak amacıyla SVAR modeli kullanılacaktır. SVAR(p) modeli (1)'de verildiği gibidir.

$$A_0 y_t = \alpha + \sum_{i=1}^{p} A_i y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Burada, $y_t = (\mathrm{r}WP_t, \Delta REA_t, rBRENT_t, rMSCI_t)$, 4x1 boyutlu bağımlı değişkenler vektörünü, A_0, 4X4 boyutlu eş zamanlı katsayı matrisini, α, 4X1 boyutlu sabit terim vektörünü, A_i; 4x4 boyutlu otoregresif katsayısı matrisini ve ε_t ise 4x1 boyutlu birbirinden bağımsız yapısal şoklar vektörünü göstermektedir. İndirgenmiş VAR modeline ait şoklar e_t olmak üzere; indirgenmiş VAR modeli şokları ile SVAR modeli şokları arasında $e_t = A_0^{-1}\varepsilon_t$ ilişkisi mevcuttur. Bu durumda A_0^{-1} matrisine tanımlayıcı kısıtlar eklendiğinde indirgenmiş modele ait şoklardan yapısal şoklar (2) no'lu eşitlikte verildiği gibi elde edilebilmektedir (Kilian ve Park, 2009).

$$e_t = \begin{pmatrix} e_t^{rWP} \\ e_t^{\Delta REA} \\ e_t^{rBRENT} \\ e_t^{rMSCI} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_{11} & 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & a_{22} & 0 & 0 \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & 0 \\ a_{41} & a_{42} & a_{43} & a_{44} \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} \varepsilon_t^{petrol\ arz\ şoku} \\ \varepsilon_t^{toplam\ talep\ şoku} \\ \varepsilon_t^{petrole\ özgü\ talep\ şoku} \\ \varepsilon_t^{Diğer\ şoklar} \end{pmatrix} \quad (2)$$

SVAR model şokları ile indirgenmiş VAR modeli şokları arasındaki ilişkiler aşağıda listelenmiştir.

1. Ham petrol arz şokları, küresel petrol üretimindeki öngörülemeyen şoklar olarak tanımlanmaktadır.
2. Küresel ekonomik aktivitede yaşanan ve ham petrol arz şokları ile açıklanamayan şoklar toplam talep şokları olarak tanımlanmaktadır.
3. Reel petrol fiyatlarında yaşanan ve ham petrol arz şokları ile toplam talep şokları ile açıklanamayan şoklar sadece petrol talebinden kaynaklıdır ve bu nedenle petrole özgü talep şokları olarak adlandırılmaktadır.
4. Diğer şoklar ise Türkiye hisse senetleri piyasalarında yaşanan ve ham petrol arz şokları, toplam talep şokları ve petrole özgü talep şokları ile açıklanamayan diğer şoklardır.

Bu modelin yapısı, küresel ham petrol üretimi, küresel ekonomik aktivite ve küresel petrol reel fiyatlarının, Türkiye finansal piyasalarına göre daha önceden belirlenmiş olarak değerlendirildiğini göstermektedir (Kilian ve Park, 2009).

Ayrıca, SVAR modeli kullanılarak etki-tepki ve varyans ayrıştırma tahminleri yapılabilmektedir.

5. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada, ilk olarak indirgenmiş VAR modeli, en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmiş, daha sonra elde edilen tahminler kullanılarak SVAR modeli oluşturulmuştur. İndirgenmiş VAR model tahmini için öncelikle p gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bu aşamada, Kilian (2009) referans alınmıştır. Kilian 2009 çalışmasında, petrol fiyat şoklarının etkisinin tam olarak yakalanması için 24 ay gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, Hamilton ve Herrera (2004) petrol piyasasına VAR analizi uygulandığında yeterince uzun gecikme yapılarına sahip olmanın önemli olduğunu belirtmiştir.

Çalışmada, ilk olarak uygun gecikme uzunluğu geleneksel bilgi kriterleri ile değerlendirilmiş olup, sonuçlara göre, LR (Olabilirlik Oranı), FPE (Final prediction error) ve AIC (Akaike Bilgi Kriteri) bilgi kriterleri uygun gecikme uzunluğunu 1 ay olarak belirlerken, SIC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan ve Quinn Bilgi Kriteri) uygun gecikme uzunluğunu sıfır olarak belirlemiştir. Fakat VAR(1) modeli kurulduğunda, bu modelin serisel korelasyonu açıklamakta yeterli olmadığı gözlemlenmiştir.

Modele ait kalıntılar incelendiğinde, gecikme uzunluğu $p = 4$ 'te korelasyon problemi mevcuttur. Bu nedenle, VAR analizi, $p = 4$ olarak belirlenerek gerçekleştirilmiş ve bu modelin serisel korelasyonu açıklamakta yeterli olduğu gözlemlenmiştir.

$p = 4$ varsayımı altında, Model (1)'de gösterilen yapısal şokların zaman serisi grafikleri Şekil 2'de sunulmuştur. Grafikler yıllık ölçekte çizdirilmiş ve aylık şokların ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

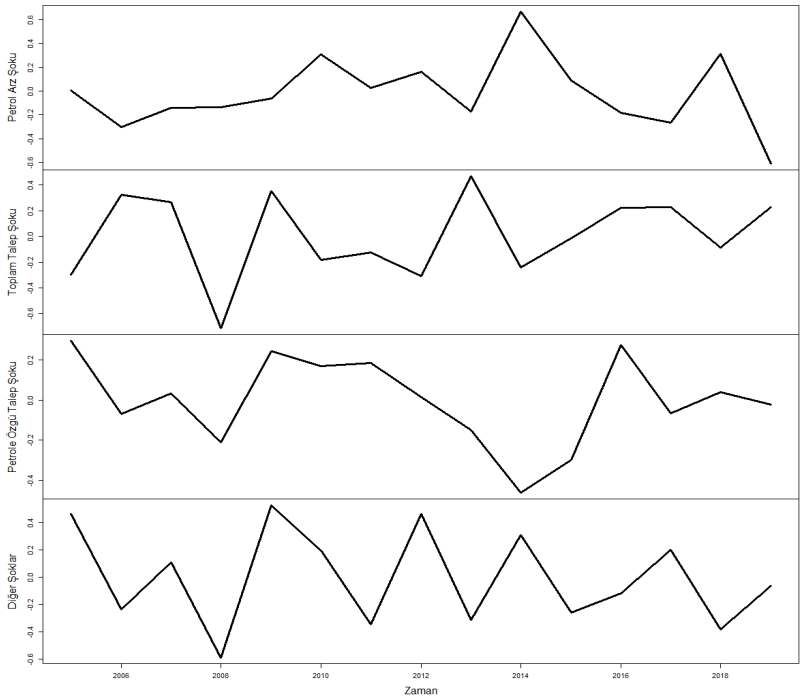

Şekil 2. *Yapısal Şok Zaman Serisi Grafikleri*

Şekil 2'ye göre 2014 yılında yüksek pozitif yönlü ve 2018 yılında ise yüksek negatif yönlü küresel bir petrol arzı dalgalanmasına rastlanılmıştır. Toplam talep şoklarının incelenen dönemde oldukça fazla dalgalandığı gözlemlenmektedir. Özellikle, toplam talepte 2008 yılında keskin bir düşüş yaşanırken, 2009 yılında ise keskin bir artış yaşanmıştır. Diğer

taraftan, petrole özgü talebi inceldiğimizde 2012-2014 döneminde petrole özgü talepte büyük düşüşler gözlemlenmiştir. 2015 ve özellikle 2016'da ise talepte büyük bir artış görülmektedir. Bu artışın, ham petrol fiyatlarının 2015 yılında oldukça düşük bir düzeyde seyretmesinden kaynaklandığı söylenebilir (EIA, 2016). Son olarak, Türkiye hisse senedi piyasalarına ait diğer şoklarda ise incelenen tüm dönem boyunca yoğun dalgalanmalara rastlanılmıştır. Bir yıl gerçekleşen pozitif yönlü şokları ertesi yıl negatif yönlü şoklar izlemiştir.

MSCI Türkiye endekisinin, ham petrol piyasasındaki petrol arz, toplam talep ve petrole özgü talep şoklarına verdiği kümülatif tepkilere ait zaman grafikleri Şekil 3'de sunulmuştur.

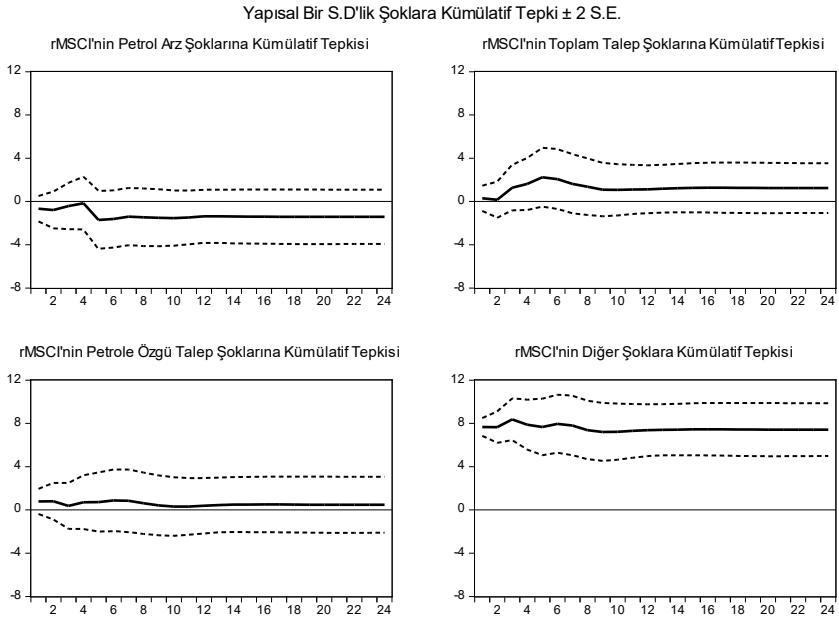

Şekil 3. *Etki- Tepki Grafikleri*

Şekil 3, Türkiye piyasalarının petrol fiyatlarındaki değişimlere tepkisinin, fiyat değişimine neden olan şoka göre farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. Petrol arzında beklenmeyen şoklara karşı kümülatif Türkiye piyasa getirilerinin tepkisinin 4. aydan sonra negatif yönde arttığı ve etkinin negatif olarak uzun dönemler boyunca sabit devam ettiği görülebilmektedir. Diğer taraftan, toplam talep şoklarına kümülatif Türkiye piyasa getirilerinin verdiği tepkilerin 2. aydan sonra pozitif yönde artış gösterdiği, fakat 6-9 ay arası tepkinin azaldığı gözlemlenmiştir. Genel olarak değerlendirdiğimizde tepkinin pozitif ve uzun dönemler boyunca etkin olduğu söylenebilmektedir. Kümülatif Türkiye piyasa getirileri, petrole özgü talep şoklarına zaman içerisinde oldukça düşük düzeyli tepkiler vermektedir. Son olarak, kümülatif Türkiye piyasa getirilerinin,

diğer şoklara verdiği tepkileri incelediğimizde, tepkiler oldukça büyük, pozitif ve etkinin uzun dönemler boyunca aynı büyüklükte sürdüğünü görebilmekteyiz.

MSCI Türkiye endekisinin, varyans ayrıştırma tahmin sonuçları Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: *Varyans-Ayrıştırma Tahmin Sonuçları*

	Petrol Arz Şoku	Toplam Talep Şoku	Petrole Özgü Talep Şoku	Diğer Şoklar
1	0.7457	0.1389	1.0261	98.0893
2	0.7718	0.1675	1.0261	98.0346
3	0.9671	2.1908	1.2895	95.5526
4	1.0719	2.3555	1.4666	95.1060
5	4.7154	2.8333	1.4030	91.0483
6	4.7191	2.8693	1.4397	90.9720
7	4.7674	3.1449	1.4364	90.6513
8	4.7497	3.2396	1.5088	90.5018
9	4.7434	3.3399	1.5609	90.3557
10	4.7440	3.3402	1.5787	90.3370

Tablo 5'te sunulan varyans ayrıştırma tahmin sonuçlarına göre Türkiye'de MSCI endeksindeki değişimin ilk dönemde %0,75'i petrol arz şokları ve %98,09'u diğer şoklar tarafından açıklanmaktadır. 10 dönem sonunda ise piyasa getirilerindeki değişimin %4,74'ü petrol arz şokları, %3,34'ü toplam talep şokları, %1,58'i petrole özgü talep şokları ve %90,34'ü ise diğer şoklardan kaynaklanmaktadır.

6. SONUÇ

Üretim sürecinin temel girdilerinden biri olması ve nihai tüketimde de yaygın olarak kullanılması nedeniyle petrol, enerji kaynakları içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bu öneminden dolayı petrol fiyatları yıllar içerisinde yüksek düzeyde oynaklık sergilemiş ve bu nedenle birçok araştırmacı tarafından çalışmaya konu olmuştur. Petrol fiyatları ile ekonomik, finansal ve diğer göstergeler arasındaki etkileşim, enerji politikaları, uluslararası finansal düzenleme aktiviteleri ve risk yönetim stratejileri açısından önemlidir. Literatürde petrol fiyat şokları ve stok market getirilerini inceleyen çalışmalar bulunmakta olup Türkiye için mevcut çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu nedenle bu çalışmada petrol fiyat şokları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişki Türkiye açısından incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye'ye ait MSCI piyasa endeksi ele alınmış ve 2004:08-2019:06 dönemi incelenmiştir. Petrol şokları, ortaya çıkmasına sebep olan kaynağına göre arz yönlü petrol şokları, talep

kaynaklı petrol şokları ve petrole özgü talep şokları olmak üzere üç farklı türde değerlendirilmiştir. Kilian (2009) çalışması referans alınmış ve Yapısal Vektör Otoregresif (SVAR) modeli kullanılarak petrol fiyat şokları kaynaklarına ayrıştırılmıştır. Petrol fiyat şoklarının piyasa getirilerine etkisi ise etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma ile belirlenmiştir.

Analiz sonuçları Türkiye piyasalarının petrol fiyatlarındaki değişimlere, fiyat değişimine neden olan şoka göre farklı tepki gösterdiğini vurgulamaktadır. Türkiye piyasa getirilerinin petrol arz şoklarına negatif tepki verdiği görülürken, piyasa getirilerinin toplam talep şoklarına dönem uzadıkça pozitif yönde ve gittikçe büyüyen bir oranda tepki verdiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan Türk piyasa getirilerinin, petrole özgü talep şoklarına zaman içerisinde oldukça düşük düzeyli tepkiler verdiği gözlemlenmektedir.

Varyans ayrıştırma tahminleri her bir petrol fiyat şokunun piyasa getirilerindeki değişime olan katkısını göstermektedir. Sonuçlar toplam olarak petrol fiyat şoklarının uzun vadede borsa getirilerindeki değişimin yaklaşık yüzde 10'unu oluşturduğunu göstermiştir. Daha açık bir ifade ile 10 dönem sonunda piyasa getirilerindeki değişimin %4,7'sinin petrol arz şoklarından, %3,3'ünün toplam talep şoklarından ve %1,6'sının ise petrole özgü talep şoklarından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Diğer şoklar MSCI getirilerindeki değişimin yaklaşık %90'ını açıklamaktadır.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, getiriler üzerinde petrol fiyat şoklarının önemi ortaya konmuş olup, bu durum petrol fiyat şoklarının piyasa yatırımcıları için takip edilmesi gereken bir gösterge olduğunu göstermektedir. Bu çalışma kaynağına göre petrol şoklarının Türkiye piyasasına etkisinin incelendiği öncü çalışmalardan olması açısından literatüre katkı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2016). Petrol Fiyatı Şoklarının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkileri. *TİSK Akademi*, 330-351.

Algia, H. ve Abdelfatteh, B. (2018). The Oil Price Shocks and Their Effect on the Stock Market Returns: A Structural Var Model. *Journal of Economics And Economic Education Research*, 19(3).

Alper, A.E. ve Alper, F. Ö. (2018). Döviz Kuru ve Petrol Fiyatlarının BIST-100 Endeksine Etkileri: Asimetrik VAR Analizi Bulguları. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi,* 26-29 Ekim 2018, 26-31.

Basher, S.A. Haug, A.A. ve Sadorsky, P. (2018). The Impact of Oil-Market Shocks on Stock Returns in Majoroil-Exporting Countries. *Journal of International Money and Finance,* 86, 264–280

Bastianin, A. ve Manera, M. (2018). How Does Stock Market Volatility React to Oil Price Shocks?. Macroeconomic Dynamics, 22(3), 666-682.

Boldanov, R., Degiannakis, S. ve Filis, G. (2016). Time-Varying Correlation between Oil A-and Stock Market Volatilities: Evidence from Oil-İmporting and Oil-Exporting Countries. *International Review of Finance Analysis*, 48, 209-220.

Broadstock, D. C., Fan, Y., Ji, Q. ve Zhang, D. (2016). Shocks and Stocks: A Bottom-Up Assessment of the Relationship between Oil Prices, Gasoline Prices and The Returns of Chinese Firms. *The Energy Journal*, 37, 55-86.

Broadstock, D. ve Filis, G. (2014). Oil Price Shocks and Stock Market Returns: New Evidence from the United States and China. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money,* http://dx.doi.org/10.1016/j.intfin.2014.09.007.

Caporale, G. M., Menla Ali, F. ve Spagnolo, N. (2015). Oil Price Uncertainty and Sectoral Stock Returns in China: A Time-Varying Approach. *China Economic Review,* 34, 311–321.

Chen, S.S. (2009), Do Higher Oil Prices Push the Stock Market into Bear Territory?. *Energy Economics*, 32, 490-495.

Davis, J.S. ve Haltiwanger, J. (2001). Sectoral Job Creation and Destruction Responses to Oil Price Changes. *Journal of Monetary Economics* 48, 465–512.

Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution for the Estimates for Autoregressive Time Series with A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427–31.

Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Auto-Regressive Time Series with A Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057–72.

Dumitrescu, E.I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. Economic Modelling, 29(4),1450–1460.

Dursun, A. ve Özcan, M. (2019). Enerji Fiyat Değişimleri ile Borsa Endeksleri Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82, 177- 198.

Effiong, E.L. (2014). Oil Price Shocks and Nigeria's Stock Market:What Have We Learned from Crude Oil market Shocks?. *OPEC Energy Review*, DOI:10.1111/opec.12027.

Filis, G. (2010). Macro Economy, Stock Market and Oil Prices: Do Meaningful Relationships Exist Among Their Cyclical Fluctuations?. *Energy Economics,* 32, 877-886.

Filis, G. Stavros Degiannakis, S. ve Floros, C. (2011). Dynamic Correlation Between Stock Market and Oil Prices: The Case of Oil-İmporting and Oil-Exporting Countries, *International Review of Financial Analysis*, 20 (2011) 152–164

Filis, G., Degiannakis, S. ve Floros, C. (2011). Dynamic Correlation Between Stock Market and Oil Prices: The Case of Oil-Importing and Oil-Exporting Countries. *International Review of Financial Analysis*, 20(23), 152-164.

Gisser, M. ve Goodwin, T.H. (1986). Crude Oil and The Macroeconomy: Tests of Some Popular Notions: Note. *Journal of Money, Credit and Banking* 18, 95–103.

Guo, J., Zheng, X. ve Chen, Z-M. (2016). How Does Coal Price Drive up İnflation? Reexamining the Relationship Between Coal Price and General Price Level in China. *Energy Economics*, 57, 265-276.

Gupta, R. ve Modise, M. P.(2013). Does the Source of Oil Price Shocks matter for South African Stock Returns? A Structural VAR Approach. *Energy Economics,* 40 (2013) 825–831.

Hamilton, J. D. (1983). Oil and the Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91, 228–248.

Hamilton, J.D. (2003). What is an Oil Shock? *Journal of Econometrics,* 113, 363–398.

Hamilton, J. D. (2009a). Understanding Crude Oil Prices. *Energy Journal*, 30, 179–206.

Hamilton, J. D. (2009b). Causes and Consequences of the Oil Shock of 2007–08. Brookings Papers on Economic Activity, Spring, 215–261.

Hamilton, J.D. ve Herrera, M.A. (2002). Oil Shocks and Aggregate Macroeconomic Behavior. *Journal of Money, Credit and Banking* 36, 265–286.

Hamilton J. D. ve Herrera A. M. (2004). Oil Shocks and Aggregate Macroeconomic Behavior: The Role of Monetary Policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36, 265-286.

Hooker, M.A. (1996). What Happened to the Oil-Price Macroeconomy Relationship? *Journal of Monetary Economics,* 38, 195–213.

Hooker, M.A. (2002). Are Oil Shocks Inflationary? Asymmetric and Nonlinear Specifica- Tions Versus Changes in Regime. *Journal of Money, Credit and Banking*, 34, 540–561.

Huang, R., Masulis, R. ve Stoll, H. (1996). Energy Shocks and Financial Markets. *Journal of Futures Markets,* 16, 1–17.

Huntington, H. G. (1998). Crude oil prices and U.S. Economic Performance: Where Does the Asymmetry Reside? *The Energy Journal*, 19(4), 107-132.

Jarque, C. M. ve Bera, A. K. (1987). A Test for Normality of Observations and Regression Residuals. *International Statistical Review*, 55, 163–172.

Ji, Q., Liu, B.Y., Zhao, W.L. ve Ying, F. (2018). Modelling Dynamic Dependence and Risk Spillover between All Oil Price Shocks and Stock Market Returns in the BRICS. *International Review of Financial Analysis.*

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52(2), 169-210.

Jones, C.M. ve Kaul, G. (1996), Oil and the Stock Market. *Journal of Finance*, 51(2), 463-491.

Kilian, L. (2008a) Exogenous Oil Supply Shocks: How Big are they and How Much Do They Matter for the U.S. Economy? *Review of Economics and Statistics,* 90, 216–240.

Kilian, L. (2008b) The Economic Effects of Energy Price Shocks. *Journal of Economic Literature* 46, 871–909.

Kilian, L. (2008c) A Comparison of the Effects of Exogenous Oil Supply Shocks on Output and Inflation in the G7 Countries. *Journal of the European Economic Association*, 6, 78–121.

Kilian, L. (2009). Not all Oil Price Shocks are a like: Disentangling Demand and Supply Shocks in the Crude Oil Market. *American Economic Review,* 99, 1053-1069.

Kilian, L. ve Park, C. (2009). The Impact of Oil Price Shocks on the U.S. Stock Market. *International Economic Review*, 50, 1267-1287.

Lee, K. ve Ni, S. (2002). On the Dynamic Effects of Oil Shocks: A Study Using Industry Level Data. *Journal of Monetary Economics,* 49, 823–852.

Luo, X. ve Qin, S. (2017). Oil Price Uncertainty and Chinese Stock Returns: New Evidence from the Oil Volatility Index. *Finance Research Letters*, 20, 29–34.

Marashdeh, H. ve Afandi, A. (2017). Oil Price Shocks and Stock Market Returns in the Three Largest Oil-producing Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy,* 7(5), 312-322.

Mork, A.K. (1989). Oil and the Macroeconomy When Prices Go up and Down: An Extension of Hamilton's Results. *The Journal of Political Economy* 97, 740–744.

MSCI (2019), The MSCI Turkey Index, https://www.msci.com/documents/10199/a7c2f0db-d4a1-439b-ac87-9671c2d7e19d (Erişim Tarihi: 15.11. 2019)

Oladosu, G. (2009). Identifying the Oil Price-Macroeconomy Relationship: An Empirical Mode Decomposition Analysis of US Data. *Energy Policy*, 37, 5417-5426.

Özer, A.(2017). Petrol Fiyatları ile Hisse Senedi Getirileri Arasında Volatilitenin Yayılma Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı.*

Pan, Z., Wang, Y. ve Liu, L. (2016). The Relationships between Petroleum and Stock Returns: An Asymmetric Equi-Correlation Approach. *Energy Economics*, 56, 453-463.

Park, J. ve Ratti, R.A. (2008), Oil Price Shocks and Stock Markets in the U.S. and 13 European Countries. *Energy Economics*, 30(5), 2587-2608.

Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. doi:10.2307/2336182.

Qiang J., Bing-Yue L., Wan-Li Z. ve Ying F. (2018). Modelling Dynamic Dependence and Risk Spillover between all Oil Price Shocks and Stock Market Returns in the BRICS, *International Review of Financial Analysis*, ISSN 1057-5219, https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.08.002.

United States Energy Information Administration. (2016). Crude Oil Prices Started 2015 Relatively Low, Ended the Year Lower. 6 January.

http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=24432. (Erişim Tarihi: 15.11. 2019)

Syzdykova A. (2017). Petrol Fiyatlarının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi: Kazakistan Borsası Örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA),* 2(4), 2602-2486. DOI : 10.29106/Fesa.347482

Şahin, S.(2015). Crude Oil and Stock Market Prices: Evidence from an Emerging Market. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 61-70.

Thorbecke, W. (2019). Oil Prices and The U.S. Economy: Evidence From the Stock Market. *Journal of Macroeconomics*, 61, 103137.

Tuna, G., Göleç, N. ve Tuna, V. E. (2017). The Relationship Between Oil and Stock Prices: The Case of Developing and Developed Countries. Theoretical and Applied Economics, XXIV(4(613)), 97- 108.

Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı, http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=98.

Vardar, G.. Kurt-Gumus, G. ve Delice, M. E. (2018). The Impact of Oil Price Shocks on Sector Indices: Evidence from Borsa İstanbul. *Business and Economics Research Journal*, 9(2), 271-289, doi: 10.20409/berj.2018.104.

Wei, Y. Ve Guo, X. (2017). Oil Price Shocks and China's Stock Market. *Energy*, 140, 185-197.

Zhang, D. (2017). Oil Shocks and Stock Markets Revisited: Measuring Connectedness from A Global Perspective. *Energy Economics*, 62, 323-333.

Zortuk, M. ve Bayrak, S. (2016). Ham Petrol Fiyat Şokları-Hisse Senedi Piyasası İlişkisi:ADL Eşik Değerli Koentegrasyon Testi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*,11(1), 7-22.

Bölüm 4

2008 GLOBAL KRİZİNİN TÜRK, ABD VE AB BANKALARI ÜZERİNEKARŞILAŞTIRMALI ETKİNLİK ANALİZİ[1]

Pelin ŞAHİN YARBAĞ[2]

1 Yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2011 yılında vermiş olduğu "2008 Global Krizi Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği ve ABD Bankaları Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, pelinsahin@beykent.edu.tr

Giriş

Dünyada bankacılık sektöründe yaşanmakta olan ve son yıllarda gittikçe yoğunlaşan rekabet ortamı, bankaları kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaya yönlendirmektedir. Bunu sağlamak için bankaların rekabet ettikleri sektör içinde performanslarını göreli olarak değerlendirmesi ve referans almaları gereken bankaları belirlemeleri gerekmektedir. Bankaların istedikleri çıktıları elde etme sürecinde girdilerini hangi seviyeye kadar kullanmaları gerektiğinin belirlenmesinde etkinlik ve verimlilik analizleri çok önemli yönetim araçlarıdır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bankacılık sektörünün etkin ve verimli çalışması, ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü diğer ekonomik sektörlerden farklı olarak bankacılık sektörü kaynak dağılımını belirleyen finansal aracılık görevi üstlenmiştir. Bu durum bankacılık sektörünü, ülkenin ekonomik gelişmesinde merkezi bir konuma getirmiştir. Bu nedenle bankacılık sektörünün performans analizinin yapılabilmesi için etkinlik ve verimlilik ölçütlerinin analizi gereklidir.

Bankacılık Sektöründe Etkinlik Kavramı

Bankaların etkinliklerinin ölçülmesi bankacılık ve finans konusunda çalışma yapan araştırmacılar için yaygın bir araştırma konusu olmuştur. Bu konunun güncelliğini korumasının ve araştırmacıların ilgisini çekmesinin nedeni bankacılık sektörünün tüm dünyada sürekli olarak gelişmekte ve değişmekte olması olarak düşünülebilir. Bankacılık sisteminin etkin çalışmasının ülke ekonomilerini doğrudan etkilemesi de bu alanın ilgi çekici olmasının en önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir. 1980'li yılların başından itibaren dünya genelinde yaygınlaşan serbestleşme yönündeki iktisadi politikalara paralel olarak finansal hizmetler de ölçek ve çeşitlilik itibarıyla çarpıcı bir gelişme göstermiştir.

Bu süreçte reel ve finansal sektörler arasındaki etkileşim artarken gelişmiş bir finans sektörü ekonomik büyümenin itici bir gücü haline gelmiştir. İktisat yazınında ortaya konan bulgular, finans sektörünün en önemli unsurlarından olan bankacılık sektörünün gelişmesiyle birlikte sermaye birikiminin, toplam faktör verimliliğinin ve özel tasarruf oranının artış göstereceğini ve kaynakların verimli alanlara yönlendirilmesine katkı sağlanacağını göstermektedir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de, finansal sektörün en önemli unsurlarından biri bankalar ve bankacılık sektörüdür. Bankalar, uzmanlık alanlarına göre ticari bankalar ile yatırım ve kalkınma bankaları olarak temelde iki gruba ayrılabilir. Mevduat toplayan ve bunları kredi olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtan ticari bankalar, tüm dünyada bankacılık sektörünün en önemli ve nispi payı en yüksek

parçası konumundadır. Tasarrufların ana kaynağı olarak kabul edilen halkın birikimlerinin en yoğun olarak değerlendirildiği finansal araç banka mevduatlarıdır. Diğer taraftan, bireysel işletmelerle kurumsal şirketlerin finansman gereksinimlerinin önemli bir bölümü de banka kredileriyle karşılanmaktadır (Tunay ve Silpar, 2006:1).

Bu nedenle, bankaların etkinliklerinin incelenmesi hem iktisat hem de finans alanlarında çok önemli ve ilgi çekici bir araştırma konusudur. Bankacılık ve finans alanında yapılan çalışmaların ve bunların sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesi bankaların uygulayacakları stratejileri belirlemelerinde önemli ölçüde yol gösterici ve fikir verici olabilmektedir.

Türk mali sistemindeki önemli payı ile ağırlığını giderek artıran bankacılık kesimi için etkinlik ölçümü ve verimlilik konusu, daha önceki yıllarda da araştırılmakla beraber son yıllarda daha büyük önem kazanmıştır ve halen güncelliğini korumaktadır. Özellikle, ekonomide liberalleşme eğilimlerinin gelişmesiyle finansal kuruluşların da rekabet gücü ve verimlilik üzerindeki etkileri daha yakından izlenir olmuştur.

Tüm şirketlerin faaliyetleri gelir sağlama amacına ya da daha spesifik olarak kar sağlama amacına yöneliktir. Kaynakların temini ile bunların gelir getirecek şekilde tahsisi, şirketlerin çalışma süreçlerini karakterize etmekte olup, kuskusuz son derece önemlidir. Oysa şirketlerin amaç fonksiyonlarının temeli kar maksimizasyonudur. Kar veya getirinin maksimum kılınmasının iki ana unsuru olduğu bilinmektedir: Bunlardan birincisi "faaliyet gelirlerinin maksimize edilmesi" ve diğeri ise "faaliyet giderlerinin minimize edilmesi" dir.

Bu temel kural açısından özde birer şirket olan bankaların, hangi türde olursa olsun diğer şirketlerden ve hatta bireysel küçük işletmelerden bir farkı yoktur. Dolayısıyla, bankaların performansları ve başarıları karlılıklarıyla ölçülmektedir. Ancak temel sorun, karlılık ve karlılığa dayalı performans kriterlerinin analizi konusundadır. Temel olarak, banka karlılığını ölçmek için kullanılan kriterler, banka dışı şirketlerin karlılığını ölçmekte kullanılanlardan farklı olmasa bile; banka karlılığının bileşenleri banka dışı şirketlerdekinden son derece farklıdır. Bu durumun en önemli sebebi, bankaların finansal aracılıkla uğraşmaları ve bilanço yapılarının bundan ötürü banka dışı şirketlerden ciddi ölçüde farklılıklar göstermesidir. Bankalar ile banka dışı şirketlerin temel amaçlarının aynı olmasına karşın, kullandıkları yöntemlerin ve faaliyet esaslarının farklı oluşu, banka karlılığının analizini de farklılaştırmaktadır (Tunay ve Silpar, 2006:2).

karlılığını ölçmek için kullanılan kriterler, banka dışı şirketlerin karlılığını ölçmekte kullanılanlardan farklı olmasa bile; banka karlılığının bileşenleri banka dışı şirketlerdekinden son derece farklıdır. Bu durumun en önemli sebebi, bankaların finansal aracılıkla uğraşmaları ve bilanço

yapılarının bundan ötürü banka dışı şirketlerden ciddi ölçüde farklılıklar göstermesidir. Bankalar ile banka dışı şirketlerin temel amaçlarının aynı olmasına karşın, kullandıkları yöntemlerin ve faaliyet esaslarının farklı oluşu, banka karlılığının analizini de farklılaştırmaktadır.

Bankaların tek olarak ya da bankacılık sisteminin bir bütün olarak etkinliklerinin ölçümü oldukça zor bir iştir. Çünkü, piyasada faaliyet gösteren çok sayıda banka ve bu bankaların faaliyetlerine ilişkin çok sayıda sayısal gösterge vardır. Bu göstergelerin bankaların etkinlikleri üzerinde meydana getirdikleri değişiklikler pek çok değişkenden etkilenmektedir. Son yirmi yıla gelene kadar Türkiye'nin uygulamış olduğu finansal baskılama modeli, diğer bir deyişle, tasarruflara negatif reel faiz oranlarının verilmesi yoluyla sanayi kesimine ucuz kaynak sağlanabileceği düşüncesi ve son on yılda yoğunlaşan kamu borçlanması finansal sistemin davranış kalıpları açısından aynı sonucu vermiş gözükmektedir; verimlilik düşüncesi karlılığa göre ihmal edilmiş ve karlılık rekabetin itici unsuru olarak kabul edilmiştir (İnan, 2000:82)

2000 yılı başından itibaren Türkiye'de bir dezenflasyon programı uygulamaya konulmuştur. Bu programın önemli bir ayağı da kamu borçlanma gereğini düşürmek, kamunun iç borç faiz yükünü azaltmak ve nihayet finansal piyasalarda kamunun yarattığı baskıyı hafifletmek olarak belirmektedir. Bu durum ve daha önce benzer programların uygulandığı ülkelerin finansal sistemlerinde görülen gelişmeler, bankacılık sisteminin karlılığının görülebilir bir gelecek içinde önemli oranda azalabileceğini düşündürmektedir.

Karlılık azalabilecektir, çünkü düşük enflasyon ve sağlıklı bir kamu maliyesi ortamında toplam risk ve rekabet artarken; aracılık kar marjı ve düşük riskli plasman alanları daralacaktır (Abaç, 1986:21). Düşük enflasyon sürecine girilmesi ile risk yönetimi ve verimlilik kavramlarının bankacılık sistemi için önemi artmaktadır. Kar marjlarının daralması sebebiyle bankalar açısından etkin çalışmak önem kazanabilecektir. Rekabetin yaşandığı ortamlarda etkinlik ve verimlilik gibi kavramlar çok daha önemli hale gelmektedir. Ekonomideki tüm birimlerin olduğu gibi bankaların da rekabet ve çevresel etkilerin değişimi durumunda ortaya çıkan kar marjındaki erimeye karşı etkin çalışarak ayakta durmaları gerekmektedir. Bankalar kaynak dağılımını belirleyen finansal aracılık rolünü üstlendikleri için bankacılık sektörünün etkin çalışması, en az diğer sektörlerin etkin çalışması kadar önemli olarak değerlendirilebilir.

Etkinlik Ölçüm Yöntemleri ve Yaklaşımlar

Bankacılık sektöründe gerek bankaların gerekse sektörün tümünü içermek üzere toplam bankaların performans değerlendirmesi çeşitli

finansal rasyoların kullanımıyla gerçekleştirilmesi yaygın bir uygulamadır. Bankaları ve bankacılık sektörünü sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, karlılık, gelir-gider yapısı ve likidite boyutlarında değerlendirmek üzere kullanılan ve genel kabul görmüş rasyolar için etkinlik analizleri incelenebilir.

Literatürde etkinlik ve verimlilik kavramları sıkça birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak, verimlilik (üretkenlik) çıktıların girdilere oranı olarak tanımlanırken etkinlik, girdilerin ve çıktıların cari değerlerinin optimal değerlerine oranını göstermektedir. Bankacılık sektörünün temel fonksiyonu olan aracılık işlevini etkili bir şekilde yerine getirerek sürdürülebilir bir büyüme ortamını destekleyebilmesi için artan bir etkinlikte çalışması önem taşımaktadır. Mali piyasaları serbestleştirici yöndeki politikaların yarattığı rekabet baskısının, teknolojik gelişmelerin, mali hizmet sunucuları arasındaki farkların belirsizleşmesinin ve piyasalar arası bütünleşmelerin yaygınlaşmasının bankacılık sektöründe etkinliği artırdığı düşünülmektedir. Etkin çalışan bir bankacılık sisteminde rekabet, aracılık maliyetlerinin aşağıya inmesine yardımcı olurken, şeffaflık artmakta ve sistemde bilgi akışkanlığı sağlanmaktadır (Kaya ve Doğan, 2005:5-6)

Mali piyasalarda etkinliği ölçmede kullanılan yöntemler, rasyo analizi ve sınır etkinliği (frontier efficiency) yaklaşımı olarak iki ana başlığa ayrılmaktadır. Rasyo analizinde, bir tek girdi ve çıktının oranı şeklinde tanımlanan rasyoların gelişimi izlenmektedir . Sınır etkinliği yaklaşımında ise, ilk olarak en etkin sınır (efficient frontier) belirlenmekte, çeşitli nedenlerle (hatalar, üretim planlarında gecikmeler, belirsizlikler gibi) sınırdan uzaklaşmalar x etkinsizliği (X-inefficiency) olarak adlandırılmaktadır. Etkinliğin sınır analiziyle ölçümünde parametrik ve parametrik olmayan iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler sınırın şekli, rassal hatanın (*random error*) varlığı ve dağılımı ile etkinsizliğin dağılımına ilişkin varsayımlarla birbirinden ayrılmaktadır (İnan, 2000:85). İki yöntem aşağıda kısaca anlatılmaktadır.

1. **Parametrik Yöntem:** Bu yöntemde üç farklı yaklaşım bulunmaktadır:

- **Stokastik (*ekonometric*) frontier:** Bu yaklaşımda maliyet, kar ya da üretimi girdi, çıktı ve çevre faktörleriyle açıklayan bir ilişki kurulmakta ve hata teriminin varlığına izin verilmektedir. Oluşturulan hata modelinde etkinsizlikler negatif olamayacağı için asimetrik (genelde yarı normal), hata terimi ise simetrik dağılım (genelde standart normal) göstermektedir.

- **Serbest dağılım (*distribution free*) yaklaşımı**: Bu yaklaşımda hata teriminin ve etkinsizliklerin dağılımı üzerinde stokastik yaklaşımda olan güçlü varsayımlar kaldırılmıştır. Etkinliğin istikrarlı

olması, etkinsizliklerin negatif olmayan herhangi bir dağılım göstermesi ve rassal hatanın ise ortalaması sıfır olacak şekilde dalgalanması yaklaşıma ilişkin temel varsayımlardır. Serbest dağılım yaklaşımı her firmanın/bankanın herhangi bir noktadaki etkinsizliğinden ziyade en iyi uygulamadan ortalama sapmasını göstermektedir .

- **Kalın sınır (*thick frontier*) yaklaşımı:** Bu yöntemde rassal hata ve etkinsizliğin dağılımlarına ilişkin herhangi bir kısıt getirilmemektedir. Yaklaşımda bir fonksiyonel form belirlenmekte, rassal hata tahmin edilen performans değerlerinin en yüksek ve en düşük performans gösteren çeyreklerinden oluşmaktadır. En yüksek ve düşük çeyrekler arasında tahmin edilmiş performanstan sapmalar ise etkinsizlik olarak kabul edilmektedir (Berger ve Humprey, 1997:5).

2. **Parametrik olmayan (*non parametric*) yöntem :** İki temel yaklaşım bulunmaktadır.

- **Veri zarflama (*data envelopment*) yaklaşımı:** Parametrik olmayan yöntemler arasında en fazla kullanılanıdır. Bu teknikte lineer programlama kullanılarak en iyi davranan gözlemlerden oluşan etkinlik sınırı çizilmekte ve tüm gözlemlerin bu sınıra uzaklığı (yani görece etkinliği) ölçülmektedir. Dolayısıyla, etkin birimler 1 değeri alırken etkin olmayan birimlerin değeri 1'den küçük olmaktadır. Tam etkin (etkinlik değeri 1) ile etkin olmayan

(etkinlik değeri 1'den küçük) birimlerin etkinlik skorları arasındaki fark, aynı miktar çıktının söz konusu fark nispetinde daha az girdiyle elde edilebileceğini göstermektedir.

- **Serbest atılabilir zarf *(free disposal hull)* yaklaşımı** ise veri zarflamanın özel bir hali olup bu yaklaşımda etkinlik sınırı üzerindeki farklı noktalar arasında bir ikame olmayacağı varsayımıyla bu noktalar sınıra dahil edilmemektedir. Parametrik olmayan yaklaşımlarda gerçekleşen gözlemlerden hareketle etkinlik sınırı belirlendiğinden rassal hata içerilmemektedir. Dolayısıyla hata terimi tarafından temsil edilen ölçüm hatası, birimlerin performansının değişkenliği, muhasebe kurallarındaki değişimin etkisi gibi unsurlar dikkate alınmamaktadır. Ancak parametrik yöntemde söz konusu olan tek bağımlı değişkenin açıklanabilmesine ilişkin sınırın olmaması dolayısıyla birden fazla girdi/çıktı kullanımına imkan vermesi ve belli bir fonksiyonel form oluşturma zorunluluğunun bulunmaması bu yöntemin önemli avantajları olarak görülmektedir (Berger ve Humprey, 1997:7).

Parametrik yaklaşımla parametrik olmayan yaklaşım arasındaki etkinlik sınırının şekli, hata teriminin varlığı/dağılımı ve etkinsizliğin dağılımına ilişkin farklı varsayımlar nedeniyle iki yönteme göre ölçülen etkinliğin hem derecesi hem de yayılımı farklılaşmakta, aynı banka iki yöntemde farklı sıralamalar alabilmektedir. Gerçek etkinlik düzeyi belirsiz olduğundan hangi yaklaşımın etkinliği daha iyi ölçtüğüne karar vermek güçtür. Parametrik yaklaşımlara esneklik kazandırma, parametrik olmayan yaklaşımlara ise hata terimi ekleme yönündeki ampirik çalışmalarla söz konusu yaklaşımların kısıtları azaltılmaya çalışılmaktadır .

Etkinliğin ölçülmesine ilişkin çalışmalarda kullanılacak girdi ve çıktıların ne olduğu konusunda en büyük zorluk, banka girdi ve çıktılarının kesin bir tanımlamasının yapılamamasıdır. Özellikle, banka çıktısı kavramında yaşanan karmaşa, bankaların çok ürünlü doğasından ve bankacılık hizmetleri için diğer hizmet ve sanayi sektörlerinden karşılaştırma yapacak uygun bir temsili değişkenin olmamasından kaynaklanmaktadır.

Literatürde, girdi ve çıktıların belirlenmesine dönük üç yaklaşım bulunmaktadır :

1. **Üretim yaklaşımı *(Production approach):*** Bu yaklaşımda, bankalar işgücünü (çalışan sayısı/maliyeti) ve fiziksel sermayeyi (sabit varlıklar) kullanarak, mevduat ve kredi hesapları (hesap sayısı/işlem adedi) üreticisi birimler olarak ele alınmaktadır.

2. **Aracılık yaklaşımı *(Intermediation approach)*:** Bu yaklaşımda mali kuruluşların tasarruf sahipleriyle yatırımcılar arasındaki geleneksel aracılık işlevinden hareket edilmektedir. Bankalar mevduat ve diğer yabancı kaynaklarını kredilere dönüştürmek için sermaye ve işgücü kullanan firmalar olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda girdileri bankanın yabancı kaynakları (mevduat ve diğer yabancı kaynaklar veya bunlara yapılan faiz ödemeleri), işgücü ödemeleri, fiziksel sermaye (sabit varlıklar), çıktıları ise krediler ve diğer gelir getiren aktifler veya bunlara ait faiz gelirleri oluşturmakta ve girdi/çıktılar parasal büyüklükleri ile ölçülmektedir. Aracılık yaklaşımıyla üretim yaklaşımı arasındaki temel farklılık, aracılık yaklaşımında gelir getiren aktifler çıktı olarak değerlendirilirken, üretim yaklaşımında yükümlülük kalemleri de (temelde mevduat) çıktı olarak değerlendirilmektedir.

3. **Kar yaklaşımı *(Profit/revenue based approach)*:** Bu yaklaşım, bankaların temel amacının kar maksimizasyonu olmasından hareket etmektedir. Bunun sağlanması için bankalar gelirlerini artırmaya ve maliyetlerini azaltmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımda girdi olarak faiz dışı giderler (işletme giderleri ve diğer faiz dışı giderler), çıktı

olarak ise net faiz geliri ve faiz dışı gelirler alınmaktadır. Üretim yaklaşımı genelde şube etkinliğini değerlendirmede ve şubeler arası karşılaştırmalarda, aracılık yaklaşımı ise tüm sisteme yönelik değerlendirmelerde ya da sistemler arası karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Drake, 2001:559).

Üç yaklaşımda etkinliğe ilişkin skorlar, yayılım ve bankaların sıralamaları arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak her yaklaşımda, sektörel etkinlik değeri ve bankaların etkinlik skorları aracılığıyla bankalar arası karşılaştırmalar yapılabilmekte, devir ve birleşmelerin söz konusu olup olamayacağı, bankaların mevcut etkinlik performanslarıyla varlıklarını sürdürüp sürdüremeyeceği gibi hususlar analiz edilebilmektedir.

Veri Zarflama Analizi

Veri zarflama analizi (VZA), birden çok ve farklı ölçeklerle ölçülmüş ya da farklı ölçü birimlerine sahip girdi ve çıktıların karşılaştırma yapmayı zorlaştırdığı durumlarda, karar birimlerinin göreli performansını ölçmeyi amaçlayan doğrusal programlama tabanlı bir tekniktir. Analizin temelinde benzer türden karar birimlerinin üretim etkinliklerinin değerlendirilmesi yer alır. Analize konu olacak karar birimlerinin aynı hedefe yönelik benzer işlevler görmesi, aynı pazar şartlarında çalışması ve gruptaki bütün birimlerin verimliliklerini nitelendiren etmenlerin, yoğunluk ve büyüklüklerindeki farklılıklar hariç aynı olması şartları aranır.

En basit durum olarak tek girdi ve çıktıya sahip bir birim için etkinlik çıktı/girdi olarak; gelişmiş örgütlerde ise girdi ve çıktı sayısındaki farklılık dikkate alınarak etkinlik, ağırlıklı çıktı/ağırlıklı girdi toplamı ile tanımlanabilir. Ancak bu son tanımda yer alan ağırlıkları ortak değerler olarak belirlemek, özellikle karşılaştırılan birimlerin birbirinden farklı karmaşık yapıları sebebiyle çok güçtür. Bu konuda Farrell'in 1957'deki çalışması başlangıç çalışması olarak ele alınırsa Charnes, Cooper ve Rhodes (CCR) tarafından 1978'de ortaya konulan araştırma, teknik etkiliğin değerlendirilmesinde parametrik olmayan yaklaşımdaki daha sonraki tüm gelişmeler için kuşkusuz bir temel oluşturmuştur.

VZA'nın göreli etkinliği ölçme şekli iki aşamalı olarak kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1) Herhangi bir gözlem kümesi içinde en az girdi bileşimini kullanarak en çok çıktı bileşimini üreten "en iyi" gözlemleri (ya da etkinlik sınırını oluşturan karar birimlerini) belirler.

2) Söz konusu sınırı "referans" olarak kabul edip, etkin olmayan karar birimlerinin bu sınıra olan uzaklıklarını (ya da etkinlik düzey-

lerini) "oransal" olarak ölçer.

Son yıllarda VZA modelleri yönetim biçiminde ve yöneylem araştırması uygulamalarında çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. VZA'nın kullanılabileceği bazı konular şunlardır:

- **Eş Grupların Kullanımı:** VZA, her etkin olmayan birim için ona karşılık gelen bir küme etkin birim tanımlar ve bu birimler etkin olmayan birimler ile eş grup oluştururlar. Eş gruptaki her birim etkin olmayan birimin girdi-çıktı yönlendirmesini alır ve etkin olmayan olmayan birimle aynı ağılıkları kullanarak etkin hale gelir.

- **Hedef Belirleme:** Pratikteki uygulamalarda sıklıkla göreli etkin olmayan birimlerin performanslarının iyileştirilmesinde rehber olmak üzere hedeflerin belirlenmesi arzu edilir. VZA ile girdi ve çıktı seviyelerinde hedefler belirlemek mümkündür

- **Etkin Stratejilerin Belirlenmesi:** VZA, kolaylıkla birimlerin içinde çalıştıkları politikaları ve programları karşılaştırmada kullanılabilir. Ayrıca modelin uygun çözümü ile yönetsel ve program etkinliklerini değerlendirebilir.

- **Zaman Boyunca Etkinlik Değişimlerinin Gözlenmesi**: VZA ile etkinliği saptanmış bir firma daha sonraki dönemlerde etkiliğini yitirebilir ve referans olma özelliğini kaybeder.

- **Kaynak Ataması:** VZA, göreli etkin ve etkin olmayan birimleri belirlediği gibi etkin olmayan birimler için kaynak koruma ve/veya çıktı artırma potansiyelleri için tahminler verir. Bunların ikisi de yöntemi kaynakların birimlere atanması için uygun kılar. Göreli etkin ve etkin olmayan birimlerin belirlenmesi kaynakların prensipte hangi yönde transfer edilmeleri hakkında ilk işareti verir.

VZA'nın kullanılabilmesi için öncelikle aynı kararların uygulandığı ve benzer organizasyona sahip olan karar verme birimlerinin seçilmesi gerekmektedir. Karar verme birimlerinin etkinliğinin ölçülebilmesi için bu birimlere ait girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmelidir. VZA modelinin ayrıştırma yeteneğinin çok olabilmesi için girdi ve çıktı sayısının çok olması arzulanır. Bu nedenle mümkün olduğunca çok sayıda girdi ve çıktı elemanı seçilmelidir. Ancak seçilen girdi ve çıktı elemanlarının her karar birimi için kullanılıyor olması gerekmektedir. Seçilen girdi sayısı **m**, çıktı sayısı da **p** ise en az m + p + 1 tane karar birimi araştırmanın güvenilirliği açısından gerekli bir kısıttır. Diğer bir kısıt ise değerlendirmeye alınan karar verme birimi sayısı, değişken sayısının en az 2 katı olmalıdır (Norman ve Stoker, 1991:101).

VZA metodu, girdiye ve çıktıya yönelik olarak iki yönlü kullanılabilme özelliğine sahiptir. Girdiye yönelik VZA modelleri, belirli bir çıktı bileşimini en etkin bir şekilde üretebilmek amacıyla, kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini araştırır. Çıktıya yönelik VZA modelleri ise belirli bir girdi bileşim ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini araştırır.

Veri zarflama analizi hem ölçeğe göre sabit getiri (CRS) hem de değişen getiri (VRS) varsayımı altında kullanılabilir. Yine, bu yöntem hem veri girdi ile en fazla çıktıyı elde etme (output-oriented) hem de veri çıktıyı en az girdi ile elde etme (input- oriented) yaklaşımlarına göre etkinlik ölçümünü yapar. Bu yaklaşımlardan veri çıktıyı en az girdi kullanımı ile elde etme yaklaşımı, veri üretim miktarlarını azaltmaksızın üretimde kullanılan girdi miktarlarının oransal olarak ne kadar azaltılabileceğini belirlemeye çalışır. Öte yandan, veri girdi ile en fazla çıktıyı elde etme yaklaşımı ise veri girdi setini değiştirmeksizin üretim miktarlarının oransal olarak ne kadar arttırılabileceği üzerinde durur. Ancak, ölçeğe göre sabit getiri olduğunda her iki ölçüm aynı sonuçları verir (Norman ve Stoker, 1991:105).

Şekil 1: *VZA Modelleri*

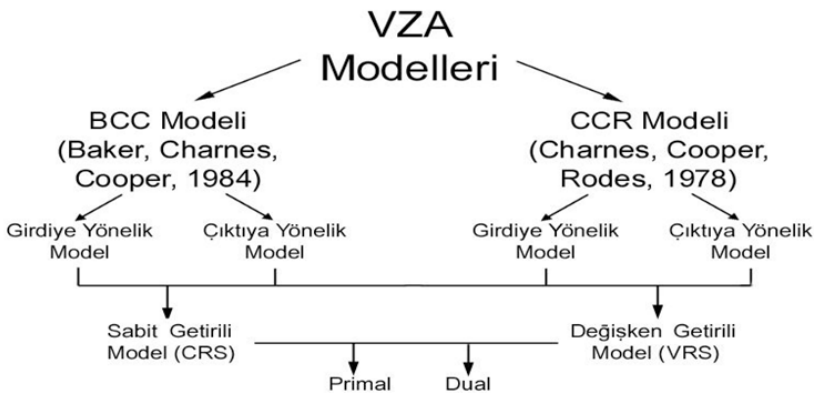

Kaynak: *(Norman ve Stoker, 1991:105)*

Karar verme birimlerinin toplam teknik etkinliklerini ölçmekte VZA'nin temel varsayımı, karar verme birimlerinin ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımıdır. Bu varsayıma göre geliştirilen VZA modeli aynı zamanda CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Modeli olarak da ifade edilmektedir. Bu varsayım daha sonra Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından değiştirilerek ölçeğe göre değişken getiri (VRS) varsayımı geliştirilmiştir. Bu varsayıma göre geliştirilen VZA modeli aynı zamanda

BCC (Banker-Charnes-Cooper) Modeli olarak ifade edilmektedir. Bu şekilde karar verme birimlerinin ölçek farklılıklarının arındırılarak saf teknik etkinliklerinin hesaplanması sağlanmıştır (Yolalan, 1993:35).

Girdiye Yönelik VZA Modelleri

Belirli bir çıktı bileşimini en etkin bir şekilde üretebilmek amacıyla kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini araştırır. Minimum girdi düzeyi ile maksimum çıktı elde edilmesi istenen girdi yönelimli bu modelde temel amaç, x ve y düzleminde girdileri minimize etmek olduğundan hem dikey hem de yatay eksende mümkün olduğunca orijine yani sıfır noktasına yaklaşmaktır. Girdiye yönelik VZA modelleri üç başlık altında incelenecektir (Deliktaş, 2006:9).

1. Girdiye Yönelik Oransal VZA Modeli

Oransal model, VZA'nın temelini oluşturan modeldir. Ağırlıklı ve zarflama VZA modelleri bu temel modelin eksik yönlerini gidermek için bu modeli esas alarak geliştirilmiştir. Bu temel modelin açıklanması diğer modellerin de daha iyi anlaşılabilmesine neden olur. Modele göre, gözlem kümesindeki her bir karar alma birimi, diğer gözlemlerle karşılaştırılır ve etkinlik düzeyleri belirlenir. Göreli etkinlik ölçütü (Ek), k karar birimi için ağırlıklı girdilerin ağırlıklı çıktılara oranı şeklinde ifade edilir. Etkinliğin temel formülü çıktı / girdi olarak tanımlanır. Bu eşitlik çoklu girdi ve çıktı durumuna uyarlanabilir. n adet karar biriminin, m tane girdiyi kullanarak p tane çıktı elde edildiği varsayıldığında, etkinliği ölçülen karar birimi k ise, çoklu girdi ve çıktı durumunda etkinlik formülü aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$\frac{\text{Çıktı}}{\text{Girdi}} = \frac{u1Y1k + u2Y2k + \ldots + u_pY_{pk}}{v1X1k + v2X2k + \ldots + v_mX_{mk}}$$

Bu oranın hesaplanmasında her zaman tüm u ve v ağırlıklarının önceden belirlenmesi mümkün olmamaktadır. VZA, veri setini kullanarak doğrusal programlama tekniği ile her bir karar birimi için farklı bir ağırlıklar setinin belirlenmesine imkan verir. Her bir karar birimi, etkinliğini diğer karar birimleri karşısında maksimize edecek bir ağırlıklar seti ile değerlendirilir. Belirtilen oransal modelde, VZA ile her bir karar birimi için 0 ile 1 arasında değişen bir etkinlik skoru oluşturulmaktadır. Ayrıca, her modelin duali çözümlendiğinde etkin olmayan karar birimlerine hangi etkin birimlerin referans gösterildiği ve etkin duruma gelmeleri

için girdi ve çıktı seviyelerinde nasıl düzeltme yapmaları gerektiği ortaya konmaktadır. Etkinlik değerinin VZA' nın koşulu olarak 0 ile 1 arasında olması gerektiğinden şu kısıtın konulması gerekir.

Ağırlıkların pozitif olması gerektiğinden $v_i > 0$, $i = 1,...,m$ ve $u_r > 0$, $r = 1,...., p$ kısıtları da eklenmelidir. Tüm amaç ve kısıt fonksiyonlarını birleştirildiğinde oransal modelin aşamaları şöyledir:

Ağırlıkların pozitif olması gerektiğinden $v_i > 0$, $i = 1,...,m$ ve $u_r > 0$, $r = 1,...., p$ kısıtları da eklenmelidir. Tüm amaç ve kısıt fonksiyonlarını birleştirildiğinde oransal modelin aşamaları şöyledir:

$$\frac{u_1Y_{1j} + u_2Y_{2j} + \ldots + u_pY_{pj}}{v_1X_{1j} + v_2X_{2j} + \ldots + v_mX_{mj}} \leq 1 \qquad j = 1,\ldots, n$$

Ağırlıkların pozitif olması gerektiğinden $v_i > 0$, $i = 1,...,m$ ve $u_r > 0$, $r = 1,...., p$ kısıtları da eklenmelidir. Tüm amaç ve kısıt fonksiyonlarını birleştirildiğinde oransal modelin aşamaları şöyledir:

$$(E_k)_{max} = \frac{u_1Y_{1k} + u_2Y_{2k} + \ldots + u_pY_{pk}}{v_1X_{1k} + v_2X_{2k} + \ldots + v_mX_{mk}}$$

Kısıtlar eklendiğinde aşağıdaki ifadeye ulaşılır.

$$\frac{u_1Y_{1j}+u_2Y_{2j}+\ldots+u_pY_{pj}}{v_1X_{1j}+v_2X_{2j}+\ldots+v_mX_{mj}} \leq 1 \qquad j = 1,\ldots,n$$

$$v_1, v_2, \ldots, v_m \geq 0$$

$$u_1, u_2, \ldots, u_p \geq 0$$

Bu ifade daha genel şekilde yazılırsa, aşağıdaki VZA'nın temelini oluşturan modele ulaşılır.

$$E_k = Max \sum_{r=1}^{p} u_r Y_{rk} / \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik}$$

Karar birimlerinin alacağı ağırlıklara kısıt koymak gerekmektedir. Bu kısıt aşağıda belirtildiği şekilde ifade edilebilir.

$$\sum_{r=1}^{p} u_r Y_{rj} / \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ij} \leq 1 \quad j = 1,\ldots,n$$

$u_r \geq \varepsilon$, $r = 1,\ldots p$ ve $v_i \geq \varepsilon$, $i = 1, \ldots, m$ olmalıdır (Kaynar, Zontul ve Bircan, 2005:41).

Yukarıda verilen eşitlikte ;

u_r : k karar birimi tarafından r'inci çıktıya verilen ağırlık,

v_i : k karar birimi tarafından i'inci girdiye verilen ağırlık,

Y_{rk} : k karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

X_{ik} : k karar birimi tarafından kullanılan i'inci girdi,

Y_{rj} : j'inci karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

X_{ij} : j'inci karar birimi tarafından üretilen i'inci girdi,

ε : Yeterince küçük pozitif bir sayı (örneğin 0,00001), ("ε", non-Archimedean sabiti olarak bilinen ve 10^{-6} civarında, ihmal edilebilir bir değerdir) olarak tanımlanır.

Yukarıdaki oransal değerin amaç fonksiyonundan da anlaşılacağı üzere, gözlem kümesindeki (j ε G) her bir karar birimi göz önüne alınarak diğer gözlemlerle karşılaştırılmalı olarak etkinlik düzeyi ölçülmektedir. Göreli etkinlik ölçütü (E_k), "k" karar birimi için ağırlıklı çıktıların ağırlıklı girdilere oranı şeklinde ifade edilmektedir. Bu karar birimi için etkinlik ölçütü en çoklanmaya çalışılırken aynı ölçütün (oranın) diğer karar birimleri açısından da 1'den küçük ya da 1'e eşit olması koşulu gözönünde bulundurulmaktadır.

2. Girdiye Yönelik Ağırlıklı VZA Modeli

Ağırlıklı VZA modeli, oransal VZA modelinin doğrusal programlamaya dönüştürülmüş şeklidir. Amaç fonksiyonunun paydası 1'e eşitlenir (normalizasyon) ve bu eşitlik kısıt olarak yazılır. Çünkü, doğrusal programlamanın amaç fonksiyonunun paydalı şekilde olması mümkün değildir. u ve v ağırlık değişkenleri de μ ve v olarak yazıldıktan sonra (9) no.lu model oluşur.

$$(E_k)_{max} = \mu_1 Y_{1k} + \mu_2 Y_{2k} + ... + \mu_p Y_{pk}$$

Kısıtlar gözönüne alındığında aşağıdaki eşitlik elde edilir.

$$X_{1k} + v_2 X_{2k} + ... + v_m X_{mk} = 1$$

$$\mu_1 Y_{1j} + \mu_2 Y_{2j} + ... + \mu_p Y_{pj} \leq v_1 X_{1j} + v_2 X_{2j} + ... + v_m X_{mj} \quad j = 1,..., n$$

$v_i > 0$, i = 1,...,m ve $\mu_r > 0$, r = 1,..., p olacaktır.

Bu modeli de genel olarak aşağıdaki şekilde yazmak mümkündür.

$$E_k = Max \sum_{r=1}^{p} u_r Y_{rk}$$

Kullanılan kısıtlar şöyle ifade edilebilir:

m

$v_{ik} = 1,$

i=1

$P \quad m$

$\sum \mu\ rYrj - \sum v\ i\ Xij \leq 0$, j=1,...,n

R=1 $\qquad\qquad$ i=1

$\mu_r \geq \varepsilon$, r = 1,...,p; ve $v_i \geq \varepsilon$, i = 1,...,m olarak belirlenir (Kaynar, 2005:44).

Bu modele göre, amaç fonksiyonunda k karar birimi için ağırlıklandırılmış çıktı en çoklanarak ağırlıklandırılmış girdi normalize edilmiştir. Eğer "k" karar birimi etkin ise amaç fonksiyonunun değeri "1" e eşit olur ve bu karar birimiyle ilgili kısıt "0" a eşitlenir. Eğer etkinliği ölçülen karar birimi etkin değilse, bu durumda amaç fonksiyonunun değeri 1'den küçük olacaktır. Bu karar birimlerinin etkin hale getirilebilmesi için, hangi referans kümelerinin kullanılacağı tespit edilir. Bunun için de etkin olmayan karar biriminin çözümünde ortaya çıkan çıktıya ve girdiye verilen ağırlık değerleri (μ_r ve v_i) tüm kısıtlarda yerine konarak sıfıra eşitlenen kısıt karar birimi, kendi referans kümesine girer. Etken olmayan karar birimi, kendi referans kümelerini oluşturan karar birimlerinin değerleriyle oluşturulan kuramsal birime benzetilmek suretiyle etken hale getirilir. Bu modelde referans kümelerini oluşturmak zaman almaktadır. Zarflama modelinde ise bu işlem çok daha kolay yapılabilmektedir.

Bu modelde VZA karar birimlerinin göreli etkinliklerini ölçer ancak kesin etkinlik değerlerini vermez. Diğer bir deyişle, VZA etkin birimlerin etkinsiz birimlere göre ne kadar etkin olduklarını ortaya koyar, ancak maksimuma göre nerede olduklarını söyleyemez.

3. Girdiye Yönelik VZA'nın Zarflama Modeli

Zarflama modeli ağırlıklı modelin duali alınarak elde edilmiş modeldir. Ağırlıklı modelle, zarflama modellerinden elde edilecek sonuçlar aynıdır. Ancak zarflama modelinde radyal olarak ölçülmeyen fakat azaltılması veya arttırılması mümkün olan atıl girdi ve çıktı vektörünün hesaplanması mümkündür. Böylece incelenen karar birimlerinin hangi girdi ve/veya çıktısının ne oranda kullanılmadığı yani; atıl bırakıldığı görebilir. Ayrıca bu yöntemde ağırlıklı yönteme göre referans kümesinin bulunması daha

kolaydır ve daha kısa sürmektedir. Etkinliği ölçülen karar biriminin modeli çözümlendiğinde çıkan sonuçlarda diğer karar birimlerine ait yoğunluk değerleri 1 ile 0 arasında olanlar incelenen karar biriminin (etkin olmayan) referans kümesini oluşturur. Ayrıca VZA' nın yapısı gereği karar birimi sayısı (n), girdi ve çıktı sayılarından (m+p) daha fazladır. Bu nedenle ağırlıklı modeli çözmek daha fazla zaman almaktadır. Ağırlıklı modelde (n) adet kısıtlayıcı denklem varken, Zarflamalı VZA modelinde (m+p) tane kısıtlayıcı denklem vardır. Zarflamalı VZA modelinin bu avantajlarından dolayı kullanıma daha uygundur. Ağırlıklı doğrusal programlama modelinin duali alındığında zarflama modeli oluşur. Bu model şu şekildedir:

$$E_k = \text{Min } \alpha - \varepsilon \sum_{i=1}^{m} s_i^- - \varepsilon \sum_{r=1}^{p} s_{ri}^+$$

Aşağıdaki kullanılan kısıtlar verilmiştir.

$$\sum_{j=1}^{n} X_{ij} \lambda_j + s_i^- - \alpha . X_{ik} = 0, \qquad i = 1,...,m$$

$$\sum_{j=1}^{n} Y_{rj} \lambda_j + s_r^+ = Y_{rk}, \qquad r = 1,...,p$$

$\lambda_j \geq 0$, $j = 1,...,n$, $s_r^+ \geq 0$, $r = 1,...,p$ ve $s_i^- \geq 0$, $i = 1,...m$ olacaktır (Köksal, 2001:101).

Formülde kullanılan unsurların açılımları şöyledir:

a : Göreli etkinliği ölçülen k karar biriminin girdilerinin ne kadar azaltılabileceğini belirleyen büzülme katsayısı,

Y_{rk} : k karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

X_{ik}: k karar birimi tarafından kullanılan i'inci girdi,

Y_{rj}: j'inci karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

X_{ij}: j'inci karar birimi tarafından kullanılan i'inci girdi,

λ_j: j'inci karar biriminin aldığı yoğunluk değeri,

s_i^- : k karar biriminin i'inci girdisine ait atıl değer,

s_r^+ : k karar biriminin r'inci çıktısına ait atıl değer,

ε: Yeterince küçük pozitif bir sayı.

Bu yöntemin amaç fonksiyonunda, belirli bir çıktı düzeyi için etkinliği ölçülen k karar birimine ait girdilerin "radyal" olarak ne kadar azaltılabileceği araştırılmaktadır. Eğer söz konusu karar birimi etkin ise girdi vektöründe herhangi bir azalma yapılamaz. Bu durumda göreli etkinlik ölçütü E_k =1'e eşit olacaktır (α = 1, s^- = 0, s^+ = 0). Eğer ölçülen karar birimi etkin değilse etkinlik ölçütünün belirleyen α büzülme katsayısı 1'den küçük olacaktır. Bu durum, girdi vektöründe radyal olarak azaltma yapılabileceği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, bu karar biriminin göreli etkinliğinin ölçülmesine yarayacak olan ve etkinlik sınırı (zarfı) üzerinde yer alan kuramsal karar birimini oluşturan referans birimlerin λ'ları 0'dan büyük olur. Söz konusu kuramsal birim, gözlem kümesi içinde ölçümü yapılan k karar biriminin teknolojik yapısına en çok benzeyen en iyi gözlemlerin doğrusal bileşimi şeklinde oluşturulur. Bu karar birimi gerçek bir gözlem olmamasına karşın VZA'nin bir varsayımı olarak etkinlik ölçümünü gerçekleştirebilmek amacıyla etkin bir gözlemlenmiş gibi kabul edilmektedir.

5. Çıktıya Yönelik VZA Modelleri

Girdiye yönelik VZA modellerine benzer şekilde çıktıya yönelik VZA modellerini de tanımlamak mümkündür. Bu tip modellerin girdiye yönelik olanlardan farkı, ağırlıklandırılmış girdinin ağırlıklandırılmış çıktıya oranının enazlanması(minimizasyon) şeklinde özetlenebilir.

Diğer bir deyişle, belirli bir girdi bileşeni kullanarak en fazla ne kadar çıktı bileşeni elde edilebileceğini araştıran modellerdir. Girdiye yönelik VZA modellerinde olduğu gibi çıktıya yönelik modeller de üç grup altında incelenebilir.

1. Çıktıya Yönelik Oransal VZA Modeli

Çıktıya yönelik oransal modelin oluşumu girdiye yönelik oransal modelin tersi şeklinde olmaktadır. Girdiye yönelik modellerde çıktı/girdi (ağırlıklandırılmış) oranın maksimum olması istenirken, çıktıya yönelik modellerde tersi olarak girdi/çıktı oranının minimizasyonu esas alınır. Girdiye yönelik oransal modelin amaç fonksiyonunun tersi düşünüldüğünde aşağıdaki (6.18) no.lu amaç fonksiyonu elde edilir. Girdiye yönelik modelde, ağırlıklı çıktıların ağırlıklı girdilere oranının 1' den küçük ya da eşit olma koşulu, etkinlik değerlerinin 1' den küçük ve en etkin birimin etkinlik değeri 1' e eşit çıkmasını sağlamaktadır. Çıktıya yönelik modelde ise, ağırlıklı girdilerin ağırlıklı çıktılara oranının en azlanması sözkonusu olduğundan kısıt olarak bu oranın 1' den küçük ve 1'

e eşit olması koşulu vardır. Böylece etkinliği ölçülen karar birimlerinden etkinliği maksimum olanlar 1' e eşit ve etkinliği düşük olan birimlerin etkinlik değerleri de 1' den büyük olacaktır. Bu doğrultuda çıktıya yönelik oransal VZA modelinin şu şekilde göstermek mümkündür :

$$E_k = \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik} \Big/ \sum_{r=1}^{p} u_r Y_{rk}$$

Aşağıdaki kısıtlar altında model çalışmaktadır.

$$\sum_{i=1}^{m} v_i X_{ij} \Big/ \sum_{r=1}^{p} u_r Y_{rj} \geq 1, \; j = 1,...n$$

$u_r \geq \varepsilon$, r = 1,...p ve $v_i \geq \varepsilon$, i = 1,...m olacaktır (Köksal, 2001:103).

Bu eşitlikte yer alan unsurların açılımı şöyledir:

vi : k karar birimi tarafından i' inci girdiye verilen ağırlık,

ur : k karar birimi tarafından r' inci çıktıya verilen ağırlık,

X_{ik} : Göreli etkinliği ölçülen k karar birimi tarafından kullanılan i' inci girdi,

Y_{rk} : Göreli etkinliği ölçülen k karar birimi tarafından üretilen r' inci çıktı,

X_{ij} : j' inci karar birimi tarafından kullanılan i' inci girdi,

Y_{rj} : j' inci karar birimi tarafından üretilen r' inci çıktı,

ε : Yeterince küçük pozitif bir sayı,

Bu amaç fonksiyonunda E_k' nın alacağı en küçük değer 1' dir. E_k' nın 1' e eşit olması, k karar biriminin etkin olduğu anlamına gelirken 1' den büyük olması da etkin olmadığını göstermektedir. Bu oransal eşitliğin doğrusal programlama modeli haline dönüştürülmesi ile çıktıya yönelik ağırlıklı VZA modeli açıklanmaktadır.

2. Çıktıya Yönelik Ağırlıklı VZA Modeli

Çıktıya yönelik ağırlıklı VZA modeli, çıktıya yönelik oransal modelin doğrusal programlamaya dönüştürülmüş şeklidir. Bu model girdiye

yönelik ağırlıklı VZA nın tersi şeklindedir. Amaç belli bir çıktıyı daha az girdi kullanarak elde etmek olduğundan bu modelde ağırlıklı çıktılar minimize edilmeye çalışılır. Burada da oransal modelde kullanılan ağırlık değişkenleri u ve v, μ ve v olarak değiştirilir. Bu model aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Ek = \text{Min} \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik}$$

Kullanılan kısıtlar aşağıdaki gibidir:

$$\sum_{r=1}^{p} \eta r Yrk = 1,$$

$$\sum_{r=1}^{P} \eta\, rYrj - \sum_{i=1}^{m} vi\, X\, ij \leq 0,$$

j = 1,...,n

$\eta r \geq \varepsilon$, r = 1,...,p ve vi $\geq \varepsilon$,
i = 1,...,m olacaktır (Köksal, 2001:101).

3. Çıktıya yönelik Zarflama VZA Modeli

Bu model, çıktıya yönelik ağırlıklı VZA modelinin duali alınarak elde edilir. Etkin olan karar birimlerin etkinlik değerleri E_k 1' e eşit olacaktır, etkin olmayan karar birimlerinin etkinlik değerleri ise 1'den büyük olacaktır. Girdiye yönelik zarflama VZA modeli ile mantık olarak aynıdır. Ancak bu modelde etkin olmayan karar birimlerinin etkin hale getirmek için aynı girdi miktarları kullanılarak çıktı miktarlarının ne kadar arttırılması gerektiği elde edilir. Çıktıya ait genişleme katsayısı (β) değeri çıktı miktarlarının (girdiler sabit kalmak koşulu ile) ne oranda arttırılabileceğini gösterir. Çıktıya yönelik ağırlıklı doğrusal programlama modelinin duali alındığında çıktıya yönelik zarflama modeli oluşur. Bu model şu şekildedir:

$$E_k = \text{Max } \beta + \varepsilon \sum_{i=1}^{m} \sigma_i^- + \varepsilon \sum_{r=1}^{P} \sigma_r^+$$

Aşağıdaki kısıtlar altında:

$$\sum_{j=1}^{n} X_{ij}\theta_j + \sigma_i^- - X_{ik} = 0, \qquad i = 1,...,m$$

$$\sum_{j=1}^{n} Y_{rj}\theta_j - \sigma_r^+ - \beta . Y_{rk} = 0, r = 1,....,p$$

$\theta j \geq 0$, $j = 1,...,n$, $\sigma_i^- \geq 0$, $i = 1,...,m$ ve $\sigma_r^+ \geq 0$, $r = 1,...,p$ olacaktır (Köksal, 2001:115).

Bu eşitlikte kullanılan unsurlar şöyledir:

β: Çıktıya ait genişleme katsayısı,

X_{ik} : k karar birimi tarafından kullanılan i'inci girdi,

Y_{rk} : k karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

Xij : j'inci karar birimi tarafından kullanılan i'inci girdi,

Yrj : j'inci karar birimi tarafından üretilen r'inci çıktı,

θ_j : j'inci karar biriminin aldığı yoğunluk değeri,

σ_i^- : k karar biriminin i'inci girdisine ait atıl değer,

σ_r^+ : k karar biriminin r'inci çıktısına ait atıl değer,

ε : Yeterince küçük pozitif bir sayı.

Amaç fonksiyonunda kullanılan belirli bir girdi kümesi için etkinliği ölçülen k karar birimine ait çıktıların "radyal" olarak ne kadar azaltılabileceği araştırılmaktadır. Eğer söz konusu karar birimi etkin ise çıktı vektöründe herhangi bir arttırma yapılamaz. Bu durumda göreli etkinlik ölçütü E_k =1'e eşit olur (α = 1, s^- = 0, s^+ = 0). Eğer, ölçülen karar birimi etkin değilse etkinlik ölçütünün belirleyen β genişleme katsayısı 1'den büyük olur. Bu durum, çıktı vektöründe radyal olarak arttırma yapılabileceği anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, bu karar biriminin göreli etkinliğinin ölçülmesine yarayacak olan ve etkinlik sınırı (zarfı) üzerinde yer alan kuramsal karar birimini oluşturan referans birimlerin θ'ları 0'dan büyük olur. Söz konusu kuramsal birim, gözlem kümesi içinde

ölçümü yapılan k karar biriminin teknolojik yapısına en çok benzeyen en iyi gözlemlerin doğrusal bileşimi şeklinde oluşturulur.

Veri Zarflama Analizi Süreci ve Sonuçların Değerlendirilmesi

1. **Karar Birimlerinin seçimi :** Çalışmada Türk bankacılık sistemindeki kamu ve özel sermayeli mevduat bankalar ile aktif sıralamasında ilk on sırada yer alan ABD mevduat bankası ve on adet AB ülkeleri bankaları ele alınmıştır. Bunun nedeni, finansal açıdan iyi durumda olma ihtimali yüksek bankalarla karşılaştırma yapmak ve krizin etkilerini daha objektif ortaya koymaktır. Araştırma 2006-2009 yıllarını kapsamaktadır. Burada kriz öncesi ve sonrası banka etkinlik sıralamalarının değişimi objektif olarak gözlemek hedef alınmıştır.

Tablo 1: *ABD ve AB Bankaları Karar Birimleri*

ABD Bankaları	AB Bankaları
Bank of America	Deutsche Bundesbank
SunTrust Bank	Bundesverband Deutscher Banken
National City Bank	Bank Girotel
Regions Bank	Banque de France
The Bank of New York Mellon	Banque Directe
Union Bank	Bank of Scotland
Sovereign Bank	Royal Bank of Scotland Group
Bank of the West	Artesia Bank
Hudson City Savings Bank	Bank Corluy
Colonial Bank	Crédit Local de France

2. **Girdi ve çıktı faktörlerinin seçimi :** Bankacılık literatüründe, bankaların girdi ve çıktılarının nelerden olusacagı konusunda tam bir fikir birligi bulunmamaktadır Ancak, VZA'nin uygulandıgı çalısmalarda, üretim yaklasımı ve aracılık yaklasımı olarak iki

temel yaklasımın benimsendigi görülmektedir. Bu çalışmada uygulamalar doğrultusunda hem üretim hem de aracılık yaklaşımı ele alınacaktır. Ayrıca literatür incelendiğinde, bankacılık sektörü üzerine olan çalışmalarda çıktı odaklı ölçeğe göre sabit getiri (CRS) kullanılmasının daha uygun sonuçlar verdiği Grifell-Tatje ve Lovell (1995) çalışmasında da gösterilmiştir.

Tablo 2: *Girdi ve Çıktı Değişkenler Listesi*

Yaklaşım	Girdiler	Çıktılar
Üretim Yaklaşımı	1-Personel giderleri / toplam aktifler 2-faiz dışı faaliyet giderleri / toplam aktifler 3- şube sayısı	1-toplam mevduat / toplam aktifler 2-toplam krediler / toplam aktifler
Aracılık yaklaşımı	1-toplam mevduat / toplam aktifler 2-Fiziki sermaye/toplam aktifler 3-Mevduat dışı yabancı kaynaklar/ toplam aktifler 4-faiz dışı faaliyet giderleri / toplam aktifler	1-toplam krediler / toplam aktifler 2-faiz gelirleri / toplam aktifler 3-menkul kıymet portföyü / toplam aktifler 4-faiz dışı faaliyet gelirleri / toplam aktifler

Çalışmada, **mevduat dışı yabancı kaynaklar:** para piyasalarından sağlanan borçlar, yurtiçi ve yurt dışı bankalardan alınan krediler, menkul kıymet ihracı yoluyla elde edilen kaynaklar fonlar ve diğer yabancı kaynakların toplamından oluşan mevduat dışı kaynaklardan oluşturulmuştur.

Fiziki sermaye: bankaların faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla sahip olduğu sabit kıymetlerin net defter değeri (bina bilgisayar , ATM, POS cihazı vs.)

Menkul kıymet portföyü: alım-satım amaçlı menkul kıymetler, satılmaya hazır menkul kıymetler, vadeye kadar elde tutulacak menkul kıymetlerin toplamı olarak ele alınmıştır.

2. **Sonuçlar:** Çalışmada EMS paket programı yardımıyla sonuçlar elde edilmiştir.

EMS Programının Başlatılması ve Verilerin Yüklenmesi :

Veriler, Excel'de dosya oluşturulduktan sonra başlatılan EMS programının çalışma penceresindeki üst menülerden Menu File (Load data) seçilerek programa dosyalar yüklenir.

EMS Programının Verileri Tanıması:

Girdi çıktı verileri Ctrl+O tuşuna basarak ya da (Menü→ Load data) işlemiyle programa yüklenebilir. Uygun dosya ismi tanımlandı ise, EMS programı bu dosyayı tanıyacaktır. Dosya ismi araç çubuğunda gözüküyorsa ve imleçte beliren kum saati tekrar eski durumuna döner ise, veri dosyası sorunsuz yüklendi ve EMS tarafından tamamen algılandı demektir.

EMS programı verileri göstermez. Eğer veriler düzenlemek istenirse, Excel' de ya da metin dosyası yöneticisinde veri dosyaları tekrar açılıp buradan gereken düzenlemeler yapılabilir. Dosyadaki değişiklikler yeniden kaydedilir (dosyayı kapatmaya gerek yoktur) ve sonra Load data (Ctrl+O) komutu ile veriler tekrar yüklenebilir. EMS sürekli olarak en son yüklenen dosyalar üzerinde işlem yapar.

VZA Modelinin Çalıştırılması

Bir DEA modelini çalıştırmadan önce bpmpd.par dosyasının verilerin yüklü olduğu dizinde var olduğundan emin olunmalıdır.

Çıktı Biçimlerinin Ayarlanması

EMS çalışma penceresi açıldıktan sonra üst menülerden DEA→Format seçilirse (Ctrl+F), sonuçların (verimlilik skorunun, girdi-çıktı ağırlıklandırmalarının vb) sonuç sayfasındaki ondalık kısımlarının duyarlılıklarının hane sayısı ayarlanır. Ayrıca ağırlıklandırmaların görünümünü saf ağırlıklandırmalar (gölge fiyatlar) ya da virtual girdi-çıktı olarak ayarlamak olanaklıdır.

EMS Programının Çalıştırılması

Hazırlanan veriler "Load Data" komutuyla programa yüklenir ve "Run DEA" komutuyla program çalıştırılır.

Tablo 3: *Aracılık Yaklaşımı CRC Sonuçları*

No	Karar Birimleri	2009	2008	2007	2006
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	1	1	1	85.35
2	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1	1	1	99.20
3	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1	1	1	95.63
4	Adabank A.Ş.	97.20	67.13	65.58	87.32
5	Akbank T.A.Ş.	1	1	1	88.08
6	Alternatif Bank A.Ş.	74.92	66.16	63.06	75.19
7	Anadolubank A.Ş.	92.39	54.81	44.90	56.82
8	Şekerbank T.A.Ş.	1	1	87.35	98.32
9	Tekstil Bankası A.Ş.	87.25	65.51	68.13	69.48
10	Turkish Bank A.Ş.	11.83	12.56	12.80	27.82
11	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	45.38	23.14	30.30	70.58
12	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1	1	1	1
13	Türkiye İş Bankası A.Ş.	1	1	1	1
14	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1	1	95.32	98.30
15	Bank of America	95.52	84.11	72.09	1
16	SunTrust Bank	93.19	79.34	89.21	1
17	National City Bank	1	99.01	96.25	1
18	Regions Bank	45.94	63.27	93.05	97.31
19	The Bank of New York Mellon	1	99.06	95.30	1
20	Union Bank	89.65	95.77	87.27	1
21	Sovereign Bank	91.25	98.12	1	1
22	Bank of the West	1	98.03	98.00	1
23	Hudson City Savings Bank	87.63	93.51	96.01	97.21
24	Colonial Bank	87.19	67.19	77.34	56.39
25	Deutsche Bundesbank	1	99.01	98.35	1
26	Bundesverband Deutscher Banken	97.68	99.16	96.07	1
27	Bank Girotel	98.23	97.23	95.34	85.99
28	Banque de France	1	93.93	98.12	1
29	Banque Directe	98.73	93.28	95.67	99.23
30	Bank of Scotland	97.64	93.50	1	1
31	Royal Bank of Scotland Group	1	99.37	1	1
32	Artesia Bank	87.18	70.71	81.34	85.34
33	Bank Corluy	97.02	95.39	94.98	1
34	Crédit Local de France	1	98.35	85.02	1

Aracılık Yaklaşımı CRC Sonuçları İstatistikleri

Türkiye, Avrupa Birliği ve ABD Bankaları Yıllık Etkinlik Ortalamaları

	2006	2007	2008	2009
Türkiye	82.29	76.24	77.80	86.35
ABD	95.09	90.45	87.74	89.03
AB	97.05	94.48	93.99	97.64

Türkiye, Avrupa Birliği, ABD Bankaları Yıllık Etkinlik Oranları Değişimi

	2006-2007	2007-2008	2008-2009
Türkiye	**- %6.05**	**%1.56**	**%8.55**
ABD	**- %4.64**	**-%2.71**	**%1.29**
AB	**-%2.57**	**-%0.49**	**%3.65**

-Tüm yıllarda tam etkin 2 banka: Garanti Bankası ve İş Bankası

-Krizin olduğu 2006, 2007, 2008 yıllarında tam etkin 6 banka: Garanti Bankası, İş Bankası, Akbank, Vakıflar Bankası, Halk Bankası, Ziraat Bankası

-Tüm yıllarda %50'nin altında etkin 2 banka: Turkish Bank (16.25), TEB (42.35)

Türk bankalarından Ziraat Bankası, Halk Bankası, Vakıflar Bankası, Akbank, Garanti Bankası, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası kriz sonrasında etkin bankalar olarak belirlenmiştir. Sadece Yapı Kredi Bankası 2007 yılında etkin çıkmamış, fakat etkin sınıra yakın bir değer almıştır. Kriz öncesi Türk bankaları ABD ve AB bankaları ile karşılaştırıldığında, çoğunluk olarak etkin çıkmamıştır. Kriz yönetimi başarılı yürütülmesi ve yeniden yapılandırma programı olumlu sonuçlarının yansıması ile bankacılık sistemimiz olumlu gelişmeler kaydetmiştir. Yeniden yapılandırma programının ana hedeflerinden biri olan aracılık yaklaşımının geliştirmesi hedefi beklenen gelişmeyi göstermiştir. ABD bankalarına bakıldığında, National City Bank, The Bank of New York Mellon, Bank

of the West 2009 yılı etkin çıkmış yani; son dönem toparlanma göstermiş fakat genel olarak bankalara bakıldığında Türk bankalarına göre etkin olma yüzdesinin düşük olduğu görülmektedir.Özellikle 2008 yılında hiç bir ABD bankası etkin çıkmamıştır. Bu da, krizin ne denli köklü bir sistem bozukluğuna yol açtığını ortaya koymaktadır. AB bankaları için 2008 yılı, ABD bankaları gibi etkin olmama durumu göstermektedir. 2009 yılı için toparlanma Deutsche Bundesbank, Banque de France, Royal Bank of Scotland Group ve Crédit Local de France için gerçekleşmiştir. 2007 yılı yine birçok banka etkinlik sınırından uzaktır. 2006 yılında ise, sadece Bank Girotel, Banque Directe, Artesia Bank etkin çıkmamıştır. Çoğunluk banka kriz öncesinde etkin iken, 2007 yılında etkin olmama sinyalleri başlamış ve 2008 yılında etkinlik uzaklaşmıştır. Kriz dönemi boyunca hem ABD hem AB bankalarının aracılık yaklaşımı çerçevesinde büyük zorluklar yaşadığını ve etkinlik sınırından uzaklaştığını görmekteyiz.

ABD bankaları, açıklanan 2010.Q1 verilerine göre 2010'a kadar devam edecek olan zarar döngüsünün yarısından çoğunu aşmış durumda olduğunu göstermiştir. Avrupa'da ise zarar saptama süreci daha erken bir aşamada bulunmakta ve bu da ekonomik döngüler arasındaki farkı yansıtmaktadır. AB bankalarının durumunun ABD bankalarına göre daha iyi durumda olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4 : *Üretim Yaklaşımı CRC Sonuçları*

No	Karar birimleri	2009	2008	2007	2006
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	1	1	1	89.53
2	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1	1	1	88.32
3	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1	1	1	1
4	Adabank A.Ş.	77.65	73.86	72.85	73.84
5	Akbank T.A.Ş.	1	1	1	1
6	Alternatif Bank A.Ş.	76.04	79.41	76.42	81.33
7	Anadolubank A.Ş.	98.23	85.74	89.02	84.22
8	Şekerbank T.A.Ş.	1	1	1	92.16
9	Tekstil Bankası A.Ş.	25.34	41.40	25.44	1
10	Turkish Bank A.Ş.	25.52	39.52	56.88	70.88
11	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	61.37	57.74	54.07	67.30
12	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1	1	1	90.64
13	Türkiye İş Bankası A.Ş.	1	1	1	1
14	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1	1	1	1
15	Bank of America	1	1	16.44	23.62
16	SunTrust Bank	95.32	98.92	99.09	1
17	National City Bank	95.23	94.45	97.01	1
18	Regions Bank	1	98.68	98.22	1
19	The Bank of New York Mellon	1	96.41	92.39	95.39
20	Union Bank	99.09	98.42	1	1
21	Sovereign Bank	98.16	97.95	98.95	1
22	Bank of the West	89.53	85.62	99.34	1
23	Hudson City Savings Bank	89.21	85.63	87.54	1
24	Colonial Bank	95.87	89.78	92.20	95.29
25	Deutsche Bundesbank	1	92.48	99.65	1
26	Bundesverband Deutscher Banken	99.35	98.76	93.73	1
27	Bank Girotel	95.68	92.36	95.75	92.36
28	Banque de France	93.03	92.65	1	1
29	Banque Directe	1	91.77	94.03	1
30	Bank of Scotland	91.93	95.30	1	1
31	Royal Bank of Scotland Group	1	94.08	91.84	1
32	Artesia Bank	89.02	96.06	98.39	1
33	Bank Corluy	93.99	89.73	85.26	1
34	Crédit Local de France	1	93.47	96.34	1

Üretim yaklaşımına göre değerlendirmede, 2006 yılı için Türk bankalarının çoğu etkin sınırda değildir. Buna karşılık ABD ve AB bankalarının çoğunluğu etkin sınırda bulunmaktadır. 2007 yılı ve daha sonrasında Türk bankalarının etkin sayısının hızla yükseldiğini ve 2009 yılı için etkin banka oranının korunduğunu söyleyebiliriz. ABD bankaları ise, üretim yaklaşımı açısından son üç yılı oldukça başarısız geçirmiştir. Aynı durumu, AB bankaları için söylemek mümkündür. Türk bankacılık

sistemi kriz dönemi içinde ABD ve AB bankalarına göre daha etkin çalışmıştır.

Sonuç

Fon arz edenlerle talep edenlerin buluştuğu piyasaları ifade eden mali piyasaların en önemli aktörleri kuşkusuz bankalardır. Gelişmiş ülkelerde genel olarak, büyük hacimli fonların biriktiği sigorta sektörü ve emeklilik fonları, banka sahipleri ve mali sektörün en büyük oyuncularıdır. Ancak, gelişmekte olan diğer ülkelerin aksine, sosyal güvenlik kurumlarının, sigorta sektörünün ve banka dışı finansal kurumların yeterince gelişmediği ülkemizde bankacılık, Türk mali sisteminin % 90 ile en önemli bölümünü oluşturan sektörü konumundadır. Tasarrufların yatırıma dönüşmesinde önemli bir işlevi yerine getiren bankacılık sektörü, bu anlamda da kalkınma ve gelişmenin önemli gücüdür.

Bankacılık sektörünün istikrarı ve sağlamlığı, krizlerin önlenebilmesi ve yönetilebilmesi açısından, en az mali disiplin, sürdürülebilir borçlanma, yönetilebilir dış açık ve doğru kur sistemi kadar yüksek öneme sahiptir. Dolayısıyla, 2000–2001 sonrası geçiş döneminde krizin oluşumunda önemli rol oynayan bankacılık sektörüne yönelik kırılganlıkların giderilmesini sağlayan yapısal reformlar ekonomik büyümenin motoru olmuş ve krizden çıkış sürecine ivme kazandırmıştır.

Kriz sonrası dönemde sağlam hukuki bir altyapı oluşturulması ve kriz deneyimlerinin bu yapıya yansıtılması muhtemel krizlere karşı sektörün gücünü artırmıştır. Yapısal reformlarla desteklenen istikrarın sürdürülmesi amacıyla geliştirilen yeni finansal mimari, ekonomik istikrarın korunmasında ve ekonominin 2006 yılı sonrası dış kaynaklı dalgalanmalara karşı daha esnek ve dayanıklı olabilmesinde birincil etken olmuştur. Krizin aşılmasında sağlam bir kamu finansmanı yapısının önemi ortaya çıkmıştır. Bütçe disiplini ve düşük kamu borçlanma gereği bir yandan çözümlemenin gerektirdiği kamusal kaynakların tahsisini sağlarken bir yandan da kamuoyundaki tepkilerin büyümesini önlemekte ve uygulamanın başarı şansını artırmaktadır.

Kriz süreci ve sonrasındaki yeniden yapılanmanın idari ve mali özerkliğe sahip bir kurum olan BDDK tarafından yürütülmesi, sürecin etkin bir yapıda yürümesine yardımcı olmuştur. Karar sürecinde sektör temsilcileriyle eşgüdüm içerisinde, bürokratik engeller yaşanmadan hızlı hareket edilmesi mümkün olmuştur. Etkin gözetim ve denetim faaliyetlerinin bağımsız ve geniş yetkilerle donatılmış bir kurumca yapılmasının finansal istikrar açısından önemi ortaya çıkmıştır. Denetim faaliyetlerinin kapsam ve etkinliği artırılmış, bilgi işlem denetimi başlatılmıştır. Uluslararası bankacılık düzenlemeleriyle uyumlu ve

etik bankacılık ilkelerinin benimsendiği bir risk yönetim anlayışının oluşturulması ve daha etkin bir gözetim ve denetim mekanizmasının kurulması yönünde dersler çıkarılmıştır. İç denetim, iç kontrol ve risk yönetim sistemlerinin etkinliği önem kazanmıştır.

2000'li yıllardan itibaren reel sektöreki kar oranlarının durağanlaştığı ve güvenli yatırım aracı olarak görülen ABD hazine tahvillerinin getirisinin hızla gerilediği bir ortamda finans piyasasında biriken fonlar büyük oranda ABD mortgage piyasasına yönelmiştir.Uluslararası finans sermayesinin bu yöneliminde "menkul kıymetleştirme" büyük rol oynamış ve ABD emlak piyasasındaki kontratlardan kaynaklanan risk uluslararası piyasalara taşınmıştır. Bu süreçte FED'in düşük faiz politikası da kredi talebini körüklemiş yüksek riskli ve değişken faizli kredilerin pazardaki payı hızla tırmanmıştır. Kredi maliyetlerin benzeri görülmemiş bir oranda ucuzlaması ve emlak talebindeki hızlı artış piyasada spekülatif bir balonun oluşmasına yol açmıştır. Böylece, ABD ekonomisi emlak fiyatlarındaki artışın beslediği bir kredi patlamasına sahne olmuş, tüketici talebindeki artış bu yolla kalıcı kılınarak ABD ekonomisinin 1990'ların sonunda içine düştüğü ekonomik duraklama aşılmaya çalışılmıştır.

2007 ortalarında ABD konut piyasasında başlayan sorunlar giderek büyümüş ve gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ülkelere de sirayet ederek küresel bir boyut kazanmıştır. Krizin nedenlerini, likidite bolluğu ve bunun sonucunda verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme, saydamlık eksikliği, derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi olarak sıralayabiliriz. Küresel finansal kriz banka iflasları mali sistemdeki konsolidasyonlar ve devletleştirmelerden sonra reel sektöre de yansıyarak küresel büyüme oranlarını düşürmüş, enflasyonist etkiye yol açmış, ve regülasyon taleplerine neden olmuştur.

Dünyada, yaşanan bu geniş boyutlu kriz karşısında büyük yara alan finansal piyasaların düzenlenmesine yönelik bir çok önlem paketi devreye girmiştir. Çalışmada, 2001 krizi sonrasında büyük bir değişime giren Türk Bankacılık Sisteminin, yeniden yapılandırma programı çerçevesinde ne denli başarı sağladığı ve küresel krizde nasıl bir yön izlediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir çok krizi arka arkaya yaşayan dünya ülkeleri için, ekonominin temel ayaklarından biri olan bankacılık sektörünün durum çözümlemesi ve yapısal analizi önemli bir yer almıştır. Türk bankacılık sektörünün etkin ve verimli çalısması ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, diger ekonomik sektörlerden farklı olarak bankacılık sektörü kaynak dağılımını belirleyen finansal aracılık görevi üstlenmiştir. Bu durum, bankacılık sektörünü, ülkenin ekonomik gelismesinde merkezi bir konuma getirmiştir. Bu nedenle bankacılık

sektörünün performans analizinin yapılabilmesi için etkinlik ve verimlilik ölçütlerinin analizi gereklidir.

Çalışmada, 2006-2009 dönemi için Türk bankacılık sistemindeki kamu ve özel mevduat bankaları, ABD'den ve AB'den 10 mevduat bankası ele alınarak etkinlik ölçümünde Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılmıştır. Burada amaç, küresel kriz dönemi öncesinde ve sonrasında Türk mevduat bankalarının ABD ve AB bankaları ile etkinlik karşılaştırmasını yaparak, yeniden yapılandırma programın da nasıl bir yön kazandırdığını ayrıca ortaya koymaktır. Etkinlik analizi, girdi-çıktı seçiminde literatür doğrultusunda belirlenen değişkenlerden hem aracılık hem de üretim yaklaşımı için, çıktı odaklı ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı altında uygulanmıştır.

Aracılık yaklaşımı için yapılan analizde, 2006 yılı için Türk bankalarının ABD ve AB bankaları yanında etkin olmama oranının daha yüksek olduğu, fakat 2007 yılı ve sonrasında durumun tam ters bir hal alarak, Türk bankalarının ABD ve AB bankalarına göre etkin olma oranın yüksek olduğu belirlenmiştir. Kriz sürecinde ABD ve AB bankaları derinden etkilenmiş ve etkinlik yüzdesi düşmüştür. Yeniden yapılandırma programı sonrasında, Türk bankalarının iyileşme sürecine girdiği ve kriz döneminde etkinliğini koruduğu belirlenmiştir.

Üretim yaklaşımı için sonuçlar, aracılık yaklaşımı sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. 2006 yılı Türk bankaları için etkin olma yüzdesi düşük, fakat 2007 yılı ve sonrasında yüksek olarak elde edilmiştir. ABD ve AB bankalarını, üretim yaklaşımı açısından da 2007 ve sonrasında etkinlik yüzdesi düşük olarak görmekteyiz. Böylece, kriz döneminde hem aracılık hem de üretim yaklaşımı açısından ABD ve AB bankalarının etkinliği sağlayamadığı ve zor durumda olduğu belirlenmiştir. ABD ve AB bankaları karşılaştırılırsa, AB bankalarının ABD bankalarına göre daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Avrupa'da zarar saptama süreci daha erken bir aşamada gerçekleşmiş ve ABD'ye göre makroekonomik durum daha iyi olduğu için etkilenme düzeyi farklılık yaratmıştır. Bu da ekonomik döngüler arasındaki farkı yansıtmaktadır.

Buna göre, krizlerin aşılmasında piyasalarda şeffaflığın sağlanması, uygun muhasebe standartlarının benimsenmesi, yüksek sermaye yeterliliği, bankacılık sisteminde etkin denetim ve gözetim, merkez bankasının yeterli düzeyde rezerv bulundurması ve en önemlisi, uygun makro ekonomik politikaların tercih edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, küresel ekonomik krizlerle mücadelenin bireysel çabalarla değil, bütün ülkelerin işbirliği ile geliştirilecek uyumlu politikalarla başarılabileceği gerçeği ortadadır.

KAYNAKLAR

Abaç S., Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık Sistemi, IBAR Yayınları, İstanbul, 1986.

Berger A. ve Humprey D. "Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Future Research", Wharton School, Financial Institutions Center, Working Paper No:97, 1997.

Deliktaş E., "İzmir Küçük Orta ve Büyük ölçekli İmalat Sanayinde Üretim Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliği Analizi," Ege Ünv. Working Papers In Economicy, Sayı:3, İzmir, 2006, ss.1-15.

Drake L. " Efficiency and Productivity Change in UK Banking", Applied Financial Economics, 11(5), 2001, ss.555-567.

İnan A., "Banka Etkinliğinin Ölçülmesi ve Düşük Enflasyon Sürecinde Bankacılıkta Etkinlik", Bankacılar Dergisi, Sayı :34, 2000, ss.82-97.

Kaya, Y.T., ve Doğan E., Dezenflasyon Sürecinde Türk Bankacılık Sektöründe Etkinliğin Gelişimi, BDDK Çalışma Raporu, 2005/10, 2005.

Kaynar, O., Zontul M., ve Bircan H., "Veri Zarflama Analizi İle OECD Ülkelerinin Telekomünikasyon Sektörlerinin Etkinliğinin Ölçülmesi", Cumhuriyet Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı: 1, 2005, ss. 40-59.

Köksal C. D., VZA ile Bankacılıkta Göreceli Verimlilik Ölçümü, Süleyman Demirel Ün. Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2001.

Norman M., ve Stoker B., Data Envelopment Analysis-The Assessment of Performance, John Wiley Sons, New Jersey, 1991.

Tunay K.B. ve Silpar, M., "Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Karlılığa Dayalı Performans Analizi" , TBB Araştırma Tebliğleri Serisi, 2006.

Yolalan R., İşletmeler Arası Göreli Etkinlik Ölçümü, MPM Yayınları No:483, Ankara, 1993.

Bölüm 5

BÜYÜK VERİ'DE HADOOP MİMARİSİ VE MAPREDUCE ALGORİTMASI

Hakan ÖZKÖSE[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Hakan Özköse. Bartın Üniversitesi.

1. VERİ, ENFORMASYON VE BİLGİ

Bir organizasyonda ya da fiziksel çevrede gerçekleşen olayları gösteren ham gerçeklere (*yazı, grafik, resim, ses, video*) veri (*data*) denir. Veri, bilginin, insanların anlayabileceği ya da kullanabileceği şekilde organize edilmeden önceki hali olarak tanımlanmaktadır. Veri ile ilgili olarak farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Bunlar;

- ✓ Sembol, sayı, değer yada harflerin rastgele olmayan bir şekilde dizilmesi,
- ✓ Gözlem ya da araştırma yoluyla elde edilen gerçekler dizini ve kaydı,
- ✓ Rastgele olmayan gerçekler koleksiyonu,
- ✓ Olay ya da gerçek içeren kayıt.

Bu bağlamda aşağıdakileri örnek olarak verebiliriz;

- ✓ Bugünün tarihi,
- ✓ Web sitesine yapılan ziyaret kaydı,
- ✓ Bir yıl içindeki günlük satış rakamları gibi.

Kullanıma hazır, karar verme gibi süreçlerde kullanılabilecek şekilde düzenlenmiş veriye enformasyon (information) denir. Enformasyon ile ilgili olarak değişik tanımlar kullanılmaktadır;

- ✓ Bir anlam kazandırmak üzere verinin işlenmesi,
- ✓ Bir amaç için verinin işlenmesi,
- ✓ Alıcı tarafından yorumlanan ve anlaşılan veri.

Veri, toplandıktan sonra dönüştürme sürecinden geçer ve enformasyon oluşturulur. Örneğin;

- ✓ Satış tahmini,
- ✓ Web sitesine yapılan ziyaret sayısına göre eğilim grafiği,
- ✓ Bir yıl içindeki günlük satış rakamları verisini kullanarak hesaplanan toplam satış rakamı gibi.

Bir problemin çözümünde kullanılmak üzere veri ve/veya enformasyonun organize edilerek işlenmesi ile gerçekleşen anlama, deneyim, birikmiş öğrenme ve uzmanlığa bilgi (knowledge) denir. Veri kavramından bilgi kavramına geçilirken ilk olarak ilişkileri anlarız. Bu

ilişkiler sayesinde ise enformasyon oluşur. Daha sonra ise örüntüleri anlaşılmaya başlanır ve bilgi kavramı ortaya çıkar. En son olarak ise prensipler anlaşılır. Bu sayede bilgi kavramı geliştirilerek bilgelik kısmını ulaşılır.

2. BÜYÜK VERİ HAKKINDA BİLİNMESİ GEREKENLER

2.1. Büyük Veri

Büyük veri; bilgiyi yakalamak, depolamak, dağıtmak, yönetmek ve analiz etmek için ileri teknoloji ve tekniklere gereksinim duyan yüksek hızda büyük hacimli, karmaşık ve çok değişkenli veriyi tanımlayan bir terimdir.

Büyük veri teknolojileri; yüksek hızlı yakalama, keşfetme ve/veya analiz sağlayarak çok değişkenli büyük veri setlerinden ekonomik bir şekilde değer ayıklamak için tasarlanmış yeni nesil teknolojiler ve mimarilerdir.

2.2. Veri Toplamamızın Nedeni

Firmalar, kurumları ile ilgili hem iç kaynaklardan hem de dış kaynaklardan veri toplamaktadır ve bu verileri kullanarak şirketlerin karlılıklarını ve verimliliklerini arttırmaya çalışmaktadırlar.

Sosyal medya platformları ise, kullanıcı verilerini ve uygulamalarında yaptıkları işlemleri depolamaktadır. Bu veriler sayesinde öneri algoritmaları oluştururak kişiler arasındaki ilişki ağlarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu sayede kişilerin istek ve arzularını daha iyi anlayarak reklam stratejilerini kişi bazlı olarak düzenleyebilmektedirler.

Kullandığımız teknolojik cihazlar sayesinde veritoplama hızı oldukça artmıştır. Özellikle kullandığımız nesnelerin birbirleri ile haberleşmesini sağlayarak aslında nesnelerin birbirleri ile konuşmasını sağladık. Bu sayede verinin toplanma hızı gün geçtikçe daha çok artmış ve nesnelerin interneti kavramı günlük hayatımızda yer edinmiştir. Nesnelerin interneti kavramı kısaca; günlük hayatımızda yer alan nesnelerin internet vasıtasıyla birbirleri ile iletişim kurabilmesidir.

2.3. Büyük Verinin Özellikleri

Literatür incelendiğinde, büyük verinin 5 özelliği olduğu belirtilmiştir ve 5V olarak bilinmektedir. Bunlar; Volume (Hacim), Velocity (Hız), Variety'dir (Çeşitlilik), Veracity (Doğruluk) ve Value'dur (Değer).

Hacim büyük verinin en önemli özelliğidir. Büyük veri kümesinin boyutunu ifade eder.

Çeşitlilik; günümüzde işletmelere birçok kaynaktan (içeriden ve dışarıdan) veri gelmektedir. Dışarıdan gelen bu farklı veriler veri değişikliğine neden olmaktadır. Genellikle dışarıdan gelen veriler yapısal değildir.

Hız; Büyük verinin üretilme hızı çok yüksektir. Verideki hızlı artış o verinin daha hızlı bir şekilde incelenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Veri ne kadar hızlı artarsa o veriye olan ihtiyaçta o kadar hızlı bir şekilde artar bu yüzden işlem sayısı da artış gösterir. İşlem ile ilgili aşağıdaki yöntemler kullanılabilir.

Doğruluk; verinin doğruluğudur. Veri doğru yerlerden elde edilmeli ve güvenliği sağlanmalıdır. Sadece yetkili kişilere erişim olanağı sağlanmalıdır. Bu bağlamda aşağıdaki özellikler olmadan doğruluktan bahsedilemez.

Değer; yapılan tüm işlemlerden sonra ortaya bir sonuç çıkmalıdır ve bu sonuç amaca bir değer katmalıdır. Genelde doğruluğun ölçülmesinde aşağıdaki yöntemler kullanılabilir.

3. NOSQL VERİTABANLARI

3.1. Doküman Tabanlı Veritabanları

Bu veritabanlarının esneklik özelliği dikkat çekmekte ve bu özelliği sayesinde ön plana çıkmaktadırlar. Bu veritabanına adını veren yapı ise dokümanlardır. Veriler dokümanlarda saklandığı için Doküman tabanlı veritabanları denilmiştir. REST (Representational State Transfer) yapısına uygun olan JSON (JavaScript Object Notation) formatında işlem yapılır. Veri sorgulama işlemleri ilişkisel veritabanlarına göre çok daha kolay bir şekilde yapılabilir. CouchDB ve MangoDB doküman tabanlı veritabanlarına örnek olarak verilebilir.

3.2. Kolon Tabanlı Veritabanları

Eğer, okuma ve yazma performansı yüksek bir veritabanı arıyorsanız kolon tabanlı veritabanları bu işlemler için en uygunudur. Dağıtık olarak çalışma özellğine sahip bu veritabanı ile aynı anda bir çok paket birlikte işlenebilir. Bu özelliği ile dikkat çekmektedir. Dağıtık ve paralel işleme yüzünden kısa süreli tutarsızlıklar gözlenebilir. Cassandra, HBase ve BigTable kolon tabanlı veritabanlarına örnek olarak verilebilir.

3.3. Çizge (Graph) Tabanlı Veritabanları

Bu veritabanında üç özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki düğümler'dir. Düğümler verinin tanımlanması olarak adlandırılabilir.

İkincisi ise ilişkilerdir. İlişkiler düğümler arasındaki bağlantıların yönünü gösterir. En son olarak ise özellikler yer almaktadır. Bu veritabanı diğer veritabanlarına göre farklıdır. Çünkü , bu veritabanı ile düğümler arasındaki ilişkiler kaydedilebilir. Bu sayede ilişkilerin analiz edilmesine olanak sağlar. Genelde, sosyal ağ uygulamalarında bu veritabanı türü daha çok tercih edilir. Büyük veri uygulamalarında kullanılmak üzere çizge tabanlı veritabanlarına Neo4j örnek olarak verilebilir.

3.4. Anahtar – Değer Tabanlı Veritabanları

Bu veritabanının, çok fazla küçük boyutlu işlemlerin yapıldığı uygulamalarda kullanılmalıdır. Okuma-yazma hızı küçük boyutlu veriler için oldukça yüksektir. Bu yüzden bu veritabanını kullanmak istiyorsanız basit dediğimiz integer gibi verileri kullanmanızda yarar vardır. Eğer büyük boyutta verileri bir hücreye girmek ve bu şekilde çok fazla işlem yapmak istiyorsanız uygun bir veritabanı tipi değildir. Büyük veri uygulamalarında kullanılmak üzere anahtar tabanlı veritabanlarına SimpleDB örnek olarak verilebilir.

4. Büyük Veri Süreci ve Kullanılan Teknikler

4.1. Büyük Veri Süreci

Büyük veri süreci iki adımdan oluşmaktadır bunlardan ilki Veri Yönetimi'dir. İkinci adımı ise Analiz adımıdır. Aşağıda, büyük veri sürecinin adımları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

- ✓ Veri Yönetimi (Data Management)
  - Toplama ve Kayıt (Acquisition and Recording)
  - Özütleme, Temizleme ve Dipnot (Extraction, Cleaning and Annotation)
  - Entegrasyon, Kümeleme ve Temsil (Integration, Aggregation and Represantation)
- ✓ Analiz (Analytics)
  - Modelleme ve Analiz (Modelling and Analysis)
  - Yorumlama (Interpretation)

Büyük veri sürecinde zamanın en fazla harcandığı kısım veri yönetimi kısmıdır. Çünkü verinin toplanması, kayıt edilmesi ve temizlenmesi işlemleri oldukça zaman alan kısımlardır.

4.2. Büyük Veride Kullanılan Teknikler

Büyük veri analizinde farklı bir çok teknik kullanılmaktadır. Bu teknikler şunlardır;

- ✓ Metin Analizi (Text Analysis)
  - Bilgi Çıkarımı (Information Extraction)
  - Metin Özetleme (Text Summarization)
  - Soru Yanıtlama (Question Answering)
  - Duygu analizi (Sentiment Analysis)
- ✓ Ses Analizi (Audio Analysis)
- ✓ Video Analizi (Video Analysis)
- ✓ Sosyal Medya Analizi (Social Media Analysis)
  - İçerik Tabanlı Analiz (Content Based Analytics)
  - Yapı Tabanlı Analiz (Structure Based Analytics)
  - Topluluk Belirleme (Community Detection)
  - Sosyal Etki Analizi (Social Influence Analysis)
  - Bağlantı Tahmini (Link Prediction)
- ✓ Kestirimsel Analiz (Predictive Analytics)

4.2.1. Metin Analizi

Metin analizi metin verilerinden bilgi çıkartmak için kullanılır. E-mailler, bloglar, online forumlar, haberler ve çağrı merkezi kayıtları metin verileri için örnek olarak verilebilir. Metin analizi makine öğrenmesini, istatistiksel analizi ve bilişimsel dilbilimini kapsar. Metin analizi işletmecilere insan tarafından üretilmiş büyük boyuttaki veriden anlamlı özetler çıkarmayı sağlar. İşletmeciler elde ettikleri bu veriler ile kanıta dayalı karar verebilirler. Örneğin; metin analizi ile finansal haberlerden bilgi elde edilerek borsa tahmini yapılabilir.

Metin analizinde kullanılan yöntemler;

a) Bilgi Çıkarımı

b) Metin Özetleme

c) Soru Yanıtlama

d) Duygu analizi

Bilgi Çıkarımında, yapısal olmayan metinden yapısal veri çıkartır. Bu işlem iki adımdan oluşur. İlk olarak ER (Entity Recognition – Varlık Tanıma) diyagramları sayesinde varlıklar belirlenir ve önceden tanımlanmış olan kümelere veriler atanır. İkinci adım ise RE (Relation Extraction – İlişki Çıkarma)'dir. Bu adımda anlamsal ilişkiler varlıklar arasındaki ilişkilere bakılarak ortaya konur.

Metin Özetleme tekniği ile bir veya birden fazla dokümanın özeti elde edilir. Elde edilen bu özet dokümanın anahtar bilgisidir.

Soru Yanıtlamada, doğal dille yöneltilen sorulara cevap sağlar. Apple'ın Siri uygulaması buna örnek olarak verilebilir. Bu sistemler, sağlık, finans, pazarlama ve eğitim alanlarına uygulanmıştır.

Duygu analizinde, insanların ürünler, firmalar, kişiler ve olaylar hakkındaki fikirlerini analiz etmek için kullanılır. Pazarlama, finans ve siyasi ve sosyal bilimler duygu analizinin başlıca uygulama alanlarıdır. Duygu analizi teknikleri; Belge Düzeyinde (Document-Level), Cümle Düzeyinde (Sentence-Level) ve Görünüş Tabanlı (Aspect-Based) olmak üzere 3 alt gruba ayrılır.

- ✓ Belge Düzeyinde (Document-Level): Tüm dokümanın negatif mi yoksa pozitif mi bir duygu bıraktığını belirlemede kullanılır.
- ✓ Cümle Düzeyinde (Sentence-Level): Tek bir cümledeki bilinen bir varlık hakkındaki duygunun polaritesini belirlemeye çalışır. Bu teknikte ilk olarak nesnel cümleler ile sübjektif cümleler birbirinden ayırılmalıdır.
- ✓ Görünüş Tabanlı (Aspect-Based): Bu yöntem dokümandaki tüm duyguların tanınmasını hedeflemektedir. Ayrıca, her bir duygunun ait olduğu varlığın özelliklerinin belirlenmelidir.

4.2.2. Ses Analizi

Yapılandırılmamış ses verilerinden bilgi çıkarma amaçlı olarak kullanılır. Genellikle müşteri çağrı merkezleri ve sağlık hizmetleri ses analizinin temel kullanım alanlarıdır. Müşteri deneyimini, müşteri temsilcisi performansını ve satış oranlarını arttırmak, müşteri davranışlarını ve ürün ve hizmet sorunlarını anlamak gibi birçok farklı görevde kullanılabilir.

4.2.3. Video Analizi

Video akışlarından anlamlı bilgiler çıkarmak, izlemek ve analiz etmek için farklı tekniklerin kullanılmasıdır. Pazarlama ve operasyon yönetimi video analizinin birincil uygulama alanlarıdır.

4.2.4. Sosyal Medya Analizi

Sosyal medya kanallarındaki yapısal ve yapısal olmayan verilerin analiz edilmesidir.

Sosyal medya analizi psikoloji, sosyoloji, anthropoloji (insanbilimi), bilgisayar bilimleri, matematik, fizik ve ekonomi gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Pazarlama son yıllarda sosyal medya analizinin birincil uygulama alanıdır.

Kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikler (duygular, görüntüler, videolar,…) ve ağ varlıkları arasındaki ilişkiler ve etkileşimler (insan, organizasyon, ürün,…) sosyal medya için bilgi kaynaklarıdır. Bu gruplandırmaya dayanarak sosyal medya analizi İçerik Tabanlı Analiz (Content Based Analytics) ve Yapı Tabanlı Analiz (Structure Based Analytics) olmak üzere iki kategoride ele alınabilir.

- ✓ *İçerik Tabanlı Analiz (Content Based Analytics):* Kullanıcılar tarafından sosyal medya kanallarında paylaşılan müşteri dönütleri, ürün değerlendirmesi, görüntüler ve videolar gibi verilere odaklanır. Sosyal medyada paylaşılan veriler genellikle verimli, yapısal olmayan, gürültülü ve dinamiktir. Metin, video ve ses analizi bu tür verilerden bilgi üretmek için kullanılabilir.

- ✓ *Yapı Tabanlı Analiz (Structure Based Analytics):* Bu analiz türü sosyal ağlardaki yapısal nitelikleri sentezlemek ve katılımcı varlıkları arasındaki ilişkilerden bilgi elde etmek amaçlı olarak kullanılmaktadır.

Farklı teknik veya yöntemler sosyal medya analizinde bilgi elde etmek amaçlı olarak kullanılmaktadır. Topluluk Belirleme (Community Detection), Sosyal Etki Analizi (Social Influence Analysis) ve Bağlantı Tahmini (Link Prediction) sosyal medya analizinde kullanılan yöntemlerden bazılarıdır.

- ✓ *Topluluk Belirleme (Community Detection):* Kısaca topluluk keşfi diyebiliriz. Bir bütün küme arasında birbiri ile daha sık iletişim kuranların oluşturduğu alt küme olarak ifade edilebilir.

- ✓ *Sosyal Etki Analizi (Social Influence Analysis):* Sosyal medyadaki aktör ve bağlantıların etkilerinin değerlendirilmesi ve modellenmesidir. Sosyal medyadaki aktörlerin davranışları başkalarını etkiler veya etkilenir. Sosyal etki analizi bu etkileşimleri göz önüne alır.

- ✓ *Bağlantı Tahmini (Link Prediction):* Var olan ağda gelecekte oluşabilecek bağlantıların tahmin edilmesidir. Öneri sistemleri de

bağlantı tahmini içinde yer alır. Facebook'un "Tanıyor olabileceğiniz kişiler" ve YouTube'un "Sizin için önerdiklerimiz" örnek olarak gösterilebilir.

4.2.5. Kestirimsel Analiz (Predictive Analytics)

Var olan veya eski veriler kullanılarak ileride neler olacağının kestirilmesine dayanmaktadır. Kestirimsel analiz verideki ilişkileri yakalamak ve desenleri ortaya çıkarmak için kullanılır. Öncelikli olarak istatistiksel yöntemlere dayanan kestirimsel analiz neredeyse tüm disiplinlere uygulanabilir.

5. HADOOP

Hadoop, veri saklamak ve donanım kümeleri üzerindeki uygulamaları çalıştırmak için açık kaynaklı bir yazılım sistemidir.

Hadoop, her türlü veri için büyük depolama alanı, muazzam bir işleme gücü ve neredeyse sınırsız eşzamanlı görevleri veya işleri işleme yeteneği sağlar.

Şekil 5. 1. Hadoop'un logosu

5.1. Hadoop'un Tarihi Gelişimi

World Wide Web (www) kullanımı arttıkça, arama motorları ve dizinler, metin tabanlı içeriğin içindeki ilgili bilgilerin yerini belirlemeye yardımcı olmak için oluşturuldu ve Hadoop'un temelleri de böylece atılmış oldu.

İlk başlarda arama sonuçları insanlar tarafından analiz ediliyordu fakat web sayfalarının sayısı arttıkça bunu yapmak zorlaşmış ve otomasyona ihtiyaç duyulmuştur. Bunun sonucunda, Yahoo ve AltaVista gibi arama motorları yapılmıştır.

Doug Cutting ve Mike Cafarella'nın ürünü olan Nutch açık kaynaklı bir web arama motoruydu. Verileri ve hesaplamaları farklı bilgisayarlara dağıtarak web arama sonuçlarına daha hızlı geri dönmek istediler, böylece birden çok görev aynı anda başarılabilirdi.

Bu süre zarfında Google adlı başka bir arama motoru projesi sürüyordu. Aslında Nutch ile aynı temellere dayanıyordu; verileri, ilgili web arama sonuçlarının daha hızlı geri gönderilebilmesi için hem dağıtılmış şekilde depolayıp hem de işliyordu.

2006 yılında, Doug Cutting, Yahoo'ya katıldı ve Nutch projesini ve ayrıca Google'ın dağıtık veri depolama ve işlemlerini otomatikleştiren erken çalışmaları temel alan fikirlerini aldı. Böylece Nutch projesi ikiye bölündü. Web tarayıcısı kısmı Nutch olarak kalırken, dağıtılmış bilgi işlem ve işleme bölümü Hadoop oldu.

2008 yılında, Yahoo Hodoop'u açık kaynak kodlu bir proje olarak piyasaya sundu. Günümüzde Hadoop'un teknolojilerin çerçevesi ve ekosistemi, yazılım geliştiricilerden ve gelişmesine katıkıda bulunanlardan oluşan ve kar amacı gütmeyen küresel bir topluluk olan Apache Software Foundation (ASF) tarafından yönetiliyor ve sürdürülüyor.

5.2. Hadoop Niçin Önemli?

Depolama ve İşlem Hızı; hızlı bir şekilde, büyük miktardaki her türlü veriyi depolamak ve işlemek için. Özellikle Sosyal Medyadan ve Nesnelerin İnternetinden gelen veri hacimleri ve çeşitleri giderek artmaktadır (Storage and Processing Speed).

İşlem gücü; Hadoop'un dağıtılmış bilgi işlem modeli, büyük veriyi hızlı şekilde işler. Ne kadar çok bilgi işlem düğümü kullanırsanız, o kadar çok işlemci gücü elde edersiniz (Computing Power).

Hata toleransı; veri ve uygulama işlemi donanım hatalarına karşı korunmuştur. Bir düğümde hata veya sorun oluşursa, işler otomatik olarak diğer düğümlere yönlendirilerek dağıtılmış hesaplamanın başarısız olmadığından emin olunur. Tüm verilerin birden çok kopyası otomatik olarak saklanır (Fault Tollerance).

Düşük maliyetli; açık kaynaklı olduğu için ücretsizdir ve büyük miktarda veriyi depolamak için donanımını kullanır (Low Cost).

Ölçeklenebilirlik; yeni düğümler ekleyerek daha fazla veri işlemek için sisteminizi kolayca büyütebilirsiniz (Scalability).

5.3. Hadoop'u kullanmanın zorlukları neler?

MapReduce, tüm problemler için iyi bir eşleşme değildir. Basit bilgi talepleri ve bağımsız birimlere bölünebilen sorunlar için iyidir, ancak iteratif ve etkileşimli analitik görevler için verimli değildir. MapReduce, dosya yoğunluklu bir uygulamadır. Düğümler, sınıflandırma ve karıştırma haricinde iletişim kurmadığından, yinelemeli algoritmaları tamamlamak için birden fazla harita karıştırma/sıralama azaltma aşaması gerektirir. Bu yüzden, MapReduce evreleri arasında birden fazla dosya oluşur ve gelişmiş analitik hesaplamaların yapılmasında performans düşüklüğü ile karşılaşılır.

Yetkinlik boşluğu; MapReduce ile üretken olabilmek için yeterli Java becerisine sahip giriş seviyesi programcıları bulmak zor olabilir. MapReduce becerilerine kıyasla SQL becerileri olan programcıları bulmak çok daha kolaydır. Hadoop yönetimi; işletim sistemi, donanım ve Hadoop çekirdeği ayarlarıyla ilgili düşük seviyeli bilgi gerektiren hem kısmi bir sanat ve hem de kısmi bir bilim gibi görünüyor.

Veri güvenliği; Parçalanmış veri güvenliği konusu ise başka bir sorun olarak karşımıza çıkıyor, ancak yeni araçlar ve teknolojiler de ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Kerberos kimlik doğrulama protokolü, Hadoop ortamlarını güvenli hale getirmeye yönelik harika bir adımdır.

Tam teşekküllü veri yönetimi ve denetimi; Hadoop'un veri yönetimi, veri temizleme, veri denetimi ve meta veri kullanımı için kullanımı kolay, tam özellikli araçları yoktur. Özellikle, veri kalitesi ve standartlaştırma için araçları eksiktir.

5.4. Hadoop'un Temel Bileşenleri

Hodoop'un 4 temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar şunlardır;

Hadoop Common; diğer Hadoop modülleri tarafından kullanılan kütüphaneler ve yardımcı programlar.

Hadoop Dağıtılmış Dosya Sistemi (Hadoop Distributed File System-HDFS); önceden organizasyon olmaksızın verileri birden fazla makineye depolayan Java tabanlı ölçeklenebilir sistem.

YARN (Yet Another Resource Negotiator); Hadoop'ta çalışan süreçler için kaynak yönetimi sağlar.

MapReduce; bir paralel işleme yazılım sistemi.

5.5. Diğer yazılım bileşenleri

Hadoop'un üstünde veya yanında çalışabilen ve en üst düzey Apache proje statüsünü elde eden diğer yazılım bileşenleri;

- ✓ *Ambari;* Hadoop hizmetlerini ve bileşenlerini yönetmek, yapılandırmak ve test etmek için bir web arayüzü.
- ✓ *Cassandra;* dağıtık bir veritabanı sistemi.
- ✓ *Flume;* büyük miktarda veri akışını toplayan, birleştiren ve HDFS'ye taşıyan yazılım.
- ✓ *Hbase;* Hadoop'un üstünde çalışan ilişkisiz, dağıtılmış bir veritabanı. HBase tabloları, MapReduce işleri için giriş ve çıkış olarak kullanılabilir.

- ✓ *Hcatalog;* kullanıcıların veri paylaşmasına ve erişmesine yardımcı olan bir tablo ve depolama yönetimi katmanı.
- ✓ *Hive;* bir veri ambarı ve tablo şeklinde veri sunan SQL benzeri sorgu dili. Hive, veritabanı programlamaya benzer.
- ✓ *Oozie;* Hadoop iş planlayıcı.
- ✓ *Pig;* HDFS (Hadoop Distributed File System)'de saklanan verileri düzenlemek için kullanılan bu platform MapReduce programları için bir derleyici ve Pig Latin adı verilen yüksek seviyeli bir dil içerir. MapReduce programları yazmak zorunda kalmadan veri çıkarımı, dönüşümler ve yükleme yapmak ve temel analiz gerçekleştirmek için kullanılır.
- ✓ *Solr;* dizin oluşturma, güvenilirlik, merkezi yapılandırma, yerine çalışma ve kurtarma içeren ölçeklenebilir bir arama aracı.
- ✓ *Spark;* bellek içi analizler ile açık kaynaklı bir küme bilgi işlem çerçevesi.
- ✓ *Sqoop;* Hadoop ve ilişkisel veritabanları arasında veri taşıyan bir bağlantı ve aktarım mekanizması.
- ✓ *Zookeeper;* dağıtık işlemeyi koordine eden bir uygulama.

5.6. Hodoop Distributed File System (HDFS)

Hadoop, MapReduce algoritmasını kullanarak çok büyük veri kümelerinin analizi ve dönüştürülmesi için bir dağıtılmış dosya sistemi ve bir çerçeve sunmaktadır.

Hadoop'un en önemli özelliklerinden biri, verinin bölünmesi ve hesaplamanın bir çok bilgisayar arasında yapılmasıdır ve uygulama hesaplamalarının paralel bir şekilde yürütülmesinin sağlanmasıdır.

5.6.1. Hadoop Mimarisi

Hadoop mimarisinde önemli olan başlıklar şunlardır;

- ✓ Namenode
- ✓ Image and Journal
- ✓ Datanodes
- ✓ HDFS Client
- ✓ CheckpointNode
- ✓ BackupNode
- ✓ Upgrades and Filesystem Snapshots

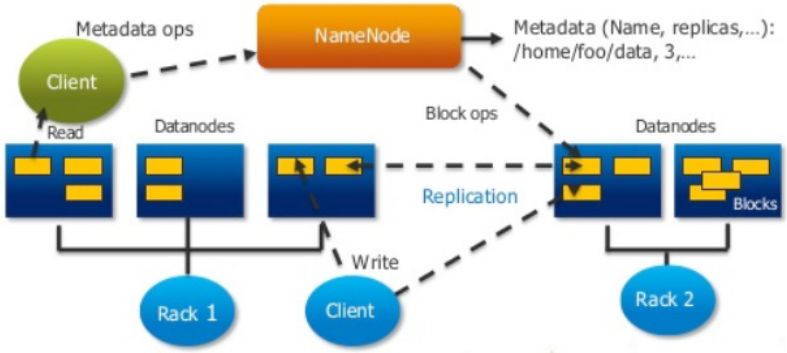

Şekil 5. 3. Hadoop Mimarisi

NameNode (Ad Alanı)

NameNode, dosya ve dizinlerin hiyerarşisidir. Yani, dosyalar ve dizinler, NameNode'da Inode'lar tarafından temsil edilir.

Inode'lar, izinler, değişiklik ve erişim zamanı, ad alanı ve disk alanı kotaları gibi nitelikleri kaydeder. Kısacası, Namenode genel olarak verilerin nerede saklandığı bilgisini tutar.

Dosya içeriği bloklara ayrılır (genellikle 128 megabayttır, ancak kullanıcı tarafından dosya-dosya farklı boyutlar seçilebilir) ve dosyanın her bloğu birden çok DataNode'da (genellikle üç, ancak kullanıcı tarafından dosya-dosya farklı seçilebilir) çoğaltılır.

Image and Journal

Ad sisteminin Meta Data'larını tanımlayan bloklar ve inode'lara Image adı verilir. NameNode, ad alanının image'nın tamamını RAM'de tutar.

NameNode'un local yerel dosya sisteminde saklanan görüntüsünün sürekli kaydı bir kontrol noktası (checkpoint) olarak adlandırılır. NameNode değişiklikleri HDFS'ye kaydeder. İstemci tarafından başlatılan her bir işlem günlüğe (Journal) kaydedilir.

Checkpoint dosyası asla NameNode tarafından değiştirilmez; yeniden başlatma sırasında bir denetim noktası oluşturulduğunda yeni bir dosya yazılır.

DataNodes (Veri Alanı)

Bir DataNode üzerindeki her blok çoğaltma için, local yerel dosya sisteminde iki dosya ile temsil edilir. İlk dosya verinin kendisini içerir ve ikinci dosya veri ve nesil damgası için bloğun meta verilerini kaydeder.

Veri dosyasının boyutu, bloğun gerçek uzunluğuna eşittir ve geleneksel dosya sistemlerinde olduğu gibi nominal blok boyutuna kadar yuvarlamak için fazladan alan gerektirmez. Dolayısıyla, bir blok yarısı doluysa, yerel sürücüde tam blok alanının yalnızca yarısına ihtiyaç duyar.

Başlatma sırasında her DataNode, NameNode'a bağlanır ve bir el sıkışması gerçekleştirir. El sıkışmasının amacı, ad alanının Kimliğini ve DataNode'un yazılım sürümünü doğrulamaktır. Eğer NameNode ile eşleşmezse, DataNode otomatik olarak kapanır. El sıkışmasından sonra DataNode, NameNode ile kayıt edilir. DataNodes, benzersiz depolama kimliğini kalıcı olarak saklar. Depolama kimliği, DataNode'un dahili bir tanımlayıcısıdır ve bu DataNode'un, farklı bir IP adresinden veya bağlantı noktasından yeniden başlatılsa dahi tanınabilir olmasını sağlar.

Normal çalışma sırasında DataNode'lar, DataNode'un çalıştığını ve barındırdığı blok çoğaltmalarının mevcut olduğunu onaylamak için NameNode'a sinyal gönderir. Varsayılan bu kalp atışı aralığı üç saniyedir. NameNode on dakika içinde bir DataNode'dan bir sinyal alamazsa, NameNode DataNode'un hizmet dışı kaldığını düşünür ve bu DataNode tarafından barındırılan blok taklitelerine erişim sağlanamaz. NameNode daha sonra, diğer DataNode'larda bu blokların yeni kopyalarının oluşturulması için zaman çizelgelemesi yapar. Bir DataNode'daki kalp atışı, toplam depolama kapasitesi, kullanılan depolama alanının fraksiyonu ve halen devam etmekte olan veri aktarımları hakkında bilgi taşır. Bu istatistikler, NameNode'un blok tahsisi ve yük dengeleme kararları için kullanılır.

HDFS Client

Kullanıcı uygulamaları, HDFS dosya sistemi arabirimini dışa aktaran bir kitaplık olan HDFS istemcisini kullanarak dosya sistemine erişir.

Çoğu geleneksel dosya sisteminde olduğu gibi, HDFS de dosyaları okuma, yazma ve silme işlemleri ile dizinleri yaratma ve silme işlemlerini destekler. Kullanıcı, ad alanındaki yollarla dosya ve dizinleri refere eder. Kullanıcı uygulaması, dosya sistemi meta verisinin ve depolamanın farklı sunucularda olduğunu veya blokların birden çok kopyaya sahip olduğunu bilmesine gerek yoktur

Bir uygulama bir dosyayı okuduğunda, HDFS istemcisi önce NameNode'a dosyanın bloklarının taklitlerini barındıran DataNodesların listesini ister. Liste, istemciden gelen ağ topolojisine göre sıralanır. Müşteri (Client) bir DataNode ile doğrudan bağlantı kurar ve istenen bloğun transferini ister. Müşteri yazma işlemi yaparken, önce NameNode'a dosyanın ilk bloğunun tekrarını barındıracak DataNodes'u seçmesini ister. Müşteri, düğüm noktasından düğüm noktasına bir boru hattı düzenler ve

verileri gönderir. İlk blok doldurulduğunda, müşteri bir sonraki bloğun kopyalarını barındıracak yeni DataNode'ları ister. Yeni bir boru hattı düzenlenir ve istemci dosyanın diğer baytlarını gönderir. Her blok için DataNodes seçimi muhtemelen farklıdır.

CheckpointNode

CheckpointNode, periyodik olarak, yeni bir kontrol noktası ve boş bir günlük oluşturmak için mevcut kontrol noktasını ve günlüğü birleştirir. CheckNotNode, NameNode ile aynı bellek gereksinimine sahip olduğundan, genellikle NameNode'dan farklı bir ana bilgisayarda çalışır. Geçerli denetim noktası ve günlük dosyalarını NameNode'dan indirir, bunları yerel olarak birleştirir ve yeni denetim noktasını tekrar NameNode'a döndürür.

CheckpointNode sayesinde Periyodik kontrol noktaları oluşturmak, dosya sistemi meta verilerini korumanın bir yoludur. Sistem, isim alanının veya günlüğün tüm diğer kalıcı kopyaları kullanılamıyorsa, en son kontrol noktasından başlatılabilir.

BackupNode

CheckpointNode gibi, BackupNode periyodik kontrol noktaları oluşturma yeteneğine sahiptir, ancak buna ek olarak, her zaman NameNode durumuyla senkronize edilen, dosya sistemi ad alanının güncel bir görüntüsünü tutan bir bellekten yararlanır.

BackupNode, etkin NameNode'dan ad alanı işlemlerinin günlük akışını kabul eder, bunları kendi depolama dizinleri üzerine günlüğe kaydeder ve bu işlemleri bellekteki kendi ad alanı görüntüsüne uygular. NameNode, BackupNode'u bir günlük deposu olarak, günlük dosyalarını kendi depolama dizinleri içinde ele alacağı şekilde değerlendirir. NameNode başarısız olursa, BackupNode'un bellekteki görüntüsü ve disk üzerindeki denetim noktası, en yeni ad alanı durumunun bir kaydıdır.

BackupNode salt okunur NameNode olarak görülebilir. Blok yerleri hariç tüm dosya sistemi meta data bilgilerini içerir. İsim alanının veya blok konumlarının bilgisinin değiştirilmesini gerektirmeyen normal NameNode'un tüm işlemlerini gerçekleştirebilir. Bir BackupNode'u kullanmak, NameNode'u kalıcı bir saklama olmadan çalıştırma seçeneği sağlar ve ad alanının durumunu BackupNode'a bırakma sorumluluğunu devreder.

Upgrades and Filesystem Snapshots

Yazılım yükseltmeleri sırasında, yazılım hataları veya insan hataları nedeniyle dosya sisteminin bozulması olasılığı artar. HDFS'de enstantane

(Snapshots) oluşturmanın amacı, yükseltmeler sırasında sistemde depolanan verilere yönelik olası hasarları en aza indirmektir.

Anlık görüntü (Snapshots) mekanizması, yöneticilerin dosya sisteminin geçerli durumunu kalıcı olarak kaydetmelerine olanak tanır, böylece yükseltme veri kaybı veya bozulma ile sonuçlanırsa yükseltme işlemini geri alıp, HDFS'yi ad alanına ve saklama durumuna anlık görüntüler sırasında olduğu gibi geri döndürmek mümkündür .

Anlık görüntü, sistem başlatıldığında küme yöneticisinin isteğine göre oluşturulur. Bir anlık görüntü istenirse, NameNode önce denetim noktası ve günlük dosyalarını okur ve bunları bellekte birleştirir. Ardından, yeni kontrol noktasını ve boş günlüğü yeni bir lokasyona yazar, böylece eski kontrol noktası ve günlüğü değişmeden kalır.

5.6.2. Bilinmesi Gerekenler

- ✓ HDFS'de veriler blocklar adı verilen parçalara bölünür. Bu blockların büyüklüğü ise genek olarak literatürde 128Mb olarak tanımlanmıştır. Fakat block büyüklüğü, veri büyüklüğüne göre değişkenlik gösterebilir. Blockların sağlağı yararlar ise şunlardır;

  - Verinin parçalara bölünerek dağıtık bir şekilde işlenmesine olanak sağlar. Böylece paralel işleme ile işlem hızı arttırılabilir.
  - Verinin korunmasına yardımcı olur. Blockların yedekleri başka datanode'larda saklanır.
  - Block'un büyüklüğü eğer ufak olarak ayarlanırsa bu sefer oluşacak olan veri trafiği yüzünden işlemlerde yavaşlama görülür.
  - Eğer blok büyüklüğü yüksek olursa dağıtık ve paralel işleme sisteminden uzaklaşılır ve işlem hızı düşer. Bu yüzden block büyüklüğünün düzgün bir şekilde belirlenmesi önem arz etmektedir.

- ✓ NameNode yüksek bellek gereksinimine ve işlemci gücüne sahiptir. Fakat, sabit diskte çok fazla bellek ihtiyacına gereksinim duymaz. Eğer, İkincil bir NameNode gerekliyse veya sisteme eklendiyse bu NameNode'un ihtiyaçları birincil NameNode kadar yüksek değildir. DataNode'ların bellek ve işlemci ihtiyaçları NameNode kadar yüksek değildir fakat sabit disk ihtiyacı ise NameNode'dan oldukça yüksektir.

- ✓ Hadoop Replication Factor ile blockların herhangi bir arıza anında kaybolmaması için diğer cihazlara kopyalanarak yedeklenmesi sağlanılır.
- ✓ Düğümlerin aynı bağlantı noktasına bağlanmasına ise RACK adı verilir.

Aşağıdaki şekilde Hadoop mimarisinin çizimi yer almaktadır.

5.6.3. HDFS'de okuma işlemi

Okuma işlemi şu şekilde yapılır;

- ✓ Client okuma yapılacak blokların yer bilgisini NameNode'dan ister,
- ✓ NameNodes blockların tutulduğu DataNode'ları listesini sunar,
- ✓ DataNode'lar mesafelerine göre sıralanır,
- ✓ Client doğrudan DataNode'a bağlanır ve bloğu okur,
- ✓ Şekilden anlaşıldığı üzere Client iki tane bloğu DataNode'dan okumaktadır.

5.6.4. HDFS'de yazma işlemi

Yazma işlemi şu şekilde yapılır;

- ✓ Client NameNode'dan yazma işlemi yapmak için ilgili blokların tutulduğu DataNode'ların listesini ister.
- ✓ DataNode Rack Awareness'e (Raf Farkındalığı) göre seçilir. Kopyalar farklı raflara kaydedilir.
- ✓ Pipilened (Borulama) yapılır.
- ✓ DataNode'lar blok raporlarını NameNode'a gönderir.
- ✓ Her bir blok için işlem tekrar eder.
- ✓ Şekil bir blokun pipiline yazılımını göstermektedir.

5.7. MapReduce Algoritması

MapReduce (Haritala ve İndirge ya da Böl ve Düzenle), Google tarafından tanıtılan Dağıtılmış Veri İşleme Algoritmasıdır. MapReduce algoritması için esas olarak İşlevsel Programlama modelinden esinlenmiştir. Fonksiyonel Programlama (İşlevsel Programlama) basit bir deyişle, deği-

şen durumları ve mutasyon verileri olmayan matematiksel fonksiyonlar gibi hesaplama yapan popüler programlama paradigmalarından biridir.

MapReduce algoritması, büyük miktarda veriyi paralel, güvenilir ve verimli bir şekilde işlemek için kullanışlıdır. Büyük miktarda veriyi işlemek için Böl ve Düzenle tekniğini kullanır. Giriş görevini paralel olarak yürütmek için daha küçük ve yönetilebilir alt görevlere böler. MapReduce Algorithm aşağıdaki üç ana adımı kullanır;

1. Map Function (Haritalama veya Parçalama Fonksiyonu)
2. Shuffle Function (Karıştırma Fonksiyonu)
3. Reduce Function (İndirgeme veya Düzenleme Fonksiyonu)

5.7.1. Map Function

Splitting (Bölme) adımı, kaynaktan veri setini (DataSet) alır ve daha küçük alt veri setlerine (Sub-DataSet) böler.

Mapping (Haritalama) adımı, Split adımında elde edilmiş küçük alt veri setlerini (Sub-DataSet) alır ve her alt veri setinde (Sub-DataSet) gerekli eylemi veya hesaplamayı gerçekleştirir. Map fonksiyonun çıktısı, bir anahtar ve değer çifti kümesidir: <Anahtar, Değer>. Map fonksiyonunun çıktısı;

- ✓ Map Fonksiyonu Çıktısı = List of <Key, Value> pairs
- ✓ Yani key-value çiftlerinin listesidir.

5.7.2. Shuffling (Karıştırma) Fonksiyonu

MapReduce Algoritması'ndaki ikinci adımdır. Shuffling (Karıştırma) "Bileşik İşlev" olarak da bilinir. Aşağıdaki iki alt aşamayı gerçekleştirir;

- ✓ Merging (Birleştirme)
- ✓ Sorting (Sıralama)

"Mapping Fonksiyonundan" gelen çıktıların bir listesini alır ve her bir key/value (anahtar/değer) çiftine bu iki alt aşamayı uygular. Merging (Birleştirme) basamağı, aynı key'e (anahtar) sahip olan tüm key/value (anahtar/değer) çiftlerini birleştirir yani key/value çiftlerini "Key"lerine göre gruplar. Bu adım, <Key, List <Value >> değerini döndürür.

Sorting (Sıralama) adımı Merging (Birleştirme) adımından sonra elde edilen çıktıyı alır ve Key'leri (Anahtarları) kullanarak tüm key/value (anahtar/değer) çiftlerini sıralamanızı sağlar. Bu adım aynı zamanda <Key, List <Value> çıktısını ancak sıralı key/value (anahtar/değer) çifti ile döndürür. Shuffling fonksiyonunun çıktısı;

- ✓ Shuffle Fonksiyonu Çıktısı = List of <Key, list<Value>> pairs
- ✓ Yani key-list<value> çiftlerinin listesidir.

5.7.3. Reduce Fonksiyonu

MapReduce Algoritmasının son adımıdır. Yalnızca bir adım gerçekleştirir. Bu adım; Reduce (Azaltma) adımıdır.

Shuffling (Karıştırma) adımından <Anahtar, Liste <Değer> sıralı çiftlerin listesini alır ve sonraki sayfada gösterildiği gibi azaltma işlemini gerçekleştirir. Reduce fonksiyonunun çıktısı:

- ✓ Reduce Fonksiyonu Çıktısı = List of <Key, Value> pairs
- ✓ Yani key-value çiftlerinin listesidir.

Nihai adım çıktısı, ilk adım çıktısına benzerlik gösterir. Bununla birlikte, son adım olan <Anahtar, Değer> çiftleri, ilk adım <Anahtar, Değer> çiftlerinden farklıdır. Son adım <Anahtar, Değer> çiftleri hesaplanmış ve sıralanmış çiftlerdir.

5.7.4. MapReduce Algoritması Örneği

Aşağıda MapReduce algoritması ile bir örnek çözümü görülmektedir.

Input kısmının altında ilk veri girdisi görülmektedir. Bu girdide; “Motor Uçak Tır Araba Tır Uçak Uçak Tır Motor” verisi yer almaktadır.

Splitting kısmında bu input verisi bloklara bölünmektedir. Burada her bir blok 128Mb olarak farz edilmiştir. Blok büyüklüğü uygulamadan uygulamaya farklılık gösterebilir.

Mapping aşamasında her bir bloktaki veriler için “anahtar, değer” çiftleri oluşturulmuştur. Burada, reducing kısmı gibi değerlerin toplanması işlemi yapılmaz. Eğer Motor Splitting aşamasındaki bir blokta iki defa geçseydi, ayrı ayrı iki defa “anahtar, değer” çifti oluşturulurdu.

Shuffling işleminde ise Mapping’den gelen her bir anahtar değer çifti alfabetik sıraya göre dizilir ve şekilde görüldüğü gibi “anahtar, liste (değerler)” şeklinde parça parça oluşturulur.

Reducing kısmında ise liste değerler kısmı birleştirilerek tekrardan “anahtar, değer” çiftleri birer blok olarak oluşturulur.

Final kısmında ise tüm bloklar birleştirilir ve sonuç çıktısı elde edilir.

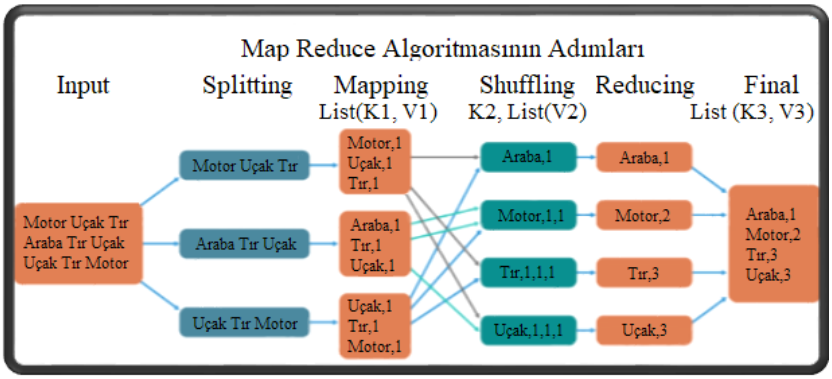

Şekil 5. 4. MapReduce Algoritması Örneği

SONUÇ

İlk olarak veri, enformasyon ve bilgi kavramlarından bahsedilmiştir. Her bir kavram açıklanarak örnekler ile anlaşılırlığı arttırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise büyük veri kavramına değinilmiştir. Bu kapsamda, büyük veri hakkındaki önemli bilgiler çalışmada yer almıştır. Üçüncü sırada ise büyük veri çalışmaları için önemli NoSQL veritabanlarından bahsedilmiştir. Kullanılan yöntemler ve veritabanları detaylı bir şekildebu başlık altında incelenmiştir.

Daha sonra ise Hadoop konusuna girilmiştir. Hadoop ile ilgili detaylı bir bilgi verildikten sonra Hadoop mimarisi anlatılmıştır. En son olarak ise MapReduce algoritması adım adım işlendikten sonra bir örnek problem çözülmüş ve nasıl çözüldüğüne değinilmiştir.

Bu bölümün amacı; büyük veri konusunda çalışmalara yeni başlayanlar için bir yol gösterici olmasıdır. Bu çalışma ile hem büyük veri kavramını anlayabilir, hem kullanılan tekniklerin neler olduğunu öğrenerek isterse detaylı bir araştırma yapabilir, hem de Hadoop mimarisinin ve MapReduce algoritmasının çalışma prensiplerini anlayabilir.

KAYNAKLAR

Ackermann, K., & Angus, S. D. (2014). A Resource Efficient Big Data Analysis Method for the Social Sciences: The Case of Global IP Activity. Procedia Computer Science, 29, 2360-2369.

Acharya, B., Jena, A. K., Chatterjee, J. M., Kumar, R., & Le, D. N. (2019). NoSQL Database Classification: New Era of Databases for Big Data. International Journal of Knowledge-Based Organizations (IJKBO), 9(1), 50-65.

Çakır Sönmez, F. (2019). Sosyal Bilimler İçin Parametrik Veri Analizi, Gazi Kitapevi.

Cattell, R. (2011). Scalable SQL and NoSQL data stores. Acm Sigmod Record, 39(4), 12-27.

Chen, H., Chiang, R. H., & Storey, V. C. (2012). Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact. MIS Quarterly, 36(4), 1165-1188.

Chu, C. T., Kim, S. K., Lin, Y. A., Yu, Y., Bradski, G., Olukotun, K., & Ng, A. Y. (2007). Map-reduce for machine learning on multicore. In Advances in neural information processing systems (pp. 281-288).

Du, D., Li, A., & Zhang, L. (2014). Survey on the Applications of Big Data in Chinese Real Estate Enterprise. Procedia Computer Science, 30, 24-33.

Elragal, A. (2014). ERP and Big Data: The Inept Couple. Procedia Technology, 16, 242-249.

Ekanayake, J., Pallickara, S., & Fox, G. (2008, December). Mapreduce for data intensive scientific analyses. In 2008 IEEE Fourth International Conference on eScience (pp. 277-284). IEEE.

Fadiya, S. O., Saydam, S., & Zira, V. V. (2014). Advancing big data for humanitarian needs. Procedia Engineering, 78, 88-95.

Frawley, W. J., Piatetsky-Shapiro, G., & Matheus, C. J. (1992). Knowledge discovery in databases: An overview. AI magazine, 13(3), 57.

Gandomi, A., & Haider, M. (2015). Beyond the hype: Big data concepts, methods, and analytics. International Journal of Information Management, 35(2),137-144.

Gantz, J., & Reinsel, D. (2011). Extracting value from chaos. IDC iview, (1142), 9-10.

Grolinger, K., Higashino, W. A., Tiwari, A., & Capretz, M. A. (2013). Data management in cloud environments: NoSQL and

Meier, A., & Kaufmann, M. (2019). Nosql databases. In SQL & NoSQL Databases. Springer Vieweg, Wiesbaden, 201-218.

NewSQL data stores. Journal of Cloud Computing: advances, systems and applications, 2(1), 22.

Gökçen, H. (2007). Yönetim bilgi sistemleri. Palme Yayıncılık.

Gürsakal, N., Büyük Veri, Dora Kitabevi, Bursa, 2014.

Hashem, I. A. T., Yaqoob, I., Anuar, N. B., Mokhtar, S., Gani, A., & Khan, S. U. (2015). The rise of "big data" on cloud computing: Review and open research issues. Information Systems,47, 98-115.

Holmes, A. (2012). Hadoop in practice. Manning Publications Co..

Jifa, G., & Lingling, Z. (2014). Data, DIKW, Big data and Data science. Procedia Computer Science, 31, 814-821.

López, V., del Río, S., Benítez, J. M., & Herrera, F. (2015). Cost-sensitive linguistic fuzzy rule based classification systems under the MapReduce framework for imbalanced big data. Fuzzy Sets and Systems, 258, 5-38.

Mahyoub, F. H., Siddiqui, M. A., & Dahab, M. Y. (2014). Building an Arabic Sentiment Lexicon Using Semi-Supervised Learning. Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences, 26(4), 417-424.

Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). Big data: A revolution that will transform how we live, work, and think. Houghton Mifflin Harcourt.

Moniruzzaman, A. B. M., & Hossain, S. A. (2013). Nosql database: New era of databases for big data analytics-classification, characteristics and comparison.

Özköse, H., Arı, E. S., & Gencer, C. (2015). Yesterday, today and tomorrow of big data. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 195, 1042-1050.

Shim, K. (2013). MapReduce algorithms for big data analysis. In International Workshop on Databases in Networked Information Systems (pp. 44-48). Springer, Berlin, Heidelberg.

Shvachko, K., Kuang, H., Radia, S., & Chansler, R. (2010). The hadoop distributed file system. In MSST (Vol. 10, pp. 1-10).

Qian, J., Lv, P., Yue, X., Liu, C., & Jing, Z. (2015). Hierarchical attribute reduction algorithms for big data using MapReduce. Knowledge-Based Systems, 73, 18-31.

Weichselbraun, A., Gindl, S., & Scharl, A. (2014). Enriching semantic knowledge bases for opinion mining in big data applications. Knowledge-Based Systems, 69, 78-85.

White, T. (2012). Hadoop: The definitive guide. " O'Reilly Media, Inc.".

Xiang, Z., Schwartz, Z., Gerdes, J. H., & Uysal, M. (2015). What can big data and text analytics tell us about hotel guest experience and satisfaction?. International Journal of Hospitality Management, 44,120-130.

Yang, C., Zhang, X., Zhong, C., Liu, C., Pei, J., Ramamohanarao, K., & Chen, J. (2014). A spatiotemporal compression based approach for efficient big data processing on Cloud. Journal of Computer and System Sciences, 80(8), 1563-1583.

Zikopoulos, P., & Eaton, C. (2011). Understanding big data: Analytics for enterprise class hadoop and streaming data. McGraw-Hill Osborne Media.

Bölüm 6

ALTIN POST VE ARGO GEMİCİLERİNİN EFSANESİ

*Korkmaz MERAL[1]**
*Ümit KUMARGAL***

1 * Doç. Dr. Korkmaz MERAL, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, kmeral@atauni.edu.tr, kkmeral25@gmail.com
** Doktora Öğrencisi Ümit Kumargal, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, umitkurt23@hotmail.com

GİRİŞ

Grek mitolojisine baktığımız zaman çok sayıda efsanenin varlığıyla karşılaşmak mümkündür. Bu efsanelerden biri de Argo Gemicilerinin Efsanesidir. Bu çalışma 2019 yılının Haziran ayında Ü. Kumargal tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmış ve savunulmuştur. Argonautların seferleriyle ilgili bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar genellikle efsanenin tamamını değil de belirli bölümlerini ele almaktadır. Bu nedenle 2019 yılında da tarafımızdan gerçekleştirilen Yüksek Lisans Tezi kapsamındaki çalışmada Argonautlar seferinin tüm ayrıntılarıyla ortaya konularak yeniden yorumlanması temel amaç olarak kabul edilmiştir. (Kumargal, 2019). Burada, bu çalışmadan hareketle, Troya Savaşı'ndan bir önceki nesile ait bu efsanede, Argo Gemisinin yapılmasının temel amacı ve bu amacın altında yatan gizli hesaplar ile Argonautların sefer gidiş ve geri dönüşlerinde yaşamış oldukları maceralar anlatılmaya çalışılacaktır.

Grek mitolojisinde özgün bir değere sahip ve şimdilik Greklerin ilk kolonizasyon hareketi diye de adlandırabileceğimiz Argo Gemisi efsanesinden Arslan'a göre ilk olarak MÖ 8. yüzyılda yaşadığı bilinen Korinthoslu Ozan Eumelos'un bahsetmiştir (Arslan, 2005: 60). Ancak Eumelos'un yazmış olduğu eser günümüze kadar gelemediğinden dolayı da sadece bir düşünce olarak kalmaktadır. Bu efsaneden detaylı bir şekilde söz eden Antik Çağ yazarları da bulunmaktadır. MÖ 3. yüzyılda yaşamış ve aslen İskenderiyeli olan Rhodoslu Apollonios "Argo Gemicilerinin Destanı" adlı eserinde (Apollonios, 2017), sonraki yıllarda MS 1-2. yüzyılda yaşadığı düşünülen ve MS 1. yüzyılda yaşamış olan Apollodoros "Bibliotheka" adlı eserinde (Apollodoros, 2017), MS 1. yüzyılda yaşamış olan Valerius Flaccus da "Argonautica" adlı eserinde (Flaccus, 1934) Argo Gemisi efsanesinden bahsetmektedir. Ayrıca Argo Gemisi efsanesinin başkahramanlarından İason ile Medeia, antik tragedya yazarlarından Euripides ve Seneca'nın tragedyalarına da konu olmuştur. Efsaneler günümüzde bir halk masalı ve hikâye gibi görünse de bir milletin tarihi ve kültürü hakkında önemli bilgiler veren anlatımlardır. Bu nedenle "Argo Gemicileri Efsanesini" tekrar inceleyerek, efsanenin ortaya çıkışının amacını ve bu amacın altında yatan, Grek kolonizasyon hareketine yaptığı katkılar açısından konu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İolkos'un kurucu lideri Kreteus'un ölümünden sonra yerine oğullarından Aison'un geçmesi gerekirken, Aison'un üvey kardeşi Pelias, türlü oyunlarla tahtı ele geçirmiştir (Erhat, 1978: 56; Can, 1994: 213; Arslan, 2005: 60; Corner, 2015: 28; Apollodoros, 2017: 103; Apollonios, 2017: 16). Pelias kral olur olmaz ilk iş olarak kâhine gidip, kendisinin ve krallığının geleceğini sorduğunda kâhin, kendisine; Aison'un soyundan bir ayağı çıplak; bir ayağında sandalet olan bir delikanlı tarafından

öldürüleceği kehanetini vermiştir (Hesiodos, 1977: 174; Erhat, 1978: 56; Clauss, 1993: 37; Can, 1994: 213; Ertüzün, 1998: 9; Graves, 2004: 264; Schwab, 2004: 49; Agizza, 2006, 715; Yengin, 2006: 7; Mibourne - Stowell, 2010: 116; Apollodoros, 2017: 113; Apollonios, 2017: 16; Sears, 2017: 202). Pelias, kâhinden bu kehaneti alınca kendisini sağlama almak için Aison'un erkek çocuklarını öldürmüş, Aison'u da hapse attırmıştır (Hesiodos, 1977: 174; Erhat, 1978: 56; Clauss, 1993: 37; Can, 1994: 213; Ertüzün, 1998: 9; Graves, 2004: 715; Schwab, 2004: 49; Yengin, 2006: 7; Milbourne-Stowell, 2010: 116; Apollodoros, 2017: 113; Apollonios, 2017: 16; Sears, 2017: 202). Ancak o sıralarda Aison'un eşi Alkimede'nin hamile olduğunu kimse hesaba katmamıştır. Alkimede çocuğunu doğurduğu esnada çevresindekileri çocuğun ölü doğduğuna inandırmış; sonrasında ise, "Diomedes" adını verdiği bu çocuğu yetiştirmesi için Kenthauros Kheiron'a emanet etmiştir (Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 163; Clauss, 1993: 38; Schwab, 2004: 71; Yengin, 2006: 7; Grimal, 2007: 309; Üstünel, 2007: 37; Cömert, 2010: 100; Howatson, 2013: 439; Apollodoros, 2017: 113; Apollonios, 2017: 16; Hansen, 2017: 202; Sears, 2017: 202). Kheiron da bu çocuğa bütün hünerlerini öğretmiş iyi bir savaşçı olarak yetiştirip, "İason" adını vermiş, İason yetişkin olduğu zaman da kendisine hayatı ile ilgili gerçekleri anlatıp babasının hakkı olan krallığı geri alması için Pelias'ın karşısına, İolkos'a göndermiştir (Roscher, 1894: 63; Heiosodos, 1977: 195; Erhat, 1978: 163; Clauss, 1993: 39; Graves, 2004: 714; Schwab, 2004: 71; Üstünel, 2007: 37; Milbourne-Stowell, 2010: 117; Howatson, 2013: 439; Conner, 2015: 217; Apollodoros, 2017: 113; Apollonios, 2017: 18). Kheiron'dan gerçek kimliğini öğrenen İason, İolkos'a doğru giderken, bir derenin önünde karşıya geçmeye çalışan yaşlı kadın kılığına girmiş Hera'yı sırtına alıp, derenin karşısına geçirirken, çamura batmış ve ayağındaki sandaletlerden birini kaybetmiştir (Roscher, 1894; 64; Erhat, 1978: 163; Grimal, 2007: 309; Howatson, 2013: 439). Böylelikle kehanet de gerçekleşmiştir. İason ayağındaki tek sandaletle Pelias'ın Poseidon'a kurban sunduğu alana girmiştir. Pelias kendi kutsal alanına giren tek ayağında sandalet bulunan yabancıyı görünce, kehanetin gerçekleşeceği zamanının geldiğini anlamıştır (Roscher, 1894: 64; Teochares, 1958: 13; Erhat, 1978: 163; Hamilton, 2002: 84; Grimal, 2007: 309; Howatson, 2013: 439; Apollonios, 2017: 18; Sears, 2017: 202) (Resim 1). Kaderin yıllar sonra karşı karşıya getirdiği Pelias ve İason, bir süre bakışarak birisi kâhinin diğeri de eğitmeninin söylediklerini düşünüyorlardı. Bu sessizliği ilk bozan Pelias, üvey yeğeni İason'a "Kolkhis'te bulunan altın postlu koçu getirmen koşuluyla tahttan vazgeçerim", demiştir (Roscher, 1894: 66; Bacon, 1900: 13; Uraz, 1955: 35; Hesiodos, 1977: 195; Can, 1994: 214; Graves, 2004: 715; Schwab, 2004: 72; Üstünel, 2007: 37; Colavito, 2010: 22; Cömert, 2010: 100; Conner, 2015: 218; Hansen, 2017: 338).

Şartkoşulanaltınpostlukoç,denizlertanrısıPoseidonileTheophane'nin birlikteliğinden doğmuştur. Athamas'ın oğlu Phriksos kurban edileceği sırada Zeus ve Hermes'in yardımlarıyla önce Phriksos, daha sonra da Helle, koçun sırtına bindirilerek Kolkhis'e doğru uçurulurken; Asya ve Avrupa'yı birbirinden ayıran boğazda Helle dengesini kaybederek düşer (Bacon, 1900: 12; Uraz, 1955: 35; Erhat, 1978: 71; Hamilton, 2002: 83; Graves, 2004: 267; Schwab, 2004: 74; Grimal, 2007: 97; Cömert, 2010: 101; Howatson, 2013: 105; Apollonios, 2017: 14). O günden sonra da, bu boğaza Helle'nin adını ölümsüzleştirmek adına "Hellespontus" adı verilmiş olup, günümüzde ise "Çanakkale Boğazı" adıyla anılmaktadır (Roscher, 1894: 40; Hamilton, 2002: 83; Schwab, 2004: 52; Cömert, 2010: 101; Gezgin, 2018: 42) (Resim 2). Koçun sırtında çaresiz bir şekilde yoluna devam eden Phriksos (Resim 3), Güneş Tanrısı Helios'un oğlu Aietes'in ülkesi Kolkhis'e varınca Kral Aietes tarafından hürmet ve saygıyla karşılanır. Phriksos da koçu Zeus'a kurban edip; altından olan postunu da, kendisini böyle saygı ve hürmet ile karşılayan Kral Aietes'e hediye eder (Hamilton, 2002: 83; Graves, 2004: 267; Grimal, 2007: 97; Kumargal, 2019: 4). Aietes de altın postlu koç'u, Kolkhis'in yerel tanrısı olan Ares'in kutsal ormanındaki bir meşe ağacına çiviletmiş ve başına da bekçi olarak yılan görünümlü ejderhayı diker. Sonrasında ise, kızı Khalkiope ile Phriksos'u evlendirir. Bu evlilikten Argos, Phrontis, Kytisoros ve Melas adında dört erkek çocukları olur (Hamilton, 2002: 83; Graves, 2004: 267; Grimal, 2007: 97; Cömert, 2010: 101; Howatson, 2013: 105; Kumargal, 2019: 5).

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız altın postlu koçu almak isteyen İason, Kolkhis'e doğru sefere çıkmadan önce, kehanet merkezine başvurunca; kendisine Yunanistan'daki soylu kahramanlar ile birlikte yolculuğa çıkması gerektiği kehaneti bildirilmiştir (Bacon, 1900: 13; Erhat, 1978: 163; Clauss, 1993: 40; Can, 1994: 214; Grimal, 2007: 309; Howatson, 2013: 439; Apollodoros, 2017: 114). İason bu kehaneti alır almaz İolkos ve çevresine haber salmıştır. Bu haber sonucunda, Kolkhis'e yapılacak sefere İason ile birlikte elli altı kahraman katılmak üzere hazırlanmıştır (Roscher, 1894: 66; Uraz, 1955: 28; Clauss, 1993: 43; Can, 1994: 214; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 84; Graves, 2004: 715; Cömert, 2010: 100; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 109; Apollonios, 2017: 19; Hansen, 2017: 338). Bu uzun yolculuğu sürdürmek için gerekli olan gemi; Athena'nın gözetimi altında Thespialı Argos tarafından elli kürekli olarak inşa edilmiştir (Erhat, 1978: 56; Clauss, 1993: 45; Can, 1994: 214; Apollonios, 1997: 52; Graves, 2004: 715; Schwab, 1993: 76; Grimal, 2007: 78; Üstünel, 2007: 37; Cömert, 2010: 100; Apollodoros, 2017: 115; Apollonios, 2017: 20) (Resim 4). Ayrıca Athena, Dodona Zeus Tapınağı'ndaki kutsal meşe ağacından bir kalas getirip konuşma yetisi

vererek geminin pruvasına yerleştirmiştir (Erhat, 1978: 56; Clauss, 1993: 45; Schwab, 1993: 76; Can, 1994: 214; Apollonios, 1997: 52; Apollonios, 2017: 20; Graves, 2004: 715; Grimal, 2007: 78; Üstünel, 2007: 37; Cömert, 2010: 100; Apollodoros, 2017: 115;). Gemiye; Grekçe de "hız" anlamına geldiğinden ve gemiyi yapan ustaya saygı göstermek için Argo adı verilmiştir, ayrıca Argo'da bulunan kahramanlara da "Argonautlar" denilmiştir (Erhat, 1978: 56; Can, 1994: 214; Ertüzün, 1978: 56; Can, 1994: 214; Graves, 2004: 715; Grimal, 2007: 78; Apollodoros, 2017: 115; Apollonios, 2017: 20; Kumargal, 2019: 8). Argo denilen bu gemide bir kaptan, bir gözcü, elli kürekçi ve bir de geminin geri kalan işleriyle uğraşan dört kişi olmak üzere toplam elli altı kişi bulunmaktaydı (Roscher, 1894: 66; Erhat, 1978: 56; Can, 1994: 214; Ertüzün, 1978: 10; Hamilton, 2002: 84; Graves, 2004: 715; Grimal, 2007: 78; Üstünel, 2007: 37; Cömert, 2010: 100; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 110; Apollodoros, 2017: 115; Apollonios, 2017: 20).

Argonautlar, sevdikleri ile vedalaştıktan sonra, yolculukları sırasında tanrılar tarafından başlarına sıkıntı gelmemesi için Apollon ve Poseidon'a kurbanlar kesip; Argo Gemisine bindiler. Bu yolculukta kendilerine bir reis seçmeleri gerekliydi, bu yüzden tüm Argonautlar, Herakles'e bakarken; Herakles reislik bizi bu gemiye toplayan kişinin, yani İason'un hakkıdır demiş ve böylece İason Argo Gemisi'nin kaptanı olmuştur (Resim 5). Herakles'in bu takdire şayan hareketini hayranlık ile karşılayıp alkışlayan ve Argo Gemisini İolkos'da bulunan Pagasai Limanından denize indirerek yola çıkan Argonautlar (Resim 6), Kuzeydoğu Ege Adaları grubuna giren Gökçeada'nın güneybatısındaki Lemnos (Limni) Adası'na vardılar (Harita 1). Argonautlar bu adaya varmadan bir yıl önce, Lemnoslu kadınlar bir gecede tüm erkeklerini öldürmüşler, ancak sadece Kraliçe Hypsipyle babası Thoas'ı öldürmeyip bir kayığa bindirip nehirden kaçmasını sağlamıştı. Argonautlar Lemnos adasına çıktıklarında adanın yöneticisi Hypsipyle, İason'u; diğer kadınlar da gözüne kestirdiğini alıp, evlerine götürerek, iki yıl boyunca birlikte oldular. Ancak Herakles'in Argonautlara yolculuğa çıkmalarının nedenini hatırlatıp azarlaması sonucunda Argonautlar kendilerine gelmiş tekrar yeniden sefer için hazırlanıp, toplanmaya başlamışlardır. Lemnos adasında kaldıkları bu süre zarfında İason ile Hypsipyle'nin birlikteliğinden Euneos ve Nebrophonos adında iki çocuğu olmuştur (Apollodoros, 2017: 115; Apollonios, 207: 29; Hansen, 2017: 174; Kumargal, 2019: 33). İason'un oğlu olan Euneos, Troya Savaşı süresince Greklerin şarap ihtiyacını karşılayan Lemnos Kralıdır (Roscher, 1894: 73; Uraz, 1955: 28; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 56; Hudson, 1986: 18; Clauss, 1993: 57; Schwab, 1993: 51; Schwab, 2004: 77; Can, 1994: 214; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 84; Graves, 2004: 725; Grimal, 2007: 80; Cömert, 2010: 101; Colum, 2011:

35; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Lafüriya, 2015, 8; Buxton, 2016: 110; Carpenter, 2016, 190; Apollodoros, 2017: 115; Apollonios, 2017: 29; Hansen, 2017: 174; Sears, 2017: 202; Mahaffy, 2018: 350).

Lemnos adasından ayrılarak yola çıkan Argonautlar, Kral Kyzikos'un yönettiği Mysia bölgesinde yer alan Samothrake (Semendirek) adasının kıyısına geldiler. Burada Kral Kyzikos ve Dolionlar Argonautları hoş bir şekilde karşılayıp, kıyıda tanrılara kurbanlar kestiler, bu sırada Kyzikos ile Kleite'nin düğünleri başlamış olduğundan, Argonautlar da Kyzikos'un daveti üzerine düğüne katıldılar. Kyzikos misafirlerini yedirip içirip eğlendirdiği sırada dağlarda yaşayan altı kollu devler Argo'ya saldırmaya başlayınca Herakles onlara karşı durarak Argo'yu korur ve devleri geri püskürtür, Argonautlar daha sonrasında Kyzikos'tan izin isteyip vedalaşarak ayrıldılar (Erhat, 1978: 56; Can, 1994: 214; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 84; Graves, 2004: 725; Apollodoros, 2017: 115; Apollonios, 2017: 29; Kumargal, 2019: 35). Argonautlar Argo'ya binip yollarına devam ettikleri sırada, şiddetli fırtına ve sisten dolayı nereye gittiklerini bilmeden fırtınanın etkisiyle yanaştıkları kıyıya çıkmaya başladılar; fakat tekrar Kyzikos'un ülkesine geldiklerinin farkında bile değildiler. Sisten ve karanlıktan dolayı Kral Kyzikos ve askerleri bu gelen kişilerin yüzlerini göremedikleri için kıyılarına gelen bu kişilerin haydut olduklarını düşünerek onlara saldırmaya başlayınca Argonautlar da kendilerine saldıran kişilerin kim olduklarını göremedikleri için karşılık verince aralarında kıyasıya bir vuruşma yaşandı. Gün aydınlanana kadar süren bu vuruşma sonucunda dostları Kral Kyzikos ve birçok askeri ölmüştü. Gün aydınlanıp sis ortadan kalkınca, İason ve silah arkadaşları yaptıkları hatanın farkına varıp üzülseler de iş işten geçmişti, Argonautlar tekrar yola koyulmadan önce Kyzikos'a yakışır bir şekilde cenaze töreni düzenleyip; bir de Tümülüs yaptırarak adadan ayrıldılar (Erhat, 1978: 56; Homeros, 1984, 206; Schwab, 1993: 52; Schwab, 2004, 81; Can, 1994: 215; Fitch, 1995, 7; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 84; Graves, 2004: 725; Koçhan, 2004: 424; Koçhan, 2011, 18; Grimal, 2007: 80; Cömert, 2010: 101; Colum, 2011: 36; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 110; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017:115; Apollonios, 2017: 29; Hansen, 2017: 174; Sears, 2017: 203). O günden sonra Kyzikos'un onuruna Semendirek Adası'na Kyzikos adı verilmiştir (Roscher, 1894: 74; Uraz, 1955: 28; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 56; Homeros, 1984, 206; Schwab, 1993: 52; Schwab, 2004, 81; Can, 1994: 215; Fitch, 1995, 7; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 84; Graves, 2004: 725; Koçhan, 2004: 424; Koçhan, 2011, 18; Grimal, 2007: 80; Cömert, 2010: 101; Colum, 2011: 36; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 110; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017:115; Apollonios, 2017: 29; Hansen, 2017: 174; Sears, 2017: 203).

Kyzikos (Semendirek) adasından ayrılıp yollarına devam eden Argonautlar, Argo'yu daha hızlı ilerletmek için birbirleriyle yarış halinde küreklere asıldılar ve kısa bir süre sonra Mysia kıyılarına ulaştıkları sırada, Herakles'in çektiği kürek onun güçlü kaslarına dayanamayıp kırılmıştı. Karaya çıktıklarında Mysialılar tarafından hoş bir şekilde ağırlandıkları sırada, Herakles, Hylas'ı temiz su bulması için bir kaynak bulmaya gönderip, kendisi de kırılan küreğinin yerine yenisi yapmak için uygun bir ağaç aramaya başlamıştı. Herakles bulduğu çam ağacından küreğini yapmaya çalıştığı sırada, Hylas bulduğu kaynaktan su doldururken, kendisine âşık olan Nyphalardan Pagae tarafından kaynağın en derin noktasına çekilirken; çığlık atmaya başlamıştı (Resim 7). Çığlığı duyan Herakles, Kios ve Polyphemos çığlığın geldiği yönde bulunan kaynağa vardıklarında; Hylas'ın düşürdüğü su kovasını buldular ardında da üçü birlikte Hylas'ı aramaya koyuldular. Onlar Hylas'ı ararken, Argonautlar da çıkan rüzgârdan yararlanmak için yelkenleri açıp, Herakles ile yanındaki arkadaşlarını bırakarak yola çıkmışlardı (Roscher, 1894: 77; Uraz, 1955: 28; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 57; Herodotos, 1991: VII, 379; Schwab, 1993: 55; Schwab, 2004: 83; Hamilton, 2002: 85; Graves, 2004: 729; Grimal, 2007: 81; Colum, 2011: 42; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 117; Apollonios, 2017: 38; Hansen, 2017: 174; Sears, 2017: 203). Herakles ve arkadaşları Hylas'ı uzun bir süre aradıktan sonra umutlarını kestiler. Polyphemos'un da yardımıyla Kios, Hylas'ın onuruna bir kent kurup; adını da Kios koyarak, Grek kolonizasyon hareketine katkı sağlamış oldu. Bu kent ise, daha sonrasında Miletos kolonisi olmuştur (Roscher, 1894: 77; Uraz, 1955: 28; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 57; Herodotos, 1991: VII, 379; Schwab, 1993: 55; Schwab, 2004: 83; Hamilton, 2002: 85; Graves, 2004: 729; Grimal, 2007: 81; Colum, 2011: 42; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017: 117; Apollonios, 2017: 38; Hansen, 2017: 174; Sears, 2017: 203).

Herakles, Kios ve Polyphemos'u Mysia'da bırakarak yollarına devam eden Argonautlar, Bithynia sınırında yer alan Poseidon'un oğlu boksör Amykos'un yönetimi altındaki Bebrykler'in ülkesi olan Khalkedon'a (Kadıköy) geldiler. Poseidon'un şımarık oğlu Amykos, ülkesine gelen yabancıları boks maçına davet edip yumruklarıyla öldürüyordu. Argo Gemisi, Khalkedon kıyısına yaklaştığı sırada Amykos kıyıya giderek, Argonautlara boks yapmak için kaba bir şekilde meydan okuyunca Zeus'un oğlu Polydeukes bu kabalığa daha fazla dayanamayıp, Amykos'un karşısına çıktı. Amykos ve Polydeukes yumruklaşmaya başladıktan kısa bir süre sonra, Amykos yere yığılıp ölünce, Krallarının yerde cansız bedenini gören Bebrykler Argonautlara saldırmaya başladı. Bu vuruşma esnasında

çoğu Bebryk ölmüş, geri kalanlar da canlarını kurtarmak için kaçmıştır. Argonautlar, kazandıkları zaferi kutlamak için Bebrykler'in sürülerinden birazını tanrılara kurban ettiler, geri kalan sürülerin bir kısmını da pişirip, Orpheus'un eşsiz ezgileri eşliğinde yiyerek kazandıkları zaferi kutladılar (Roscher, 1894: 519; Bacon, 1900: 14; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 56; Schwab, 2004: 85; Ertüzün, 1998: 9; Graves, 2004: 730; Grimal, 2007: 81; Howatson, 2013: 77; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 117; Apollonios, 2017: 42). Kutlamaları bitirdikten sonra tekrar Kolkhis'e doğru yola koyulan Argonautlar, Poseidon'un oğlu Amykos'u öldürdükleri için yolda Posedion'un öfkesi ile karşılaşıp göndermiş olduğu fırtınadan büyük sıkıntı çekseler de Kolkhis'e altın postu almaya daha güvenli nasıl gideceklerini sormak üzere Poseidon'un oğlu Kâhin Phineus'un ülkesi Salmydessos'a ulaştılar (Resim 8). Buraya uğramalarının en önemli nedeni, Poseidon'un oğlu Phineus'u başındaki beladan kurtarıp Poseidon'un gönlünü hoş etmekti. Çünkü Kral Phineus, tanrılar tarafından kendisine bahşedilen biliciliği ölümlü olan insanlara gelecek hakkında her şeyi açıkça anlatıp sırlarını açıkladığı için, Zeus tarafından hem gözleri kör edilmiş, hem de başına kadın yüzlü yırtıcı kuş olan Harpylar bela edilmişti (Erhat, 1978: 57; Hudson, 1986: 31; Schwab, 1993; 57; Schwab, 2004, 87; Can, 1994: 216; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 85; Graves, 2004: 731; Grimal, 2007: 81; Cömert, 2010: 101; Colum, 2011: 43; Howatson, 2013: 77; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 203; Apollodoros, 2017: 118; Apollonios, 2017: 48). Argonautlardan Rüzgâr Tanrısı Boreas'ın evlatları Kalais ile Zetes, Kral Phineus'u başındaki Harpya belasından kurtarmıştır (Roscher, 1894: 103; Bacon, 1900: 15; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 57; Hudson, 1986: 31; Schwab, 1993; 57; Schwab, 2004, 87; Can, 1994: 216; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 85; Graves, 2004: 731; Grimal, 2007: 81; Cömert, 2010: 101; Colum, 2011: 43; Howatson, 2013: 77; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 203; Apollodoros, 2017: 118; Apollonios, 2017: 48). Phineus da kendisine yapılan bu iyilikten dolayı Argonautlara: Boğazın en sonunda Çarpışan Kayalar var, onların arasından bir şey geçtiği zaman hızlı bir şekilde kapanırlar ve arasında kalan her şeyi parçalarlar, çarpışan bu kayaların arasından hasarsız ve kayıpsız geçmek için, önce bir güvercin alıp uçurun eğer güvercin kayaların arasından sağlam geçerse, siz de hızlı bir şekilde oradan geçin; yok eğer o güvercin oradan geçemez kayaların arasında can verirse geri dönün farklı bir yoldan gidin, demiştir. Phineus, Mavi Kayalar ve Symplegad'lar olarak da bilinen Çarpışan Kayalardan nasıl geçeceklerini Argonautlara tarif ettikten sonra, Kolkhis'e gideceleri yolu, yolda karşılaşacakları varlıkları ve yol üzerinde bulunan sıkıntıları da anlatmıştır. Anlatılan her şeyi kafalarına kazıyan Argonautlar, Kral Phineus ile vedalaşıp Salymdessos'tan uzaklaştılar. Yol da bir güvercin

yakalayıp Karadeniz'e çıkmadan boğazın en sonunda bulunan Çarpışan Kayalar'ın bulundukları bölgeye geldiklerinde Euphemos geminin ön ucuna gelerek Phineus'un söylediği gibi güvercini salmıştır. Güvercinin salındığı sırada kayalar, deprem etkisi gibi gürültülü bir ses çıkartarak çarpıştılar ve güvercin sadece kuyruk tüylerini kayaların arasında bırakarak geçmeyi başarmıştı (Roscher, 1894: 104; Erhat, 1978: 57; Hudson, 1986: 32; Schwab, 1993: 58; Schwab, 2004: 89; Can, 1994: 216; Hamilton, 2002: 85; Graves, 2004: 733; Yengin, 2006: 8; Grimal, 2007: 81; Colum, 2011: 47; Howatson, 2013: 77; Erdemol, 2015: 71; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017: 119; Apollonios, 2017: 52; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 203; Kumargal, 2019: 40). Güvercinin çok az bir hasar ile Çarpışan Kayaların arasından geçtiğini gören Argonautlar, hızlı bir şekilde küreklere asılıp Hera'nın da gemiyi itmesiyle kayaların arasından tıpkı güvercinin geçtiği gibi geminin pupasını kaptırarak küçük bir hasarla geçmeyi başarmışlardı (Roscher, 1894: 104; Erhat, 1978: 57; Hudson, 1986: 32; Schwab, 1993: 58; Schwab, 2004: 89; Can, 1994: 216; Hamilton, 2002: 85; Graves, 2004: 733; Yengin, 2006: 8; Grimal, 2007: 81; Colum, 2011: 47; Howatson, 2013: 77; Erdemol, 2015: 71; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017: 119; Apollonios, 2017: 52; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 203). Artık Çarpışan Kayalar birbiri ile çarpışıp arasından geçen hiçbir canlıya zarar veremeyecekti; çünkü tanrılar bu kayalardan geçen ölümlü insanlar olduğu zaman onları bulunduğu yere sabitleyecekti, Argonautlar buradan sapasağlam geçerek kayaların da sabitlenmesine neden olmuşlardı. Ancak, bu efsanenin yaşandığı zamanlarda, Marmara Denizi'nin çıkışında Karadeniz'in başlangıç kısmında bulunan Symplegad'ların yani Çarpışan Kayaların bulunduğu yer puslu olduğundan, kayalıklar görünmüyordu. Ayrıca akıntının da yüksek olduğunu düşünürsek, hem deniz seviyesinden gökyüzüne doğru belli bir seviyede göz gözü görmüyordu; hem de akıntının yoğun olmasından dolayı denge sıkıntısı yaşıyorlardı. Bu yüzden de oradan geçen gemilerin kaptanları önlerini göremediğinden ve dengelerini sağlayamadığından, batıyorlardı. Günümüzde de İstanbul Boğazı'nda sabit bir şekilde yer alan Mavi Kayaların bulunduğu yerde Rumeli Feneri'nin yapılıp kayalıkların bulunduğu alanın aydınlatılmış olması da düşüncemizi destekler niteliktedir (Resim 9).

Çarpışan Kayaları küçük bir hasarla atlatan Argonautlar, Thynias adasında dinlenmek için mola verdiler ve burada Orpheus'un isteği üzerine Apollon'a bir sunak yapıp; kurbanlar adadılar. Adada yorgunluklarını attıktan sonra yola koyularak Mariandylerin yaşadığı ülkeye ulaştılar ve burada Mariandylerin Kralı Lykos tarafından hoş bir şekilde karşılanıp şölenler düzenlenerek gönülleri hoş tutuldu. Daha sonrasında Kral Lykos'tan izin isteyip ava çıktıkları sırada, İdmon'u ve Tiphys'i

kaybederek iki silah arkadaşlarına cenaze töreni düzenleyip yan yana gömüldüler. Silah arkadaşlarına son görevlerini yaptıktan sonra tekrar Argo'ya döndüklerinde, artık Tiphys'in yerine dümene Erginos geçmişti, hızlı bir şekilde yollarına devam ettikten sonra Karadeniz'de bulunan Themiskyra'da Thermedon Irmağı (Terme Çayı) civarında yaşayan Amazonların ülkesine ulaştılar (Roscher, 1894: 601; Seyffert, 1956: 62; Erhat, 1978: 57; Hudson, 1986: 111; Schwab, 62; Schwab, 2004: 92; Can, 1994: 217; Hamilton, 2002: 87; Graves, 2004: 736; Grimal, 2007: 81; Colum, 2011: 93; Howatson, 2013: 77; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017: 120; Apollonios, 2017: 58; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 203). Bu sırada Amazonlar, ülkelerine gelen bu yabancı misafirleri tam teçhizatlı bir şekilde bekliyorlardı. Birçok zafere imza atan Amazonlar, Pithane, Myrina, Priene, Ephesos, Kyme, Smyrna, Gryneion, Tralles, Elaia ve Anaia gibi birçok kentin kuruculuğunu yapıp himayeleri altına almışlardı. Bu yüzden de, Argonautların hesabında Amazonlar ile mücadele edip, onların himayeleri altında bulunan tüm kentleri, Grek kolonileri içerisine katmak vardı. Ancak yorgunluktan mı, yoksa kayıp vermek istememelerinden dolayı mı ya da korktuklarından dolayı mı bilinmez, fakat bilinen şu ki: Rüzgârın aniden çıkmasını bahane ederek Themiskyra'da hiç duraksamadan doğrudan yollarına devam edip, Khaliblerin ülkesine ulaştılar. Geçim kaynakları demircilik olan Khalibler, Doğu Karadeniz ile Kızılırmak arasında bir alanda yaşıyorlardı. Argonautlar Khalibler'in ülkesinden sorunsuz bir şekilde geçip, Phineus'un öğüdü üzerine Ares'in Adasında mola vereceklerdi. Ancak Ares'in Adasına doğru ilerlerken yolda Ares'in vahşi kuşları tarafından saldırıya uğradılar, saldırı sonucunda Oileus hafif yaralanırken; diğer Argonautlar tarafından bu vahşi kuşlar geri püskürtülerek yollarına devam ettiler (Pekman, 1970: 34; Erhat, 1978: 35; Hudson, 1986: 70; Hamilton, 2002: 87; Graves, 2004: 736; Grimal, 2007: 82; Thomson, 2007, 171; Howatson, 2013: 77; Buxton, 2016: 111; Apollonios, 2017: 61). Ares'in Adasına çıktıklarında yabancı dört kişi ile karşılaştılar. İason bu yabancıların en büyüğü Argos ile konuşunca, dördünün de Phriksos ve Khalkiope'nin çocukları olduğunu ve akraba olduklarını anladı. Daha sonrasında ise, Ares'e kurbanlar kesip, hep birlikte yeniden Argo'ya binerek Kolkhis'e doğru yola koyuldular. Dört kardeş baba tarafından akrabaydılar, çünkü babaları Phriksos'un babası Athamas ile İason'un dedesi Athamas kardeştir. Bu dört kardeş aynı zamanda Kolkhis Kralı Aietes'in de torunlarıydı (Seyffert, 1956: 62; Graves, 2004: 736; Schwab, 2004, 94; Grimal, 2007: 82; Apollonios, 2017: 63; Kumargal, 2019: 44)

Argonautlar, Phriksos'un dört oğlu ile birlikte Kolkhis'e doğru giderken yolda Zeus tarafından Kafkas Dağları'na zincirlenen ve bir kartal tarafından cezalandırılan Prometheus'un çığlıklarını duymalarına

karşın, tanrıların ceza verdiğini bildiklerinden, Prometheus'a yardım etmeden oradan uzaklaştılar ve akşam saatlerinde Kolkhis'te bulunan Phasis Irmağı'nın kıyısına Argo'yu demirleyerek, Aietes'in huzuruna çıkmak için günün ağarmasını beklemeye başladılar (Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 57; Can, 1994: 218; Hamilton, 2002: 87; Schwab, 2004: 95; Graves, 2004: 739; Grimal, 2007: 82; Apollodoros, 2017: 120; Apollonios, 2017: 64; Kumargal, 2019: 46). Argonautlar, günün ağarmasını beklerken İason'un koruyucu tanrıçası Hera da Olympos'ta boş durmuyor; Medeia'yı İason'a âşık edecek aşk okunu atması için Aphrodite'den yardım istemiş; Aphrodite de bu isteği geri çevirmeyerek Eros'u ikna etmişti. Gün ağarınca İason birkaç silah arkadaşını ve Phriksos'un oğullarını yanına alıp geri kalanları ise Argo'da bırakmış, koruyucu Tanrıçası Hera'nın Kolkhis halkından korumak üzere çıkarttığı bir sis ortamında yanındakiler ile birlikte Aietes'in sarayının önüne gelmişti. Sarayın önüne gelince tekrar Hera tarafından sis kaldırılarak normal bir havaya dönüştürülmüştü (Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 57; Can, 1994: 218; Hamilton, 2002: 87; Schwab, 2004: 95; Graves, 2004: 739; Karaosmanoğlu, 2005: 24; Grimal, 2007: 82; Apollodoros, 2017: 120; Apollonios, 2017: 64). Sarayın bahçesinde Phriksos'un eşi Khalkiope tarafından sevgi ile karşılandılar ve daha sonrasında Aietes ve eşinin de sevgi dolu karşılamasından sonra saraya davet edilerek şölenler düzenlenip yedirilip içirilmişlerdi. Sonrasında Aietes; İason'a "ülkeme neden geldiniz" diye sorduğu sırada, Eros yayını gerip aşk okunu Medeia'ya atarak, Medeia'nın içine İason'un aşkını sokmuştu. İason da; "babamın hakkı olan İolkos tahtını üvey amcamdan geri almak için şart koştuğu altın postu almak için geldik", demiştir. İason'un bu sözleri karşısında çılgına dönen Aietes, ülkesine gelen bu yabancıları öldürmesini de bilirdi, ancak ülkesine gelen misafirleri öldürtmesi üzerine birçok tepki ile ve hatta diplomatik bir kriz ile karşılaşacağını düşündüğünden, öfkelendiğini belli etmeden İason'a "Tamam sana altın postu vereceğim fakat şartlarım var. Şartlarımı gün içinde yerine getirirsen, altın postu alır ülkene döner kral olursun" demiştir. Aietes'in İason'a başaramayacağını düşünerek sabahtan akşama kadar olan süre içerisinde yapmasını istediği iki şartı (Bacon, 1900: 16; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 64; Schwab, 2004: 98; Hamilton, 2002: 88; Graves, 2004: 740; Karaosmanoğlu, 2005: 140; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 106; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollonios, 2017: 68; Sears, 2017: 203).

1- Ares'in tarlasında bulunan ayakları tunçtan olan ve ağzından alev püskürten iki boğamı buyruğun altına alarak, daha önce hiç sürülmemiş olan yabani tarlamı sürmen,

2- Tarlamı sürmeyi başardıktan sonra, sana vereceğim şu ejder dişlerini sürdüğün tarlaya ekeceksin ve ektikten sonra ise "Spartoi" yani

ekilmiş anlamına gelen silahlı insanlar çıkacak, onlar çıktıktan sonra da onlar ile savaşıp öldüreceksin.

Bu şartlarımı yerine getirirsen altın postu alır, ülkene gider hak ettiğin krallığı alırsın deyince İason hiç tereddüt etmeden, "sayın kral başka seçenek bırakmadınız sonunda ölümde olsa bu şartlarınızı yerine getirip altın postu alacağım", diyerek Aietes'in huzurundan ayrılmıştır. Gün ağarmadan İason, Medeia ile Hekate Tapınağı'nda buluşmuş ve Medeia'ya yalvarıp kendisine yardım etmesi karşılığında onunla evlenip ülkesine götüreceğine tanrılar huzurunda yemin etmişti (Resim 10). İason ile Medeia birbirleriyle söz verdikten sonra, vedalaşıp ayrılırlar. İason Medeia'nın vermiş olduğu büyülü merhem ve akıl sayesinde ateş püskürterek saldıran boğaların ikisini de art arda buyruğu altına alıp, Ares'in yabani tarlasını sürdürmüştü (Resim 11). Sonrasında ise, Aietes'in göndermiş olduğu ejder dişlerini yine Medeia'nın verdiği akıl sayesinde tarlaya ekip, çıkacak olan savaşçı insanların göremeyeceği bir yere saklandı. Spartoi denilen savaşçılar çıkınca, aralarına büyük bir kaya parçası atarak birbirlerini öldürmelerini izlemişti. Ejder dişinin ekilmesi ve ekildikten sonra Spartoi adındaki savaşçı insanların çıkması ile Thebai kentinin kuruluş mitosları aynıdır (Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 65; Schwab, 2004: 101; Can, 1994: 218; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 88; Graves, 2004: 740; Grimal, 2007: 82; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 108; Howatson, 2013: 77; Conner, 2015: 218; Buxton, 2016: 111; Carpenter, 2016: 190; Apollodoros, 2017: 121; Apollonios, 2017: 69; Sears, 2017: 203).

İason'un şartları yerine getirdiğini gören Aietes, öfkeden deliye dönmüştü. Yanındaki askerleri de alıp sarayına dönen Aietes, İason'un bu başarısında kızı Medeia'nın parmağı olduğundan şüpheleniyordu. Medeia da babasının kendisinden şüphelendiğini biliyor ve her an bir askerini gönderip cezasını vermesini bekliyordu. Medeia korku içinde bu bekleyişe daha fazla dayanamayıp İason'un yanına giderek, "babamın altın postu sana vermeyeceğini ve şuan size saldırmak için plan yaptığını hepimiz biliyoruz, bu yüzden beni eşin olarak ülkene götüreceğine tekrar yemin edersen seni altın postun olduğu yere götürür ve altın postu almanı sağlarım", demiştir. İason da "tanrılar huzurunda yemin ederim ki, seni ülkeme eşim olarak götüreceğim", demiştir. İason'a inanan Medeia, onu alıp Ares'in koruması altında bir ejderin bekçiliğini yaptığı altın postun bulunduğu yere götürmüştür. Altın posta yaklaşınca Medeia söylediği şarkı ile ejderin gözlerinin yorulmasını sağlayıp, daha öncesinde hazırlamış olduğu büyülü suyu da ejderin gözlerine serpince ejderin uyumasını sağlamıştır. İason da ejderin uyuduğunu görünce, altın postu omuzuna atmış ve Media'yı da alarak birlikte Argo'ya dönmüşlerdir (Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 73; Schwab, 2004:

119; Can, 1994: 219; Hamilton, 2002: 90; Graves, 2004: 742; Cole, 2005, 11; Grimal, 2007: 83; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 120; Howatson, 2013: 78; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016: 192; Apollodoros, 2017: 122; Apollonios, 2017: 89; Sears, 2017: 203) (Resim 12). Herodotos ise, Medeia'nın kendi niyeti ile İason'a yardım ederek isteye isteye yanında Yunanistan'a gitmediğini, daha öncesinden Fenikeliler tarafından kaçırılan Argoslu İo'nun kaçırılmasına misilleme olarak Medeia'nın zorla kaçırıldığını bildirmektedir (Herodotos, 1991: I, 17).

İason Argo'ya altın postu getirince, tüm Argonautlar hayranlık içinde izlediği sırada İason; "değerli silah arkadaşlarım uzun zamandır çektiğimiz sıkıntıların meyvesini aldık artık ülkemize dönme zamanımız gelmiştir, herkes küreklere" diyerek hızlı bir şekilde İolkos'a doğru yola koyulmuşlar. Argonautların altın post ile Medeia'yı alarak İolkos'a doğru yola çıktıkları haberi Aietes'e gelince, zaman kaybetmeden ordularını toplayıp Argonautların peşine düştü. Yaşanan bu olayları öğrendiğinde Aietes'in peşlerine düşeceğini önceden tahmin eden Medeia da yanında getirdiği üvey kardeşi Apsyrtos'u parçalara ayırıp parçalarını Aietes'in geliş yoluna yaymıştı. Askerleri ile birlikte Argo'nun peşinden giderken suyun üzerinde oğlunun parçalarını gören Aietes, oğlunun parçalarını toplayıp, Argo'nun peşini bırakarak Tomes Limanına gidip üzüntü içerisinde oğluna son görevini yaparak onu gömmüştür (Roscher, 1894: 79; Uraz, 1955: 28; Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 75; Schwab, 2004: 123; Can, 1994: 219; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 742; Yengin, 2006: 9; Grimal, 2007: 83; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 121; Howatson, 2013: 78; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016. 192; Apollodoros, 2017: 122; Apollonios, 2017, 89; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 203). Apsyrtos'un akıbeti hakkında farklı bir görüş de vardır. Bu görüşe göre; Aietes, İason ve Medeia'nın peşinden oğlu Apsyrtos'un komutasında askerlerini gönderir. Apsyrtos, Argonautları İster Irmağı'nın girişinde sıkıştırınca İason bir vuruşma çıktığında ağır yenilgi alacağını düşünerek, Apsyrtos ile antlaşma yapmak istemiştir. Yapılacak olan bu antlaşmada altın post Argonautlarda, Medeia ise yakınlardaki ülkenin kralının adaletine bırakılacak; Kral, Medeia'nın kiminle kalacağına karar verecekti. Antlaşmanın kendisi ile ilgili olan maddesini öğrendiğinde çılgına dönen Medeia, İason'a ağır hakaretlerde bulunarak sitem etmiştir. Ancak İason, Medeia'ya bu antlaşmayı zaman kazanmak için yaptığını söyleyince, Medeia da "kardeşim Apsyrtos'a kaçırıldığımı söyleyip bana yardım etmesi için tapınağa çağıracağım. Sen de o sırada ortaya çıkıp onu öldürürsün ve bu şekilde başsız kalan askerler bize saldırmaya cesaret edemeyecektir", demiştir. Kendi aralarında anlaştıktan sonra Medeia, Apsyrtos'u tapınağa çağırtıp haince

öldürtmüştür (Schwab, 1993: 78; Schwab, 2004: 123; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 745; Grimal, 2007: 83; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 127; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Apollodoros, 2017: 122; Apollonios, 2017, 93; Sears, 2017: 204).

Aietes ülkesine geri dönmeden önce yanında getirmiş olduğu askerlerden iki bölüğü Argo Gemisinin peşinden göndermiştir. Kolkhis askerleri Argo'yu takip ettikleri sırada, fırtına çıkmasından dolayı hızları kesilmiş ve Argo'yu yakalayamamışlardı. Kolkhis askerleri ülkelerine döndüklerinde, infaz edileceklerini bildikleri için, başka bir ülkeye sığınarak, Apsyrtialılar adıyla yaşamlarına devam etmişler, diğer bölük ise, Argo Gemisini takip etmeye devam etmişti. Argo ise hızlı bir şekilde yoluna devam ederken; sırasıyla Tuna Nehri'ni, Adriyatik Denizi'ni, Ligurlar ile Keltler'in ülkelerini geçip Eridanos (Po) Irmağına geldikleri sırada Zeus tarafından gönderilen şiddetli bir fırtınadan dolayı rotasından şaşmıştı. Argonautlar korkmuş ve şaşkın bir şekilde birbirlerine bakarken; Athena'nın Argo'nun pruvasına yerleştirdiği kutsal meşe dile gelerek; "Apsyrtos'u haince öldürüp Zeus'u öfkelendirdiniz, o yüzden Kirke'nin Adası'na gidip, bu günahtan arınmalısınız, aksi takdirde İolkos'a ulaşamayacaksınız, demiştir. Bu söylenenler üzerine Argo, Rhen Nehri üzerinden Aietes'in kız kardeşi Kirke'nin adasına gelip işledikleri suçtan Kirke tarafından arındırılmışlardır. Kirke'nin Adası'ndan çıkıp tekrar yola koyulan Argonautlar, Sirenlerin yaşadığı Anthemoessa Adasının yakınlarından geçerken, gemideki Orpheus'un muhteşem sesiyle söylediği şarkı sayesinde Sirenlerin sesleri bastırılmış ve can kaybı vermeden Anthemoessa geçtiler (Uraz, 1955: 28; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 78; Schwab, 2004:123; Can, 1994: 219; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 746; Yengin, 2006: 9; Grimal, 2007: 83; Colum, 2011: 127; Howatson, 2013: 78; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016: 191; Apollodoros, 2017: 122; Apollonios, 2017: 95; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 204). Fakat Boutes (Butes) Sirenlerin büyülü seslerinin etkisine daha fazla dayanamayıp Sirenlerin Adası'na doğru yüzmeye başlamış, yüzmekten yorulduğunda Aphrodite bu gence acıyarak, onu boğulmaktan kurtarıp, Lilybaeum'a (Marsala) götürmüş ve Boutes hayatının geri kalanını Lilybaeum'da geçirmiştir (Uraz, 1955: 28; Erhat, 1978: 57; Schwab, 1993: 78; Schwab, 2004:123; Can, 1994: 219; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 746; Yengin, 2006: 9; Grimal, 2007: 83; Colum, 2011: 127; Howatson, 2013: 78; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016: 191; Apollodoros, 2017: 122; Apollonios, 2017: 95; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 204).

Hera'nın emriyle Nereidler'den Thetis, Argo'nun dümenine geçerek Argonautları sırasıyla Kharybdis, Skylle Boğazı ve yüzen kayalardan sağ salim bir şekilde geçirip dümeni tekrar Erginos'a bırakarak derin sulara

dalmıştı. Erginos da dümene geçip, Argo'yu İolkos'a doğru götürürken; Helios'un altın boynuzlu muhteşem görünümlü sığır sürülerini otlattığı Thrinakia adasının yakınlarından geçirerek; Phaiakialıların yaşadığı ve Alikos'un krallığını yaptığı Korkyra'ya ulaştılar. Burada Phaiakialılar ve Alkinos tarafından büyük bir sevgi ile karşılanıp saraya davet edildiler. Kısa bir süre geçtikten sonra Argo'yu takibe devam eden bölük Korkyra'ya gelip Medeia'yı Alkinos'tan kendilerine teslim etmelerini istemişlerdi. Bunu öğrenen Medeia, kendisini Kolkhis askerlerine vermemeleri için Alkinos'un eşi Arete'yi ikna edince, Arete de Kolkhis askerlerine vermemesi için, eşi Alkinos'u ikna etmeye gitmişti. Alkinos da eşine; "öyle bir karar vereceğim ki, ne tanrıların gazabını üzerimize çekeceğim ne de başka bir millet ile düşman olacağız, eğer İason ile Medeia evlenmiş veya evlilik hayatı yaşamışsa, İason ile birlikte gitmelerine izin vereceğim, ama böyle bir şey olmamışsa, Medeia'yı Kolkhis askerlerine verip Aietes'e geri göndereceğim", demiştir (Roscher, 1894: 80; Uraz, 1955: 28; Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 58; Schwab, 1993: 80; Can, 1994: 219; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 748; Yengin, 2006: 9; Grimal, 2007: 83; Colum, 2011: 129; Howatson, 2013: 78; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016: 191; Apollodoros, 2017: 123; Apollonios, 2017: 103; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 204). Eşinin huzurundan ayrılan Arete bu haberi hizmetçileri vasıtasıyla Medeia'ya yetiştirince, Medeia da durumu İason'a anlatmış ve zaman kaybetmeden Aristaios'un kızı Makris'in mağarasında evlenerek gerdek gecesini yaşamışlardı (Resim 13). Alkinos da, İason ile Medeia'nın evlendikleri haberini alınca, Kolkhis askerlerinin komutanına olumsuz cevap vermiştir. Sonrasında ise, Arete'nin düğün hediyesi olarak vermiş olduğu on iki hizmetçiyi de alıp, Alkinos ve ailesiyle vedalaştıktan sonra, tekrar yollarına devam etmişlerdir (Schwab, 1993: 80; Schwab, 2004, 129; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 750; Grimal, 2007: 84; Apollodoros, 2017: 124; Apollonios, 2017: 105). Yollarına devam eden Argonautlar, Mora Yarımadası'na yaklaştıkları sırada fırtınanın etkisiyle dokuz gün dokuz gece boyunca denizde sürüklenip Libya Denizi'nde bulunan Syrtis Körfezi'ne savrulmuşlardı. Nereye geldiklerini anlayamayan Argonautlar, bir Nereid'in vermiş olduğu akıl sayesinde ve Poseidon'un atının rehberliğinde Syrtis Körfezi'nden Tritonis Gölü'ne kadar dokuz gün dokuz gecede, Argo'yu sırtlarında taşıdılar. Burada babası gibi deniz tanrısı olan Triton'a memnuniyetlerini bildirmek adına kurbanlar kestiler. Bu yolculukları sırasında Khantos ve Mopsos'u kaybeden Argonautlar iki silah arkadaşına son görevlerini yapmak üzere cenaze merasimi düzenlediler, sonrasında ise Orpheus'un isteği üzerine ülkenin yerli tanrılarına adaklar sunup, tekrar yola koyuldular (Erhat, 1978: 58; Schwab, 1993: 81; Schwab, 2004: 131; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 751; Grimal, 2007: 84; Colum, 2011: 139; Apollodoros, 2017: 124; Apollonios, 2017, 108).

Girit Adası'na geldiklerinde Argo'yu demirleyip adaya çıkmaya çalıştıkları sırada ise baştan aşağı tunçtan ve sadece bir ayak bileği etten olan, günde üç defa Girit'i dolaşarak koruyan Talos adındaki robot ile karşılaştılar (Resim 14). Talos kocaman kayalar fırlatıp Girit adasına çıkmalarını engellemeye çalışıyordu, yine kocaman bir kaya fırlattığı sırada dengesini kaybetti ve bileğinin burkulmasıyla bu robotun vücudunda bulunan tek damarı yırtılıp vücudundaki tüm kanın dışarı boşalması sonucunda öldü. Talos'un ölümünden sonra Girit adasına çıkmalarına engel kalmayan Argonautlar, adaya çıkıp geceyi adada geçirdiler ve sabah uyandıklarında ise kazanmış oldukları bu zaferden dolayı Athena'ya bir tapınak inşa ettiler. Tekrar yola koyulan Argonautlar aniden çıkan sis ve karanlıktan dolayı yollarını kaybettikleri sırada, Apollon ışıklı bir ok gönderip yollarını aydınlatarak Sporad Adalar'ından bir adacığa çıkmalarını sağlamıştır. Çıkmış oldukları kayalıklı adacığa "Anape" adını vererek burada Apollon'un yapmış olduğu iyilikten dolayı Işık Saçan Apollon'a yani "Phoibos Apollon"a bir tapınak inşa ettiler. Fakat sunu sunarken yanlarında su kalmadığından geleneksel yaptıkları ritüel de yere su dökmek yerine şarap dökmüşlerdi (Bacon, 1900: 17; Erhat, 1978: 304; Schwab, 1993: 83; Schwab, 2004, 135; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 752; Grimal, 2007: 84; Colum, 2011: 167; Howatson, 2013: 910; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016: 191; Apollodoros, 2017: 125; Apollonios, 2017, 113; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 204). Anape Adası'ndan ayrılıp Aigina'da su ihtiyaçlarını giderdikten sonra yol üzerinde bulunan Euboia ve Lokris'i de geçerek yaklaşık dört ay süren bu serüvenlerinin sonuna gelerek yolculuğa başladıkları İolkos'taki Pagasai Körfezi'ne ulaştılar. İason, İolkos'a vardığında Pelias'ın ailesini katlettiğini öğrenip çılgına dönmüş, ancak içinden İolkos'u ve Pelias'ı yakıp yıkmak geçse de, ailesinin durumundan haberi yokmuş gibi davranmış ve Pelias'a barışçıl bir şekilde davranıp acısını içine atarak İolkos Kralı olduktan sonra Pelias'ın cezasını kesmeyi planlamıştır (Roscher, 1894: 82; Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 58; Schwab, 1993: 84; Schwab, 2004, 135; Can, 1994: 220; Ertüzün, 1998: 9; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 756; Yengin, 2006: 9; Grimal, 2007: 84; Cömert, 2010: 136; Colum, 2011: 167; Howatson, 2013: 78; Conner, 2015: 219; Buxton, 2016: 112; Carpenter, 2016: 192; Apollodoros, 2017: 125; Apollonios, 2017: 116; Hansen, 2017: 175; Sears, 2017: 204). İason ilk olarak aylar süren bu yolculuğun çoğu denizlerde geçtiğinden ve canlı bir şekilde bu yolculuğu başarıyla tamamladıklarından dolayı Deniz tanrısına şükranlarını bildirmek adına Argo'yu Korinthos'a götürüp Poseidon'a armağan etmiştir. Argo'yu Poseidon'a armağan ettikten sonra tekrar İolkos'a geri dönüp, altın post ile birlikte Pelias'ın sarayına gitmiş; fakat Pelias sözünde durmamış İolkos tahtını İason'a bırakmamıştır. İason, Pelias'ın umurunda bile olmayan altın postu saraydan çıktıktan sonra İolkos'taki Zeus'a adanmış

tapınağa asmıştır. İason bu durum karşısında çok öfkelenmiş ve Pelias'tan intikamını almak için büyücü karısı Medeia'dan yardım istemiş, Medeia da çok sevdiği eşinin isteğini geri çevirmemiş ve Pelias'ın kızlarının yanına, saraya gitmiştir. Pelias'ın kızları ile samimi olduktan sonra onlara babalarını gençleştirmek için bir formül bildiğini söyleyip onları bu formüle inandırıp babalarını katletmelerini sağlamıştır (Resim 15). Bu katliam sonucunda İason intikamını almış ve bu katliama sebep olan Pelias'ın kızları ise kendilerini Arkadia'ya sürgün ederek hayatlarının geri kalanına Arkadia'da devam etmişlerdir (Roscher, 1894: 83; Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 58; Schwab, 1993: 86; Schwab, 2004: 136; Can, 1994: 220; Hamilton, 2003: 91; Graves, 2004: 757; Agizza, 2006: 276; Grimal, 2007: 84; Cömert, 2010: 136; Colum, 2011: 168; Conner, 2015: 220; Buxton, 2016: 113; Carpenter, 2016: 191; Apollodoros, 2017: 126; Apollonios, 2017: 116; Hansen, 2017: 339; Sears, 2017: 204).

Pelias'ın öldürülmesinden sonra İlokos tahtı düşündüğümüz gibi İason'a değil, Akastos'a kalmıştır. Akastos da İolkos tahtına oturduktan sonra ilk iş olarak Medeia ile İason'u sürgüne göndermiştir. İolkos'un yeni kralı Akastos tarafından sürgün edilen İason ile Medeia, Korinthos'a sığınmış ve Korinthos Kralı Kreon tarafından güzel bir şekilde karşılanıp, burada yaklaşık on yıl boyunca sessiz sakin ve mutlu bir şekilde yaşamışlardır (Roscher, 1894: 85; Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 58; Schwab, 1993: 86; Schwab, 2004: 136; Can, 1994: 221; Yörükan, 2000: 151; Hamilton, 2002: 91; Graves, 2004: 758; Grimal, 2007: 605; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 170; Howatson, 2013: 590; Conner, 2015: 220; Buxton, 2016: 113; Carpenter, 2016: 191; Apollodoros, 2017: 127; Hansen, 2017: 339; Sears, 2017: 204; Krappe, 2018, 310). İason'un Korinth Kralı Kreon'un kızı Glauke'ye âşık olup; onunla evlenmek istemesiyle, yıllarca mutlu mesut yaşayan ikilinin arası açılmış; hatta iki düşmanmışlar gibi bir ilişkiye dönüşmüştür. Aşkından dolayı ailesine, milletine ve ülkesine ihanet edip, İason'u seçen Medeia, yapmış olduğu fedakârlıkların karşılığında böyle bir ihanet ile karşılaşınca, öfkeden deliye dönmüştür. Bu yüzden de İason ile Glauke'nin düğününü onaylıyormuş gibi görünen Medeia, Glauke'ye düğün hediyesi olarak değerli takılar ile birlikte gösterişli, fakat büyülü bir elbise gönderip, Glauke ve Kreon'un ölümüne neden olmuştur (Resim 16-17). Bu olaylar yaşanırken Medeia, İason'a daha büyük bir acı yaşatıp intikam almak için oğullarını da öldürmüştür (Resim 18). Medeia, işlemiş olduğu suçlardan dolayı ölüm cezasına çarptırılacağını bildiğinden, atası Helios'un gönderdiği kanatlı atların çekmiş olduğu araba ile Atina'ya kaçmıştır (Resim 19). Yaşanan bu olaylardan sonra Medeia ile İason birbirinden bir daha haber almamak üzere bağlantıları kopmuştur (Roscher, 1894: 85; Uraz, 1955: 104; Seyffert, 1956: 63; Erhat, 1978: 58; Schwab, 1993: 86; Schwab, 2004: 138; Can,

1994: 221; Yörükan, 2000: 152; Hamilton, 2002: 92; Graves, 2004: 762; Agizza, 2006: 276; Grimal, 2007: 485; Üstün, 2007, 160; Üstünel, 2007: 42; Cömert, 2010: 102; Colum, 2011: 171; Conner, 2015: 220; Buxton, 2016: 113; Carpenter, 2016: 192; Apollodoros, 2017: 127; Hansen, 2017: 339; Sears, 2017: 205; Krappe, 2018, 315; Kumargal, 2019: 65).

Kral olma hayali ile yetiştirici Kheiron'un yanından ayrılarak yola çıkan, bu uğurda mücadele etmesine rağmen, hak ettiği krallığı alamayan, acılar çeken İason başından geçen olayları Korinthos'ta Argo'nun demirlendiği yerin önünde oturup gelen geçene uzun yıllar boyunca anlattı (Erhat, 1978: 58; Can, 1994: 221; Grimal, 2007: 485; Apollodoros, 2017: 127; Kumargal, 2019: 65). Fakat bir gün yine maceralarını anlattığı sırada Argo'dan çürüyen kalasların başına düşmesi sonucunda can vermiştir. Bazı yazarlara göre ise, yaşamış olduğu acılara daha fazla katlanamadığından dolayı intihar ederek hayatına son vermiştir. İason'un ölümünden sonra Zeus, Argo'yu Korinthos'un kıyısından gökyüzüne çekerek onu yıldızların arasına koymuştur. Hatta Ptolemaios'un listelemiş olduğu takımyıldızlarından biri olan Argo Navis'in bu Argo Gemisini simgelediği düşünülmektedir (Schwab, 1993: 89; Schwab, 2004: 140; Can, 1994: 221; Agizza, 2006: 276; Cömert, 2010: 103; Apollonios, 2017: 116; Sears, 2017: 205).

SONUÇ

Sonuç olarak Pelias'ın tahtını bırakmamak için İason'a verdiği bir görev sonucu başlayan bu serüvende birçok olayın yaşandığını ve kültürel anlamda farklı oluşumların ortaya konulduğunu görüyoruz. İason'dan istenen Poseidon ile Bizaltes'in kızı Theophane'nin birlikteliğinden doğan Phriksos'un kurban edileceği sırada Phriksos ile Helle'yi sırtına alıp Kolkhis'e doğru kaçıran, hatta Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran boğaza Hellespontus adının verilmesinde katkısı olan altın postlu koçu getirmesidir.

Argonautların Kolkhis'e yapacakları bu seferin bir görünen, bir de görünmeyen amacı vardı. Bunlardan birincisi yani görünen amacı; İason'un önderliğindeki Argonautların Kolkhis'teki altın postlu koçu bulunduğu yerden alıp İolkos'a getirerek İason'u İolkos Kralı yapmaktı. Ancak görünmeyen amacına baktığımızda çok daha farklı düşüncelerin olduğu söylenebilir. Birincisi Pelias'ın bu görevi verirken dürüst olmamasıdır. Olayın sonucuna baktığımızda da bunun gerçeklik payı da ortaya çıkıyor. Çünkü Pelias, İason'un altın postlu koçu bulunduğu yerden alıp, İolkos'a getiremeyeceğine ve bu seferden canlı bir şekilde geri dönemeyeceğini düşünüyordu. Ayrıca canlı bir şekilde İolkos'a altın postlu koç ile geri dönse bile krallıktan vazgeçmeyeceği verdiği görevden belliydi. Yine Pelias, Argo'ya oğlu Akastos'un liderliğinde gizli bir teşkilat yerleştirmişti. Bu kişilerden bazılarının yolda ayrıldıklarını ve bu yolda ayrılan kişilerin ayrıldıkları yerlerde yeni kentler kurduklarını

görüyoruz. Bu da Grek kolonizasyon hareketlerine yaptıkları katkıyı göstermektedir. Bütün bunların sonucunda İason altın postlu koçu İolkos'a getirmeyi başarsa bile, Pelias krallıktan vazgeçmediği zaman, kimse ülkenin sınırlarını genişleten yeni kentlerin kurulmasına vesile olan ve ülke ekonomisini düzelten bir krala karşı çıkmayacaktı.

Argonautların bu sefer sırasında Grek kültürünün yayılması, yeni kültlerin kurulması ve neslin devamında önemli çalışmalar yaptıklarını gözlemlemek mümkündür. Örneğin Argonautların ilk durağı Lemnos Adası'nda mola vermek için çıktıklarında adada erkek kalmamıştı. Bu yüzden de adada bir nevi neslin devam etmesi yönünde hizmette bulunmuşlardır. Hatta bu hizmetin meyvesini de yıllar sonrasında çıkmış olan Troya Savaşı'nda almışlardır. Çünkü Troya Savaşı boyunca Greklerin şarap ihtiyacını karşılayan olan Lemnos Kral'ı Euneos'tur. Argonautlar, Samothrake (Semendirek) Adası'na çıktıklarında, Dolionların Kralı Kyzikos tarafından hoş bir şekilde karşılanıp düğününe davet edilmişlerdi. Yani aralarında hiçbir husumet çıkmamış; birbirlerini yıllar sonra gören dostmuş gibi bir muhabbet oluşmuştu. Bu da Argonautların Argo Gemisi ile yapmış oldukları seferin belki de ilk Grek kolonizasyon hareketi olmadığını daha önce benzer girişimlerin olabileceğini akla getirmektedir.

Argonautlar yolculukları sırasında uğramış oldukları yerlerde inandıkları tanrıların var olan tapınaklarına adaklar adayarak hediyeler bırakırken; uğradıkları bazı yerlerde ise inandıkları tanrılara yeni tapınaklar inşa etmişler ve armağanlarda bulunmuşlar. Bu da tanrı ve tanrıçaların kültlerinin daha geniş alanlara yayılmasına vesile olmuştur. Ayrıca kendi isimlerini verdikleri yeni kentler kurarak Grek Kolonizasyon hareketine hizmet etmişlerdir.

Bu efsanenin Grek Dünyasında özgün bir yere sahip olduğunu ve birçok yerde duyulup, birçok kenti etkileyip ekol haline geldiğini görmekteyiz. Çünkü Theselya, Antik Kıbrıs, Klazomenai, Troas (Cebren), Karia, Makedonya, Phokis, Midilli vb. bölgelerin sikkelerine baktığımızda ön veya arka yüzlerinde boynuzlu koçbaşı veya gemi betimlenmesi bulunmaktadır. Sikkelerin ön ya da arka yüzlerinde yer alan boynuzlu koçbaşı veya gemi, Argonautların seferinin amaçlarından biri olan altın postlu koçu ve sefere çıkılan Argo Gemisinden esinlendiğini düşündürmektedir. Argo Gemisi Efsanesi yaklaşık olarak MÖ 500-300 yılları arasında bazı kentlerin simgesi haline gelmiş, hatta sikkelerin ön ya da arka yüzlerinde Argo Gemisini simgeleyen gemi veya altın postlu koçu simgeleyen boynuzlu koçbaşı betimlenmiştir.

Sonuçta mitleri, tarihi olayların somutlaştırılmış biçimi olarak düşündüğümüzde, Argo Gemisi efsanesinin aslında Grek koloni hareketlerinin edebiyata aktarılmış bir biçimi olduğu da söylenebilir.

KAYNAKLAR

Agizza, R., (2006) Antik Yunanda Mitoloji, (Çev: Z. Zühre İlkgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Apollodoros, (2017), Bibliotheka Yunan Mitolojisi, (Çev: Nur Nirven), Pinhan Yayıncılık, 2017.

Apollonios, R., (1997), The Argonautica, University of California Press, (Çev: Peter Green), London.

Apollonios, R., (2017), Argo Gemicilerinin Destanı, Yapı Kredi Yayınları, (Çev: Bilgin Adalı), İstanbul.

Arslan, M., (2005), Arrianus'un Karadeniz Seyahati, Odin Yayıncılık, İstanbul

Bacon, J. R., The Voyage of The Argonauts Small, Maynard and Company Publishers, Boston.

Buxton, R., (2016), Yunan Mitolojisi, (Çev: Ahmet Fethi Yıldırım), Alfa Basım Yayınevi, İstanbul

Can, Ş., (1994), Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitapevi, İstanbul

Carpenter, T., H., (2016), Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji, (Çev: Bensen B.M. Ünlüoğlu), Homer Kitapevi, İstanbul

Clauss, J. J., (1993), The Best of The Argonauts The Redefinition of The Epic Hero in Book 1 of Apollonius's Argonautica, University of California Press, Oxford.

Colavito, J., (2010), Golden Fleeced Lying About Atlantis, Aliens, and Argonauts in Greek Myth,

Cole, C., (2005), "The Golden Fleece", Neosis The Journal of The Mega Society, İssue 79, 11-15.

Colum, P., (2011), The Golden Fleece and The Heroes Who Lived Before Achilles, The Macmillan Company, New York.

Conner, N., (2015), Her Yönüyle Klasik Mitoloji, (Çev: Deniz Candaş), Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Cömert, B., (2010), Mitoloji ve İkonografi, De Ki Basım Yayım, Ankara.

Erdemol, H., (2015), "Altın Post ve Argo Denizcileri", Mitolojiden Yansıyanlar, Kasım, 105-109.

Erhat, A., (1978), Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Ertüzün, R. M., (1998), Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar, Papirüs Basım Yayıncılık, İstanbul.

Fitch, E., (1995), "Rhodius and Cyzicus", The American Journal of Philology, 33(1), USA 7-16.

Flaccus, V., (1934), Argonautica, (Çev: J. H. Mozley), Loeb Classical Library 286. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gezgin, D., (2018), Su Mitosları, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Graves, R., (2004), Yunan Mitleri, (Çev.: Uğur Akpur), Say Yayınları, İstanbul.

Grimal, P., (2007), Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, (Çev.: Sevgi Tamgüç), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Hamilton, E., (2002), Mitologya, (Çev.: Ülkü Tamer), Varlık Yayınları, İstanbul.

Hansen, W., (2017), Yunan ve Roma Mitolojisi, (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul.

Herodotos, (1991), Herodot Tarihi, (Çev.: Müntekim Ökmen), Remzi Kitapevi, İstanbul.

Hesiodos, (1997), Hesiodos Eseri ve Kaynakları, (Çev.: Sabahattin Eyüboğlu-Azra Erhat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Homeros, (1984), *Homeros*, (çev: Azra Erhat-A.Kadir), Can Sanat Yayınları, Ankara.

Howatson, M. C., (2013), Oxford Antik Çağ Sözlüğü, (Çev: Faruk Ersöz), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Hudson, D. M., (1986), Aspects of Valerius Flaccus' Argonautica: A Literary Assesment, Department of Classics University of Adelaide, 20-112.

Jackson, S., (1997), "Argo: The First Ship?'", J.D. Sauerländers Verlag.

Karaosmanoğlu, M., (2005), Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.

Koçhan, N., (2004), "Argonautlar Mitolojisine göre Kyzikos Kentinin Topografik Yapısı", 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan, Ege Yayınları, İstanbul.

Koçhan, N., (2011), Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları, Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık, Bursa.

Krappe, A. H., (2018), The Story of İason and Medeia, Taylor and Francis Ltd, UTC.

Kumargal, Ü, (2019), Argo Gemisi Efsanesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum,

Lafüriya, M., (2015), Altın Post Poema, (Çev: Oktay Chkotua), Anadolu Ofset, İstanbul.

Mahaffy, J. P., (2018), On A Passage İn Euripides Hypsipyle, Trinity College Dublin Press, UTC.

Mibourne, A. - Stowell, L., (2010), Yunan Mitolojisi, (Çev.: Esin Uslu), İletişim Yayınları.

Pekman, A., (1970), Eski Çağ'da Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Roscher, W. H. (1890-1894). Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischeb Mythologie. Leipzig: Druck und Verlag Von B. G. Teubner.

Schwab, G., (1993), Die Schönsten Sagen Des Klassischen Altertums, Mit Einer Einleitung Von Karl-Heinz Ebnet, France.

Schwab, G., (2004), Klasik Yunan Mitolojisinin En Güzel Efsaneleri, (Çev.: Devrim Doğan Yüzer), İlya İzmir Yayınevi, İzmir.

Sears, K., (2017), Eski ve Yunan Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Herşey, (Çev: Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul.

Seyffert, O., (1956), A Dictionary of Classical, Meridian Library Press, New York.

Siculus, D., Bibliotheca Historica-Historical Library (Ed. C.H. Oldfather), Harvard University Press, London 1933-1967.

Teochares, D., (1958), "İolkos: Whence Sailed The Argonauts", Archeology, 11(1), 13-20.

Thomson, G., (2007), Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler Tarih Öncesi Ege, (Çev: Celal Üster), Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul.

Uraz, M., (1955), Küçük Mitoloji Yunan- Roma Cilt 1, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1955.

Üstün, A., (2007), Euripides'in "Medeia" Adlı Oyunu ve Çağdaş Bir Anlayışla Sahnelenmesi, Selçuk Üniversitesi Sahne Sanatları Ana Bilim Dalı Rejisörlük Bilim Dalı, Konya.

Üstünel, C., (2007), Euripides ve Seneca'nın Aynı Adlı Tragedyalarından Troades ve Medea Adlı Oyunlarının Karakter ve Oyun Planı Bakımlarından Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ankara.

Yengin, Deniz, (2006), Yüzüklerin Efendisi, Üçlemesinin Filmsel Anlatı Çözümlemesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Tasarımı Anabilim Dalı, İstanbul.

Yörükan, Turhan, (2000), *Yunan Mitolojisinde Aşk*, Doğuş Matbaacılık, İstanbul.

Harita: *Argo Gemisinin İolkos'tan Kolkhis'e Gidiş-Dönüş Yol Haritası,* (https://myhero.com/Jason_Argonauts_Myth-14.02.2019)

Resim 1. *İason'un Pelias ile Karşılaşması, Pompei Jason Evi, Napoli Arkeoloji Müzesi MS 1. yüzyıl,*https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/

thumb/3/39/Pelias_meets_Jason_MAN_Napoli_Inv111436.jpg/330pxPelias_meets_Jason_MAN_Napoli_Inv111436.jpg- 14.02.2019

Resim 2. *Phriksos ve Helle'nin Koçun Üzerinde Kolkhis'e uçmasının betimlendiği Gümüş Ayna, Roma Ulusal Müzesi, MS 2. yüzyıl,*

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/Silver_mirror_with_elaborate_relief_on_the_backside_depicting_an_episode_of_the_myth_of_Phrixus_and_Helle_from_the_ancient_Greek_legend_of_the_Golden_Fleece%2C_end_of_2nd_century_AD%2C_Palazzo_Massimo_alle_Terme%2C_Rome_%2815538943067%29.jpg-14.02.2019*).*

Resim 3. *Phriksos'un Tek Başına Kolkhis'e Uçması, Bronz Sikke, Thessaly, MÖ 302 265,https://www.cointalk.com/threads/another-greek-addition.313968/*

Resim 4. *Tanrıça Athena'nın Gözetiminde Argo Gemisinin Yapılışı, Roma, MS 1. yüzyıl, (*http://ozhanozturk.com/2017/08/30/argonotlar-altin-post-efsanesi-ne-anlatiyor/

Resim 5. *İason ve Koçbaşı, Bronz Ayna, MÖ 4. yüzyıl, (*https://www.reddit.com/r/europe/comments/8odiqc/greek_bronze_mirror_depicting_jason_and_the/14.02.2019)

Resim 6. *Argo Gemisinin Yola Çıkması, Konstantinos Volakanis, 1837-1907, (https://en.wikipedia.org/wiki/Argonauts-14.02.2019)*

Resim 7. *Hylas'ın Nereid Tarafından Kaçırılmadan Önceki An, Manchester Sanat Galerisi, John William Waterhouse, 1896, (*https://www.apollo-magazine.com/the-very-victorian-nymphs-of-j-w-waterhouse/-14.02.2019*).*

Resim 8. *Argonautlar, Kral Phineus'un Adasında, Abraham Diepenbeeck, 1596-1675, (*https://www.digitalcommonwealth.org/search/commonwealth:vx021w65c-14.02.2019*)*

Resim 9. *Çarpışan Kayaların Etrafına Yapılan Fenerlerin Yeri,* http://www.arkeo-tr.com/mitolojik-rotalar-bolum-1-jason-ve-argonautlar.html-14.02.2019

Resim 10. *Hekate Tapınağı'nda İason'un Medeia'yı İkna Etmesi, Jean-Françs de Troy, 1679-1752, Londra Ulusal Galeri, (*https://search.credoreference.com/content/topic/medea_greek_mythology-14.02.2019*).*

Resim 11. *İason'un Aietes'in Boğaları ile Mücadelesi, Troyes Jean Francois, (*https://thecuttywren.wordpress.com/2015/05/12/the-riddle-of-the-fire-breathing-bulls/14.02.2019)

Resim 12. *Medeia'nın Yardımıyla İason'un Altın Post'u Alması, Metropolitian Sanat Müzesi, Attika Kırmız Figür, Krater, Orchard Ressamı 470-460, (*https://www.theoi.com/Gallery/M20.2.html -14.02.2019*)*

Resim 13. *İason ile Medeia'nın Evlenmesi, Lahit, Roma Sanat Eserleri Müzesi, MS 2. yüzyılın ikinci yarısı, (*https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jason_Golden_Fleece_Altemps_Inv8647.jp-14.02.2019*)*

Resim 14. *Talos'un Kaya Fırlatması, Gümüş Sikke, 300-270, (*http://2.bp.blogspot.com/KFYfNO1AiFc/VIYNdlI6M2I/AAAAAAAAH7o/U24tnSyvUok/s1600/talos.jpg -14.02.2019*)*

Resim 15. *Pelias'ın Kızları ve Büyü Hazırladıkları Kazan, Berlin Pergamon Müzesi, MÖ 420-410,(*http://www.maicar.com/GML/Pelias1.html-14.09.2019)

Resim 16. *Medeia'nın Çocuklarıyla Glauke'ye Büyülü Hediyeleri Göndermesi, Berlin Altes Müzesi, Roma Lahdi, MS 140-150, (*https://tr.pinterest.com/reggieo-hansen/medeaian/?lp=true-14.02.2019*)*

Resim 17. *Glauke ve Kreon'un Acı Çekmeleri, Berlin Altes Müzesi, Roma Lahdi, MS 140-150, Lahitin diğer yüzü, (*https://tr.pinterest.com/reggieohansen/medeaian/?lp=true-14.02.2019*)*

Resim 18. *Medeia Çocuklarını Öldürüp Kaçarken İason'un Kılıcına El Atması, Charles-Andre Van Loo, 1759, (*http://www.mevzuedebiyat.com/yunan-tragedyalarina-bir-bakis-ve-medeada-varoluscu-izlekler/-14.02.2019*)*

Resim 19. *Medeia'nın Çocukları ile Hediyeleri Göndermesi, Glauke ile Kreon'un Acı Çekmeleri ve Medeia'nın Kanatlı At Arabası ile Kaçması, Berlin Altes Müzesi, Roma Lahdi, 140-150, (*https://tr.pinterest.com/reggieohansen/medeaian/?lp=true-14.02.2019*)*

Bölüm 7

REKABET ODAKLI REKLAMLARDAKİ İLETİŞİM DİLİNİN ORTAYA KONULMASINA YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA

Hidaye Aydan (Silkü) BİLGİLİER[1]

Aynur YILDIRIM[2]

Yağmur SÖNMEZ[3]

1 Doçent Doktor, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Öğretim Üyesi, e mail: hidaye.aydan.bilgilier@ege.edu.tr, İzmir, Türkiye

2 Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Doktora Öğrencisi, e mail: aynuryildirim89@gmail.com, İzmir, Türkiye

3 Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, e mail: ygmrsnmz@gmail.com, Doktora Öğrencisi İzmir, Türkiye

LİTERATÜR TARAMASI

Göstergebilimsel Analiz

20. yüzyıldan itibaren bir bilim özelliği edinen Göstergebilim, günümüzde sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemidir. Göstergebilim alanında ilk temelleri atan kuramcı Ferdinand De Saussure'dür. Saussure bir mesajın herkes tarafından kabul edilen anlamının altında yatan ikinci bir mesaj daha olduğunu öne sürmektedir (Çakı 2018: 66). Saussure'e göre dil, düşünceleri ifade eden göstergeler sistemidir ve alfabe, yazı gibi diğer göstergeler arasında en önemlisidir (Dağtaş 2003: 50). Saussure dili incelerken üç önemli ayrıma dikkat çeker:

La Langue – La parole Ayrımı

Dil bütün toplumu ilgilendiren bireyüstü bir dizge, bir soyutlamadır. Dil yalnızca onu konuşan topluluk içinde eksiksiz olarak ortaya çıkar. Dil toplumsal yapıya eşdeğerdir. Söz ise, dilin özel ve değişken gerçekleşme biçimidir. Bireyseldir. Bireysel söz, çok sayıda değişiklik gösteren bir olgudur. Söz, konuşan bireyin kendi düşüncesini anlatmak için dili kullanmasını sağlayan birleşimleri ve bu birleşimleri oluşturan anlık fiziksel aktiviteleri içerir. Saussure, dilin işleyiş kurallarına ulaşmaya çalışır bu da ancak somut konuşma biçimlerini, yani sözü inceleyerek gerçekleşebilir (Rıfat 1990: 16).

Gösteren + Gösterilen = Gösterge

Dilsel gösterge, bir işitim imgesi ve kavramdan oluşur. Gösterge, bir gösterenle bir gösterilenin birleşiminden oluşur. Gösterenler düzlemi anlatım, gösterilenler ise içerik düzlemini anlatır (Barthes 1979: 31). Saussure, dil göstergesinin, bir nesne ile bir adı birleştirmediğini, bir kavramla bir ses imgesini birleştirdiğini söyler. Örneğin "kedi" göstergesindeki "k", "e", "d", "i" harflerinden oluşan ses gösterendir. Gösterilen ise zihnimizde kedi ile ilgili oluşan imajdır. Saussure, buradan yola çıkarak "gönderge" hakkında bilgi verir. (Dağtaş 2003: 53) Gönderge, bir kavram hakkında her bireyin zihninde beliren farklı anlamlardır. Örneğin, kedi dendiğinde "sevimli hayvan", "pire torbası", "nankör" vb. farklı anlamların oluşması gibi (Tekinalp ve Uzun 2009: 141). Saussure'e göre bir gösterge bir diğer gösterge olmadan anlam taşımaz. Mesela, "kadın" göstergesi, "erkek" ve "çocuk" göstergelerinden ayrılma şekliyle belirlenir (Dağtaş 2013: 134). Saussure, bir sesle bir kavram arasında doğal bir bağ olmadığını söyler. Gösterge, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin toplumsal kabulünden doğar. Bu durum yapısalcı düşüncedeki yapı kavramıyla örtüşür. Gösterge toplum tarafından içselleştirildiğinde anlamlıdır (Dağtaş 2003: 52).

Eş Süremli ve Art Süremli Dil Analizi

Eş süremli dil analizi, belli bir topluluk tarafından kullanılan dilin, herhangi bir zaman dilimindeki durumunu analiz eder. Art-süremli dil analizinde ise, dilsel sistemde zaman içinde ortaya çıkan değişiklikler ele alınır. Dildeki yenilikler, dilin bireysel kullanımında, yani sözde ortaya çıkar. Bu yenilikler de dili yani la langue'ı değiştirir. Dil dışarıdan gelen etkilere karşı savunmasız olup, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki zamandan zamana değişebilir. Bunun nedeni göstergenin nedensiz oluşudur (Dağtaş 2003: 56).

Göstergebilim konusunda Saussure'ün çalışmalarından yola çıkan diğer kuramcı Claude Levi-Strauss'tur. Levi-Strauss, farklı kültürlerin benzer özelliklerini ele almıştır ve bunu yaparken farklı kültürlerdeki evrensel özellikleri Saussure'ün dil-söz ayrımındaki dile benzetmektedir. Saussure'e göre dil, o dili konuşanların içselleştirdiği ama açıkça anlatamadığı saklı kurallardan olur. Levi-Strauss a göre de kültür, o kültürü yaşayanın davranışına etki eden saklı kurallardır. Levi-Strauss bu kuralları bulmayı amaçlar (Dağtaş 2003: 59). Levi-Strauss'a göre kültür; dil, evlenme kuralları, sanat ve din gibi sistemlerin bütünüdür. Levi-Strauss kültürü çözümlemek için farklı toplulukların akrabalık sistemleri, mitleri ve yemek pişirme yöntemlerini ele almıştır.

Akrabalık Sistemleri

Akrabalık Sistemleri, eşyaların ya da insanların bir kültür içinde nasıl değiş tokuş edildiğini el alır. Levi-Strauss bunu "Akrabalığın Temel Yapıları" adlı eserinde ele alır. Örneğin kadın mübadelesi ile gerçekleşen evlilikler gruplar arası ilişkilerin sürdürülmesini kolaylaştırır. Bu evlilikler aynı zamanda gruplar arasında mal ve hizmetler gibi başka olgularında değiş tokuş edilmesini sağlar. Bu, tüm toplumlarda süregelen bir özelliktir. Aynı zamanda ensest ilişkiler de tüm toplumlarda tabu olarak görülür. Bu da farklı toplumların benzer özellikleri olduğunun göstergesidir (Nar 2014: 40).

Mitler

Mitler, bir toplumun dinsel ya da kahramanlıklarıyla ilgili geleneksel olarak yayılan ve süreç içinde değişen kurgusal hikayeleridir. Levi-Strauss farklı toplumların mitlerini inceler ve bu mitlerin içindeki ikili zıtlıkların tüm toplumlarda ortak olduğunu söyler: "iyi-kötü", "güzel-çirkin", "açlık-tokluk", "zengin-fakir" vb. Levi-Strauss mitlerdeki ikili zıtlıkların evrensel olduğunu söyler (Güngör 2018: 248). İnsan sonsuz sayıda zıtlık üretebilirken, doğada bu kadar kesin çizgiler yoktur. Bu bağlamda kuraldışı kategoriler ele alınabilir. Levi-Strauss bu kuraldışı

kategorilerden yola çıkarak, doğadaki ikili karşıtlıklar arasında aracılar olduğunu söyler. Örneğin, insanlar ve hayvanlar arasında kurt adam, ölüler ve canlılar arasında vampirler vb (Dağtaş 2013: 136).

Yemek Pişirme Yöntemleri

Levi-Strauss, "Çiğ ve Pişmiş" adlı eserinde, farklı toplumların ortak yemek pişirme yöntemlerini inceler. Çiğ ve pişmiş kategorileri kültürün karakteristiğini oluşturur; çiğ "doğal olan"ı vurgularken, pişmiş "kültürel olan"ı vurgular.

Levi-Strauss'un odağı ilkel mitlerin ortak yapılarıyken, göstergebilimin önemli kuramcılarından biri olan Roland Barthes ise çağdaş mitler olarak adlandırdığı popüler kültürün alt ögelerini çalışmıştır. Barthes'a göre, mitler ideolojiktir, sınıfsaldır ve amaçları kapitalist sistemi meşrulaştırmaktır. Barthes, bireyler mitin içindeki birbirleriyle ilintili kavramların anlamını görseler bile, mitin mitsel niteliğinin farkında olmadıklarını çünkü mitin egemen sınıfın değerlerini korumak adına kendini gizlediğinin altını çizmektedir (Dağtaş 2003: 64).

Barthes "Mitler" adlı eserinde, düz anlam, yan anlam, ideoloji ve mit kavramlarını ele almaktadır. Barthes, bu kavramları bir Fransız dergisinin kapağında gördüğü Fransız bayrağını selamlayan siyahî bir asker örneğiyle açıklar. Buna göre kapaktaki düz anlam siyahi askerin bayrağı selamlamasıdır. Yan anlam ise Fransa'nın büyük bir imparatorluk olup, hiçbir ayrım olmaksızın tüm yurttaşların ülkesini çok sevdiği ve sömürgecilik iddialarının yalan olduğudur. Burada dilsel anlamda gösterge "ülkesini seven siyahi asker"dir. Dilsel anlamın bu göstergesi, mitin gösterenidir. Yan anlam ise mitsel göstergenin gösterilenidir (Dağtaş 2003:67).

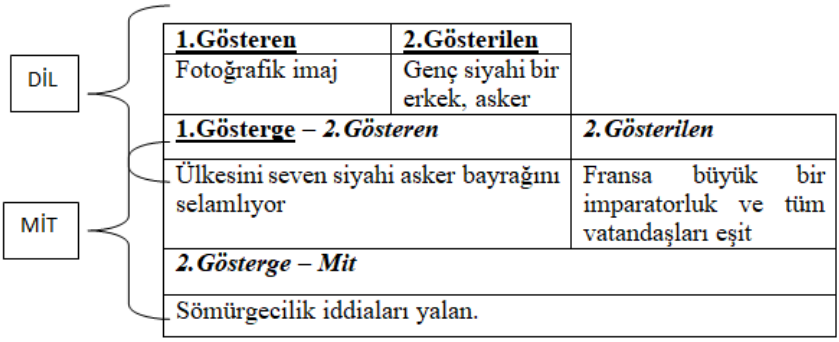

Şekil 1: Barthes'ın Mit Çözümlemesi (Barthes 1979:91)

Reklam ve Reklamlarda Rekabet

Şüphesiz ki dünya üzerinde insan topluluklarının oluşmasında en büyük etken iletişimdir. İletişim aracılığıyla toplum olma bilinci gelişmiş, dünya düzeni bugünkü şeklini almıştır. İletişim bireylerin birbirini anlamasını ve birbirlerine etki etmesini sağlayan bir etkileşim biçimidir (Brown, 1992. Aktaran: Erkan, 1998: 10). Reklam olgusu da, iletişimin bir uzantısı olarak, tıpkı iletişim gibi, kişileri etki altına alan, tanıtılan ürün, hizmet ve fikir gibi olguların mantıksal düzleme oturmasını sağlayan bir sistemdir.

Reklam, bir ürün veya hizmetin, geniş halk kitlelerine duyurulması amacıyla, kitle iletişim araçlarından yer ve zaman satın alınarak ve bu bedeli kimin ödemiş olduğu belirtilerek tanıtımının yapılmasıdır. Bir başka tanıma göre ise, "reklam, bir işin, bir malın veya bir hizmetin para karşılığında genel yayın araçlarında tarif edilerek, geniş halk kitlelerine duyurulması" (Ünsal, 1984: 12) şeklinde ifade edilmektedir.

Amerikan Pazarlama Birliği'nin (American Marketing Association) ise reklam tanımı "reklam veren tarafından bir ürünün, hizmetin veya fikrin, bedeli ödenerek, kişisel olmayan yollarla sunumu" olarak ifade edilmektedir. (http://elmaaltshift.blogspot.com/2006/08/birinci-blm-reklam-kavram.html).

Bu tanımlar doğrultusunda, reklamın mesajlar yoluyla bilgi sağlaması, kitle iletişim araçlarını kullanması, üretici ile tüketici arasında ileti oluşturduğu, ürün ve hizmetleri tüketicilerin zihnine girmesini sağladığı ve ikna edici bir iletişim yöntemi olduğu çıkarımları yapılabilir. Bu çıkarımlar kapsamında reklamın işlevleri iki madde ile açıklanabilir:

1.Reklamın ilk işlevi tüketiciyi bilgilendirmektir. Tüketicilerin, reklamdaki mal ve hizmet hakkında bilgi sahibi olup, bu bilgi ışında tutum ve davranışlarını reklamın amacına göre güçlendirmeleri ya da değiştirerek yeni tutum ve davranışlar oluşturmalarıdır.

2.Reklamın ikinci işlevi iknadır. Reklam, mal ve hizmet hakkında tüketiciyi belli bir davranışa yönlendirerek, tercihlerini reklamı yapılan mal ve hizmet için kullandırmaya çalışır (Erkan, 1998: 14).

Günümüzde reklamlar, rakip firmaların tercih edilmemesine yönelik içerikler üreterek tüketiciyi etkilemeye çalışmaktadır. Reklamın amaçları, ürün ve verilen hizmet hakkında hedef kitleye bilgi vermek, diğer rakiplere göre farklılık yaratmak, reklamı yapılan ürünü satın alama isteği yaratarak satışları arttırmak, ürünün kullanımı hakkında tüketicilere bilgi vermek, firmaların ürünlerle ilgili mesaj değişikliklerini tüketiciye ulaştırmak, marka imajı yaratarak marka değerini yükseltmek, hizmet ve üründeki kalite imajını korumak, işletmenin saygınlığını arttırmak ve tüketici

alışkanlıklarını değiştirmek şeklinde sıralanabilir. (https://reklam.com.tr/blog/reklamin-amaclari)

Reklam sürekli olarak yeni fikirlerin ve stratejilerin kullanılmasını gerektiren bir uygulama sanatıdır. Hedef kitlelerin kullanmakta olduğu bir ürünü satın almayı alışkanlık haline getirmelerinin ya da bir başka ürüne yönelmelerinin sebebi stratejik ve yaratıcı bir şekilde yapılandırılmış reklamlardır. (https://reklam.com.tr/blog/reklam-nedir)

Her markanın öncelikli amacı piyasadaki varlığını sürdürmek, geliştirmek ve bunu koruyabilmektir. Fakat rakiplerinin varlığı markalar için bu durumu zorlaştırmakta karşı konulamaz bir şekilde kendilerini bir rekabet içinde bulmaktadırlar. Rekabet "Günlük hayatta, belirli bir menfaat elde edebilmek amacıyla başkalarını geçmeye çalışmak ya da benzer konumda olan kişilere karşı belirli yararları temin etmek için üstünlük sağlama amacıyla yarışmak anlamlarında kullanılmaktadır" (Aktan ve Vural, 2004: 13). Rekabet konusu özellikle aynı alanda faaliyet gösteren markalar için bir baskı oluşturmakta ve markaları bu doğrultuda çalışmalar yapmaya zorlamaktadır. Bu noktada ise hem piyasadaki durumunu korumak hem de hedef kitlesindeki algısını koruyabilmek ve olumlu yönde değiştirebilmek adına markalar için rekabet üstünlüğü kurmak ve bu güce sahip olduğunu göstermek bir mecburiyet haline gelmektedir.

"Türkkan'a göre rekabet gücünün iki açılımı söz konusudur; Birinci açılımı pasif uçludur ve işletmenin karşılaştığı rekabet baskısı ile işletmenin bu rekabet karşısında ayakta kalma becerisinin ifadesidir. İkinci açılımı ise aktif uçludur ve aslında her işletmenin başarılı olma kriterinin göstergesi olarak gördüğü ve işletmenin piyasada baskı yaratabilme gücünün ifadesidir" (Ekmekçi, 2011: 48). Hedef kitleleri için markaların sahip olduğu gücü görmek markayı tercih etmede ve markaya karşı algısında önemli bir etken olmaktadır. Rakiplerine karşı böyle bir üstünlük sağlayan markalar hedef kitlelerinde markaya karşı pozitif bir tutum, saygı ve özdeşleştirme gibi unsurları sağlayabilmekte ve bu desteği de kazanarak rekabette bir adım daha öne geçmekte ve piyasada yerlerini sağlamlaştırmaktadırlar. Yani rekabet ortamında hedef kitle desteği de önemli bir unsur olmaktadır. Bunun literatürdeki karşılığı ise şudur; "Rekabet gücü, müşterilerin şirketin sunduğu mal ve hizmetleri alternatifleri karşısında tercih etmesini sürdürebilir bazda sağlayabilme yeteneğidir" (Taşkın ve Adalı, 2003: 84). Markalar arası rekabette hedef kitleyi bu denli önemli kılan şey ise, her markanın ulaşmak istediği yerin odak noktasında olmasıdır. Bir markayı marka yapan esas şey ne kadar çok kazandığı değil, rakipleri, hedef kitlesi ve çevresinde oluşturduğu algıdır. "Markanın ilgi odağı olmasını sağlayan, satışların getirdiği reklamdır" (Ries ve Ries, çev. Tayanç ve Tayanç, 2004:154).

"Markanın en önemli işlevi, bir işletmenin mal ve hizmetlerini diğerlerininkinden ayırmaktır. Marka, ürünler arasındaki farkı ortaya çıkararak tüketicinin ürün seçimini sağlıklı bir şekilde yapabilmesine olanak tanır. Bu noktada markanın rekabeti arttırıcı fonksiyonu ortaya çıkmaktadır" (Deniz, 2008: 27). Bu şekilde oluşan bir rekabet ortamında rakipleri üzerinde baskı kurmak isteyen markalar ise bunu hedef kitlelerine aktarırken çoğu zaman reklamları kullanmaktadırlar. Rekabet odaklı reklamlar incelendiğinde ise markaların rakipleri karşısında üstünlük kurma noktasında sıklıkla başvurulan yolun meydan okuma olduğu görülmektedir.

Araştırmanın Konusu

Geleneksel medyada yer alan reklamlarda markalar arası rekabet üstü kapalı bir şekilde işleniyor olsa da, yeni medyada ve bazı özel reklam alanlarında açıkça hedef kitleye aktarılmaktadır. Bu rekabet, markaların reklamlarında direkt olarak rakiplerine yer vermesiyle ortaya çıkmaktadır. Markalar bunu gerçekleştirirken, rakip firmalara karşı esprili, alaycı ve kendi üstünlüklerini gözler önüne seren bir dil kullanmaktadırlar. Bu çalışmada, bu duruma örnek teşkil eden reklamlar incelenecek, gösterge bilimsel analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Sorunu

Reklamlarda açık rekabetin incelendiği bu araştırmanın temel sorunları şöyledir:

1.Aynı sektörde faaliyet gösteren rakip markaların reklamlar yoluyla kurdukları iletişim nasıl şekillenmektedir?

2.Markalar arasındaki bu rekabet reklamlarda görsel ve dilsel olarak nasıl yansımaktadır?

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı aynı sektördeki rakip firmaların reklamlarındaki rekabetin iletişimsel anlamda nasıl sürdürüldüğünü görmek, bu iletişimde kullanılan görsel ve dilsel öğelerin kapalı mesajlarını saptamaktır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerden reklamlarda kullanılan görsel ve dilsel metinlerin rekabeti sağlamada ne kadar etkin olduğunu ortaya koymak açısından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

1.Çalışmaya dahil edilecek örneklemin kısıtlı olması.

2.Çalışılan konu hakkında literatürde daha önce yapılmış bir çalışma bulunmaması.

Araştırma Yöntemi

Araştırma konusunun doğası gereği bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımıyla gösterge bilimsel analiz yapılmıştır. Bu çalışmalar ile reklamlarda kullanılan görsel ve dilsel öğeler arasında karşılaştırmalar yapılıp, incelenen reklamlarla ilgili daha kapsamlı yorumlar yapılmıştır.

Araştırmanın Örneklemi

Yeni medyada yer alan ve rakip firma kullanımına yer vererek rekabetçi bir dil benimseyen on altı reklam incelenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracı olarak internetten faydalanılmıştır.

Veri Analizi

Göstergebilimsel analiz bağlamında, reklamlarda yer alan değişkenler ve kavramların ölçülmesi ve bunun sonucunda bir yoruma varabilmek için reklamlarda kullanılan görsel ve yazılı metinlerin altında yatan yan anlam ve mitler belirlenip yorumlanmıştır.

Araştırma Bulguları

1. Pepsi ve Coca-Cola Reklam Afişi

1.1. Pepsi Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Pepsi teneke kutusunun üzerine giydirilmiş kırmızı Coca-cola pelerini, Logo) Başlık (Korkunç Bir Cadılar Bayrağı Geçirmeniz Dileğiyle!)

Gönderge Sistemleri: Rakip markayı küçük görmek, Kendisini yüceltmek.

Mitler: Cadılar Bayramı

Analiz: Reklam metni, görsel metin ve başlıktan oluşmaktadır. Pepsi, Amerika'da genellikle çocukların korkunç kostümler giyerek kutladığı Cadılar Bayramı'nda, kendi kutusunun üzerine Coca-cola pelerini giydirmiştir. Bu görsel, başlık ile anlam sahibi olmaktadır. Başlığın temel iletisi rakip marka ile alay etmektir. Buna göre Pepsi, Coca-cola'yı korkunç bir imge yerine koymaktadır.

1.2. Coca-Cola Reklam Afişi

Gösterenler: Görsel metin (Pepsi teneke kutusunun üzerine giydirilmiş kırmızı Coca-cola pelerini, Logo) Başlık (Herkes Kahraman Olmak İster!)

Gönderge Sistemleri: Rakip markayı küçük görmek, Kendisini yüceltmek.

Mitler: Süper kahramanlar

Analiz: Reklamın görsel metni aynıdır. Coca-cola, Pepsi'nin reklamının yalnızca başlığını değiştirerek kendi lehine kullanmaktadır. Buna göre görsel metin, "Herkes Kahraman Olmak İster!" başlığıyla anlam kazanır. Pelerin bir süper kahramanlık göstergesidir. Pepsi kutusunun Coca-Cola pelerini giymiş olması, Coca-Cola'nın Pepsi'den üstün nitelikleri olduğunu göstermektedir.

2.Blackberry ve Apple Reklamı

2.1.Blackberry Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Hızla gelip elmayı delen bir karadut), yazılı metin (Dünya'nın ilk dokunmatik ekranı, Hiçbir şey ona yaklaşamaz.) İşitsel metin (Girişte duyulan bir tetik çekme sesi, sonrasında elektro gitar ve son kısımda birkaç kez tekrarlanan tek tuş piyano sesi)

Gönderge Sistemleri: Rakipsiz olmak, Hızlı olmak, Önde olmak, Güçlü olmak.

Mitler: --

Analiz: Reklam bir tetik çekme sesi ile başlamaktadır. Sonrasında Blackberry'nin simgesi olan karadut bir kurşun gibi ilerleyip Apple'ın simgesi elmanın içinden geçerek onu parçalamaktadır. Sonrasında karadutun daha yakın planda ve yavaş çekimde ilerlediği görülmektedir. Reklamın sonunda ise "Dünya'nın ilk dokunmatik ekranı" ve " Hiçbir şey ona yaklaşamaz." yazılı metinleri yer almaktadır. Bu reklama göre temel ileti Blackberry markasına ait teknolojinin Apple'ı yıkacak derecede ileri ve hızlı olduğu gösterilmektedir. Yazılı metinde çıktığı zaman Dünya'da çığır açan dokunmatik ekran teknolojisinin yaratıcısının Blackberry olduğunu vurgularken, Apple'ın bu teknolojiyi kullansa bile Blackberry'den önde olamayacağını göstermektedir.

2.2. Apple Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Hızla gelip elmaya çarpıp tanelerine ayrılan bir karadut), yazılı metin (Yalın Gerçekler) İşitsel metin (Girişte duyulan bir tetik çekme sesi, sonrasında elektro gitar ve son kısımda birkaç kez tekrarlanan tek tuş piyano sesi)

Gönderge Sistemleri: Rakipsiz olmak, Önde olmak, Güçlü olmak.

Mitler: --

Analiz: Reklam bir tetik çekme sesi ile başlamaktadır. Sonrasında Blackberry'nin simgesi olan karadut bir kurşun gibi ilerleyip Apple'ın simgesi elmaya çarparak parçalara ayrılmaktadır. Reklamın sonunda ise "Yalın Gerçekler" yazılı metni yer almaktadır. Bu reklama göre temel ileti Blackberry'nin Apple'ı geçecek güçte olmadığı, hatta teknoloji bağlamında Apple'ın yanına bile yaklaşamayacağı anlatılmaktadır. Yazılı metin de görsel metni destekler biçimde, gerçeğin aslında bilindiğini anlatmaya çalışmaktadır.

3.Audi Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Dört adet anahtarlık ve onlara tek tek halkalarıyla asılan araba anahtarları), yazılı metin (Bir arabadan beklentiniz nedir? Tasarım? Konfor? Güvenlik? Sportiflik? Sadece tek bir arabada? Audi logosu), işitsel metin (sakin ve gizemli bir müzik)

Gönderge Sistemleri: Rakipsiz Olmak, En iyisi olmak,

Mitler: --

Analiz: Reklam siyah bir arka planda "Bir arabadan beklentiniz nedir?" metni ile başlamaktadır, daha sonra boş olan dört adet anahtar askılığı görülmektedir ve bu askılara tek tek diğer markalara ait olan araba anahtarları halkalarıyla asılırken, her bir anahtarın asılması esnasında "Tasarım?", "Konfor?", "Güvenlik?" ve "Sportiflik" metinleri ekranda belirmektedir. Askılara asılan anahtarların halkaları birbiri içinde geçmiş dört halkadan oluşan Audi logosunu oluşturmaktadır. Bu ifadelerle Audi, diğer markaların övünmekte olduğu tekli özelliklerin hepsini birden kendi markasında barındırdığını göstermeye çabalamaktadır. Sonrasında siyah arka planlı ekranda çıkan "Sadece tek bir arabada?" metni de bu anlamı desteklemektedir. Hemen arkasından çıkan Audi logosu da önceki soru metninin cevabı niteliğindedir.

4.Audi ve BMW Reklamı

4.1.Audi Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Beyaz arka plan üzerine Audi marka siyah sedan otomobil), yazılı metin (Sıra sende, BMW)

Gönderge Sistemleri: Önde olmak

Mitler: --

Analiz: Reklam metni görsel ve yazılı bir metinden oluşmaktadır. Billboard üzerinde beyaz arka planda, siyah bir araba kullanan Audi, anlamı yazılı metinle "Sıra sende Audi" metni ile pekiştirmektedir. Buna

göre, Audi en kaliteli arabasını gösterirken, BMW'den daha iyi bir iş çıkardığının altını çizmektedir ve açıkça BMW'a meydan okumaktadır.

4.2.BMW ve Audi Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Siyah arka plan üzerine BMW marka beyaz sedan otomobil), yazılı metin (Şah mat)

Gönderge Sistemleri: Kazanan taraf olmak, Daha güçlü olmak.

Mitler: --

Analiz: Reklam metni görsel ve yazılı bir metinden oluşmaktadır. Önceki Audi reklamının yanındaki boyut olarak daha büyük olan başka bir billboard üzerinde yayınlanan bu reklam, BMW'nun Audi'nin meydan okumasını dikkate aldığını göstermektedir. BMW, Audi'nin meydan okumasını bir satranç oyununa benzeterek bunu yazılı metinle "şah mat" yazarak ifade etmektedir. Buna göre BMW satranç oyununda kazanarak, kalite bağlamında Audi'yi yendiğini anlatmaktadır.

5.BMW ve Mercedes Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Yol üzerinde ilerleyen Mercedes'e ait siyah bir araba taşıma kamyonu üzerinde BMW'a ait arabalar), yazılı metin (Mercedes de keyifli bir sürüş deneyimi yaşatabilir.)

Gönderge Sistemleri: Üstünlük

Mitler: --

Analiz: Reklam metni görsel ve yazılı bir metinden oluşmaktadır. Afişte yol üzerinde ilerleyen Mercedes'e ait siyah bir araba taşıma kamyonu üzerinde BMW'a ait BMW burada Mercedes'i kendisine hizmet eden, kendisinden düşük statüde olan bir konuma sokmaktadır. Yazılı metin de, "Mercedes de keyifli bir sürüş deneyimi yaşatabilir." diyerek bu anlamı destekler niteliktedir.

6.BMW ve Jaguar Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (gri Jaguar marka bir otomobil önü ve gri BMW markalı otomobil önü)

Gönderge Sistemleri: Üstünlük, Güç.

Mitler: --

Analiz: Reklam metni sadece görsel metinden oluşmaktadır. Afişte gri Jaguar markalı otomobilin ön tarafı az bir yer kaplamaktadır. BMW markalı otomobil ise Jaguar otomobil ile burun buruna şekilde konumlandırılarak daha çok yer kaplamaktadır. Burada BMW'nun

Jaguar'a meydan okuduğu, ondan daha güçlü bir teknolojiye sahip olduğu için kendi markasına çok güvendiği ve Jaguar markasından korkmadığı anlatılmaktadır.

7.BMW ve Audi Reklamı

7.1. BMW Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (BMW marka sedan otomobil), Yazılı metin (2006 Güney Afrika yılın otomobili ödülünü kazanan Audi'ye tebrikler, 2006 Dünya yılın otomobili ödülü kazananından)

Gönderge Sistemleri: Üstünlük

Mitler: --

Analiz: Reklam metni görsel ve yazılı bir metinden oluşmaktadır. Afişte BMW'a ait gri bir otomobil yer almaktadır. Reklam yazılı metin ile anlam kazanmaktadır. BMW 2006 yılında dünyada seçilmiş otomobil olduğunu yazarak Audi üzerinde üstünlüğünün olduğunu vurgulamaktadır. Audi'yi tebrik ederek, onun bir nebze de olsa iyi bir teknolojisi olsa da BMW'nun ondan kat kat daha kaliteli olduğunu anlatmaktadır.

7.2.Audi Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Siyah bir fon üzerinde spot ile aydınlatılmış siyah Audi marka otomobil), yazılı metin (2006 Dünya Otomobil Ödülünü Kazana BMW'a Tebrikler, 2000-2006 Yıllarında Ard arda 6 kere Le Mans Yarışları Kazananından)

Gönderge Sistemleri: Üstünlük

Mitler: --

Analiz: Reklam metni görsel ve yazılı bir metinden oluşmaktadır. Afişte tam ortada Audi marka bir otomobil yer almaktadır. Reklam yazılı metin ile anlam kazanmaktadır. Audi, BMW'i tebrik etse de, aslında daha önemli ve değerli bir yarışın kazanını olduğunu söylerken üstünlüğünün altını çizmektedir.

8.Subaru Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Mavi bir gökyüzü ve yer, yol üzerinde mavi bir Subaru otomobil), yazılı metin (Güzellik yarışmalarını kazanan Audi ve BMW'e aferin, 2006 Uluslar arası Yılın Motoru Ödülü Kazananından)

Gönderge Sistemleri: Üstünlük

Mitler: --

Analiz: Reklam metni görsel ve yazılı bir metinden oluşmaktadır. Afişte, büyük ve hızla gittiği belli olan Subaru otomobil yer almaktadır. Reklam yazılı metin ile anlam kazanmaktadır. Subaru bu metinle, Audi ve BMW'nin atışmalarıyla alay ederken, kendisinin onlardan daha üstün olduğunu çünkü yılın en iyi motoru ödülünün sahibi olarak onlara fark attığını ifade etmektedir.

9.Bentley Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (siyah bir arka plan, koyu renk deri bir koltuk, koyu renk takım elbise giymiş el hareketi yapan bir adam, Bentley logosu)

Gösterge sistemleri: Üstünlük, umursamama.

Mitler:...

Analiz: Reklam sadece görsel metinden oluşmaktadır. Bentley bu reklam metniyle rekabet içinde olan diğer arava markalarını umursamadığını ve en iyinin kendileri olduğunu ifade etmektedir.

10.Burger King Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Bir Burger King restaurantı ve mutlu bir çalışan, Burger King logosu, McDonalds maskotu)

Gösterge sistemleri: Üstünlük, rakibi küçük görme.

Mitler:...

Analiz: Reklam sadece görsel metinden oluşmaktadır. Burger King bu reklam metni ile en yakın rakibi olan McDonalds'ın kendisinin üstünlüğünü kabul ettiğini ve Burger King'i tercih ettiğini ifade etmektedir.

11.Pepsi Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Coca-Cola teneke kutusu, Pepsi teneke kutusu, mavi arka plan, pipet).

Gösterge sistemleri: Üstünlük, rakibi küçük görme.

Mitler:...

Analiz: Reklam sadece görsel metinden oluşmaktadır. Mavi arka plan Pepsi'nin rengi ile bütünleşmiş halde, kırmızı olan Coca-Cola ise metinde eğreti şekilde durmaktadır. Pepsi'nin kutusunda yer alan pipet olması gerektiği gibiyken, diğer pipet Coca-Cola kutusuna girmeyi istememektedir. Pepsi bu reklam ile doğru olan tercihin kendisi olduğunu ifde etmektedir.

12.Fedex Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Mavi bir gökyüzü, iki yanı yeşillik olan bir kara yolu, Ups araçlarını taşıyan bir Fedex aracı).

Gösterge sistemleri: Üstünlük, rakibi küçük görme.

Mitler:...

Analiz: Reklam metninde Fedex aracının mavi bir gökyüzü ve iki yanı yeşillik olan bir karayolunda ilerlemesi Fedex için herşeyin yolunda olduğunuve Fedex aracının iki Ups aracını taşıması ise rakibinin Fedex'in üstünlüğünü kabul ettiğini ve kendisinin de Fedex'i tercih ettiğini ifade etmektedir.

13.Nikon Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Nikon ile çekilen bir fotoğraf, koyu renk mobilyaların yer aldığı bir yatak odası, bir kadın, hayaletler).

Gösterge sistemleri: Üstünlük, uzmanlık.

Mitler:...

Analiz: Reklam metninde Nikon ile bir fotoğraf çekilmektedir. Fotoğraf makinesinin ekranında yatak odası ve poz veren kadın dışında hayaletler de yer almaktadır. Nikon bu reklam ile hayaletleri bile tespit edebildiğini göstererek yüz tanıma sisteminde uzman ve rakiplerinden üstün olduğunu ifade etmektedir.

14.Lumix Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Açık ve koyu gri arka plan, hamile bir kadın, siyah ve gri Lumix fotoğraf makineleri).

Gösterge sistemleri: Üstünlük

Mitler:...

Analiz: Reklam metninde açık gri bir arka plan önünde poz veren hamile bir kadın yer almaktadır. Lumix bu reklamda hamile kadının yüzüne ve karnındaki bebeğine odaklanarak Nikon'a gönderme yapmaktadır.

15.Audi Quattro Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Virajlı bir yol, şarampole devrilmiş bir BMW, normal seyrinde ilerleyen bir Audi Quattro), yazılı metin (Bir Quattro sahibi değilseniz, başınıza bunlar gelebilir).

Gösterge sistemleri: Üstünlük, rakibi küçük görme.

Mitler:...

Analiz: Reklam metninde virajlı bir yolda Audi Quattro normal seyrinde ilerken, BMW ise şarampole devrilmiş şekilde yer almaktadır. Audi bu reklam metni ile Audi Quattro'nun yol tutuş özelliğinin BMW karşısında üstün olduğunu ve Audi Quattro'nun BMW ile yaşanan bu durumu yaşatmayacağını ifade etmektedir.

16. BMW Reklamı

Gösterenler: Görsel metin (Yağmurlu bir hava, ıslak yol, ağaca çarpmış bir Audi Quattro, BMW logosu), yazılı metin (Bir Quattro sahibiyseniz, başınıza bunlar gelebilir).

Gösterge sistemleri: Üstünlük, rakiple dalga geçme, intikam.

Mitler:...

Analiz: Reklam metninde Audi Quattro yağışlı havadan dolayı ıslak yolda yol hakimiyetini kaybetmiş ve bir ağaca çarpmıştır. Kendisi ile yol hakimiyeti konusunda dalga geçen BMW bu reklam ile bir Quattro'ya sahip olunması halinde bu durumun yaşanabileceğini ve intikamını aldığını ifade etmektedir.

SONUÇ

Markalar, hedef kitleleriyle iletişim kurmak, ürün hizmet ve fikirlerini tanıtmak ve onları etkileyebilmek adına reklamları kullanmaktadırlar. Bu kapsamda sürekli yeni reklam stratejileri üretilmekte ve rakip firmalara karşı üstünlük kurmak adına reklamlarda rekabetçi bir dil kullanımına gidilmektedir.

Markalar arası rekabetin gittikçe arttığı günümüzde, markaların temel hedefi çok kazanç sağlamaktansa, piyasadaki yerini koruyabilmek şeklini almıştır. Rakiplerine karşı rekabet edecek güce sahip olduğunu göstermek isteyen markalar, alaycı bir dil kullanarak, rakip marka isimlerine de yer verip, kendi markalarının en iyisi olduğu mesajını vermektedirler. Bu tarz rekabet odaklı reklamlar, hedef kitle üzerinde markayı tercih etme ve markaya karşı olumlu bir algı oluşturmaktadır. Ayrıca, hedef kitle tarafından rakiplerine karşı üstün kabul edilen bir marka, o kitlenin markaya saygı duymasına ve kendini markayla özdeşleştirmesini sağlamaktadır.

Bu çalışmada, gelişmiş ülkelerde yer alan tanınmış markaların rekabet odaklı bir dil kullanılan reklamları göstergebilimsel analizle incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, reklamların görsel ve yazılı metinlerinin yan anlamları çerçevesinde, meydan okuma, saldırgan bir tutum, alaycı bir üslup ve esprili bir yaklaşım görülmüştür. İncelenen reklamlarda, gelişmiş ülkelerde aynı sektörde faaliyet gösteren markaların, üstünlük kurma adına reklamlarda açık rekabete sıkça başvurdukları görülmektedir.

KAYNAKLAR

Aktan, C. C. ve ark. Vural, İ. Y. Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Rekabet Dizisi: 1, 2004.

Barthes, R. Göstergebilim İlkeleri. Berke Vardar, Mehmet Rıfat (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Çakı, C. Mitinglerin Propagandadaki Rolü: Nürnberg Mitingleri'ne Ait Fotoğrafların Göstergebilimsel Analizi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı:5, 59-79, 2018

Dağtaş, B. İletişim Kuramları. Erkan Yüksel (Ed.), *Dilbilimsel ve Göstergebilimsel Yaklaşımlar* (s. 132-155). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013

Dağtaş, B. Reklamı Okumak. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003

Deniz, E. Markalaşma ve Reklam. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2008.

Ekmekçi, A. K. Küreselleşmenin İşletmelerin Yönetimi Üzerindeki Etkisi. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2011.

Erkan, E. (1998). Reklam, Reklamcılık, Siyasal Reklam Ve Kampanya Oluşumu: Kampanya Oluşumunda Refah Partisi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, N. İletişim Kuramlar ve Yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018

Nar, M. Ş. Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi,* sayı:*27*, 29-46, 2014

Ries, A. ve Ries, L. (çev. Tayanç, N. K. ve Tayanç, D.). Markaların Evrimi. İstanbul: Mediacat Kitapları, 2004.

Taşkın, H. ve ark. Adalı, M. R. Teknolojik Zeka ve Rekabet Stratejileri. İstanbul: Değişim Yayınları, 2003.

Tekinalp, Ş. ve ark. Uzun, R. İletişim Araştırmaları ve Kuramları. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2013

Ünsal, Y. Bilimsel Reklam ve Pazarlamadaki Yeri. İstanbul: Başkent Ofset, 1984

WEB

Yıldız, F., Reklam Kavramı https://elmaaltshift.wordpress.com/2006/08/29/birinci-bolum-reklam-kavrami-devam/ (er. tar: 24.12.2018)

Karaca, M. E., Reklam Nedir? https://reklam.com.tr/blog/reklam-nedir (er. tar: 24.12.2018)

Karaca, M. E., Reklamın Amaçları https://reklam.com.tr/blog/reklamin-amaclari (er. tar: 24.12.2018)

Rekabet Temalı Reklamlar https://www.vikilist.com/dev-markalarin-karsilastimali-18-reklam-savasi-297

Bölüm 8

KURUM İÇİ İLETİŞİMDE RIZANIN İNŞASI VE MOTİVASYON

Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ, Amasya Üniversitesi, Halkla İlişkiler

Giriş

Kurum içi iletişim ya da iç halkla ilişkiler olarak adlandırılan uygulamalar, sadece yönetici ile çalışan ilişkisini düzenlemekle kalmamakta, aynı zamanda çalışanların kurum içi rollerini belirleme, performans/fayda ilişkisini dizayn etme ve bütüncül olarak işletmenin performansını yükseltme gibi etkilere de sahip bulunmaktadır (Smith ve Mounter, 2008: 21). Dolayısıyla iç halkla ilişkiler uygulamaları her ne kadar kurum içi performans ile ilgili görünse de kurumun topyekûn performansı için belirleyici bir konumda bulunmaktadır.

Bu çalışma örgütsel hedeflere ulaşmak için kurumların öncelikli olarak odaklanmaları gereken unsurun çalışanlar olduğunun altını çizmekte ve çalışanlar ile kurulan ilişkilerin niteliğinin örgütsel çıktının niteliğini belirlediği iddiasını taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde halkla ilişkiler, ilişki yönetimi, ikna, kurum kültürü, iç hedef kitle kavramları ve birbirleri ile ilişkileri düzeyinde tartışılmakta, örgütsel başarı ve rıza imalatı için kullanılan motivasyon tekniklerine yer verilmektedir. Kavramsal düzeyde yapılan tartışmadan sonra işletme yöneticilerinin çalışanları ile ilişkilerini düzenlemek için önerilerin yer aldığı sonuç bölümü ile çalışma nihayetlendirilmektedir.

1. Halkla İlişkiler ve İkna İlişkisi

Küreselleşme, modernleşme, sosyolojik ve teknolojik değişimler birçok alanda dönüşüm yaratırken, "bu dönüşüm işletmeler özelinde ürünlerin, sistemlerin ve süreçlerin sürekli geliştirilmesi yönünde baskı yaratma şeklinde ortaya çıkmıştır" (Jones, 2005: 929). Bu durum özellikle yirmi birinci yüzyıl ile örgütleri yönetimsel anlamda değişimler yapmaya zorlamıştır. Örgütsel yenilenme yönündeki en büyük değişim iletişimsel politikalar temelinde olmuştur. Kinicki ve Kreitner (2003: 9), bu değişimin örgütleri kurum içi ilişkilerde dikey iletişimden çok yönlü iletişime, kriz yönetiminde sorunun müsebbibini aramak yerine pratik çözüme odaklanan, çalışanlar arası iletişimde ise rekabetçi (win-lost) iletişimden işbirlikçi(win-win) iletişime doğru evrilttiğini ifade etmektedir. Böylelikle kurum içi iletişim, özellikle katı hiyerarşik yapılanmaya sahip örgütlerde idari kararların alınıp, çalışanlara ibraz edilmesinden, yani tek yönlü bir iletim sürecinden, daha demokratik ve daha simetrik yani alıcının da kaynak kadar aktif olduğu feedback sürecini ön plana alan bir forma dönüşmeye başlamıştır.

Literatürde 100'den fazla hakla ilişkiler tanımı bulunmaktadır. Bu tanımların ortak noktası halkla ilişkilerin işlevleri arasında; bir örgüt ile kamuoyu arasında sempati oluşturmak, kamu ile yönetim arasında işbirliğini dizayn etmek, sağlıklı iletişim çabaları ile kaynak ile alıcı arasındaki

tanışıklığı sağlayarak destek yaratmak olarak belirlenmektedir. Tüm bu işlevler esasen tek bir temel, rızanın inşası üzerinde yükselebilmektedir. Halkla ilişkiler mesleğinin öncülerinden Edward Bernays'in psikanalist Sigmund Freud'dan feyiz alarak yaptığı çalışmalardan beri yani neredeyse bir yüz yıldır halkla ilişkiler mesleği içeriğinde bir rıza inşası özelliği barındırmaktadır. Halkla ilişkilerin bu özelliği hem kurumsal hem de toplumsal hayatta önemli bir konumda bulunmasına yol açmaktadır. Zira bir kurumun toplumla bütünleşme yönünde sarf ettiği çabaların tümünü içine alan halkla ilişkiler (Sabuncuoğlu, 1991: 7), aynı zamanda toplumun da bütünleşebilmek adına ikna edilmesini içermektedir. Toplumları psikolojik kitle olarak tanımlayan Le Bon (1999: 22), toplumu oluşturan bireylerin her ne kadar yaşam tarzları, kimlikleri yahut yetenekleri benzer olsa da onları bir arada tutanın sahip oldukları kolektif ruh olduğunu dile getirmektedir. Halkla ilişkiler kavramında bahsi geçen halk mevhumu bu anlamda kitlesel grupları ifade etmektedir. "Halk, halkla ilişkiler işlevi açısından değerlendirildiğinde etkilenmeye açık insan toplulukları olarak belirmektedir" (Kocabaş vd., 2004: 78). Böylelikle halkla ilişkiler, kamuoyunun potansiyel etkilenme oranını ve faaliyetlerin etkilerini değerlendirme işlevi de görmektedir (Kalender, 1999: 27). Etki yaratılmak istenen insan gruplarını ikna etme konusunda açılımlar sunabilen halkla ilişkiler uygulamaları bu özelliği nedeniyle hem kurumsal, hem de toplumsal hayatta vazgeçilmez bir konumda bulunmaktadır.

Toplumsal değişimlere adaptasyon bireysel düzeyde, kolektif düzeyde olduğundan daha zordur. Bu aşamada "halkın bir yeniliğe, bir sosyal değişime uymasında ve buna alışmasında halkla ilişkiler uygulama sanatının kullandığı yol, halkı inandırmadır" (Asna, 2006: 37). Burada bahsi geçen inandırma kandırma anlamında değil, ikna etme olarak değerlendirilmelidir. Zira halkla ilişkiler uygulamaları özünde dürüstlük ve şeffaflık ilkesinden hareketle hayata geçirilmektedir. Psikologlara göre tarih boyunca insanlara bir şey yaptırmanın üç yolu olmuştur. Bunlar çeşitli vaatler, anlık ödüller vb. üzerine kurulu "satın alma", psikolojik ve fiziksel tehdit yaratma üzerine kurulu "zor kullanma" ve rıza imalatı üzerine kurulu "ikna etme"dir. Satın alma ve zor kullanma etik olmayan yollardır, kısa vadede etkilidir, fakat uzun vadeli bir çözüm değildir (Breisch, 1999). İknada ise teklif edilenin hem teklif eden, hem de teklif edilen için kazanç getirdiğine yönelik rasyonel dayanaklar dürüstçe sunulmaktadır. Halkla ilişkiler ikna yolu ile halkı inandırmaktadır.

İknanın oluşturulmasında halkla ilişkiler proaktif bir konum alarak, hedef kitleyi kuruma ilişkin olumlu düşünmeye yahut davranmaya yönelik felsefeler oluşturmaktadır (Hutton, 2004: 13). Bahsi geçen halkla ilişkiler felsefeleri en dar haliyle; "toplumsal normlara, kitlesel yaklaşımlara ve bireysel tutumlara yönelik hassasiyet taşıma, örgütün politikaları,

standartları ve kurum kimliği ile eylemleri uyum içinde sunma ile ikna için iletişim ve katılımcı yolların kullanılmasından oluşmaktadır (Paksoy, 1999: 28- 29). Bu anlamda iknanın yaratılması iletişim alanı ile psikoloji alanının biraradalığından güç alan ilişki yönetimi uygulamaları ile gerçekleşmektedir.

2. Halkla İlişkilerde İlişki Yönetimi

İlişki yönetimi, temellerini psikoloji ve iletişim alanlarından alan bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Bu nedenle ilişki yönetimi bahsi geçen iki alanın da terminolojisinde yer almaktadır. İletişim yönetiminin sağlıklılığı ve sürekliliğine bağlı olarak ortaya çıkan ilişki kavramının idaresi olarak kabaca ifade edilen ilişki yönetimi; esasen bir kurum yahut organizasyon ile ondan etkilenenler arasında karşılıklı çıkarların oluşturulması ve bu bağlamda değerlerin ve bakış açılarının netleştirilmesi amacı ile hareket edilen bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. İlişki yönetiminde temel amaç karşılıklı güven, uzlaşma, işbirliği tesis ederek her iki tarafın da kazanmasının sağlanmasıdır (Hutton, 2004: 16).

Halkla ilişkiler perspektifinden ilişki kavramı uzun vadeli ve sürdürülebilir iletişimler ile oluşan, iletişime dâhil olan tüm tarafların sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yararlar sağladığı ve tüm tarafların birbirine sempati beslediği durum olarak tanımlanmaktadır (Ledingham ve Bruning, 1998: 62). İlişki kavramının doğası gereği süreklilik ve güven tesisi de ilişki yönetiminin birincil öncelikleri arasında bulunmaktadır.

Ledingham ve Bruning'e (1998: 56) göre halkla ilişkiler alanı tarafından yürütülen ilişki yönetimi etkinliklerinden kurum ile hedef kitlesi arasındaki karşılıklı ilişkilerin yaratılması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi beklenmektedir. Benzer şekilde Center ve Jackson da (2003: 2) halkla ilişkilerin temelinin ilişki yönetimi olduğunu ve tüm uygulamalarda istenilen sonucun alınmasının hedef kitle ile kurulan pozitif ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Bruning son dönem çalışmalarında (2000: 438) halkla ilişkileri iletişimden ilişkilerin başlatılması, geliştirilmesi ve sürdürülmesinde stratejik olarak yararlanmakta olan bir yönetim fonksiyonu olarak tanımlamaktadır.

İlişki yönetiminin sağlıklı bir biçimde işlediğinin ilk göstergesi memnuniyet değerlendirmeleri ve davranışlar gibi kurumsal çıktılar olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer gösterge hedef kitlenin yaygın ilgisi ve ortak amaçlarının kurumun vizyon ve misyonu ile örtüşmesidir. Üçüncü gösterge ise kurum ile hedef kitlesi arasında karşılıklı faydanın gelişimin gözlenebilir boyutta olmasıdır (Bruning vd. 2004: 435-436).

İlişki yönetiminde temelde iki taraf vardır. Bunlardan biri kurum diğeri ise kurumun hedef kitlesidir. İletişim, işletme, yönetim ve organizasyon

alanlarındaki çalışmalar genel olarak kurumun hedef kitlesi ile ilişki kurma biçimine yönelik yoğun araştırmalar yapmaktadır. Fakat bahsi geçen hedef kitle genellikle kurumun dış hedef kitlesi olan müşterileri ile ilişkileri düzeyinde ele alınmaktadır. Müşteri İlişkileri Yönetimi (Costomer Relationship Management) kavramı kurumların dış müşterileri ile bağlantılı olarak ele alınmakta kurumun çalışanları ilişkileri ile ikinci planda kalmaktadır.

Yegâne sebep olamamakla beraber, kapitalizmin gelişiminin büyük orandaki etkisiyle kurumların büyük bir bölümü yeni müşteri kazanma ve mevcut müşteriyi elde tutmayı odak noktalarına aldıklarından; tüketicilerin özel ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik üretim ve hizmet sunmaya, tüketicinin tatmin beklentisine yönelik reklam ve pazarlama yapmaya, tüketicinin istek ve şikayetleri temelli satış sonrası destek hizmeti sunmaya çalışmaktadır. Bahsi geçen bu süreçte kurum içi ilişki yönetimi öncelikli görülmemekte, kısmen göz ardı edilmektedir. Oysaki müşteri ilişkileri yönetimi kavramı sadece kurum dışı hedef kitleyi işaret etmemektedir. "İşletmeler, hem işletme dışındaki tüketicilerin, hem de işletme içindeki müşterilerin memnuniyetlerini sağlamadıkları sürece başarılı olamayacaklardır" (Pfau vd., 1991: 9). Dolayısıyla ilişki yönetimi kavramı kurum dışı hedef kitleye odaklandığı kadar, kurum içi insan kaynağının da "iç müşteri" olarak değerlendirildiğinin farkında olarak bu kitle ile pozitif ilişki kurma yönünde çabalara girişmeyi de kapsamaktadır.

Kurum içi iletişim olarak da değerlendirilen iç hedef kitle ile ilişki yönetimi, hedeflerine ulaşmak isteyen kurumlarda özellikle kurum yöneticilerinin sistemli olarak uygulaması gereken bir gerçekliktir (Türk, 2003: 202). Zira yapılan araştırmalar, dış hedef kitlesinden amaçladığı performansı alan kurumların, iç hedef kitlesi ile güçlü ilişkilere sahip kurumlar olduğunu göstermektedir. Dış hedef kitlenin memnuniyeti kurum çalışanları ve farklı departmanlar arasındaki uyumlu takım çalışması ile işbirliğine ve samimiyete dayanan ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Pfau vd., 1991:10). Benzer şekilde Center ve Jackson da bir organizasyonun hedeflerine ulaşmadaki başarısını, müşteri tatmini ile birlikte çalışan tatminine bağlamaktadır. Onlara göre (2003: 28-29), örgüt içi sağlıklı iletişim, daha az iş bırakma, daha yüksek oranda verimlilik ve daha az hata anlamına gelmektedir. Bu da müşteriye kalite olarak yansımaktadır.

3. İç Hedef Kitle ile İletişim

Günümüzde dış hedef kitle kadar iç hedef kitle ile de iyi ilişkilere sahip olmanın kurumsal hedeflere ulaşma şansını yükselttiği bilinmektedir. Özellikle "iç hedef kitlenin desteğini almak, kurumların devamlılığı ve bireylerin bir arada hareket etmelerini sağlamak için önemlidir" (Karsak,

2011: 222). "İş dünyasının maksimum verimlilik ve sıfır hata yaklaşımı, insanların yeniden sadece üretim aracı olarak kabul edilmesi için bir tehdit unsuru haline dönüştürürken, çalışanların memnuniyetinin kurumlara kazanım olarak döneceği gerçeği, çalışanlarla iletişimin önemsenmesinin ardındaki itici güç olarak iletişim stratejistlerinin asla gözden kaçırmaması gereken bir olgu olarak halkla ilişkiler zincirinin önemli bir halkası haline gelmiştir" (Peltekoğlu, 2012: 525). Bu bağlamda kurum içi iletişim uygulamalarına her geçen gün daha fazla odaklanılmaktadır. Bu uygulamaların başında kurum kültürü oluşturma ve sürdürebilme bulunmaktadır.

Kurum kültürü, Deal ve Kennedy'e (1982) göre, kurumun savunduğu baskın değerlerin çalışanlar tarafından özümsenmesi olarak kısaca ifade edilmektedir. Smircich (1983: 342) ise kurum kültürünü üyelerinin paylaştığı değerleri, sosyal idealleri ve inançları temsil eden ve kurumu bir arada tutan sosyal ya da normatif bağlayıcı olarak tanımlamaktadır. Peltekoğlu'na (2012: 591) göre kurum kültürü bahsedilen tanımlamalardan daha kapsayıcı bir olgu olarak "kurumsal kimliği ve kurumsal imajı oluşturan güç" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda kurum kültürü oluşturmak ve sürdürmek için kurum yöneticilerinin çalışanların desteğini almak konusunda devamlı bir çaba içinde bulunması gerekmektedir. Zira "lider ile kurum personeli arasındaki iletişimin güçlü olması, kurum kültürünün de güçlü olduğunu yansıtmaktadır" (Dale, 1999: 10). Kurum kültürünün güç kültürü, rol kültürü, görev kültürü ve kişi kültürü bileşenlerinden oluştuğunu ifade eden Vural(2016: 1-3) "kurum kültürünün çalışanlara ve örgüte yeni katılanlara aşılanmasında temel değer ve inançların benimsetilmesinde halkla ilişkiler birimine ve yöneticilerine büyük görev düşmekte" olduğunun altını çizmektedir.

Kurum kültürüne dayalı bir kolektif ruhun inşası, hem çalışanların hem de yöneticilerin fayda sağladığı bir iş ortamı yaratılmasını sağlamaktadır. Bu aşamada yürütülen politikalarda ve alınan kararlarda çalışanların desteğinin alınması önemli bir konumda bulunmaktadır. Zira "çalışanların desteğinin alınması örgüt içinde yaşanması olası çatışmaları engelleme ve iç hedef kitleyi ortak amaçlar doğrultusunda birleştirebilme gücüne sahiptir "(Karsak, 2011: 222). "Çalışanların hizmet verdikleri kuruluştan maddi (para, ödül) beklentileri kadar, manevi (saygınlık, statü kazanma gibi sosyal ve iş doyumu elde etmek, takdir edilmek gibi psikolojik) beklentileri de vardır" (Peltekoğlu, 2012: 525). Kurumsal düzlemde çalışanların bu beklentilerini karşılamak için işletme yöneticilerin göz önünde bulundurması gereken unsurları Pfau vd., (1991: 10-12),

-İç müşteri olarak nitelenen çalışanları bireysel olarak tanımak ve sorunlarını kişisel olarak ele almak,

-Çalışanların gereksinimlerinin farkında olmak ve bu doğrultuda stratejiler geliştirmek,

-Yapılan plan ve alınan kararlarda gerçekçi amaçlar belirleyerek, iç müşterilerin de katkı sunmasını sağlamak,

-İç müşterilerin ilerleme kaydetmesini engelleyecek nedenlerin kurum içinde ortadan kaldırılmasını sağlamak,

-Sorunlar karşısında çözüm odaklı ve açık iletişim kurmak,

-Motivasyonu artıracak adil bir ödül politikası oluşturmak olarak sıralamaktadır.

4. Örgütsel Motivasyon

Bireylerin davranışlarını belirleyen etmenler çeşitlilik göstermektedir. Psikolojiye göre bunlar sırasıyla ihtiyaç ve motivasyon, sosyalizasyon süreci, kişilik, algılama, tutum ve inançlar olarak sınıflandırılmaktadır (İnceoğlu, 2004: 112). Bireyin bir davranışı sergilemesinde tek etken olmamakla beraber gereksinim ve motivasyon en belirleyici konumda bulunmaktadır. Tüm eylemlerde olduğu gibi kurum içi ilişkilerde de kişilerin maddi, manevi ve psikolojik beklentilerin karşılanacağına yönelik oluşan olumlu beklenti, bireylerin motivasyonunu yükseltmektedir.

Motivasyon en dar haliyle kişilerin hareket geçmek konusunda güdülenmesi anlamını taşımaktadır. Levy Leboyer (1998: 242-249), motivasyonu performansın öncellikli faktörü olarak ele almakta ve "insanları faaliyete geçiren, davranışı hedefe yönlendiren ve belirli bir amaca doğru harekete geçirmek için gösterilen çabaların toplamı" olarak tanımlamaktadır. Steers vd.,(2004: 379) ise motivasyonu kişileri harekete geçiren, kanalize eden ve mevcut davranışı sürdürmelerini sağlayan unsurların bir aradalığı olarak ifade etmektedir. Kurumsal bağlamda ele alındığında motivasyonun, "bireyin çaba ve faaliyetlerini, ilgi merkezlerini örgütsel amaçlar doğrultusunda yönlendirmekte" olduğu bilinmektedir. (Eroğlu, 2010: 416-417). Bu anlamda çalışanların motivasyonları yükseltecek ve onların odağına örgütsel amaçları alacak iletişim teknikleri geliştirmek iç hedef kitle ile kurulacak ilişkide önemli bir konumda bulunmaktadır.

İç hedef kitle olarak nitelenen çalışanların motivasyonu Robbins'e (1993) göre çeşitli bireysel gereksinimlerin tatmin edilebilmesi çabası ile kurumsal hedeflere topyekûn ulaşmak için yüksek oranda performans sergilemeye isteklilik olarak kendini görünür kılmaktadır. Örgütsel düzlemde bireylerin çeşitli gereksinimleri çoğu zaman grup gereksinimlerine dönüşebilmekte, motivasyon bu aşamada arabulucu özellik de göstermektedir (Latham ve Pinder, 2005: 486). Bu sebeple iş

motivasyonu sadece hareket başlangıcını ifade eden bir kavram olmaktan ötedir. "İş motivasyonu örgütsel oluşum içerisinde güçlenen, yönlendirilen ve sürdürülen bir süreçtir" (Steers vd., 2004: 379-387).

İşgörenlerin kurumda çalışmalarından mütevellit bir takım beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentiler "maddi olduğu kadar; güvenlik, insanca davranış, insanlarla tatmin edici ilişkiler kurabilme imkânı ve beklentilerinin karşılanması gibi maddi olmayan tutum ve davranışları da içermektedir" (Yeniçeri, 2009: 30). Çalışanların bu beklentilerinin karşılanacağı yönündeki inançları yahut beklentilerine ulaşma konusunda harekete geçme eğilimleri onların motivasyon düzeyini ortaya koymaktadır. Motivasyon konusunda yapılan çalışmalar, kavramı temelde içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olarak sınıflamaktadır (Jones vd., 2005: 930; Mottaz, 1985: 365). Buna göre "içsel olarak motive edilmiş davranışlar içsel nedenselliği ifade ederken, dışsal güçler tarafından yönlendirilen davranışlar dışsal nedenselliği temsil etmektedir" (Leonard vd., 1999: 979).

İçsel motivasyon bireyin doğrudan kendisi ve yaptığı işin içeriği ile ilgilidir. Bireyin yaptığı işe atfettiği anlam, o iş ile ilgili zorluk seviyesi, işe duyulan saygı, iş ile ilgili yetki ve sorumlulukları, işin sonuçlanması ile kendini nasıl hissedeceği gibi geri bildirim faktörlerini içermektedir. Dışsal motivasyon ise iki farklı sınıfta ele alınmaktadır. Bunlar sosyal motivasyon araçları ve örgütsel motivasyon araçlarıdır (Mottaz, 1985: 374). Sosyal motivasyon süreci bireyin iş yerinde kurduğu ilişkileri ile ilgilidir. Çalışılan kurumdaki arkadaşlık ilişkileri, hoşgörü ortamı, ekip çalışması sürecinde bireyin aldığı konum, yöneticilerin desteğinin hissedilmesi gibi faktörleri içermektedir. Örgütsel motivasyon boyutu ise kurum tarafından bireye sunulan somut olanakları içermektedir. Kurum tarafından performansın yükseltilmesi için sunulan olanaklar dâhilinde ele alınan, çalışma ortamının fiziksel koşulları, alınan ücret yüksekliği, terfi ve izin politikaları, gelecek güvencesi, başarının ödüllendirilmesi gibi faktörleri içermektedir. Bu faktörler, enstrümental motivasyon araçları olarak da adlandırılmakta, kişileri diğer motivasyon araçlarına oranla kısmen daha çabuk harekete geçirme özelliğine sahip bulunmaktadır (Leonard vd., 1999: 972) .

İçsel motivasyon araçları Mottaz (1985: 368-372), tarafından spesifik olarak; çalışanın yapılan işte başarı göstermesi, yapılan iş ile ilgili çalışana sorumluluk verildiğinin bilinmesi, iş arkadaşlarının bireyi onurlandıran tavır ve davranışları, yapılan işin yapılmaya değer bir iş olduğuna yönelik bireyde oluşan inanç, işin başlangıcından bitimine kadar çalışanın yetki sahibi olması, çalışanın yapılan işin saygın bir iş olduğuna yönelik inancı, çalışanın kendini kurumun önemli bir parçası olarak görmesi, yapılan işle

ilgili çalışanın karar verebilme yetkisi, yöneticilerin çalışanı onurlandıran tavır ve davranışları olarak sıralanmaktadır.

Dışsal motivasyon araçları ise çalışılan ortamdaki fiziksel koşulların kişiye uygunluğu, gerekli durumlarda çalışana izin verilmesi, çalışanın iş yerinde yiyecek ve içeceklere kolay (tercihen ücretsiz) ulaşabilmesi, iş için gerekli olan araç-gereçlerin yeterli olması, çalışanın diğer çalışanlarla yakın ilişkiler kurabilmesi, alanında uzman olan kişiler tarafından toplantı, seminer vb. faaliyetlerle hizmet içi eğitim sağlanması, çalışılan kurumun gelecekte şu anki durumundan daha iyi olacağına yönelik inanç, idareciler ile iletişimin iyi olması, çalışan için terfi imkanının mümkün olduğunun bilinesi, bir iş arkadaşı veya müşteri ile anlaşmazlık yaşandığında yönetimin çalışana destek olacağına yönelik inanç, yapılan işten alınan ücretin yüksekliği, başarı neticesinde çalışana ödül ya da ekstra ücret verilmesi, çalışanın kişisel ve ailevi problemlerimin çözümünde yöneticilerin ona destek olması, mevcut işyerinden emekli olunabileceğine yönelik çalışanda oluşan inanç (Mottaz, 1985: 376-379) olarak sıralanmaktadır.

Bir kurumda motivasyon araçlarının yüksek oranda bulunması -bireylerin kişiliklerine bağlı olmakla beraber- o kurumda yüksek performans göstermeye istekli çalışanlar oluşmasına yol açmaktadır. Zira yapılan araştırmalar, motivasyonu yüksek çalışanların aynı zamanda çalışılan kuruma karşı yoğun aidiyet duygusu taşıyan çalışanlar olduğunu göstermektedir; başka bir deyişle örgütsel verimlilik için bir kurumda oluşturulan kolektif kimlik, "toplumdaki aidiyet ve bağlılık gibi, örgüte aidiyet ve bağlılık hususunda da geçerlidir" (Yeniçeri, 2009: 33). Aidiyet duygusunun yoğunluğu, bireyin olumsuz koşullarda motivasyon yitimi riskine karşın daha yüksek tolerans geliştirmesini sağlamaktadır. Bu nedenle kurum kültürünü özümsemiş, kolektif kimlik ile hareket eden çalışanlar, her kurumun bünyesinde çalışmak istediği bireylerdir.

Tartışma ve Sonuç

Kurumların insan ilişkilerinde belirledikleri tutumun örgütsel hedeflere ulaşılmasındaki yardım edici rolü yadsınamamaktadır. İlişki yönetimi başlığı altında ele alınan nitelikler, müşteri odaklı üretim, güler yüzlü hizmet, kolay temas, satış öncesi esnası ve sonrasında sergilenen sempatik tavır, toplumsal fayda yaratımı ile toplamda kurumdan müşterilere aktarılan iyi niyet olarak değerlendirilmekte ve müşteri memnuniyetini sağlamaktadır. Müşteri memnuniyeti süreç içerinde müşteri sadakatine dönüşmektedir. Memnuniyet ve tatmin daha hızlı ve kısmen geçici çıktılar verirken, sadakat uzun zaman alan fakat çıktıları kalıcı sonuçlar ile kurumlara dönmektedir.

Günümüzde yapılan müşteri memnuniyeti temelli çalışmalar büyük oranda odağına dış hedef kitleyi almakta, üretim, reklam, satış ve pazarlama departmanları son kertede satışı gerçekleştiren tüketicilerin istek ve beklentilerini öncelikli tutmaktadır. Oysa dış hedef kitlenin memnuniyeti ve sadakati, esasen iç hedef kitle olarak tanımlanan çalışanlar ile kurulan olumlu ilişkilerdeki başarının bir yansımasıdır. Bunun için kurumsal düzeyde öncelikle hedef kitle anlayışlarında iç hedef kitlenin en az dış hedef kitle kadar ve hatta daha belirleyici bir boyutta önemli olduğunun bilincine varılması gerekmektedir.

Kurumların en kıymetli kaynağı insan kaynağıdır. Çünkü insan kaynağı diğer kaynaklar gibi ikamesi olan bir emtialar bileşeni değildir. İnsan kaynağına gereken özeni göstermeyen kurumlar, üretim ve hizmet kalitesinde arzu edilen seviyeye ulaşamamakta, mevcut çalışanlardan istenen performansı alamamakta, işgören sirkülasyonundan olumsuz olarak etkilenmekte, kriz ve çatışmaları kolaylıkla çözümleyememekte ve kurum kültürünü sabitleyememektedir. Bu gerçekliğin bilincine varan kurumlar, insan kaynağına gereken özeni gösterebilmek için her geçen gün artan bir oranda kurum içi iletişim, motivasyon ve ilişki yönetimi uygulamaları gibi halkla ilişkiler alanının sağladığı seçeneklerden yararlanmaya çabalamaktadır.

Kurumsal düzeyde örgütsel hedeflere ulaşmanın anahtarı olan kurum içi iletişim uygulamaları, çalışanlar için de tatminkâr bir iş hayatının ön koşulu olma halini içinde barındırmaktadır. Kurum yönetimi açısından olduğu kadar kurum çalışanları açısından da etkin ilişki yönetimi maddi ve manevi kazanımlara olanak sunmaktadır. Kendini çalıştığı kurumda biricik hissetmeyen, kendisi olmasa da o işin birileri tarafından bir şekilde sonuçlandırılacağını düşünen, alınan kararlarda söz hakkı yahut gidişatı değiştirme yetkisi olmadığını düşünen, iş arkadaşlarını rakibi olarak gören ve gelecek kaygısı yaşayan birey, hem kuruma, hem yaptığı işe, hem de kendine yönelik bir yabancılaşma hali geliştirmektedir. Bu yabancılaşma beraberinde tepkisizliği getirmekte, mevcut potansiyelin küçük bir bölümünü kullanarak mesaiyi tamamlama, eksik ya da hatalı çıktı, iş yerinde çatışmacı tavır ve hatta iş bırakmaya kadar varan sonuçlardan oluşan örgüt için olumsuz davranışlar sergileyebilmektedir. Çalışanların motivasyonel önceliklerine göre (içsel/dışsal) dizayn edilmiş bir kurumsal iletişim stratejisi, bahsi geçen olumsuz sonuçların tümünü olmasa bile büyük bir kısmını ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır.

İnsan duygu ve düşüncelerini davranışa dönüştüren bir varlıktır. Bireylerin anlam dünyalarında duygu ve düşüncelerinin hangi süreçlerden geçirilerek davranışa dönüştürüldüğünden azade; davranış değişikliği yaratma üzerine kurulan politikalar kısa vadede olumlu sonuçlar getirir gibi görünse de uzun vadede örgütler için başarısızlık doğurmaktadır.

Çalışanların örgüt politikaları ile uyumlu görünen olumlu davranışlarının rızaya dayalı olmasının sağlanması ancak etkili motivasyon ile mümkündür. Bu çalışmada altı çizilen ilişki yönetimi, kurum içi iletişim ve motivasyon uygulamaları iç hedef kitlenin öz olarak kendini değerli hissetmesine ve bu duygudan mütevellit kuruma yönelik aidiyet duygusu geliştirmesine olanak sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

Breisch, L. (1999). Motivate!. *Nursing management*, *3,* 3- 27.

Bruning, S. D. (2000). Examining the Role that Personal, Professional and Community Relationships Play in Respondent Relationship Recognition and Intended Behavior, *Communication Quarterly*, *48* (4), 437- 448.

Bruning S. D., Castle J. D., Schrepfer E. (2004). Building Relationships Between Organizations and Publics: Examining The Linkage Between Organization-Public Relationships, Evaluations of Satisfaction and Behavioral Intent, *Communication Studies*, *55* (3), 435-446.

Center A. H., Jackson P. (2003). *Public Relations Practices: Managerial Case Studies and Problems,* New Jersey: Prentice-Hall.

Dale, E. (1999). *Yönetim Teorileri*. O. Akınhay (Çev), Ankara: Öteki.

Deal, T., Kennedy E., Allan A. (1982). *Corporate cultures*. MA: Addison Wesley.

Eroğlu, F. (2010). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Beta.

Hutton, J. G. (2004). *Halkla İlişkilerin Tanımı, Boyutları ve Sahası* içinde Halkla İlişkilerde Seçme Yazılar, H. Güz, S. Yıldırım Becerikli (Ed) Ankara: Alban. 1-23.

Ledingham, J. A. ve Bruning, S. D. (1998). Relationship Management in Public Relations: Dimensions of an Organization-Public Relationship. *Public Relations Review*, *24 (1)*, 55- 65.

İnceoğlu, M. (2004). *Tutum-Algı İletişim*. Ankara: Elips.

Jones-Bassett, N., Lloyd, C. G. (2005). Does Herzberg's Motivation Theory Have Staying Power?, *The Journal of Management Development*, *24(10),* 929-943.

Kalender, A. (1999). Türkiye'de Halkla İlişkilerin Meslekleşmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Selçuk İletişim Dergisi. 1(1),* 24-33.

Karsak, B. (2011). *Kurumsal İtibarın Oluşmasında CEOnun Rolü* içinde Dünden Bugüne Halkla İlişkiler. Konya: Eğitim.

Kinicki, A., Kreitner, R. (2003). *Organizational Behavior Key Concepts, Skills & Best Practices*. New York: McGraw Hill.

Kocabaş, F., Elden, M., Yurdakul, N. (2004). *Reklam ve Halkla İlişkilerde Hedef Kitle*, İstanbul: İletişim.

Le Bon, G. (1999). *Kitleler Psikolojisi*. T. Sağlam (Çev), İstanbul: Timaş.

Latham, P.G., Pinder, C. C. (2005). Work Motivation Theory and Research At The Dawn of the Twenty-First Century. *Annual Review of Psychology, (56)1,* 485-516.

Leonard, H. N., Beauvais L. L., ve Scholl, W. R. (1999). Work Motivation: The Incorporation of Self-Concept-Based Processes. *Human Relations, (52)8,* 969-974.

Levy Leboyer, C. (1998). Looking At Work Motivation From a Wider Angle. *Brit J Guid Couns., 16(3),* 242-249.

Mottaz J. C. (1985). The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Wok Satisfaction. *The Sociological Quarterly, (26)3*, 365-385.

Paksoy, A. Ç. (1999). *Türkiye'deki Halkla İlişkiler Uygulamaları*. İstanbul: Rota.

Peltekoğlu, F. B. (2012). *Halkla İlişkiler Nedir?* İstanbul: Beta.

Pfau, B., Detzel D., Geller A. (1991). Satisfy Your Internal Customers. *Journal of Business Strategy, (12)6*, 9- 13.

Robbins, S. P. (1993). *Organizational Behavior*. Sydney: Prentice Hall International.

Sabuncuoğlu, Z. (1991). *İşletmelerde Halkla İlişkiler*, Bursa: Ezgi.

Smith, L., Mounter, P. (2008). *Effective Internal Communication*. New York: Kogan Page.

Smircich, L. (1983) Concepts of Culture and Organizational Analysis. *Administrative Science Quarterly*, (28)3, 339-358.

Steers, M. R., Mowday, T. R., Shapiro, L. D. (2004). The Future of Work Motivation Theory. *Academy of Management Review, (29)3,* 379-387.

Türk, M. (2003). *Küreselleşme Sürecinde İşletmelerde Bilgi Yönetimi*. İstanbul: Türkmen.

Vural, B. (2016). *Kurum Kültürü*. İstanbul: İletişim.

Yeniçeri, Ö. (2009). *Örgütlerde Çatışma ve Yabancılaşma Yönetimi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.

Bölüm 9

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN AKTÖRLERİ VE ROLLERİ[1]

Salih ÇİFTÇİ[2]

1 Bu çalışma "Toplum Temelli Bir Yaklaşım Olarak Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm; Ankara Dikmen Vadisi Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

Rönesans ve reform hareketi ile aydınlanma ve sanayileşme gibi gelişmeler, pek çok kavramın ve uygulamanın Batı'da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu anlamda kentsel dönüşümün ilk örnekleri de Batı görülmektedir. Avrupa'da 1970'lere kadar uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin arkasında tekil bir güç olarak kamu sektörü bulunmuştur. Ancak 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz, ekonomi politikalarının değişmesine, ekonomi politikalarındaki değişim de kentsel dönüşüm politikalarında değişmelere neden olmuştur. Ekonomide neo-liberal politikaların benimsenmesiyle kentsel dönüşüm politikalarının içeriği, organizasyonu ve belki de en önemlisi finansmanında değişiklik meydana gelmiştir. Kentlerde her geçen gün artan nüfus beraberinde sosyal, ekonomik ve fiziksel problemleri getirmiştir. Nüfus ile artan problemler, kentlerin yenilenme ihtiyacını artırmıştır. Sorunların hızlı ve kalıcı bir şekilde çözümlenmesi ve kentlerin sürdürülebilirlik kazanabilmesi için birçok sektörün birlikte, ortaklık içinde çalışabileceği bir yönteme ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Sönmez, 2005: 16).

Küreselleşmenin ve değişen dünya düzeninin etkisiyle ulusal ve uluslararası şirketler ve sivil toplum örgütleri, büyük yatırım şirketleri, yerel halk vb. kentlerin çehresini değiştirmeye başlamıştır. Özellikle 1980'lerden sonra benimsenen katılımcı anlayış ile kentsel dönüşüm projelerinde merkezi yönetim yanında farklı aktörler de sürece dâhil edilmiştir. Sosyal, ekonomik, çevresel yönden birçok boyutu olan kentsel dönüşüm uygulamalarında, sürecin tetikleyicisi ve sürükleyicisi rolündeki aktörler; merkezi yönetim, yerel yönetim, özel ve sivil kuruluşlar olarak sıralanmaktadır (Altay vd., 2006: 45).

Kentsel dönüşüm uygulamalarında rol alan aktörler farklı şekilde tasnif edilmektedir. Örneğin Gürsel, söz konusu aktörleri üç kategoriye ayırarak, kamu sektörü başlığının altına merkezi yönetimle birlikte yerel yönetimi de koymaktadır (Gürsel, 2005: 12). Kentsel mekânlarda yerel yönetimler ile merkezi yönetimin hizmet sunduğu kişiler aynı olmasına rağmen, yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları merkezi yönetim tarafından belirlenmektedir. Bu yetki merkezi idareye, yerel yönetimlere müdahale etme hakkını da vermektedir. Merkezi yönetimin müdahalesinin de hizmetlerin yerine getirilmesinde bazı aksaklıklara sebep olduğu belirtilmektedir (Toprak, 2010: 15).

1990'lardan günümüze kentsel dönüşüm uygulamalarında, çeşitli aktörlerin yer almaya başladığı görünmektedir. Zaman ve mekân kavramının nerdeyse iç içe geçtiği küreselleşme süreci ile küçülen dünyada, cazibe merkezleri haline gelen kentler, kentsel dönüşümü sadece devlet desteği ile gerçekleştirmenin yeterli olmayacağını görmüşlerdir.

Bu anlamda sürdürülebilir bir kentsel dönüşümde tekelci bir kamu sektörü değil diğer aktörlerle işbirliği yapan, müzakereci bir kamu sektörü bulunmaktadır (Özdemir vd., 2005: 22-24).

Kentsel dönüşüm projelerinde rol oynayan aktörler merkezi yönetim, yerel yönetim, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve yer halk olarak sıralansa da dönüşüm uygulamalarının çok daha geniş uluslararası bağlantılar sonucunda da gerçekleştiği ifade edilmektedir. Daha çok küresel seviyedeki güçlü aktörlerin yer aldığı bu uygulamaların temel amacının, ekonomik küreselleşmeyi yönlendirmek olduğu belirtilmektedir. Küresel seviyedeki aktörlerin yaptığı projelerle kentler, uluslararası alanda popülaritesini artırarak dünya kenti statüsüne kavuşmaktadırlar. IMF, Dünya Bankası, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA), AB ve Güney Doğu Asya Uluslararası Birliği (ASEAN) gibi organizasyonların dönüşüm uygulamalarıyla daha çok ekonomik politikaları koordine ederek, ulusal ekonomileri, küresel sürece eklemlemeyi amaçladıkları belirtilmektedir. Uygulamaların uluslararası aktörler yerine daha çok ulusal aktörlerle birlikte yapılmasının nedeni olarak uluslararası aktörlerin ideolojik bir görüşü temsil etmeleri gösterilmektedir (Newman ve Thornley, 2011: 5).

1. Kentsel Dönüşümde Merkezi Yönetimin Rolü

Kentsel dönüşüm projelerinde katılımın sağlanması, kentlerin sürdürülebilirliğinin ve kentsel yaşam kalitesinin artmasına yönelik ihtiyaçların belirlenip karşılanması amacıyla, yasal düzenlemelere ek olarak merkezi yönetim tarafından çeşitli önlemlerin de alınması gerekli görülmektedir. Söz konusu bu önlemler şu şekilde sıralanmaktadır (Balamir, 2005: 35);

- Dönüşüm projelerinde kredi sağlayan kamu ve özel bankalara ayrıcalık tanınması
- Yerel yönetimlerin dönüşüm projeleri geliştirme ve ortaklıkları yönlendirme görevlerinde, materyal ve personel açısından donanımlı hale getirilmesi
- Yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı kişilere kolaylıklar ve yardımlar sağlanması
- Kentsel dönüşüm uygulamalarını üstlenecek yapımcılara, eğitim ve vergi muaflıkları verilmesi
- Yerel gelir kapasitesi ve beceri kazandırmaya yönelik sosyal projelere ulusal ve uluslararası STK katılımı için kolaylıkların sağlanması

- Kentsel dönüşüm konusunda deneyimli hale gelmiş özel şirketlerin üçüncü bir tarafça belirlenen teknik ölçütlere göre çalıştığının bağımsız ve tarafsız bir kuruluş tarafından onaylanması ve düzenli aralıklarla denetlenmesi
- Kentsel dönüşüm projesi üstlenen yerel yönetimlere merkezi yönetim tarafından ayrıcalık gösterilerek mali ve teknik destek sağlanması.

Kentsel dönüşüm projelerinde merkezi yönetim tarafından alınması gereken önlemler yukarıdaki gibi belirtilse de, kentsel dönüşümün yasal ve yönetsel boyutunda değinildiği gibi, merkezi yönetimden beklenen en büyük katkı, yasal ve yönetsel açıdan gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmesidir. Zira yasayla düzenlenmemiş ve yönetsel olarak desteklenmeyen bir kentsel dönüşümün hayata geçirilmesinde ve uygulanmasında güçlükler yaşanmaktadır.

Merkezi yönetimin kentsel dönüşüm sürecinde; düzenleyici, kaynak yaratıcı, destekleyici ve özendirici olmak üzere başlıca üç önemli rolünün olduğu ifade edilmektedir. Bu görevler kısaca Şekil 1'de gösterilmektedir.

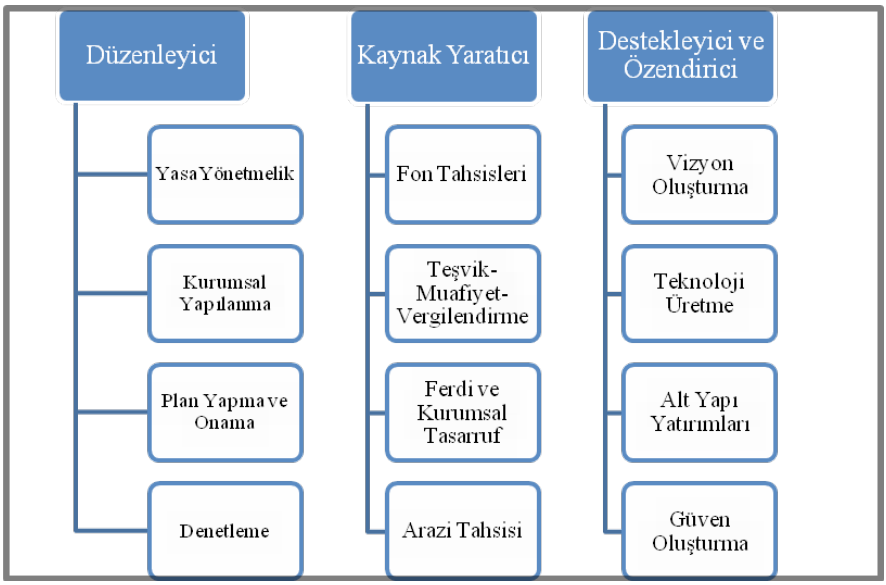

Şekil 1: Merkezi Yönetimin Kentsel Dönüşümdeki Rolü

Kaynak: *Murat Sungur Bursa, Kamu Sektörü ve Kentsel Dönüşüm, Küçükçekmece Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.245-246.*

Yukarıda ifade edildiği gibi kentsel dönüşüm uygulamalarında genel olarak liderlik rolünü üstlenen taraf merkezi yönetim olmaktadır. Bu anlamda kentsel dönüşümün temel aktörünün merkezi yönetim olduğu söylenmektedir. Merkezi yönetimin kentsel dönüşüm uygulamalarındaki rolünün yanında, ondan beklenilen görevlerin de olduğu belirtilmektedir. Söz konusu bu görevler, şu şekilde ifade edilmektedir (Hague, 2004: 178);

- Güvenli ve erişilebilir yerlere, yeterli miktarda arsa arzı sağlanarak gelişme potansiyelinin desteklenmesi
- Dar gelirli, yoksul kesimleri sahip oldukları değerleri dikkate alarak, kapasitelerine ve çeşitli gereksinimlerine göre yasal konut piyasalarına dâhil etmek
- Başlıca ulaşım güzergâhlarını planlayarak, uzun vadede kalıcılığını sağlamak
- Altyapının kentsel gelişimi izlemesi yerine, kentsel gelişimin altyapıyı izlemesini mümkün kılmak
- Kentsel kamu hizmetlerine kolay erişilmesini sağlamak
- Gerekli yasal düzenlemeleri oluşturarak, açık alanlar başta olmak üzere çevresel değerleri korumak
- Kentsel dönüşüm uygulamalarına özel sektörün katılmasını teşvik etmek
- Projelerin yürütülmesinde öncülük yapmak
- Kentsel dönüşüm süreci içerisinde etik davranmak ve şeffaf olmak
- Bütüncül, etkin ve verimli bir hizmet anlayışı benimsemek

Merkezi yönetimin kentsel dönüşüm sürecinde arazi tedarik etme ve kullanımını sağlama ile konut ve altyapı başta olmak üzere çeşitli hizmetlerin sunumu konusunda katkı sağlaması beklenmektedir. Dönüşüm sürecinde merkezi yönetimden beklenen en önemli rolün ise özel sektör, halk ve sivil toplum kuruluşları ile bilgi ve deneyimlerini paylaşarak, diğer aktörler arasında iletişim kurmak ve sürdürmek olduğu ifade edilmektedir (Beswick, 2001: 95).

2. Kentsel Dönüşümde Yerel Yönetimlerin Rolü

1970'lerin ekonomik kriziyle başlayan ve 1990'larda devam eden süreçte, neo-liberal politikalar ile yeni kent politikaları oluşturulmaya başlanmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki kent yönetimleriyle birlikte hareket

eden özel sermaye hareketliliği hız kazanmış ve kentsel politikalarda dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm özel sektör ile yerel yönetimlerin birlikteliği olarak adlandırılmaktadır (Aktaran İnce, 2006: 21).

Kentsel dönüşüm uygulamaları, kentte yaşayanlar için yeni yaşam biçimi, yeni alt yapı ve yeni çevresel olanaklar kazandırırken yerel yönetimler için de olumlu bir imaj olarak görülmektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm uygulamaları, kentsel politikalar içinde önemli yer almaktadır. Özellikle il belediyelerinin ve büyükşehir belediyelerinin, kentsel dönüşüm açısından daha etkin konumda olduğu ifade edilmektedir. Bu durumun yasal düzenlemelerden kaynaklandığı söylense de, yerel yönetimlerin dönüşüm uygulaması yapacağı alanların seçiminde politik tercihlerin rol oynadığı belirtilmektedir (Kalağan ve Çiftçi, 2012: 127).

Ülkemizde 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi kanununa bakıldığında büyükşehir belediyelerinin yatırım plan ve programları yapmak amacıyla ortak finansman ve yatırım gerektiren hizmetleri sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Yine özellikle Belediye Kanunu'nun 69. ve 73. maddeleri "Arsa ve Konut Üretimi" ile "Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı" başlıklarını taşımaktadır. 5393 sayılı kanunun 69. maddesinde; belediye; düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla belediye ve mücavir alan sınırları içinde, özel kanunlarına göre korunması gerekli yerler ile tarım arazileri hariç imarlı ve alt yapılı arsalar üretmek; konut, toplu konut yapmak, satmak, kiralamak ve bu amaçlarla arazi satın almak, kamulaştırma yapmak, bu arsaları trampa etmek, bu konuda ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ve bankalarla iş birliği yapmak ve gerektiğinde onlarla ortak projeler gerçekleştirmek yetkisine sahiptir şeklinde düzenlenmiştir. Yine aynı kanunun 73. maddesinde; belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir hükmü yer almaktadır. Bu maddelere göre belediyelerin; imarlı arsalar üretmek, toplu konut yapmak, satmak, kiralamak ve bu amaçlarla arazi satın almak, kamulaştırma yapmak ve bu konularla ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ve bankalarla işbirliği yapmak ve gerektiğinde onlarla projeler gerçekleştirmek yetkilerine sahip olduğu görülmektedir. Yine İl Özel İdaresi Kanunu'nun 6. maddesi; gençlik ve spor, sağlık, tarım, sanayi ve ticaret; belediye sınırları il sınırı olan büyükşehir belediyeleri hariç ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, kültür, sanat, turizm, sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara

mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; ilk ve orta öğretim kurumlarının arsa temini, binalarının yapım, bakım ve onarımı ile diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin hizmetleri il sınırları içinde ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesi; İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafî ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı, temizlik ve katı atık; zabıta, itfaiye, acil yardım, kurtarma ve ambulans; şehir içi trafik; defin ve mezarlıklar; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar; konut; kültür ve sanat, turizm ve tanıtım, gençlik ve spor, orta ve yükseköğrenim öğrenci yurtları, sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır hükmü, kentsel dönüşümle ilgilidir ve yerel yönetimlere doğrudan yetki verirken, kanunen de sorumluluk yüklemektedir.

TODAİE Yerel Yönetimler Merkezi tarafından 2012 yılının Aralık ayında düzenlenen Yerel Yönetimlerde Kentsel Dönüşüm/Yönetim Süreci Çalıştayı sonuç bildirgesinde, yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm sürecinde nasıl bir rol oynayacağı belirtilmektedir (TODAİE, 2012: 1-2). Buna göre;

- Kentsel dönüşümle ilgili mevzuatta yer alan kavram ve tanımların açık ve net bir şekilde ortaya konulduğu
- Kentsel dönüşüm projelerinde "rant"ın kamu yararı doğrultusunda değerlendirildiği
- Kentsel dönüşüm alanlarında yaşayan vatandaşların barınma hakkının gözetilmesi gereken bir değer olarak benimsendiği
- Siyasi baskılardan arındırılmış, akçalı kaynaklara sahip olan, kentsel dönüşüm sürecini yöneten, denetleyen, yönlendiren ulusal ve yerel ölçekli kentsel dönüşüm birimlerinin örgütlendiği
- Ülke, bölge ve kent düzeyinde bütünsel planlama ile üst ölçekli planlardan alt ölçekli planlara doğru plan hiyerarşisinde entegrasyonun sağlandığı
- Kentsel dönüşüm proje alanında mekânsal planların çok boyutlu (ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel) ele alındığı
- Kentsel dönüşüm projelerinde kurumlar arası işbirliğinin ve veri paylaşımının sağlandığı, ARGE çalışmaları ile güvenilir yapı ve yerleşim alanlarına yönelik düzenlemelerin yer aldığı
- Kentsel dönüşüme yönelik mevzuatın gözden geçirilerek bütünselliğin sağlandığı

- Yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte yapılacak çalışmalar ile sürece yönelik bilgi ve deneyimlerin paylaşıldığı
- Halk beklentilerinin ön plana alındığı
- Halk temsilcilerinden oluşan yerel yönetim meclislerinin kentsel dönüşüm sürecinde aktif rol aldığı ve sorumluluğu paylaştığı
- Kentsel peyzajın, kent silueti ve kent estetiğinin, kent ve bölgesel kimliğin korunduğu ve geliştirildiği
- Kentsel dönüşüme ilişkin bilgi ve deneyimlerin paylaşımına imkân veren platformların oluşturulduğu
- Tarım alanlarının, ormanların, meraların ve sulak alanların, kıyıların, doğal, tarihi ve kültürel değerlerin istisnasız korunduğu
- Yerel yönetimlerin, niceliksel ve niteliksel olarak yeterli personeli ile kentsel dönüşüm projelerini gerçekleştirdiği
- Kentsel dönüşüm alanlarında engellilerin, yaşlıların, çocukların ve diğer dezavantajlı grupların kamusal hizmetlerden yararlanması için düzenlemelerin yapıldığı
- Türkiye genelinde afet riskine maruz alanların detaylı bir şekilde ortaya konulduğu
- Kentsel dönüşüm projelerinin uzmanlardan oluşacak bir komisyon tarafından hazırlandığı, uygulandığı ve izlendiği
- Kentsel dönüşüm projelerinin kendi finansmanını yarattığı
- DASK sigorta sisteminin yapı ve zemin bilgisine göre sınıflandırılarak istisnasız uygulandığı, bina sertifikasyon sisteminin olduğu
- Tarihi alanlarda gerçekleştirilecek kentsel dönüşümde bölge koruma kurulları ile il özel idareleri ve belediyeler bünyesindeki koruma, uygulama ve denetim bürolarının koordinasyonunun sağlandığı
- Kentsel dönüşümde altlık oluşturacak veri tabanına yönelik sayısal plan, harita ve kadastro çalışmalarının ülke genelinde tamamlandığı
- Gayrimenkul değerlemelerinin bilimsel ölçütlere göre yapıldığı ve ülke çapında taşınmaz değer haritasının oluşturulduğu
- Kentsel dönüşüm alanlarında taşınmazı bulunan vatandaşlara kentin farklı alanlarına taşınabilen imar hakkı transferinin verildiği

- Kentsel dönüşüm çalışmaları öncesinde mülkiyet, ekonomik yapı ve sosyal yapı analizlerinin yapıldığı
- Kentsel dönüşüm alanlarının mevcut risklere göre önceliklendirildiği
- Hazine arazilerinin rezerv yapı alanları olarak kullanılmasına öncelik verilerek gereksiz yapı yoğunluğunun önlendiği
- Yer seçimi konusunda tüm kentsel dinamiklerin, jeolojik, jeofizik ve jeoteknik etütlerin planlama sürecinde mutlak surette yer aldığı
- Riskli alanlar ve rezerv alanlarının her kent için ayrı ayrı belirlendiği
- Kentsel donatı standartlarının belirlendiği ve uygulandığı
- Ekolojik değerlerin, ekolojik ayak izinin, küresel iklim değişikliklerinin ve meteorolojik afetlerin yapılan çalışmalarda öncelikli olarak dikkate alındığı
- Afet riskine maruz alanlarda yapılacak çalışmalarda yol gösterici bir dönüşüm endeksinin geliştirilerek uygulandığı
- Yaşanabilir, güvenilir, sürdürülebilir yerleşim alanlarının üretildiği bir kentsel dönüşümün hedeflendiği belirtilmektedir.

Yerel yönetimler ile merkezi idare arasında hizmetlerin görülebilmesi amacıyla yapılan görev paylaşımı, kentsel hizmetlerin etkinliğini ve verimliliğini artıran bir unsur olarak görülmektedir (Başaran ve Çiftçi, 2011: 261). Dolayısıyla sürdürülebilir kentsel dönüşüm için yerel yönetimlerin daha aktif rol oynayabilmesinin temelinde, kentsel hizmetlerin sunumunda yerel yönetimlerin daha ön planda olmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3. Kentsel Dönüşümde Özel Sektörün Rolü

Küreselleşme sürecinin etkisinin hızlı bir şekilde yaşandığı ülkemizde, neo-liberal politikalar da hemen hemen her alanda etkisini göstermektedir. Siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda olduğu gibi kentsel alanda da bu politikaların neticelerini görmek mümkündür. Bu politikalarla özel sektör, kentsel mekânda ön plana çıkmaya başlayarak ve kentsel dönüşüm uygulamalarında anahtar bir rol oynamaya başlamıştır.

Avrupa'daki uygulamalardan farklı şekilde, ülkemizde kentsel dönüşüm projeleri, genel olarak kamu sektörü tarafından finanse edilmeye çalışılmaktadır. Bu durum ülkenin devlet geleneğiyle ve tarihsel geçmişiyle ilişkilidir. Ancak yakın geçmişte yaşanan sosyo-kültürel

değişiminde etkisiyle, kentsel dönüşüm projelerinde özel teşebbüsler de yer almaya başlamıştır.

Kentsel dönüşüm projelerinde yer alan özel sektör arasında; inşaat firmaları, inşaatı yapacak şirketler, pazarlama kuruluşları, anlaşmanın yapıldığı emlak şirketleri, finansmanın sağlandığı kuruluşlar, mülk sahipleri ve özel yatırımcılar bulunmaktadır. Dolayısıyla kentsel dönüşüm projelerinde, özel sektör açısından öncelikli olan işin ticari boyutudur. Bu anlamda belirlenmiş bir çıkar ya da ticari kâr yoksa özel sektör kentsel dönüşüm projelerine dâhil olmak istemeyecektir. Özel sektörü kentsel dönüşüm çalışmalarına katmak için, kentsel dönüşüm projelerini özel sektör için fayda sağlayacak alanlar olarak göstermek gerekmektedir. Özel sektörün, kentsel dönüşüm çalışmalarına; proje, uygulama, finansal destek ve işletme konularında büyük katkı sağladığı belirtilmektedir. Kentsel dönüşüm projelerinden beklenen faydaya, niteliğine, hedeflerine ve mekânsal boyutuna göre aktörlerin de değişkenlik gösterdiği ifade edilmektedir. Bir dönüşüm projesinin planlanmasından hayata geçirilmesine kadar geçen süreçte, yatırımcılar için uygun koşulları sağlayan ve sorumluluk sahibi olan taraf, kamu sektörü olsa da, projeleri uygulayan tarafın özel sektör olduğu söylenmektedir (Özüekren ve Yirmibeşoğlu, 2002: 98).

Kentsel dönüşüm uygulamaları içerisinde özel sektörün yer almasının temelinde yasal dayanaklar söz konusudur. Örneğin 5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun"un 3. maddesi; "Yenileme alanları olarak belirlenen bölgelerde il özel idaresi ve belediye tarafından hazırlanan veya hazırlatılan yenileme projeleri ve uygulamaları ilgili il özel idareleri ve belediyeler eliyle yapılır veya kamu kurum ve kuruluşları veya gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine yaptırılarak uygulanır" hükmü, özel sektöre kentsel dönüşüm projelerinde görev vermektedir. Bu maddede vurgulanan özel kişiler ibaresi; özel hukuk kişileri, inşaat şirketleri, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım sektöründeki şirketlerdir.

Dönüşüm alanları hakkında yasa tasarısının gerekçe metninde de yerel yönetimlerin ticari bir kurum gibi özel ya da tüzel kişilerle gayrimenkul ortaklıkları kurarak kentsel dönüşüm projeleri yapma ve yaptırmaya yetkili kılındıkları ifade edilmektedir. Yasa tasarısının, yerel yönetimlere dönüşüm alanı belirleme, kentsel dönüşüm uygulamalarında özel sektör ile işbirliği yapma, arsa ve araziler üzerinde dönüşüm projesi adı altında yatırım ortaklıkları kurma hakkı verdiği belirtilmektedir (Gülen, 2008: 57).

Söz konusu yasa tasarısının 3. maddesi (e) bendinde; "Proje ortaklığı: İdare dâhil, kamu kurum ve kuruluşlarının iştirakleri ile proje alanında taşınmaz sahibi olsun veya olmasın gerçek veya tüzel kişilerin, dönüşüm amaçlı imar planı kararlarına uygun olarak hazırlanan projeleri gerçekleştirmek üzere ayrı ayrı veya birlikte oluşturdukları adi ortaklık temelli hukuki işlemlerle bir araya gelmiş bir veya birden fazla ortaklığı" biçiminde düzenlenmiştir. Yine aynı tasarının "Dönüşüm Alanlarında Uygulama" başlığı taşıyan 7. maddesinin 2. fıkrasında; "İdare, plan kararlarını gerçekleştirmek amacıyla; arazi, arsa ve proje düzenleme işlemleri yapmaya, kamulaştırmaya, toplulaştırmaya, satın almaya, ön alıma, bağımsız bölümler dahil mülkiyetindeki gayrimenkullerle trampaya, gayrimenkul mülkiyetini veya imar haklarını başka bir alana aktarmaya, kamu ve özel sektör işbirliğine dayalı yöntemler uygulamaya, herhangi bir izne tabi olmaksızın bu amaçla şirket kurmaya, kurulmuş şirketlere katılmaya ve mevcut şirketleri eliyle uygulamalar yapmaya, kamu tüzel kişiliği olarak veya özel sektörle birlikte proje temelli gayrimenkul yatırım ortaklıkları kurmaya, kurulmuş olanlara katılmaya, kat karşılığı inşaat yapmaya veya yaptırmaya, arsa paylarını belirlemeye … yetkili kılınmıştır" ibaresi yer almaktadır. Görüldüğü gibi kentsel dönüşüm uygulaması yapılacak alan, kamu sektörü tarafından uygun hale getirilecek ve arsa üzerinde imar planlarına uygun olarak özel sektör tarafından yatırım gerçekleştirilecektedir.

Kentsel dönüşümün kalitesini artırmada, profesyonelliğin önemli olduğu ifade edilse de özel sektörün sahip olduğu hızlı hareket etme ve tasarlama becerisinin dönüşüm uygulamalarının niteliğini olumlu etkilediği de söylenmektedir. Özel sektör, kentsel dönüşüm uygulamalarının daha çok fiziksel ve ekonomik boyutlarıyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla özel sektör, dönüşüm uygulamalarına sosyal temelli değil daha çok piyasa temelli yaklaşacağı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Özel sektör tarafından gerçekleştirilecek dönüşüm uygulamalarının da bu anlamda daha çok soylulaştırma ile sonuçlanacağı ifade edilmektedir (Bailey, 2004: 171).

4. Kentsel Dönüşümde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Ülkemizde AB'ye uyum çalışmaları doğrultusunda özellikle kent yönetimlerinde yönetişim anlayışına doğru bir eğilim olduğu görülmektedir. Kent yönetimi anlayışındaki bu değişim küreselleşme, özelleştirme ve yerinden yönetim anlayışının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede kent yönetiminde yerel yönetimler daha etkin hale gelmekte, dolayısıyla kentsel dönüşüm projelerinde özel sektörle birlikte sivil toplum kuruluşları da güçlü aktörler olarak rol almaktadır. Kısacası kentsel dönüşümde, ilk ve en önemli aktör artık merkezi yönetim

olmaktan çıkmış, yerel yönetim, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları güçlü birer aktör haline gelmiştir.

Kentsel dönüşümde etkin rol üstlenen sivil toplum kuruluşlarının, gerek nitelik gerekse aktivite olarak geniş kapsamlı olduğu belirtilmektedir. Dönüşüm uygulamalarında kurumsal kültürün zenginleşmesi adına önemli birer aktör olarak görülen sivil toplum kuruluşlarının, dönüşüm sürecindeki diğer aktörler arasındaki güç-irade dengesini sağlama çabası içinde olduğu söylenmektedir. Bireyin özgürlüklerinin ve haklarının korunduğu, gönüllülük temeline dayanan ve kâr amacı olmaksızın örgütlenmenin esas olduğu, devlet politikalarını denetleyip yönlendirme bilincine dayanan sivil toplum oluşumlarının; merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin devlet politikalarını uygulama sürecinde, yerel topluluk ile kamu sektörü arasında dengeleyici bir rol üstlendiği ifade edilmektedir (Arslan; 2001: 110).

Farklı uzmanlık alanlarında gönüllü olarak çalışan, özel bilgi ve yoğun deneyime sahip çeşitli sosyal hedefleri olan kişilerden oluşan sivil toplum kuruluşlarının, toplumdaki çeşitli sorunları bağımsız olarak ele alıp kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatma görevi yaptığı da ifade edilmektedir. Kâr amacı gütmedikleri için de bu kuruluşların kentsel dönüşüm projelerine büyük ivme kazandırdıkları belirtilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının, kentsel dönüşüm uygulamalarına danışmanlık hizmeti verme ve istihdamın sağlanması gibi konularda da büyük katkısı olduğu söylenmektedir (Turok, 2004: 64).

Kentsel dönüşümün sosyal boyutu açısından sivil toplum kuruluşlarının önemli bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının, toplumun farklı katmanlarını dönüşüm sürecine dâhil etmeyi, çevre için bir aidiyet duygusu oluşturmayı ve karar mekanizmalarında aktif olarak kullanıcıların dâhil edilmesini hedeflediği belirtilmektedir. Bu nedenle, kentsel dönüşüm uygulamalarında, toplum arasındaki iletişimi sağlamak yönünden sivil toplum kuruluşlarının önemi vurgulanmaktadır (Şahingür, 2005: 27).

Sivil toplumun, kamusal alan ve özel alan çerçevesindeki yerine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılıklara sebep olarak toplumun sivil toplum kuruluşlarına bakış açılarının farklılığı gösterilmektedir (Atack, 1999: 856). Kamusal alan ifadesi, esas olarak siyasal iktidara vurgu yapmaktadır. Siyasal kararların alındığı, kamu gücüne dayanarak bu kararların uygulandığı yer ile toplumun devlet karşısındaki kazanımlarını ve siyasal güçle toplum arasında organik ilişkinin olmadığı yer anlamlarında kullanıldığı söylenmektedir (Öztekin, 2007: 150).

Sürdürülebilir kentsel dönüşüm sürecinde çoğulculuk ilkesinden hareketle farklı aktörlerin bir arada bulunarak farklı görüşlerin dile

getirilmesi, dönüşüm uygulamalarını demokratik bir ortama taşımaktadır. Sürdürülebilir kentsel dönüşüm süreci içerisinde, farklı yaklaşımların dile getirilmesinde ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde, sivil toplum örgütlerinin etkin bir şekilde yer alması gerekmektedir. Bu anlamda sivil toplum kuruluşlarının katılımcı bir kentsel dönüşüm sürecinde etkinliğinin artırılmasına yönelik hedefler şu şeklide belirtilmektedir (10. Kalkınma Planı, 2013: 51):

- Toplumsal bütünleşme ve yardımlaşmada önemli rol oynayan, kalkınma sürecine tüm kesimleri dâhil ederek katılımcı ve demokratik süreçleri güçlendiren STK'lara yönelik idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır
- Örgütlenme hak ve özgürlüğüne daha fazla imkân sağlayan, dernek ve vakıfları ilgilendiren mevzuat iyileştirilmelidir
- STK'ların yerel ve ulusal düzeydeki ihtiyaç ve sorunlara hizmet ve çözüm sunabilme potansiyelleri göz önüne alınarak, sosyal ve ekonomik hayatta daha fazla rol oynamaları sağlanmalıdır
- STK'lara yönelik daha bütüncül bir politika oluşturabilmek için yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir
- STK'lara kamu yararı ve vergi muafiyeti çerçevesinde vergisel ayrıcalıklar sağlanmalı ve kamu-STK işbirliğinin kurulabilmesi kolaylaştırılmalıdır
- STK'ların faaliyet ve programlarının hesap verebilir ve şeffaf olması, finansman, insan kaynağı ve teknolojik alt yapı yetersizlikleri ve sürdürülebilirlikleri için gereken adımlar atılmalıdır
- Güçlü, çeşitli, çoğulcu, sürdürülebilir bir sivil toplum için uygun ortamın oluşturularak sosyal ve ekonomik dönüşüm sürecinde toplumun tüm kesimlerinin daha etkin katılımı sağlanmalıdır
- STK'ların kurumsal kapasitelerini güçlendirmek, sürdürülebilirliklerini ve hesap verebilirliklerini sağlama amacıyla kapsayıcı yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır
- Ulusal öncelikler ve kamu yararı doğrultusunda faaliyet gösteren STK'lar öncelikli olarak desteklenmelidir
- STK'ların dönüşüm sürecine daha fazla destek sağlayabilmeleri amacıyla vergisel teşvikler tekrar gözden geçirilmelidir
- STK'ların etkin ve objektif denetimini sağlayabilmek amacıyla belli standartlar getirilmelidir.

Sürdürülebilir kentsel dönüşüm için aktif rol oynayan sivil toplum kuruluşları, aynı zamanda dönüşüm uygulamalarının da temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Bu anlamda sivil toplum kuruluşlarını oluşturan dinamikler Şekil 2'de gösterilmektedir.

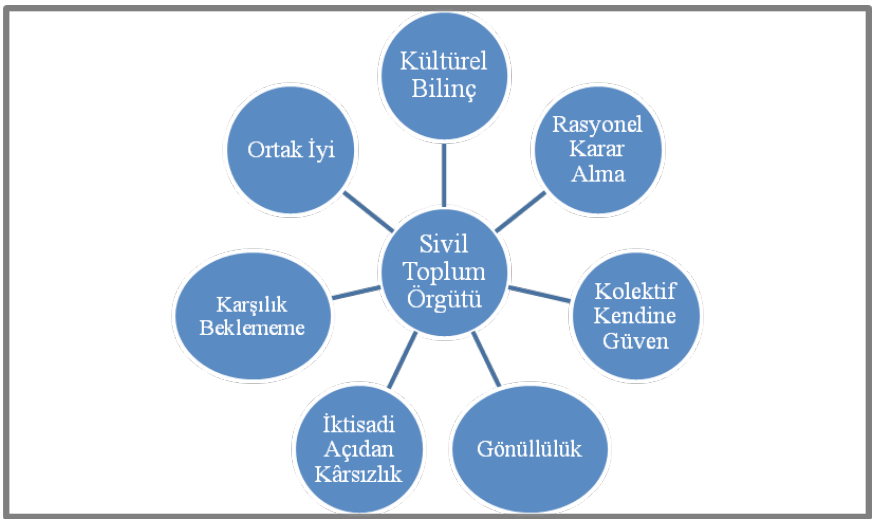

Şekil 2: Sivil Toplum Örgütlerinin Temel Dinamikleri

Kaynak: *Nuri Demirel, Farklı Bir Platformda Sivil Toplum ve Türkiye, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 26, 2011, s.157.*

5. Kentsel Dönüşümde Yerel Halkın Rolü

Dünya nüfusunun her geçen gün artması ve bunun neticesinde kentlerin büyümesi ile karar verme süreçlerinin de daha karmaşık hale geldiği ifade edilmektedir (Thornley, 2004: 38). Yönetişim düşüncesinin önemi artıkça özellikle yerel yönetimlerle birlikte yerel halk da, karar alma süreçlerinde daha aktif rol almaya başlamıştır. 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen Habitat II Konferansı'nda, yerleşim politikalarının merkezine, yerel yönetimlerin ve halkın konulmasının gerekliliği vurgulamıştır. Bu çerçevede, yönetişimci bir anlayışla daha geniş tabanlı dönüşüm uygulamaları geliştirebilmek amacıyla yerel halkın önemi vurgulanmaktadır (Üstün, 2009: 188).

Kentsel dönüşüm projelerinde yerel halkın katılımı; vatandaşları ilgilendiren, onların yaşamına etki eden konularda, politik kararlar alınmadan önce, sorumlu olan aktörlerle biraraya gelerek, konuyu müzakere etmelerine imkân sağlamaktadır. Yerel halkın dönüşüm sürecine dâhil olmasının, sadece oy verme ile sınırlı olan temsili demokrasinin

katılım anlayışını da genişlettiği ifade edilmektedir (Özkiraz ve Zeren, 2009: 230).

Yerel halkın kentsel dönüşüm projelerinde etkin rol oynayabilmesi için iki yaklaşımdan yararlanıldığı belirtilmektedir. Bu yaklaşımlar; yerel halkın katılımı ve halka danışmadır. Yerel halkın katılımı; karar alma süreçlerine müzakereci yollarla yerel halkın aktif olarak katılımını sağlayan yaklaşım şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım; jüriler, paneller, planlama, uzlaşma konferansları ve müzakereci oylama gibi teknikleri kullanmaktadır. Halka danışma ise; başta merkezi yönetim olmak üzere yerel yönetimlerin, özel sektörün ve diğer ilgili aktörlerin, kentsel dönüşüm konusunda aldıkları kararlar doğrultusunda vatandaşların tepkisini ölçmek için başvurdukları yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşımın kullandığı teknikler ise; paneller, odak gruplar, uzlaşma sağlama egzersizleri, anketler, açık oturumlar, davetler, danışma kurulları, toplumsal planlama, vizyon geliştirme, bildirim yapma, yorum isteme, halk oylaması ve yapılandırılmış değer oylaması şeklinde sıralanmaktadır (Abelson, 2001: 1-4).

Yerel halkın kentsel dönüşüm sürecinde aktif rol oynaması; yaşadığı bölgeyi, bölgede yaşayanların özelliklerini ve bölgenin ihtiyaçlarını en iyi bilen kişiler olması itibariyle son derece önemli görülmektedir. Çünkü kentsel dönüşüm uygulamalarının sosyal boyutunu yerel halkın oluşturduğu belirtilmektedir. Dönüşüm uygulamalarının sürdürülebilir olması, yerel halk tarafından sahiplenilmesi ve orada yaşayanların güvenini kazanabilmesi açısından yerel halkın sürece dâhil edilmesi gerekli görülmektedir (Turok, 2004: 58).

Kentsel dönüşüm projelerinin başlama sürecinde, özellikle dönüşümün uygulanacağı alanda yaşayan yerel halkın oldukça önemli rol oynadığı ifade edilmektedir. Yerel halkın, kentsel dönüşüm uygulamalarında oynadığı rol, Arnstein'ın[3] "sekiz kademeli merdiven" önerisinde değinilmektedir. Arnstein'ın 1969 yılında hazırladığı ve günümüzde de sık sık kullanılan yerel halkın kentsel politikalara katılımını belirten modeli Şekil 3'de gösterilmektedir.

3 Bkz: Sherry R. Anrstein, A Ladder of Citizen Participation, Journal of the American Instute of Planners, 35 (4), 1996, s.216-224.

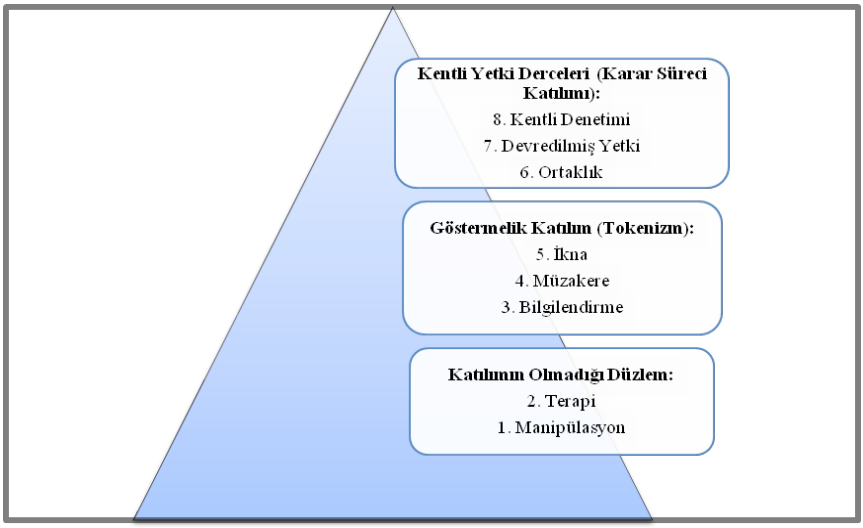

Şekil 3: Arnstein'ın Sekiz Kademeli Merdiven Önerisi

Kaynak: *Rob Atkinson, Urban Regeneration, Partnerships and Local Participation: England Sample, International Symposium on Urban Regeneration, The Municipality of Küçükçekmece Workshop Study, Istanbul, 2004, s.93.*

Arnstein modelinde, kentsel politikalarda yerel halkın rolü derecelendirilmektedir. Birinci ve ikinci basamaktaki, manipülasyon ve terapi kısmında halkın projelere katılımı söz konusu olmamaktadır. Bilgilendirme, müzakere ve ikna kısımlarında yerel halkın sembolik olarak bir katılımı söz konusu olsa da herhangi bir yaptırımı bulunmamaktadır. Son aşamadaki ortaklık, devredilmiş yetki ve kentli denetimi kısmında yerel halk kentsel politikalarda karar verme yetkisine sahip olmaktadır.

Burns ve diğ.'nin ise; Arnstein tarafından yerel halkın kentsel politikalara katılımının gösterildiği merdiven önerisini eleştirdikleri ifade edilmektedir. Merdiven önerisinde belirtildiğinden farklı olarak; yerel halkın farklı etki alanları, farklı karar verme alanları ve farklı katılım dereceleri olduğu ve bunlardan memnun kalabileceği belirtilmektedir (Atkinson, 2004: 92). Burns ve arkadaşları tarafından geliştirilen kentsel politikalara karşı yerel halkı güçlendirme önerisi Şekil 4'te gösterilmektedir.

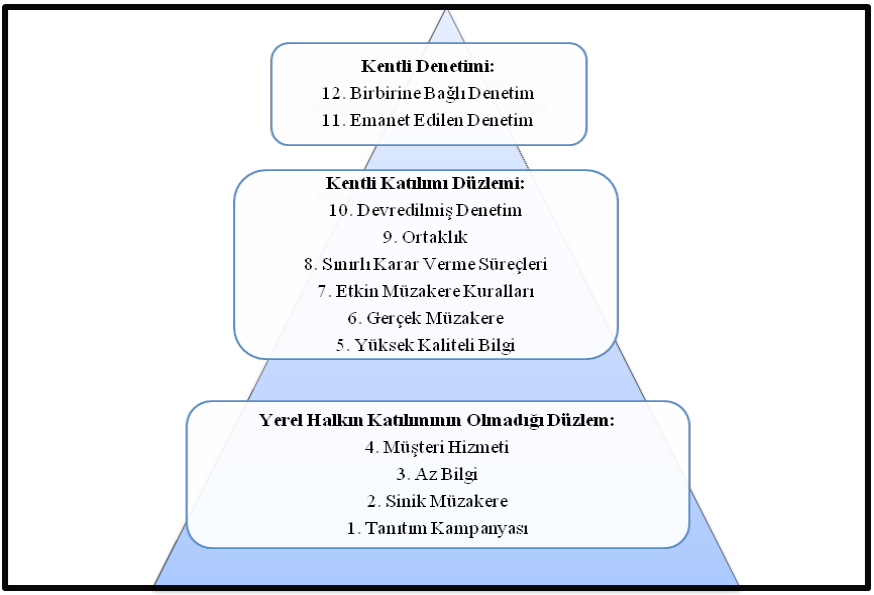

Şekil 4: Burns ve diğ.'nin 12 Kademeli Yerel Halkı Güçlendirme Merdiveni

Kaynak: *Danny Burns, Robin Hambleton, Paul Hoggett, The Politics of Decentralisation: Revitalising Local Democracy, Macmillan, UK, 1994*

Bu öneriye göre, kentsel dönüşüm sürecinde yerel halkın rolü; bölgenin özelliklerine, dönüşüm alanında yaşayan halkın eğitim ve bilgi birikim düzeyine, kültürel ve sosyal yapısına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Çünkü dönüşüm alanındaki yerel halk, farklı yapı ve ilişkilerden meydana gelmektedir. Bu anlamda; üreticiler, tüketiciler, alan sakinleri, oy verenler, vergi ödeyenler, baskı grupları, etnik gruplar, dini gruplar gibi farklı toplulukların çıkarlarının da düşünülmesi gerekmektedir. Yerel halkı oluşturan söz konusu bu topluluklardan kimisi dönüşüme karşı çıkabileceklerdir. Dolayısıyla yerel halkın dönüşüm projelerindeki rolünün, yerel halkı oluşturan bireylerin ortak çıkarlarını belirlemelerinde ve toplumsal kapasitelerinin geliştirilmesinde kritik öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Atkinson, 2004: 94).

6. Kentsel Dönüşümde Kent Plancısının ve Tasarımcının Rolü

Kent plancıları, kenti oluşturan ve dönüştüren süreçler, araçlar ve onların olası sonuçlarında uzman olan ve söz konusu süreci yönlendirmek için yeni araçlar geliştiren kişiler şeklinde tanımlanmaktadır. Çok aktörlü bir süreç olan sürdürülebilir kentsel dönüşüm söz konusu olduğunda, kent plancılarının farklı toplum kesimleri ve kurumsal kişiliklerle bir

araya gelerek doğrudan iletişim kurmaları söz konusu olmaktadır. Kentsel dönüşüm projelerinde sorunun tespiti ve çözümü konusunda kent plancılarının mekânsal, ekonomik ve sosyal boyutları bir arada düşünmeleri gerekmektedir. Planlama süreci boyunca, plancılar ve mimarın kentte yaşayanların sosyal, ekonomik ve mekânsal gereksinimlerine yanıt veren stratejileri belirlemeleri ve halkın istemine yanıt verebilmek için kentsel dönüşüm yapılacak yerleşimlerde farklı toplum kesimleriyle iletişim kurarak birlikte çalışmaları, dönüşüm projelerinin başarısı açısından önemli olarak görülmektedir (Tankut ve diğ., 2002: 11).

Bir planlama ve tasarım süreci olarak kentsel dönüşümün diğer tasarım süreçlerinde olduğu gibi farklı birçok disiplin ve aktörün etkileşimiyle gerçekleştiği söylenmektedir. Bu anlamda plancının ve mimarın, çok değişkenli bu süreçte, dönüşüm projelerini sağlam neden-sonuç ilişkilerine dayandırması gerekli görülmektedir. Dönüşüm sürecinin tasarlanması aşamasında plancının ve mimarın, diğer aktörlerle sürekli iletişim içerisinde olması gerekmektedir. Eğer söz konusu aktörlerle iletişimin devamlılığı sağlanamazsa, kentsel dönüşüm uygulamalarının içermesi gereken bazı değerleri barındırmayacağı ve başarısızlıkla sonuçlanabileceği ifade edilmektedir (İncedayı, 2004: 61).

Kentsel dönüşüm süreci içerisinde planlama yaparken, plancının ve tasarımcının temel amaçlarının arasında, estetik ve sembolik kaygılarının da yer alması gerektiği belirtilmektedir. Bunların yanında mimarın dikkat etmesi gereken diğer nitelikler ise; kullanıcıların fiziksel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çabalarıdır. Çünkü toplumun fizyolojik, sosyal ve psikolojik ihtiyaçları, plancının ya da mimarın kişisel yorumuna bırakılamayacak kadar önemlidir. Bu sebeple plancının, dönüşüm sürecinin belli aşamalarında, dönüşüm alanındaki halkla bir araya gelerek, diyalog kurması gerektiği belirtilmektedir (Tekeli, 1993: 56).

Sürdürülebilir kentsel dönüşümün önemli aktörleri arasında değerlendirilen plancının ve mimarın sahip olması gereken özellikler ise;

- Kentin fiziksel yapısını ve onu oluşturan süreçleri bilmek
- Nüfus, işgücü gibi konularda geleceğe yönelik eğilimi saptayabilmek
- Farklı kişi ve grupları planlama sürecine dâhil edebilmek
- Politik ve yönetsel karar alma süreçlerindeki merkezi ve yerel otoritenin yasal yapılarına ve programlarına hâkim olmak
- Toplumsal süreçleri ve onların kent mekânına doğrudan ve dolaylı etkilerini tespit edebilmek

- Planın sorunsal başlıkları konusunda mümkün olduğu kadar geniş bir kesime ulaşabilmek ve onları bilinçlendirmek
- Ekonomi, ulaşım, kentsel hizmetler, altyapı ve arazi kullanımı konularını ilişkilendirebilmek
- Planlama anlayışındaki değişimlere bağlı olarak rolünü gözden geçirmek
- Diğer kentsel aktörlerle müzakereci olmak
- Toplumdaki güç ilişkilerini iyi değerlendirerek arabulucu olmak
- Alanında uzman, tartışmacı ve örgüt bilinci özelliklerine sahip olmak

şeklinde sıralanmaktadır (Tankut ve diğ., 2002: 11).

Kentsel dönüşüm uygulamalarında mimardan beklenen; projenin kendi alanına giren bölümlerinde tasarımcı niteliğini kullanarak, dönüşüm projesinin görsel unsurlarını oluşturan yapı ve bina bazında, hümanist, ekonomik ve estetik kaygılar taşıyan, işlevini verimli bir şekilde yerine getiren ve zamanın oluşturacağı değişimlere ayak uydurabilecek nitelikte bir fiziksel çevre yaratma çabasıdır. Yine kentsel dönüşüm süreci içerisinde; yeni kent dokuları, konut tipolojileri, yeni yaşam alanları ve biçimleri oluşturarak, mekânsal çeşitlilik ortaya çıkarmalı ve dönüşüm projesi yoluyla kentsel alanın, yeni bir kimlik kazanmasına katkı sağlaması öngörülmektedir (Göksu, 2006: 44).

SONUÇ

Kentsel dönüşüm sürecinde, ilgili aktörlerin her birinin, kendinden beklenen roller bulunmaktadır. Devletten beklenilen ise; dönüşüm sürecinin birinci derecede muhatapları olan hak sahiplerinin mağdur edilmesini önlemek olmalıdır. Ancak kentsel dönüşüm sürecinde, hak kayıplarının olduğu, kamu kurumlarının beklentileri karşılamada yetersiz kaldıkları, katılımcılar açısından beklenen düzeyde hizmet sunulmadığı ve devletin yeterli tedbirleri almadığı gibi unsurlar görülebilmektedir.

Devlet veya kamu kurumlarının yanı sıra, kentsel dönüşüm projelerinin uygulayıcısı konumunda olan özel sektörün de, kentsel dönüşüm sürecinde, kendisinden beklenen gerekli tedbirleri almayarak, vatandaşları mağdur edebilmektedir. Dönüşüm sürecinde, kamu temsilcileri ve özel sektör temsilcileri, ilgili hak sahipleri ile doğrudan iletişime geçerek proje hakkında doğru bilgi aktarmaları ile mağduriyetler azalabilecektir. Gerek kamu sektörü gerekse özel sektör, dönüşüm sürecinde vatandaşların fikir ve önerilerini mutlaka dikkate almalıdır. Bu

anlamda; iletişimden uzak, kişilerin fikir ve görüşlerinin alınmadığı bir kentsel dönüşümün sürdürülebilirliği sağlanamayacaktır.

İletişim, katılım ve şeffaflık ilkesinden yoksun bir şekilde gerçekleşen kentsel dönüşüm uygulamaları tek yanlı olarak ve vatandaşlara rağmen gerçekleşmektedir. Kentsel dönüşümün konusu olan çöküntü alanlarının, mahalle sakinlerinin rızası olsun ya da olmasın, yönetimler tarafından tek taraflı olarak dönüşüme konu olmaktadır. Dolayısıyla kentsel dönüşüm, yasal bir zorunluluktan öteye gidememektedir.

Sürdürülebilir bir kentsel dönüşüm için, kentsel dönüşüm uygulamalarına özgü mevzuatta farklı amaçlara yol açan teknik ayrıntılar yer almamalıdır. Fiziksel dönüşüm ile sosyo-ekonomik programlar birlikte düşünülmelidir. Kentsel dönüşüm sadece değer yaratacak bir süreç olarak görülmemeli ve yarattığı değerin sadece rant ile sınırlı kalmadığı bilinmelidir. Kentsel dönüşüm sürecinde tüm aktörlerin eşgüdümü ve işbirliği ile kurumsal bir kültür oluşturulmalıdır. Etkin halkla ilişkiler gibi uygulamalar ile katılımcı yönetim teknikleri geliştirilmelidir. Kentsel dönüşüm aşamaları etkin, şeffaf ve izlenebilir olmalı, daha yerel tabanlı ortaklıklar ile gerçekleştirilmelidir. Kentsel dönüşümden etkilenenler doğru bilgilendirilerek iletişim kanallarının yanlı, negatif ve eksik olması engellenmelidir. Daha yerel seviyede sürece ve karar vermeye katılım sağlanmalı ve kolektif karar verme teknikleri uygulanmalıdır. Dönüşüm alanında ikamet edenlerin toplumsal ve kültürel değerlerini göz önünde tutan ve kişilerin yaşam biçimini göz önüne alan tasarım ve mimari uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Dönüşüm alanındaki mülkiyet sorunlarının çözümünde ortaya çıkan sıkıntıların başında gelen arazi ve arsa yönetimi sadece tapu sorunu olarak görülmemelidir. Kentsel dönüşümde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için dönüşüm uygulamalarının kentsel alanı sadece fiziksel açıdan ele alan kentsel bir planlama olarak görülmemesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

1. Abelson, John And Others (2001), "A Review Of Public Participation And Consultation Methods", Centre For Health Economics And Policy Analysis Research Working Paper, Mcmaster University, Pp:1-10.
2. Altay, Deniz, Balkanay, Özgün (2006), "Kentsel Dönüşümün Temsiline İlişkin Bir Önerme", Bülten, S.40, Ss:45-47.
3. Arnstein, R. Sherry (1996), "A Ladder Of Citizen Participation", Journal Of The American Institute Of Planners, Vol.35, No.4, Ss:216-224.
4. Arslan, Osman (2001), Kuramsal Ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum Ve Türkiye Gerçeği, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
5. Atkınson, Rob (2004), "Urban Regeneration, Partnerships And Local Participation: England Sample", International Symposium On Urban Regeneration, The Municipality Of Küçükçekmece Workshop Study, Istanbul, Pp:87-98.
6. Baıley, Nick (2004), Konuta Yönelik Dönüşüm: Glasgow Deneyimi, Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışmaları, Küçükçekmece Belediyesi Yayını, İstanbul, Ss: 171-177.
7. Balamir, Murat (2005), "Türkiye'de Kentsel Yenileme Ve Dönüşüme İlişkin Güncel Öneri Ve Modeller", Mimarlık Dergisi, S.322, (Mart/Nisan), Ss:28-35.
8. Başaran, İsmail Ve Çiftçi, Salih (2011), "Yönetimlerarası İşbirliğinin Kentsel Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesindeki Önemi", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İibf Dergisi, C.13, S.2, Ss:251-274.
9. Beswıck, C. Ann (2001), Public-Private Partnerships İn Urban Regeneration: The Case Of London Docklands, The University Of Calgary, Faculty Of Environmental Design, Calgary.
10. Burns, Danny, Hambleton, Robin, Hoggett, Paul (1994), The Politics Of Decentralisation: Revitalising Local Democracy, Palgrave Macmillan Publishing, Uk.
11. Bursa, Murat Sungur (2004), Kamu Sektörü Ve Kentsel Dönüşüm, Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışmaları, Küçükçekmece Belediyesi Yayını, İstanbul, Ss:234-249.
12. Demirel, Nuri (2011), "Farklı Bir Platformda Sivil Toplum Ve Türkiye", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.26, Ss:145-164.
13. Göksu, A. Faruk (2006), Zeytinburnu Genel Gelişim Stratejisi Raporu, İstanbul.

14. Gülen, Fikret (2008), "Özelleştirme Yap-İşlet-Devret, Kamu Özel Sektör İşbirliği", Dosya 08, S.64, Ss:53-65.

15. Gürsel, Yücel (2005), "Yoksulluk-Varsıllık Karşıtlığı Ve Mimarlık", Mimarlık Dergisi, S.14, Ss:12-30.

16. Hague, Cliff (2004), "Konut Alanlarının Dönüşüm Ve Yenileme Projelerinde Başarı", Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu: Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması, Küçükçekmece Belediyesi Yayını, İstanbul, Ss:178-186.

17. İnce, K. Esra (2006), Kentsel Dönüşümde Yeni Politika, Yasa Ve Eğilimlerin Değerlendirilmesi Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi, Gazi Üniversitesi F.B.E. Şehir Ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

18. İncedayı, Deniz (2004), "Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine", Mimar-İst Dergisi, C.4, S.12, (Yaz), Ss:60-61.

19. Kalağan, Gökhan, Çiftçi, Salih (2012), "Kamu-Özel Sektör İşbirliğinin Kentsel Mekâna Yansıması: Kentsel Dönüşüm Örneği Ve Yeni Aktörler", Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, C.4, S.2, Ss:121-133.

20. Newman, Peter, Thornley, Andy (2011), Planning World Cities: Globalization And Urban Politics, Palgrave Macmillan Publishing (2nd Edition), New York.

21. Özdemir, Dilek, Özden, P. Pelin, Turgut, Sırma (2005), "Kentsel Dönüşümde Avrupa Deneyimi: Kuram Ve Uygulamaya İlişkin Bir Değerlendirme", Ege Mimarlık Dergisi, C.53, S.1, Ss:22-26.

22. Özkiraz, Ahmet, Zeren, Halim Eren (2009), "Yerel Yönetimlerde Halk Katılım; Tokat İl Merkezinde Uygulamalı Bir Çalışma", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S.2, Ss:229-247.

23. Öztekin, Ali (2007), Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi (5.Baskı), Ankara.

24. Özüekren, Şule, Yirmibeşoğlu, Funda (2002), "Konut Alanlarının Geliştirilmesi Ve Sürdürülmesinde Kamu-Özel Ortaklığı", Konut Kurultayı, İstanbul, Ss:95-106.

25. Sönmez, Ö. İpek (2005), "Kentsel Dönüşüm Süreçlerinde Aktörler Beklentiler Riskler", Ege Mimarlık Dergisi, C.53, S.1, Ocak, Ss:16-21.

26. Şahingür, Aylin (2005), Kentsel Yenileme Projelerinin Katılım Boyutu: Ciutat Vella Ve Fener Balat Örnekleri, Mimar Sinan Üniversitesi F.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

27. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Ankara.

28. Tankut, Gönül, Çalışkan, Olgu, Levent, Tolga, Zorlu, Fikret (2002), Kentler, Bilim Ve Teknik, Aralık, Ankara.

29. Tekeli, İlhan (1993), "Bir Kentsel Tasarım Kuramının Geliştirilmesi Üzerine Düşünceler", Ege Mimarlık Dergisi, C.1, S.2, Ss:53-58.

30. Thornley, Andy (2004), Metroplitan Governance: Policy Co-Ordination And The Contrains On Public, International Symposium On Urban Regeneration, The Municipality Of Küçükçekmece Workshop Study, Istanbul, Pp: 38-53.

31. Todaie (2012), Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Kentsel Dönüşüm Yönetim Süreci Çalıştayı, Nasıl Bir Kentsel Dönüşüm?, Sonuç Bildirgesi, Todaie Yerel Yönetimler Merkezi, Ankara.

32. Toprak, Zerrin (2010), Yerel Yönetimler, Birleşik Matbaacılık, İzmir.

33. Turok, İvan (2004), Urban Regeneration: What Can Be Done & What Should Be Avoided, Uluslararası İstanbul Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul, Ss: 57-65.

34. Üstün, Gül (2009), Kentsel Dönüşümün Hukuki Boyutu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

35. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf.

36. 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf.

37. 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5366.pdf.

38. 5393 Sayılı Belediye Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf.

Bölüm 10

SİYASİ ÇATIŞMADAN, SİLAHLI SİYASET VE SANAL SOSYAL SAVAŞA POSTMODERN GÜÇ SİYASETİ

Oğuzhan ERGÜN[1]

1 Dr. Oğuzhan ERGÜN (Kamu Yönetimi) E. Top. Kurmay Albay

Giriş

Savaş nedir? Daha doğrusu, ampirik araştırmalarda savaş olarak kabul edilenler nelerdir? Savaşların ortaya çıkma nedenleri ve kökenleri sorusu, nicel deneysel çatışma araştırmalarının da ana sorusudur. Bununla birlikte, onlarca yıl savaş ve savaşın nedenleriyle ilgili yapılan araştırmalara rağmen, disiplininin sonuçları hala yetersizdir. Bu konuda gerçekleştirilen çalışma sonuçları, bir çok araştırmacının eleştirdiği üzere; "fikirsiz rakam çalışmaları"[2] veya her biri yalnızca sınırlı durumları açıklayabilen, ancak şimdiye kadar toplam-genel teoriye bağlanamayan "teori adaları" olarak kalmıştır[3]. Yaygın olarak savaş devleti merkeze alan silahlı bir çatışma olarak kavramsallaşmıştır. Sosyal Bilimlerde ortak yaklaşım olarak savaşın diğer organize şiddet türlerinden ayırıcı özelliği taraflardan en azında birisinin devlet olması[4] şeklindedir. Ancak Rand Coop. "Siyasi Savaş" ön-konsepti (Taslak) ile savaşı anarşi kültürü nesnesinden öznesi konumuna getirecek bir yaklaşım paylaşmıştır ve ABD Stratejik aklının önemli nöronlarından olan Rand şirketi herhangi bir düşünce kuruluşu değildir.

Bu çalışma çatışma ve anlaşmazlıklar ile türleri üzerindeki tartışmalardan hareketle konuyu "yeni savaş türleri" bağlamında jeopolitik düzleme taşımaktadır.

1. Savaş Nedir?

Hamburg Üniversitesi Savaş Nedenleri Araştırmaları Topluluğu (AKUF), bu alanda oldukça atıf alan Macar barış araştırmacısı István Kende'nin tanımlamasından hareketle savaşı "en az iki grubun silahlı bir çatışma içerinde olduğu her türlü anlaşmazlıklar" olarak ele alarak şu verileri paylaşmaktadır;

- Savaşa iki veya daha fazla silahlı çatışma gücü katılır ve en azından bir tarafın hükümete bağlı, düzenli, silahlı, askeri, paramiliter veya polis birliklerinin olması gerekir
- Her iki tarafta da savaşı ve muharebeleri merkezi olarak yöneten bir organizasyon bulunmalıdır.
- Silahlı operasyonlar zaman zaman kendiliğinden çıkan çatışmalardan ziyade belli bir süreklilik ile gerçekleşiyor olmalıdır.

2 Klaus Schlichte, "Neues über den Krieg? Einige Anmerkungen zum Stand der Kriegsforschung in den Internationalen Beziehungen", Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 9(1/2002), 113-37.

3 David J. Singer, "The Etiology of Interstate War. A Natural History Approach". içinde J. A. Vasquez (Hrsg) *What Do We Know about War?* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2000, ss: 3-21.

4 Schlihte, s.113

Her iki taraf da stratejik bir plan çerçevesinde faaliyet yürütür[5].

Bunun yanı sıra Singer ve Small göre ise savaşı diğer şiddet türlerinden ayırmak için başlangıç noktası olarak "önemli ölümler içeren sürekli bir mücadele" şeklinde ele almak gerekmektedir. Bu yaklaşım araştırmaları niceliksel bir alana itmektedir. "Savaşın en önemli ve baskın özelliği, insan hayatını almasıdır"[6]. Bu tip yaklaşımlardan savaş tanımlarının iki ana kritere dayandığı ortaya çıkmaktadır: Savaşta savaşla ilişkili askerlerin sayısal ölüm eşiği ve savaş katılımcılarının statüsü".

- Savaşın ayırt edici ölü sayısı eşiği muharebeyle ilgili1000 kişi (savaşçı) olarak belirlenmiştir.
- İkinci kriter açısından, (savaş katılımcılarının statüsü), savaşların her iki tarafında da savaş yapabilen örgütlere (silahlı kuvvetler) sahip katılımcıların bulunmasını gerektirmektedir.

Nihai tahlilde savaş; "en az 1000 kişinin savaşla ilgili eylemlerde öldüğü organize silahlı kuvvetleri içeren sürekli mücadele" olarak tanımlanmış daha sonraları bir aylık zaman sınırlaması getirilmiştir (1000/1 ay).

Singer ve Small'ın iç savaş sınıflandırılması ise üç boyuta dayanıyordu: içsellik, katılımcı tipi ve etkin direniş seviyesi. Genel olarak, bir iç savaş "bir devlet sistemine ait şehirlerde askeri eylemler, ulusal hükümetin aktif katılımı, her iki taraftan da etkili direnç ve her savaş *yılında* toplam en az 1000 kişinin silahlı çatışma nedeniyle ölümünü içeren herhangi bir savaş" olarak tanımlanmıştır[7].

Yeni aktörlerin ve teknolojinin devreye girmesi ve savaş formundaki değişimler ile bu tanımlamalar yetersiz kalmaktadır. Bu tutumun önemli merkezlerinden Correlates of War (COW) verilerince 1000 savaş kurbanının büyük savaş göstergesi olarak belirlenmesinin geçmişi 1816 yılına dayanmaktadır[8]. Ancak Atom bombası ve hava kuvvetlerinin ortaya çıkması ile yıkım gücü artmıştır.

---

5 Dietere Ruloff ve Livia Schubiger, (2007):" Kriegerische Konflikte: Eine Übersicht. In: Aus Politik und Zeitgeschichte", Vol. 16-17, s. 10. http://www.bpb.de/files/ZV2APG.pdf AKUF, Kriegsdefinition und Kriegstypologie https://www.wiso.uni-hamburg.de/fachbereich-sowi/professuren/jakobeit/forschung/akuf/kriegsdefinition.html erişim Tarihi 03.04.2019

6 Melvin Small ve J. David Singer. *Resort to Arms: International and Civil War,1816–1980*. Beverly Hills, CA: Sage, 1982: 205-206

7 Meredith Reid, Meredith Reid Sarkees , "The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)" 2010, http://www.correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/the-cow-typology-of-war-defining-and-categorizing-wars/view, Erişim Tarihi 27.04.2019.

8 Michael E. O'Hanlon, "*Technological Change and the Future of Warfare*", Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2000, Marshall J. Beier, "Discriminating Tastes: 'Smart' Bombs, Non-Combatants, and Notions of Legitimacy in Warfare", Security Dialogue, 2003, 34(4), 411-425.

Devletler arası savaşlar için ölümcül çatışma listelerinin güvenilirliğini sorgulayan bir başka iddia, "Askeri Konularda Devrim-AKD" kavramsallaştırmasının arka planındadır. (Revolution in Military Affairs -RMA). 1990'lı yıllardan itibaren RMA başlığı altında, oldukça genel olarak, teknolojik ilerleme ve savaş silahlarının hassasiyeti ve etkisindeki iyileşme ele alınmıştır. Bunu yanısıra çatışma öncesinde başlayan "Bilgi Savaşı" politik düşünce ve kararlar üzerinde etki yaratmayı hedefleyerek özel bir çatışma alanı oluşturmuştur. Bu terim geleneksel olarak propaganda anlamına gelmediği gibi daha derin bir anlam taşımaktadır. Dar bir anlamda "bilgi savaşı yeteneği", "en yüksek bilgi işlem yoğunluğuna sahip silah ve iletişim sistemleri geliştiren devletin kazandığı teknolojik bir rekabet avantajı" olarak anlaşılmaktadır. Bir devlet bir diğeri hakkında ne kadar fazla bilgiye sahipse ve onu ne kadar hızlı ve doğru bir şekilde işleyebiliyorsa, rakibe o ölçüde zarar verme potansiyeline sahiptir. Savaşın kontrolü için bilgi ve bilgi teknolojisinin artan değeri savaşta kendi ordusu tehlikeye atılmadan önce bir karar vermeyi amaçlayan yeni stratejilere alan açmaktadır.

Bu tartışma, Stratejik Bilgi Savaşının (SIW) şemsiyesi altında gerçekleştirilmektedir[9]. Çeşitli birimleri kontrol eden ya da gelen bilgiyi işleyen iletişim merkezleri yok edilerek, düşman mümkün olduğunca savaşmadan saf dışı bırakılabilir. Schwartau, 1994 yılında, bilgi savaşının ABD'ye yıllık 300 milyar dolar kadar zarara yol açtığını belirtmiştir. SIW, enerji, telekomünikasyon, trafik ve finans gibi alt yapı sektörlerinde kitlesel taciz ve tahribe yol açma kapasitesine sahiptir. SIW tehdidini kendi güvenliği açısından inceleyen ABD araştırmacıları bunun ABD ulusal ekonomik güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olduğunda hemfikirdir. Temel ulusal altyapıyı hedef alacak bir veya daha fazla altyapıya yapılan başarılı bir saldırının, bu altyapılardan hizmetlerin sunumunda kamuoyunda güven kaybı da dahil olmak üzere, stratejik olarak önemli sonuçları olacak büyük bir bozulma riski yaratabileceğini öne sürmektedirler. Bunun yanı sıra bu tehdidin müttefik kaybına da neden olabileceği öngörülmektedirler, Böyle bir saldırı altındaki kilit müttefik veya koalisyon üyesi bir ülke koalisyona katılmayı reddedebilir ya da daha kötüsü, savaşın ortasında bir koalisyonu bırakabilir[10].

Savaş öncesi iletişim merkezlerinin bilgisayar destekli bilgi kanallarına sızılarak kontrol altına alınacakları veya fonksiyonel yollarının tahrip edileceği beklenmelidir. Bilgi savaşının önemi göz ardı edilmemelidir. Bu tür bir çatışma devletlerarası çatışmanın ayrılmaz bir

9 Winn Schwartau, "I*nformation Warfare: Chaos on the Electronic Superhighway*", New York, Thunder's Mouth Press. 1994 s.13, 16.

10 Roger C. Molander, Peter A. Wilson, B. David Mussington, ve Richard Mesic, Strategic Information Warfare Rising. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1998. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR964.html. Erişim Tarihi 06.12.2019.

parçası haline gelmiştir. Ancak bundan daha kritik bir gelişme bu çatışma sisteminin sosyal yaşam ve kültürel alanda devreye girmesidir.

Nicel çatışma araştırmalarında kullanılan rakamsal veriler güvenilirlikleri açısından tartışma konusudur. Çatışmaların büyüklüğünü veya etkisini ölçmek için değişik yöntemler kullanılmaktadır. Rummel nicel çatışma araştırmalarının asla felsefi ve analitik bir referans çerçevesi olmadan yapılamayacağına inanmaktadır. Gerçekler, olaylar ve tarih "basitçe" ölçülemez olgulardır. Söz konusu olayların kendi anlamı içerisinde ölçülüp değerlendirilmesinde analitik bir uzman yorumuna ihtiyaç vardır[11.] Bu yüzden önemli olanı önemsiz olaylardan ve çatışmalardan ayırt etmeye yardımcı olacak hiçbir metodolojik çerçeve yoktur. Yeni bir çatışma modeli ve onun bir veri tabanı modeli olarak uygulanmasının yardımıyla, deneysel çatışma kavramı ile çatışma gerçekliği arasındaki boşluğun üstesinden gelinmesi gerekmektedir[12.]

Birkaç yıldan beri sosyal bilimler araştırmacıları, çatışma araştırmalarının birincil nesnesi olan devletler arası savaşın II. Dünya Savaşı'ndan bu yana giderek daha nadir hale geldiğini fark ettiler[13.] Peki devletlerarası savaşın "modası geçti mi?" Cevap hayır, bilakis devletler arası savaş artarak devam etmektedir. İlk olarak, elde edilen veriler 1000'den fazla ölümle sonuçlanan çatışma sıklığını yansıtmaktadır. Devletler arası savaş şekil değiştirmiştir. Kamuoyu hem kendi asker zayiatlarını hem de karşı tarafın sivil kayıplarını kabullenmemektedir. Savaş kurbanları için toplumsal tepki verilmektedir. Bu nedenle demokrasiler özellikle az sayıda zayiatla savaşmak istiyorlar[14]. Teknolojik ilerleme bu talebi karşılamış ve daha az zayiatla daha "doğru savaş" uygulamalarını mümkün hale getirmiştir[15]. Bu nedenle ölüm sayıları üzerinden niceliksel ölçüm metotları, savaşın değişen karakterini ampirik araştırmalarda yeterince kavrayamamaktadır[16]. Çatışmadaki değişim temel olarak taarruz ve savunma, mekan ve zaman, mücadele ve manevra arasındaki ilişkiyi değiştirir. Uluslararası hukukun yayılması, savaşın,

---

11 Rudolph Joseph Rummel, "Understanding Conflict and War - Volume 4": *War, Power, Peace*, Beverly Hills, London, Sage Publications 1979 s. 18.

12 Christopher Daase, "Krieg und politische Gewalt: Konzeptionelle Innovation und theoretischer Fortschritt". In: G. Hellmann, K. D. Wolf and M. Zürn (Hrsg): *Die neuen Internationalen Beziehungen - Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland.* BadenBaden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003 ss 161-208, s.164

13 Azar Gat, Zeev Maoz, "Global Change and the Transformation of War, Michigan: ss. 1-15, Levy, Jack S., Walker, Thomas C., Edwards, Martin S: Continuity and Change in the Evolution of Warfare. İçinde: Z. Maoz and A. Gat (Hrsg): *War in a Changing World.* Ann Arbor, Michigan University Press, 2001, ss. 15-48.

14 Eliot A. Cohen, "A Revolution in Warfare", Foreign Affairs, yıl. 1996, 75(2), 37-54.

15 Christopher Daase, " Demokratischer Frieden - Demokratischer Krieg: Drei Gründe für die Unfriedlichkeit von Demokratien" içinde: C. Schweitzer, B. Aust and P. Schlotter (Hrsg): *Demokratien im Krieg*. Baden- Baden: Nomos, 2004, ss. 53-71

16 Taylor B. Seybolt, "Measuring Violence: an Introduction to Conflict Data Sets".: S. I. P. R. Institute (Hrsg) SIPRI Yearbook 2002. Oxford University Press, 2002, ss. 81-96.

özellikle de saldırı savaşını dışlayıcı etki yaratmıştır. Bununla birlikte, rakibi zayıflatmak ve kendi çıkarlarını dayatmak için birçok devlet farklı çatışma uygulama biçimleri seçmektedir. Artık hasma yönelik olarak düşman devletine doğrudan saldıran devlet dışı aktörlere askeri ve maddi destek sağlamak veya kendi saldırılarını fiziksel seviye dışında başka bir seviyeye taşıyacak dolaylı tutumlar tercih edilmektedir. Örneğin siber savaş ya da endüstriyel casusluk tartışmalarındaki sıklıktan da bu çıkarsamaya ulaşılmaktadır[17.] Savaşların sayısındaki düşüş, genel çatışma riskinin engellendiği veya azaldığı anlamına da gelmemektedir. Askeri sistemin farklılaşması, askeri teçhizatın teknolojik gelişimi, demokrasinin ve ilgili değerlerin yarattığı baskı ve son olarak devletler arası savaşın özel bir şekli olarak uluslararası terörizmin ortaya çıkması savaşın niceliksel değerleri üzerinde tartışma yaratmaktadır. Ayrıca niceliksel veri setlerine göre betimlemeler, kuruluşların "savaş"tan aynı şeyi anlayıp anlamadıkları konusunu düşündürmektedir.

Çatışmaların tasnifinde ise değişik yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan sayısal veri tabanı çoğunlukla referans olarak alınan CONIS[18] dinamik çatışma modeli toplam beş yoğunluk seviyesinden oluşmaktadır. Birinci aşama olan "anlaşmazlık", bir çıkar çatışması eklemini, ikinci aşama "şiddet içermeyen kriz" şiddet tehdidinde bulunulmasını belirtir. Üçüncü aşama "şiddet içeren kriz" seçici ve sınırlı güç kullanımı, dördüncü yoğunluk seviyesi olan "sınırlı savaş" içerisinde şiddet belirli ve seçilmiş hedeflere karşı kullanılır ve rakipleri tamamen alt üst etme maksadı gütmez. Son olarak, beşinci aşama "savaş", rakibi devirmek ve kendi iradesini ona zorla kabul ettirmek amacıyla sistematik güç kullanımıdır[19..]

2. Siyasi Çatışmalar

Siyasi çatışmalar her zaman devletle ilişkilendirilir. Siyasi çatışmalardaki "siyasal" terimi, "devlet", "güvenlik" ve "yüksek normlar" (Anayasa, Kamu Hukuku, İnsancıl Hukuk) değişkenleriyle olan ilişkiden doğar: Siyasi Anlaşmazlık iki veya daha fazla kişi ya da grup arasında en az bir nedenden kaynaklanan uzlaşmazlık durumudur. Bu durum ölçülebilir önlemler ile halledilebilir. Siyasi çatışmalar her zaman devletin katılımının söz konusu olmadığı, ancak her zaman bir devlete atıfta

17 Alan D. Campen, Douglas H. Dearth, R. Thomas Goodden " Cyberwar : Security, Strategy, and Conflict in the information Age, Fairfax, Va., AFCEA International Press., 1996, Richard A. Clarke,, , Robert K. Knake " Cyber War : the Text Threat to National Security and What to do about it", New York, Ecco. 2010.

18 Heidelberg Üniversitesi Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü, Bunun dışında Uppsala Conflict Data Program (https://ucdp.uu.se/), Correlates of War-Projekt/Michigan Üniveritesin (http://www.correlatesofwar.org/), Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung'un (AKUF)/ Hamburg Üniversitesi (https://www.wiso.uni-hamburg.de/fachbereich-sowi/professuren/jakobeit/forschung/akuf.html/) çatışma veri bankaları olarak kullanılabilmektedir.

19 Nicolas Schwank, *Konflikte, Krisen, Kriege. Merkmale und Dynamiken internationaler politischer Konflikte 1945-2005*, Baden-Baden. 2010, s.65

bulunulan bir içeriğe sahiptir. Bir bölgede; gerçek, algısal veya potansiyel olarak bir fiziksel güvenlik sıkıntısı yaşandığı durumda devletin temel amacının güvenliği sağlamak olduğunda bu durum siyasi anlaşmazlık veya çatışma ile ilişkilendirilir.

Tüm çatışmalarda aynı zamanda bir iletişim durumu söz konusudur. İletişim ortakları (çatışmanın tarafları) arasında bir iletişim içeriği (çatışmanın teması) medya veya iletişim yoluyla (çatışma önlemleri) paylaşılır. Anlaşmazlık ve çatışma, özellikle etkileşim veya iletişim ile bağlantılıdır. Etkileşim veya iletişimin hazırlanması, açılması, sürdürülmesi ve tamamlanması gerekmektedir[20]. Bir çatışmanın sebebi ile konusunun da aynı olması gerekmemektedir. Luhmann'ın sistem teorisinin ön çalışması, anlaşmazlıkları öncelikle "çelişkili bir iletişim" olarak betimlemektedir [21].

Siyasi çatışmalar çatışmaya katılan aktörler bakımından ve çatışma iletişiminin içerik referans noktalarına (konusuna) göre iki başlık altında toplanabilir; İlk olarak çatışmaya katılan aktörler bakımından devlet içi, devletler arası, ulus ötesi gruplar ve bunların yanı sıra devlet dışı aktörler söz konusu olabilir. Çatışma tipler diğer tasnifi olan çatışma iletişiminin içerik referans noktaları iktidar-politik (güç politikaları), sosyo-ekonomik ve kültürel çatışmalar şeklinde birbirinden ayrılabilir[22]. Çatışmayı çözme, çatışmayı tamamen sonlandırır, fakat çatışma yönetimi ılımlı bir çatışma ortamı yaratma eğilimindedir.

Tablo 1. Çatışmaların Sınıflandırılması

Çatışma Tipleri	
Çatışma Aktörlerine göre	
Devlet içi çatışmalar	Bir Devlet (D) içerisinde; Devlet Dışı Aktörler arasındaki (DDA) çatışma veya bu devlet ile bir DDA çatışması
Devletler arası çatışmalar	Taraflar birer D dir. Devletlerarası çatışmalar hem devlet hem de devlet dışı aktörleri içerir ve en az iki egemen devlet için politik çatışma kriterlerini karşılar.
Ulus ötesi çatışmalar	Değişik kökenli milletlerden oluşan DDA'lar arası çatışmalar veya bir D ile farklı devletlerin (desteklediği-oluşturduğu) DDA ile çatışma
Çatışma konusuna göre ayrım	

20 Uwe Wagschal, Aurel Croissant,Thomas Metz, Christoph Trinn, Nicolas Schwank, "Kulturkonflikte in inner- und zwischenstaatlicher Perspektive", ZIB Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 2010, https://www.zib.nomos.de/?id=1473

21 Niklas Luhmann, *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984, s. 530.

22 Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, 1970, s. 223-224, Heinz Messmer, 2003: "Der soziale Konflikt. Kommunikative Emergenz und systemische Reproduktion", Stuttgart. Gesprächsforschung - Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion (ISSN 1617-1837) Ausgabe 4 (2003), s. 40-49 (www.gespraechsforschung-ozs.de), Erişim Tarihi 10.04.2019.

Güç politikası çatışmaları	Burada çatışma ilişkisi, devlet ve toplumdaki veya uluslararası sistemdeki yetkili konumlara erişim etrafında döner (gücün dağıtımı)
Sosyo-ekonomik çatışmalar	Toplumun içinde veya toplumlar arasında servet ve hakların paylaşımının yanı sıra paylaşım mekanizmalarına katılım anlaşmazlığın içeriği (ekonomik katılım)
Kültürel çatışmalar	Karşılıklı etkileşimin/iletişimin içeriğini kültür oluşturur

Kaynak: Kulturkonflikte in inner- und zwischenstaatlicher Perspektive, Uwe Wagschal vd. ZIB

Kültürel çatışmalar birkaç politik çatışma alt formundan biri olarak tanımlanmaktadır. Kültürel çatışma çatışan aktörlerin dil, din ve/veya tarihsel temalarla bağlantılı olarak gerçekleştirdiği siyasi çatışmalardır[23]. Kültürel çatışmalar siyasi anlaşmazlıkların alt grubudur. Burada kültür, bir kolektifin kimliğini üretmek ve korumak için kurulmuş olan anlam dokusu olarak ele alınmaktadır[24]. Dolayısıyla, bir toplum tarafından kolektif kimliğin üretimi ve korunması için yapılan her şey kültürel evrene aittir. Kimlik oluşturucu bir varlık olarak kültür, kutuplaşmanın tanımlayıcı bir öğesidir. Kültürel çatışmalar, bu anlamsal yapıdan kaynaklanan kimliğin çatışmanın konusu olduğu aktörler arasındaki tüm çatışmalardır.

Kültürel çatışmanın tanımı, literatürde "etnik" veya "dini" çatışmalar gibi yaygın olarak kullanılan kavramlarla örtüşmez. "Etnik çatışmalar" etnik gruplar arasındaki veya en az bir etnik grubun katılımı ile gerçekleşen siyasi çatışmalardır. Etnik çatışma kavramının tanımlayıcı özelliği etnik aktörlerdir. "Etnik" çatışmaların mutlaka kültürle ilgili olması gerekmez, aynı zamanda güç politikaları veya sosyo-ekonomik çatışmalar hakkında da olabilir. Tersine, elbette, her kültürel çatışma "etnik" bir çatışma değildir.

Kültürel çatışmalar, sosyal gruplar arasındaki kültürel farklılıklarla tetiklenemez (dil veya din gibi). Önceki araştırmalara da bakılacak olursa, kısaca, devletlerarası veya ülke içinde patlak veren büyük veya küçük çaptaki çatışmaların asıl nedenleri, toplumbilimin (sosyolojinin) bilimsel sonuçlarına göre, ağırlıklı olarak nesnel çıkar çelişkileridir (örneğin: uzlaşmaz ekonomik çıkar çelişkileri). Bir ülkenin gelişme düzeyi ne kadar düşük olursa, iç çatışmaların olasılığı o kadar yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Yüksek düzeyde bir gelişme genellikle daha düşük bir iç çatışma riski ile ilişkilendirilir[25]. Bir ülkenin gelişme ve demokratikleşme derecesi gibi kontrol değişkenlerinin yanı sıra dış ekonomik entegrasyon,

23 Wagschal vd.
24 Clifford Geertz, 1994: *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*, Frankfurt am Main,1994, s. 9.
25 Paul Collier, Anke Hoeffler, "Greed and Grievance in Civil War", in: Oxford Economic Papers 2004: 56: 4, ss: 563-595, s.574

ekilebilir alan, göç ve ekonomik büyüme değişkenlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir örneğin kişi başına ekilebilir arazi alanı ne kadar düşükse çatışma olasılığı o kadar yükselmektedir[26].

Kültürün sosyal bir fenomen olarak farklılaşması, dil, din ve tarihsellik uzamında ortaya çıkmaktadır. Kültürel çatışmalar ağırlıklı bir biçimde devlet içi bir olgudur. Her beş kültürel çatışmadan dördü bir devlet sınırları içerisinde gerçekleşmektedir. Kültürel çatışmalar hem devletler içinde hem de devletler arasında, özellikle dini veya tarihsel çatışmalar biçiminde meydana gelir. Devletler arasındaki kültürel çatışmalar- "kültürler çatışması" biçiminde ifade edilmektedir. Bu çatışmalar için soğuk savaşın sona ermesi bir dönüm noktası olmuştur. 1980'lerin ortasından bu yana, toplam kültürel çatışma sayısı (yani, dünyadaki tüm kültürel çatışma biçimlerinin toplamı) kültürel olmayan çatışmaların sayısını aşmış bulunmaktadır. 2007'de, sayısı her zamankinden daha yüksektir. Burada iyi bilinen örneklerden söz edilebilir: Protestanlar ve Katolikler arasındaki dini Kuzey İrlanda çatışması, Kanada'daki Frankofon Quebec'i arasındaki dilsel çatışma, Ruanda da Hutu ve Tutsiler arasındaki ırk tarihçiliğinden kaynaklanan çatışma, Sri Lanka'da Tamiller ve Sinhalese arasında dilin yanı sıra din temelli çatışmalar olarak betimlenmektedir[27].

Kültürel çatışmalar hem yerel hem de hükümetler arası düzeylerde şiddete özellikle duyarlıdır. Şiddet seviyesi arttıkça kültürel çatışmalar da artmaktadır. Yapılan saha araştırmalarında Ön Asya ve Orta Doğu'da din temalı çatışmalar söz konusu iken Asya'da tarihsel kökenli çatışmalar ön plandadır. Yapılan çalışmalarda kültürel yapıların durumu çatışmaların oluşumunu önemli ölçüde açıklamaktadır. Devlet içi ve devletler arası kültürel çatışmaların yükselişinin toplumsal parçalanma ve özellikle dilsel parçalanma derecesi ile ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Kültürel çatışmalarda açıklayıcı değişken olarak dilin dinden daha etkili bir argüman olduğu ortaya çıkmıştır. Dilsel parçalanma derecesi, devletler içinde ve arasında çatışma olasılığını önemli ölçüde arttırmaktadır[28].

Kültürel faktörler çatışmaları tek başına açıklayabilecek temel değişkenler değildir. Çatışmaların kendine özgü bir doğası vardır ve birden fazla faktör anlam ifade edebilir. Kültürel olamayan faktörlerin açıklama gücü kültürel olanlardan fazla olabilir. Kültürel çatışmalar, kültürel olmayan diğer faktörlerle etkileşime girerek artabilir. Her şeyden önce, kültü-

26 Wagschal vd.
27 Bertelsman Stiftung, Kulturelle Konflikte im globalen Konfliktgeschehen seit 1945, Einführung und Zusammenfassung, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Presse/imported/downloads/xcms _bst_dms_29581_29582_2.pdf
28 Bertelsman s. 5

rel parçalanma ve gençlik şişkinliği (Youth Bulge)[29] arasındaki etkileşim iç çatışmalar için oldukça açıklayıcıdır. Yine yapılan araştırmalarda bir toplumda dini yapının çeşitliliği ile çatışma olasılığı arasında doğrudan bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak ülke dini yapısı ne kadar homojen ise orta derecede dini parçalanma olan ülkelere göre çatışmalardan daha az etkilenmektedir Son olarak, kültürel faktörlerin ve çatışmaların doğrusal olmayan bir ilişkisine dair kanıtlar vardır. Orta derecede dilsel ve dini parçalanma derecesine sahip ülkeler arasında daha yüksek çatışma olasılığı gözlemlenmiştir. Dini bir topluluk olarak "Müslümanlar", aktör olarak algılanamazlar. Dinlerin yerini genellikle bir ikame edici alır (örneğin Nijerya'daki Müslüman Kardeşler). Bununla birlikte, bir örgütün çoğunlukla belirli bir dinin üyelerinden oluştuğunu iddia etmek, çatışmayı dini olarak sınıflandırmak için yeterli değildir. Bu nedenle, üyeleri esas olarak Hristiyan olan iki grup arasında bir çatışma olabilir, ancak bu nedenle çıkan çatışma mutlaka mezhepler arası da değildir[30].

Rand Şirketinin "*Orta Doğu'da Karşılıklı Mezhepler: Lübnan, Bahreyn, Suriye ve Irak'tan Alınan Dersler*" araştırmasında Örnek olay incelemesinin yazarları, temel ayrımın komşu dış devletlerin yaklaşımında yattığını öne sürmektedir. Bunun yanı sıra örnek olay incelemesinin yazarları, konut entegrasyonunun (yani, karışık Sünni-Shi'a mahallelerin) mezhepçiliğe (mezhep tabanlı kamplaşmaya) dirençliliğin önemli bir bileşeni olduğunu savunuyorlar. 2011 isyanı sırasında "Isa kenti mezhep şiddetine, mezhep milislerinin yaşadığı ve çatışmaların yaşandığı Hamad kentinden daha az eğilimliydi". İsa ve Hamad semtlerinin ayaklanma sırasındaki farklı deneyimler "karma" konutların gerginlik dönemlerinde şiddetli çatışmaları frenleyici olarak etki yarattığını göstermiştir. "Isa Town" un karışık yapısı rejimin yalnızca Sünnilere fayda sağlama çabalarını engelleyici rol oynamıştır. Mezhepler arası etkileşimler, mezhepçilik için bir tampon olabilmektedir[31]. İkinci soruda yer alan kimlik

29 Youth Bulge: Nüfusun büyük bir kısmının çocuklardan ve genç yetişkinlerden oluşmasıdır. Afrika'da (hem Sahra Altı hem de Kuzey Afrika), nüfusun yaklaşık yüzde 40'ının 15'in altında ve yüzde 70'inin 30 yaşın altında olduğunu görüyoruz. Çalışma yaşındaki birey sayısındaki artış verimli faaliyetlerde tam olarak kullanılabiliyorsa, bunun sonucunda kişi başına düşen ortalama gelir seviyesi artmalıdır. Bu durumda Gençlik çıkıntısı/şikinliği demografik bir kazanım olacaktır. Bununla birlikte, büyük bir genç kohortu iş bulamıyor ve tatmin edici bir gelir elde edemiyorsa, gençlik çıkıntısı demografik bir bomba olacak, çünkü büyük bir hayal kırıklığına uğramış gençlik kitlesi potansiyel bir sosyal ve politik istikrarsızlık kaynağı haline gelecektir. Justın Yıfu Lın Youth Bulge: A Demographic Dividend or a Demographic Bomb in Developing Countries? https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/youth-bulge-a-demographic-dividend-or-a-demographic-bomb-in-developing-countries Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2011: Çatışma, Güvenlik ve Kalkınma Washington DC.

30 Bertelsman, s.6-8

31 Martini, Jeffrey, Dalia Dassa Kaye ve Becca Wasser, ed., Orta Doğu'da Karşılıklı Mezhepler: Lübnan, Bahreyn, Suriye ve Irak'tan Alınan Dersler. Santa Monica, CA: RAND Şirketi, 2019. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10052.html. Erişim Tarihi 04.03.2019.

konusu kültürel formların (Dilsel, dinsel ve kimliğin tarihsel inşası) bir alt kümesi bağlamında çatışmalarda önemli bir rol oynamaktadır.

3. Devlet içi Savaşlar-İç Savaşlar

İkinci Dünya Savaşı sonrası savaşların büyük çoğunluğu iç savaşlardır. Daha önceki dönemlere kıyasla ve hızla artan devlet sayısıyla karşılaştırıldığında, devletler arası savaşların küresel savaştaki payı keskin bir şekilde azalmıştır. 1945'ten sonraki bütün savaşların %90'ından fazlası Üçüncü Dünya denilen bölgelerde gerçekleşmiştir. 1980 yılında yükseliş gösteren devletler arası şiddet içeren krizler daha sonra düşüş eğilimine girerek form değiştirmiştir. Devletler arası anlaşmazlıklarda çatışma formu büyük ölçüde şiddet içermeyen krize dönüşürken terör eylemleri artmıştır. Hosbawm devlet himayeli terörizmin bir devletin diğer devlete karşı uyguladığı bir savaş yöntemi olarak belirdiği 1980'lı yıllara dikkat çekmektedir[32].

Şekil 1 Devletler arası Çatışmalar 1945-2005

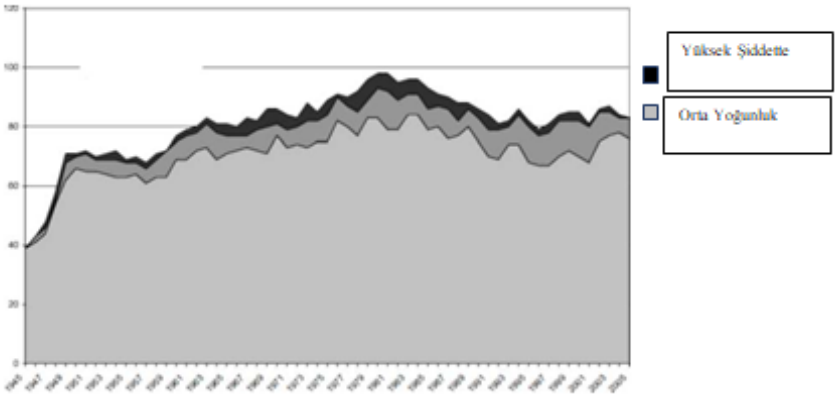

Kaynak: Entstehungs- und Eskalationsfaktoren politischer Konflikte Eine Untersuchung des globalen Konfliktpanoramas 1945-2005, Rupprecht–Karls-Universität Heidelberg.

Yıllar 1945-2005	Anlaşmazlık	Şiddet İçermeyen Kriz	Şiddet İçeren Kriz	Sınırlı Savaş	Savaş	Toplam
Toplam	4251	3094	1943	1080	542	**10910**

Genel olarak iç ve dış çatışmalarda 2015 yılından itibaren şiddet artışı yaşanmaya başlamıştır. 1995 yılında çatışma/anlaşmazlıkların 1/3'i, 1996'da 1/4'ü, 1997 yılında 1/5'i şiddet içermekte iken 2016 da bu oran 3,5/5'e yükselmiştir. (Anlaşmazlıkların hemen hemen %66'sı şiddet içermektedir). 2014 yılından itibaren ortaya çıkan terörizmin şiddet artışın Batılı müdahalelerin yoğunlaştığı bölgelerde olması dikkat

32 Eric Hosbawm , *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm,* İstanbul, Yordam,2008, ss.137-138.

çekici siyasi bir olgu haline gelmiştir. Devletlerin birbirleri ile "ordular" bazında karşılaşmalarının azalmasına karşılık şiddet artışı sahada vekalet savaşlarının aldığı yeni şekli ortaya çıkarmaktadır. Vekil yerel ulusal ordular yerlerini silahlı devlet dışı aktörlere veya terör örgütlerine bırakmış görünmektedir.

4. Devletlerarası Savaşın Kültürel Ölçeği

Siyasi kültür, bir uluslararası sistemin yapısı hakkındaki güç içeriği ve çıkarlara anlam kazandıran- en temel veridir. Kültür çatışma ya da iş birliğine neden olabilir. Bir uluslararası sistemin kültürü "roller" üzerinden temellenir. Wendt'e göre aktörlerin rollerinin ortaya çıktığı uluslararası sistemin yapısını oluşturan üç anarşi türünün merkezinde bir "özne konumu" mevcuttur. Hobbescu kültürlerde bu "düşman", Lockecu'da "rakip", Kantçı'da "dost"tur. Her biri mikro düzeyde çoklu şekillerde gerçekleşebilecek olan *şiddet kullanımına ilişkin* Benliğin Öteki'ne yönelik farklı bir duruşunu ya da yönelimini içerir. Düşman duruşu birbirlerine yönelik şiddette sınır tanımayan hasımlarını tehdit etmek ile özdeşleşmektedir. Rakiplerin tutumu birbirlerini öldürmekten kaçınan fakat çıkarlarını artırmak için şiddet kullanmak (sınırlı şiddet) yönündedir. Dostlar anlaşmazlıkları çözmek için şiddet kullanmayan ve güvenlik tehditlerine karşı bir ekip olarak çalışan müttefiklerdir[33].

Bu alanda çoklu sosyal disiplinler açısından incelenmesi gereken önemli bir husus, geri bırakılmış veya gelişme çabası içerisindeki toplumlarda, özellikle İslam Coğrafyasında, kişilerin dini/kültürel/siyasi aidiyetinin olduğu toplumu "düşman" olarak ötekileştirebilmesidir. Küresel sorumlulara, emperyalizme veya dini tabanlı bir karşı çıkışa (İslamofobi vb.) yönelik fiziki veya moral bir dış patlama (explosive) oluşması beklenirken, bunun içe evirilerek 2000'li yıllardan itibaren içe patlayan bir şiddete (implosive) dönüşümü, diğer yandan medeniyetler çatışmasından söz edilirken "medeniyet içi" çatışma sürecinin İslam Coğrafyasında nasıl karşılık bulur hale geldiği teopolitik bir sorun ve dini anlayış konusudur. Özellikle Arap Ülkeleri gibi İslam dininin toplumu siyasi kontrol altında tutan ideoloji haline getirildiği ülkelerde Orwell'ın "Hakikat Bakanlıkları"[34] işlevine benzer şekilde tarih yeniden yazdırılmaktadır.

---

33 Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, 2. Bas.Çev. H. Ertem vd. İstanbul, Küre, 2016, s.318

34 Hakikat (ya da Doğruluk) Bakanlığı George Orwell'in 1984 romanında, yönetimdeki totaliter partinin geçmişi (tarihi), Büyük Birader'in görüşleri doğrultusunda değiştirdiği kurumun adıdır. Tüm gazeteler, dergiler, kitaplar, filmler vs. Büyük Birader'in emirleri doğrultusunda yeniden üretilir ve eski olanlar yok edilir.

5. Asimetrik/Dolaylı Tutum ve Güç Siyaseti

Gerek iç savaş gerekse devletlerarası savaş kavram ve olgusunun belirteci mekânsal olarak siyasi hudutlara dayanmaktadır. Ancak çatışmalar siyasi hudutlar ile tanımlanamayacak bir mekânda, sosyo-kültürel tektonik fay hatları uzamında yoğunlaştığı, kültür havzaları bünyesinde viral olarak yayıldığı görülmektedir[35.] Jeopolitik disiplinin siyasi ve ekonomik neoliberal ve postmodern yaklaşımlardan edindiği tecrübe; "çokluk", "dilsel ve kültürel dönüş" (Culturel Turns: Kültürün mekânsal bir unsur olarak ekonomik coğrafyanın analizlerinde ağırlık oluşturmaya başladığını öne süren yaklaşım) hareketleri ile jeoekonomik ve jeokültürel (teopolitik ağırlıklı) alt disiplinlerin merkeze yaklaştırılmasını gerektirmiştir. Tektonik fay hatları (dinsel, dilsel ve etnik) üzerine yoğunlaşan güç mücadelesi kendi tasarımını küresel resmin oluşumuna aktarmıştır. Jeopolitik güç mücadelesinde, enerji, ekonomi politik (jeo-ekonomi), jeokültür gibi tahakküm ve kontrol alanlarının yanında 21. yüzyıl başlangıcında biyolojik alan küresel kontrol kurgusuna dâhil edilmiştir. Eleştirel jeopolitik; postmodernitenin ürettiği toplumsal farklılıkları, ayrılıkları ve bölünmeleri, aktör ve eylem odaklı çatışmalarda mekânın rolünü, söylem ve tasarının arka planındaki niyeti, yapı sökümüne tabi tutarak güç mücadelesini değişik açılardan analiz edebilmekte, bunun üzerine kurgulanan postmodern jeopolitik güç siyasetini sorgulamaktadır.[36].

Bu bakış açısı ile ABD coğrafyası terör sıralamasında 9 bölge içerisinde 7. Sırada olduğu görülürken, sivil can kaybına maruz kalan ülke sıralamasında başı çeken ülkeler ABD ve Batı menşeili anti-terör müdahalelerinin olduğu coğrafyalardır. Afrika ve Orta Doğu açısından 2000'li yıllar farklı ekonomi-politik gelişmelere paralel olarak terörün yükselişe geçtiği yıllardır[37]. Örneğin Çin-Afrika İşbirliği Forumu'nun (FOCAC) 2000 yılında faaliyete geçmesinden iki yıl sonra ABD bölgeye yönelik Pan-Sahel projesini (Anti-terör) geliştirmiştir.

Bu bağlamda jeokültürel etki, yaşadığımız sürecin güç mücadelesinde, bölünmeler üzerinden jeopolitik konumu şekillendirmektedir. Kültürel ve siyasal parçalanma; yönetişim düzenlemeleri istismarıyla ya da çevreleme stratejilerinin bir eylemi olarak ortaya çıkarken, jeoekonomi; finansal ve kurumsal güç kullanılarak siyasi yapıların düzenlemesi, enerji ve gıda

35 Oğuzhan Ergün, Ağ Tabanlı Küresel İç Savaş, içinde *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-III*, ed. Prof. Dr. Timuçin Kodaman, Dr. Öğr. Üyesi Emel İştar Işıklı, Ankara, Gece Kitaplığı, 2018, ss: 119-145, s.134

36 Oğuzhan Ergün, "Postmodern Jeopolitik ve Küresel Tasarının Eleştirel Çözümlemesi", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:6, Nisan 2015, Sayı:21, ss: 405-443, s.436.

37 The Institute for Economics & Peace (IEP), "Global Terrorism Index 2017", http://visionofhumanity.org /app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017, HIIK Conflict Research, Conflict Barometer 1997,2002, 2003, 2016. https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en Erişim Tarihi 04.11.2018.

kaynaklarındaki yeterliliğe rağmen asimetrik olarak dağılmış kaynakların ve stratejik sektörlerin küresel sermaye tarafından ele geçirilmesi ile şekillenmektedir[38]. Özellikle Orta Doğu ve İslam coğrafyasında siyasi kaosun tetiklendiği ve hegemonik kontrol stratejisinin istikrarsızlık üretimi üzerine kurgulandığı ortaya çıkmıştır.

BM Nüfus Fonu 2014 verilerine göre 500 milyondan fazla genç günde 2 doların altında gelirle hayatta kalmaya çalışmaktadır. Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya uzanan "yay" (Kriz Yayı) hızla artan genç nüfusun 21. yüzyıl "Neo Patrimonyallerine" (Firavunlarına) karşı ayaklanışına sahne olduysa da bu kitlelerin sahnedeki yerini boğaz kesen sakallı radikaller almış, Müslüman halkların uyanışına uluslararası kamuoyunda oluşan sempati ortadan kaldırılmıştır[39]. Bu algı yönetimi senaryosu, örtülü operasyonlar ile sahada başarılı bir vahşet mimarisini gerçekleştirmiş, yüzyılı şekillendiren kırılma noktalarından birini yaratmıştır. Demokratikleşme hareketlerinin önünün kesilmesi, sosyal refah devleti umudunun tükenişi hiddete, radikal çizgiye geçişe ve de içe patlayan şiddete neden olmuştur.

Umutların tükendiği noktada İslam Coğrafyası "*bir bilenler*" evrenine tekrar dönüştürülerek, sorgulamasız kabuller ve öğrenmeden inananlar toplulukları oluşmaya başlamıştır. Rasyonel akıl, insanları hüsrana uğrattıkça, radikal cemaatler gündelik hayatını düzenlemek için dünya dışı akıldan medet umanları toplamaya başlamaktadır. Cemaatleşme kolektif kimlik parçalanmaları üzerinden ulus devletlerin fiziki varlığını tehdit etmektedir. Ranciére'in tespit ettiği gibi, "Siyasal düşünüm ve eylemin güncel çıkmazı, siyasetin, bir cemaate/gruba özgü söylem ile özdeşleştirilmesinden ileri gelmektedir"[40]. Parçalanmaların ardındaki *Niçin?* Sorusunun cevabı yükselmekte olan yeni küresel güçlerin Batı hegemonik sistemine yarattığı rekabet ve ekonomik tehditte yatmaktadır. Enerji kaynaklarının ve ulaşılabilirliğinin kontrolü, kontrol edenlerin meta ihtiyacından ziyade, ihtiyacı olanların çevrelenmesinde/sınırlandırılmasında önem taşımaya başlamıştır.

6. Siyasi ve Sanal Sosyal Savaş

Clausewitz'in politikanın başka vasıtalarla devamı olduğunu öne sürdüğü savaşın başlangıç ve bitişi olması gerekliliği düşüncesi Batı literatüründe uzun yıllar hâkim yaklaşım olmuştur. Ancak harp tarihçisi Keegan, Clausewitz'in bu konuda yanıldığını öne sürmektedir.

38 Ergün, 2015 a.g.m. s.436.

39 Oğuzhan Ergün, "Asimetrik Küreselleşme ve Şiddet, %1'in Postmodern Jeopolitiği ve Sera Etkisi", Hacettepe Üni., (2017), SWPS – Sosyoekonomi Working Paper Series, Nr. 2017-01, Ankara. http://www.sosyoekonomijournal.org/SWPS-001.pdf s.10.

40 Jacques Ranciére, *Siyasalın Kıyısında*, Çev.(A.U. Kılıç, İstanbul, Metis, 2007, s.71

Clausewitz başı sonu belli olmayan yerel savaşları hesaba katmamıştı[41]. Clausewitz önermesine bir itiraz da Rand analizcilerinden geldi. Siyasi Savaş. Bu kavram uzun uğraşılarla oluşturulan ve savaşları sınırlayan Loockçu Birleşmiş Milletler güvenlik sistemini Hobbesçu anarşi düzenine itmektedir[42]. Siyasi Savaş, ABD'nin bugün bir dizi aktöre karşı kendi, dost ve müttefiklerinin çıkarlarını korumak için belirli bir spektrumda politik, enformatik, askeri ve ekonomik tedbirleri; etkilemek, zorlamak, sindirmek, zayıflatmak amacıyla kullanabileceği tedbirleri içermektedir. Bu tedbirlerin çoğu genellikle bir bütün olarak "politik/siyasi savaş" olarak adlandırılmaktadır.

Bu raporda, siyasi savaşı hem devlet hem de devlet dışı aktörler tarafından bugün uygulandığı şekliyle analiz edilmektedir. Rand araştırmacılarından Simpson, savaşı *siyasetin* bir uzantısı olarak gören Clausewitzçi yaklaşımdaki savaş ve siyaset arasındaki çizginin bulanıklaştığını ifade ederek, "Savaşın şu an olması gerektiği gibi bölümlendirilmediğini" belirtmekte ve *savaşın* bir uzantısı olarak politika ile karşı karşıya bulunulduğunu öne sürmektedir. Simpson'ın belirttiği üzere "bir yanda geleneksel bir savaş anlayışı içinde silahlı kuvvetin kullanılması ile politikanın doğrudan bir uzantısı içinde savaşın *silahlı siyaset* olarak kullanılması önemli bir ayrımdır." Modern Siyasi Savaş'ın önemli özelliklerinden biri "Bilgi/Enformasyon" alanını önemi gittikçe artan bir savaş alanı olarak ele alması ve "algılamaların başarının belirleyicisi olabileceğini" öngörmesidir. "Siyasi savaş genellikle ortak etnik veya dini bağları veya diğer iç dikişleri sömürür. Siyasi savaş düşük maliyetlidir ve geleneksel çatışmaların yerini alır"[43].

Gelişmiş bilgi ortamlarının evrimi, ekonomik ve sosyal sistemlerin etkin işleyişinin bilgi temellerini manipüle etme veya bozma çabalarını içeren siyasi savaşın bir alt türünü üretmiştir. RAND araştırmacıları, ciddi bir tehdit olan "Sanal Toplumsal Savaşın" (Virtual Societal Warfare) özelliklerini ve gelecekle ilgili etkilerini analiz etmektedir[44]. Bununla ilgili olarak gelişmekte olan "Düşmanca Sosyal Manipülasyon" (Hostile Social Manipulation) uygulamaları ve daha karmaşık, tehlikeli tür sanal sosyal savaşları etkileyebilecek teknolojiler de içermektedir (Deepfake gibi).

---

41 John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. F. Doruker., İstanbul, Sabah Yy. 1995, s.3

42 Oğuzhan Ergün, "Siyasi Savaş ve "Güvenlik Açığı" Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi Yıl/Year: 2018, Cilt/Volume: 3, Sayı/Number: 4, ss.96-131 s.3.

43 Linda Robinson ve diğerleri, Modern Political Warfare Current Practices and Possible Responses, Rand Corporation, 2018 https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1772.html Erişim Tarihi 07.04.2018

44 Michael J. Mazarr, Ryan Michael Bauer, Abigail Casey, Sarah Heintz, and Luke J. Matthews, The Emerging Risk of Virtual Societal Warfare: Social Manipulation in a Changing Information Environment. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2019. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2714.html. Erişim Tarihi 05.12.2019.

Bilgi savaşının küresel stratejik rekabetteki rolü son yıllarda çok daha belirgin hale gelmiştir. İnternetin ortaya çıkışı ve sosyal medyanın kanaatler üzerinde yarattığı etkinin yükselişi, toplumun her zamankinden daha fazla bilgiye doğrudan erişimi, bilgi ekosistemini temelden değiştirmiştir. Ancak, doğru bilgileri düşük kaliteli veya yanlış içerikten ayırmak neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Bu, ekonomik ya da politik bir amaca yönelik yanlış ya da kasıtlı olarak yanıltıcı bilgilerin, başka yöntem ve vasıtalardan çok daha hızlı bir şekilde yayıldığı anlamına gelmektedir.

Hedef devlete zarar verecek, *düşmanca sosyal manipülasyon* olarak adlandırılan, hedefli/kasıtlı sosyal medya kampanyaları, sofistike sahtecilik, bireylerin siber zorbalık ve tacizleri, söylentilerin ve komplo teorilerinin yayımı ve diğer vasıtaların ve yaklaşımların kullanması[45] koruyucu stratejik tutum ve mimaride farklılıklar gerektirmektedir. Düşmanca sosyal manipülasyon, inanç, tutum ve davranışları etkileyerek hedef bir alanda zararlı sosyal, politik ve ekonomik sonuçlar üretmek için bilgilerin amaçlı, sistematik olarak üretilmesi ve yayılmasıdır[46]. Düşmanca sosyal manipülasyon tanımlaması, Lin ve Kerr tarafından ortaya konan "bilgi / etki savaşı ve manipülasyon" kavramına (IIWAM- information/ influence warfare and manipulation) çok yakındır. IIWAM, "bir tarafın, bir taraftarın kafasını karıştırmak, yanlış yönlendirmek ve nihayetinde karar verenin seçimlerini ve kararlarını etkilemek için kasıtlı olarak kullanması" olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle, hedefi "rakibin algısı" olan "düşmanca ve kinetik olmayan bir faaliyet" ortaya çıkmaktadır. IIWAM kavramı, bu nedenle klasik siber saldırılardan farklıdır çünkü IIWAM alemindeki saldırılar fiziksel veya dijital eserlerden ziyade "bilgiye, gerçeğe ve güvene zarar vermeye odaklanır. IIWAM, düşmanın karar verme süreçlerine korku, endişe, belirsizlik ve şüphe enjekte etmeye çalışmaktadır[47]. Bu konsept yayın ve yazılı medya; sosyal medya, devlet mesajlaşma ve propagandası; internet ve taşıdığı tüm iletişim ve yayın ağları, bu çıkışları besleyen tüm bilgi üretim kanalları ve bireylerin bilgi ile etkileşime girme yollarına odaklanmaktadır. Yoğun olarak sosyal medya düşmanca sosyal manipülasyon kampanyalarının ortaya çıktığı alandır.

1. Bilgi tabanlı sosyal manipülasyonun en kötü formlarına karşı "aşılama" ve dayanışma formları oluşturmaya başlanmalıdır. Bugün

45 Mazarr, Michael J., Abigail Casey, Alyssa Demus, Scott W. Harold, Luke J. Matthews, Nathan Beauchamp-Mustafaga, and James Sladden, "Hostile Social Manipulation: Present Realities and Emerging Trends", Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RR-2713-OSD, 2019. As of December 04, 2019: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2713.html (Erişim 05.12.2019.

46 A.g.e. Böl. 2 s.3.

47 Herbert Lin and Jackie Kerr, "On Cyber-Enabled Information/Influence Warfare and Manipulation," in Oxford Handbook of Cybersecurity, August 14, 2017, ss: 5–7.

sosyal medyanın oynadığı lider rolü ciddiye alınmalıdır. ABD istihbarat servisleri, Rusya'nın 2016 seçimlerini etkilemek için bu tür teknikler kullandığını ve Moskova'nın ABD'de ve Avrupa'da, bazen ABD'nin caydırıcı bir şekilde uyarılarına rağmen, kullanmaya devam ettiği sonucuna varmıştır. Yapay zekâdan sanal gerçekliğe ve kişiselleştirilmiş mesajlaşmaya kadar birçok yeni gelişen teknolojinin kesişimi, saldırganların insanların temel sosyal gerçekliğini değiştirme potansiyeli yaratmaktadır. Sosyal medya bilgi kontrolünde öncül ve oyun kurucu karakter taşımaya başlamıştır. Toplumun gelişen olayları kavramalarına yardımcı olabilecek güvenilir bilgi alış-verişi kurumları/siteleri işletim sistemleri oluşturulmalıdır. Nitekim son olarak Rusya kendi işletim sistemini oluşturmuştur. Rusya Savunma Bakanlığı bünyesindeki tüm bilgisayarlardan Microsoft Windows işletim sistemini kaldırarak kendi işletim sistemine geçmiştir[48]. Sanal toplumsal savaşın kullanımını kısıtlayan uluslararası normlar geliştirilmesi dış politik hedefler ve işbirliği alanları içerisine alınmalıdır.

Şekil 2 Yeni Savaş Bağlantıları ve Sınırları

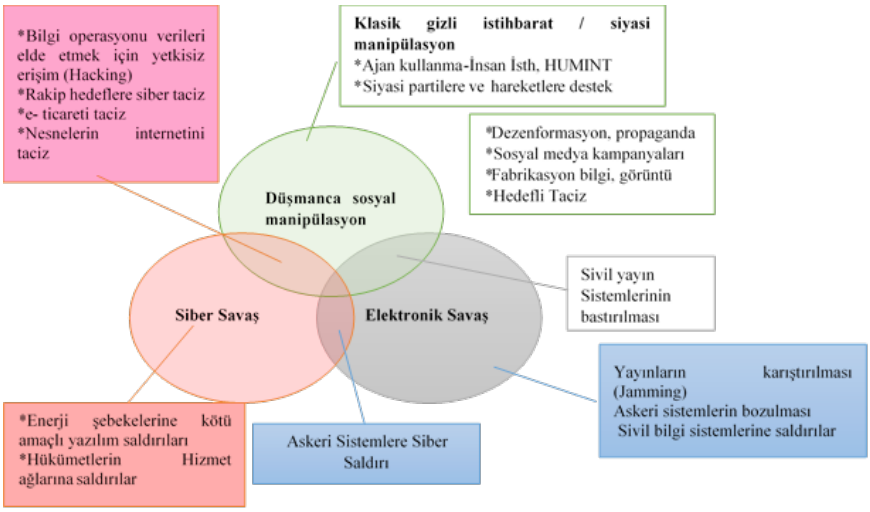

Kaynak: Hostile Social Manipulation: Present Realities and Emerging Trends s. 16

Sanal toplumsal savaş olarak adlandırılan mücadele alanı, aşağıdakiler de dahil olmak üzere, geniş bir teknik yelpazesinin herhangi bir kombinasyonunu içerebilir.

48 CNN Türk, 10.01.2018 https://www.cnnturk.com/bilim-teknoloji/rusya-savunma-bakanligi-bilgisayarlardaki-windows-yazilimlarini-degistiriyor?page=1 Erişim Tarihi 05.12.2019.

- Sosyal medya da dahil olmak üzere çoklu kanallar aracılığıyla klasik propaganda, etki ve dezenformasyon uygulamaları
- Paylaşılan gerçekliğe duyulan güveni azaltmak için çok büyük miktarlarda, son derece "makul" olarak algılanacak video ve ses materyali üretmek
- Doğru ve yanlış bilgi arasında ayrım yapabilen kilit aracı kurumların itibarsızlaştırılması
- Ekonominin temel bileşenlerinin giderek daha fazla güvendiği veri tabanlarını bozmak veya değiştirmek
- Hükümetin günlük faaliyetlerinde kullandığı algoritmik karar verme sistemlerini manipüle etmek veya bunlara güvensizlik yaratmak
- Kurumlara ve kurumsal operasyonlara olan inanç kaybını arttırmanın yanı sıra sosyal şikayetleri ve kutuplaşmayı teşvik etme, artırma.
- Patlayan IoT arasındaki bağlantılarda ortaya çıkan güvenlik açıklarını kullanarak bozulma ve hasar oluşturmak.
- Rahatsızlık yaratmak veya zihinsel zarar vermek veya belirli anlatıları güçlendirmek için sanal ve artırılmış gerçeklik sistemlerini ele geçirmek
- Chatbot (sanal asistanlar) tarzı etkileşimli sistemlere komutlar ekleyerek verimsizlik ve bazı durumlarda kişisel hayal kırıklığı ve anksiyete yaratmak[49].

Çoğu durumda, bu tür bir saldırganlığın temel amacı fiziksel bir zarar olmayabilir, Özellikle büyük sosyal kurumların işleyişinde kafa karışıklığı ve hızlanan güven kaybı hedef alınır. Bilgiye bağımlı toplumların ortaya çıkması, saldırganlara sunulan sosyal manipülasyon teknikleri dizisini genişletecek ve derinleştirecektir. Gelişmiş demokrasiler vatandaşlarının kaderi ve refahı ve günlük aktiviteleri için giderek daha fazla çoğu otomatik veri tabanına ve bilgi işleme dayanmaktadır. Ancak, fiziksel hedeflere karşı geleneksel siber saldırı senaryolarının çok ötesinde, düşman devlet veya devlet dışı aktörler, önümüzdeki yıllarda bu bilgi temellerini bozacak fırsatlara sahip olacaklar[50]. Son olarak genişleyen çatışma ve uyuşmazlık alanlarına eklenen infosfer[51] sorunları bu alanda yaygınlaşan iki savaş kavramının kıyaslanmasını da gerektirmektedir;

49 Mazar vd. Virtual Societal Warfare s. xiii
50 Mazarr vd, Virtual Social Warfare, s. 9
51 Bilgi toplumunun devam eden bilgi üretimi, yayılması ve algılanması sürecine atıfta bulunmak için infosfer terimini kullanılmaktadır. Mazarr vd, Virtual Social Warfare s.7

Bilgi Çağı Uyuşmazlık Spektrumu	
Siber Savaş (Cyberwar) Askeri Alanda Sonuç alınmasında	**Ağ Savaşı (Netwar)** Toplumsal Alanda Sonuç alınmasında
Yüksek Yoğunluklu Çatışma, Orta Seviyede Çatışma	Düşük Yoğunluklu Çatışma, Savaş Dışı Operasyonlar, (barışı koruma ve insani yardım operasyonlarını içeren "LIC"den daha geniş bir kavram).)
Siber savaşın genellikle birbirlerine karşı savaşan resmi askeri güçler	Ağ savaşının devlet dışı, paramiliter ve diğer düzensiz güçleri içerme olasılığı daha yüksektir
	Toplumsal seviyelerde çatışma ve suçlar Savaştan kısa süre öncesi eylem planı Ağ tipi organizasyon, strateji, doktrin ve iletişimin ana karakterleri

Kaynak: Arquilla, John and David Ronfeldt, The Advent Of Netwar. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1996. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR789.html.

Sonuç

Küreselleşme ve neoliberalizm, çok kültürlülük ve yerelleşme bağlamında ulus devletlerde etnikleşme ve kültürel ayrışmalara yol açarak mikro milliyetçilik ve etnikçilik sorunlarını ateşlemiştir. Küresel resim kendi içerisinde çatışmacı hiziplere bölünmüş medeniyet havzalarının iç savaşını yansıtmaktadır. İstikrarsızlık üzerinden dengeleme ve çevreleme politikaları ile kontrol edilebilecek bir dünya resmi şekillendirilmektedir[52]. Küresel alanda uygulanan jeostratejik eylemin maksadının, savaşın farklı vasıtaları ile, siyasete konu olan doğal kaynaklara ulaşım ve paylaşımının kontrolünü sağlamaya yönelik olduğu, bunun azgelişmiş ülkelerin genç nüfusunun kontrolü sorununu da emperyalizm lehine çözeceği gerçeği artık yadsınamamaktadır.

Sürekli savaş halinde olduğu varsayılan bir dünyada orduların "mola" verdiği dönemlerde siyasetin farklı silahlarla mücadeleyi sürdürdüğü "sürekli bir kriz hali" algısı işlenmekte ve yaratılmaya çalışılmaktadır. Clausewitz'e atfedilen savaş ve barış sınırları ortadan kaldırılmaktadır. Ağ tabanlı gelişmelerin ulaştığı teknolojik düzey silahsız savaş fenomenini ön plana getirmiştir. Küresel strateji üretim merkezlerinde birbirinin peşi sıra ağ tabanlı sosyal ve siyasal güç siyasetinin konseptleri üretilmekte ve hatta doktrinleştirilmektedir.

Ulusal Güvenlik konseptinde stratejik hedeflerin belirlenerek bunların ele geçirilmesi ve/veya elde bulundurulmasında *kimlikler* belirleyici

52 Oğuzhan Ergün "Jeopolitik ve Ekonomik Şekillendirme", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2013 Cilt: 50 Sayı: 585, ss: 93-106, s. 95.

davranışsal nedenler üretir. Kimlik ve inançlar çıkarların belirlenme güdüsünü sağlamaktadır. Milli menfaatler/Ulusal çıkarlar devlet-toplum bileşik yapılarının- fiziksel olarak varlığını sürdürme, özerklik, ekonomik refah ve kolektif özsaygı- olarak belirlenen dört ihtiyaçtan oluşan -nesnel- çıkarlarıdır. Kimliklerin varlığını sürdürebilmesi bu nesnel çıkarların teminine bağlıdır[53]. Nesnel çıkarlar işlevsel zorunluluklardır ve kaynakların rasyonel kullanımını gerektirir. Ulusal stratejik güvenlik planlaması bu çıkarlara yönelik uzun vadeli ve bütünsel yol haritalarını oluşturmaktadır. Ulusal strateji hedeflerin ele geçirilmesinin yanısıra hedef alınabilecek kendi zafiyetlerini de görmek ve tedbir almak zorundadır. Aktif Batı ülkelerinde bulunan Müşterek Tehdit Değerlendirmesi kurumunun Türkiye'de de teşkili süratle gerçekleştirilmelidir.

Hoşnutsuzluk ve güven bunalımı yaratan sosyal adaletsizlik başta olmak üzere, alt kimliklerin, dinsel ve dilsel farklılıkların sosyal dokuya eklemlendikleri dikiş yerlerini hedef alacak siyasal savaş ve bağlamındaki sanal sosyal savaş coğrafyamızın temel sorunu haline gelmiştir. Türkiye'nin bu bağlamdaki durumunu Wallerstein şu şekilde açıklamaktadır: "Türkiye'nin karşı karşıya geldiği jeopolitik meseleler, jeokültürel meselelerin yanında solda sıfırdır"[54].

Bir ülkenin sosyal topoğrafyasının güçlendirilmesi suretiyle postmodern çözüştürücü ve parçalayıcı stratejik eyleme karşı sağlam duruşu; katılımcı siyasi kültürün hayata geçirilmesi ve kolektif hafızanın canlı tutulması ile mümkün görülmektedir. Kolektif hafıza birçok sosyal bilimcinin üzerinde fikir birliği sağladığı üzere sözlü anlatımlar ve gelenekler içinde yazılıdır ve gruplara devamlılık ve kimlik sağlar[55.]. Kim olduğunu bilen grup ne istediğini bilecektir. Ulusal güvenlik ve çıkarların niteliğini belirleyen stratejik özneyi, Türk Vatandaşlığından soyut, irrasyonel veya patafiziksel tanımlara yöneltme, düşmanca sosyal manipülasyon lehine güvenlik açığı yaratacaktır. Düşmanca sosyal manipülasyon vasıta ve kanallarının yanı sıra tehlikeli temaların çokluğu yönetimlerin simetrik mücadele boyutunu çoktan aşmıştır. Sivil toplumun bu konuda yönlendirilmesi ve yüreklendirilmesi gerekmektedir.

Güvenlik açıklarından istifade eden düşmanca sosyal manipülasyon eylemlerinin nihai tahlilde yol açabileceği silahsız savaş veya silahlı siyasetin sosyal etkisini Schmit'in siyasal eylem ve saikleri açıklamakta kullandığı özgül siyasal ayrımı olan dost-düşman ayrımında bulmaktayız. Bu ayrım ve açıklama eleştirilere maruz kalsa da genel geçer alternatif üretilememiştir. Bu ayrım salt kavramsal bir ölçüt sunmakta olup ancak

53 Wendt, s. 289

54 Immanuel Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, 3. Bas. Çev. M. Özel, İstanbul, Küre, 2016, s.12

55 Connerton, Fentress ve Wickham Halbwachs, Olick ve Robins'ten aktaran Wendt 2016, s.207.

nihai bir tanım olmadığı gibi, içeriğe ilişkin bir şey de söylememektedir. Dost ve düşman ayrımının işlevi, bir bağın ya da ayrılığın, bir birleşme ya da ayrışmanın en uç yoğunluk derecesini ifade etmektir. Düşman sadece, gerçek bir olasılık olarak, insanlardan oluşan bir bütün karşısında mücadele eden benzer bir bütünlüktür. İnsanlardan oluşan bir bütünlük, hele ki tüm bir halka dayandırılan bir bütünlük kendinde *kamusal* nitelik taşıdığından, düşman da *kamusal düşman*dır[56]. Herhangi bir dinsel, ahlaki, ekonomik, etnik ya da başka bir karşıtlık, insanları dost ve düşman olmak üzere etkili bir biçimde ayırmayı başaracak derecede güçlüyse, politik bir karşıtlığa dönüşür. Schmitt'in çok keskin olmakla birlikte toplumsal birliğe yönelik siyasal yaklaşımı üzerinde düşünülmesi gereken yönleri olan bir açıklamadır; *"Eğer halk içinden çıkan bir sınıfın ya da başka bir grubun siyasi gücü ancak dışa karşı yürütülecek bir savaşın önlenmesine yetiyorsa, ancak aynı güç devlet iktidarını ele geçirme, kendiliğinden dost-düşman ayrımı yapma ve gerektiğinde savaşma yeteneğine ya da iradesine sahip değilse siyasi birlik yıkılmış demektir"*[57].

Sosyal yapının manipülesi, sosyal eylemi kamusal kararlara etkide bulunacak eylemlere ve "dost-düşman" ayrımı yapmaya iterek siyasi eyleme dönüştürmektedir. Grubun bir bölümünün özne konumu olarak düşman konumuna oturtulması "siyasi savaş" sahnesinde yerini almasına neden olmaktadır. Başta sosyal sermayenin yitirilmesine yol açacak sosyal ve iktisadi adaletsizlikler ve imtiyazlı gruplar oluşumu yoluyla toplumsal bölünmelerden kaçınarak, kültürel çatışmalara dönüştürülebilecek manipülasyon alanlarını engellemenin yolu rasyonel bir sosyal topoğrafya oluşturma ve katılımcı demokrasiden geçmektedir.

56 Carl Schmitt *Siyasal Kavramı,* 2. Bas. Çev. E. Göztepe İstanbul Metis, 2012, s. 57-59.
57 Schmitt a.g.e. s. 68.

KAYNAKLAR

Azar Gat, Zeev Maoz, "Global Change and the Transformation of War, Michigan: ss. 1-15, Levy, Jack S., Walker, Thomas C., Edwards, Martin S: Continuity and Change in the Evolution of Warfare. İçinde: Z. Maoz and A. Gat (Hrsg): *War in a Changing World*. Ann Arbor, Michigan University Press, 2001, ss. 15-48.

Beier, J. M. "Discriminating Tastes: 'Smart' Bombs, Non-Combatants, and Notions of Legitimacy in Warfare", Security Dialogue, 2003, 34(4), 411-425.

Bertelsman Stiftung, Kulturelle Konflikte im globalen Konfliktgeschehen seit 1945, Einführung und Zusammenfassung, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Presse/imported/downloads/xcms _bst_ dms_29581_29582_2.pdf

Campen, Alan D, Douglas H. Dearth, R. Thomas Goodden " Cyberwar : security, strategy, and conflict in the information age, Fairfax, Va., AFCEA International Press., 1996, Richard A. Clarke,, , Robert K. Knake " Cyber war : the next threat to national security and what to do about it", New York, Ecco. 2010.

Cohen, Eliot A, "A Revolution in Warfare", Foreign Affairs, yıl. 1996, 75(2), ss: 37-54.

Collier, P., Anke Hoeffler, "Greed and Grievance in Civil War", in: Oxford Economic Papers 2004: 56: 4, ss: 563-595.

Daase, C. (2004), "Demokratischer Frieden - Demokratischer Krieg: Drei Gründe für die Unfriedlichkeit von Demokratien" içinde: C. Schweitzer, B. Aust and P. Schlotter (Hrsg): *Demokratien im Krieg*. Baden- Baden: Nomos, 2004, ss. 53-71

Daase,C. (2003) "Krieg und politische Gewalt: Konzeptionelle Innovation und theoretischer Fortschritt". In: G. Hellmann, K.

D. Wolf and M. Zürn (Hrsg): *Die neuen Internationalen Beziehungen - Forschungsstand und Perspektiven in Deutschland*. BadenBaden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003 ss 161-208.

Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Raporu 2011, https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/youth-bulge-a-demographic-dividend-or-a-demographic-bomb-in-developing-countries: Çatışma, Güvenlik ve Kalkınma Washington DC.

Ergün O., "Jeopolitik ve Ekonomik Şekillendirme", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2013 Cilt: 50 Sayı: 585, ss: 93-106,

Ergün, O. "Asimetrik Küreselleşme ve Şiddet, %1'in Postmodern Jeopolitiği ve Sera Etkisi", Hacettepe Üni., (2017), SWPS – Sosyoekonomi Working Paper Series, Nr. 2017-01, Ankara. http://www.sosyoekonomijournal.org/SWPS-001.pdf.

Ergün, O. "Postmodern Jeopolitik ve Küresel Tasarının Eleştirel Çözümlemesi", Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl:6, Nisan 2015, Sayı:21, ss: 405-443.

Ergün, O. "Siyasi Savaş ve "Güvenlik Açığı" Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi Yıl/Year: 2018, Cilt/Volume: 3, Sayı/Number: 4, ss.96-131.

Ergün, O. Ağ Tabanlı Küresel İç Savaş, (2018), içinde *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-III,* ed. Prof. Dr. Timuçin Kodaman, Dr. Öğr. Üyesi Emel İştar Işıklı, Ankara, Gece Kitapl ığı, ss: 119-145

Geertz, C. 1994: *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*, Frankfurt am Main,1994, s. 9.

Herbert Lin H. ve Jackie Kerr, "On Cyber-Enabled Information/Influence Warfare and Manipulation," in Oxford Handbook of Cybersecurity, August 14, 2017, ss:. 5–7.

Hosbawm, E. (2008) *Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm,* İstanbul, Yordam, ss.137-138.

Jeffrey, M., Dalia Dassa Kaye ve Becca Wasser, ed., "Orta Doğu'da Karşılıklı Mezhepler: Lübnan, Bahreyn, Suriye ve Irak'tan Alınan Dersler" Santa Monica, CA: RAND Şirketi, 2019. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10052.html. Erişim Tarihi 04.03.2019

Keegan, J. (1995), *Savaş Sanatı Tarihi*, F. Doruker Çev., İstanbul, Sabah Yy.

Luhmann, N. ***Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie***. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984.

Mazarr, Michael J., Ryan Michael Bauer, Abigail Casey, Sarah Heintz, and Luke J. Matthews, "The Emerging Risk of Virtual Societal Warfare: Social Manipulation in a Changing Information Environment". Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2019. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2714.html. Also available in print form. Erişim tarihi 05.12.2019.

Mazarr, Michael J., Abigail Casey, Alyssa Demus, Scott W. Harold, Luke J. Matthews, Nathan Beauchamp-Mustafaga, and James Sladden, "Hostile Social Manipulation: Present Realities and Emerging Trends", Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, RR-2713-OSD, 2019. As of December 04, 2019: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2713.html (Erişim 05.12.2019.

Molander, C. R., Peter A. Wilson, B. David Mussington, and Richard Mesic, Strategic Information Warfare Rising. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1998. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR964.html.(Erişim Tarihi 06.12.2019.

O'Hanlon, E. M., (2000), *Technological Change and the Future of Warfare*, Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2000,

Ranciére, J. (2007) *Siyasalın Kıyısında*, (A.U. Kılıç Çev.), İstanbul, Metis.

Reid, M., Meredith Reid Sarkees , "The COW Typology of War: Defining and Categorizing Wars (Version 4 of the Data)" 2010, http://www.correlatesofwar.org/data-sets/COW-war/the-cow-typology-of-war-defining-and-categorizing-wars/view, Erişim Tarihi 27.04.2019.

Robinson,L. ve diğerleri,"Modern Political Warfare Current Practices and Possible Responses", Rand Corporation, 2018 https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1772.html Erişim Tarihi 07.04.2018

Ruloff D.ve Livia Schubiger, (2007):" Kriegerische Konflikte: Eine Übersicht. In: Aus Politik und Zeitgeschichte", Vol. 16-17, s. 10. http://www.bpb.de/files/ZV2APG.pdf AKUF, Kriegsdefinition und Kriegstypologie https://www.wiso.uni-hamburg.de/fachbereich-sowi/professuren/jakobeit/forschung/akuf/kriegsdefinition.html erişim Tarihi 03.04.2019

Rummel, J. R., (1979) *Understanding Conflict and War - Volume 4": War, Power, Peace*, Beverly Hills, London, Sage Publications

Schlichte, K. "Neues über den Krieg? Einige Anmerkungen zum Stand der Kriegsforschung in den Internationalen Beziehungen", Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 9(1/2002), 113-37.

Schwank ,N. (2010) *Konflikte, Krisen, Kriege. Merkmale und Dynamiken internationaler politischer Konflikte 1945-2005*, Baden-Baden.

Schwartau, W. "Information Warfare: Chaos on the Electronic Superhighway", New York, Thunder's Mouth Press. 1994.

Seybolt, B. T. "Measuring Violence: an Introduction to Conflict Data Sets".: S. I. P. R. Institute (Hrsg) SIPRI Yearbook 2002. Oxford University Press, 2002, ss. 81-96.

Singer, J. D. (2000) "The Etiology of Interstate War. A Natural History Approach". In: J. A. Vasquez (Hrsg) *What Do We Know about War?* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2000, ss: 3-21.

Small, M., ve J. David Singer. Resort to Arms: International and Civil War,1816–1980. Beverly Hills, CA: Sage, 1982: 205-206

Gurr, D. T. (1970) *Why Men Rebel*, Princeton University Press, 1970

Heinz Messmer, 2003: "Der soziale Konflikt. Kommunikative Emergenz und systemische Reproduktion", Stuttgart. Gesprächsforschung - Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion (ISSN 1617-1837) Ausgabe 4 (2003), s. 40-49 (www.gespraechsforschung-ozs.de), Erişim Tarihi 10.04.2019.

The Institute for Economics & Peace (IEP), "Global Terrorism Index 2017", http:// visionofhumanity.org /app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017, HIIK Conflict Research, Conflict Barometer 1997,2002, 2003, 2016. https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en Erişim Tarihi 04.11.2018.

Wagschal, U. Aurel Croissant,Thomas Metz, Christoph Trinn, Nicolas Schwank, "Kulturkonflikte in inner- und zwischenstaatlicher Perspektive", ZIB Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 2010, https://www.zib.nomos.de/?id=1473

Walker, K. G. "Information Warfare and Neutrality", Vanderbilt Journal of Transnational Law, 2000,33(5), 1082-197

Wallerstein, I. (2016) *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, 3. Bas. Çev. M. Özel, İstanbul, Küre,

Wendt, A.(2016) *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (Çev. H. Ertem vd.) 2. Bs. İstanbul, Küre, 2016.

Bölüm 11

GENETİK ALGORİTMALAR VE İŞLETMELERDE KULLANIM ALANLARI

Fatma SÖNMEZ ÇAKIR[1]

1 Dr. Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye. fsonmez@bartin.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-5845-9162

Giriş

Optimizasyon pek çok karar alternatifi arasında en iyiyi aramak demektir. Optimum ise verilen kararın en iyisidir. Optimum karlılık elde edilebilecek en iyi karlılık değeri iken optimum maliyet elde edilebilecek en düşük maliyet demektir. Geliştirilmiş onlarca optimizasyon tekniği mevcuttur. Bu tekniklerin bazıları doğada var olan olaylar veya canlılar temelinde işlem yapar, bu olay veya canlılara benzetilen bir sistemle çalışır. Bu şekilde geliştirilmiş optimizasyon tekniklerine Sezgisel Yöntem, Zeki Yöntem veya Yapay Zeka Yöntemleri denilmektedir (Karaboğa, 2014). Örneğin; karıncaların yiyecek aramaları ve bulunan yiyeceğin yuvaya taşınmaları sırasında en kısa yolu bulmalarından esinlenilerek Karınca Kolonisi Algoritması (Dorigo vd., 1991), kuş ve balık sürülerindeki davranışlar gözlenerek bu davranışlardan esinlenilerek geliştirilen Parçacık Sürü Optimizasyonu (Eberhart ve Kennedy, 1995), bal için çiçekleri gezen arıların hareketlerinden esinlenerek ortaya atılan Yapay Arı Koloni Algoritması (Karaboğa,2005) bu algoritmalara örnek olarak verilebilir. Bunlara ek olarak; maksimizasyon problemlerine çözüm bulmak için sistemin çok yüksek bir sıcaklık değerinden yavaşça soğutulması prensibine dayanan Isıl İşlem Algoritması (Kirkpatrick vd., 1983), İnsan davranışlarından esinlenerek geliştirilen Tabu Arama Algoritması (Glover, 1990) ile Biyolojik süreçlerden (Evrim) etkilenerek geliştirilen Genetik Algoritma (Holland, 1975) optimizasyon yöntemleri arasında yer alan tekniklerden bazılarıdır.

Optimizasyon teknikleri ile bir probleme çözüm üretmeye başlamadan önce problem iyice analiz edilmelidir. Problemin çözümü için gerekli olan parametreler belirlenmeli ve tanımlanmalıdır. Bu parametreler problemin türüne göre değişkenlik gösterir. Aynı zamanda önemli bir çözüm aşaması da amaç fonksiyonun belirlenmesidir. Burada amaç maliyet minimizasyonu olabileceği gibi kar maksimizasyonu da olabilir. Optimizasyon problemlerinin önemli bir diğer aşaması ise sınırların ya da kısıtların belirlenmesidir. Bu kısıtlar mevcut bir varlığın aşırı tüketimini, mevcut olmayan bir varlığın kullanımını veya mevcut bir varlığın hiç kullanılmaması riskini ortadan kaldıracaktır.

Bir optimizasyon problemi linear ya da nonlinear, tam sayılı yada tam sayılı olmayan, maksimizasyon ya da minimizasyon problemi olabilir. Bunların hangisini sağladığı veya kapsadığına parametrelere, amaç fonksiyonuna ve sınırlamalara bakarak karar verilebilir. Bir optimizasyon problemini çözmek demek optimum sonuca varmış olmak demektir. Birden fazla çözüm içerisinde en optimum olanının bulunabilmesi için denemeler yapılır. En iyi sonucu veren çözümler optimum çözüm olarak alınırlar.

Çözülmesi gereken problem sadece bir adet en küçüklenecek veya en büyüklenecek fonksiyon içeriyor ise buna Basit-Tek amaçlı problem, eğer birden fazla en küçüklenecek veya en büyüklenecek fonksiyona sahipse buna Çok amaçlı optimizasyon problemi denilir. Amacı sağlayan çözüm kümelerinin her birinin oluşturduğu alana uygun çözüm bölgesi denilir ve problem çözülürken bu uygun çözümdeki değerler amaç fonksiyonunda sınanır. İstenilen optimum sonucu veren nokta çözüm olarak alınır.

1. Genetik Algoritma

Biyolojideki evrimsel süreçlerden esinlenerek oluşturulmuş algoritmalardır. Evrimin temel mantığında çevreye en iyi uyumun sağlanması bulunmaktadır. Buna göre, doğal hayata en iyi adapte olan birey evrim kurallarına göre hayatta kalacak ve kendinden sonra gelecek bireylerin temel yapılarını muhafaza edecektir. En iyi bireyler hayatta kalacağı için sonraki nesil de bu en iyilerin kalıtımsal özelliklerini taşıyacaktır. Biyolojik süreçlerden etkilenerek Genetik Algoritma (GA) 1975 yılında Holland tarafından geliştirilmiştir ve o zamandan beri en çok kullanılan algoritma olmuştur (Goldberg, 1989).

GA, optimizasyon problemlerinin çözümü başta olmak üzere pek çok alanda tek başlarına ya da başka bir çözümleme tekniği ile birlikte kullanılabilmektedir. GA, fen ve mühendislik alanında, uzay mühendisliğinde, işletme yönetimi ve finans sektöründe, otomasyon sistemlerinde, robot teknolojilerinde, astronomi, fizik vb. birçok alanda başarıyla kullanılmaktadır (Lim, 2014). Genetik algoritmalar için amaç fonksiyonu; yaşam döngüsü içinde insanın hayatta kalmasını temsil eder, insanlar bunu maksimize etmek isterler en iyi durumlarla yaşamak isterler (Grant, 1985).

1.1. Temel Kavramlar

Genetik algoritmalar çok geniş bir uygulama alanı bulan bir sistemdir. Bu sistem içerisinde yer alan her birey sistemde potansiyel çözümü temsil eder. Burada önemli olan her potansiyel çözümün uyum değerinin hesaplanmasıdır. Evrim sürecinde olduğu gibi en iyi adapte olan canlılar yani uyum değeri en yüksek olan bireyler seçilerek kendinden sonraki popülasyonu oluşturur. Bu sistemlerde bireyler kendi öz varlıkları ile bir üst popülasyonu oluşturabilecekleri gibi bazen de bazı dış etkenler ile –ki bunlara operatör denir- değişime ya da başka bir tabirle mutasyona uğratılarak üst popülasyona katılırlar. Her oluşturulan popülasyonda topluluğa uyumu en iyi olan bireyler bir üst topluluğa geçer. Bu sistem istenilen sonuç elde edilene ya da arzulanan durdurma kriteri sağlanana kadar devam eder. Genetik algoritmaların diğer çözüm yöntemlerine göre birçok üstünlüğü bulunmaktadır. En önemli üstünlüklerinden biri geniş

bir çözüm uzayını çok daha kısa sürede tarayabilmesi ve optimum sonuca daha çabuk ulaşabilmesidir. Bununla birlikte bu algoritmalar parametrik yapıları ile geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Değişkenler ile değil kodlanmış değişken kümeleri ile çalıştıklarından, aramalarını tek bir noktadan değil noktalar kümesinden yapmalarından, olasılık kavramları içeren kurallar kullanmalarından, sadece amaç fonksiyonu bilgisine ihtiyaç duymalarından ve türev ve benzeri bilgi kullanmadıklarından dolayı genetik algoritmalar klasik rassal arama yöntemlerinden farklıdırlar (Taşkın ve Emel, 2009). Bu algoritmalara aynı zamanda birbirine paralel olarak bağlanmış birkaç bilgisayar ile eş zamanlı işlem yaptırılarak daha çabuk çözüm üretmeleri sağlanabilir.

Genetik algoritmalarda çözüme ulaşmada kodlama çok önemli olmaktadır. Genetik algoritmalarda çözüme ulaşırken kromozomların gösterimi problemin türüne göre, ikili kodlama, gerçek kodlama ve permütasyonlu kodlama olmak üzere üç şekilde olabilir. İkili kodlamada eldeki problemin çözüm değerler 0 ve 1 değerleri ile kodlanır (Back, 1996). Bu kodlama yöntemi değişkenin alacağı değer aralığının geniş olması durumunda kullanışlı değildir. Gerçek sayıların kullanılmasının gerektiği bazı problemlerde gerçek kodlu kromozom gösterimi yapılmalıdır. Değişkenin gerçek değerleri kullanılarak probleme çözüm aranır. Permütasyonlu kodlama ise sıralama problemlerinde kullanılmaktadır ve her kromozom dizideki bir sırayı gösteren sayılardan oluşur (Bolat vd., 2004).

1.2. Genetik Algoritma Operatörleri

Genetik algoritma ile çözüme ulaştırılacak problem için ilk yapılacak işlem bireylerin incelenmesi ve kodlama türüne karar verilmesidir. Bireyler rasgele seçilerek başlangıç popülasyonunun oluşturulması gerekir. Değişkenlerin gerekli şekilde kodlanmasının ardından eldeki amaç fonksiyonuna göre her bir popülasyonun amaç fonksiyonuna göre uyum fonksiyonu hesaplanır. Daha sonraki adımda ise çoğalma, çaprazlama ve mutasyon operatörlerine tabi tutulan bireyler tekrar işleme alınır. Kodlama türlerine göre uygulanan operatöründe farklı olmasını gerektirir. Değerlerin yer değiştirmesi işleminde özellikle kodlama mantığı önem arz eder.

1.2.1. Çoğalma(Üreme) Operatörü

Genetik algoritma işleyişindeki çoğalma operatörü ile mevcut diziler amaç fonksiyonuna göre kopyalanır ve en iyi kalıtsal özellikleri bir sonraki popülasyona daha iyi aktaracak bireylerin seçim işlemi gerçekleştirilir (Engin ve Fığlalı, 2002). Başlangıç popülasyonundan sonra yeni popülasyonun belirlenmesi için popülasyon içerisinden iki

adet uygunluk değeri yüksek olan kromozom çoğaltılmak için seçilir bu seçimin hangi yöntemle yapılacağı belirlenmelidir (Bolat vd, 2004). Seçim işleminin amacı bir üst popülasyona çıkacak ortalama uygunluk değerinin üstündeki bireylerin belirlenmesidir. Bir önceki popülasyondan daha uygun amaç fonksiyonu sonucu veren bireyler üst popülasyona alınarak sürekli en iyileme sağlanmaya çalışılır. Seçim yöntemi olarak Deterministik yöntem, Rulet tekerleği yöntemi, Rasgele Yöntem, Turnuva Seçimi Yöntemi kullanılabilir. Deterministik seçimde en iyi olduğu düşünülen belirli sayıdaki birey alınır bu seçimde kötü bireyler bir üst popülasyona geçemez. Rulet tekerleği yönteminde bireylerin çözüme uygunluk derecesi arttıkça yeni oluşacak popülasyona seçilme şansı artmaktadır (Varlı, 2007). Rasgele yöntemde her hangi bir kritere bakılmaksızın bireyler rasgele seçilerek bir üst popülasyona geçirilir. Turnuva seçimi ikili karşılaştırmalardan oluşur. İkili karşılaştırılma sonucu daha iyi uyuma sahip olan birey bir üste alınır.

1.2.2. Çaprazlama Operatörü

Yeni nesillerin oluşturulması için bireylere ait özelliklerin bulunduğu işleme havuzundan iki adet kromozom seçilerek bu kromozomlardan bir veya birden fazla yeni nesil oluşturulması işlemine çaprazlama denir ve en yaygın olarak kullanılanı iki kromozomdan iki adet yeni nesil üretilmesidir (Çolak, 2010).

Bireylerin kromozom değerlerinin aşağıdaki gibi olduğu varsayılırsa ikili kodlamalı problemlerde çaprazlama işlemi şu şekillerde yapılabilir.

1. Kromozom= 01100010111001
2. Kromozom= 00100111001011

Bireylerin kromozom dizilimleri belirli bir sayı adedi sabit tutulup geri kalan kısımları değiştirilerek çaprazlanabilir.

1. Kromozom= **<u>0110001011</u>**-1001
2. Kromozom= 0010011100-1011

Kromozomların (–)' den sonraki kısımları sabit tutulursa geri kalan kısmı yer değiştirince aşağıdaki yeni nesiller oluşturulur.

1. Nesil = 0010011100-1001
2. Nesil = **<u>0110001011</u>**-1011

Bu çaprazlama da sadece bir noktada değişim olduğundan buna Tek Noktalı Çaprazlama denir. Kromozomda çaprazlama yapılacak nokta rasgele seçilir yeni oluşan nesil alt popülasyon elemanlarının kopyası

olacaktır (Eksin ve Erol, 2001). Çaprazlama işlemi tek noktadan değil de iki noktadan yapılıyorsa buna İki Noktalı Çaprazlama denir ve belirlene iki nokta arasındaki kromozomların değişimi ile yapılır. Aynı kromozomlar için iki noktalı çaprazlama aşağıdaki gibi olacaktır.

1. Kromozom= 0110-**0010**-111001
2. Kromozom= 0010-0111-001011

Yeni nesiller;

1. Nesil = 0110-0111-111001
2. Nesil = 0010-**0010**-001011

Çok noktalı çaprazlama tekniği iki noktalı çaprazlamanın gelişmiş halidir. İki noktadan yapılan çaprazlama birkaç noktaya taşınmış olur. Bölünen yerlerdeki değerler karşılıklı olarak yer değişir ve yeni nesiller oluşmuş olur.

1. Kromozom= 0-**11**-00-**01**-01110-**01**
2. Kromozom= 0-01-00-11-10010-11

Yeni nesiller;

1. Nesil = 0-01-00-11-01110-11
2. Nesil = 0-**11**-00-**01**-10010-**01**

İkili kodlamalı algoritmalarda son olarak üniform çaprazlamadan bahsedilebilir. Bu çaprazlama işleminde bir çaprazlama maskesi oluşturulur. Rasgele ikili kodlama ile oluşturulan bu kodlama, iki kromozomun hangi değerlerinin alınarak yeni neslin oluşturulacağını gösterir. Maskedeki 1 sayısı 1. kromozomdan alınacağını, 0 sayısı 2. kromozomdan gen alınacağını gösterir. Örneğin çaprazlama maskesi 00111010001100 şeklinde olursa; bu 1. genin 2. kromozomun 1. gen değeri olarak alınacağını, 2. genin yine 2. kromozomdan alınacağını, 3. genin ise 1. kromozomun genlerinden alınacağını gösterir. Örnek kromozomlara bu çaprazlama maskesini uygulanırsa;

1. Kromozom= 01**100**0101**10**01
2. Kromozom= **00**100**11**0010**11**

Çaprazlama Maskesi = 00111010001100

Yeni nesil;

00100111001011 şeklinde oluşacaktır.

Eğer kodlama gerçek değerler ile ya da permütasyon kodlama ile yapılmışsa o zaman çaprazlama yöntemlerinde de bazı değişiklikler olacak demektir. Gezgin satıcı ve Araç rotalama problemlerinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri PMX Çaprazlama yöntemidir. Bu problemlerde dizileri oluşturan genlerin aynı dizinin içinde tekrar etmemesi gerekmektedir bu nedenle PMX yöntemi bu problemler için idealdir, iki bireyden sadece bir adet yavru birey oluşur. OX Çaprazlama olarak bilinen başka bir yöntem ise aslında PMX yöntemine benzemektedir ancak sonuçta iki bireyden yine iki adet yavru birey oluşmaktadır. İki bireyin özellikleri yavru bireylere aktarılmaktadır. CX yönteminde yine iki adet yavru birey oluşturulur burada yavru dizinin her bir konumu sıra gözetilerek birinci ana bireyden ve ikinci ana bireyden gelmektedir (Goldberg, 1989). Bir diğer çaprazlama yöntemi LOX çaprazlama olarak bilinen OX çaprazlamanın bir türevi olan çaprazlamadır. Her iki ana bireyden gelen kromozom sırasını korumak için ortaya atılmıştır.

1.2.3. Mutasyon Operatörü

Mutasyon gen çeşitliliğini artırmak için bireylerin kromozomlarındaki genlerin rasgele değiştirilmesidir. Herhangi bir kurala ihtiyacı yoktur. İkili kodlamalı algoritmalarda 1 değeri 0 veya 0 değeri 1 yapılarak bireyin kromozom dizimi mutasyona uğratılabilir. Kodlama türüne göre mutasyon işlemi de çaprazlama işleminde olduğu gibi değişime uğrar. Mutasyonda amaç yeni kromozomlar elde ederek çeşitlilik sağlamaktır. Mutasyonda Ekleme, Yer değiştirme, Ters mutasyon ve Karışık mutasyon yöntemleri kullanılabilir.

İkili kodlamada mutasyon için,

Kromozom = 1101**0**011110001

Yeni Nesil = 1101**1**011110001

Ana kromozomdaki 5. gen 0 iken yeni nesilde 1 yapılarak mutasyon sağlanmıştır.

Gerçek kodlu veya permütasyon kodlu algoritma da mutasyon;

Ekleme Yöntemi

Kromozom = 123**4**567**8**9 Yeni Nesil = 123**48**5679

Yer Değiştirme

Kromozom = 123**4**56**7**89 Yeni Nesil = 123**7**56**4**89

Ters Mutasyon

Kromozom = 12345**678**9 Yeni Nesil = 12345**876**9

Karışık Mutasyon

Kromozom = 123**456**789 Yeni Nesil = 123**6574**89

1.3. Genetik Algoritmaların İşleyişi ve Durdurma Kriteri

Genel olarak genetik algoritmaların ilk adımı başlangıç popülasyonunun oluşturması ve bu popülasyon elemanlarına göre uyum değerlerinin hesaplanmasıdır. Uyum değerinin hesabı üst popülasyona geçecek bireylerin seçimi için çok önemlidir. En iyi uyuma sahip olan birey, evrim ilkesine göre hayatta kalacak ve kişisel özelliklerini üst popülasyona taşıyabilecektir. Bir sonraki adımda Genetik Algoritma operatörleri uygulanır. Her yeni oluşturulan topluluk için yeniden uyum değerleri hesaplanır. Bu uyum değeri hesaplama sistemi aşağıdaki Şekil 1.'de verilen akış diyagramından da görülebileceği gibi durdurma kriteri sağlanana kadar devam eder.

Durdurma kriteri; genetik algoritma sürecinde sistemin durma noktasını gösteren kriterdir. Eğer sisteme durdurma kriteri eklenmezse sonsuz döngü içinde işlemler sürekli tekrarlanacak demektir. Sonsuz döngü probleminin yaşanmaması için algoritma işleme başlamadan önce zaman ya da döngü (iterasyon) sayısı olarak bir değer belirlenebilir. Bu sayıya ulaşılınca veya belirlenmiş olan zaman dolunca durdurma kriteri sağlanmış olacak ve sistem kendi sonucunu verecektir. Sisteme verilen zaman ya da döngü sayısı değeri çok önemlidir. Zaman uzun veya kısa, döngü sayısı çok veya az olabilir. Bu durumda sistemde zaman kayıpları olabileceği gibi iyi bireylerin popülasyona girmesi konusunda da sorunlar olabilir.

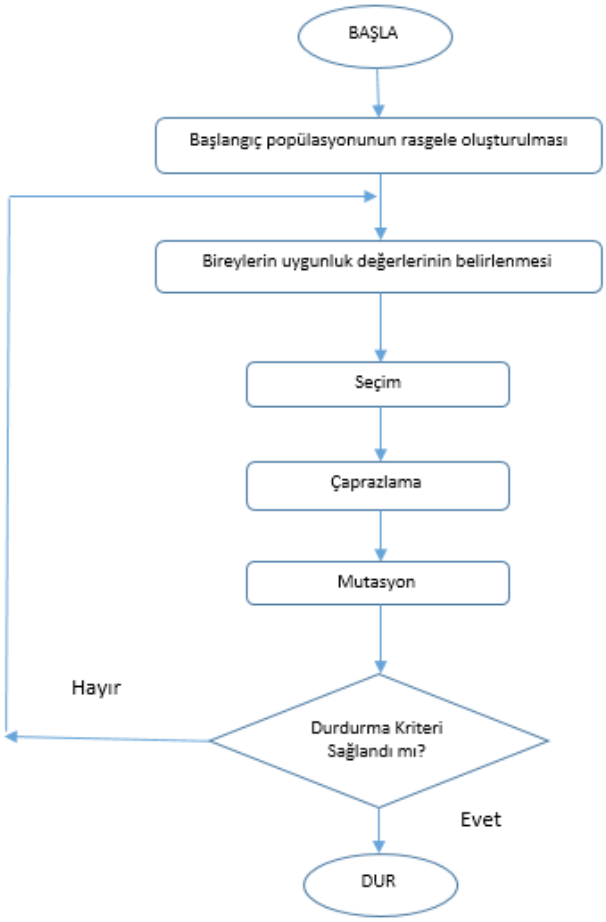

Şekil 1. Genetik Algoritma akış diyagramı

Başka bir durdurma kriteri uyum değerine bakarak karar vermektir. Burada istenilen uyum değerine ulaşılması için döngüler arasındaki uyum değerlerine bakılır. Uyum değeri her iterasyonda artma eğilimindedir ancak bu artış başta daha hızlı iken ilerleyen iterasyonlarda yavaş bir artış olmaktadır. Bir iterasyondaki uyum ile bir sonraki uyum arasındaki fark sıfıra yaklaştığı zaman sistem durdurulabilir. Diğer bir durdurma kriteri olarak amaç fonksiyonunun arzulanan değeri verilebilir. Uyum değeri bu değere yaklaştığında durdurma işlemi yapılabilir.

1.4. Genetik Algoritmaların İşletmelerde Kullanım Alanları

Genetik algoritmalar genel yapıları itibari ile çok uyumlu ve birçok problemin çözümünde kolaylıkla kullanılabilen yapılardır. Bu algoritmalar çok kısa sürelerde optimum sonuca ulaşma eğilimindedirler. Kullanımı ve uygulaması kolay ve anlaşılır olduğundan da tercih edilebilirlikleri

fazladır. Genetik Algoritmalar özellikle 1985 yılında sonraki dönemlerde çok çeşitli alanda kullanılmaya başlanmıştır (Özçakar, 1998). Özellikle işletmeler için çok önemli olan Üretim, Tedarik, Finans, Muhasebe, Pazarlama vb. işletmelerin en temel fonksiyonlarının yönetilmesinde genetik Algoritmalar kullanılmaktadır.

Bireysel hisse senetlerinin gelecekteki performanslarını tahmin etmek için Mahfoud ve Mani (1996) genetik algoritma kullanmıştır. İşletmeler bu şekilde hem kendi hisse senetlerinin değerlerini görebilecek hem de yatırım amaçlı alınmış olan hisselerin durumu incelenebilecektir. Borsa indekslerinin tahmininde (İnce ve Sönmez Çakır, 2017), iflas riskinin belirlenmesinde (Varetto, 1998), bankacılık sektöründe finansal erken uyarı sistemi oluşturmak için Hsieh vd., (2006) Genetik algoritmaları kullanmışlardır. Bu işlemlerin yapılabilmesi için öncelikle bankalara ait finansal oranlar belirlenmiş ve toplanmıştır.

Tedarik zinciri tasarımı, işletmeler için verimli ve etkili tedarik zinciri yönetimi için çok önemlidir. Tedarik zinciri yönetimi, önemli ve stratejik bir operasyondur ve çok sayıda hedef, amaç ve kaynağa sahiptir. Bu zincirin içerisinde tedarikçiler, müşteriler, ürünler, mesafeler, satın alma kararları, dağıtım ağları vb. pek çok eleman bulunmaktadır. Özellikle üretim işletmeleri için tedarik zinciri elemanlarının belirlenmesi ve yönetilmesi çok önemli olduğundan bu konu üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tedarik zinciri yönetimi probleminde; tedarik zinciri ağı geliştirmede (Altiparmak vd., 2006; Kannan vd., 2010;), tedarikçi seçiminde (Yeh ve Chuang, 2011), tam zamanında dağıtım için toplam maliyet ve servis seviyesini optimize etmede (Farahani ve Elahipanah 2008) toplu üretim dağıtım planlaması geliştirmede (Aliev vd., 2007) genetik algoritma yaklaşımlarıyla çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Pazarlama sadece ürün değil hizmet üreten işletmeler için de çok önemlidir. Pazarlama kanallarının seçiminden, pazarlama işleminin nasıl ne zaman ve kime yönelik olarak yapılacağına varana kadar her alanda ortaya çıkan problemlere çözüm üretilmesi gerekir. Bu nedenle Pazarlama alanında genetik algoritmalar uygulama olanağı bulmuştur. Doğrudan pazarlama kanallarının oluşturulmasında (Bhattacharyya, 1999), turizm pazarlamasında havayolu şirketleri ve yolcuları üzerine çalışmalarda (Hurley vd., 1998), havayolu ağı tasarımı ve uçuş sıklığı tayini için Teodorovic vd., (1994) tarafından genetik algoritma kullanılarak çözüm sunulmuştur. Zaman kısıtı altında bulunan kişilerin arzu ettikleri yerleri bu zaman içinde en optimum şekilde gezebilmelerini sağlamak için Maruyama vd. (2004) genetik algortima ile çalışan bir navigasyon sistemi geliştirmişlerdir. Turizm talebini tahmin etmek için Chen ve Wang (2007) ile Sakhuja vd. (2016) genetik algoritmaları kullanmışlardır.

Bir işletme için ürünleri üretmek ne kadar önemli ise bu ürünleri dağıtmak da o kadar önemlidir. Üretim ve dağıtım planlamada (Ramezanian, 2012; Chen ve Ho, 2005; Gen ve Syarif, 2005; Man vd., 2000) genetik algoritma kullanmışlardır. Hücresel üretim sistemlerinin optimizasyonunda (Onwubolu ve Mutingi, 2001; Wu vd., 2007; Mak vd., 2000), esnek üretim sistemlerinin planlanması ve geliştirilmesinde (Rajasekharan vd., 1998; Mahmudy vd., 2014), tesis yerleşim planlamasında (Gülsün ve Duman, 2009) genetik algoritma uygulamaları yapılmıştır.

Aynı zamanda araç rotalama problemlerinin çözümünde (Baker ve Ayechew, 2003; Alba ve Dorronsoro, 2004), işe personel atama probleminin çözümünde (İlkuçar ve Güngör, 2019; Erden vd., 2016) ve daha birçok karar probleminin çözümünde genetik algoritma uygulamalarına rastlanmaktadır.

Sonuç

Çalışmada problem çözme tekniklerinden biri olan ve her geçen gün sayıları ve uygulama alanları artan Optimizasyon tekniklerinden biri olan Genetik Algoritmalar hakkında bilgi verilmiştir. Bahsedildiği gibi kullanılan tekniklerin bazıları doğada var olan olay veya canlılara benzetilen bir sistemle çalışır. Karınca kolonisi, Yapay arı, Tavlama Benzetimi, Yapay Sinir Ağları, Parçacık Sürü Optimizasyonu, Ateş Böceği algoritmaları bunlara örnek olarak verilebilir. Genetik algoritmalar da evrim temelinde işlem yapan ve sonuç üreten algoritmalardır. Sistem içerisinde yer alan bireylerin her biri sistemde potansiyel çözümü temsil eder. Evrim sürecindeki değişim ve gelişimlerde olduğu gibi şartlara en iyi adapte olan yani en güçlü olan canlılar, uyum değeri en yüksek canlılar olarak hayatta kalacak veya seçilecek ve bu seçilenler kendinden sonraki popülasyonu oluşturacaktır. En iyi kararın verilmesindeki mantıkta bu şekilde çalışmaktadır. Karar için alternatifler incelenir, değerlendirilir en iyileri bir sonraki aşamaya taşınır. İşletme problemlerinde de çözümlerin bulunmasında Genetik Algoritmalar pek çok alanda kullanılmıştır. Pazar seçiminden tedarikçi seçimine, reklam ve dağıtım kanallarından üretim planlama ve hat tasarlamaya, turizm alanındaki işletmeler için müşteri ağı ve rota belirlemeye, bir iş veya işletme için personel seçimi ve atamasına ve hatta yatırım kararlarının verilmesi, portföy seçimi yapılması gibi pek çok alanda bu uygulamalara rastlanmaktadır. Genetik Algoritmalar seçim veya düzenlemenin yapılabildiği her alanda rahatlıkla programlanabilir ve gelişen teknoloji ve akıllı cihazlar sayesinde çözümlenebilirler.

KAYNAKLAR

Alba, E., & Dorronsoro, B. (2004). Solving the vehicle routing problem by using cellular genetic algorithms. In European Conference on Evolutionary Computation in Combinatorial Optimization (pp. 11-20). Springer, Berlin, Heidelberg.

Aliev, R. A., Fazlollahi, B., Guirimov, B. G., & Aliev, R. R. (2007). Fuzzy-genetic approach to aggregate production–distribution planning in supply chain management. Information Sciences, 177(20), 4241-4255.

Altiparmak, F., Gen, M., Lin, L., & Paksoy, T. (2006). A genetic algorithm approach for multi-objective optimization of supply chain networks. Computers & industrial engineering, 51(1), 196-215.

Back, T. (1996). Evolutionary algorithms in theory and practice: evolution strategies, evolutionary programming, genetic algorithms. Oxford university press.

Baker, B. M., & Ayechew, M. A. (2003). A genetic algorithm for the vehicle routing problem. Computers & Operations Research, 30(5), 787-800.

Bhattacharyya, S. (1999). Direct marketing performance modeling using genetic algorithms. INFORMS Journal on Computing, 11(3), 248-257.

Bolat, B., Osman, K. E., & İmsak, E. C. (2004). Mühendislik uygulamalarında genetik algoritma ve operatörlerin işlevleri. Sigma, 4, 264-271.

Chen, J. H., & Ho, S. Y. (2005). A novel approach to production planning of flexible manufacturing systems using an efficient multi-objective genetic algorithm. International Journal of Machine Tools and Manufacture, 45(7-8), 949-957.

Chen, K. Y., & Wang, C. H. (2007). Support vector regression with genetic algorithms in forecasting tourism demand. Tourism Management, 28(1), 215-226.

Çolak, S. (2010). Genetik algoritmalar yardımı ile gezgin satıcı probleminin çözümü üzerine bir uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(3), 423-438.

Dorigo, M., Maniezzo, V., & Colorni, A. (1991). The ant system: An autocatalytic optimizing process.

Eberhart, R., & Kennedy, J. (1995, November). Particle swarm optimization. In Proceedings of the IEEE international conference on neural networks (Vol. 4, pp. 1942-1948).

Eksin, I., & Erol, O. K. (2001). Evolutionary algorithm with modifications in the reproduction phase. IEE Proceedings-Software, 148(2), 75-80.

Engin, O., & Fığlalı, A. (2002). Akış tipi çizelgeleme problemlerinin genetik algoritma yardımı ile çözümünde uygun çaprazlama operatörünün belirlenmesi. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 6, 27-35.

Erden, C., Kökçam, A. H., & Demir, H. I. (2016). Sınav Gözetmenliği Atama Probleminin Çözümü için İki Aşamalı Genetik Algoritma Modeli. Uluslararası Mühendislik ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi, 1(1), 13-22.

Farahani, R. Z., & Elahipanah, M. (2008). A genetic algorithm to optimize the total cost and service level for just-in-time distribution in a supply chain. International Journal of Production Economics, 111(2), 229-243.

Gen, M., & Syarif, A. (2005). Hybrid genetic algorithm for multi-time period production/distribution planning. Computers & Industrial Engineering, 48(4), 799-809.

Glover, F. (1990). Tabu search: A tutorial. Interfaces, 20(4), 74-94.

Goldberg, D. E., Korb, B., & Deb, K. (1989). Messy genetic algorithms: Motivation, analysis, and first results. Complex systems, 3(5), 493-530.

Grant, W. S. (1985). Biochemical genetic stock structure of the southern African anchovy, Engraulis capensis Gilchrist. Journal of Fish Biology, 27(1), 23-29.

Gülsün, B., Tuzkaya, G., & Duman, C. (2009). Genetik algoritmalar ile tesis yerleşimi tasarımı ve bir uygulama.

Holland, J. (1975). Adaptation in natural and artificial systems. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Hsieh, J. C., Chang, P. C., & Chen, S. H. (2006). Integration of genetic algorithm and neural network for financial early warning system: An Example of Taiwanese Banking Industry. In First International Conference on Innovative Computing, Information and Control-Volume I (ICICIC'06) (Vol. 1, pp. 562-565). IEEE.

Hurley, S., Moutinho, L., & Witt, S. F. (1998). Genetic algorithms for tourism marketing. Annals of Tourism Research, 25(2), 498-514.

Ince, H., & Cakir, F. S. (2017). Analysis of financial time series with model Hybridization. Journal of Economics Finance and Accounting, 4(3), 331-341.

İlkuçar, M., & Güngör, İ. (2019). Hekim Atama Probleminin Genetik Algoritma İle Optimizasyonu-The Optımızatıon Of Medıcus Assıgnment Problem Through Genetıc Algorıthm. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(24), 236-261.

Kannan, G., Sasikumar, P., & Devika, K. (2010). A genetic algorithm approach for solving a closed loop supply chain model: A case of battery recycling. Applied Mathematical Modelling, 34(3), 655-670.

Karaboga, D. (2005). An idea based on honey bee swarm for numerical optimization (Vol. 200, pp. 1-10). Technical report-tr06, Erciyes university, engineering faculty, computer engineering department.

Karaboğa, D. (2014). Yapay zeka optimizasyon algoritmaları. Nobel Akademi Yayıncılık.

Kirkpatrick, S., Gelatt, C. D., & Vecchi, M. P. (1983). Optimization by simulated annealing. science, 220(4598), 671-680.

Lim, T. Y. (2014). Structured population genetic algorithms: a literature survey. Artificial Intelligence Review, 41(3), 385-399.

Mahfoud, S., & Mani, G. (1996). Financial forecasting using genetic algorithms. Applied artificial intelligence,10(6), 543-566.

Mahmudy, W. F., Marian, R. M., & Luong, L. H. (2014). Hybrid genetic algorithms for part type selection and machine loading problems with alternative production plans in flexible manufacturing system. ECTI Transactions on Computer and Information Technology (ECTI-CIT), 8(1), 80-93.

Mak, K. L., Wong, Y. S., & Wang, X. X. (2000). An adaptive genetic algorithm for manufacturing cell formation. The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 16(7), 491-497.

Man, K. F., Tang, K. S., Kwong, S., & Ip, W. H. (2000). Genetic algorithm to production planning and scheduling problems for manufacturing systems. Production Planning & Control, 11(5), 443-458.

Maruyama, A., Shibata, N., Murata, Y., Yasumoto, K., & Ito, M. (2004). A personal tourism navigation system to support traveling multiple destinations with time restrictions. In 18th International Conference on Advanced Information Networking and Applications, 2004. AINA 2004. (Vol. 2, pp. 18-21). IEEE.

Onwubolu, G. C., & Mutingi, M. (2001). A genetic algorithm approach to cellular manufacturing systems. Computers & industrial engineering, 39(1-2), 125-144.

Özçakar, N. (1998). Genetik algoritmalar. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 27(1), 69-82.

Rajasekharan, M., Peters, B. A., & Yang, T. (1998). A genetic algorithm for facility layout design in flexible manufacturing systems. International Journal of Production Research, 36(1), 95-110.

Ramezanian, R., Rahmani, D., & Barzinpour, F. (2012). An aggregate production planning model for two phase production systems: Solving with genetic algorithm and tabu search. Expert Systems with Applications, 39(1), 1256-1263.

Sakhuja, S., Jain, V., Kumar, S., Chandra, C., & Ghildayal, S. K. (2016). Genetic algorithm based fuzzy time series tourism demand forecast model. Industrial Management & Data Systems, 116(3), 483-507.

Taşkın, Ç., & Emel, G. G. (2009). Sayısal yöntemlerde genetik algoritmalar. Alfa Aktüel.

Teodorović, D., Kalić, M., & Pavković, G. (1994). The potential for using fuzzy set theory in airline network design. Transportation Research Part B: Methodological, 28(2), 103-121.

Varetto, F. (1998). Genetic algorithms applications in the analysis of insolvency risk. *Journal of Banking & Finance*, *22*(10-11), 1421-1439.

Varlı, A. (2007). Çok amaçlı ve çok konumlu aktarmalı taşıma problemlerinin genetik algoritma ile optimizasyonu. Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007.

Wu, X., Chu, C. H., Wang, Y., & Yan, W. (2007). A genetic algorithm for cellular manufacturing design and layout. European journal of operational research, 181(1), 156-167.

Yeh, W. C., & Chuang, M. C. (2011). Using multi-objective genetic algorithm for partner selection in green supply chain problems. Expert Systems with applications, 38(4), 4244-4253.

Bölüm 12

RUHSAL PROBLEMLERİN TEDAVİSİ İÇİN YARDIM ARAMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sinem Cankardaş NALBANTÇILAR[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi. Beykoz Üniversitesi

Giriş

Avrupa'da, ruhsal problemi olan her dört kişiden yalnızca bir tanesi uygun tedaviyi alırken, düşük ve orta gelirli ülkelerde bu oranın daha düşük olduğu görülmektedir (Bonabi ve ark., 2016). Alınması gereken tedavinin eksikliği ise klinik gidişatın kötü olması ile birlikte çeşitli sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle ruhsal problemler için yardım arama davranışını etkileyen faktörleri ve bunun önündeki hem bireysel hem de toplumsal engelleri anlamak, bu sorunlara çözümler üretmek için gereklidir.

Yardım aramanın, tek ve evrensel bir tanımı yoktur. İnsanlar fiziksel bir problemleri için ya da ruhsal problemleri için yardım arayışına girebilirler ve başvurdukları yardım kaynakları profesyoneller ya da aile ve arkadaşları olabilir. Bu yazı boyunca yardım arama davranışı, ruhsal sağlık hizmeti kullanımı ve tedaviye katılma olarak ele alınmıştır. Ruhsal problemi olan kişi ve bu kişinin yakınlarının yardım alabilmeleri problemlerin tedavisi ve ruhsal iyilik halinin geri kazanılması için oldukça önemlidir (Arslantaş ve ark., 2011).

Yardım arama davranışı anlaşılmaya çalışırken hem kişi ile ilişkili değişkenler hem de tedaviyle ilişkili değişkenler göz önünde bulundurulmalıdır. Burada kişi ile ilişkili değişkenler ile kastedilen şey kişinin değişmeyen özellikleri (ırk, cinsiyet) ve dinamik özellikleri (atıflar, sosyal ilişkiler) iken; tedavi ile ilgili değişkenler ile kişinin yardım arama davranışını etkileyecek maliyet, tedavi sağlayıcısının özellikleri ve yeri gibi özellikler kastedilmektedir. Tedavi ile ilişkili özellikler hem sistem düzeyinde hem de birey düzeyinde incelenebilir. Örneğin, bir şehirdeki tedavi seçeneklerinin sayısı, ilk görüşmeden sonra ikinci görüşmeye kadar ne kadar vakit geçtiği gibi sistemsel kriterler ile tedavi ile ilişkili değişkenleri karıştırmamak gerekir. Burada bahsedilecek olan değişkenler spesifik bir kişinin yardım arama davranışında etkili olan değişkenlerdir. Ancak sistemsel bariyerler olarak yoksulluk, kırsal kesimde yaşayanlar için sınırlı olan sağlık erişimine ulaşımda sıkıntılar (bozuk yollar ve uzaklık), sağlık hizmetinin maliyeti ve sağlık güvencesinin olmaması temel engeller olarak görülebilir (Fox ve ark., 2001).

Yardım arama, kişinin yardım aramaya karar verdiği an ile ya da tedavi için randevu aldığı an ile sınırlı değildir. Yardım arama, kişinin yardıma ihtiyacı olduğunu fark ettiği anda başlayıp, değişme kararı alması ve yardım için dışarı çıkmaya karar vermesi ve ihtiyacı olan tedaviyi almasına kadar uzanan süreçtir. Yardım arama sürecini daha geniş bir açıdan ele alabilmek için önce değişkenler ele alınacak ardından bu değişkenleri birbirine entegre eden modeller gözden geçirilecektir.

Problemin Ciddiyeti, Algılanan İhtiyaç ve Tedavide Gecikme

Yardım aramanın en önemli değişkenleri rahatsızlığın düzeyi ve algılanan ihtiyaçtır. Kişiler ne kadar kötü hissederse, o kadar yardım arama eğilimindedirler. Örneğin insanlar kendini mutsuz hissettiğinde değil, bu mutsuzluk hissi hayatlarını büyük ölçüde etkilediğinde ruh sağlığı uzmanına gitme gereği duyarlar. Terapi arayışında olmama da kişilerin bu tedaviye dair ihtiyaç algısı içinde olmamaları ile ilgilidir.

Fakat yardıma ihtiyacı olduğuna dair algı, kişilerin hemen yardım aramasını sağlamamaktadır. Genellikle yardıma ihtiyacı olduğunu düşünme ile hizmete başvurma arasında sürekli ertelenen bir zaman vardır. Saunders (1993), ruh sağlığı merkezinde yaptığı araştırma sonucunda hastaların %48'inin yaklaşık iki yıldır merkeze başvurma nedeni olan sıkıntıları yaşadığını öğrenmiştir. Hastaların %50'si terapinin işe yarayacağına karar verdikten sonra en az bir ay daha terapiye başlamak için beklemişlerdir. Bağımlılık problemi olan hastaların ise tedaviye başvurmadan önce bu süreden daha uzun bekledikleri gözlenmiştir.

Cinsiyet

Cinsiyet açısından bakıldığında, kadınların erkeklere göre daha çok tıbbi bakım, ruh sağlığı problemleri ve koruyucu hizmetler için profesyonel yardım aradıkları görülmektedir. Yaş, eğitim, bildirilen sağlık durumu, fiziksel sağlık semptomları ve sağlıkla ilişkili endişeler kontrol edildiğinde bile kadınların sağlık hizmetlerini daha çok kullandıkları görülmektedir. Bu bilgiyle tutarlı olarak kadınların psikolojik yardım arayışına karşı daha olumlu tutumları olduğu ve ruh sağlığı açısından daha algılanan ihtiyaç oranlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Alkol ve madde bağımlılığı problemleri ile ilgili erkeklerin daha fazla servise başvurduğunu gösteren ve cinsiyetler arası hiçbir fark bulamayan çalışmalar da literatürde mevcuttur.

Galdas ve ark. (2005)'nın yaptığı sağlıkla ilişkili yardım arama davranışı çalışmalarına ilişkin derlemede, kadınlar ve erkeklerin hizmetleri kullanımındaki farklılığına ilişkin bazı açıklamalar yapılmıştır. Buna göre yardım arama davranışında cinsiyetler arasındaki farklılık sosyalizasyon, sosyoekonomik durum ve kadınların ve erkeklerin spesifik kariyer ve yaşam tarzı seçimleri gibi değişkenler araştırılmadan tam olarak anlaşılamaz. Örneğin, erkekler, geleneksel olarak, duygusal bir sıkıntı ya da herhangi türde bir ağrı yaşadığında bunu kabul etmeleri cesaretlendirilmez. Bu sebeple erkekler, kadınlara göre, sıkıntılarını minimize etmeye ya da normalize etmeye çalışıyor olabilirler. Kadınlar

ise tedavi arama ya da yardım isteme konusunda erkeklerden daha rahat hissediyor olabilirler.

Yaş

65 yaş ve üzeri kişiler, genç insanlarla karşılaştırıldıklarında hem ruh sağlığı hem de ne zaman bir ruh sağlığı uzmanına başvurmaları gerektiğini bilme açısından, kendilerini az bilgilendirilmiş olarak tanımlamaktadırlar. Fakat Segal ve ark. (2005) yaptığı çalışmada 17-26 yaş grubu ile 60-95 yaş grubunun, ruh sağlığı problemi için yardım arama istekliliği açısından farklılaşmadığı görülmüştür.

Yaş ve algılanan ihtiyaç arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan çalışmalarda da karmaşık bulgular söz konusudur. Bir çalışmada yaş büyüdükçe ruh sağlığı hizmeti alma ihtiyacına dair algının da arttığı bulgusuna ulaşılmışken (Rabinowitz ve ark, 1999), bir diğer çalışmada 65 yaş üzeri kişilerin gençler ve orta yaşlı yetişkinlerle karşılaştırıldığında algılanan ihtiyacın daha düşük olduğu gözlenmiştir (Unutzer, 2003).

Yakın zamanda yapılan çalışmalarda yaş ile ruh sağlığı hizmetlerini kullanmaya yönelik tutumlar arasında eğrisel bir ilişki bulunmuştur. Gençler ve yaşlı bireylerin daha negatif tutumlar sergilerken, orta yaş aralığında bulunanların (25 – 64) daha pozitif tutumları olduğu ve hizmet aramaya daha yatkın oldukları görülmüştür. En son yapılan çalışmalarda da genç insanların, yaşlı insanlara göre ruh sağlığı hizmetlerini kullanma eğilimlerinin daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Mevcut bulgular yeterince tanımlayıcı olmamasına rağmen, farklı yaşlardakilerin farklı yardım arama davranışlarına ilişkin iki muhtemel çıkarım yapılabilir: kuşak etkisi ve yardım aramadaki finansal kaynaklar. 20.yüzyılın ilk yarısında doğan kişiler, 20.yüzyılın ilk yarısından sonra doğan kişilere göre daha az özel ruh sağlığı hizmetlerini talep etmektedirler. Bu kuşak farklılığı nedeniyle kişilerin yardım arama davranışına yönelik tutumları, problemlerinde yardıma ihtiyacı olduklarını kabul etmeleri ve ruh sağlığı ile ilgili konularda algılanan etiketleme farklılaşabilir. Kuşak etkisinin yanı sıra, finansal kaynakların da yardım aramayı etkilediğine dair bulgular bulunmaktadır. Buna göre orta yaşlardaki kişiler, işgücüne katılmışlardır ve bu durum onlara finansal bir özgürlük getirmiştir. 20 yaşından genç olanlar ve emekli olan yaşlılar için ise durum farklıdır.

Irk ve Etnik Köken

Çeşitli ırk ve etnik gruplarda yardım arama davranışı oldukça karmaşıktır ve sosyoekonomik düzey ve farklılaşan yaygınlığın ışığında değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak birçok çalışma bu karıştırıcı değişkenleri ele almamaktadır.

Irk ve etnik kökenin yardım arama ile ilişkisine dair detaylı bilgi, Harris ve ark. (2005) yapmış olduğu geniş ulusal araştırma sonuçlarından elde edilebilir. Bu araştırmada birçok ciddi ruhsal bozukluğu görüntülemek amaçlanmıştır. Katılımcılar içinde üç etnik grup bulunmaktadır: Hispanik Avrupalı Amerikalılar, Afrikalı Amerikalılar ve Meksikalı Amerikalılar. Bu gruplar içerisinde Meksikalı ve Afrikalı Amerikalıların, Avrupalı Amerikalılardan daha düşük yaygınlıkta ruh sağlığı bozukluğu yaşadığı ve daha az ruh sağlığı hizmeti kullandıkları görülmüştür. Diala ve ark. (2000) Avrupalı ve Afrikalı Amerikalılarla yaptığı bir başka ulusal çalışmada, son 12 ayda ruh sağlığı hizmetlerinden yararlanmayan bireyler arasında, Afrikalı Amerikalıların, Avrupalı Amerikalılardan yardım arama konusunda daha pozitif tutumları olduğu görülmüştür. Fakat son 12 ayda bir ruh sağlığı uzmanından yardım almış olan Afrikalı Amerikalıların ise, Avrupalı Amerikalılardan daha negatif tutumları olduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre Afrikalı Amerikalılar arasında negatif tutumların daha az hizmet kullanmasına neden olmadığı ancak Avrupalı Amerikalılara göre Afrikalı Amerikalıların aldıkları ruh sağlığı hizmetinden tatmin olmadıkları anlaşılmaktadır.

Önceki Hizmet Alımları

Önceden alınmış tedavinin, yardım arama davranışını pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Yapılmış çalışmalarda da önceden ruh sağlığı hizmeti almış olmanın terapiye yönelik pozitif tutumlara neden olduğu görülmektedir. Saunders (1993) yaptığı çalışmada, önceden ruh sağlığı tedavisi almış olmanın, problemin farkına varma, terapinin faydalı olabileceğine karar verme, terapiye gitmeye karar verme ya da tedaviye başlamak için randevu alma süreçleri üzerinde bir etkisinin olmadığını görmüştür. Oysaki önceden yardım arama sürecinden geçmiş birinin, problemin daha çabuk farkına varmasını bekleriz. Buradan anlaşılıyor ki yardım arama davranışının ilk kez olup olmamasından bağımsız olarak, her bir süreç tekrar aynı zorlukta yaşanmaktadır. Ruhsal bozuklukların aksine, alkol ve madde bağımlılığı ile ilgili problemlerde ise önceden tedavi almış olmak, bu süreci hızlandırıyor gözükmektedir.

Sosyal Ağ

Kişilerin dahil olduğu sosyal ağın, yardım arama süreci üzerinde etkisi vardır. Örneğin, kişilerin sosyal ağındaki kişiler, onları yardım almaları için cesaretlendirebilirler, hizmetlere ulaşım ile ilgili bilgi sağlayabilirler. Sosyal ağ, sadece cesaret, destek ve bilgi sağlamak anlamına gelmemektedir, Pescosolido (1991) ya göre sosyal ağ aynı zamanda kişilerin inançları, tutumları ve tıbbi seçenekler ile ilgili

bilgilerin ve tıbbi durumun ciddiyeti ve tıbbi seçeneklerin durumu ile ilgili bilgilerin de kaynağıdır.

Sosyal ağ, yardım arama sürecine farklı bir etki de yapıyor olabilir. Saunders (1993), kişinin sosyal ağından yardım sağlamasının, problemin daha uzun sürede tanımlanması ile sonuçlandığını belirtmiştir. Ancak bu durumun tersine, sosyal ağından yardım elde edenlerin terapiye gitmeye daha kısa sürede karar verdikleri de gözlenmektedir.

Zorlama

Bireysel seçim ve zorlamanın, sürekliliğin iki ayrı ucunda yer aldığı düşünülür. Zorlama tedavide, bireyin tedaviye gelişi hasta dışındaki biri tarafından kontrol edilmiş ve etkilenmiştir. Tedaviye geliş kişinin kendi isteğiyle ya da zorlama ile olabilir. Bu zorlama da yasal ya da hukuk dışı olabilir. Yasal zorlama, hastaneye yatışta gönüllü olmamayı kapsamaktadır, mahkeme kararı ile tedavi ve vekilin önerisi ile olmaktadır. Hukuk dışı zorlamanın kaynakları da iş veren, aile üyeleri ve arkadaşlar olabilir.

Zorlama sıklıkla ruh sağlığı ya da madde kötüye kullanımı problemlerinde tedaviye başlamada zor oynamaktadır.

Yardım arama literatüründe, tedaviye başlama ve zorlama ile ilgili bulgularda tutarsızlıklar görülmektedir. Bazı çalışmalar bir etkisi olduğunu belirtirken bazı çalışmalar bir etki bulamadığından söz etmektedir. Zorlamayı da içeren modellerin oluşturulmasının, yardım arama sürecini daha iyi anlamayı sağlayacağı düşünülmektedir.

Stigma (Etiketleme)

Etiketleme, insanları yardım arama davranışından alıkoyan bir diğer faktördür. Toplumsal etiketleme, aşağılayıcı bir şekilde akıl hastası olarak etiketlenmeyi içermektedir ki bu da ayrımcılık, stereotipiler ve önyargı ile sonuçlanmaktadır.

Toplumda ruhsal bozukluğu olanlara dair stereotipik bakış açısı, bu kişilerin saldırgan, yetersiz olduğu ya da hastalıklarından ötürü suçlu olduğu gibi bir takım yanlış inançları içermektedir. Bu yanlış bakış açısı, ruhsal rahatsızlığı olan kişilerin günlük hayatta ayrımcılığa maruz kalmasına neden olmaktadır.

Toplumsal etiketleme ile ilgili kaygılar, kişilerin yardım arama davranışında bulunmamasına neden olabilir. Eğer kişi, akıl hastası olarak etiketlenmesi sonucunda ödeyeceği bedeli, tedaviden elde edeceği faydalardan fazla görüyorsa tedaviye başvurmayacaktır.

Kendini etiketleme (self-stigma), kişi toplumdaki stereotipik ve aşağılayıcı inanışları benimsediği ve içselleştirdiği zaman ortaya çıkar.

Bu içselleştirilen inançlar, kişinin benliğine olumsuz etki yapabilir ve kişinin öz-yeterliliği ve öz-saygısı azalabilir. Kendini etiketlemiş bireyler, kendilerini değersiz ve belli görev ve davranışları yerine getirmede yetersiz görebilirler.

YARDIM ARAMAYA İLİŞKİN MODEL VE TEORİLER

Davranışsal Model (Sosyo-Davranışsal Model)

Andersen (1995) tarafından, sosyal bağlamın sağlık hizmeti kararı üzerindeki etkisini tanımlamak amacıyla geliştirilmiş olan bu modelin, sağlık hizmetlerini kullanma ile ilişkili temel bileşenleri: yatkınlık sağlayıcı özellikler (sosyal yapı, sağlık inançları, demografik özellikler), bireyin ve toplumun ulaşılabilir kaynakları (kişisel bilgi, finansal kaynaklar, sağlık hizmeti sağlayıcıların durumu) ve (algılanan ve değerlendirilen) ihtiyaçtır. Davranışsal modelin farklı versiyonları, farklı durumlar için farklı popülasyonlarda araştırılmıştır. Model, birbirinden bağımsız etkisi olan birçok değişkeni içermesi ve yardım aramanın yordayıcısı olarak algılanan ihtiyaca çok fazla vurgu yapması nedeniyle eleştirilmiştir. Sonuç olarak birçok sağlık davranışı modeli arasında, davranışsal model yardım arama davranışını tahminlemede yetersiz bulunmaktadır.

Sağlık İnanç Modeli

Sağlık İnanç Modeli, koruyucu sağlık davranışlarının açıklanmasında sıklıkla kullanılan bir modeldir (Çenesiz, 2007). Bu model, 1950' lerde Amerikan Halk Sağlığı Servisi tarafından tüberküloz hastaları için önerilen medikal önleme programının neden başarılı olamadığını anlamak ve açıklamak için, birer sosyal psikolog olan Hochbaum, Kegels ve Rosenstock tarafından geliştirilmiştir (Hayden, 2009).

İnsanların hastalıktan korunma ve önleme davranışlarını neyin etkilediğini ve onları sağlık hizmeti alma konusunda neyin cesaretlendirdiğini açıklamak amacıyla geliştirilen modele göre; insanların sağlık hizmeti almalarını ve sağlığı koruyucu davranışlarda bulunmalarını sağlayan bazı kişisel algıları vardır. Bunlar kişinin hastalığa yatkınlığı ile ilgili olan algısı (perceived susceptibility), hastalığın en azından kısmi de olsa ciddi sonuçları olacağına dair algısı (perceived severity), kişinin alacağı tedbirlerin onu hastalıktan koruyacağı ya da hastalığın sonuçlarını hafifleteceğine dair algısı (perceived benefits) ve kişinin tedbir davranışı sırasında karşılaşacağı engellere yönelik algısıdır (perceived barriers) (McGee & Castledine, 2003).Modele 1988'dei Albert Bandura' nın Sosyal Bilişsel Kuramı' nın bileşenlerinden biri olan öz-yeterlilik de eklenmiştir. Öz-yeterlilik, kişinin bir şeyi yapabileceğine dair öz becerisine olan inancını içermektedir. İnsanlar genel olarak yapabileceklerine inanmadıkları bir

şeyi yapmayı denemezler. Yani, eğer bir kişi davranışın faydalı olacağına inanıyor; ancak o davranışı yapabileceğini düşünmüyorsa o davranışı denememektedir (Hayden, 2009).

Sağlık İnanç Modeli, beklenti-değer teorisi ile daha iyi anlaşılmaktadır. Sağlık davranışına uyguladığımız zaman, değer hastalıktan korunma; beklenti de kişinin hasta olmayı önlemek için gerçekleştirdiği belirgin bir davranıştır.

Eğer kişiler kendilerinin belli bir hastalık veya durumla karşılaşabileceklerine inanıyorlarsa, hastalığın bazı ciddi sonuçlarının olduğuna inanıyorlarsa, yapılacak bazı uygulamaların duyarlılığı azaltacağına ya da sorunun boyutunu azaltacağına inanıyorlarsa ve uygulamaya veya eyleme geçmeyle kazanacaklarının veya eylemin yararının maliyetten (ekonomik, zaman vb.) fazla olacağına inanıyorlarsa kendi sağlıklarına gelebilecek tehlikeleri önleme, hastalıkları veya önleme çarelerini araştırmaktadırlar (Güler, 1997).

Model, bileşenlerinin farklı tanımlarla farklı ölçeklerle araştırılmasından ötürü karşılaştırılabilir bulgular olmaması ve mevcut sağlık davranışını tahminlemeyi sınırlı şekilde yapabildiği açısından eleştirilmektedir.

Akla Dayalı Davranış Teorisi ve Planlı Davranış Teorisi

Akla dayalı davranış teorisi (theory of reasoned action) ve onun takipçisi planlı davranış teorisi (theory of planned behaviour) sağlık davranışlarına özgü teoriler değillerdir, tutumlar ile davranışlar arasındaki genel ilişkileri çalışabilmek için geliştirilmişlerdir.

Akla dayalı davranış teorisinde, bireyin bir davranışı gerçekleştirmesinde niyetler en doğru yordayıcılardır. Niyetler, zor ölçüldükleri için genellikle bireyin davranışa yönelik tutumları ile algılanan sosyal normların bir kombinasyonu olarak değerlendirilir. Bir davranışa yönelik tutumlar ise beklenen sonuç ve bu sonucun öznel değeri ile şekillenir. Sosyal normlar ise normatif inançlar ile (bireyin sosyal çevresi o davranışı yapmasını istiyor mu istemiyor mu) uyum göstermeye yönelik motivasyonun birleşiminden oluşmaktadır. Bu modele göre, insanlar diğerleri tarafından popüler olan ve çok değerli gördükleri davranışları gerçekleştirirken, bunun aksi özellikleri taşıyan davranışları gerçekleştirmemektedir.

Planlı davranış teorisi ise, akla dayalı davranış teorisine algılanan davranışsal kontrol bileşeninin eklenmiş halidir. Algılanan davranışsal kontrol, öz yeterliliğe benzer bir kavramdır ve bireyin ilgi duyulan davranışı kontrol edip edemeyeceğine dair inancıdır.

Yardım arama davranışına, akla dayalı davranış teorisi perspektifinden ele alacak olursak, bireyin terapi arayışına geçmesi şunlara bağlıdır: (1) terapinin sonucunda belirtilerin ortadan kalkacağı beklentisi (beklenen sonuç), (2) semptomlardan kurtulmanın değeri (sonucun değeri), (3) önemli kişilerin de kendisinin terapiye başlaması gerektiğini düşünmesi (normatif inançlar), ve (4) önem verilen kişilerin ne düşündüğünün kişi için değeri (uyum göstermeye yönelik motivasyon).

Planlı davranış teorisi perspektifinden ise, tüm bunların yanında bir de kişinin bu davranışı yerine getirebilecek yeterli kaynakları (maddi ve psikolojik kaynaklar) olduğuna ve terapinin faydalı olacağına inanması gerekmektedir.

Bu iki teorinin kısıtlılıkları da ölçülmeleri ile ilgilidir. Özellikle niyet ve davranış, araya başka değişkenler girmesine izin verilmeden yakın zamanda ölçülmelidir. Ancak davranışsal niyetin ölçülmesi, sonraki davranışı etkileyebilir.

Sosyal Ağ-Epizot Modeli

Sosyal ağ-epizot modeline göre, sağlık alanında karar almak, bireyin sosyal ağını da kapsayan dinamik sosyal bir süreçtir. Sağlık alanında karar almayı, bireysel seçim ile sosyal etkinin bir birleşimi olarak ele almak gereklidir.

Bu model dinamiktir, çünkü hastalık epizodu ve sosyal yapı, sosyal destek sistemi, tedavi sistemi ve hastalık kariyeri ile karşılıklı etkileşim içindedir.

Sosyal yapı, kişinin demografik özellikleri, kişisel sağlık geçmişi, hastalığın doğası ve organizasyonel kısıtlılıklar gibi özellikleri kapsamaktadır. Sosyal destek sistemi oldukça bireyseldir ve yakın ilişkideki kişileri, toplumsal kaynakları ve sağlık hizmeti sağlayıcılar ile mevcut ilişkileri kapsar. Hastalık kariyeri ile belirtilmek istenen, hastalık epizodu anında bir dizi yardım ve bununla birlikte bu süreçte kişinin büründüğü rollerdir (hasta rolü, kronik hastalık rolü vs.). Tedavi sistemi de mevcut hizmet türleri, hizmetlerin konumu, bu hizmetlere kimlerin erişebildiği ve hizmet sağlayıcıların özelliklerini içermektedir.

Bu modelin en belirgin özelliği, bireye odaklanmak yerine sosyal karar verme ve onun sonucunda oluşan çoklu yardım arama davranışlarına odaklanmasıdır. Ancak birçok değişkenin birçok olasılığı söz konusudur ve bu da modelin araştırılmasında analitik bir karmaşıklık yaratmaktadır.

Tedavi Arama Süreci Modeli

Tedavi arama süreci modeli (process of seeking treatment model), psikoterapiye ve madde kötüye kullanım tedavisine başlama kararlarını

açıklamaya yardımcı olması için geliştirilmiştir. Bu modele göre, bir problem geliştiğinde, tedavi arama süreci birbirini takip eden dört basamakta gerçekleşir:

1. Problemin farkına varma
2. Değişimin gerekli olduğuna karar verme
3. Resmi bir tedavi aramaya karar verme
4. Ruh sağlığı sistemi ile iletişime geçme

Birey her bir basamakta engellerle karşılaşabilir. Örneğin, inkâr, problemin fark edilmesini engelleyebilir ya da problemin ciddiyetini görmezden gelme ya da problemi dışsal faktörlere atfetme, değişimin gerekli olduğuna karar vermesini engelleyebilir.

Tedavi arama süreci modeli, yardım arama davranışının sosyal olarak etkilendiği bir süreç olduğu fikrine oldukça uyumludur.

Değişimin Aşamaları Modeli

Bu model, bireylerin bağımlı ve uyumsuz davranışlarını değiştirmekle ilgili hareket ve kararlarını açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Değişimin aşamaları modeline göre, insanlar değişim için beş aşamadan geçerler: karar öncesi süreç, niyet, hazırlık, harekete geçme ve sürdürme. Bireyler her bir aşamada farklı baş etme stratejileri kullanırlar.

Bu model, yardıma ihtiyacı olan ama problemin farkında olmayanlar ile yardıma ihtiyacı olan ve terapiye başlayanları ayırt etmede faydalı olabilecek bir model olarak görülmektedir. Hazırlık aşaması, terapiye başlama kararı ve hangi hizmetlerin mevcut olduğunu araştırma ile ilişkili olabilir. Harekete geçme evresi, tedaviye başlama ile ilişkili görünmekteyken, terapiye devam etmeye karar vermede de sürdürme aşamasıyla uyumludur.

Ruhsal Problemlerde Yardım Arama Davranışını Neler Etkiliyor?

İnsanların ruhsal problemlerle ilgili yardım arayışı profesyonel servisler yerine öncelikli olarak gayri resmi sosyal ağlar içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu sosyal ağlara profesyonel hizmet veren kişi ve kurumlardan daha fazla güvenildiği, psikolojik sıkıntıların arkadaşlarla paylaşıldığı görülmektedir (Rickwood ve Braithwaite, 1994). Bland ve arkadaşlarının geniş bir örneklemle gerçekleştirdiği boylamsal çalışma sonucunda yardım aramanın başlıca belirleyicilerinin kadın olmak, 45 yaş altında olmak, hastalığın şiddetli seyretmesi ve bir eş tanının varlığı

olduğu görülmüştür. Yine aynı çalışmada bir tanı karşılayanların yüksek bir oranının (%72) yardım arayışında bulunmadığı; yardım arayışında bulunanların üçte birinden fazlasının ise mevcut bir DSM bozukluğu olmadığı görülmüştür. Ruhsal bozukluğu olmayan kişiler farklı ihtiyaçlar ya da endişeler sebebi ile profesyonel ruh sağlığı hizmetine başvuruyor olabilirler. Gerçekten tanısal rahatsızlığı olan kişilerin ise yardım arayışında bulunmamalarında etiketlemenin önemli bir etkisi olabilir. Clement ve ark. (2015) 144 araştırmayı incelediği meta-analiz sonucunda tedavi etiketlemesi ve içselleştirilmiş etiketlemenin yardım aramadaki azalma ile en fazla ilişkili değişkenler olduğunu gözlemlemiştir. Özellikle etnik azınlıklar, gençler, erkekler, askerler ve sağlık hizmeti görevlilerinin etiketleme sebebiyle en fazla engellenen gurup oldukları görülmüştür.

Obsesif kompulsif tanısı olan kişilerle yapılan bir çalışmada, aileden ve arkadaş çevresinden algılanan sosyal desteğin olumlu yardım arama davranışını arttırdığı görülmüştür (Koçoğlu, 2017). Benzer şekilde üniversite öğrencileri ile yürütülmüş birçok çalışmada da sosyal desteğin yardım arama davranışını yordadığı görülmektedir (Güç, 2015; Çamaş, 2017). Daha önce de belirtildiği üzere, kişinin sosyal çevresi onu yardım alması konusunda cesaretlendirebilir. Nitekim Arslantaş ve ark. (2011) aile üyelerinden herhangi biri profesyonel yardım almış olanların ve sıkıntılarını yakınlarıyla paylaşabilenlerin psikiyatriye başvurma olasılığının daha yüksek olduğunu bulgulamışlardır.

Duygu durum bozukluğu olan hastalarla yapılan bir çalışmada depresif bozukluk veya manik atakları olan katılımcıların yaklaşık %21' inin özellikle duygusal, zihinsel problemleri ve uyuşturucu veya alkol kullanım sorunları için doğal sağlık ürünlerini (alternative tıp metodları) kullandığı görülmüştür. Komorbid anksiyete bozuklukları ve uzun süreli tıbbi sorunları olan katılımcıların ise geleneksel ruh sağlığı hizmetlerini kullanma oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Wang ve ark., 2005).

Tüm bu araştırma sonuçlarından yola çıkarak ruhsal problemi olan kişileri yardım aramaya iten sebeplerin başında ruhsal bozukluklarla ilgili bilgisizlik, kişilerin deneyimledikleri sıkıntı ve sosyal destek olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yardım arama davranışı birçok farklı model ile açıklanmaya çalışılmış olan oldukça önemli bir kavramdır. Daha önce ayrıntılı olarak ele alınan modellerin, ölçülmesi zor kavramlar içermeleri, aynı kavramı araştıran araştırmacıların farklı ölçüm araçları kullanmaları ve farklı tanımlamalar

yapmaları nedenleri ile karşılaştırmalı çalışma yapmanın zor olması gibi sebeplerle yardım aramayı açıklamada yetersiz kaldıkları görülmektedir.

Yardım arama davranışını bilimsel olarak araştıran çalışmaların, terapiye başlayan kişilere odaklandığı görülmektedir. Ancak yapılan bazı araştırmalar göstermektedir ki önemli ruhsal rahatsızlığı olan kişilerin yalnızca beşte biri profesyonel yardım arayışında bulunmaktadır. Bu nedenle, yardıma ihtiyacı olan ama yardım arama davranışında bulunmayan kişilerin de araştırılması oldukça önemlidir. Komorbid rahatsızlığı olan kişilerin daha fazla yardım arıyor oluşu, hafif düzey rahatsızlığı olan kişilerin belirtilerle öncelikle kendilerinin baş etmeye çalıştığı (gerekirse doğal sağlık ürünleri tüketerek), bu yöntemler işe yaramadığı takdirde profesyonel hizmetlere başvurduğu düşünülebilir. Her iki halükârda da yardım aramayan ya da gecikmeli yardıma başvuran kişilerin davranışlarının altında yatan nedenlerin araştırılmasının gerekli olduğu görülmektedir.

Erkeklerin yardım arama davranışında daha az bulunması yine üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Kadın ve erkeklerin yardım arama davranışı önündeki engelleri inceleyen bir çalışmada, erkeklerin kendilerini ruh sağlığı ile ilgili daha fazla etiketledikleri, bunun da yardım arayışını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (Judd, Komiti & Jackson, 2008).Yardım arama davranışı ile ilgili olan etiketlemenin önüne geçebilmek için halkı eğitmek, reklam kampanyaları yapmak; yardıma ihtiyacı olan ama yardım aramayan kişileri cesaretlendirmek için bilgilendirme kampanyaları ve tedavi programları hazırlamak yardım arama davranışının önündeki engelleri kaldırmaya yardımcı olabilecek çabalardır. Diğer yandan kamuyu ruhsal hastalıklar ve tedavileri ile ilgili bilgilendirmek de ihtiyaç olan tedavinin alınmasını kolaylaştırabilir. Örneğin ruhsal problemi olan insanlar yardıma ihtiyaçları olmadığını düşünüyorsa, tedavi arama olasılıkları da düşük olacaktır. Nitekim Bonabi ve ark. (2016) ruh sağlığı okur yazarlığı ve algılanan tedavi ihtiyacının psikoterapi alma olasılığını yordadığını bulgulamıştır.

Kamu politikaları geliştirerek ruh sağlığı hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırmak ve bu hizmetlerin halka duyurulmasını sağlamak hem hizmet sağlayıcılar hem de halkı bu konuda bilinçlendirmek, yardım arama davranışı üzerindeki sosyal etkiyi olumlu yönde kullanmayı sağlayacak çabalar olacaktır.

KAYNAKLAR

Arslantaş, H., Dereboy, İ.F., Aşti, N., Pektekin, Ç. (2011). Yetişkinlerde profesyonel psikolojik yardım arama tutumu ve bunu etkileyen faktörler. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 12* (1), 17 – 23.

Baum, A., Taylor, S.E. & Singer, J. E. (Eds.) (1984). *Handbook of Psychology and Health.* Hillsdale: New Jearsey.

Bland, R. C., Newman, S. C., & Orn, H. (1997). Help-seeking for psychiatric disorders. *The Canadian Journal of Psychiatry, 42*(9), 935-942.

Bonabi, H., Müller, M., Ajdacic-Gross, V., Eisele, J., Rodgers, S., Seifritz, E., ... & Rüsch, N. (2016). Mental health literacy, attitudes to help seeking, and perceived need as predictors of mental health service use: a longitudinal study. *The Journal of nervous and mental disease, 204*(4), 321-324.

Clement, S., Schauman, O., Graham, T., Maggioni, F., Evans-Lacko, S., Bezborodovs, N., Morgan, C., Rüsch, N., Brown, J.S.L., & Thornicroft, G. (2015). What is the impact of mental health-related stigma on help-seeking? A systematic review of quantitative and qualitative studies. *Psychological Medicine, 45*, 11 – 27.

Cohen, S. & Wills, T.A. (1985). Stress, Social Support and The Buffering Hypothesis. *Psychological Bulletin, 98*: 310 – 357.

Cohen, S., Underwood, L., & Gottlieb, B (Eds.) (2000). *Social support measurement and interventions: A guide for health and social scientists.* New York: Oxford.

Çamaş, G. (2017). *Üniversite öğrencilerinde psikolojik yardım aramaya ilişkin damgalama düzeylerinin öz-yeterlik, aile bütünlük duygusu ve sosyal destek ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çenesiz, E., Atak, N. (2007), Türkiye'de Sağlık İnanç Modeli ile Yapılmış Araştırmaların Değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6*(6): 427 – 434.

Fox, J. C., Blank, M., Rovnyak, V. G., & Barnett, R. Y. (2001). Barriers to help seeking for mental disorders in a rural impoverished population. *Community mental health journal, 37*(5), 421-436.

Güç, E. (2015). *Üniversite öğrencilerinin kendini damgalama, stresle başa çıkma tarzları ve psikolojik yardım arama tutumlarının incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Güler, Ç., Çobanoğlu, Z. (1997). *Risk İletişimi ve Risk Yönetimi, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Serisi No:47*, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.

Hayden, J.A. (2009). *Introduction to Health Behavior Theory* (1st ed.). Canada: Jones and Barlett Publishers.

Judd, F., Komiti, A., & Jackson, H. (2008). How does being female assist help-seeking for mental health problems?. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 42*(1), 24-29.

Koçoğlu, F. (2017). *Obsesif kompulsif bozuklukta psikolojik yardım arama tutumlarıyla ilişkili faktörlerin incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Kowalski, R.M., Leary, M.R. (Eds.) (1999). *The Social Psychology of Emotional and Behavioral Problems*. American Psychological Association: Washington.

Maddux, J.E., Tangney, J.P. (Eds) (2010). *Social Psychological Foundations of Clinical Psychology.* Guilford Press: New York.

McGee, P., Castedline,G. (Eds.), (2003). *Advanced Nursing Practice* (2 Ed). United Kingdom: Blackwell Publishing.

Rickwood, D.J. & Braithwaite, V.A. (1994). Social-Psychologicalfactors affecting hel-seeking for emotional problems. *Soc.Sci.Med., 39* (4), 563 – 572.

Uchino, B.N. (2004). *Social Support and Physical Health: Understanding The Health Consequences of Relationships* (1st Ed.). Yale University Press, USA.

Wang, J., Patten, S. B., Williams, J. V., Currie, S., Beck, C. A., Maxwell, C. J., & El-Guebaly, N. (2005). Help-seeking behaviours of individuals with mood disorders. *The Canadian Journal of Psychiatry, 50*(10), 652-659.

Bölüm 13

SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA TOKSİK LİDERLİK ALGISI[1]

Muhammet ÇANKAYA[2]

1 Bu çalışma, 28-30 Haziran 2019 tarihlerinde Sivas'ta düzenlenen Atlas 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulan *"Liderliğin Karanlık Yönü Toksik Liderlik: Sağlık Kurumunda Bir Uygulama*" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

2 Dr. Öğr. Üyesi Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, muhammetcankaya@hitit.edu.tr

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar, kendilerini söylemleriyle ikna eden ve öngörüleri doğrultusunda sürüklemeyi başarabilen az sayıda insanın etkisinde kalmış ve onları lider olarak kabul etmiştir. Liderler, kimi zaman kıvrak zekaya dayalı bireysel özellikleri, kimi zaman boy ve güç gibi fiziksel özellikleri ve kimi zaman aileden gelen statü gibi nedenlerle izleyenlerine hükmetmiştir. Aslında bu sav, liderlikteki özellikler yaklaşımının bir gerçeğidir. Bunun haricinde liderler, diğerlerinden farklı davranış stilleri ve karizmaları ile de izleyenlerini yönlendirebilmektedirler. Davranışsal liderlik kuramı doğrultusunda yapılan birçok çalışma, bu savı doğrular niteliktedir. Bilimde yaşanan gelişmeyle birlikte birçok liderlik kuramı geliştirilmiş ve bu kuramların her biri diğerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Örgütsel hedef ve amaçların belirlenmesi, örgütün yarınının tasarlanması ve çalışanlara bu durumun aktarılması adına liderin sahip olduğu özellikler büyük önem taşımaktadır. İyi yönleri gelişmiş bir lider, örgütünü ve izleyenlerini geleceğe hazırlarken, kötü yönleri ağır basan bir lider ise örgütü ve çalışanları günden güne tüketerek onlara karanlık bir yarını hazırlar.

Liderlik kavramı, alan yazında daha ziyade olumlu yönleriyle, örgütsel açıdan faydalarıyla ele alınmış ve yapılan akademik çalışmaların büyük bir çoğunluğu da liderliğin olumlu yönünü açıklayan bir içeriğe sahiptir. Ancak liderliğin bir de karanlık yönü bulunmaktadır. Bu karanlık yön; küçük tiranlık, istismarcı liderlik, yıkıcı liderlik, toksik liderlik, iş yeri zorbalığı ve narsist liderlik gibi karanlık liderlik türleriyle çevrelenmektedir (Kılıç, 2019: 14).

Liderlik yazınında negatif liderlik tarzını tanımlayan ilk çalışma Asforth (1994) tarafından gerçekleştirilmiştir. Asforth bu çalışmasında; gücünü ve otoritesini çalışanlar üzerinde baskı kurarak ve sindirerek kullanan yöneticileri incelemiş ve bu tip yöneticileri "küçük tiran" olarak adlandırmıştır (Başar ve Sığrı, 2016: 163). Bu tür liderler; örgütleri içten içe kemirir, hem çalışanlar hem de örgüt bir süre sonra içi boşaltılmış bir cisme dönüşürler.

Negatif liderlik tarzlarından biri olan toksik liderlik konusunu sağlık kurumları özelinde ele alan bu çalışma; Amasya ilindeki bir kamu hastanesinde görev yapan hastane çalışanları ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada iki temel amaç bulunmaktadır. Bunlardan ilki; hastane çalışanlarının toksik liderlik algılarını tespit etmektir. Bir diğer amaç ise; seçilen bazı sosyo-demografik unsurların çalışanların toksik liderlik algılarında anlamlı farklılıklara yol açıp açmadığını incelemektir. Çalışmada ilk olarak toksik liderlik kavramı tanımlanmış, toksik

lidere ait özellikler açıklanmış ve toksik liderliği ölçümlemek için kullanılan boyutlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anket uygulamasına ilişkin gereç ve yöntem bilgileri verilerek, çalışmanın bulguları hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Araştırma hipotezleri test edilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise; örgüt yöneticilerine ve akademik çalışma yapmayı planlayanlara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

2. Toksik Liderlik

Toksik liderlik kavramı ilk olarak Whicker'in (1996) analizinde ortaya atılmıştır. Whicker (1996), örgütlerde üç farklı liderlik türünün olduğunu belirterek bunları; güvenilir, geçici ve toksik olarak sınıflandırmıştır. Ona göre toksik liderler; kindar, kötü niyetli, huzursuz ve şikayetçi kişilik özelliklerine sahiptirler (Whicker, 1996). İskit ise (2019: 34-36) toksik liderliği; çalışanların motivasyonlarını düşüren, morallerini bozan ve onların verimsiz biçimde çalışmalarına neden olan, yıkıcı bir liderlik türü olarak tanımlamış ve ayrıca toksik liderliğin; kontrol, narsisizm ve otoriterliği içeren ve çeşitli boyutları olan bir kavram olduğunu belirtmiştir.

Wilson-Starks (2003), toksik liderlerin üç temel özelliğe sahip olduklarını belirtmektedir. Ona göre; ilk özellik toksik liderlerin çalışanlarında yaratıcılık aramadığı, çalışanları üzerinde sıkı kontrol uyguladıkları, kendi emir ve vizyonlarını takip edecek robot çalışanları tercih ettikleri şeklindedir. Toksik liderlerin sahip olduğu ikinci özellik; bilgiyi sıkı şekilde kontrol ederek ve çalışanları birbirlerinden soyutlayarak onların yılgınlık düzeylerini arttırmayı ve böylelikle etkisiz hale gelmelerini amaç edinmeleridir. Üçüncü temel özellikleri ise; güvensizliği arttırarak üretken nitelikteki ilişkilerin gelişmesine engel oldukları yönündedir. Aralarında güçlü bireysel ilişki ve iş ilişkisi kuramayan çalışanlar, birbirlerine karşı tedirgin ve neredeyse yabancı olduklarını hissederler (Wilson-Starks, 2003: 3).

Eğinli ve Bitirim (2008: 133) toksik liderin kararlar alırken çok kısa süre içerisinde bu kararları aldığını ve kararların olası sonuçlarını düşünmeden hareket ettiğini belirtmişlerdir. Bunun yanında toksik liderin bu kararları beklenmedik bir anda ve makul bir neden ortaya koymadan değiştirebildiğini, örgüte karşı ise son derece ilgisiz olduğunu ifade etmişlerdir. Schmidt (2008: 4-5) ise, toksik liderlerin çalışanları göz ardı ettiğini, empati duygusundan uzak olduklarını ve çoğunlukla kendi kişisel ihtiyaçlarını ön planda tuttuklarını ifade etmiştir.

Toksik liderlik davranışları hem çalışanlar hem de örgüt üzerinde istenmeyen sonuçlara yol açmaktadır. Green (2014), toksik liderlik davranışlarının örgüt çalışanlarını, doğrudan ya da dolaylı biçimde

olumsuz yönde etkilediğini ve ayrıca bu davranışlardan örgütsel etkililiğin de zarar gördüğünü belirtmiştir.

Kusy ve Holloway (2009: 12-13), toksik liderin örgütte yol açtığı gizli hasarları ve sonuçlarını sisin ardındaki buzdağına benzetmişlerdir. Onlara göre; toksik liderin görünürde olan davranışları buzdağının görünen kısmını yani ucunu temsil ederken, toksik liderin görünürde olmayan, olumsuz insani etkisiyle birlikte meydana gelen verimlilikteki temel kayıpları ise buzdağının görünmeyen kısmını yani dibini yansıtmaktadır.

Toksik liderlik ölçümlenirken tek boyuttan oluşmamaktadır. Toksik liderlik boyutları alan yazında farklı sayılarda ele alınmıştır. Schmidt (2008: 36), toksik liderliği 5 boyutta ele almıştır. Bu boyutlar; istismarcı yönetim, otoriter liderlik, narsizm, kendi reklamını yapma ve öngörülemezlik olarak belirlenmiştir. Türkiye'de ise Çelebi ve diğerleri (2015: 262) tarafından yapılan çalışmada; "Toksik Liderlik Ölçeği" geliştirilmiş ve çalışmada toksik liderliğe ilişkin 4 boyut ortaya çıkarılmıştır. Çalışma sonunda toksik liderlik boyutları; değer bilmezlik, çıkarcılık, bencilik ve olumsuz ruhsal durum olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışmada Çelebi ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen "Toksik Liderlik Ölçeği" kullanıldığından, bu ölçeğe ilişkin boyutların açıklanmasında yarar görülmüştür. İlk boyut olan değer bilmezlik; toksik liderin çalışanlarına değer vermemesi, çalışanların geçmişteki hatalarını onlara sürekli hatırlatması ve kendilerini yetersiz hissettirmesi, böylelikle üstlerinde baskı kurması olarak ifade edilmektedir (Kelebek vd., 2018: 204). Çıkarcılıkta; insanların iletişimleri olumsuz yönde ve yabancılaşmaya dönüktür. İyi ilişkiler kurma, örgüte fayda ve katkı sağlamaktan uzak davranışlar söz konusudur (Demirel, 2015: 10). Kelebek ve diğerleri (2018: 204) ise çıkarcılık boyutunu; toksik liderin kendisine fayda sağlayan çalışanlarına ayrıcalıklı davranması, çalışanların emek ve başarılarını üstlenirken onların hata ve başarısızlıklarının sorumluluklarını üstlenmeyerek sorumlulukları onlara yıkması şeklinde açıklamıştır. Bencillik; Whicker (1996) tarafından toksik liderin, geçimsiz, kaygılı ve iyi niyetli olmayan yönü ile açıklanmıştır. Whicker (1996), böyle özelliklere sahip liderlerin; başkalarının sırtından yükselmek isteyen, benmerkezci, zayıf karakterde ve etrafındakilerde güven oluşturamayan özelliklerinin olduğunu ifade etmiştir. Olumsuz ruhsal durum ise; İskit (2019: 38) tarafından toksik liderlerin yıkıcı davranışlar sergileyerek çevresindekileri önce büyülemeleri, sonra manipüle etmeleri ve karşı davranışlarda bulunarak izleyenlerinin kuyusunu kazmaları şeklinde açıklanmıştır.

3. Gereç ve Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde; araştırmanın türü, araştırmanın evreni ve örneklem yöntemi hakkında bilgiler, araştırmada kullanılan veri

toplama aracına ilişkin bilgiler, verilerin değerlendirilmesinde kullanılan testler, araştırma hipotezleri ve araştırma modeline ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Türü

Araştırma, tanımlayıcı nitelikte yapılmıştır. Tanımlayıcı nitelikteki araştırmalar; sorunun özelliklerini ve oluş sıklığını belirlemek ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyerek genellemelere varmak için yapılmaktadır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2013: 40).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma anketinin uygulandığı tarihlerde Amasya İlindeki bir kamu hastanesinde görev yapmakta olan çalışanlar, araştırma evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi ile örneklem seçimi yapılmıştır. Kolayda örnekleme; ana kütle içerisinden seçilecek örnek kesimin araştırmacının yargılarınca belirlendiği tesadüfî olmayan örnekleme yöntemidir. Kolayda örneklemede veriler, ana kütleden en kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplanır (Malhotra, 2004; Aaker vd., 2007) Araştırma için ulaşılan örneklem sayısı 362 çalışandan oluşmaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tercih edilmiştir. Araştırmada uygulanan anket, iki bölümden oluşmakta olup. anketin ilk bölümünde sosyo-demografik özelliklerinden oluşan 8 maddelik soru, ikinci bölümünde ise; çalışanların toksik liderlik algılarını tespit etmek için 30 maddelik "Toksik Liderlik Ölçeği" kullanılmıştır.

Toksik Liderlik Ölçeği: Araştırmada Schmidt'in (2008) ölçeğinden yararlanarak Çelebi ve diğerleri (2015: 253-255) tarafından geliştirilen *"Toksik Liderlik Ölçeği"* kullanılmıştır. Ölçek; 30 ifade ve 4 boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlardan; değer bilmezlik boyutunda 11 madde, çıkarcılık boyutunda 9 madde, bencillik ve olumsuz ruhsal durum boyutlarında ise 5'er madde bulunmaktadır (Yalçınsoy ve Işık, 2018: 1019). Ölçekteki ifadeler 5'li likert tipi ölçüm aracı ile derecelendirilmiştir (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum). Çelebi ve diğerleri (2015: 257) tarafından yapılan güvenilirlik analizi sonucunda; değer bilmezlik boyutu; 0,93, çıkarcılık boyutu; 0,95, bencillik boyutu; 0,91, olumsuz ruhsal durum boyutu; 0,87 Cronbach alfa değerlerinde güvenilirlik puanları almıştır. Ölçeğin geneli ise; 0,96 Cronbach alfa değerlerinde güvenilirlik puanına sahiptir. Bu çalışmada ise toksik liderlik boyutlarından değer bilmezlik boyutu; 0,77, çıkarcılık boyutu; 0,76, bencillik boyutu; 0,72 ve olumsuz ruhsal durum boyutu; 0,77 Cronbach alfa değerlerinde güvenilirlik

katsayıları bulunmuştur. Ölçeğin geneli için ise; 0,84 Cronbach alfa değeri bulunmuştur. Böylelikle toksik liderlik ölçeği ve boyutlarının güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkündür (α>0,70).

3.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Araştırmada; Frekans ve Yüzde Analizi, Bağımsız Örneklemler T Testi ve ANOVA Testi kullanılarak analizler yapılmıştır.

3.5. Araştırma Hipotezleri

Araştırmada katılımcıların toksik liderlik algılarının sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı şekilde farklılıklar gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada oluşturulan hipotezler şu şekildedir.

H1-Çalışanların toksik liderlik algılarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

H2-Çalışanların toksik liderlik algılarında medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

H3-Çalışanların toksik liderlik algılarında yaş grubu değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

H4-Çalışanların toksik liderlik algılarında aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır

H5-Çalışanların toksik liderlik algılarında eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

H6-Çalışanların toksik liderlik algılarında meslek değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

H7-Çalışanların toksik liderlik algılarında mesleki deneyim değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

H8-Çalışanların toksik liderlik algılarında kurum deneyimi değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.

3.6. Araştırma Modeli

Araştırmada kurulan hipotezler doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli şekil 1'deki gibidir.

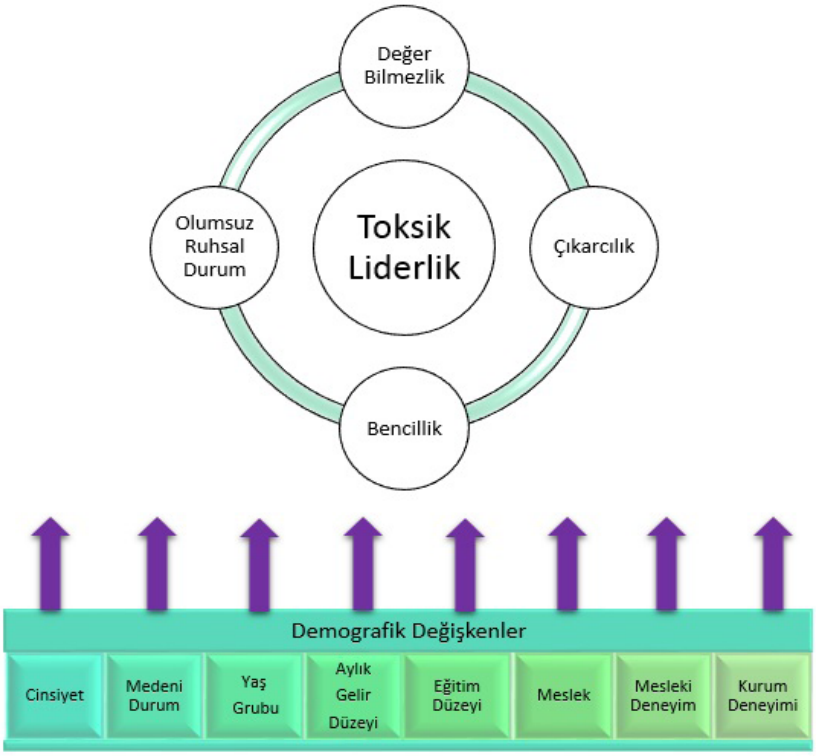

Şekil-1: Araştırma Modeli

4. Bulgular ve Değerlendirme

Araştırmanın bu bölümünde araştırmaya katılanların sosyo demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde bulgularına, katılımcıların toksik liderlik ve boyutlarına vermiş oldukları yanıtların min-max, ortalama ve standart sapma değerlerine, fark testlerine ve hipotez testlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Demografik Özellikler

Bu bölümde katılımcılara ilişkin cinsiyet, yaş grubu, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, meslek, mesleki deneyim, kurum deneyimi ve medeni durum gibi demografik özellikler yer almaktadır. Katılımcıların bu türden sosyo-demografik özelliklerine yönelik frekans ve yüzde dağılımlarına ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleriyle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet			***Meslek***		
Kadın	182	50,3	Hemşire	174	48,1
Erkek	180	49,7	Sağlık Teknikeri/ Teknisyeni	63	17,4
Yaş Grubu			İdari Personel	45	12,4
21-30 yaş grubu	120	33,1	Teknik Hizmet Personeli	50	13,8
31-40 yaş grubu	173	47,8	Diğer	30	8,3
41 v üzeri yaş grubu	69	19,1	***Melekteki Çalışma Süresi***		
Eğitim Düzeyi			<6 yıl	89	24,6
Lise	78	21,6	6-10 yıl arası	148	40,9
Önlisans	96	26,5	>10 yıl	125	34,5
Lisans	161	44,4	***Kurumdaki Çalışma Süresi***		
Lisansüstü	27	7,5	<6 yıl	126	34,8
Aylık Gelir Düzeyi			6-10 yıl arası	157	43,4
<3.001 TL	64	17,7	>10 yıl	79	21,8
3.001-4.500 TL	223	61,6	***Medeni Durum***		
>4.500 TL	75	20,7	Evli	251	69,3
			Bekar	111	30,7
Toplam	***362***	***100,0***	***Toplam***	***362***	***100,0***

Tablo 1'e göre katılımcıların %50,3'ü kadın, %47,8'i 31-40 arası yaş grubunda, %44,4'ü lisans mezunu, %61,6'sı 3.001-4.500 TL aylık gelire sahip, %48,1'i hemşire, %40,9'u 6-10 yıl arasında mesleki deneyime sahip, %43,4'ü 6-10 yıl arası kurum kıdemine sahip ve %69,3'ü evlidir.

4.2. Katılımcıların toksik liderlik ve boyutlarına vermiş oldukları yanıtların min-max, ortalama değerleri ve standart sapmaları

Katılımcıların toksik liderlik ve boyutlarına vermiş oldukları yanıtların en düşük ve en yüksek değerleri, ortalama değerleri ve standart sapmalarına ait bulgular Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Toksik liderlik ve boyutlarına vermiş oldukları yanıtların min-max, ortalama değerleri ve standart sapmaları

Toksik Liderlik ve Boyutları	Min-Max	Ortalama	Standart Sapma
Değer Bilmezlik	1,36-3,73	2,28	0,404
Çıkarcılık	1,22-3,56	2,24	0,443
Bencillik	1,00-4,40	2,26	0,605
Olumsuz Ruhsal Durum	1,00-3,60	2,27	0,540
Toksik Liderlik (Genel)	**1,48-3,44**	**2,26**	**0,359**

Katılımcıların toksik liderliğin genelindeki katılım aralıkları; 1,48-3,44 arasındadır. Katılımcıların toksik liderlik ile ilgili algı ortalamaları yorumlanırken alan yazındaki çalışmalardan yararlanılmış (Esa vd., 2009: 105; Shom vd., 2010: 5; Niqab vd., 2016: 3) ve 1,00-2,33 ortalama değerlerinin "düşük katılım", 2,34-3,66 ortalama değerlerinin "kısmen katılım", 3,67 ve üzerindeki ortalama değerlerin ise "yüksek katılım" olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. Katılımcıların toksik liderliğin genelindeki algı ortalama değeri 2,26 olduğundan katılımcıların toksik liderlik algılarının "düşük düzeyde" olduğunu söylemek mümkündür (1,00-2,33). Bunun yanında toksik liderliğin boyutları açısından bir değerlendirme yapıldığında aynı durumun burada da söz konusu olduğu görülmektedir. Bu örneklem grubunun toksik liderliğin geneli ve boyutları için "düşük düzeyde" bir algıya sahip oldukları söylenebilir.

4.3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Anlamlı Farklılığı Saptamaya Yönelik Analiz Bulguları

Çalışmada kullanılacak analiz türünün seçilebilmesi için öncelikle normallik sınaması yapılmıştır. Yapılan normallik analizi sonucunda dağılımın çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının -2 ile +2 arasında değerler aldığı (çarpıklık: -,141; basıklık: ,144) tespit edilmiştir. İstatistiksel analizlerde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 değer aralıklarında olması verilerin normal dağıldığını ifade etmektedir (Yalçın ve Koyuncu, 2014: 90). Bu nedenle sosyo demografik özelliklerin çalışanların toksik liderlik algılarında anlamlı farklılıklara yol açıp açmadığını tespit etmek için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Analizler için Bağımsız Örneklemler T-Testi ve Anova Testi kullanılmıştır.

Tablo 3: Demografik Özelliklere İlişkin Fark Testleri

Demografik Özellikler	Toksik Liderlik Algısı
Cinsiyet	t=-2,559 p=0,01*
Medeni Durum	t=--2,339 p=0,02*
Yaş	F=3,263 p=0,03*
Aylık Gelir Düzeyi	F=9,684 p=0,00**
Eğitim Düzeyi	F=1,984 p=0,13
Meslek	F=2,201 p=0,68
Mesleki Deneyim	F=1,312 p=0,27
Kurumdaki Deneyim	F=1,579 p=0,16

**p<0,05 ve anlamlı farklılık var. ** p<0,01 ve anlamlı farklılık var.*

Tablo 3'e göre katılımcıların toksik liderlik algılarında; eğitim düzeyi, meslek, mesleki deneyim ve kurum deneyimi değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık bulunamazken, cinsiyet, medeni durum, yaş grubu ve aylık gelir düzeyi gibi sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

4.4. Hipotez Testleri

Katılımcıların toksik liderlik algılarının cinsiyete göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Bağımsız Örneklemler T-Testi uygulanmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Cinsiyet değişkenine göre toksik liderlik algıları

Cinsiyet	N	Ort.	Ss	Sd	t	p
Kadın	182	2,31	0,36	360	2,559	0,01*
Erkek	180	2,21	0,34			

**p<0,05 ve anlamlı farklılık var.*

Tablo 4'e göre; katılımcıların toksik liderlik algılarında cinsiyet değişkeninin anlamlı farklılıklara yol açtığı söylenebilir. Tablo değerlerine bakıldığında kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları (2,31>2,21) ve bu durumun istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir (p=0,01 ve <0,05). Bulgulara göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların toksik liderlik algılarının medeni durumlarına göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Bağımsız Örneklemler T-Testi yapılmıştır. Analize ilişkin bulgular ise Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Medeni durum değişkenine göre toksik liderlik algıları

Medeni Durum	N	Ort.	Ss	Sd	t	p
Evli	251	2,24	0,37	360	2,339	0,02*
Bekar	111	2,33	0,31			

**p<0,05 ve anlamlı farklılık var.*

Buna göre medeni durum değişkeni; katılımcıların toksik liderlik algılarında anlamlı farklılıklara yol açmaktadır. Medeni durumu bekar olan çalışanların evli çalışanlara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları (2,33>2,24) ve bu durumun istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir (p=0,02 ve <0,05). Bulgular neticesinde H2 hipotezinin kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Katılımcıların toksik liderlik algılarının yaş gruplarına göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Anova Testi yapılmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Yaş değişkenine göre toksik liderlik algıları

Yaş Grupları	N	Ort.	Ss	F	p	Fark Çıkan Gruplar	Fark	p
A-21-30	120	2,21	0,34	3,263	0,03*			
B-31-40	173	2,26	0,36					
C-41 ve üzeri	69	2,35	0,37			C-A	0,14	0,03*
Toplam	**362**	**2,26**	**0,35**					

**p<0,05 ve anlamlı farklılık var.*

Tablo 6'da yaş gruplarına göre katılımcıların toksik liderlik algılarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yapılan post-hoc analiziyle farklılığın hangi gruplar arasında ortaya çıktığı incelenmiş ve 41 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların 21-30 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları görülmüştür (p=0,03 ve <0,05). Bu nedenle H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların toksik liderlik algılarının aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Anova Testi yapılmıştır. Analize ilişkin bulgular Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Aylık gelir değişkenine göre toksik liderlik algıları

Aylık Gelir	**N**	**Ort.**	**Ss**	**F**	**p**	**Fark Çıkan Gruplar**	**Fark**	**p**
A-<3.001 TL	64	2,54	0,42	9,684	0,00**	A-B	0,32	0,00**
						A-C	0,40	0,00**
B-3.001-4.500 TL	223	2,22	0,34					
C->4.500 TL	75	2,14	0,33					
Toplam	**362**	**2,26**	**0,35**					

**p<0,05 ve anlamlı farklılık var. ** p<0,01 ve anlamlı farklılık var.*

Tablo 7'ye göre aylık gelir düzeylerine göre katılımcıların toksik liderlik algılarında anlamlı bir farklılıkların olduğu görülmektedir. Yapılan post-hoc analiziyle farklılıkların hangi gruplar arasında ortaya çıktığı incelenmiş ve aylık 3.000.-TL ve altında gelir düzeyine sahip çalışanların aylık 3.001-4.500.-TL ile 4.501.-TL ve üzerinde gelir düzeyine sahip çalışanlara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları görülmüştür (p=0,00; p=0,00 ve <0,01). Bu nedenle H4 hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Sağlık çalışanların toksik liderlik algılarında sosyo demografik özelliklerin anlamlı farklılıklar oluşturup oluşturmadığını ölçmek amacıyla Amasya İlindeki bir kamu hastanesinde görev yapan 362 katılımcıyla yapılan bu araştırmanın sonucunda; araştırma kapsamında ele alınan cinsiyet, medeni durum, yaş grubu ve aylık gelir düzeyi gibi sosyo demografik değişkenlerin anlamlı farklılıklar oluşturduğu sonucu bulunmuştur. Diğer taraftan eğitim düzeyi, meslek, mesleki deneyim ve kurum deneyimi değişkenlerinin çalışanların toksik liderlik algılarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada kurulan hipotezlerin genel durumu Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8. Hipotezlerin Kabul/Ret Durumları

Hipotez		**Kabul/Ret Durumu**
1	Çalışanların toksik liderlik algılarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
2	Çalışanların toksik liderlik algılarında medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
3	Çalışanların toksik liderlik algılarında yaş grubu değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
4	Çalışanların toksik liderlik algılarında aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır	Kabul
5	Çalışanların toksik liderlik algılarında eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Ret
6	Çalışanların toksik liderlik algılarında meslek değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Ret
7	Çalışanların toksik liderlik algılarında mesleki deneyim değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Ret
8	Çalışanların toksik liderlik algılarında kurum deneyimi değişkenine göre anlamlı farklılıklar vardır.	Ret

Böylelikle araştırmada kurulan; H1, H2, H3 ve H4 hipotezleri kabul edilirken H5, H6, H7 ve H8 hipotezleri reddedilmiştir.

Sağlık sektöründe toksik liderlik ile ilgili çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de İzgüden ve diğerleri (2016) tarafından Isparta'daki Süleyman Demirel Üniversitesi Hastanesi'nde görev yapan 150 çalışan ile yapılan çalışma sonucunda; hastanedeki toksik liderlik algısının düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte; çalışanların toksik liderlik algılarında bazı demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sağlık personelinin teknik personele göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip olduğu, buna karşın çalışanların gelir ve eğitim seviyesi düştükçe toksik liderlik algısının da düştüğü sonuçları bulunmuştur (İzgüden vd., 2016: 274). Yabancı yazında ise Roter (2011) mesleğinde 8 ile 42 yıl arasında iş tecrübesi bulunan ve ABD'nin Chicago bölgesindeki 18 hemşire ile derinlemesine görüşme yaptığı nitel çalışmasında; toksik liderliğin takım çalışmasına engel olduğunu, iletişimi olumsuz etkilediğini, örgüt kültürüne ve doğal olarak örgütün bütününe zarar verdiğini bulmuştur.

Amasya ilindeki bir kamu hastanesinde görev yapan 362 çalışan ile yapılan çalışma sonucunda;

- Çalışanların düşük düzeyde (2,26) toksik liderlik algısına sahip oldukları,
- Kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları,
- Bekar çalışanların evli çalışanlara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları,
- 41 ve üzerinde yaşa sahip çalışanların 21-30 yaş aralığındaki çalışanlara göre daha yüksek düzeyde toksik liderlik algısına sahip oldukları,
- Aylık 3.000.-TL ve altında gelir düzeyine sahip çalışanların, aylık 3.001-4.500.-TL ile 4.501.-TL ve üzerinde gelir düzeyine sahip çalışanlara göre daha yüksek toksik liderlik algısına sahip oldukları sonuçları bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre; örneklem olarak ele alınan hastanede kadın olmak, bekar olmak, 41 ve üzerinde bir yaşa sahip olmak ve son olarak aylık 3.000-TL'nin altında gelire sahip olmak toksik liderlik algısını daha yüksek düzeyde hissetme konusunda belirleyici değişkenlerdendir.

Her ne kadar çalışanlarca düşük düzeyde toksik liderlik algısı görülmüş olsa da bazı sosyo-demografik özelliklerin bu algıda anlamlı farklılıklara yol açtıkları görülmüştür. Kurum yöneticileri özellikle bu açıdan dezavantajlı olan çalışanlara yönelik toksik liderlik algısını düşürücü bir takım önlemler almalıdır. Öncelikle bu grupların niçin diğerlerine göre toksik liderlik algısını daha yüksek düzeyde hissettiklerinin tespiti yapılmalıdır. Bu tespitler yapıldıktan sonra örgütsel ve yönetsel anlamda eksik yapılan veyahut yapılmayan uygulamalara ağırlık verilmelidir. Çalışanların mutlu olmadığı, motive olmuş bir şekilde işlerini yapmadığı iş ortamlarında örgütsel etkililiği yakalamak pek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle örgüt yöneticilerinin öncelikli hedefi; çalışanların iş motivasyonlarını arttıran, onları mesailerinde mutlu kılan, örgütsel aidiyetlerini kuvvetlendiren ve böylelikle örgütsel hedeflere daha kolay ulaşmayı sağlayan iş ortamlarını oluşturmak olmalıdır.

Türkiye sağlık sektöründe toksik liderlik ve onun olası örgütsel etkilerini inceleyen çalışmaların sayısı son derece sınırlı kalmıştır. Gelecekte kamu ve özel sektör sağlık çalışanlarıyla toksik liderlik ve onun örgütsel etkileri üzerine yapılması düşünülen akademik çalışmaların; motivasyon ve liderlik tarzları gibi örgütsel davranış unsurları da dahil edilerek yapılması ilgili alanda akademik yazına, politika belirleyicilere ve uygulayıcılara büyük katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Aaker, D. A., Kumar, V., ve Day, G. S. (2007). Marketing Research, 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.

Başar, U., ve Sığrı, Ü. (2016). İşyerinde Liderliğin Karanlık Yüzü, 24. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İstanbul, 162-171.

Çelebi, N., Güner, H., ve Yıldız, V. (2015). Toksik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesi. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(1), 249-268.

Demirel, N. (2015). Öğretmen Algılarına Göre Okul Müdürlerinin Toksik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki (Gaziantep Şehitkâmil Ilçesi Örneği). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Eğinli, A. T., ve Bitirim, S. (2008). Kurumsal Başarının Önündeki Engel: Zehirli (Toksik) İletişim. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 5(3), 124-140.

Esa, A. Razzaq, A. R. A., Masek, A., ve Selamat, A. (2009). "The Perception of Students Towards The Community Colleges' Courses That Offered in Malaysia", Asian Social Science, 5(7), 98-107.

Green, J. E. (2014). "Toxic Leadership in Educational Organizations", Education Leadership Review, 15(1), ss. 18-33.

İskit, B. (2019). Liderliğin Karanlık Yüzüne Bir Bakış: Toksik Liderlik Kavramı ve Toksik Liderliğin İşgören Motivasyonu ve Tutumları Üzerindeki Etkileri. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

İslamoğlu, A. H., ve Alnıaçık, Ü. (2013). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri 3. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım.

İzgüden, D., Eroymak, S., ve Erdem, R. (2016). Sağlık Kurumlarında Görülen Toksik Liderlik Davranışları: Bir Üniversite Hastanesi Örneği. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 262-276.

Kelebek, E. F. E., Karasakal, N., ve Karacan, N. (2018). Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar-1, "Sağlık Çalışanlarının Toksik Liderlik Konusundaki Algıları". Gece Kitaplığı.

Kılıç, M. (2019). X ve Y Kuşaklarındaki Toksik Liderlik Algılarının Örgütsel Bağlılık, Psikolojik İyi Oluş ve Bireysel Performans Üzerindeki Yansımaları. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Kusy, M., ve Holloway, E. (2009). "Toxic Workplace: Managing Toxic Personalities And Their Systems of Power", John Wiley & Sons, San Francisco, ABD.

Malhotra, N. K. (2004). Marketing Research an Applied Orientation, 4. Edition, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Niqab, M., Sharma, S., ve Kannan, S. (2016). "School Effectiveness Embedded In Intellectual Capital Development: A Case Study Keberkesanan Sekolah Tersemai Dalam Pembangunan Model Intelektual". Pemimpin (The Leader), 11(1), 1-10.

Roter, A.B. (2011). The Lived Experiences of Registered Nurses Exposed to Toxic Leadershıp Behaviors. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Capella Üniversitesi, ABD.

Schmidt, A. A. (2008). Development and Validation of The Toxic Leadership Scale. Master of Science, University of Maryland, College Park, USA.

Shom, E. R., Chunuan, S. ve Chuntharapat, S. (2010). "The Relationships Between Perceived Nutritional Status, Perceived Dietary Self-Efficacy And Dietary Behavior Among Bangladeshi Pregnant Women", 2. nd International Conference on Humanities and Social Sciences, Hat Yai; Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, 1-13.

Whicker, M. (1996). "Toxic leaders: When Organizations Go Bad", Quorum Books, Westport, ABD.

Wilson-Starks, K. Y. (2003). Toxic Leadership. http://transleadership.com/wp-content/uploads/ToxicLeadership.pdf. 1-4. Erişim Tarihi: 13.10.2019.

Yalçın, İ., ve Koyuncu, S. C. (2014). "Örgütsel Yabancılaşma Olgusunun İş Tatmini Üzerine Etkisi: Niğde İlinde Bir Araştırma". Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(26), 86-94.

Yalçınsoy, A., ve Işık, M. (2018). Toksik Liderlik ile Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisine Yönelik Bir Araştırma. Gaziantep University Journal of Social Scienc

es, 17(3), 1016-1025.

Bölüm 14

KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: GELİR DÜZEYLERİNE GÖRE SEÇİLMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA[1]

Yavuz ODABAŞI[2]

Emine Betül AYDIN[3]

1 Bu Çalışma Dumlupınar Üniversitesi Sbe İktisat Abd'da Sunulan "Kadın İşgücünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelirli ve Düşük Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi" Başlıklı Emine Betül Aydın'ın Yavuz Odabaşı Danışmanlığında Hazırlamış Olduğu Lisansüstü Tezden Türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF İktisat Ana Bilim Dalı

3 Ekonomist

GİRİŞ

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların, işgücüne katılarak istihdama katkı sağlamaları ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Günümüzde ekonomik büyüme üzerinde kadın istihdamının etkisi ülkeler açısından önemli bir konu haline gelmiştir. Geçmişten bu yana kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde, kadınların istihdam içindeki yüksek oranı sayesinde ev içi işler piyasaya yansımaktadır ve ekonomi hesaplamalarına dahil edilmektedir (Serel ve Özdemir, 2017: 133). Gelişmiş ülke ekonomilerinde büyüme, kadınların istihdama katılmalarını artırmaktadır. Buna karşılık geri kalmış ülkelerde ekonomik büyümenin daha düşük olması sebebiyle kadın istihdamı daha düşük seviyelerdedir (Savrul ve Zeren, 2017: 101-102). Toplumdaki üyelerin cinsiyet ayrımı gözetmeden, üretimin her safhasına katılmasını sağlamak ekonomik kalkınmanın devamlılığı için büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan kadın sayısı, tarım sektöründe çalışan kadın sayısından fazladır (Tutar ve Yetişen, 2009: 117-121). Kadının iş hayatında yer alması aile birimine ilave gelir sağlar. Bu gelir, harcama ve tasarruf olarak kullanılır. Bununla beraber kadın, yetiştirdiği çocuklara harcama ve tasarruf bilincini yerleştirerek akılcı bir nesil yetişmesinde etkili olur. Kadınlar kazançlarının büyük bir kısmını çocuklarının sağlık ve eğitim giderleri için kullandıkları için, aile ekonomisinin refahı yanında ülke ekonomisine yaptığı katkı ile milli kalkınmayı pozitif etkilemektedir. Bu bakımdan gelişmişlik düzeylerine göre ülke ekonomileri içinde kadın ve kadın işgücü önemli bir yere sahiptir (Esen ve Torun, 2010: 550-553).

Son zamanlarda kadın işgücü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığına yönelik bir çok çalışma yapılmış ve bu konu iktisat literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların işgücü olarak ekonomik sisteme dahil olması ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu yansımakta dolayısıyla dünya gelirinde de artış sağlamaktadır. Düşük gelir ve yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelerin, yüksek gelir seviyesine yükselebilmesi için dengeli ve başarılı bir büyüme performansı gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Dengeli ve başarılı bir büyüme yolunda, sahip oldukları kadın işgücü sayısı bu ülkeler için ciddi bir potansiyeldir.

Çalışmada öncelikli olarak konu ile ilgili literatür incelemesine yer verilmiş, ardından kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki yüksek-orta ve düşük gelir düzeylerine göre seçilmiş ülke verilerinden hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dollar ve Gatti (1999) yaptıkları çalışmada, 1975-1990 yılları arası, Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Asya ve Sahra Altı Afrika bölgeleri için panel veri analizi ile cinsiyet eşitliği ve gelir artışının kadınları ne yönde etkilediğini araştırmıştır. Kız çocukların eğitimine yatırım yapmayan ülkelerin daha yavaş büyüdüğünü ve gelişen ülkelerde cinsiyet eşitsizliği ve adaletsiz gelir dağılımı olduğu sürece bunun gerçek bir büyüme olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Mammen ve Paxson (2000) yapmış oldukları çalışmada, kadınların çalışması ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi Tayland ve Hindistan örneği ile incelemişlerdir. Doğrusal Olasılık Modeline göre, Tayland ve Hindistan' a ait 22-65 yaş arası çalışan kadınların verileri kullanılarak ekonomik gelişme ile tutarlılık durumu incelenmiştir. Kadınların çalışma hayatını etkileyen faktörlerden eğitim ve sağlığın ekonomik gelişme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tansel (2001) yaptığı çalışmada, Türkiye' deki 67 ilde, 1980,1985 ve 1990 yılları için kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada araştırılan hipotez, kadın işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, özellikle kadın işgücüne katılımın U şeklindeki hipotezidir. OLS yöntemi sonuçlarına göre, iller arası tahminler, kadın işgücüne katılım ve ekonomik gelişme arasındaki U şeklindeki hipotezi doğrulamıştır. Luci (2009) çalışmasında, 1965-2005 yılları arasında kadın istihdamı ve ekonomik büyümeyi ilişkisini 184 ülke için panel veri analizi ile test etmiştir. Analiz sonuçları kadınlaştırılmış U hipotezini kanıtlamıştır. Kadın istihdamının ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Durnel (2010) çalışmasında, 1988-2008 yılları arasında Türkiye' de ekonomik gelişme içinde kadın işgücü oranını incelemiştir. 1988 yılında kadın işgücüne katılım oranının çok yüksek olması nedeniyle bu tarih başlangıç olarak seçilmiştir. Seçilen zaman aralığında kadın işgücü katılım oranında azalma gözlenmiş bu da Türkiye'nin U şeklini aşağı çektiği, önümüzdeki on yıllar boyunca yukarı döneceği savunulmuştur

Er (2012) çalışmasında, kadın ve ekonomik büyüme ilişkisini Panel Veri Yaklaşımı ile incelemiştir. Kadının ekonomik oluşumunu etkileyen sağlık ve eğitim faktörlerinden yola çıkarak ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada 1998-2008 yıllarına ait 187 ülke değerlendirilmiştir. Çalışmada vurgulanan noktalardan biri, kadın göstergelerinden hangilerinin ekonomik büyümeyi iyileştireceğidir. Analize göre, yüksek gelirli ülkelerdeki kadınlar, malların üretimi için ayrılan kaynakların artması sonucu daha az verimli; üst orta gelirli ülkelerdeki kadınlar daha fazla istihdam edildikleri için büyüme hızını etkilemektedir. Altuntepe ve Güner (2013) yaptıkları çalışmada, Türkiye'

de istihdam ile büyüme ilişkisini 1988-2011 yılları itibariyle ele almışlardır. Sırasıyla, otokorelasyon için Breusch-Godfrey, eşit varyans için White(W), normal dağılım için Jarque-Bera(J-B) testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, toplam istihdamın ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Tsani (2013) yaptığı çalışmada, 1990-2008 yılları arasında 11 Güney Akdeniz ülkesi ve Türkiye için, kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki U yönlü ilişkiyi panel veri analizi ile tespit etmiştir. Kadın işgücünün eğitim ve sosyal faktörlerden etkilendiğini de ifade etmiştir. Alptekin ve Kasa (2015) yaptıkları çalışmada, Türkiye' de kadın işgücünün büyümeye etkisini incelemişlerdir. Türkiye' de 2000-2013 yıllarına ait kadınların eğitim durumlarına göre işgücüne katılımlarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi VAR modeli ile araştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, kadın işgücü ekonomik büyümeyi, eğitim durumuna göre etkilemektedir. Bozkurt, Sevinç ve Sevinç (2016) yaptıkları çalışmada, ekonomik büyümede kadın istihdamının rolünü incelemişlerdir. Çalışmada, üst orta gelirli ülke grubunda 40; yüksek gelirli ülke grubunda 46 ülke baz alınmıştır. 1990-2013 yıllarına ait kişi başına düşen GSYİH, kadın işgücüne katılım oranı ve doğurganlık oranı verileri kullanılmıştır. Analiz, En Küçük Kareler (EKK) yöntemine dayalı yakınsamalar ile gerçekleştirilmiştir. Analiz bulgularına göre, yüksek gelirli ülkelerde kadın işgücüne katılım oranı anlamlı ve pozitif bir değişken olup; üst orta gelirli ülkelerde kadın işgücüne katılım oranı ekonomik büyümeyi artırmaya yönelik bir değişken değildir.

Akbar, vd, (2017) yapmış oldukları çalışmada, kadının işgücüne katılma ve ekonomik büyüme ilişkisini Pakistan örneği ile incelemiştir. Uygulamada, kadın işgücü katılımı ve GSYİH verileri kullanılarak model kurulmuştur. Çalışmada, kadınların işgücüne katılım oranının düşük olması Pakistan ekonomisinin marjinal olarak düşük büyümeye neden olduğu görülmüştür. Dücan ve Polat (2017) yaptıkları çalışmada, OECD ülkeleri için, kadın işgücüne katılımının GSYH üzerindeki etkisini panel veri analizi için araştırmıştır. Çalışmada panel veri analizi yapılmıştır. Analizde 2010-2014 yıllarını kapsamaktadır. Analiz için GSYH' nin yüzde artış oranı, kadın/erkek işgücüne katılım oranı, dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırım girişleri, nüfus artış oranı, enflasyon oranı ve döviz kuru verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranındaki artışın GSYH artışı üzerinde negatif etkilidir. Savrul ve Zeren (2017) yaptıkları çalışmada, kadınların işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşme oranı arasındaki saklı korelasyon ilişkisini incelemişlerdir. 1991-2014 yıllarına ait verilerle ampirik analiz için, Saklı Korelasyon yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik büyüme kadın istihdamını etkileyen önemli bir faktördür. Serel ve Özdemir

(2017) yaptıkları çalışmada, Türkiye için 2000:1-2013:4 dönemlerinde kadın istihdamı, kadın işsizliği ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada ADF ve PP birim kök testleri ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizlere göre, kadın istihdamı GSYH' yi pozitif yönde etkilerken; kadın işsizliği GSYH' yi negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır

Altuzzarra, Galvez-Galvez ve Gonzales-Flores (2019) yaptıkları çalışmada, 28 Avrupa Birliği ülkesi için 1990-2016 yıllarına ait dönemde kadın işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Veri seti olarak, kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla ve 15 yaş üstü kadınların işgücüne katılım oranı kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, analizin çok uzun dönem olmadığı vurgulanarak, kadın işgücü katılımı ile ekonomik gelişme arasında ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmaya göre, analizi kapsayan tüm ülkeler için kadın eğitimi ile kadın işgücüne katılımı arasında pozitif; 13 ülke için doğum oranı ile kadın işgücüne katılımı arasında negatif korelasyon olduğu görülmüştür. Karlılar (2019) yaptığı çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için, kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme ilişkisinin U şekilli kadınlaştırma hipotezi ile incelenmiştir. Çalışmada 46 gelişmekte olan ve 48 gelişmiş ülke grubu için 1996-2017 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Kullanılan veriler ve ülke grupları için panel veri tahminleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, her iki ülke grubu için kadının işgücüne katılım oranı ile ekonomik büyüme arasındaki U şekilli ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Kadın istihdamının büyüme üzerinde etkisini düşük gelirli ülkeler ve yüksek orta gelirli ülkelerde etkisini incelemek için düşük gelirli ülkeler içerisinden 4 (Gine, Haiti, Madagaskar, Nijer) yüksek orta gelirli ülkeler içerisinden ise (Azerbaycan, Brezilya, Gürcistan, Meksika, Güney Afrika ve Türkiye) 6 ülke seçilmiştir. Çalışmanın veri seti yıllık olarak 1990 ile 2017 yıllarını kapsamaktadır. Böylece çalışmanın veri seti toplamda 10 ülkeyi kapsayan yatay kesit serisi ve 28 yılı kapsayan zaman serisinden toplamda 280 verinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Ancak düşük gelirli ülkeler ile yüksek orta gelirli ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek ve kesit veriler arasında gelir düzeyleri açısından homojenliği sağlayabilmek adına panel veri analizi düşük gelirli ülkeler için ve yüksek orta gelirli ülkeler için ayrı ayrı işletilecektir. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası web sitesinden ve Uluslararası Çalışma Örgütü resmi web sitesinden alınmıştır.

Modelde bağımlı değişken olarak büyümenin bir vekil değişkeni olarak 2010 yılı sabit ABD doları cinsinden GSYH değişkeni kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak kullanılan kadın iş gücü değişkeni ise istihdamda bulunan kadın sayısını göstermektedir.

Kadın istihdamının Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülke ve düşük gelirli ülkeler için analizi, yatay kesit ve zaman serilerini birlikte kullanılmasını sağlayan panel veri analiziyle yapılacaktır. Panel veri analizi ülkeler, firmalar veya bireyler v.b. grupları içeren değişkenlerin zaman içinde gözlemlenmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu çalışmada panel veri analizi yöntemi ile 4 düşük gelirli ve 6 yüksek orta gelirli ülkeler için kadın istihdamının 1990 ve 2017 yılları arasında büyümeye etkisi incelenecektir. Pedroni panel koentegrasyon testi ve kao panel koentegrasyon testi ile kadın istihdamı ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki araştırılacaktır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunması halinde ilişkinin şiddeti ve yönü hakkında detaylı bilgi edinebilmek için Pedroni tarafından geliştirilen "Tam düzeltilmiş en küçük kareler yöntemi (dynamicmodifiedordinaryleastsquares –FMOLS)" ve "dinamik en küçük kareler yöntemi (dynamicordinaryleastsquares-DOLS)" yöntemine başvurulacaktır. Uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi ve katsayı tahmininden önce sahte regresyon probleminin bulunmadığından emin olmak için Levin, Lin ve Chu (2002); ImPesaran ve Shin (2003) ve Breitung birim kök testleri uygulanacaktır. Çalışmada yapılan bütün analizler Eviews 9 paket programı kullanılarak yapılacaktır.

3. UYGULAMA SONUÇLARI

Bu kısımda kadın istihdamı ile büyüme arasında uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için 3 aşamalı bir yöntem belirlenmiştir. İlk aşamada kadın istihdamı ve büyüme serileriyle kurulacak regresyonda sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak için her iki seriye de durağanlık analizleri yapılacaktır. Serilerin durağanlık analizleri için panel verilere sahip çalışmalarda sıklıkla kullanılan LLC, IPS VE Breitung birim kök testlerine başvurulacaktır. Bütün serilerin düzey değerlerde durağan olmaması halinde birinci farkları alınarak tekrar birim kök testi yapılacaktır. Bu işlem bütün serilerin durağanlığı sağlanana kadar devam edecektir. Büyüme ve kadın istihdamı serilerinin aynı düzeyde durağan olduklarının belirlenmesinin ardından ikinci aşamaya geçilecektir. Bu aşama seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı araştırılacaktır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin belirlemek için bu çalışmada pedroni panel koentegrasyon ve kao panel koentegrasyon testlerine başvurulacaktır. Teorik kısımda da ayrıntılı bir şekilde belirtildiği gibi ilk iki aşama seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı hakkında bilgi elde etmek ve bu ilişkinin sahte olmadığını kanısına ulaşmak

için yapılan önsel testlerdir. Bu önsel testler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli gerçek bir ilişkinin bulunduğu kanısına ulaşılması halinde uzun dönem katsayı tahmini yapılacaktır. Uzun dönemli katsayı tahmini için kullanılan FMOLS ve DOLS yöntemleri yardımıyla kadın istihdamının büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisi ve bu etkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Büyüme ve kadın istihdamı arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için uygulanacak 3 aşamadan oluşan bu yöntem yüksek orta gelir seviyesine sahip ülkeler grubu için ayrı düşük gelir grubuna sahip ülkeler için ayrı ayrı yürütülecektir. Böylece panel birimleri gelir düzeyleri bakımından homojenlik sağlanmış olacak ve her iki ülke grubu için ayrı sonuçlar elde edilerek karşılaştırma yapma imkânı doğmuş olacaktır.

3.1. Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Makroekonomik seriler genellikle durağan olmayan serilerdir. Birim kök taşıyan serilerin ortalamaları, varyansları ve kovaryansları zaman içinde değişim gösterecek t istatistikleri yanlı sonuçlar verebilecektir. Bu durum ise sahte regresyon sorununa yol açacaktır.

Tablo 1: *Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçları(Düzey Değerler İle)*

Birim Kök Testleri	**Sabit**		**Sabit ve Trendli**	
	LOG(GSYH)			
	Test İstatistiği I(0)	**Olasılık Değeri I(0)**	**Test İstatistiği I(0)**	**Olasılık Değeri I(0)**
Levin, Lin ve Chu	-0.86007	0.1949	-9.88772	0.0000
Breitung			-0.05281	0.4789
Im, Pesaran ve Shin	1.28018	0.8998	-8.32931	0.0000
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)			
Levin, Lin ve Chu	-3.56874	0.0002	1.01643	0.8453
Breitung			2.08432	0.9814
Im, Pesaran ve Shin	-1.04327	0.1484	0.74953	0.7732

**: Eviews 9 paket programı yardımı ile oluşturulmuştur. Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 0 ile 5 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.*

Tablo 1'de yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelerin büyüme ve kadın istihdamı serilerinin düzey değerlerde birim kök taşıyıp taşımadığını araştırmak için uygulanan birim kök test sonuçları verilmiştir. Her üç test içinde t istatistiği değerinden elde edilen olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması H_0 (Seriler birim kök içermektedir. Durağan değildir.) hipotezinin kabul edilmesine neden olurken; olasılık değerinin 0,05'ten küçük olması $H_{Alternatif}$(Seriler birim kök içermemektedir. Durağandır.) hipotezinin kabul edilmesine neden olmaktadır. Bu durumda bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan LLC birim kök testine göre GSYH serisi sabit terimde olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması H_0 hipotezinin reddedilememesine neden olmaktadır. Ancak GSYH serisinin düzey değerlerde sabit ve trendli teriminde bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu kabul eden LLC birim kök testine göre ve bütün yatay kesitlerin heterojen olduğunu kabul eden IPS birim kök testine göre olasılık değerinin 0,05'ten küçük olması H_0 hipotezinin reddedilerek $H_{Alternatif}$hipotezinin kabul edilmesini sağlamıştır. Ancak Breitung birim kök testi sadece sabit ve trendli terim için sonuç vermektedir. Breitung birim kök testi ile düzey değerlerde GSYH serisinin birim kök içerdiği kanısına ulaşılmıştır.

Yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelerin Kadın istihdamı serisi ise bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan LLC birim kök testinin sabit teriminde durağan olduğu kabul edilmiştir. Ancak LLC testinin sabit ve trendli terimine göre istihdamı serisinin düzey değerinde birim kök taşıdığı kabul edilmiştir. Kadın istihdamı Breitung birim kök testine göre ve bütün yatay kesitlerin heterojen olduğunu kabul eden IPS birim kök testine göre sabit terimde ve sabit ve trendli terime göre düzey değerinde birim kök içermektedir. Durağan değildir.

Sonuç olarak GSYH ve kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde uygulanan tüm birim kök testlerine göre sabit ve sabit-trendli terimine göre durağanlık sağlanamadığı kanısına ulaşılmıştır. Bu serilerin düzey değerlerinde uygulanan tüm birim kök testleri için durağan olmadıkları birim kök içerdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Durağanlığı sağlanamayan serilere fark alma işlemi uygulanarak durağanlık sağlanabilecektir. Böylece serilerin durağanlığı sağlandıktan sonra varyansları, kovaryansları zamanla değişim göstermeyecektir. Serilerin birinci farkları alınması halinde durağanlık sağlanıyorsa, bu serilere birinci dereceden entegre veya birinci dereceden bütünleşik seriler denir ve I(1) şeklinde gösterilir. Birinci farklarında da durağanlık sağlanamayan serilere ikinci kez fark alma işlemi uygulandıktan sonra durağanlık sağlanması halinde bu seriler ikinci dereceden entegre veya ikinci dereceden bütünleşik seriler haline gelir ve I(2) olarak gösterilir.

Tablo 2: Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülke Grupları İçin Birim Kök Test Sonuçları (Birinci Fark Değerleri İle)

Birim Kök Testleri	Sabit		Sabit ve Trendli	
	LOG(GSYH)			
	Test İstatistiği I(1)	Olasılık Değeri I(1)	Test İstatistiği I(1)	Olasılık Değeri I(1)
Levin, Lin ve Chu	-10.1874	0.0000	-6.47975	0.0000
Breitung			-3.59469	0.0002
Im, Pesaran ve Shin	-6.37805	0.0000	-3.91383	0.0000
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)			
Levin, Lin ve Chu	-6.89272	0.0000	-6.12565	0.0000
Breitung			-4.67045	0.0000
Im, Pesaran ve Shin	-9.10878	0.0000	-9.07739	0.0000

**: Eviews 9 paket programı yardımı ile oluşturulmuştur. Gecikme uzunluğu schwarz bilgi kriterine göre 0 ile 1 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.*

Yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı ile GSYH değerinde düzey değerlerde uygulanan tüm birim kök test sonuçlarına göre durağanlık sağlanamaması üzerine aynı serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testlerine tabi tutulmuş birinci farklar ile elde edilen birim kök sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Bütün yatay birimlerin homojen olduğunu kabul eden LLC birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı serisinin birinci farkında sabit ve sabit ve trendli terimlerinin olasılık değerleri 0.05'ten küçüktür. Bu durumda H_0(Seriler birim kök içermektedir. Durağandır.) hipotezi reddedilmiştir. Breitung birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı serileri düzey değerlerinde durağanlık göstermezken birinci farkları alındığında durağanlık göstermektedir. Panel verileri meydana getiren bütün yatay kesit birimlerini heterojen kabul eden IPS birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı birinci farkları alındığında sabit ve sabit ve trendli terimlerinde durağanlık göstermektedir.

Sonuç olarak GSYH ve kadın istihdamı düzey değerlerde uygulanan tüm birim kök testlerine göre durağanlık göstermezken; birinci farkları alındığında seriler durağanlaşmıştır. Her iki seride yatay birimleri hmojen kabul eden LLC birim kök testinin sabit ve sabit-trendli terimine göre, breitung birim kök testine göre ve bütün birimleri heterojen kabul eden

IPS birim kök testinin sabit ve sabit-trendli terimine göre birim kök taşımadıkları diğer bir ifade ile serilerin birinci farklarında durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Buna göre seriler birinci dereceden eşbütünleşiktir.

3.2. Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Koentegrasyon Test Sonuçlarına İlişkin Bulgular

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti amacıyla kullanılan koentegrasyon testi düzey değerlerinde birim kök taşıyan değişkenlerin doğrusal birleşimlerinin uzun dönemde uygun gecikme uzunluklarının eşit olmasına değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin modellenmesine ve tahmin edilmesini içermektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması halinde seriler arasında koentegrasyon bir ilişkinin bulunduğundan söz edilebilir. Birim kök taşıyan serilerin birbirleri ile bağlanıma tabi tutulması halinde düzmece bağlanım sorunu ile karşılaşılabilir. Fakat aynı dereceden entegre seriler ortak bir eğilim içerisinde olabilirler. Bu durumda bu seriler birbirleri ile regrese edilmesi halinde sahte regresyon ortadan kalkacaktır. İlk aşamada 3 farklı birim kök testi ile GSYH ve kadın istihdamı serilerinin düzey değerlerde tüm birim kök testleri için durağan olmadıkları fakat birinci dereceden entegre I(1) oldukları belirlenmiştir. Serilerin birinci dereceden entegre olması bu seriler ile eş bütünleşme ilişkini belirlemek için kurulacak regresyonun sahte regreyon sorunu taşımayacağını; aralarındaki ilişkinin gerçek olabileceğini göstermektedir.

GSYH ile kadın istihdamı arasındaki uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel koentegrasyon testi yardımıyla incelenecektir. Ancak serilerin ayrı ayrı ve grup halinde oluşturulmuş grafiklerine bakarak seriler arasında uzun dönemli birlikte hareketin bulunup bulunmadığı hakkında bir işaret olabilecektir.

Şekil 1'de yüksek-orta gelir düzeyine sahip 6 ülkenin sabit dolar cinsinden GSYH rakamları Şekil 2'de ise yüksek-orta gelir düzeyine sahip altı ülkenin kadın istihdam sayıları yer almaktadır. Her iki seri birlikte değerlendirildiğinde ülkelerin kadın istihdam ve GSYH değerlerinin birlikte hareket ettiği gözlemlenmiştir. Brezilya'nın 2014 yılından sonra GSYH oranın da bir düşüş gözlemlenmesine karşılık Brezilya'nın kadın istihdamı ve GSYH serileri artan trende sahiptir. Ayrıca Brezilya çalışma kapsamında yer alan yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkeler arasında en fazla kadın istihdamına ve en fazla GSYH'ye sahip ülkedir. Azerbaycan ile Gürcistan'ın GSYH ve kadın istihdam oranları da benzerlik göstermektedir. seçilmiş ülkeler içerisinde ikinci en yüksek GSYH ve kadın istihdam oranlarına sahip Meksika'da ise her iki seride artma eğilimine sahiptir. Türkiye Güney Afrika'dan oldukça fazla GSYH'ya sahip olmasına karşılık

Türkiye'nin kadın istihdam sayısı ile Güney Afrika'nın kadın istihdam sayısı birbirlerine oldukça yakındır. Grafik yorumları koentegre ilişki hakkında önsel bir bilgi sağlasa da değişkenler arasındaki uzun dönemli (koentegre) ilişkinin tespiti ekonometrik modellerle kanıtlanmalıdır.

Şekil 1: Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Altı Ülkenin Sabit Dolar Cinsinden GSYH Rakamları

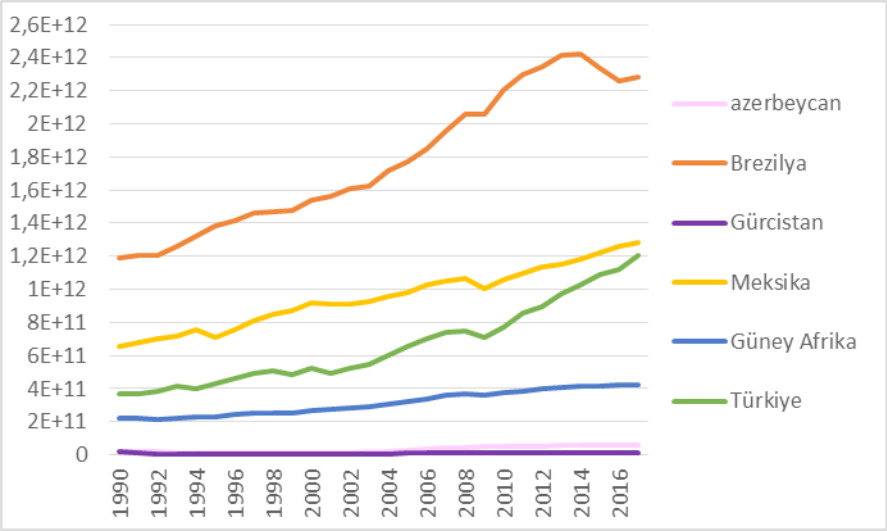

Şekil 2: Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Altı Ülkenin Kadın İstihdam Sayıları

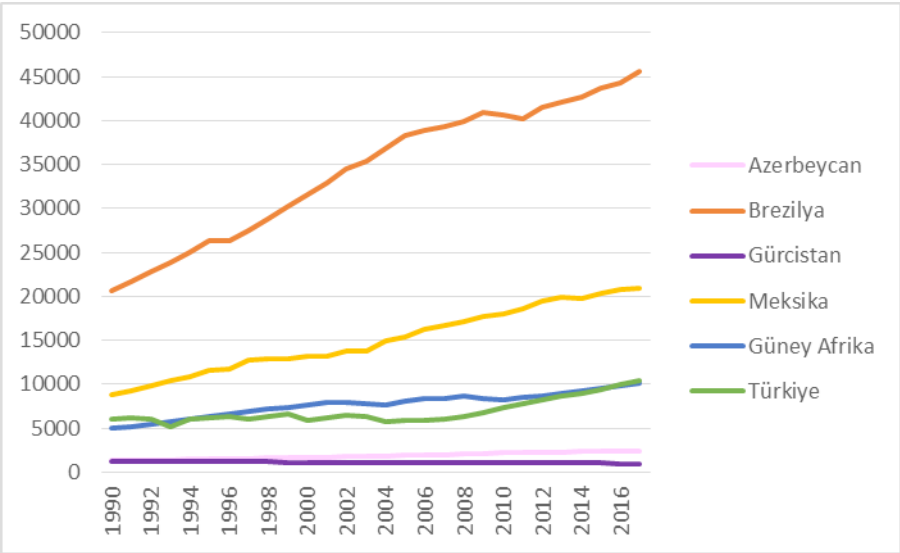

Kadın istihdamı ile GSYH arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için uygulanan Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel koentegrasyon testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Pedroni Panel Koentegrasyon ve Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}kadınistihdamı_{it} + \mu_{it}$				
Pedroni Panel Kontegrasyon Testi				
Panel testleri (withindimension)	**Sabitli Terim**		**Sabitli ve Trendli Terim**	
	Test İstatistiği	**Olasılık Değeri**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Panel v-istatistiği	0.325002	0.3726	-0.675664	0.7504
Panel p-istatistiği	-0.732252	0.2320	0.053338	0.5213
Panel t-istatistiği(Parametrik olmayan)	-1.678033	0.0467	-2.791815	0.0026
Panel t-istatistiği (Parametrik)	-2.192621	0.0142	-5.972631	0.0000
Grup testleri (between-dimension)				
Grup p-istatistiği	0.209324	0.5829	0.810850	0.7913
Grup t-istatistiği (parametrik olmayan)	-1.493607	0.0676	-0.740758	0.2294
Grup t-istatistiği (parametrik)	-3.732644	0.0001	-3.700692	0.0001
Kao Panel Koentegrasyon Testi (Sabitli Terim)				
	Test İstatistiği		**Olasılık Değeri**	
ADF t-istatistik	-1.688149		0.0457	

**: pedronikoentegrasyon ve kaokoentegrasyon testinde schwarz bilgi kriterine başvurulmuştur. pedronikoentegrasyon testinde maksimum gecikme sayısı 6 olarak belirlenirken; kaokoentegrasyon testinde 4 gecikme belirlenmiştir. Kernel-Barlett metodu ve bant genişliğinde Newey West yöntemi kullanılmıştır.*

Pedroni panel koentegrasyon testi ile artık tabanlı 7 adet test istatistiği bulunmaktadır. bu testlerden dördü panel 3'ü grup testleridir. Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel koentegrasyon testi için H_0 değişkenler arasında ilişki yoktur şeklinde tanımlanmışken; alternatif hipotez değişkenler arasında ilişki vardır şeklinde tanımlanmıştır. Panel v istatistiğinin olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması H_0 hipotezinin reddedilememesine neden olmaktadır. Bu test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Benzer şekilde panel p istatistiğinin sabit terim ve sabit-trendli teriminde olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması bu test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Ancak parametrik olmayan ve parametrik olan panel t istatistiğinin hem sabit hem de sabit-trendli terimine göre %95 önem düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Pedronikoentegrasyon testi içerisinde

yer alan grup test istatistikleri incelendiğinde; grup p istatistiğine göre sabit ve sabit-trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur. Parametrik olmayan grup t istatistiğinin sabit terimine göre %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunurken; sabit-trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmamaktadır. Ancak parametrik grup t istatistiğine göre hem sabit hem de sabit-trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca Kao panel koentegrasyon testinin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması da GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak; pedroni panel koentegrasyon testlerine göre ve Kao panel koentegrasyon testlerine göre toplamda 7 test istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunabileceği kanısına ulaşılmıştır.

Kadın istihdamı ile GSYH arasında uzun dönemli ilişkiyi belirmek için ilk aşamada serilere birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonucunda serilerin birinci dereceden entegre seriler oldukları belirlenmiştir. Serilerin birinci dereceden entegre olması aralarında kurulacak regresyonun sahte bir ilişkiden ziyade serilerin ortak bir eğilim taşıyacakları kanısını beraberinde getirmiştir. İkinci aşama da ise seriler arasında uzun dönemli gerçek bir ilişkiyi belirlemek için pedronikoentegrasyon testi ve Kaokoentegrasyon testi uygulanmıştır. Elde edilen test istatistiklerinin bir kısmı koentegrasyon ilişkinin varlığı konusunda önsel bir bilgi sunmaktadır. Uzun dönemli ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla yürütülen ilk iki aşama seriler hakkında önsel bir bilgi sunmaktadır. Son aşamada ise Panel DOLS ve FMOLS yöntemleri ile katsayı tahmininde bulunulacaktır. Katsayı tahmini sonucunda kadın istihdamının GSYH üzerinde uzun dönemde etkisinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi edinilmiş olacaktır. Ayrıca yüksek-orta gelir düzeyine sahip araştırma kapsamı içerisinde yer alan altı ülkenin her birisi içinde kadın istihdamının GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisini belirlemek için her ülke için katsayı tahminleri elde edilerek ülkeler arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlanmış olacaktır.

3.3. Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahminine İlişkin Bulgular

Eş bütünleşme analizleri sonucunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiş ise bu ilişkinin yönü ve etkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Üçüncü ve son aşamada GSYH üzerinde kadın istihdamının uzun dönemli etkisi FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle belirlenecektir. Kadın istihdamının ve GSYH'nın birinci dereceden entegre seriler olması I(1) ve değişkenler arasında uzun

dönemli ilişki bulunması halinde modelin sıradan en küçük karelerle (OLS) tahmin edilmesi, tahmincilerin sapmasız, tutarsız ve etkinlik özelliklerinin kaybolmasına neden olacaktır. FMOLS ve DOLS yöntemleri ise OLS yönteminin karşılaştığı bu problemlerin üstesinden gelmektedir. çalışmanın uygulanacağı ampirik model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}(kadın\ istihdamı_{it}) + u_{it}$$

i=1990,1991,1992,…2017

t= Azerbaycan, Brezilya, Gürcistan, Meksika, Güney Afrika, Türkiye yukarıda tanımlanan ampirik modelin β_{it} katsayısının pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı olması yüksek-orta gelir düzeyine sahip çalışma kapsamında yer alan ülkeler için kadın istihdamının GSYH üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Yüksek-Orta Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}$ Kadın İstihdamı$_{it}$ + μ_{it}						
	Grup Ortalama FMOLS			**Grup Ortalama DOLS**		
Ülkeler	**Katsayı (β_{it})**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**Katsayı (β_{it})**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Panel	1.321825	6.252085	0.0000	1.470745	4.838096	0.0000
Azerbeycan	3.187286	258.3290	0.0000	3.155133	65.38014	0.0000
Brezilya	2.692657	232.7142	0.0000	2.652920	151.8228	0.0000
Gürcistan	3.281875	114.9157	0.0000	3.296492	70.15265	0.0000
Meksika	2.862130	169.8829	0.0000	2.805840	79.75848	0.0000
Güney Afrika	2.950189	293.3459	0.0000	2.933829	235.0718	0.0000
Türkiye	3.084282	291.7863	0.0000	3.090061	276.8813	0.0000

Kadın istihdamının GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisini belirlemek için uygulanan FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemleri sonuçları Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4'de hem yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkeler bazında hem de çalışma kapsamında yer alan her bir ülke için katsayı tahmin sonuçları yer almaktadır. FMOLS ve DOLS katsayı tahminlerinden elde sonuçlar karşılaştırıldığında her iki yönteminde hem panel hem de ülke bazında birbirini destekleyen sonuçlar ortaya koymuştur. Çalışmada kadın istihdamının ve GSYH serilerinin logaritmaları alınarak değerlendirildiği için katsayılar yüzdelik olarak

yorumlanacaktır. Panel bazda değerlendirildiğinde kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik bir artış FMOLS tahminine göre GSYH'de %1.32; DOLS tahminine göre %1.47 artışa neden olacaktır. Azerbaycan'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'de FMOLS tahminine göre %3.18; DOLS tahminine göre %3.15 artışa neden olacaktır. Brezilya'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %2.69; DOLS tahminine göre %2.65 artışa neden olacaktır. Gürcistan'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %3.28; DOLS tahminine göre %3.29 artışa neden olacaktır. Meksika'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %2.86; DOLS tahminine göre 2.80 artışa neden olacaktır. Güney Afrika'da kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %2.95; DOLS tahminine göre 2.93 düzeyinde artışa neden olacaktır. Türkiye'de kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik artış GSYH'da FMOLS tahminine göre %3.08; DOLS tahminine göre %3.09 düzeyinde artışa neden olacaktır.

Sonuç olarak yükse-orta gelir düzeyine sahip ülkelerde kadın istihdamı ile GSYH değerleri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek için 3 aşamadan oluşan bir yöntem belirlenmiştir. İlk aşamada kadın istihdamı ve GSYH serileri LLC, IPS ve Breitug birim kök testleri yardımıyla ayrı ayrı incelenerek serilerin durağanlıkları incelenmiştir. Birim kök test sonuçlarından elde edilen bulgulara göre; yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı ve GSYH serileri birinci dereceden eş bütünleşik I(1) serilerdir. Serilerin aynı düzeyden eş bütünleşik olması b iki serinin ortak bir eğilim içerisinde bulunduğunun ve birbirleri ile regrese edilmesi halinde düzmece bağlanım sorunun bulunmayacağının bir göstergesidir. Birinci aşamadan elde edilen bulgular ışığında ikinci aşamada kadın istihdamı ile GSYH arasında pedronikoentegrasyon ve kaokoentegrasyon analizleri yardımıyla uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Bu iki koentegrasyon testleri ile elde edilen test istatistiklerinden bir kısmının seriler arasında uzun dönemli ilişki bulunduğunu belirtmesi üzerine yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istidamı ve GSYH arasında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu varsayılarak üçüncü ve son aşamaya geçilmiştir. Bu aşamada kadın istihdamının GSYH üzerinde hem panel hem de araştırma kapsamında yer alan ülkeler bazında FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleri ile tahminde bulunulmuştur. Her iki katsayı tahmin yöntemlerinde de tutarlı sonuçlar elde edilerek hem panel hem de ülke bazında kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve %99 önem düzeyine sahip bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın ilerleyen aşamalarında yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkeler için uygulanan ekonometrik analizler düşük gelir düzeyine sahip ülkeler için de uygulanacaktır.

3.4. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Analizine İlişkin Bulgular

Düşük gelir düzeyine sahip ülkeler hakkında kadın istihdamının GSYH üzerinde etkisini belirleyebilmek için ilk aşamada sahte regresyon problemiyle karşılaşmamak adına birim kök analizi uygulanacaktır. Gine, Haiti, Madagaskar ve Nijer düşük gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yer alan ve çalışma kapsamında yer alan ülkelerdir.

Tablo 5: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey Değerler İle)

Birim Kök Testleri	**Sabit**		**Sabit ve Trendli**	
	LOG(GSYH)			
	Test İstatistiği I(0)	**Olasılık Değeri I(0)**	**Test İstatistiği I(0)**	**Olasılık Değeri I(0)**
Levin, Lin ve Chu	3.88404	0.9999	-0.24155	0.4046
Breitung			1.92390	0.9728
Im, Pesaran ve Shin	5.78651	1.0000	-0.12361	0.4508
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)			
Levin, Lin ve Chu	7.82257	1.0000	-4.38394	0.0000
Breitung			-2.31744	0.0102
Im, Pesaran ve Shin	7.56387	1.0000	-4.68103	0.0000

**: Eviews 9 paket programı yardımı ile oluşturulmuştur. Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 0 ile 5 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.*

Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin kadın istihdamı ve GSYH serilerinin düzey değerlerde durağanlık gösterip göstermediğini incelemek için uygulanan birim kök test sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Hatırlanacağı üzere uygulanan üç birim kök testi için de H_0 seriler birim kök taşımaktadır. Durağan değildir"; şeklinde tanımlanırken alternatif hipotez $H_{Alternatif}$"seriler birim kök içermemektedir. Durağandır" şeklinde tanımlanmaktadır. Olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olması H_0 hipotezinin reddedilmesine neden olmaktadır. Bütün yatay kesitlerin homojen olduğunu varsayan LLC birim kök testine göre GSYH düzey değerlerinde sabit ve sabit-trendli teriminde durağanlık göstermemektedir. Ancak LLC birim kök test sonuçlarına göre kadın istihdamı serisi düzey

değerlerinde sabitli terimde durağanlık göstermezken; sabit-trendli teriminde durağanlık göstermektedir. Breitung birim kök testi sadece sabit-trendli terim için sonuç vermektedir. Dolayısıyla bu test istatistiğine göre; GSYH serisi düzey değerlerinde durağanlık göstermezken; kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde durağanlık göstermektedir. bütün yatay birimleri heterojen kabul eden IPS birim kök testine göre düzey değerlerinde GSYH sabit ve sabit-trendli teriminde durağanlık göstermemektedir. Ancak kadın istihdamı serisi düzey değerlerinde sabit terimde durağanlık göstermezken sabit-trendli teriminde durağanlık göstermektedir.

Sonuç olarak her iki seri düzey değerlerinde eşbütünleşik olmadığı kanısına ulaşılmıştır. GSYH serisi uygulanan üç birim kök test sonuçlarına sabit ve sabit-trendli terimde birim kök içerirken; kadın istihdamı serisi sadece sabit-trendli terimde birim kök içermemektedir. Ancak kadın istihdamı serisi sabit terimde uygulanan üç birim kök test sonuçlarına göre birim kök içermektedir. Durağan değildir.

Düzey değerlerde her iki seride birlikte durağanlık sağlanamaması üzerinde serilere fark alma işlemi uygulanarak birim kök analizleri tekrar uygulanacaktır.

Tablo 6: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Farklarla)

Birim Kök Testleri	**Sabit**		**Sabit ve Trendli**	
	LOG(GSYH)			
	Test İstatistiği I(1)	**Olasılık Değeri I(1)**	**Test İstatistiği I(1)**	**Olasılık Değeri I(1)**
Levin, Lin ve Chu	-7.63557	0.0000	-6.13277	0.0000
Breitung			-6.22545	0.0000
Im, Pesaran ve Shin	-7.43277	0.0000	-2.77431	0.0028
	LOG(KADIN İSTİHDAMI)			
Levin, Lin ve Chu	-2.82828	0.0023	-4.92060	0.0000
Breitung			-1.65914	0.0485
Im, Pesaran ve Shin	-2.93768	0.0017	-5.09866	0.0000

**: Gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 0 ile 8 arasında alınmıştır. LLC birim kök testinde KernelBarlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.*

Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH ve kadın istihdamı serilerinin düzey değerlerinde durağanlık sağlanamaması üzerine serilerin

birinci farkları alınarak tekrar birim kök testine tabi tutulmuştur. Birinci farklarla düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH ve kadın istihdamı serilerinin birim kök test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Uygulanan üç farklı birim kök test sonuçlarına göre; bütün yatay kesitlerin homojen olduğu varsayan LLC birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı serisi sabit ve sabit-trendli terimde durağandır. Birim kök içermemektedir. Breitung birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı birim kök içermemektedir. Durağandır. Bütün yatay kesitlerin heterojen olduğunu varsayan IPS birim kök testine göre GSYH ve kadın istihdamı serisi sabit ve sabit-trendli terimde birim kök içermemektedir. Durağandır.

Sonuç olarak uygulanan üç farklı birim kök test sonuçlarına göre düşük gelir grubunda yer alan ve çalışma kapsamında ele alınan 4 ülkenin GSYH ve kadın istihdam serileri birlikte ele alındığında düzey değerlerde durağanlık sağlanamazken birinci farkları alındığında serilerde durağanlık sağlanmıştır. Seriler birinci dereceden eş bütünleşik serilerdir.

3.5. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Koentegrasyon Analizine İlişkin Bulgular

Aynı düzeyde durağanlığı sağlanan seriler ortak eğilim içerisinde bulunabilirler. Aynı düzeyden durağan serilerle kurulacak regresyon sahte regresyon sorunu içermeyebilir. Bu durumda ikinci aşamada seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesi için Panel pedroni ve panel Kaokoentegrasyon testleri uygulanacaktır. Seriler arasında ekonometrik analizlere geçmeden önce grafiklerle seriler arasında bir birlikteliğin bulunup bulunmadığı hakkında önsel bir bilgi edinilebilir. Şekil 3'de düşük gelir düzeyine sahip ve çalışma kapsamında yer alan Nijer, Madagaskar, Haiti ve Gine'nin 2010 sabit doları cinsinden GSYH değerleri yer almaktadır. Şekil 4'de ise aynı ülkelerin kadın istihdam sayıları yer almaktadır.

Her iki şekilde birlikte yorumlanacak olursa; çalışma kapsamında yer alan 4 ülke için de kadın istihdam ve GSYH değerlerinin ortak bir eğilim içerisinde yer aldığı görülmektedir. Her iki seride 1990- 2017 yılları arasında artma eğilimi içerisindedir. Fakat kadın istihdam sayıları dalgalanma göstermeksizin artma eğilimde olmasına karşılık GSYH genel olarak bir artış trendi içerisinde olsa da yıllar itibariyle dalgalanmalar görülmektedir. Düşük gelir düzeyine sahip ülkeler içinde yer alan çalışma kapsamında yer alan ülkeler içerisinde Madagaskar en yüksek kadın istihdamına sahip ülke olmuştur. En düşük kadın istihdamına sahip ülkede Gine ve Haiti'dir iki ülkenin kadın istihdam sayıları birbirine oldukça yakın bir seyir izlemektedir. Özellikle son yıllarda en yüksek GSYH'ye sahip ülke yine Madagaskar'dır. Buna karşılık özellikle 2010

yılından sonra en yüksek GSYH'ye sahip ülke Gine'dir. Nijer 4 ülke içerisinde en yüksek kadın istihdamına sahip ikinci ülke olurken 1990 ile 2015 yılları arasında en düşük GSYH'ye sahip ülke olmuştur. Yapılan grafik yorumlarına göre incelenen ülkelerde GSYH ve kadın istihdamları arasında ortak bir eğilim bulunduğu hakkında önsel bir kanıya ulaşılmıştır. Fakat uygulanacak ekonometrik modeller uzun dönemli ilişki konusunda daha doğru ve ayrıntılı bilgiler ortaya koyacaktır.

Şekil 3: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Dört Ülkenin Sabit Dolar Cinsinden GSYH Rakamları

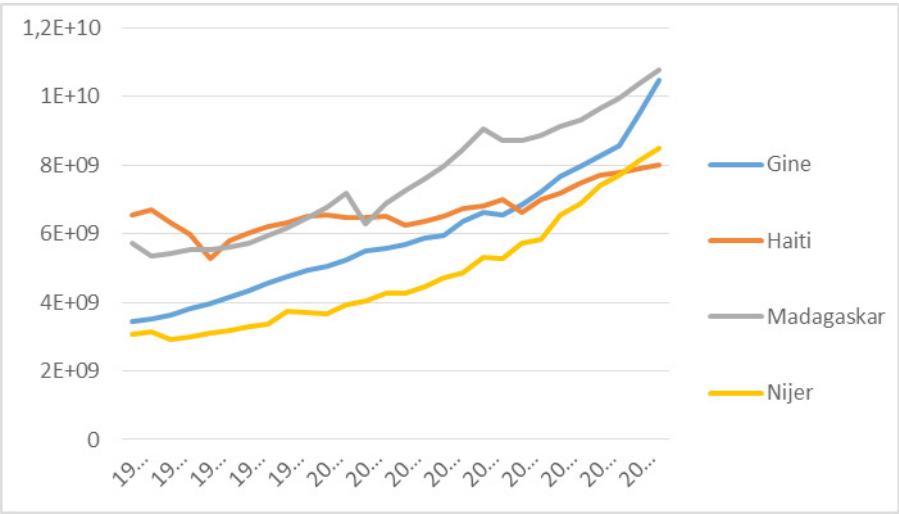

Şekil 4: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Dört Ülkenin Kadın İstihdam Sayıları

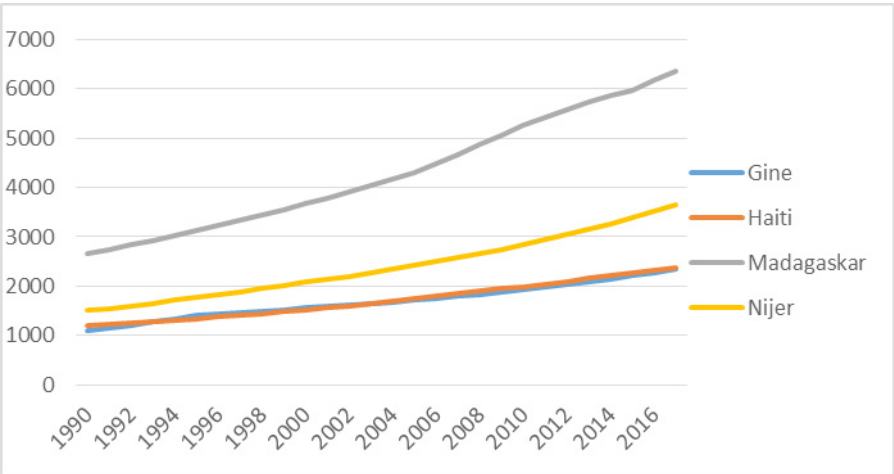

Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH ve kadın istihdamları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek içi Pedroni panel koentegrasyon testi ve Kao panel Koentegrasyon testi uygulanmıştır. Hatırlanacağı üzere pedroni panel koentegrasyon testi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti için 7 farklı test istatistiği elde edilmektedir. Artık tabanlı yedi farklı test istatistiklerinin 4'ü panel 3'ü grup içi istatistiklerdir. Tablo 7'de düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için uygulanan pedroni panel koentegrasyon testleri ve Kao panel koentegrasyon testleri verilmiştir.

Tablo 7: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkelerin Pedroni Panel Koentegrasyon Testleri ve Kao Panel Koentegrasyon Test Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} kadınistihdamı_{it} + \mu_{it}$				
Pedroni Panel Kontegrasyon Testi				
Panel testleri (withindimension)	**Sabitli Terim**		**Sabitli ve Trendli Terim**	
	Test İstatistiği	**Olasılık Değeri**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Panel v-istatistiği	1.904491	0.0284	0.754465	0.2253
Panel p-istatistiği	-1.810211	0.0351	-0.342527	0.3660
Panel t-istatistiği (Parametrik olmayan)	-2.497022	0.0063	-1.360084	0.0869
Panel t-istatistiği (Parametrik)	-2.412461	0.0079	-2.284621	0.0112
Grup testleri (between-dimension)				
Grup p-istatistiği	-0.994845	0.1599	0.835476	0.7983
Grup t-istatistiği (parametrik olmayan)	-2.452080	0.0071	-0.176901	0.4298
Grup t-istatistiği (parametrik)	-2.233817	0.0127	-1.204404	0.1142
Kao Panel Koentegrasyon Testi (Sabitli Terim)				
	Test İstatistiği		**Olasılık Değeri**	
ADF t-istatistik	1.738807		0.0410	

**: pedronikoentegrasyon ve kaokoentegrasyon testinde schwarz bilgi kriterine başvurulmuştur. pedronikoentegrasyon testinde maksimum gecikme sayısı 6 olarak belirlenirken; kaokoentegrasyon testinde 4 gecikme belirlenmiştir. Kernel-Barlett metodu ve bant genişliğinde Newey West yöntemi kullanılmıştır.*

Panel v test istatistiğinin sabitli terimde olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması bu test istatistiğine göre GSYH ve kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Fakat aynı test istatistiğinin sabitli terim ve trendli terimine göre ise GSYH ile kadın

istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur. Aynı şekilde panel p istatistiğinin sabitli terimine göre seriler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcutken; sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Parametrik olmayan panel t istatistiğine göre sabitli terimde %1 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunurken; sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Ancak parametrik panel t istatistiğinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Grup p istatistiğine göre hem sabitli terime göre hem de sabitli ve trendli terime göre GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Buna karşılık hem parametrik olmayan grup t istatistiğine göre hem de parametrik olan grup t istatistiğine göre sabitli terimde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmişken; her iki test istatistiğinin sabitli ve trendli terimine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Kao panel koentegrasyon testi ile üretilen ADF t istatistiğinin olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması H_0 (Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur.) hipotezinin reddedilmesine neden olmaktadır. Bu durumda Kao panel koentegrasyon testine göre düşük gelir düzeylerine sahip ülke gruplarında GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Sonuç olarak Pedroni Panel Koentegrasyon testi ile elde edilen 14 test istatistiğinden 7'sine göre ve Kao Panel Koentegrasyon testine göre düşük gelir düzeylerine sahip ülke grupları içerisinde yer alan ve çalışma kapsamında bulunan 4 ülkenin GSYH ve kadın istihdam düzeyleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmada da yapılan koentegrasyon analizleri ışığında uzun dönemli ilişkinin bulunduğu kabul edilerek üçüncü ve son aşamaya geçilmiştir. Üçüncü aşamada kadın istihdamının düşük gelir düzeyine sahip ülkelerin GSYH'sı üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu araştırılacaktır.

3.6. Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahminine İlişkin Bulgular

Bundan önceki yürütülen ilk iki aşama düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde GSYH ve kadın istihdamı arasında uzun dönemde gerçek bir ilişkinin tespit edilmesine yönelik önsel bir süreçtir. İlk iki aşamada elde edilen sonuçlara göre GSYH ve kadın istihdamı birinci dereceden entegre serilerdir ve bu seriler arasında uzun dönemde gerçek bir ilişki bulunmaktadır. Bu aşamada ise kadın istihdamının söz konusu ülkelerin GSYH değerleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunup bulunmadığı araştırılacaktır. Düşük gelirli ülkelerde kadın istihdamının

GSYH üzerindeki etkisini belirlemek için FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemlerine başvurulmuştur. katsayı tahmini için oluşturulan ampirik model şu şekilde belirlenmiştir:

$$GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}(kadın\ istihdamı_{it}) + u_{it}$$

i=1990,1991,1992,…2017

t= Gine, Haiti, Madagaskar, Nijer β_{it}katsayısının her bir ülke için ve ülke grupları için pozitif ve anlamlı olması kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu gösterecektir. FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemleri ile hem düşük gelir düzeyine sahip ülkeler panel bazda hem de bu ülke grubu içinde yer alan ülkeler için ayrı olarak yürütülecektir.

Tablo 8'de kadın istihdamının GSYH üzerinde etkisini belirlemek için uygulanan FMOLS ve DOLS tahmin sonuçları hem panel hem de ülkeler bazında verilmiştir.

Tablo 8: Düşük Gelir Düzeyine Sahip Ülkeler İçin Panel Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Model: $GSYH_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}$ Kadın İstihdamı$_{it} + \mu_{it}$						
	Grup Ortalama FMOLS			**Grup Ortalama DOLS**		
Ülkeler	**Katsayı (β_{it})**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**Katsayı (β_{it})**	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Panel	1.004699	14.96279	0.0000	0.948883	15.56898	0.0000
Gine	3.020034	243.1517	0.0000	2.980284	94.12472	0.0000
Haiti	3.043787	130.9323	0.0000	3.123374	12.33549	0.0000
Madagaskar	2.722374	143.9273	0.0000	2.561474	20.57796	0.0000
Nijer	2.867482	174.1057	0.0000	2.963210	10.23613	0.0000

Tablo 8'de yer alan hem panel hem de ülkeler bazında elde edilen FMOLS ve DOLS katsayı tahmin sonuçları birbirleri ile tutarlı sonuçlar verdikleri görülmüştür. Katsayı tahmin sonuçlarına göre hem düşük gelir düzeyine sahip ülke grupları (panel) bazında hem de her bir ülke için kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Panel olarak incelendiğinde kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %1.004; DOLS tahminine göre %0.94 düzeyinde bir artışa neden olacaktır. Gine'de kadın istihdamında oluşabilecek %1'lik bir artış GSYH üzerinde

FMOLS tahminine göre %3.020; DOLS tahminine göre %2.98 düzeyinde bir artışa neden olacaktır. Haiti'de kadın istihdamında meydana gelebilecek %1'lik artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %3.04; DOLS tahminine göre %3.12 düzeyinde bir artışa yol açacaktır. Madagaskar'da kadın istihdamında meydana gelebilecek %1 düzeyinde bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %2.72; DOLS tahminine göre %2.56 düzeyinde bir artışa neden olacaktır. Nijer'de kadın istihdamında meydana gelebilecek %1 düzeyinde bir artış GSYH üzerinde FMOLS tahminine göre %2.86; DOLS tahminine göre 2.96 düzeyinde bir artışa neden olacaktır.

Sonuç olarak; düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde kadın istihdamının GSYH üzerinde uzun dönemde etkisinin bulunup bulunmadığını belirlemek için 3 aşamadan oluşan bir süreç belirlenmiştir. İlk aşamada GSYH ile kadın istihdamının ortak bir eğilim içerisinde bulunup bulunmadığını belirlemek için birim kök analizi yapılmıştır. Birim kök testleri sonucunda düzey değerlerde serilerde durağanlık sağlanamamasına karşılık serilerin birinci farkları alındığında durağanlık sağlanmıştır. Bu durumda GSYH ve kadın istihdamı çalışma kapsamında yer alan düşük gelirli ülkeler için birinci dereceden entegre seriler olduğu söylenebilir. İkinci aşamada ise GSYH ile kadın istihdamı arasında gerçek bir uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için Pedroni panel koentegrasyon analizi ve Kao panel koentegrasyon analizi uygulanmıştır. Bu analizlerden elde edilen test istatistiklerinin çoğunluğunun GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu kanıtlaması üzerine bu çalışmada da düşük gelirli ülkelerde GSYH ile kadın istihdamı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu kabul edilmiştir. Üçüncü ve son aşamada FMOLS ve DOLS katsayı tahmin yöntemleri ile kadın istihdamının GSYH üzerindeki etkisi hem panel hem de ülkeler bazında araştırılmıştır. Elde edilen katsayı tahmin sonuçlarına göre; hem panel hem de ülkeler bazında kadın istihdamı GSYH'nın artmasına neden olmaktadır. Hem düşük gelirli ülke grubu bazında hem de teker teker ülkeler için kadın istihdamının GSYH üzerinde pozitif etkisi istatistiki %99 önem düzeyine sahiptir.

Yüksek-orta gelir düzeyine sahip ülkeler için ve düşük gelirli ülkeler için kadın istihdamı GSYH üzerinde pozitif ve anlamlı bir şekilde etkili olduğu belirlenmiştir. her iki ülke grupları için de panel bazda kadın istihdamının GSYH üzerinde benzer şiddette etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada, 1990 ile 2017 yıllarına ait dönem için, düşük gelirli ve yüksek-orta gelirli ülkelerde kadın işgücünün ekonomik büyümeye pozitif etkisi ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, kadın işgücünde meydana gelen %1' lik

artış FMOLS tahminine göre GSYH' de %1.32; DOLS tahminine göre %1.47 artışa neden olacaktır. Yüksek-orta gelirli ülkeler için yapılan analiz, düşük gelirli ülkeler için ayrıca yapılmıştır. Öncelikle, serilerin birim kök testleri sonucunda yalnızca kadın işgüsü serisi sabit-trendli teriminde durağanlık göstermiştir. Bu durumda, serilerin birinci farkları alınarak tekrar birim kök testleri yapılmış ve serilerin durağan olduğu görülmüştür. İkinci aşamada, söz konusu ülkeler için kadın işgücü ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı, Pedroni panel koentegrasyon ve Kao panel Koentegrasyon testi uygulanarak tespit edilmiştir. Son olarak, düşük gelir düzeyine sahip seçilmiş ülkeler (Gine, Haiti, Madagaskar, Nijer) için kadın işgücünün GSYH üzerindeki uzun dönemli etkisi FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleriyle belirlenmiştir. Panel bazda değerlendirildiğinde, kadın işgücünde meydana gelen %1' lik artış FMOLS tahiminine göre GSYH' de %1.004; DOLS tahminine göre %0.94 düzeyinde bir artışa neden olacaktır.

Çalışmada, seçilmiş yüksek-orta gelirli ve düşük gelirli ülkelerle de kadın işgücünün ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda, kadın istihdamını artırmaya yönelik fırsatlar yaratmak, kadının işgücü piyasasında karşılaştığı sorunları minimum düzeye indirmek, ülkelerin büyüme hedeflerine daha kolay ulaşılması konusunda destekleyici bir rol üstlenmektedir.

KAYNAKLAR

1. Akbar, S., vd (2017). Female Labor Market Participation and Economic Growth: The Case of Pakistan. *Journal of Social Science Studies*, (4)2: 217-230.

2. Alptekin, V., & Kasa, H. (2015). Türkiye‘ de Kadın İşgücünün Büyümeye Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (18)1: 1-24.

3. Altuntepe, N. & Güner, T. (2013). Türkiye’ de İstihdam-Büyüme İlişkisinin Analizi (1988-2011). *Uluslar arası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, (5)1: 73-84.

4. Altuzzarra, A., Galvez-Galvez, C. ve Gonzales-Flores, A. (2019). Economic Development and Female Labour Force Participation: The Case of Europen Union Countries. *Sustainability*, (11)7: 1-18.

5. Bozkurt, E., Sevinç, H., & Sevinç, D. (2016). Ekonomik Büyümede Kadın İstihdamının Rolü? Yakınsama Temelli Kanıtlar. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (17)1: 57-69.

6. Dollar, D. & Gatti, R. (1999). Policy Research Report On Gender And Development, *The World Bank*, http://siteresources.worldbank.org/ INTGENDER/ Resources/wp1.pdf [30 Ağustos]

7. Durnel, J. C. (2010). *Female Labor Force Participation In Economic Development Process: The Case of Turkey* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Lund University, School of Economics and Management Department of Economics, Lund.

8. Dücan, E. & Polat, M. (2017). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Oecd Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (26)1: 155-170.

9. Er, Ş. (2012). Women Indicators of Economic Growth: A Panel Data Approach. *Semi-Annual Online Journal,*(2)1: 27-42.

10. Esen, N. & Torun, E. (2010, Eylül). Kadın Emeğinin Örgütlenme ile Etkinleştirilmesi. IX. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi. *Şanlıurfa,* Türkiye.

11. Karlılar, S. (2019). *Kadın İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin U Şekilli Kadınlaştırma Hipotezi ile İncelenmesi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Analiz* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

12. Luci, A. (2009). Female Labour Market Participation and Economic Growth. *International Journal of Innovation and Sustainabla Development*, (5)1: 97-108.

13. Mammen, K. & Paxson, C. (2000). Women’s Work and Economic Development. *Journal of Economic Perspectives*, (14)4: 141-164.

14. Savrul, B. & Zeren, F. (2017). Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Korelasyon İlişkisinin Açıklanması. *Yönetim Bilimleri Dergisi.* (15)30: 87-103.

15. Serel, H. & Özdemir B.S. (2017). Türkiye' de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (15)3: 132-148.

16. Tansel, A. (2001). Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Province Estimate.*Journal of Economic Literatüre (JEL) Classification System*, J16, J21, J22: 1-41.

17. Tsani, S. (2013). Female Labour Force Participation And Economic Growth In The South Mediterranean Countries. *Economics Letters*,120: 323-328.

18. Tutar, F. & Yetişen, H. (2009). Türkiye' de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2)2: 116-131.

Bölüm 15

ULUSLARARASI TEAMÜL HUKUKU ÇERÇEVESİNDE DEVLETLERİN SINIR AŞAN HAVA KİRLİLİĞİNİ ÖNLEMEYE YÖNELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Beyza ÖZTURANLI ŞANDA[1]

1 Doktor Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Ana Bilim Dalı.

Giriş

Sanayi devriminin ortaya çıkması, hızla artan nüfusla birlikte tüm dünyada çevreyi tehlikeye sokmuştur. 20. yüzyılın ortalarından itibaren bilimsel alanda, dünya çevresinin mevcut kapasitesinin sınırsız olmadığı fark edilmiştir. Uluslararası toplum, belirli bir grup ekosistemin yağmalanmasını kınarken, tüm gezegenin potansiyel yağması ile karşı karşıya gelmiştir. Bu sorun özellikle ortak alanların tahribatında gündeme gelmeye başlamıştır. Dünyanın karşı karşıya geldiği çevresel tahribat, dönüşü olmayan bir şekilde hızla artarken, bu konuda alınan yasal önlemler sadece ileride gerçekleşmesi muhtemel tahribatları engellemeye yöneliktir.[2] Bu bağlamda, küresel iklim değişikliğinin de kaynağında yer alan ve devletin ülkesinden kaynaklanan hava kirliliğinin diğer devletlerin ülkelerinde neden olduğu zararlar ve devletlerin bu konudaki hukuki yükümlülükleri meselesi, çeşitli devletlerarası andlaşmalar ile düzenlenmektedir. Ancak sınır aşan hava kirliliğini düzenleyen andlaşma rejimleri kadar, uluslararası hukukun genel ilkelerini de içerecek şekilde, teamül hukukunun bu konudaki sınırlamaları önemlidir. Zira uluslararası andlaşma hükümleri devletlerin çıkarlarını uzlaştırma kaygısı ile sert şekilde tanımlanmış davranış kurallarını içermezler ve kullanılan ifadeler kesinlikten yoksundur. Ayrıca etkin denetim mekanizmaları ile desteklenmedikçe pratik çözümler sağlayamamaktadırlar. Cebri icra mekanizmalarından yoksun bir uluslararası toplumda, etkin denetim mekanizmaları kurma fikri, devletlerin halen güçlü şekilde sahip çıktıkları egemenlik yetkileri ile çoğunlukla uyuşmamaktadır. Bu nedenle çoğu durumda uluslararası andlaşmaların uygulanmaları, genel uluslararası hukuk çerçevesinde mevcut ya da oluşmakta olan davranış kurallarına, kısaca teamüllere bağlıdır.

Sınır aşan zarar nedir?

Sınır aşan kirlilik şeklinde ortaya çıkan zarar, bir ülkede yürütülen çok çeşitli faaliyetlerden kaynaklanan, ancak etkilerini başka bir devletin ülkesinde gösteren zarar türüdür ve zarara neden olan devletin zararı gidermesi yükümlülüğünü doğurur. Sınır aşan zarar, ikili devlet ilişkilerinde zararın kara, su ya da hava yolu ile sınırların ötesine geçmesi anlamına gelmektedir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonunun 2001 yılında kabul ettiği, "Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır aşan Zararın Engellenmesi Üzerine Maddeler" başlıklı Taslağın 2. maddesinde sınır aşan zarar kavramı tanımlanmaktadır. Buna göre sınır aşan zarar, "… Ortak sınırları olsun ya da olmasın, zarara neden olan kaynak devletten başka bir devletin, ülkesi ya da yargı yetkisi ya da kontrolü altındaki

2 Kindt, John Warren, "International Environmental Law and Policy: An Overview of Transboundary Pollution", San Diego Law Review, 1986, Vol. 23, s. 584.

yerlerde ortaya çıkan zarardır".[3] Uluslararası çevre hukukunda böyle bir zarar, uluslararası çevresel zarar olarak nitelenir. Ancak çevre kavramı, çok geniş içerikli olduğundan, sınır aşan zarar dört unsurla sınırlanabilir. Bunlar, sebep olunan zararla ilgili faaliyet arasındaki fiziksel ilişki, insandan kaynaklanma, hukuki bir girişim için gerekli olan bir zarar eşiği ve zararlı etkilerin sınır aşan hareketidir.[4]

Sınır aşan zarardan söz edebilmek için, bir devletin ülkesinde yürütülen faaliyet, komşu devletin ülkesinde zarara yol açmalıdır. Fabrikaların saldığı zehirli dumanlar sonucu, sınırın diğer tarafında ikamet edenlerin akciğer ve deri hastalıkları riski ile karşı karşıya gelmesi ya da sınıra yakın ve hatalı olarak inşa edilmiş bir otoyolun, sınırın diğer yanında toprak kaymasına neden olması bunlara örnek gösterilebilir.[5] Bu durumda bu tür faaliyetlerden kaynaklanan zararlar, bölgesel olarak sonuçlarını doğurarak, genelde bölgedeki iki ya da üç ülkeyi etkilerler ki bu, faaliyet ile zarar arasındaki fiziksel ilişkiyi kanıtlar.

Doğal unsurlar, depremler, seller, volkan patlamaları, kasırgalar, geniş bir bölgede yaşayan insan topluluklarına zarar verebilir. Ancak bu tür doğal olaylarda sorumluluk kurallarına başvurulmaz. Mücbir sebep olarak ifade edilen bu durumlarda devletin sorumluluktan kurtulacağı kabul edilir. Kural olarak sınır aşan zarar, insan davranışı ile yakın nedensellik ilişkisi içerisinde olmalıdır.[6]

Diğer yandan uluslararası hukuk sınır aşan zarar ile sadece belirli bir yoğunluğa ulaştığında ilgilenir. Teoride ve uygulamada, bir eşik gerektiği konusunda tartışma olmamakla beraber bu eşiğin ne olacağı tartışılmıştır. Çevrenin ve doğal kaynakların korunması amaçlı hukuki düzenlenmelerde zararı nitelemek için "ciddi", "önemli", "kayda değer" gibi sıfatlar kullanılmaktadır.[7] Hukuki açıdan geçerliliği için zarar en azından normalde tolere edilebilecek önemli olmayan zarardan ağır olmalıdır.[8] Yine de farklı somut olaylarda, farklı amaçlara yönelik olarak, farklı eşikler belirlenebilecektir.

Son olarak sınır aşan zarardan bahsedebilmek için, zararlı etkilerin sınır ötesine hareketine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konuda en bilinen örnek uluslararası nehir ve göllerin kullanımına ilişkin olarak bir ülkeden doğan nehrin farklı ülkelerde akmaya devam etmesi ve bu nedenle uluslararası

3 UN International Law Commission (ILC) Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with Commantaries (buradan sonra "Final Draft Articles with Commantaries"), Yearbook of ILC, 2001, Vol. II, Part Two.

4 Xue, Hanqin, Transboundary Damage in International Law, Cambridge 2003, s. 3.

5 Xue, 2003, s. 5.

6 Xue, 2003, s. 6.

7 Final Draft Articles with Commantaries, Article 2.

8 Sixth Report of Julio Barboza, International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law, March 15, 1990, UN Doc. A/ CN.4/ 428 (Article 2(b) ve (e)), Yearbook of ILC (1990), Vol. II, Part I., s. 105-183.

nehir olarak değerlendirilmesi durumlarıdır. Nehrin aktığı devlet, su kaynaklarını, baraj ya da sulama kanalları inşa ederek geliştirirken, bunun etkileri nehrin devam ettiği devletin ülkesinde doğmaktadır.[9] Sınır aşan hava kirliliği söz konusu olduğunda da bir devletin çıkardığı sanayi faaliyetlerinden kaynaklanan dumanları sınırın ötesine geçerek, başka bir devletin ülkesinde asit yağmurlarına, bu yolla ormanların yok olmasına ve tarım alanlarının zarar görmesine neden olmaktadır. Sınır aşan terimi ile kaynak devletin sorumlu olduğu fiilin mevcut ve doğrudan ortaya çıkan sonuçlarının, sınırları geçen özelliği kastedilmektedir.

Ulusal-üstü teknoloji transferlerinde, zararlı sonuçların su, hava ya da toprak yolu ile sınırları geçen maddi bir hareketi yoksa faaliyet de başka bir ülkede zararlı sonuçlara yol açmayacaktır. Bu durumu ifade eden ulusal üstü kavramı, çevresel zarardan çok ticari ilişkilere yönelik olan teknoloji transferlerini içerir. Ulusal-üstü olarak nitelenen olaylarda zarar doğmuş olsa ve zarara neden olan faaliyet uluslararası alanda yürütülse bile, sonuçlar bir ülkede doğmuş, ancak başka bir yere taşınmamıştır.[10]

Sınır-aşan zarara ilişkin bu dört unsur, kavramın kapsamını sınırlamakta ve çevresel zararın, fiziksel zarar, can ya da mal kaybı, sanayi, tarım ya da teknik faaliyetlerin neden olduğu çevresel tahribat ve bir devletin ülkesinde gerçekleşen ama başka bir devletin ülkesinde ya da ulusal yargı yetkisi veya kontrolü dışındaki ortak alanlarda gerçekleşen zararlı sonuçları içeren belirli bir kategorisini somutlaştırmaktadır.

Sınır aşan kirlilik, kökeninde bir devlete ait olsa bile başka bir devlete sıçraması durumunda, bu iki devletten herhangi birinin yargı yetkisi ile etkili şekilde çözülemeyecek bir sorundur. Kaynak devlet, kendi sanayi sistemleri üzerinde pahalı kontrol yöntemleri kullanmak istemeyebilir. Zarar gören devlet de karşı devlette zarara yol açanları yargılamaya muktedir olmayabilir ya da yargılayabilecek durumda olsa bile herhangi bir girişiminde baskı altında kalma tehlikesi altında olabilir.[11] Bu nedenlerle çoğu zaman sınır aşan kirliliğe ilişkin sorunlar, devletlerin ikili ilişkileri çerçevesinde çözümlenememektedir. Dolayısıyla bu konuda uluslararası çözüm mekanizmalarına ihtiyacı vardır.

Sınır aşan kirlilik kavramını açıklamadan önce, bu kavram altında, aynı ya da yakın anlamda kullanılan, ancak aralarında küçük farklılıklar bulunan, sınır ötesi (*transfrontier*) ve uzun mesafeli (*long range*) kirlilik kavramlarını açıklamamız gerekmektedir. Sınır ötesi kirlilik, kirleten

9 Bozkurt, Enver, "Milletlerarası Akarsuların Kirliliği ve Milletlerarası Hukuk", JESS/ÇSBD, 1996, C. 1, S. 1-2, s. 51-74; Kütükçü, M. Akif, Milletlerarası Akarsuların Kirlenmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1998.

10 Xue, 2003, s. 9.

11 Merrill, Thomas W., "Golden Rules for Transboundary Pollution", *Duke Law Journal*, 1997, Vol. 46, No. 5, s. 932.

unsurların bir devletin ülkesindeki münferit sanayi fabrikalarından kaynaklandığı ve bunların başka bir devletin ülkesinde tanımlanabilir zarara neden oldukları kirlilik türüdür. Sınır ötesi kirlilik genelde iki devlet arasında ortaya çıkar ve çok fazla büyümeden çözümlenir.[12] İleride örnek vereceğimiz Trail Smelter Hakemliğine konu olan uyuşmazlık bu gruba girer. Uzun mesafeli kirliliğin ayırt edici özelliği ise kaynak devlet ile zarar gören devlet arasındaki mesafe uzun olduğu için, aradaki illiyet bağının kurulmasının zor olmasıdır. Farklı devletlerin ülkelerinde bulunan potansiyel kirlilik kaynakları, karmaşık kimyasal işlemlerin neden olduğu zararın yarattığı belirsizlik, uygulanacak hukuki düzenlemelere ve devletlere yüklenecek sorumluluğa da yansımaktadır. 1979 tarihli Uzun Mesafeli Sınır aşan Hava Kirliliği Sözleşmesinin yaptığı tanımlamaya göre uzun mesafeli sınır aşan kirlilik, "… Fiziksel kökeni tamamen ya da kısmen bir devletin ulusal yargı yetkisi altındaki bir alan olan, başka bir devletin yargı yetkisi altındaki bir alanda etkisini gösteren, kaynağın ya da kaynakların tek başına toplam salınıma olan katkılarının ayırt edilmesinin genelde mümkün olmadığı hava kirliliğidir".[13] Aynı Sözleşmeye göre hava kirliliği ise, insan kaynaklı, doğrudan ya da dolaylı olarak, madde ya da enerjinin insan sağlığını tehlikeye sokacak, yaşam kaynaklarına, ekosistemlere, eşya mülkiyetine zarar verecek şekilde havada bulunması, çevrenin hukuka uygun kullanımına halel getirmesidir.

Uzun mesafeli kirliliğe yol açan kirletenlerin, belirli bir yerde birikmeden önce günlerce hava yoluyla aktarılma ve binlerce mil ilerleme kapasiteleri vardır. Her bir devletin salınıma katkı seviyesi teknik ölçümlerle belirlenebilse de çoğu olayda, kaynak devlet ya da devletlerin zarara katkısının tam miktarı belirsiz kalmaktadır.

En önemli asitleşme kaynağı olan sülfür, fabrikalarda fosil yakıt yakılması, maden eritme işlemleri ve nikel, bakır, deri çinko gibi demir içermeyen metallerin rafine edilmesi işlemleri sonucu ortaya çıkmaktadır.[14] Diğer salınım kaynakları ise sanayide, ticarette ve evlerde yakılan yakıtlardır.[15] Bu yolla atmosfere bırakılan nitrojen ve sülfür oksitleri, nitrat ve sülfat partiküllerini meydana getiren doğal oksijenle tepkileşir. Bu bileşenler bir kere bu şekilde tepkileştiklerinde kuru şekilde toprağa çökerler ya da gaz bulutları ile birleşerek kar ya da yağmur şeklinde toprağa düşerler. Kuru çökeltiler, düştükleri yerde kalmaya meyillidirler,

12 Okowa, Phoebe, State Responsibility for Transboundary Air Pollution in International Law, Oxford 2000, s. 9.

13 Geneva Convention on Long Range Transboundary Air Pollution, 1302 UNTS 217, Article 1/b.

14 OECD, Glossary of Statical Terims, https://stats.oecd.org/glossary/

15 Cooperative Programme for Monitoring and Evaluation of The Long Range Transmissions of Air Pollutants in Europe (EMEP), https://www.emep.int/

ancak asit yağmurları -ki uluslararası boyutu olan da bunlardır- salınımın çıktığı asıl kaynaktan çok daha uzağa taşınabilirler.[16]

Nitrojen oksit ve sülfür, asit yağmuru halinde iken bağımsız olarak etkili olmamakla beraber, birçok kimyasal değişim geçirir, hava şartlarından etkilenir ve amonyak, klorür, ozon, hidrokarbon gibi diğer kirletenlerle etkileşirler. Amonyak gibi kirletenler insan kaynaklıdır. Çökme, asit yağmurları şeklinde gerçekleşmeye başladığında ozon ve hidrokarbon gibi diğer kirletenler de asidik çökeltiyle birlikte hareket ederek zarara neden olurlar. Tüm bu maddelerin en önemli özelliği, nüfus ve endüstrileşme hızı ile doğru orantılı olarak artan sınır aşan karakterleri nedeniyle uluslararası alanda sorun yaratmalarıdır.[17]

Sınır aşan hava kirliliğini önlemeye yönelik uluslararası hukuk kuralları

Asit yağmurları ve karlarını kapsayan ve ilk geniş kapsamlı uluslararası andlaşma olan 1979 tarihli Uzun Mesafeli Sınır aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu üyeleri tarafından kabul edilmiş ve ana amacı çevrenin korunması olup farklı siyasi sistemler arasında köprü vazifesi görmüş, uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkıda bulunmuş, sınır aşan hava kirliliğinin insan sağlığına ve çevreye verdiği zararı azaltmak ve kontrol altına almak için temel bir taslak oluşturmuştur. Sözleşme ve daha sonra kabul edilen ek Protokoller, sınır aşan hava kirliliği ile mücadele anlamında geleceğe dönük ciddi atılımlar yapma amacı taşısa da, uygulanmalarının devletlerin ulusal çıkarlarına ve kalkınma politikalarına bağlı olması, etkili icra kabiliyetini ortadan kaldırmaktadır. Zira bu tedbirlerin çoğu, farklı ekonomik güce sahip devletler arasındaki uzlaşının ürünleri olup, objektif bilimsellikten uzaktırlar.[18] Diğer yandan bütün devletlerarası andlaşmaların etkinliği, en başta devletlerin söz konusu andlaşmalara taraf olup olmamak konusundaki takdir yetkilerine, daha sonra da andlaşma hükümlerine getirecekleri çekincelere bağlıdır.

Mesela birçok Avrupa ülkesi, Avrupa‘da hava kirletenlerinin uzun mesafeye taşınmasının değerlendirilmesi ve izlenmesi için EMEP işbirliği programları yürütmektedir. Program çerçevesinde taraf devletlerin ülkelerindeki hava kirliliği ve kirleten maddelerin kaynakları ve miktarları, izleme sistemleri ile takip edilmektedir. Bu değerlendirmelerden, kirliliğin kaynağının ülkelerin nüfusu ile ilgili olduğu ve toplam sülfür birikiminin %60‘ının Norveç, İsveç, İsviçre, Avusturya, Hollanda ve Kanada‘nın

16 Ballantine, Peter, “International Liability for Acid Rain”, University of Toronto Faculty of Law Review, 1983, Vol. 41, s. 63.
17 EMEP, “Acidifying and Eutrophying Pollutants”.
18 Okowa, 2000, s. 44.

doğusuna diğer ülkelerden geldiği anlaşılmıştır.[19] Bazı ülkelerin kendi salınımlarından daha fazla kirleten maddeye maruz kalıyor olmaları, kirleten devlet ile kirlenen arasında, uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Özellikle İskandinav ülkeleri ve Kanada, kirlilik mağduru ülkeler olarak somut emisyon standartlarını tercih ederken, İngiltere, ABD gibi çok yoğun salınım yapan ülkeler ise, endüstriyel gelişimlerini etkileyecek olan taahhütlere yanaşmamaktadırlar.[20]

Bir başka örnek olarak gösterilebilecek ABD ve Kanada arasında 1991'de imzalanan Hava Kalitesi Sözleşmesi, genel uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde tarafların yükümlülüklerine uymaları için pratik mekanizmalar yaratmayı amaçlamaktadır.[21] İki devletin salınımlarını 1991'den itibaren karşılıklı olarak düşürmesi hedeflenen miktarlar belirtilirken bir denetim mekanizması da içeren Sözleşmeye uyulmaması halinde sorumluluk meselesi belirsizdir. Bu noktada teamül hukukunun duruma uygun düşen ilkelerine başvurulabilir. Ancak bu halde de bir devletin, Sözleşmede belirtilen tüm tedbirleri yerine getirdiği halde zarar oluşursa, bundan dolayı teamül hukuku çerçevesinde sorumlu olup olmayacağı sorunu devam etmektedir. Bu durumda, teamül hukuku gereği, Sözleşmede belirlenen hedefler, devletlerin sadece özen yükümlülüğünü yerine getirmesini gerektirdiği sürece, tarafların özen yükümlülüğü altında olduğuna karine teşkil edecektir.[22]

Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç arasında 1974'de yürürlüğe giren Kuzey Avrupa Çevrenin Korunması Sözleşmesi,[23] hava kirliliğinin tüm şekillerini zararlı olarak belirlemekte ve başka bir devlette ortaya çıkacak ya da çıkabilecek zararlar ile faaliyetlerin gerçekleştiği devlette ortaya çıkan zararı eş tutmaktadır. Ayrıca bu şekilde bir zarardan etkilenen bir devlet uyruğunun, kaynak devletin mahkemelerinde hak iddia edebileceğini de içermektedir. Bu Sözleşmenin ayırt edici noktası, mevzuatları ve kurumları büyük ölçüde birbirine benzer olan devlet grupları arasındaki çevresel uyuşmazlıklarda model oluşturabilecek çözümler ortaya koymasıdır. Ancak farklı hukuk sistemleri ve farklı gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında, evrensel düzeyde benzer bir sözleşmenin kabul görmesi mümkün görünmemektedir. Daha da önemlisi bu andlaşmaların neredeyse hepsi hava kirliliğinin engellenmesi, azaltılması yönünde tedbirlere ilişkin olup, devletlerin neden olacağı zarardan dolayı ya da söz konusu andlaşmaya uyulmamasından dolayı oluşacak sorumlulukla ilgili hükümlere yer vermemektedirler. Ayrıca

19 Rosencranz, Gregory S. & Westone, Armin, "Transboundary Air Pollution: The Search for an International Response", Harvard Environmental Law Review, 1980, Vol. 8, s. 90.
20 Okowa, 2000, s. 15.
21 Canada-United States Air Quality Agreement, https://ec.gc.ca/air/default.asp?lang=En&n=A718BD8C-1
22 Okowa, 2000, s. 80.
23 The Nordic Environmental Protection Convention, 1092 UNTS 279.

daha önce de belirtildiği üzere kimi devletler, sınıraşan hava kirliliğini düzenleyen andlaşma rejimlerine taraf olmamayı tercih edebilir. Örneğin İngiltere ve ABD gibi, bu gün dünya genelinde sülfür salınımının başlıca sorumlularından olan iki devlet, 1985 tarihli Sülfür Salınımının Azaltılması Protokolünü imzalamamıştır.[24] Bu durumda, böyle devletlerin diğer devletlere karşı hak ve yükümlülükleri, teamül hukuku ile belirlenecektir.

Sınır aşan Hava Kirliliğini Önlemeye Yönelik Teamül Hukuku Kuralları

Diğer hukuk dallarına nazaran nispeten gelişmemiş bir özellik göstermekle beraber uluslararası çevre hukuku, hava kirliliğinin sınırlar ötesine taşınmasının artması ve ülke dışındaki sonuçları nedeniyle hava kirliliği kontrolüne ilişkin ulusal kararların gündeme gelmesi ile birlikte önem kazanmıştır. Devletlerin içeriği kesinlik arz etmeyen "egemenlik hakları" ile andlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri arasındaki çelişki, 1972 tarihli Birleşmiş Milletler Stockholm İnsan Çevresi Konferansı Bildirisinin[25] 21. maddesi hükmünde kendisini göstermektedir. Buna göre "*Ülkeler, Birleşmiş Milletler kuralları ve uluslararası hukuk prensiplerine göre, kendi kaynaklarını kendi çevre politikalarına uygun olarak kullanma hakkına sahiptirler. Aynı zamanda kendi iç hukukları ve kontrollerindeki faaliyetlerin çevreye ve diğer ülkelere veya ulusal hükümranlık sınırları dışındaki alanlara zarar vermemesi konusunda sorumlulukları vardır*". Aynı Bildirinin 22. maddesine göre, "*Devletler, uluslararası hukukun, çevre zararlarının kurbanları ile ilgili borç ve tazminat maddelerini daha da geliştirecek, kendi hükümranlık alanları içindeki diğer çevre tahribatları veya kendi hükümranlık alanları dışındaki kontroller için işbirliği yapacaktır*".

Görüldüğü gibi uluslararası hukuk bu konuda, sadece hukuki olarak bağlayıcı anlaşmaları değil, aynı zamanda teamül hukukunun davranış kurallarını yansıtan ve yumuşak hukukun (*soft law*) bir parçası olan uluslararası örgütlerin bildirilerini ve teamül hukuku ile sürekli etkileşim halindeki uluslararası mahkemelerin kararlarını da işaret etmektedir.

Teamül ya da başka bir deyişle örf ve adet kuralları, uluslararası hukuk kişilerinin tutum ve davranışları sonucu birlikte oluşturdukları yazılı olmayan uluslararası hukuk kurallarının bütünüdür. Bir kuralın teamül haline gelebilmesi için devletlerin aynı durumlarda, aynı davranış ve tutumları sürekli olarak tekrarlamaları yanında, bu davranışların hukukun

24 The 1985 Helsinki Protocol on the Reduction of Sulphur Emissions or their Transboundary Fluxes by at least 30 per cent, http://www.unece.org/env/lrtap/status/85s_st.htm

25 Doğa ve çevre sorunlarını global düzeyde ilk ele alan toplantı Birleşmiş Milletler'in daveti ve 103 ülke temsilcisinin katılımı ile 16 Haziran 1972 tarihinde Stockholm'da yapılmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı olarak bilinen bu toplantıda 26 maddeden oluşan Stockholm Deklarasyonu yayınlanmıştır https://legal.un.org/avl/ha/dunche/dunche.html

bir gereği olarak zorunlu olduğu konusunda bir inancın (*opinio juris*) varlığı da gerekmektedir[26]. Örneğin devletlerin, yabancı diplomatların dokunulmazlığına saygı göstermesi; diğer devletlerin ülkesinde hukuku zorla uygulama işlemlerinden kaçınması; açık denizlerde yabancı gemilere müdahale etmemesi gibi davranışları teamül niteliğindedir. Teamül kuralları davranışların düzenliliğini temsil etmekle beraber, belirtilmesi gereken birkaç önemli nokta bulunmaktadır. İlk olarak teamül hukuku normatif olmaktan ziyade ampirik karakterdedir. Devletler arası ilişkileri düzenleyen mevcut kuralları tanımlar ve olan (*lex lata*) ile olması gereken (*lex ferenda*) arasındaki kesin çizgiyi çizer[27]. Ancak teamül kuralları sadece devletlerin düzenli uygulamalarına değil, devletlerin onu, "hukuk" olarak kabullerine de bağlıdır.

Teamül kuralları, kaçınılmaz olarak devlet davranışlarının düzenliliğini temsil etmekle birlikte, davranışların tam yeknesaklığı aranmaz. Kurallar ve davranışlar arasındaki genel bir uyum yeterlidir[28]. Diğer yandan teamül kuralları, devletlerin sırf davranma biçimlerine de karşılık gelmez.[29] Örneğin devletin neden olduğu sınır aşan zararı giderme yükümlülüğü, uluslararası çevre hukukunun en oturmuş teamül kurallarından biri olarak görülür.[30] Ancak kirleten maddeler, hava, su ya da okyanus olayları nedeniyle uluslararası sınırları aşarak hareket ederken, belirli sayıda devlet andlaşmalar aracılığı ile sınıraşan kirliliğe karşı tedbir alma yoluna gitmektedir.[31] Bu andlaşmaların teamül yaratıp yaratmadıkları ya da teamüle delil teşkil edip etmedikleri sorunu bir yana, dünyadaki 200'den fazla devlet içinde, az bir miktarı arasındaki ilişkileri düzenlemektedirler. Öyleyse geriye kalan devletlerin tabi olacakları hukuki rejimin belirlenmesi gerekmektedir.

Önleme yükümlülüğü

Uluslararası teamül hukukunun kabul görmüş bir kuralı olan devletin sınır aşan zararı engelleme yükümlülüğü üzerine tartışmalar, Trail Smelter Hakemliği üzerine başlamış ve uzunca bir zaman sonra Uluslararası Adalet Divanı'nın bu soruna ilişkin önemli bir katkısını temsil eden Costa Rica/ Nicaragua kararı ile devam etmiştir.

Trail Smelter uyuşmazlığı, Kanada'nın ABD sınırındaki, British Columbia - Trail bölgesinde, maden eritme işlemi yapan özel bir şirketin (Mining

26 Ian Brownlie, Principles of International Law, 6th Edition, 2001, s. 6.
27 Bodansky, Daniel, "Customary (and Not So Customary) International Environmental Law", Indian Journal of Global Legal Studies, 1995-1996, Vol. 3, s. 109.
28 Corfu Channel Case (Merits), UK v. Albenia, International Court of Justice Reports, 1949, p. 4, s. 98.
29 Schachter, Oscar, "The Emergence of International Environmental Law", Journal of International Affairs, 1991, Vol. 44 s. 462.
30 Brownlie, 2001, s. 283.
31 Schachter, 1991, s. 462.

and Smelting Company of Canada Ltd.), maden eritme işlemleri sırasında gerçekleşen sülfür dioksit salınımının, sınırın ötesine sürüklenerek, Washington eyaletinde, 1925-1938 yılları arasında iki milyon doları aşkın zararın ortaya çıktığı iddiasına dayanmaktadır. Teamül kurallarına göre karar veren Mahkeme, "… *uluslararası hukuk çerçevesinde hiçbir devletin, kendi ülkesini, … diğer devletlerin ülkesine, kişi ya da mallarına zarar verecek şekilde kullanmaya ya da kullanılmasına izin vermeye hakkı yoktur*"[32] hükmüne varmıştır. Karar Uluslararası Hukuk Komisyonun devletin sorumluluğuna ilişkin çalışmalarına da dayanak oluşturmuştur. Sınır aşan önemli zararın önlenmesi konusunda Komisyonun 2001 tarihli "Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi" Taslak Maddelerinde yine bu karara atıf yapılmıştır.[33] Benzer şekilde aynı Taslak Maddelerde, Mahkemenin Kanada hükümetinin dumanlarla sınır aşan zarara neden olmamak için gerekli özeni gösterme yükümlülüğü olduğunu belirtmesine de atıf yapılmıştır.[34]

Uluslararası Adalet Divanı ise Costa Rica/ Nicaragua kararında, çevresel nitelikte sınır aşan önemli zararı önlemede özen yükümlülüğünü yerine getirmesi için devletin, başka bir devlete zarar verebilecek türden bir faaliyete girişmeden önce, sınır aşan zarar riskini değerlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Divan'a göre, faaliyeti gerçekleştirecek olan devletin, zarar görmesi muhtemel devlete bildirimde bulunma ve iyi niyetli danışma yükümlülükleri de zararı önleme yükümlülüğünün birer parçasıdır.[35]

Andlaşmaların yerine getirilmesi ve devletlerin uygulamaları çerçevesinde, devletlerin sınır aşan zararı engelleme yükümlülüğünün, kendi yargı yetkileri ve kontrolleri altındaki zarara yol açan kaynaklar üzerinde özen yükümlülüğünü yerine getirmelerini de içermektedir.[36] Uluslararası Hukuk Komisyonunun 1994 yılında kabul ettiği "Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Fiillerden Doğan Zararlı Sonuçlardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk" başlıklı Taslak Maddelerin yorumunda,[37] devletlerin, önleyici tedbirler alma yükümlülüğünün standardının "özen yükümlülüğü" olduğu belirtilir. Buna göre, özen yükümlülüğünün özü, devletlerin sınır aşan kirlilik riskini en aza indirmek ya da engellemek için tek taraflı önlemler alması gerekliliği ve devletin yükümlülüğe uyup uymadığını belirleyecek olan davranış biçimidir[38]. Uluslararası Hukuk Komisyonu-

32 Trail Smelter Arbitration (United States v. Canada) Arbitral TribunalUnited Nations (UN) Reports of International Arbitral Awards, 1938, s. 684.

33 Final Draft Articles with Commantaries, s. 148, para. 4.

34 Final Draft Articles with Commantaries, s. 157, para. 2.

35 ICJ, Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Judgment of 16 December 2015, para. 104.

36 Handl, Günther, "State Responsibility for Accidental Transnational Environmental Damage by Private Persons", AJIL, 1980, Vol. 74, No. 3, s. 533.

37 International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, Texts of draft articles with commentaries thereto, provisionally adopted by the Commission, Yearbook of ILC, Forty sixth Session, 1994, Vol. 2, Part Two, ss. 158-178.

38 Yearbook of ILC, 1994, s. 169.

na göre, söz konusu davranışta bulunması gereken devletin tabi olduğu özen yükümlülüğünün standardı, belirli bir olayda, sınır aşan zarar riskinin derecesine göre, duruma uygun ölçüde belirlenir. Örneğin, olağanüstü tehlikeli olarak değerlendirilen bazı faaliyetler daha yüksek bir dikkat standardını gerektirebilir ve bu durumda bunu uygulayacak olan devletin göstermesi gereken gayretin derecesi de daha yüksek olacaktır.

Önleme yükümlülüğünün pek çok kavramsal getirileri bulunmaktadır ki bunların pek çoğu teamül hukukunun tanınmış kurallarını oluşturmaktadır. Bu kuralları devamlı değişim ve gelişim içerisindedir. Bu süreçte teamül hukuku kurallarını şekillendiren en önemli unsurlar andlaşmalar ve yargı kararlarıdır. Ancak tek başına andlaşmalar, uygulamadan giderek ayrılma tehlikesi ile her zaman yüz yüzedir. Mesela 1972 tarihli Stockholm Bildirisinin 21. maddesi, 1992 tarihli Rio Bildirisinin 2. Maddesinde tekrarlanmakta[39] ve çeşitli andlaşmalarda sınır aşan çevresel zararı önleme yükümlülüğü belirtilmektedir. Ancak çevresel olaylarda söylemler ile uygulama birbirinden ayrılmaktadır. Elbette, devletlerin fiili uygulamalarından ziyade sözlerine ağırlık vermek, bir hukuk kuralını açığa çıkaran değil, devletlerin davranış kurallarını ortaya çıkaran bir metodolojidir. Devletin davranış kurallarını anlamak için devletlerin teamül hukuku konusunda ne dediklerine bakmaktan ziyade, doğrudan ne yaptıklarını anlamak daha kolaydır. Devletler sınır aşan zararı engellemeye ilişkin yükümlülüklerini, bu konudaki bildiri ve andlaşmalar ile doğrularlar, ancak bunların çok azını uygularlar. Sonuçta, sırf sözlü argümanları esas almak, davranışlara ilişkin düzenlilikleri ortaya çıkarmak için zayıf bir yöntem olmaktadır.

Uluslararası çevre hukukuna ilişkin teamül niteliğinde olduğu varsayılan kuralların uygulanma metotlarına bakıldığında, devletler bu kuralları ya yargı kararları gereği ya da kendi rızaları ile veyahut hukuk sisteminin süjeleri arasındaki etkileşim aracılığı ile uygulamaktadırlar.[40] Bunlardan en kolay olanı da yargısal yöntemlerdir.[41] Bu konudaki sorun ise, çevresel yükümlülüklere ilişkin uyuşmazlıklarda Mahkemelerin çok küçük bir rol üstlenmesidir. Diğer yandan yargısal yola yanaşılmaması halinde ise kuralların uygulanabilmesi, devletler üzerindeki ahlaki baskı ile mümkün olabilmektedir.[42] Çok genel formüle edilmiş kurallar içeren bildirilerin ise uluslararası çevre hukuku açısından devletler üzerinde çok

39 Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972, https://www.cbd.int/doc/ref/rio-declaration.shtml

40 Bodansky, 1995-1996, s. 117.

41 "Acil durumlardaki risk bulunan hallerde, genel uluslararası hukuk çerçevesinde devletleri uyarma yükümlülüğü, Uluslararası Adalet Divanının Korfu Kanalı Davası ve Nikaragua davasından kaynaklanmakta olup, 1986 tarihli IAEA Nükleer Kazaların Erken Bildirimi Sözleşmesi ile de teamül hukukundaki yeri kanıtlanmıştır", Okowa, Phoebe, "Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)", International and Comparative Law Quarterly, 1998, Vol. 47, s. 332.

42 'Connell, Mary Ellen, "Enforcement and the Success of International Environmental Law", Indian Journal of Global Legal Studies, 1995, Vol. 3, s. 47.

fazla baskı oluşturduğu söylenemez. Teamül kuralları devletler üzerinde zorlayıcı etki yaratması açısından daha özele indirgenebilen kurallardır.

Devletlerin çevresel yükümlülüklere uymasını sağlamada başka bir etkili metot ise hukuk sisteminin süjeleri arasındaki etkileşimdir. Uluslararası çevresel normlar, müzakereler aracılığı ile oluşturularak, sürekli gelişen standartlara uyum sağlayarak, daha özel nitelikte kurallara dayanan ilkelerden oluşan taslaklar ortaya koyarak önemli rol oynayabilirler. Örneğin, ABD ve Kanada arasındaki Trail Smelter uyuşmazlığında, sınır aşan zararı engelleme yükümlülüğü, doğrudan ABD'ni belirli bir davranışa zorlamamakla beraber, nihai olarak 1991 tarihli ABD- Kanada Hava Kalitesi Sözleşmesi müzakerelerine dolaylı etki yapmıştır.

Aslında mevcut andlaşmalardaki zararı önleme temelindeki yükümlülüklerin birçoğu teamül hukukunun temel ilkelerinden gelmektedir. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, 1979 Uzun Mesafeli Hava Kirliliği Sözleşmesi, 1991 Hava Kalitesi Sözleşmesi, 1991 Sınıraşan Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi, farklı düzeylerde, çevresel etki değerlendirmesi, bildirim, bilgi alışverişi, danışma gibi yükümlülükler içermektedir. Bu andlaşmalar, bir devletin, diğer devletlerin haklarına önemli ölçüde müdahale edebilecek tek taraflı önlemleri almadan önce yerine getirilmesi gereken prosedürel yükümlülükleri içermektedirler. Herhangi bir faaliyete girişecek olan bir devletin, eğer bu girişimin diğer devletlerin haklarını ciddi şekilde tahrip edecek nitelikte ise, bu devletleri uyarmak, onlarla danışma müzakerelerine girişmek ve onların da çıkarlarını gözetmek yükümlülüğü altında olduğu kabul edilir.[43] Bu prosedürel yükümlülükler, herhangi bir andlaşma yükümlülüğü söz konusu olmasa da yerine getirilmelidir. Zira bu durum, Uluslararası Adalet Divanının Korfu Kanalı Davasında, Divan tarafından çok açık ve net şekilde ifade edilmiştir. Mahkemeye göre, bu türden yükümlülükler, teamül hukukun önemli bir parçası olan "basit insanlık mülahazaları" ve "bütün devletlerin kendi ülkelerini kasten, diğer devletlerin haklarına halel getirecek şekilde kullanmamaları" kuralından kaynaklanır.[44]

Çevresel sözleşmelerdeki çevresel etki değerlendirmesi, bildirim, bilgi alışverişi, danışma gibi yükümlülükler teamül kurallarının

43 Article 66 of 1982 The United Nations Convention on the Law of the Sea, 1833 UNTS 397; Article 3 of 1979 Geneva Convention on Long Range Transboundary Air Pollution, 1983 UNTS 1302; Annex 2 of 1991 Canada-United States Air Quality Agreement, https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/corporate/international-affairs/partnerships-countries-regions/north-america/canada-united-states-air-quality.html (02/02/2020); Article 3 of 1991 Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context; 1989 UNTS 309. Ayrıca bkz. Tütüncü, Ayşe Nur, "Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti", İÜHFM, Cilt LVI, Sayı 1-4, Yıl 1998, s. 303.

44 ICJ, Corfu Channel Case (Merits), 1949, s. 22.

evrimleşmiş hali niteliğini taşır.[45] Bu andlaşmalardaki yükümlülükler dizisi standartlaşmıştır. Çevrenin korunması amacı taşıyan çoğu andlaşmada tekrarlanırlar, bu tekrar unsuru da teamül hukukunu işaret eder. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli noktalar vardır. İlk olarak, andlaşma hükümlerinin bağlayıcı özelliği, büyük ölçüde teamül hukukunun o konudaki bir kuralının evrilmekte olduğunun delilidir. Şöyle ki, teamül kuralları davranışın tekrarı ve zorunlu olduğu inancı ile oluşmaktadır. Bu durumda teamül hukukunda var olan bir kuralın bir andlaşmada yer alması, o kurala dair "zorunlu olduğu" inancının yerleşmiş olduğunu gösterir. Bu da o kuralın emredici niteliğinin kanıtıdır. Elbette bir kuralın teamül niteliğinde olması, o kurala baştan beri muhalefet eden bir devlet için de emredici olduğu anlamına gelmez.[46] Ancak bir teamül kuralı bir andlaşmaya girmişse, o andlaşmaya imza koyan devlet, söz konusu kurala rıza göstermiş demektir. Öyleyse bu devletler için kural bağlayıcı olacaktır. Ancak teamül hukukunun gereklerinin de andlaşma rejimlerinde kendisini gösteren, değişen davranış standartları ışığında yorumlanması gerekmektedir. İki taraflı andlaşmaların çoğu, aynı konuyu düzenleyen teamül kurallarının olmadığı durumlara gönderme yapmaktadır. Yani teamül hukuku prosedürel yükümlülüklerin tamamını karşılamayabilir. Aksi halde devletlerin o konulara ilişkin olarak spesifik andlaşma rejimlerine taraf olmaları gerekmeyecektir. Gerçekten de Uluslararası Adalet Divanı, Statüsünde, uluslararası yükümlülüklerin kaynaklarını andlaşmalar, teamül kuralları ve hukukun genel ilkeleri olarak belirlemekle beraber; jus cogens kurallarına aykırılık durumu hariç, taraflar arasındaki uyuşmazlıklarda önce tarafların iradesine dayanan andlaşmalara bakmaktadır.[47] Öyleyse andlaşmaların tek başına icra kabiliyetine ilişkin sorunları olmakla birlikte, teamül hukuku kuralları da spesifik andlaşma rejimleri ile gelişmekte ve yerleşmektedir. Bu iki uluslararası hukuk kaynağı birbirinden etkilenmekte ve birbirini desteklemektedir.

Sonuç

Küresel çevresel sorunlardan biri olan sınır aşan hava kirliliği, günümüzde algılanandan daha büyük bir tehlike olarak tanınması gereken bir olgudur. Uluslararası kirlilik miktarının devamlı surette artması ve bunların başka coğrafyalara taşınması, dünyanın çeşitli yerlerindeki ekolojik sistemleri yok etmiş ve var olanları da tehdit etmektedir. Ekolojik sistemlerin çöküşü kadar önemli olan başka bir konu da şiddeti giderek artan çevresel felaketlerdir. Devletlerin, bütün insan yapımı ülkesel

45 Okowa, 2000, s. 157.

46 Downey, Joseph O., "International Pollution: The Stgruggle Between States and Scholars Over Customary Environmental Norms: The Hazy After Chernobyl and Basil", Utah Law Journal, 1987-1988, Vol. 12, No. 11, s. 248.

47 Brownlie, 2001, s. 131-15.

sınırlara meydan okuyan çevresel kirletenlerin neden olan zararlar için uluslararası düzeyde hukuki çareler sağlaması aciliyet arz etmektedir.

Elbette sınır aşan hava kirliliği sorunun en ideal çözümü, kirliliğin kontrolü ve izlenmesi faaliyetini icra etme kapasitesine sahip küresel bir andlaşma olacaktır[48]. Ancak bu, devletler uluslararası toplumun üyeleri, egemenlik haklarından feragat edip, içişlerini müdahale edilmesine izin vermeye gönüllü olmadıkları sürece pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca uluslararası örgütlerin bölgesel nitelikte ve amacı daha çok iç hukukların uyumlulaştırılması olan düzenlemeleri dışında, tüm devletlerin rıza göstereceği bir andlaşmanın hazırlanması imkânsız değilse bile çok zordur. Uluslararası çevre hukukunun teamül niteliğindeki ilkelerine ilişkin, devletleri yasaklayabilme kapasitesine sahip bir kurumsal taslağın uygulanabilmesi için öncelikle devletin sorumluluğu doktrininin geliştirilmesi gerekmektedir.[49] Bu da ancak teamül hukukunun gelişimi ile uygulamada bir anlam ifade edebilecektir.

Sınır aşan hava kirliliğinin teamül hukuku açısından düzenlenmesi konusunda, uluslararası teamül hukukunda çevresel konularda uygulanabilecek en temel norm, egemenlik haklarını sınırlayan ve çerçevesini çizen, devletin ülkesini başka devletlere zarar verecek şekilde kullanmama yükümlülüğüdür ki bu norm, Trail Smelter hakemliğinde de görüldüğü üzere sınır aşan hava kirliliğine ilişkin sorunlara da uygulanabilir niteliktedir.

Hava kirliliği sorununun zaman içerisinde küresel bir tehdit oluşturması, bu konudaki teamül kurallarının da evrimleşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu anlamda sınır aşan önemli zararı önleme ve onunla bağlantılı olarak özen yükümlülüğünün özünü oluşturduğu prosedürel yükümlülükler olan bildirim ve danışma yükümlülükleri, teamül niteliği kazanmıştır. Ancak bu yükümlülükler arasındaki sıkı bağlantı gözden kaçırılmamalıdır. 1992 tarihli Rio Bildirisinde ifadesini bulan, Uluslararası Hukuk Komisyonu çalışmaları ve uluslararası yargı kararları ile de yerleşen bu yükümlülükler, uluslararası çevre hukukunu geçmişteki muğlak imajından kurtarmıştır. Uluslararası hukuk teorisyenlerinin bu gelişmeyi küçümsememesi ve bunu ileriye taşıması gerekmektedir. Küresel çevre sorunlarına sürdürülebilir çözümler getirebilmek için devletlerin eylemlerinin uluslararası hukuka uygunluğu soruşturmasının yapılabilmesi, bunun için de öncelikle bu konuda uluslararası hukuk kurallarının gelişiminin desteklenmesi önem arz etmektedir.

---

48 Williams, Sharon, "Public International Law Governing Transboundary Pollution", International Business Law, 1984, Vol. 12, s. 246.

49 Hoffman, Kenneth B., "State Responsibility in International Law and Transboundary Pollution Injuries", The International and Comparative Law Quarterly, 1976, Vol. 25, No. 3, s. 509; Westone & Rosencranz, 1980, s. 89.

Bölüm 16

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA DENİZ HUKUKU ALANINDAKİ GİRİŞİMLERİ VE GANAİM-İ BAHRİYE KANUNU

Neslihan BOLAT BOZASLAN[1]

1 Dr.. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

GİRİŞ

İtalya ve Almanya 19. yüzyılın ortalarından itibaren siyasi birliklerini tamamladıktan sonra hammadde ve pazar arayışları içerisine girmiş ve bunu sağlamak için hızla silahlanma yoluna gitmişlerdir. İtalya ve Almanya'nın bu yayılmacı politikası başta Avrupa'nın egemen devletleri Fransa ve İngiltere olmak üzere diğer devletler ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuş, güç dengeleri değişmiştir[2]. Büyük devletlerin bu mücadelesi başta siyaset ve ekonomi alanında kendini göstermiş, özellikle yeni pazarların bulunması ve ticaret yollarının güvenliği önem kazanmıştır[3]. Devletler deniz ticaretini güvence altına almaya çalışmış bu sebeple çeşitli anlaşmazlıklar çıkmış her devlet kendi çözüm yolunu bulmaya çalışmıştır. Tüm bu anlaşmazlıklara çözüm bulmak ve deniz ticareti alanında bir standart sağlamak amacıyla uluslararası düzeyde çözüm arayışları gündeme gelmiştir.Bu dönemde siyasi ve ekonomik olarak sıkıntılı durumda bulunan Osmanlı Devleti de hem siyasi bütünlüğünü muhafaza etmek ve güvenliğini sağlamak hem de çok sınırlı da olsa bu alandaki ekonomik çıkarlarını gözetmek maksadıyla bir takım önlemler almaya çalışmış ve çeşitli hukuki ve yasal tedbirler almıştır.

1. Uluslararası Çözüm Arayışları

Deniz ticaretinin önem kazanmaya başlamasıyla birlikte bu alanda uyulacak kuralların belirli bir standarda kavuşturulması gündeme gelmiştir. Deniz savaş hukukuna ilişkin devletler arasında uygulanacak kuralların yazılı hale getirilmesi ve yenilerinin oluşturulması için pek çok konferans toplanmış, devletler arasında mutabakatlar imzalanmıştır. Paris bildirgesi bu konuda atılmış ilk adımdır[4].

Paris Bildirgesi (1856)

1853-1856 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasında vukuu bulan Kırım Savaşı'nın ardından Paris konferansı toplanmış, Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır[5]. Paris Antlaşmasının imzalanmasından sonra imzacı devletler 16 Nisan'da tekrar toplanarak deniz hukuku ile ilgili önemli düzenlemeleri içeren 4 maddelik Paris Bildirgesi'ni yayınlamışlardır. Bu maddeler[6]:

1- Korsanlığın kaldırılacağı,

2 Abdul Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara 1973, s. 46.
3 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1984, s. 26.
4 Yasin Aslan, Savaş hukukunun temel prensipleri, *TBB Dergis*i, Sayı 79, 2008, ss.235-274, s.237.
5 *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2006, s.68.
6 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), 2. Baskı, , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987,s.134-135.

2- Tarafsız devletin bayrağını taşıyan gemideki düşman eşyasının harp kaçağı olmadıkça zapt ve müsadere edilemeyeceği.

3- Düşmana ait gemide bulunan tarafsız devlet tebaasına ait eşyanın, harp kaçağı istisna olmak üzere, zapt ve müsadere edilemeyeceği.

4- Deniz ablukasının, şartlara uygun ve limana girişi ve limandan çıkışı engelleyecek şekilde icra edilmesi halinde meşru kabul edileceği şeklindeydi.

Paris bildirgesinin ardından deniz ticareti hakkında yeni düzenlemeleri içeren Brüksel bildirgesi yayınlanmıştır.

Brüksel Bildirgesi (1874)

27 Temmuz 1874 tarihinde 15 Avrupa ülkesi Belçika'nın Brüksel kentinde savaşla ilgili genel teamülleri belirlemek üzere toplandılar[7]. Bu toplantıya Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Büyük Britanya'nın yanı sıra, Belçika, Danimarka, İspanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İsveç, Norveç, Portekiz ve İsviçre de katıldı[8]. Rus hukukçu ve diplomat FriedrichMartens'in[9] yazdığı metin üzerinde küçük değişiklikler yapılarak Brüksel bildirgesi kabul edildi. Bildirgenin 13. Maddesinde yasaklı olan savaş malzemelerinin belirlenmiştir.

Lahey Sözleşmeleri (1899-1907)

Rus Çarı II.Nikola'nın teşebbüsleri ile Hollanda'da 27 ülkenin katılımıyla düzenlenen 1899 Lahey Konferansı'nda silahlanmanın önlenmesi, savaşta uyulacak kuralların belirlenmesi konuları görüşülmüştür. Burada dikkat çeken nokta bu konferansa yalnız Avrupalı devletlerin değil Asya ve Amerikalı ülkelerin de katılmış olmasıdır. Burada Alman Asıllı Rus delege Prof. Martens'in önerisi kabul görmüş ve özellikle mutabakata varılamayan hususlarda evrensel hukuk kurallarının geçerli olduğu ilkesi kabul edilmiştir. 4 adet sözleşmeyi içeren sonuç metninde 3 numaralı sözleşmede Deniz Savaşı kurallarını düzenleyen Cenevre Sözleşmesi'nin uyarlanması ilkesi kabul edilmiştir[10].

İkinci Lahey Konferansı Amerikan başkanı Roosvelt'in girişimleri ile 1907 yılında toplandı. Bu toplantı 44 ülkenin katılımıyla gerçekleş-

7 Özden Sav, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş Ve Barış Hukuku*, TBB Yay. Ankara 2015, s.53.

8 Dowdeswell, TraceyLeigh (2017). "TheBrusselsPeace Conference of 1874 andtheModernLaws of BelligerentQualification" OsgoodeHallLawJournal. New York, ABD: New York Üniversitesi. Erişim tarihi:18.12.2019.

9 İnal, Tuba, "Savaş Hukukunda Tecavüz ve Yağmayı Yasakla(ma)yan Rejimler Lahey Sözleşmeleri (1899, 1907)", Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 29 (Bahar 2011), ss. 27-47, s.35.

10 Özdemir, A. (1991). Hukuk dilinde harp esirleri. Erişim Tarihi:12.09.2019,*http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10080.pdf,*574).

miştir. Bu toplantıda kara ve deniz savaşlarında uyulacak temel kurallar görüşülmüştür. Ayrıca tarafsızlık kavramı hukuki anlamda resmiyet kazanmıştır. Görüşmeler sonucunda 13 sözleşme ve 1 beyannameden oluşan metin imzalanmıştır. Ancak bu sözleşmenin bazı maddeleri tüm taraflarca onaylanmadığı için askıda kalmıştır[11].

Londra Deklarasyonu (1909)

Lahey konferansında savaşla ilgili genel kurallar ortaya konulmuş fakat anlaşmanın bazı maddeleri kabul görmemiş ve deniz savaşı hukuku ile ilgili açıklayıcı hükümler içermediği için problemlere çözüm olmamıştır. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, İspanya, Hollanda, Avusturya-Macaristan ve ABD'nin katılımıyla Londra'da toplanılmış ve 26 Şubat 1909 tarihinde 71 maddelik Londra Bildirgesi imzalanmıştır. Burada alınan kararlar da tüm devletlerce *onaylanmamış* ancak genel ilkeler olarak kabul görmüştür. Özellikle çalışmamızın odak noktası olan yasak sayılan harp malları ile ilgili olan 22.ve 24. Maddeler önem arzetmektedir[12]:

22. Madde:

Aşağıdaki mallar, bildirimde bulunulmadan, mutlak kaçak mal adı altında savaş kaçakçılığı olarak ele alınabilir:

(1) Spor amaçlı silahlar ve bunların ayırt edici bileşen parçaları dâhil her türlü silah.

(2) Her türlü mermi, yük ve kartuşlar ve bunların ayırt edici bileşen parçaları.

(3) Savaşta kullanılmak üzere özel olarak hazırlanmış toz ve patlayıcılar.

(4) Silah montajları, limber kutuları, top arabaları, askeri vagonlar, saha dövme ve onların ayırt edici bileşen parçaları.

(5) Farklı askeri özelliklere sahip giyim ve ekipman.

(6) Farklı askeri karaktere sahip her türlü koşum takımı.

(7) Savaşta kullanıma uygun eyer, koşum ve yük hayvanları.

(8) Kamp malzemeleri eşyaları ve bunların bileşen parçaları.

(9) Zırh plakaları.

---

11 Kılıç, M. (2019). Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı. Erişim Tarihi: 08.08.2019. *https://dergipark.org.tr/tr/download/article- file/633479.*

12 https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/255 (Erişim Tarihi: 07/02/2020)

(10) Tekneler de dâhil olmak üzere savaş gemileri ve böyle bir doğanın ayırt edici bileşen parçaları, yalnızca bir savaş gemisinde böyle kullanılabilirler.

(11) Münhasıran savaş mühimmatlarının üretimi, silahların üretimi veya onarımı için veya karada veya denizde kullanım için savaş malzemesi için tasarlanmış aletler ve aygıtlar.

24.Madde[13]:

Barışta olduğu kadar savaşta da kullanılmaya müsait olan aşağıdaki maddeler, bildirimde bulunmaksızın şartlı kaçak mal adı altında savaş kaçakçılığı olarak ele alınabilir:

(1) Gıda maddeleri.

(2) Yem ve tahıl, hayvanları beslemek için uygundur.

(3) Savaşta kullanıma uygun giysiler, giyim kumaşları, botlar ve ayakkabılar.

(4) Altın ve gümüş madeni para veya külçe; kağıt para.

(5) Savaşta kullanılabilecek her türlü araç ve aksam parçaları.

(6) Her türlü gemi, tekne ve tekne; yüzer iskele, rıhtım parçaları ve bunların bileşen parçaları.

(7) Demiryolu malzemesi, hem sabit hem de demiryolu taşıtları ve telgraflar, kablosuz telgraflar ve telefonlar için malzeme.

(8) Balonlar ve uçan makineler ve bunların ayırt edici bileşen parçaları ile birlikte, balonlar ve uçan makinelerle bağlantılı olarak kullanılması amaçlanan aksesuarlar ve eşyalar.

(9) Yakıt; yağlayıcılar.

(10) Savaşta kullanım için özel olarak hazırlanmamış toz ve patlayıcılar.

(11) Dikenli tel ve aynı sabitleme ve kesme aletleri.

(12) Nallar ve ayakkabı malzemeleri.

(13) Emniyet kemeri ve saraçlık.

(14) Saha gözlükleri, teleskoplar, kronometreler ve her türlü denizcilik aleti.

Madde 28. Aşağıdaki mallar savaş kaçağı ilan edilemez:

(1) Tekstil endüstrisinin ham pamuk, yün, ipek, jüt, keten, kenevir ve diğer hammaddeleri ve bunların iplikleri.

13 https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/255 (Erişim Tarihi: 07/02/2020)

(2) Yağlı tohumlar ve fındık; kopra.

(3) Kauçuk, reçineler, zamklar ve laklar; şerbetçiotu.

(4) Ham deri ve boynuzlar, kemikler ve fildişi.

(5) Tarımsal amaçlı nitrat ve fosfatlar dahil olmak üzere doğal ve yapay gübreler.

(6) Metalik cevherler.

(7) Mermer, tuğla, arduvaz ve fayans dahil toprak, kil, kireç, tebeşir, taş.

(8) Çini ve cam.

(9) Kağıt ve kağıt yapım malzemeleri.

(10) Sabun, boya ve renkler, münhasıran imalatında kullanılan eşyalar ve vernik.

(11) Ağartma tozu, soda külü, kostik soda, tuzlu kek, amonyak, amonyak sülfat ve bakır sülfat.

(12) Tarım, madencilik, tekstil ve baskı makineleri.

(13) Kıymetli ve yarı kıymetli taşlar, inciler, sedef ve mercan.

(14) Kronometre dışındaki saatler

(15) Moda ve fantezi ürünler.

(16) Her türlü tüy, kıl ve saç.

(17) Ev mobilyaları ve dekorasyon eşyaları; ofis mobilyaları ve malzemeleri.

2.Osmanlı Devletinin Girişimleri

2.1. Ganaim-i Bahriye Kanunu

Ganaim-i Bahriye, savaş sırasında savaşan devletlerden birinin harp gemisi veya devletin izin verdiği korsan gemisince zapt ve müsadere olunan düşman devlet tebaasına ait gemi ve mallardır. Paris Barış Konferansı'nda korsanlığın yasaklanması ile birlikte yalnız harp gemilerinin zapt edilebileceği kabul görmüştür. Bununla birlikte ticaret gemilerinin de taşıdıkları yüke göre zapt edilebileceği gündeme gelmiştir[14].

1909 Londra Beyannamesi uyarınca gemilerin düşman gemisi olarak kabul edilmeleri taşıdıkları bayrağa göre değerlendirilmekteydi. Ancak bu konu birtakım suistimallere açıktı. Özellikle Almanya, Birinci Dünya

14 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C: 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993,s. 643.

Savaşı'nda tarafsız devletlerin ticaret gemilerini kullanmaya başlamıştı. Bu durum üzerine İngiltere Londra Beyannamesinin bu hükmünü uygulamadan kaldırmıştı[15].Osmanlı Devleti de bu mesele ile ilgili sıkıntılar yaşamıştı. Balkan Harbi öncesinde Yunan ve Bulgar Hükümetleri Osmanlı limanlarında bulunan tüm gemilerine dönüş emri verdi. Osmanlı Devleti ise bu gemilerin savaşta kullanılabileceği düşüncesiyle liman reisliklerine bu gemilerin alıkonulması emri gönderdi. Balkan Harbi başladıktan sonra ise bu gemiler zapt ve müsadere edildi[16].

Deniz ticaret hukuku ile ilgili bir başka mesele gemilerin bayrak tebdili ile ilgiliydi. Londra Beyannamesinin bayrak tebdili ile ilgili hükümleri devletler tarafından deliniyordu. Örneğin Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan gemilerinin bayrak tebdili girişimleri üzerine Osmanlı Devleti bu tebdilleri kabul etmeyeceğini ilan etmişti. Yine Balkan Harbi başlamadan önce bazı Yunan gemilerinin Fransız bayrağı çekmeleri üzerine Osmanlı Devleti bu gemileri zapt etmişti[17].İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesiyle birlikte Bahriye Nezareti tarafından boğazlar bölgesinde bulunan İtalyan gemilerine el konulmuştu[18]. Fakat bu gemilerde bulunan malların ne yapılacağı hususunda sıkıntı yaşanmıştı. Bahriye Nezareti sadarete gönderdiği tezkirede bu durumu çözüme kavuşturacak hukuki düzenlemelerin hızla yapılması gerektiği belirtilmişti[19].

Babıali Hukuk Müşavirliği bu talep üzerine Osmanlı Devleti'nin tutumu ile ilgili genel çerçeveli bir mütalaa hazırlamıştı[20]. Bu mütalaa Meclis-i Vükela tarafından 6 Ekim 1911 tarihinde müzakere edilerek uygun olduğu yönünde karara bağlandı. Ayrıca savaş sebebi ile gerekli yerlerde bir Ganaim-i Bahriye Mahkemesinin teşkil edilmesi kararı alındı. Bu mahkemenin kuruluş ve görevleri ile ilgili olarak 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında teşkil edilen Müsaderât-ı Bahriye Meclisi'nin hükümlerinin esas alınacağı belirtildi. 11 Ekim 1911'de Ganaim-i Bahriye Mahkemelerinin kurulduğuna dair bir İrade-i Seniyye ilan edildi[21]. Bu mahkemeler ilk olarak Dersaadet, İzmir ve Selanik'te kuruldu.

Ganaim-i bahriye mahkemeleri için layiha komisyonu görevlendirildi. Layiha, 7 Kasım 1911 tarihli komisyon raporuyla birlikte Sadarete gönderildi. Layiha Şura-yı Devlette müzakere edildi ve bir takım düzenlemeler yapıldıktan sonra son hali verilerek 31 Ocak 1912'de

15 Rıdvan Abdurrahman Demirtaş, Ganaim-i Bahriye Mahkemesinin Kuruluşu, Teşkilatı ve Yargılama Usulü, Onikilevha Yay., İstanbul 2020, s.10.
16 Demirtaş, a.g.e., s.13.
17 SehaMeray, Devletler Hukukuna Giriş, C.2, Ankara Üniversitesi Yay. Ankara 1965,s. 500.
18 Mehmet Temel, "Trablusgarp Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2005 / Cilt: 22 Say: 1 / ss. 203-214,*Ankara 2005**,** s.205.
19 BOA, BEO. 3945/295809/4, 18 Eylül 1327 [1 Ekim 1911].
20 BOA, BEO. 3945/295809/2, 19 Eylül 1327 [2 Ekim 1911].
21 Takvim-i Vekayi, 1 Teşrinievvel 1327 [14 Ekim 1911], Nu: 948, s. 1.

Sultan Mehmed Reşad'ın iradesi alındı. Seçimler sebebiyle meclis toplanamadığından 34 numaralı geçici kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Zaman içerisinde çeşitli düzenleme ve değişikliklere uğrasa da bu mahkemeler Birinci Dünya Savaşı'nda ve Cumhuriyet döneminde de kullanılmış ve 10 Temmuz 1940 tarih ve 3894 sayılı Denizde Zabt ve Müsadere Kanunuyla yürürlükten kaldırılmıştır. Bu mahkemeler kuruluşu ve görevleri itibariyle bir ceza mahkemesinden çok bir ihtisas mahkemesi olarak faaliyet göstermişlerdir[22].

2. Birinci Dünya Savaşında Londra Deklarasyonunun Uygulanması ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Karşı Tedbirler

Harp kaçağı, düşmanın kara, deniz ve hava cephelerinde kullanacağı ve düşman veya tarafsız bir devlet ya da şahıs tarafından düşman ülkesine veya düşman tarafından işgal edilen araziye gönderilen veyahut düşman silahlı kuvvetlerine tahsis edilmiş eşya ve maddeleri ifade eder[23].

Ticari eşyaların durumu ile ilgili şu şekilde bir sınıflama kabul görmüştür: Ticari eşya üç gruba ayrılır, Savaşta doğrudan kullanılan, kullanılma ihtimali olan ve kullanılmayan eşyalar. Birinci grup mutlak harp kaçağı, ikinci grup kısmi harp kaçağı, üçüncü grup ise harp kaçağı sayılamayacak eşyalar olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti 1911 yılı Eylül ayı sonu ile 11 ve 31 Ekim tarihlerinde yayınladığı bildirilerle savaş kaçağı sayacağı maddeleri bildirmişti[24].

İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda deniz ticaret hukuku alanında Londra Deklarasyonu hükümlerini uygulanacağını ilan etmişti. Osmanlı Devleti'ne de müttefiki Almanya aracılığı ile bu durumu iletmişti[25]. Osmanlı Devleti ise Londra Beyannamesi hükümlerine genel olarak uymakla birlikte özellikle İngilizlerce şartlı kaçak mal olarak kabul edilen bazı ürünleri mutlak harp kaçağı sayacağını ilan etmiş ve Dâhiliye Nezareti Hicaz Bölgesinde bulunan komutanlıklara bu malların listesini göndererek ilgili maddelere göre mutlak harp kaçağı olarak işlem yapmalarını emretmiştir[26]. Bu ürünler şunlardır:

Aşağıda belirtilen eşya maddeleri mutlaka hap kaçağı sayılacaktır.

1. Silah ve silahın çeşitli bileşenleri, her nevi silah

22 Demirtaş, a.g.e.,s.105.
23 Türk Hukuk Kurumu (Komisyon), Türk Hukuk Lûgatı, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s. 117.
24 Mehmet Temel, "Trablusgarp Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2005 / Cilt: 22 Say: 1 / ss. 203-214*,Ankara 2005, s.205.
25 BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-1
26 BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-2,BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-3,BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-4. BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-5.

2. Mermiler, fişek kovanları, her çeşit fişek aksamı

3. Barut ve bileşenleri

4. Toplar, top kundakları, arabanın ön tekerlekleri, askeri matbah ve fırınları, askeri yük arabaları, demirci ocakları, projektörlerin teferruatı ve onların aksamı

5. Dürbün, kronometre ve çeşitli deniz aletleri

6. Askeri eşya, elbise ve teçhizat

7. Savaşta kullanılabilecek binek, araba ve yük hayvanı

8. Her türlü koşum takımları

9. Ordugah levazımı ile çeşitli aksamı

10. Zırh levhaları

11. Külçe, yaprak veya çubuk halinde kurşun

12. Çengelli teller ile onların kopmağa ve kesmeğe mahsus alet

13. Tenekeler

14. İnşaat malzemeleri, gemi inşaatında kullanılan her çeşit malzeme

15. Denizaltı dinleyicisi

16. Tayyareler, sabit balonlar, her nevi balon ve hava gemileri, onların çeşitli aksamı, hava seyahatlerinde ve balon imalinde kullanılan eşya,

17. Özellikle silah ve ya askeri levazım imalı ve tamiri için imal edilmiş olan alet ve edevat, her türlü torna

18. Kömür ve kok

19. Keten

Aşağıda belirtilen eşya maddeleri şartlı hap kaçağı sayılacaktır.

1. Mekülat ve meşrubat

2. Hayvan yemi ile hayvan yemi imaline haiz her nevi eşya

3. Mensucat, askeri elbise, askeri ayakkabılar

4. Ham veya işlenmiş hayvan yünü, taranmış ve boyanmış yün iplikleri

5. Sikke ve külçe halinde altın ve gümüş, evrak-ı nakdi

6. Harpte kullanılacak her çeşit araba ve onların aksamı, her türlü otomobil

7. Otomobillere mahsus gaz ve gazların imalı için her çeşit eşya ve levazım

8. Kauçuk ile kütaparka ve onlardan mamul emtia

9. Şimendiferlerin saban veya müteharrik levazımı, telgraf, telsiz telgraf ve telefon levazımı

10. kürek ve deniz aletlerini çalıştıracak motor

11. kükürt, halis kükürt ve halis azot

12. Nallar ile nalların levazım

13. Volfram madeni, molibden, nikel, krom.manganez, kurşun

14. Volfram, molibden ve anadyum nikel, selenyum, kobalt, manganez, alüminyum, bakır

15: Emtivan ile onun kükürt terkibatı ve mahfilleri

16. Volflarm, molibden manganez ve anadiyum?, krom ile olan halitalar dahil olmak üzere her nevi demir halitalar.

17. Koşum ve Eğer takımları

18. Askeri eğer, koşum, ayakkabı ve elbise imaline uygun işlenmiş ve işlenmemiş deri

19. Deri ve türevleri

20. Odun, odunun gayrı ham veya işlenmiş (huhusile biçilmiş, destelenmiş, kesilmiş, rendelenmiş ve oyulmuş odunlar)

21. gemiler, vapurlar, ve her nevi deniz aracı aksamı

22. Çimento

Aşağdaki mallar harp kaçağı ad ve ilan olunamaz,

1. Ham pamuk, ham ipek, ham keten ham kenevir

2. Reçine, loğa(çift vernikli) meyan otu

3. Ham deri, boynuz, kemik, fildişi

4. Her nevi suni ve tabi gübreler

5. Toprak, kireç, tebeşir, mermer, kiremid, tuğla ve arduvaz dahi dahil olduğu halde taşlar

6. Porselen, cam

7. Kâğıt ile kağıt imaline mahsus olmak üzere ihzar olmuş mevad

8. Sabun, boya ve yalnız boya imaline mahsus mevvad vernik

9. Klor, soda, hayvani gıda olarak ve tabiattan istimal olunan tatarun, amonyak kükürt

10. Ziraat, maaden işletmek, sanaat-ı necibe matbuata mahsus makineler

11. Kıymetli taşlar: inciler ve mercanlar

12. Kıble, duvar, masa saatleri, kronometreler müstesna

13. Eşyayı tezyin ve mevvadıyla aid eşya

14. Her nevi tüyler, kıl, saç

15. Her nevi eşyayı tezyiniyle biye, mucuba, yazıhane ve mefruşatı

Listede dikkat çekmekte olan husus İngilizlerin 1909 Londra Deklarasyonunda kaçak ilan edilemez mallar listesine aldığı yün ve iplik, kauçuk ürünleri, bazı metalik cevherler ve işlenmiş ketenin Osmanlı Devleti tarafından kaçak mal olarak değerlendirilmesidir. Yine İngilizlerin kaçak mal listesinde yer almayan çimento kömür ve kok ürünleri de Osmanlı Devleti tarafından kaçak mal addedilmiştir. Ayrıca İngilizlerce şartlı kaçak mal olarak ilan ettiği, mekülat ve meşrubat, hayvan yemi ve mamülatı, sikke külçe altın, otomobil ve otomobil ürünleri, gemi ve deniz araç-gereçleri ve kürekler ile nallar ve nal ile ilgili edevat gibi ürünler Osmanlı Devleti tarafından kesin kaçak mal olarak ilan edilmiş ve buna göre işlem yapılması istenmiştir.

Sonuç

Deniz ticaretinin önem kazanmaya başladığı dönemlerden itibaren savaşta ve barışta Deniz Ticaret Hukuku ile ilgili düzenlemeler gündeme gelmiştir. Bu alanda bir standart oluşturmak maksadıyla uluslararası konferanslar ve toplantılar düzenlenmiştir. Bunların en geçerli olanları Paris Bildirgesi, I. ve II. Lahey Konferansları ve 1909 Londra Deklarasyonu olmuştur. Devletler bu düzenlemeleri kanunen onaylamasalar da ilkesel olarak burada alınan kararlara uyma eğiliminde olmuşlardır. Ancak ticari ve siyasi çıkarlar bu alanda bir düzenlemeyi mümkün kılmamıştır.

Osmanlı Devleti de bu konuda ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Özellikle Balkan ve Trablusgarp Savaşları'nda düşman devletlerin gemileri ve içindeki mallar ile bu gemilerin bayrak değiştirmeleri Osmanlı Devleti açısından sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Osmanlı Devleti hem bu gibi durumlara çözüm üretmek hem de bundan dolayı Osmanlı Devleti'ni uluslararası anlamda bir cezai yükümlülükten kurtarmak maksadıyla Ganaim-i Bahriye Mahkemeleri'ni kurmuştur. Bu mahkemeler kuruluşu ve görevleri itibariyle bir ceza mahkemesinden çok bir ihtisas mahkemesi olarak faaliyet göstermişlerdir. Ganaim-i Bahriye Mahkemeleri uzun

yıllar Türk Hukuk Sistemi içerisinde yer bulmuş, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de çalıştırılarak 1940 tarihine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiltere Deniz Ticaret Hukuku ile ilgili olarak 1909 Londra Beyannamesi hükümlerini uygulayacağını ilan etmişti. Bu durumu Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne de iletmişti. Ancak Osmanlı Devleti Hicaz Bölge Komutanlığı'na kaçak sayılacak malların listesini göndererek Londra Beyannamesine göre değil bu emre göre işlem yapılmasını istemiştir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda genel olarak deniz hukuku alanında evrensel hukuk kurallarını uygulamış olsa da savaştığı devletlerin kendilerine avantaj sağlamak için yaptığı girişimler ve uygulamalara karşılık olarak ta kendi çıkarlarını korumak maksadıyla bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir. Bunu yaparken kendisi için bağlayıcı bir hükmü olmamasına rağmen temel prensiplere riayet etmiş, savaş suçu olarak kabul edilen cürümlerde bulunmamış, hukukun temel ilkelerinin dışına çıkmamıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-1

BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-2,

BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-3,

BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-4.

BOA, DH-İ-UM, E-18, 15-5.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.)

BEO. 3945/295809/4, 18 Eylül 1327 [1 Ekim 1911].

BEO. 3945/295809/2, 19 Eylül 1327 [2 Ekim 1911].

Süreli Yayınlar

Takvim-i Vekayi., 1 Teşrinievvel 1327 [14 Ekim 1911], Nu: 948.

Telif Eserler

ARMAOĞLU, Fahir (1984)*20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara.

ASLAN Yasin, Savaş hukukunun temel prensipleri, *TBB Dergis*i, Sayı 79, 2008, ss.235-274.

DEMİRTAŞ, Rıdvan Abdurrahman (2020), *Ganaim-i Bahriye Mahkemesinin Kuruluşu, Teşkilatı ve Yargılama Usulü*, Onikilevha Yay., İstanbul.

*Dowdeswell, TraceyLeigh (2017). "The Brussels Peace Conference of 1874 and theModern Laws of Belligerent Qualification" Osgoode HallLawJournal. New York, ABD: New York Üniversitesi. Erişim tarihi:18.12.2019.http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10080.pdf,*574).

İNAL, Tuba, (Bahar 2011), "Savaş Hukukunda Tecavüz ve Yağmayı Yasakla(ma)yan Rejimler Lahey Sözleşmeleri (1899, 1907)", Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 29 ss. 27-47.

KILIÇ, Musa, (2019). Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı. Erişim Tarihi: 08.08.2019. *https://dergipark.org.tr/tr/download/article- file/633479.*

MERAY Seha,(1965) Devletler Hukukuna Giriş, C.2, Ankara Üniversitesi Yay. Ankara.

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2006.

ÖZDEMİR, ahmet (1991). Hukuk dilinde harp esirleri. Erişim Tarihi:12.09.2019,

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993),Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C: 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

SAV, Özden(2015) *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş Ve Barış Hukuku*, TBB Yay. Ankara.

TEMEL Mehmet,(2005) "Trablusgarp Savaşında Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 22 Say: 1 / ss. 203-214,*Ankara.

Türk Hukuk Kurumu (Komisyon), (1944), Türk Hukuk Lûgatı, Maarif Matbaası, Ankara.

TÜRKGELDİ Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), 2. Baskı, , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

ÜLMAN, Abdul Haluk,(1973) *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara.

İnternet Kaynakları

https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/255 (Erişim Tarihi: 07/02/2020)

Bölüm 17

PAZARLAMA KÜLTÜRÜ

Tülay ÖZKAN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, tulayozkan@mehmetakif.edu.tr

Bu çalışma, Prof. Dr. Nurhan PAPATYA danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen Pazarlama Kültürü ve Strateji Arasındaki Uyumun İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Batı Akdeniz Bölgesi İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama başlıklı doktora çalışmasından türetilmektir.

GİRİŞ

Stratejik pazarlama yönetimde "işletmelerin, sürdürülebilir rekabetçi üstünlüğü nasıl sağlayacakları" önemli bir sorudur. Bu ana soru çerçevesinde stratejik pazarlama yönetimi, dinamik çevre şartları altında işletmelerin mevcut ve öngörülebilen gelecek bağlamında "nereye varmak istiyoruz?", "neredeyiz?" ve "nasıl?" sorularının yanıtının arandığı ve yönetildiği bir süreçtir. İşletmeler bu soruların yanıtını ararken; işletmelerin sürekli değişen küresel bir ortamda olduklarının bilincinde olması, pazardaki değişen eğilimlere karşı duyarlı tepkiler oluşturabilmesi, bunun ötesinde pazarı yönlendirme kabiliyeti geliştirebilecek proaktif bir bakış açısına sahip olmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Böylelikle işletmeler, durağan bir rekabetçi ortama göre değil dinamik bir rekabetçi ortamı göz önüne alarak, pazar odaklı örgüt kültürünü ve stratejilerini oluşturma ile davranış/lar sergileme durumunda kalmaktadırlar.

Kaynak Tabanlı Kuram çerçevesinde işletmelerin "sürdürülebilir rekabetçi üstünlüklerini nasıl sağlayacaklarının" yanıtına gelince; "Nerede?" olduklarını yanıtlamak için öncelikle işletmelerin hangi stratejik kaynak ve yeteneklere sahip olduklarını tespit etmesi ve aynı zamanda rekabetçi konumlarını araştırması gerekmektedir. İşletmeler iç ve dış analizlerini yaptıktan sonra "Nereye varmak istiyoruz?" sorusuna işletmelerin eşsiz, nadir ve kopyalanamaz kaynak ve yetenekleri doğrultusunda cevaplar arayarak, oluşturulacak pazar odaklı vizyonun tüm örgüte yayılacak şekilde anlamlandırılması gerekmektedir. "Nasıl?" sorusuna gelince işletmeler, pazar odaklı oluşturdukları yetenekleri doğrultusunda stratejiler oluşturarak rekabet etmek durumunda kalmaktadırlar. Anlaşılacağı üzere işletmelerin pazarlama kültürüne sahip olması ve bu bağlamda etkili stratejiler oluşturarak hareket etmesi sürdürülebilir rekabetçi üstünlük sağlamanın temeli olarak görülmektedir. Bu çalışmada, pazarlama kültürü kavramı, pazarlama kültürüne sahip işletmelerin özellikleri ve pazarlama kültürünün çıktıları üzerine genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Pazarlama Kültürü Kavramı

Pazarlama kültürü, alınacak kararlarda müşteri odaklı olunan ve uzun dönemli amaçların gerçekleştirilebileceği örgütte paylaşılan anlamlar, değerler ve inançlardan oluşan bir örgüt kültürüdür (Turner ve Spencer, 1997). Bu tanımla bağlantılı olarak, işletmelerin strateji ve operasyonları hakkındaki düşüncesinin merkezinde müşterinin yer aldığı bir kültürün olduğu anlaşılmaktadır (Deshpande vd., 1989, 3-4). Böylelikle üstün müşteri değeri elde etme ve uzun vadeli karlılık sağlamak isteyen işletmelerin pazar odaklı bir örgüt kültürüne sahip olmaları gerekmektedir (Narver ve Slater, 1990; Slater ve Narver, 1994a). Yani pazarlama kültürü,

modern pazarlama anlayışının işletmenin felsefesi ve örgüt kültürü olarak kabul etmesidir (Varinli, 2008).Ayrıca pazarlama kültürü, pazarlama konseptine dayalı yönetim felsefesinin temel elemanıdır (Levitt, 1960; Webster, 1988; Ruekert, 1992; Menguc, 1996; Deshpande ve Farley, 2004).Bu bağlamda pazarlama kültürü, işletmenin tüm bölümlerini şekillendiren bütünleşik dinamik bir işleve sahiptir (Papatya ve Papatya, 2003, 33; Blythe, 2005, 8; Kotler ve Keller, 2006, 27).

2. Pazarlama Kültürüne Sahip İşletmelerin Özellikleri

Pazarlama kültürüne sahip işletmelerin hangi özellikleri sahip olması gerektiğiyle ilgili olarak birçok çalışma bulunmakla birlikte genel olarak aşağıdaki özelliklere değinilmektedir (Day, 1994; Day, 2001; Vorhies vd., 1999; Weerawardena ve O'cas, 2004; Papatya, 2007);

- Pazar odaklı örgüt kültürü
- Pazar odaklı yapılandırma
- Pazar odaklı yetenekler
- Pazar odaklı stratejik uyum

Şekil 1: Pazar Tabanlı Örgüt Kültürü, Yapılandırma ve Yetenekler Döngüsü
Kaynak: Day, 1994, 41; Sciarelli, 2008, 66-80'den yazar tarafından geliştirilmiştir.

2.1. Örgüt Kültürünün Rolü ve Özellikleri

Day (2001) üstün müşteri değerinin ve yeni avantajlı kaynaklar için sürekli arayışı vurgulayan inanç, değer ve davranışlara sahip dış odaklı bir kültürün önemine vurgu yapmaktadır. Pazarlama kültürüne sahip bir

işletmede, örgütün yapısında yaygın bir pazar odaklılık bulunmaktadır. Yani işletmeler, müşteriyi ilk sıraya koymakta ısrar eden bir kültürün parçası olduklarında, rakiplerin önünde yer alabilmekteler ve işlerini yapmak için bir neden teşkil edebilmektedir. Böylelikle örgüt kültüründe "kalite", empoze edilen bir özdeyiş olması yerine "ortak bir bağlılık" halini almakta; "müşteriyi tutma", mekanik bir ölçüden ziyade anlamlı bir "motivasyona" dönüşmekte ve "çapraz fonksiyonel ekipler", zaman alıcı bir boyun eğmenin yerine "iyileştirme mekanizmaları" haline dönüşmektedir (Day, 2001, 15-16).

Pazarlama kültürü konusundaki farklı görüşler ışığında, pazarlama kültürüne sahip bir örgütün nitelikleri ise şu şekildedir (Uncles, 2000, 1);

- Pazarlama kültürüne sahip işletmeler, değişen ihtiyaçlar ve istekler karşısında mevcut müşterilerini ve potansiyel müşterileri tam olarak anlar/empati kurabilir.
- Pazarlama kültürüne sahip işletmeler için kilit bir faaliyet bilgi toplamadır. Pazar odaklı işletmeler, tüm çevresel alanlarda (rekabetçi, kültürel, politik, ekonomik, teknolojik, insan kaynakları, fiziksel kaynaklar ve tüketici hakkında) sürekli veri toplar.
- Pazarlama kültürü, yönetimsel bir konsepttir. Bu yüzden iş süreçlerine ve faaliyetlerine yakından dikkat edilir. Çevresel değişikliklere cevap verebilecek bir organizasyona önem verilir.
- Pazarlama kültürü, çok işlevli bir kavramdır ve örgütsel karar vermeyi, örgütsel öğrenmeyi ve iç yeterliliklerin gözden geçirilmesini etkiler. İşletmenin tüm yönleri, çevresel değişimlerin farkında olmalı ve bunları dikkate almalıdır. Yani pazarlama öngörüsüne sahip olmalıdırlar.[2]
- Pazarlama kültürünün işletme performansı üzerindeki etkisi konusunda işletmeler, mevcut süreçleri ve mevcut iş performansına karşı etkinliklerini sürekli değerlendirmelidir. Pazarlama kültürüne sahip işletmeler için sürekli süreç iyileştirme zorunludur.

2.2. Yapılandırmanın Rolü ve Özellikleri

Tüm işletmelerin sürekli değişen müşteri gereksinimlerini ve pazar koşullarını öngörmesini ve bunlara yanıt vermesini sağlayan bir yapılandırmaya sahip olması gerekmektedir (Day, 2001, 15). Bu bağlamda pazar odaklı bir örgütlenmede genel olarak aşağıdaki özelliklere vurgu yapılmaktadır (Etheeredge, 2000);

- Müşteri ihtiyaçları (dış pazarlama) ve çalışan istekleriyle (iç

2 Pazarlama Öngürüsü: Geleceğin fırsatlarına geniş bakabilmedir. Pazarlama kültürünün önemli bir bileşimidir. (Bkz. Papatya, 2007, 179.)

pazarlama) örtüşen bir vizyon.

- Yaratıcı, kararlı ve esnek insanların istihdam edilmesi. Bu özelliklere sahip çalışanlar kolayca öğrenebilir ve performansta kuantum iyileştirmeler yapabilirler.
- İşleri konusunda tutkulu olan ve olağanüstü sonuçlara ilham veren liderlerin bulunması.
- Rekabetten daha hızlı değişen esnek ve uyarlanabilir bir organizasyonun bulunması.
- Değer yaratan ağlar ve ittifaklar oluşturmak için işletmenin sınırlarının ötesine geçen insanlar ve süreçlerin bulunması.
- En iyi insanları çeken, tutan ve yenileyen çevik bir girişimin varlığıdır.

2.3. Pazar Tabanlı Yetenekler

Bir işletmenin pazarda başarılı olabilmesi için pazar odaklı yeteneklerini geliştirmesi gerekir. Craven ve Shipp (1991) pazar farkındalığı, dinamiklik/örgütsel esneklik, stratejik vizyon ve ilişkileri/kanal bağlantıları önemli yetenekler olarak tanımlamaktadır (Barrett, 2001).

- **Pazar Farkındalığı/Duyarlılığı:** Pazar farkındalığı bir kuruluşun müşterilerini, rakiplerini ve pazar/larını tanımasıdır.
- **Dinamiklik/Örgütsel Esneklik:** Müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına hızlı tepki verebilmedir.
- **Stratejik Vizyon:** Müşteriye tutarlı üstün değer sağlamak için örgütsel planlamayı kapsar.
- **İlişkiler/Kanal Bağlantıları:** Sinerji yaratmaya yardımcı olur ve paydaşları pazar tabanlı ortak bir hedefe doğru yönlendirir.

2.4.Pazarlama Kültürünün Strateji ile Uyumu

İşletmelerin başarılı olabilmesi, örgütsel hedef ve stratejik niyetlerine bağlıdır. Stratejik niyet, örgüt enerji ve kaynaklarının birleştirici, çekici ve odaklanılmış bir misyona bağlanmasını ifade etmektedir (Daft, 2015, 104). Stratejik niyetin başarıda etkili olabilmesi için ise misyonun basit, gerçekçi, istikrarlı ve uzun süreli olması, rekabet çevresinin iyi anlaşılması, endüstri içinde az bulunur kaynak ya/ya da yeteneklerin amaç odaklı değerlendirilmesi ve etkili uygulamadan geçmektedir (Grant ve Jordan, 2014, 10-11, 130-131).

Örgütsel hedef ve stratejik niyetin ortaya konulmasından sonra örgütün uzun süreli büyüme odaklı, kaliteli hizmet sunma anlayışında, pazarlamaya daha fazla önem veren, rakiplere oranla daha iyi konumlandırılmış, tüm olasılıkların düşünüldüğü gerçekçi bir pazar ve pazarlama planının yapılması ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Appiah-Adu vd., 2001, 32).

Stratejik niyetin sürdürülmesi ise liderin örgütle arasındaki disiplin ve açık iletişiminden ve çalışanlara stratejiyi öğretmesinden geçmektedir. Ayrıca liderin aykırı seslere (piyasanın sürü psikolojisine yakalanarak yanlış yönlere sapmamak) karşı "hayır" demesi ve/veya sınır koyabilmesi de önemlidir (Porter, 2013, 51-52). Bu bağlamda işletmenin stratejik niyeti örgüt tarafından anlaşılmaz ise muhtemelen stratejik niyetimizle uyumlu olmayan düşünce ve davranışlar oluşacaktır. Bu durumda da kaynak israfı, zaman, enerji kaybı ve belli bir parasal maliyet oluşacaktır (Luecke, 2008a, 145). Stratejik yönlülüğümüzün etkili performans sonuçları verebilmesi için seçilen vizyonun sonuçlarının hesaba katılması gerekir. Yani hayalci değil gerçekçi vizyonların oluşturulması gerekmektedir (Pearce II ve Robinson, 2015, 329). Bu noktada, Slater vd. (2011) bir CEO'nun ağzından şunları aktarmaktadır: "Stratejiler çoğu zaman başarısız oldukları için başarısız oluyorlar. Gerçekleştirilmesi gereken şeyler gerçekleşmiyor. Doğru şeylerin gerçekleştiğinden emin olmak için ne yapmak gerekir?". Slater vd. (2011)'nin bu soruya verdikleri yanıt ise, "bunun büyük ölçüde, bir kültür ürünü olan davranışın strateji ile uyumlu olmasını sağlama meselesi olduğudur." Güçlü bir örgüt kültürü, işletme stratejisinin çalışanlar tarafından anlaşılmasını kolaylaştırır ve mentorluk, hikâye anlatımı ve örnek yoluyla üyeleri sosyalleştirerek destekleyici davranışları motive eder. Eğer işletme stratejisinin başarısı uygun davranışa bağlı ise, örgütün destekleyici bir kültüre sahip olması şarttır. Dahası, kültürün işletme stratejisini daha etkin veya verimli bir şekilde yürütmesine olanak tanıdığı zaman rekabet avantajı kaynağıdır. Bir örgütün kültürü, Barney (1986, 1991)'in belirttiği üzere rakiplerinin kültürleri için ortak olmayan özelliklere sahip olmalı ve görünmez bir varlık olarak, rakiplerin taklit edilmesi zor olmalıdır. Kültür, işletme stratejisi ile uyum sağladığında, hem etkinliği hem de verimliliği artırdığı için değerli bir kaynaktır (Slater vd., 2011, 229).

3. Pazarlama Kültürünün Çıktıları

Cervera vd. (2001) pazarlama kültürünün çıktılarını dört kategoride toplamaktadır. Bunlar; işletme performansı, çalışanlar, müşteriler ve kanal ilişkileri açısından çıktılardır.

İşletme performansı açısından çıktılar, bir işletmenin genel performansı, yenilikçiliği, karlılığı, satışlar gibi sonuçlara dayanmaktadır.

Pazarlama kültürünün üstün işletme performansına yol açtığı birçok araştırmada belirtilmektedir.

Çalışanlar açısından, pazarlama kültürünün çalışanlar arasında örgütsel bağlılığı, takım ruhunu, motivasyonu ve iş tatminini arttırdığı savunulmaktadır (Jaworski ve Kohli, 1993; Kohli ve Jaworski, 1990). Ayrıca çalışanların koordineli çalışması da pazarlama kültürünün sonuçları arasındadır (Jaworski ve Kohli, 1993; Ruekert, 1992).

Müşteriler açısından, bir işletmenin sağladığı algılanan ürün ve/veya hizmet kalitesinin müşteri sadakati sağlaması ve işletmenin ürün ve/veya hizmetlerinde müşteri memnuniyetini içerir (Jaworski ve Kohli, 1993; Jaworski ve Kohli, 1996). Pazarlama kültürü, gizil ve açık müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılama odaklı olduğu için müşteri memnuniyeti ve sadakatini artırmaktadır (Slater ve Narver, 1994b).

Kanal ilişkileri açısından, Siguaw vd. (1998), pazarlama kültürüne sahip olan bir kanal ilişkisinin güven, koordineli çalışma ve sorumluluk/ bağlılık sahibi olmayla sonuçlandığını savunmaktadır.

Slater ve Narver (1996) işletmelerin rekabetçi stratejileri açısından faydaları ile ilgili çalışmalarında, pazarlama kültürüne sahip işletmelerin "agresif bir şekilde yeni ürün ve hizmetler geliştirdiklerini, toplu pazardan ziyade pazar bölümlerinde fırsatlara odaklandıklarını ve hem müşteri avantajlarını artırarak hem de maliyetleri düşürerek rekabet avantajı sağlamaya çalıştıklarını" göstererek Cervera vd. (2001)'in çalışmalarını genişletmektedirler.

Tablo 5: Pazarlama Kültürünün Çıktıları

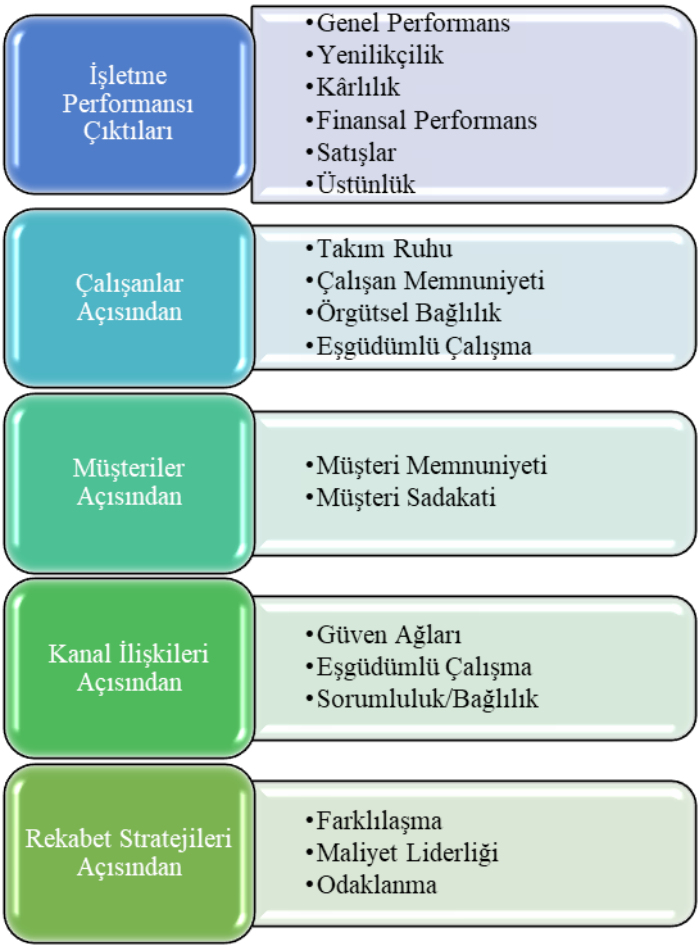

Kaynak: Cervera vd. 2001; Slater ve Narver, 1996'den yazar tarafından geliştirilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dinamik bir rekabetçi ortamda, işletmelerin dinamik kararlar alması ve bunları hızlı bir şekilde uygulaması gerekmektedir. Bu ortamda, rekabetin farklılaşmaya bağlı olması, onların eşsiz, nadir ve taklit edilmesi zor kaynak ve yeteneklere yönlendirmektedir. Bu bağlamda pazarlama kültürünün stratejik bir öneme sahip bir kaynak ve yetenek olduğu görülmektedir.

Pazarlama kültürü, tüm işletme gözünden pazarlama anlayışıyla bakabilmek ve olayları bu bağlamda gerçekleştirebilmek anlamındadır. İşletmelerin pazarlama kültürüne bağlı olarak yapı ve stratejilerini geliştirmesi, geliştirilen stratejilere uygun olarak da işletmenin yeteneklerini belirlemesi ve hareket etmesi gerekmektedir. Buna göre

pazarlama kültürü yapılandırmanın temelini oluşturan değerleri temsil etmekte ve işlemlerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Pazar odaklı yapılandırma, pazar hakkında daha hızlı öğrenme, kaynaklar arasında daha hızlı etkileşim, kaynaklar, beceriler ve yeteneklerin daha hızlı gelişimini sağlamaktadır. Yapılandırma, değişime karşı direnci azaltmakta ve kültürün örgüt içinde yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Day, 1994, 41; Sciarelli, 2008). Stratejinin açık ve seçik bir şekilde belirlenmesi de, pazar odaklı kültür ve yapılandırmayı sağlayacak itki ve odaklanma kazandıracaktır (Kourdi, 2014). İşletmenin yetenekleri, işletmenin işleyişinde kullandığı elementleridir ve işletmenin bilgi mirasını oluşturmaktadır. Kültürün kendi kendini yeniden bir kaynak olarak gözden geçirilmesini sağlamaktadır (Day, 1994, 41; Sciarelli, 2008).

Sonuç bağlamında işletmelerde strateji ve pazar odaklı örgüt kültürü ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü örgüt kültürü, seçilecek ve uygulanacak stratejilerin başarısını etkileyecek veya stratejiler örgüt kültürünü etkileyecektir. Stratejiler, işletmenin faaliyet gösterdiği sektörü ve dış çevresini göz önünde bulundurarak paylaşılan değerler üzerine kurulmaktadır. Söz konusu değerlerin geçerliliği ve gücü, işletmelerin başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla strateji de yapılan bir değişiklik kültürde de bir değişiklik yapılmasını gerektirebilir. Örgütün stratejisini ve misyonunu başarılı bir şekilde desteklemek için, kültürün ve kültür unsurlarının iş süreçleri ve insan kaynakları stratejileri ile uyumlaştırması gerekir. Böylelikle, pazar odaklı örgüt kültürü, temel yetenekleri ve örgütün başarı faktörlerini birleştirerek stratejik amaçlarını yüksek performansa dönüştürebilecektir (Demir, 2015, 128; Luecke, 2008b, 78).

KAYNAKLAR

Appiah-Adu, K., Fyall, A., & Singh, S. (2001). Marketing Effectiveness and Business Performance in the Financial Services Industry. Journal of Services Marketing, 15(1), pp. 18-34.

Barrett, B.(2001). Market-Driven Organizations, http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.859.3578&rep= rep1&type=pdf, (07.02.2019).

Blythe, J. (2005). Essentials of Marketing. USA:Prentice Hall.

Cervera, A., Mollá, A., & Sanchez, M. (2001). Antecedents and Consequences of Market Orientation in PublicOrganisations, European Journal of Marketing, 35(11/12), pp. 1259-1288.

Cravens, D. W., & Shipp, S.H. (1991). Market-Driven Strategies for Competitive Advantage. Business Horizons, 34(1), pp. 53-62.

Daft, R.L. (2015).Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak, 10.Bas., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Day, G. S. (1994). The Capabilities of Market-Driven Organizations. *Journal of marketing*, *58*(4), 37-52.

Day, G. S. (2001). Market-Driven Winners. *Symphonya. Emerging Issues in Management*, (2), 12-22.

Demir, N. (2015). On the Importance of Strategic Alignment in Organizational Culture. American Journal of Business, Economics and Management, 3(3), pp.126-131.

Deshpandé, R. & Farley, J. U. (2004). Organizational Culture, Market Orientation, Innovativeness, and Firm Performance: an International Researchodyssey. International Journal of Research in Marketing, 21(1), 3-22.

Deshpande, R., & Webster Jr, F. E. (1989). Organizational Culture and Marketing: Defining the Research Agenda. Journal of Marketing, 53(1), 3-15.

Etheredge, J. O. (2000). Human Performance in the Customer-Driven Enterprise. *White Pa*, http://etheredge.CRMproject.com, (07.02.2019).

Grant R.M. & Jordan, J. (2014). Stratejinin Temelleri, çev. Gamze Sart, Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık.

Jaworski, B. J., & Kohli, A. K. (1993). Market Orientation: Antecedents and Consequences. *Journal of marketing*, *57*(3), 53-70.

Jaworski, B. J., & Kohli, A. K. (1996). Market Orientation: Review, Refinement, and Roadmap. *Journal of Market-Focused Management*, *1*(2), 119-135.

Kohli, A. K., & Jaworski, B. J. (1990). Market Orientation: The Construct, Research Propositions, And Managerial Implications. Journal of Marketing, 54(2), 1-18.

Kotler, P. & Keller, K. L. (2006). Marketing Management. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Kourdi, J. (2014). İş Stratejisi, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Levitt, T. (1960). Marketing Myopia. Harvard Business Review, 38(4),24-47.

Luecke, R. (2008a).İş Dünyasında Yenilik ve Yaratıcılık, Çev. Turan Parlak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Luecke, R. (2008b). Strateji, Çev. Turan Parlak, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Menguc, B. (1996). The influence of the Market Orientation of the Firm on Sales Force Behavior and attitudes: Further Empirical Results. International Journal of Research in Marketing, 13(3), 277-291.

Narver, J. C., & Slater, S. F. (1990). The Effect of a Market Orientation on Business Profitability. Journal of Marketing, 54(4), 20-35.

Papatya, N. & G. Papatya (2003). Pazarlamada Paradigmik Değişim Ya Da Postmodern Devrim; Tarihsel Ve Eleştirel Bir Deneme. Pi-Pazarlama İletişim Ve Kültür Dergisi: 24-39.

Papatya, N. (2007). Sürdürülebilir Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Stratejik Yönetim ve Pazarlama Odağı Kaynak Tabanlı Görüş Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım, 2. Bas., Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd.Şti.

Pearce II, J. A. & Robinson, Jr. R.B. (2015). Stratejik Yönetim Geliştirme, Uygulama ve Kontrol, 12. Baskı, Çev. Mehmet Barca, Ankara: Nobel Yayınları.

Porter, M.E.(2013). Strateji Nedir? içinde Strateji, çev. Melis İnan, İstanbul: Optimist Yayınları.

Ruekert, R. W. (1992). Developing a Market Orientation: an Organizational Strategy Perspective. International Journal of Research in Marketing, 9(3), 225-245.

Sciarelli, M. (2008). Resource-Based Theory and Market-Driven Management, Symphonya. Emerging Issues in Management, 2, pp. 66-80.

Siguaw, J. A., Simpson, P. M., & Baker, T. L. (1998). Effects of supplier market orientation on distributor market orientation and the channel relationship: the distributor perspective. Journal of marketing, 62(3), 99-111.

Slater, S. F., & Narver, J. C. (1994a). Market Orientation, Customer Value, and Superior Performance. Business Horizons, 37(2), 22-28.

Slater, S. F., & Narver, J. C. (1994b). Does Competitive Environment Moderate the Market Orientation-Performance Relationship?. Journal of Marketing, 58(1), 46-55.

Slater, S. F., & Narver, J. C. (1996). Competitive Strategy in the Market-Focused Business. Journal of Market-Focused Management, 1(2), 159-174.

Slater, S. F., Olson, E. M., & Finnegan, C. (2011). Business Strategy, Marketing Organization Culture, and Performance. Marketing Letters, 22(3), 227-242.

Turner, G. B., & Spencer, B. (1997). Understanding the Marketing Concept as Organizational Culture. European Journal of Marketing. 31(2), 110-121.

Uncles, M. (2000). Market Orientation. Australian Journal of Management, 25 (2), pp. 1-9.

Varinli, İ. (2008). Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar. 2.Bas. Ankara: Detay Yayıncılık.

Vorhies, D. W., Harker, M., & Rao, C. P. (1999). The Capabilities and Performance Advantages of Market-Driven Firms. *European journal of marketing*, 33 (11/12), pp. 1171-1202;

Webster Jr, F. E. (1988). The rediscovery of the Marketing Concept. Business Horizons, 31(3), 29-39.

Weerawardena, J., & O'Cass, A. (2004). Exploring the Characteristics of the Market-Driven Firms and Antecedents to Sustained Competitive Advantage. *Industrial marketing management*, *33*(5), 419-428.

Bölüm 18

ALGILANAN ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACI ROLÜ

Özgür GÜLDÜ[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi Ankara Üniversitesi, Beypazarı Meslek Yüksekokulu, guldu@ankara.edu.tr

1. Giriş

Örgütsel politika kavramı 1970'li yıllardan beri, kuramsal ve uygulama temelli geniş bir bakış açısıyla, birçok çalışmada ele alınmıştır (örn. Allen, Madison, Porter, Renwick ve Mayes, 1979; Cavanagh, Moberg ve Velasquez, 1981; Ferris, Russ ve Fandt, 1989; Ferris, Ellen, McAllister, ve Maher, 2019; Gandz ve Murray, 1980; Kacmar ve Baron, 1999; Mayes ve Allen, 1977; Miller, Rutherford, ve Kolodinsky, 2008; Zahid, Butt, ve Khan, 2019). Bu çalışmalarda örgütsel politika kavramı farklı yönleri ele alınarak tanımlanmış ve tartışılmıştır. Mayes ve Allen'a (1977) göre örgütsel politika, örgüt tarafından onaylanmayan sonuçlar elde etmek ya da örgütçe uygun bulunmayan araçları kullanarak örgütün onayladığı sonuçlara ulaşmak için gerçekleştirilen bir etki süreci yönetimidir. Ferris ve ark. (1989) örgütsel politikayı diğerlerinin çıkarlarıyla tutarlı olsun ya da olmasın, kişinin uzun ya da kısa vadeli kişisel çıkarlarını en üst düzeye çıkarması amacıyla (olumlu sonuçlara ulaşma, olumsuz sonuçları ise engelleme), davranışını stratejik olarak planlandığı bir sosyal etki süreci olarak tanımlamışlardır. Kacmar ve Baron'a (1999) göre de örgütsel politika, çalışanların örgüt ya da diğer çalışanlar için olumsuz sonuçlara neden olabilecek düzeyde, kendi çıkarlarını üst düzeye çıkarmak amacıyla davranışlarını yönlendirmeleridir.

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere örgütsel politika, çalışanların kendi çıkarlarına ve menfaatlerine erişebilmeleri amacıyla, diğer çalışanların ya da örgütün çıkarları pahasına sergilediği avantaj sağlayıcı davranışları içermektedir. Çoğu kez de kendi kendine hizmet eden, iftira içeren, manipülatif, dürüstlükten uzak, aldatıcı, yıkıcı ve aşırı düzeyde yasadışı güç kullanımıyla ilgili davranışlardan oluşmaktadır (Vigoda, 2000; Zahid ve ark., 2019).

Chang, Rosen ve Levy (2009), çalışanların iş yaşamlarında amaçlarına ulaşmak için politika yapmaları yönünde baskı hissettiklerini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre yüksek düzeyde politik örgütler (1) güçlü etkileme taktikleri kullanan, (2) diğer çalışanların desteğini alan, (3) güçlü ortaklıklar içinde yer alan ve (4) üst düzeydeki çalışanlarla bağlantıları olan çalışanları ödüllendirilmektedir. Diğer bir değişle bu faaliyetleri ödüllendiren örgütler, kaynaklar için rekabet edebilmeleri amacıyla çalışanları, politik davranışları göstermeleri yönünde teşvik etmektedir.

Ferris ve ark. (1989) her örgütte iç politikanın bir gereği olarak ortaya çıkan örgütsel politikanın, düzeyini belirleyebilmek için örgütsel politika algısı modelini geliştirmişlerdir. Örgütsel politika algısı, bireyin kendi kendine hizmet niyetli olarak gerçekleştirilen davranışlara ilişkin yüklemelerini içerir. Diğer bir ifadeyle bireyin, iş çevresince yani çalışma arkadaşları ve amirlerince, kendine kendine hizmet niyetli davranışları

ne düzeyde sergilendiğine dair öznel değerlendirmesidir (Miller ve ark., 2008). Çalışanlar ve işverenleri için pek çok olumsuz sonuç yaratması nedeniyle örgütsel politika algısına neden olacak etmenlerin belirlenmesi oldukça önemlidir (Chang ve ark., 2009). Bu etmenler örgütsel yapıdan, iş ortamından ya da yapılan işin niteliğinden ve çalışanların özelliklerinden kaynaklanabilmektedir. Örgütsel etmenler merkezileşme, biçimselleşme, hiyerarşik yapı, kontrol alanı ile algılanan örgütsel adaleti içermektedir (Attic, Darrat, Fuller ve Parker, 2010; Ferris ve Kacmar, 1992). Merkezileşme, güç ve kontrolün örgütün üst kademesinde toplanmasıdır. Çalışanlar bakımından bu oluşum, örgütte alınan kararlar ve yürütülen işler üzerinde daha az kontrol sahibi olmaları anlamına gelmektedir. Bu da onların iş ortamlarını daha yüksek düzeyde politik olarak algılamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla merkezileşme artıkça çalışanların, örgütte politik davranışları gösterme eğilimleri de artacaktır. Biçimselleşme örgütte geçerli olacak talimatların, kuralların ve standartların belirlenerek çalışanlara duyurulmasıdır. Böylece çalışanların iş ortamındaki rolleri netleşecek ve çevrelerine ilişkin bilgileri ve kontrolleri artacaktır. Bu da onlarda daha düşük politika algısına neden olacaktır. Örgüt içindeki hiyerarşik yapı da, daha yüksek düzeyde örgütsel politika algısına yol açmaktadır. Bu yapıya göre politik davranış, üst düzey yönetime ait bir olgu ya da üst düzey yöneticilerin işlerinin bir parçasıdır. Örgütte daha alt seviyelerde yer alan çalışanlar ise güce ve kontrole ulaşma olasılıkları azdır, bu da onların örgütü daha politik olarak algılamalarına neden olmaktadır. Kontrol alanı ve örgütsel politika algısı arasında da pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. Çalışan sayısının artması, amirlerin onlara daha az zaman ayrılmasına neden olabilmektedir. Bu da onlarda şüphe ve belirsizlik duyguları yaratmaktadır (Andrews, Witt, ve Kacmar, 2003; Ferris ve Kacmar, 1992; Valle, ve Perrewe, 2000). Algılanan örgütsel adalette örgütsel politika algısının düzeyini belirleyen diğer bir etmendir. Çalışanların, yöneticilerin tutarlı, önyargısız, etik ve doğru kararlar verdikleri yönündeki algıları yükseldikçe, işlerindeki kontrolleri de artacak, bu da onların örgüt içindeki politika algılarını azaltacaktır (Attic ve ark., 2010).

İş ortamından ya da yapılan işin niteliğinden kaynaklanan etmenler ise özerklik, değerlendirme imkanı, diğer çalışanlarla ve yöneticilerle etkileşim, terfi fırsatları (Ferris ve Kacmar, 1992) ile işbirliği, çalışma arkadaşlarına güven, karar sürecine katılım, kişi-örgüt uyumu ve kariyer fırsatlarıdır (Attic ve ark.,2010). Çalışanlara yaptıkları görevle ilgili sağlanan özerklik ve değerlendirme imkânı, onların artan sorumluluğunun ve örgütün bireye verdiği önemin bir göstergesi olabilir, bu da kişisel güç artışıyla sonuçlanacaktır. Tersine güce ve kontrole sahip olamayanlar, kaderlerinin politik süreçlerce belirlendiğini daha çok hissedeceklerdir.

Diğer çalışanlara sağlanan terfi ve diğer fırsatlar, onların örgüt içindeki politikaya ilişkin algısını arttıracaktır (Valle ve Perrewe, 2000). İş ortamında diğer çalışanlara yönelik zarar verici davranışlarda bulunan çalışanlara daha az güven duyulmakta, bu da diğer çalışanların, onların politik motivasyonlarla hareket ettiklerine yönelik yüklemeler yapma olasılıklarını arttırmaktadır. Karar alma süreçlerine katılımda bireyin örgütsel politika algısını azaltmaktadır. Böylece kişinin belirsizlik duygusu azalmakta, kontrol ve adalet duygusu ise artmaktadır. Örgütten beklentileri karşılanan, örgüt ile uyum içerisinde olan çalışanlar, örgütlerini daha olumlu değerlendirecekler ve başarılarını politik etkilerden ziyade kendi niteliklerine, becerilerine ve iş performanslarına yükleme eğiliminde olacaklardır. Bu da onların örgütsel politikaya ilişkin algılarını daha düşük düzeyde olmasına neden olacaktır. Bununla birlikte çalışanların kariyerlerini geliştirme yönündeki fırsatların yetersizliği de politik algılamayı arttıracaktır (Attic ve ark., 2010).

Son olarak çalışanların demografik özellikleri ile kişisel nitelikleri de onların politik algılarını etkilemektedir. Sahip oldukları özellikler nedeniyle, örneğin kadınlar, azınlık grubu üyeleri, yaşça büyük ya da daha az eğitimli çalışanlar örgütte alt basamakta yer almakta ve olumsuz davranışlarla karşılaşma olasılıkları artmaktadır. Dolayısıyla onların kurumlarını diğer çalışanlarla karşılaştırıldığında daha politik bulma olasılıkları artmaktadır (Valle ve Perrewe, 2000).

Örgütsel politika algısı iş doyumu, iş stresi, işten ayrılma niyeti, işe gelmeme, örgütsel vatandaşlık, örgütsel bağlılık ve iş performansı gibi örgüt ve çalışanla ilgili unsurlar üzerinde ciddi sonuçlar yaratan bir kavramdır (Chang ve ark., 2009; Miller ve ark., 2008; Vigoda, 2000; Vigoda-Gadot, Vinarski-Peretz ve Ben-Zion, 2003). Bu araştırma kapsamında örgütsel politika algısı ile ilişkisi değerlendirilen kavramlardan biri de işten ayrılma niyetidir. *İşten ayrılma niyeti* bireyin, çalıştığı kurumdan bilinçli ve planlı olarak ayrılma yönündeki istekliliğini ifade eder (Tett ve Meyer, 1993). Örgütsel politika algısı, işten ayrılmanın güçlü bir öncülü ve yordayıcısı olarak kabul edilmektedir (Egan, Yang ve Bartlett, 2004; Huang, Chuang, Lin, 2003). Genel olarak araştırma bulguları, politik davranışların yüksek düzeyde sergilendiği bir örgütte çalışan bir kişinin, işten ayrılma gibi geri çekilme davranışını sergilenme olasılığının yüksek olacağı ileri sürülmektedir (örn. Daskin ve Tezer, 2012; Ferris, ve ark. (1989); Huang ve ark., 2003; Poon, 2004; Randall, Cropanzano, Bormann, ve Birjulin, 1999; Valle ve Perrewe, 2000; Vigoda, 2000). Çünkü işi bırakma çalışanlara, politik faaliyetlerden bulunmaktan kaçınma yönünde bir alternatif sunacaktır. Özellikle de işten ayrılma yönünde bir engel ya da başka iş fırsatı olmasa da, kişinin psikolojik olarak örgütten ayrılmaya istekli olacağı ifade edilmektedir. Ancak çalışanların yüksek düzeyde

örgütsel politika algısına sahip olsalar da, örgütlerinden ayrılmayı göze alamayacakları sonucuna ulaşan çalışmalarda bulunmaktadır (örn. Larwood, Wright, Desrochers, ve Dahir, 1998). Bu nedenle Huang ve ark. (2003) örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin aracı bir değişkenle sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu aracı değişkenlerden birinin de örgütsel bağlılık kavramıdır.

Örgütsel bağlılık bireyi örgüte bağlayan psikolojik bir durumdur. Diğer ifadeyle bireyin işinden ayrılma olasılığının azalmasıdır (Allen ve Meyer, 1990). O'Reilly ve Chatman'a (1986) göre de kişinin örgütüne yönelik hissettiği psikolojik bağlanma düzeyidir. Bireyin, örgütün özelliklerini ya da görüşlerini içselleştirme veya benimseme derecesidir. Porter, Steers, Mowday, ve Boulian (1974) örgütsel bağlılığın üç etmen ile betimlenebileceğini ifade etmişlerdir: (1) Örgütün amaçlarına ve değerlerine yönelik güçlü bir inanç ve kabul, (2) örgüt adına dikkate değer düzeyde çaba göstermeye isteklilik ve (3) örgüte üyeliğini sürdürme yönünde güçlü bir niyet. Görüldüğü üzere örgütsel bağlılık çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Nitekim Meyer ve Allen (1991) geliştirdikleri üç boyutlu bir model ile örgütsel bağlılığın farklı yönlerini ele almışladır. Modelin ilk boyutu duygusal bağlılıktır. *Duygusal bağlılık*, çalışanın örgütüyle özdeşleşmesi, örgüt amaçlarını içselleştirmesi ve örgütün bu amaçları gerçekleştirmesine katkıda bulunmak için istekliliğe ve motivasyona sahip olmasıdır. Duygusal bağlılık düzeyi yüksek olan çalışanlar örgütte kalmayı istedikleri için örgütteki görevlerini sürdüreceklerdir. İkinci boyut olan d*evam bağlılığı*, çalışan örgütten ayrılırsa karşı karşıya kalacağı maliyetlere dair farkındalık düzeyidir. Eğer çalışan için örgütten ayrılma bedeli yüksek düzeyde ise zorunlu olarak örgütte kalmayı tercih edecektir. Son boyut ise normatif bağlılıktır. *Normatif bağlılık* çalışanın zorunlu nedenlerle yani emek, zaman ve çaba harcadığı yani yatırımda bulunduğu işinden vazgeçemediği için örgütte olan bağlılığı devam ettirmesidir. Yüksek düzeyde normatif bağlılığa sahip olan çalışanlar örgütte kalmaya zorunlu olduklarını düşünmektedirler (Meyer ve Allen, 1991).

Araştırmalar örgütsel politika algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki olumsuz bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu araştırmaların çoğu örgütsel bağlılığı tek bir boyut olarak ele alan araştırmalardır (Hochwarter, Perrewé, Ferris ve Guercio, 1999; Miller ve ark., 2008; Witt, Patti ve Farmer, 2002; Vigoda, 2000). Çok az araştırma çok boyutlu bir yapı olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Randall, ve ark. (1999), örgütsel politika algısı ile duygusal bağlılık ve devam bağlılık arasındaki ilişkileri araştırmışlar, sadece duygusal bağlılık ve örgütsel politika arasında negatif yönde anlamlı ilişki belirlemişlerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde örgütsel politika algısı, örgüt üzerinde isteklilik, iyimserlik ve iş ortamını olumlu olarak değerlendirme gibi olumlu etkiler yaratmasının yanı sıra, iş ortamındaki barışı ve uyumu bozacak, yıkıcı birçok olumsuz sonuca da neden olmaktadır. Çalışanların örgütlerine yönelik güvenleri, eşitlik ve adalet algıları ile işlerinden aldıkları doyum, motivasyon ve işe bağlılık düzeyleri azalmakta; stres, kaygı, tükenmişlik, sinizm ve işten ayrılma düzeyleri ise artmaktadır. Daha önce de ifade edilen araştırma bulguları çerçevesinde bu araştırmanın amacı, çalışanların örgütsel politikaya ilişkin algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisinde, örgütsel bağlılık alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığın aracılık rollerinin olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak oluşturulan araştırma hipotezleri ise şunlardır:

H_1. Örgütsel politika algısı, işten ayrılma niyeti ve örgütsel bağlılık alt boyutları (duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık) arasında anlamlı ilişkiler vardır.

H_2. Duygusal bağlılık, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık eder.

H_3. Devam bağlılığı, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık eder.

H_4. Normatif bağlılık, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık eder.

Araştırmanın aracılık etkisini ele alan 2., 3., ve 4. hipotezler, Şekil 1'de verilen modelde özetlenmiştir.

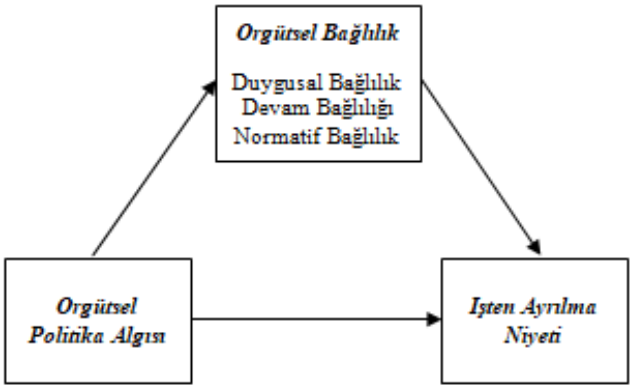

Şekil 1. *Aracı Etki Kavramsal Modeli*

2. Yöntem, Örneklem ve Veri Toplama Araçları

Araştırmanın örneklemi 76'sı kadın (%46.9) ve 86'sı erkek (%53.1) olmak üzere 162 kamu çalışanından oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 23-56 arasında değişmektedir (*Ort.* = 37.82, *S* = 8.21). Kadın çalışanların yaş ortalaması 37.14 (*S* = 7.12), erkek çalışanların yaş ortalaması ise 38.43'dir (*S* = 9.06). Katılımcıların demografik bazı bilgileri (cinsiyet, yaş ve çalışma alanı) kişisel bilgi formu ile elde edilmiştir. Araştırmada katılımcıların bilinçli ve planlı olarak işlerinden ayrılma yönündeki niyetlerini belirlemek amacıyla Walsh, Ashford ve Hill (1985) tarafından geliştirilen *İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği (Turnover Intentions Scale)* kullanılmıştır. Walsh, Ashford ve Hill'in (1985) orjinal ölçeği tek boyutludur ve beş maddeden oluşmaktadır. Ölçek *"hiç katılmıyorum"* (1 puan) ile *"kesinlikle katılıyorum"* (6 puan) arasında değişen altı basamaklı likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirmiştir ve alınan puanlar 5-30 arasında değişmektedir. Alınan yüksek puanlar, kişinin işten ayrılma niyetinin de o derece yükseldiğini göstermektedir (Erol-Korkmaz, 2010). Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Ok (2007) tarafından gerçekleştirilmiş, Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı .76 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da ölçeğin, orijinal ölçekte olduğu gibi toplam varyansın %56.07'sini açıklayan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür (KMO = .76, χ^2= 258.76, p < .001). Faktör yükleri ise .60 ile .82 arasında değişmektedir. Ölçeğin Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı ise .80'dir.

Bireyin çalışma ortamında gözlemlediği politik durumlara ya da davranışlara ilişkin öznel değerlendirmesini içeren örgütsel politika algısının ölçümünde Kacmar ve Ferris (1991) tarafından geliştirilen *Örgütsel Politika Algısı Ölçeği* (*Perceptions of Organizational Politics Scale-POPS*) kullanılmıştır. Ölçek "yükselmek için gerekeni yapma, genel politik davranış ve dürüstlük/iş ahlakı" olmak üzere üç alt boyuttan ve toplam 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçek *"hiç katılmıyorum"* (1 puan) ile *"kesinlikle katılıyorum"* (6 puan) arasında değişen altı basamaklı likert tipi bir ölçek üzerinden cevaplanmıştır. Alınacak en düşük puan 21, en yüksek puan ise 126'dır (Erol, 2015). Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Erol (2015) tarafından gerçekleştirilmiş ve ölçeğin tamamı için Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada da ölçeğin toplam varyansın %49.36'sını açıklayan üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve faktör yüklerinin ise .43 ile .82 arasında değiştiği belirlenmiştir (KMO = .80, χ^2 = 1365.01, p < .001). Ölçeğin Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı .80'dir.

Çalışanların örgütleriyle olan ilişki düzeylerini belirleyen ve örgütte kalma yönündeki kararlılıklarının psikolojik bir ifadesi olarak tanımlanan

örgütsel bağlılığı ölçmek için Meyer ve Allen (1997) tarafından geliştirilen *Örgütsel Bağlılık Ölçeği (Organizational Commitment Scale)* kullanılmıştır. Ölçek duygusal, devam ve normatif bağlılık olmak üzere üç alt boyutta ve toplam 32 maddeden oluşmaktadır. Ölçek *"hiç katılmıyorum"* (1 puan) ile *"kesinlikle katılıyorum"* (6 puan) arasında değişen altı basamaklı likert tipi bir ölçek üzerinden cevaplanmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Wasti (2000) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa içtutarlılık katsayısı .90, alt boyutları duygusal, devam ve normatif bağlılık için de sırasıyla .79, .54 ve .82 olarak belirlenmiştir (Akt. Ünüvar, 2006). Bu çalışmada da ölçeğin toplam varyansın %49.13'ünü açıklayan üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmüştür (KMO = .88, χ^2 = 2813.22, p < .001). Faktör yükleri .41 ile .78 arasında değişmektedir. Cronbach alfa içtutarlılık katsayıları ise ölçeğin tamamı için .92, duygusal bağlılık için .79, devam bağlılığı için .81 ve normatif bağlılık için ise .75 olarak belirlenmiştir.

3. Bulgular

Veri analizi gerçekleştirilmeden önce veri girişinin doğruluğu ve değişkenlerin dağılımının normalliğe uygunluğu test edilmiştir. Bu amaçla katılımcıların İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği'nden, Örgütsel Politika Algısı Ölçeği'nden ve Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nden aldıkları puanların normalliği Saçılma Diyagramı Matrisi (Scatter Plot Matrix) ile uç değer olup olmadığı ise Mahalanobis uzaklıkları (Mahalanobis distance) kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre veri setinde uç değer bulunmamakta ve veri setindeki değerler normal dağılım göstermektedir. Araştırma amacına uygun olarak belirlenen denenceleri sınamak amacıyla öncelikle, araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin düzeylerini belirlemek için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide, örgütsel bağlılık alt boyutları duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığın aracılık etkilerine ilişkin modeller test edilmiştir.

3.1. Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırma değişkenleri işten ayrılma niyeti, örgütsel politika algısı ve örgütsel bağlılık alt boyutları duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi (Pearson r) uygulanmıştır. Ölçek puanları arasındaki korelasyonlar ile katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların ortalama, standart sapmaları, ranj ve Cronbach Alfa Katsayıları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Araştırmada Yer Alan Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları, Ortalama, Standart Sapma, Ranj ve Cronbach Alfa Katsayıları*

N = 162	1	2	3	4	5
1. İşten Ayrılma Niyeti	---				
2. Örgütsel Politika Algısı	.35**	---			
3. Duygusal Bağlılık	-.46**	-.43**	---		
4. Devam Bağlılığı	-.34**	-.16*	.47**	---	
5. Normatif Bağlılık	-.47**	-.40**	.79**	.70**	---
Ort.	13.48	81.64	32.41	30.80	46.58
S	5.56	13.67	8.73	8.98	13.44
Beklenen Ranj	5-30	21-126	9-54	9-54	14-84
Gözlenen Ranj	5.00-28.00	53.00-115.00	9.00-51.00	12.00-53.00	17.00-80.00
Cronbach Alfa	.80	.80	.79	.81	.87

**p<.05 **p<.01*

Tablo 1.'de görülebileceği gibi, katılımcıların ölçek puanlarının ortalamaları beklenen ranjla karşılaştırıldığında, işten ayrılma niyeti ($\bar{x}$ = 13.48, *S*= 5.56), örgütsel politika algısı ($\bar{x}$= 81.64, *S*= 13.67), duygusal bağlılık ($\bar{x}$= 32.41, *S*= 8.73), devam bağlılığı ($\bar{x}$= 30.80, *S*= 8.98) ve normatif bağlılık ($\bar{x}$= 46.58, *S*= 13.44) puan ortalamaları orta değerlerin üstünde olduğu belirlenmiştir. Ölçeklerin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları .79 ile .87 arasında değişmektedir. Bu bulgu ölçeklerin iç tutarlıklarının oldukça iyi düzeyde olduğunu göstermektedir.

Korelasyon değerleri incelendiğinde, işten ayrılma niyeti ve örgütsel politika algısı arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki bulunmaktadır (r = .35, p<.01). Örgütsel bağlılığın alt boyutları duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığın alt boyutları ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiler ise negatif yönde ve anlamlıdır (sırasıyla r = -.46, p<.01; r = -.34, p<.01; r = -.47, p<.01). Benzer şekilde, duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığın alt boyutları ile örgütsel politika algısı arasında da negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (sırasıyla r = -.43, p<.01; r = -.16, p<.05; r = -.40, p<.01). Bu sonuçlara göre H_1 hipotezi desteklenmiştir.

3.2. Aracı Değişken Analizleri

Örgütsel bağlılık alt boyutları duygusal, devam ve normatif bağlılığın, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide aracı rollerinin belirlenmesi için ilk aşamada gerçekleştirilen korelasyon analizi

sonuçları yordayıcı değişken örgütsel politika algısı ve yordanan değişken işten ayrılma niyeti ile aracı değişkenler arasında anlamlı düzeyde ilişkiler bulunduğunu göstermiştir. Bu sonuç örgütsel politikaya ilişkin algıların işten ayrılma niyetine etkisinde, duygusal, devam ve normatif bağlılığın aracılık rollerinin incelenebileceğini göstermektedir. Bu amaçla Preacher ve Hayes (2008) tarafından geliştirilen SPSS için INDIRECT programı kullanılarak, örgütsel bağlılığın her bir alt boyutu için aracılık analizleri gerçekleştirilmiştir. Bunun için örneklemin bootstrap yöntemi ile seçkisiz olarak 5000 kez yeniden örneklemlendirildiği, araştırma modeliyle uyumlu, aracı değişken analizi PROCESS Multiple Mediation Model 4 (Hayes, 2013) kullanılmıştır. Bootstrap yöntemi ile gerçekleştirilen aracılık etki analizlerinde araştırma hipotezlerinin desteklenebilmesi için, analiz neticesinde elde edilen %95 düzeltilmiş ve hızlandırılmış güven aralıkları değerlerinin (%95 Bias-Corrected and Accelerated Confidence Interval– *BCA GA*) sıfır (0) değerini kapsamaması gerekmektedir (Hayes, 2013; MacKinnon, Lockwood ve Williams, 2004).

Şekil 1.'de verilen "Aracılık Etkileri Kavramsal Modeli'nde" görüldüğü üzere duygusal, devam ve normatif bağlılık boyutlarının aracı değişken etkisinin test edildiği her bir modelde, yordayıcı değişken örgütsel politika algısı, yordanan değişken ise işten ayrılma niyetidir. Öncelikle yordayıcı değişkenin yordanan değişken üzerindeki toplam etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur. Görüldüğü üzere, tüm aracı etki modelleri için örgütsel politika algısının, işten ayrılma niyeti üzerindeki toplam etkisi anlamlıdır (b = .144, SH = .03, %95 $BCA\ GA$ = [.0846, .2034], t_{160} = 4.79, p< .001). Örgütsel politika algısı, işten ayrılma niyeti değişkenindeki varyansın %12'sini açıklamaktadır (F_1,160 = 22.93, p<.001). Bu sonuç örgütsel politika algısı puanları arttıkça, işten ayrılma niyeti puanlarının da artığını (c yolu) göstermektedir (yüksek örgütsel politika algısı puanları, yüksek işten ayrılma niyeti anlamına gelmektedir).

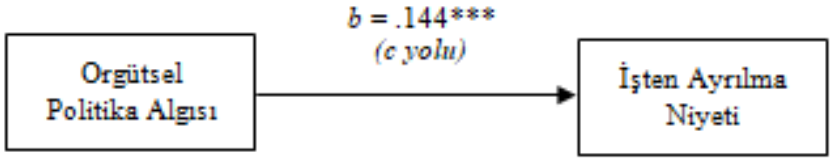

Not: N=162*; *p<.05, **p<.01 ***p<.001;* Standardize Edilmemiş beta katsayısı *(b)* raporlanmıştır.

Şekil 2. *Örgütsel Politika Algısının İşten Ayrılma Niyeti* Üzerindeki Toplam Etkisi

Duygusal bağlılık boyutunun, örgütsel politika algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde aracılık rolünün incelendiği model Şekil 3.'de

sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre örgütsel politika algısı, duygusal bağlılığı anlamlı düzeyde ve olumsuz yönde etkilemektedir (*b* = -.273, *SH* = .04, %95 *BCA GA* = [-.3633, -.1832], t_{160} = -5.99, *p*< .001). Örgütsel politika algısı, duygusal bağlılık değişkenindeki varyansın %18'ini açıklamaktadır ($F_{1,160}$ = 35.92, *p*<.001). Bu sonuç örgütsel politika algısı puanları arttıkça, örgüte yönelik duygusal bağlılık düzeyinin azaldığını göstermektedir (a yolu).

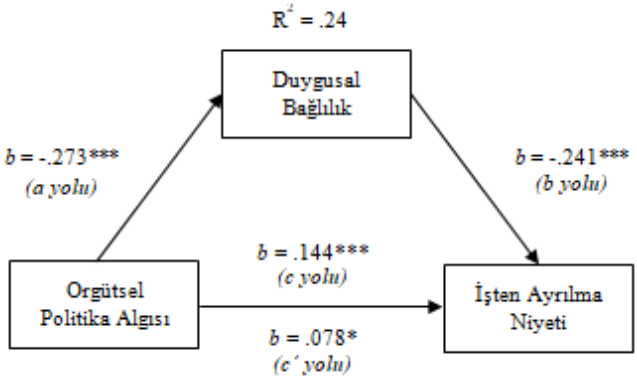

Toplam Etki *(c yolu): b* = .144*, SH* = .03

Doğrudan Etki *(c' yolu): b* = .078, *SH* = .03

Dolaylı Etki: *b* = .066, *SH* = .02, %95 *BCA GA* [.0330, .1058]

Not: *N*=162; **p<.05, **p<.01 ***p<.001*; Standardize Edilmemiş beta katsayıları *(b)* raporlanmıştır. SH.: Standart Hata. BCA (Bias-Corrected and Accelerated) *GA*: Güven Aralığı. R^2 değeri, aracılık modelinin açıkladığı varyansı göstermektedir.

Şekil 3. *İşten Ayrılma Niyeti – Örgütsel Politika Algısı İlişkisinde Duygusal Bağlılığın Aracı Rolü*

Regresyon analizi duygusal bağlılığın, işten ayrılma niyeti üzerinde olumsuz yönde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermiştir (*b* = -.241, *SH* = .05, %95 *BCA GA* = [-.3374, -.1452], t_{159} = -4.96, *p*< .001). Buna göre duygusal bağlılık arttıkça, işten ayrılma niyeti azalmaktadır (b yolu). Son aşamada örgütsel politika algısının duygusal bağlılık aracılığıyla, işten ayrılma niyeti üzerindeki *dolaylı etkisi* boostrapping yöntemi ile incelenmiş ve örgütsel politika algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir(*b* = .066, *SH* = .02, %95 *BCA GA* = [.0330, .1058]). Çünkü boostrapping analizine göre, %95 düzeltilmiş ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri (%95 *BCA GA*), 0 (sıfır) değerini kapsamamaktadır. Örgütsel politika algısı ve duygusal bağlılık, işten ayrılma niyetindeki değişimin yaklaşık %24'ünü açıklamaktadır (F_{2},159 = 25.44, p<.001). Ek olarak, duygusal bağlılık

kontrol edildiğinde örgütsel politika algısının, işten ayrılma niyeti üzerindeki doğrudan etkisi de (c' yolu) anlamlıdır (*b* = .078, *SH* = .03, %95 *BCA GA* = .0167, .1394], t_{159} = 2.51, *p*< .05). Bu sonuçlara göre duygusal bağlılık, örgütsel politika algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) .16'dır. Bu değer orta değere yakın bir etki büyüklüğü[2] olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında H_2 hipotezi desteklenmiştir.

Algılanan örgütsel politikanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde, *devam bağlılığının* aracı rolü olup olmadığını belirlenmek amacıyla gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçları Şekil 4.'de verilmiştir.

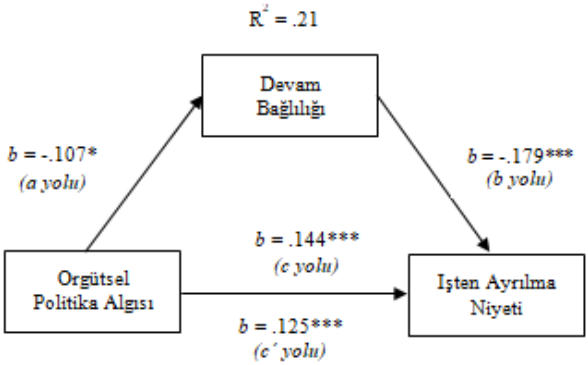

Toplam Etki *(c yolu): b* = .144, *SH* = .03

Doğrudan Etki *(c' yolu): b* = .125, *SH* = .03

Dolaylı Etki: *b* = .019, *SH* = .01, %95 *BCA GA* [.0002, .0440]

Not: *N*=162; **p<.05, **p<.01 ***p<.001*; Standardize Edilmemiş beta katsayıları *(b)* raporlanmıştır. SH.: Standart Hata. BCA (Bias-Corrected and Accelerated) *GA*: Güven Aralığı. R^2 değeri, aracılık modelinin açıkladığı varyansı göstermektedir.

Şekil 4. *İşten Ayrılma Niyeti – Örgütsel Politika Algısı İlişkisinde Devam Bağlılığın Aracı Rolü*

Şekil 4.'de görüldüğü üzere, örgütsel politika algısı devam bağlılığını anlamlı düzeyde ve olumsuz yönde etkilemektedir (*b* = -.107, *SH* = .05, %95 *BCA GA* = [-.2081, -.0057], t_{160} = -2.08, *p*< .05). Örgütsel politika algısı, devam bağlılığı değişkenindeki varyansın %3'ünü açıklamaktadır ($F_{1,160}$ = 4.35, *p*<.05). Bu sonuç örgütsel politika algısı puanları arttıkça, örgüte devam bağlılığının azaldığını göstermektedir (a yolu). Regresyon analizi sonuçlarına göre devam bağlılığı, işten ayrılma niyeti üzerinde olumsuz yönde anlamlı bir etkiye sahiptir (*b* = -.179, *SH* = .04, %95

2 Etki büyüklüğü K^2 = .01'e yakın ise düşük etki, K^2 = .09'a yakın ise orta etki ve K^2 = .25'e yakın ise yüksek etki olarak yorumlanır (Preacher ve Kelley, 2011).

BCA GA = [-.2663, -.0912], t_{159} = -4.03, p< .001). Bu sonuç devam bağlılığı arttıkça, işten ayrılma niyetinin azaldığına işaret etmektedir (b yolu). Son aşamada boostrapping yöntemi ile örgütsel politika algısının devam bağlılığı aracılığıyla, işten ayrılma niyeti üzerindeki *dolaylı etkisi* incelenmiştir. Sonuçlar örgütsel politika algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu göstermiştir (b = .019, *SH* = .01, %95 *BCA GA* = [.0002, .0440]). Zira boostrapping analizi, düzeltilmiş ve hızlandırılmış %95 güven aralığı değerleri (%95 *BCA GA*), 0 (sıfır) değerini kapsamamaktadır. Örgütsel politika algısı ve devam bağlılığı, işten ayrılma niyetindeki değişimin yaklaşık %21'ini açıklamaktadır ($F_{2,159}$ = 20.68, p<.001). Ayrıca devam bağlılığı kontrol edildiğinde örgütsel politika algısının, işten ayrılma niyeti üzerindeki doğrudan etkisi de (c' yolu) anlamlıdır (b = .125, *SH* = .03, %95 *BCA GA* = .0674, .1824], t_{159} = 4.29, p< .001). Bu sonuçlara göre devam bağlılığı, örgütsel politika algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K^2) .05 olarak belirlenmiştir. Bu değer, düşük değere yakın bir etki büyüklüğü olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre H_3 hipotezi desteklenmiştir.

Son olarak, örgütsel politika algısının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde, *normatif bağlılığın* aracı rolü olup olmadığının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları Şekil 5.'de verilmiştir.

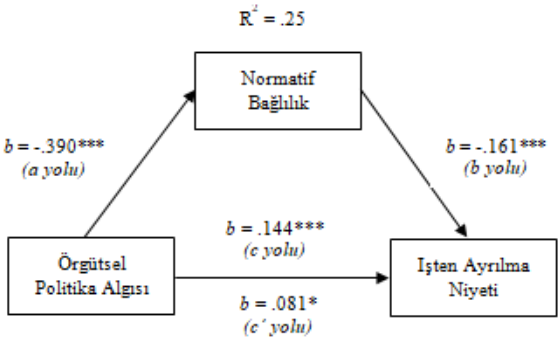

Toplam Etki *(c yolu): b* = .144, *SH* = .03

Doğrudan Etki *(c' yolu): b* = .081, *SH* = .03

Dolaylı Etki: *b* = .063, *SH* = .02, *%95 BCA GA* [.0301, .1042]

Not: *N*=162; **p<.05, **p<.01 ***p<.001*; Standardize Edilmemiş beta katsayıları *(b)* raporlanmıştır. *SH*.: Standart Hata. BCA (Bias-Corrected and Accelerated) *GA*: Güven Aralığı. R^2 değeri, aracılık modelinin açıkladığı varyansı göstermektedir.

Şekil 5. *İşten Ayrılma Niyeti – Örgütsel Politika Algısı İlişkisinde Normatif Bağlılığın Aracı Rolü*

Analiz sonuçları, örgütsel politika algısının normatif bağlılık üzerinde olumsuz yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (b = -.390, SH = .07, %95 $BCA\ GA$ = [-.5304, -.2486], t_{160} = -5.46, p< .001). Örgütsel politika algısı, devam bağlılığı değişkenindeki varyansın %16'sını açıklamaktadır ($F_{1,160}$ = 29.80, p<.001). Örgütsel politika algısı puanları artarken, örgüte yönelik normatif bağlılık düzeyi azalmaktadır (a yolu). Aynı zamanda sonuçlar normatif bağlılığın, işten ayrılma niyetini anlamlı düzeyde ve olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir (b = -.161, SH = .03, %95 $BCA\ GA$ = [-.2220, -.1000], t_{159} = -5.21, p< .001). Buna göre normatif bağlılık arttıkça, işten ayrılma niyeti azalmaktadır (b yolu). Son olarak boostrapping yöntemi ile normatif bağlılık aracılığıyla örgütsel politika algısının, işten ayrılma niyeti üzerindeki *dolaylı etkisi* incelenmiş ve dolaylı etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir (b = .063, SH = .02, %95 $BCA\ GA$ = [.0301, .1042]). Çünkü boostrapping analizi sonucunda, düzeltilmiş ve hızlandırılmış %95 güven aralığı değerleri (%95 $BCA\ GA$), 0 (sıfır) değerini kapsamamaktadır. Örgütsel politika algısı ve normatif bağlılık, işten ayrılma niyetindeki değişimin yaklaşık %25'ini açıklamaktadır ($F_{2,159}$ = 26.92, p<.001). Aynı zamanda normatif bağlılık kontrol edildiğinde örgütsel politika algısının, işten ayrılma niyeti üzerindeki doğrudan etkisi de (c' yolu) anlamlıdır (b = .081, SH = .03, %95 $BCA\ GA$ = .0213, .1413], t_{159} = 2.68, p< .05). Bu bulgular ışığında normatif bağlılığın, örgütsel politika algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmektedir. Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü ise (K^2) .15'dir ve orta değere yakın bir etki büyüklüğüne işaret etmektedir. Bu sonuçlar H_4 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

4. Tartışma

Örgüt içerisinde sergilenen politik davranışlar, örgüt tarafından onaylanmayan, ancak kişinin amaç ve çıkarlarına hizmet eden davranışlardır (diğer çalışanların desteğini alma, koalisyon kurma, kaynaklara ulaşabilmek için diğerleriyle rekabete girme ve gerekirse kişisel saldırılarda bulunma ve kayırmacılığa dayalı kararlar verme gibi). Bu tür davranışlar zararlı ve bölücü bir çalışma ortamı yaratır, örgütsel verimliliği ve etkinliğini azaltır ve çalışanlar üzerinde ciddi zararlı etkilere neden olur. Örgütsel politika üzerine araştırmaların birçoğu örgütsel politika algısı üzerine odaklanmıştır. Çünkü bireyler nesnel gerçeklikten ziyade, algıladıkları gerçekliğe göre hareket ederler. Dolayısıyla da çalışanlarda, halihazırda iş ortamında algıladıkları gerçeklik çerçevesinde tutumlarını ve davranışlarını belirleyeceklerdir (Attic ve ark., 2010; Breaux, Munyon, Hochwarter ve Ferris, 2009). Örgütsel politika algısı örgütsel sonuçlarının yanı sıra, çalışan üzerinde de birçok olumsuz etki yaratmaktadır. Daha önce

de ifade edildiği gibi çalışanların iş doyumlarını, örgütsel bağlılıklarını, vatandaşlık davranışını ve iş performanslarını azaltmakta, hissettikleri psikoloji baskıyı ise arttırmaktadır (Chang ve ark., 2009; Miller ve ark., 2008; Vigoda, 2000; Vigoda-Gadot ve ark., 2003). Hatırlanacağı üzere araştırmanın amacı, çalışanların örgütsel politikaya ilişkin algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisinde, örgütsel bağlılık alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılığın aracılık rollerinin olup olmadığının belirlemektir. Aracılık etkisini analiz etmeden önce, araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin düzeyleri belirlenmiştir. Analiz sonuçları örgütsel politika algısı ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönde ilişki göstermiştir. Bu sonuç alanyazın ile tutarlıdır (Byrne, 2005; Egan ve ark., 2004; Harris, James, ve Boonthanom, 2005; Huang ve ark., 2003; Miller ve ark., 2008; Poon, 2004). Buna göre, yüksek düzeyde politik davranışların sergilendiği örgütsel bir ortamda çalışanların, işten ayrılma olasılıklarını arttıracak davranışlarla karşılaşma olasılıkları daha fazladır. Eğer onlar kendileri için yıkıcı sonuçlara neden olabilecek bu politik davranışlarla mücadele edebilmek için yeterli donanıma ve psikolojik güce sahip değillerse, yeni bir iş gibi herhangi bir alternatifleri olmadığı durumlarda bile işten ayrılmayı tercih etmeleri oldukça olasıdır. Örgütsel politika algısı ile örgütsel bağlılığın alt boyutları olan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Buna göre çalışanları örgütsel politikaya ilişkin algılamaları arttıkça, örgütlerine bağlılık düzeyleri azalmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi birçok araştırma, örgütsel politika algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi değerlendirirken, örgütsel bağlılığı tek bir boyut olarak ele almışlardır. Bu araştırmalarda da bu iki değişken arasında negatif yönde ilişiler belirlenmiştir (Hochwarter ve ark., 1999; Miller ve ark., 2008; Witt ve ark., 2002; Vigoda, 2000). Çok az araştırma çok boyutlu bir yapı olarak örgütsel bağlılık ve örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Randall ve ark. (1999) örgütsel politika algısı ile duygusal bağlılık ve devam bağlılık arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Örgütsel politika algısı ile devam bağlılığı arasında ilişki bulamazken, duygusal bağlılık ve örgütsel politika algısı arasında negatif yönde anlamlı ilişki belirlemişlerdir. Bu araştırmada da örgütsel bağlılığın üç alt boyutu ile örgütsel politika algısı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma alana önemli bir katkı sunmaktadır.

Araştırmada örgütsel bağlılık alt boyutları ile işten ayrılma niyeti arasında da negatif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Bu da beklenen bir sonuçtur. Çünkü örgütlerine ve işleriyle özdeşleşen, psikolojik bağlılık hisseden ve örgütlerinde çalışmaya devam etme kararlılığına sahip olan ya da zorunda olduğunu hisseden çalışanların, işlerinden ayrılma yönünde bir niyetleri olmayacaktır.

Araştırmanın diğer hipotezleri temelinde, örgütsel bağlılık alt boyutları olan duygusal, devam ve normatif bağlılığın, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğinin belirlenmesi için analizler gerçekleştirilmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi, örgütsel politika algısı ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin düzeyine ilişkin alanyazındaki bulgular tutarlılık göstermemektedir. Birçok araştırma aralarında pozitif yönde ilişki olduğunu ileri sürerken, bazı araştırmalar hiçbir ilişki olmadığını ya da negatif yönde ilişki olduğunu ifade etmişlerdir (Miller ve ark., 2008). Bu tutarsız bulgular temelinde Huang ve ark. (2003) örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin aracı bir değişkenle sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu araştırmada da örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide örgütsel bağlılık alt boyutlarının aracılık etkileri sınanmıştır. Bu amaçla aracı değişken analizi PROCESS Multiple Mediation Model 4 (Hayes, 2013) kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, duygusal bağlılık devam bağlılığı ve normatif bağlılık, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Aracılık etkisinin, etki büyüklüğü duygusal ve normatif bağlılık için orta düzeyde, devam bağlılığın için ise düşük düzeydedir. Bu analizlerin sonuçları değerlendirildiğinde, örgütteki diğer çalışanlar ve yöneticiler tarafından sergilenen politik davranışlar, çalışanın duygusal düzeydeki bağlılığını, yani işinden ve yaptığı görevden aldığı doyumu azaltmakta ve onun işten ayrılma olasılığını da arttırmaktadır. Ayrıca örgütlerinden ayrıldıkları taktirde karşı karşıya kalacakları bedellere ilişkin bir değerlendirmeye sahip olan çalışanlar stres, kaygı ve tükenmişlik gibi birçok olumsuz sonuçlara neden olan politik davranışlardan kaçınmak için, devam etme niyetinde oldukları, emek, zaman ve çaba harcadıkları yani yatırım yaptıkları işlerinden vazgeçmeyi bile göze almaktadırlar. Benzer biçimde örgütte kalmanın doğru ve ahlaki olduğunu hisseden yani normatif başlılık hisseden çalışanlar da, karşı karşıya kaldıkları ve mücadele etmekte zorlandıkları politik davranışlardan kaçınabilmek için işlerinden ayrılmayı göze alabilmektedirler. Sonuç olarak sergilenen politik davranışlar onların örgütlerine yönelik hissettikleri bağlılık düzeyini azaltmakta ve işten ayrılmalarıyla sonuçlanacak bir süreci başlatmaktadır. Çalışma, ulaştığı bu sonuçlarla alana önemli bir katkı sağlamaktadır. Çünkü alanyazında farklı değişkenlerin, örgütsel politika algısı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiye aracılık etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Ancak örgütsel bağlılığın alt boyutlarının bu ilişkiye etkisini inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle çalışmanın sonraki araştırmalara yol gösterici bir niteliğe sahiptir.

KAYNAKLAR

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to The Organization. *Journal of Occupational Psychology*, *63*(1), 1-18.

Allen, R. W., Madison, D. L., Porter, L. W., Renwick, P. A., & Mayes, B. T. (1979). Organizational politics: Tactics and characteristics of its actors. *California Management Review*, *22*(1), 77-83.

Andrews, M. C., Witt, L. A., and Kacmar, K. M. (2003). The Interactive Effects of Organizational Politics and Exchange Ideology on Manager Ratings of Retention. *Journal of Vocational Behavior*, 62, 357-369.

Atinc, G., Darrat, M., Fuller, B., & Parker, B. W. (2010). Perceptions of Organizational Politics: A Meta-Analysis of Theoretical Antecedents. *Journal of Managerial Issues*, *12*(4), 494-513.

Breaux, D. M., Munyon, T. P., Hochwarter, W. A., & Ferris, G. R. (2009). Politics As A Moderator of The Accountability—Job Satisfaction Relationship: Evidence Across Three Studies. *Journal of Management*, *35*(2), 307-326.

Byrne, Z. S. (2005). Fairness Reduces The Negative Effects of Organizational Politics on Turnover Intentions, Citizenship Behavior and Job Performance. *Journal of Business and Psychology*, *20*(2), 175-200.

Cavanagh, G. F., Moberg, D. J., & Velasquez, M. (1981). The ethics of organizational politics. *Academy of Management Review*, 6: 363-374.

Chang, C. H., Rosen, C. C., & Levy, P. E. (2009). The Relationship Between Perceptions Of Organizational Politics and Employee Attitudes, Strain, and Behavior: A Meta-Analytic Examination. *Academy of Management Journal*, *52*(4), 779-801.

Daskin, M., & Tezer, M. (2012). Organizational Politics and Turnover: An Empirical Research from Hospitality Industry. *Turizam: Međunarodni Znanstveno-Stručni Časopis*, *60*(3), 273-291.

Egan, T. M., Yang, B., & Bartlett, K. R. (2004). The Effects of Organizational Learning Culture and Job Satisfaction on Motivation to Transfer Learning and Turnover İntention. *Human Resource Development Quarterly*, *15*(3), 279-301.

Erol, E. (2015). Perceptions of Organizational Politics Scale (POPS) Questionnaire into Turkish: A Validity and Reliability Study. *International Journal of Assessment Tools in Education*. *2*(1), 58-78).

Erol-Korkmaz, H.T. (2010). *The Relationship of Categories of Work Events to Affective States And Attitudes in The Workplace: A Test of The Affective Events Theory* (Unpublished doctor's thesis). University of Middle East Technical, Ankara.

Ferris, G. R., Ellen III, B. P., McAllister, C. P., & Maher, L. P. (2019). Reorganizing Organizational Politics Research: A Review of the Literature and Identification of Future Research Directions. Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 6, 299-323.

Ferris, G. R., & Kacmar, K. M. (1992). Perceptions of Organizational Politics. *Journal of Management*, *18*(1), 93-116.

Ferris, G. R., Russ, G. S., & Fandt, P. M. (1989). Politics in organizations. In R. A. Giacalone and P. Rosenfeld (Eds.), Impression management in the organization: 143-170. Hills- dale, NJ: Erlbaum.

Gandz, J., & Murray, V. V. (1980). The experience of workplace politics. *Academy of Management Journal*, *23*(2), 237-251.

Harris, K. J., James, M., & Boonthanom, R. (2005). Perceptions of Organizational Politics and Cooperation As Moderators of The Relationship Between Job Strains And Intent to Turnover. *Journal of Managerial Issues*, *17*(1), 26-42.

Hayes, A. F. (2013). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach. New York: Guilford Publications.

Hochwarter, W. A., Perrewé, P. L., Ferris, G. R., & Guercio, R. (1999). Commitment as An Antidote To The Tension and Turnover Consequences of Organizational Politics. *Journal of Vocational Behavior*, *55*(3), 277-297.

Huang, I. C., Chuang, C. H. J., & Lin, H. C. (2003). The Role of Burnout in The Relationship Between Perceptions off Organizational Politics and Turnover Intentions. *Public Personnel Management, 32*(4), 519-531.

Kacmar, K. M., & Baron, R. R. (1999). Organizational Politics: The State of The Field, Links to Related Processes, and An Agenda For Future Research. *Research in Personnel and Human Resources Management*,17, 1–39.

Larwood, L., Wright, T. A., Desrochers, S., & Dahir, V. (1998). Extending Latent Role and Psychological Contract Theories to Predict İntent to Turnover and Politics in Business Organizations. *Group & Organization Management*, *23*(2), 100-123.

MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., & Williams, J. (2004). Confidence Limits For The Indirect Effect: Distribution of The Product and Resampling Methods. *Multivariate Behavioral Research*, *39*(1), 99-128.

Mayes, B. T., & Allen, R. W. (1977). Toward A Definition of Organizational Politics. *Academy of Management Review*, *2*(4), 672-678.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, *1*(1), 61-89.

Miller, B. K., Rutherford, M. A., & Kolodinsky, R. W. (2008). Perceptions of Organizational Politics: A Meta-Analysis of Outcomes. *Journal of Business and Psychology*, *22*(3), 209-222.

Ok, A.B (2007). *Correlates of Organizational Commıtment: A Special Emphasis on Organizational Communication* (Unpublished doctor's thesis). University of Middle East Technical, Ankara.

O'Reilly, C. A., & Chatman, J. (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, İdentification, and İnternalization on Prosocial Behavior. *Journal of Applied Psychology*, *71*(3), 492.

Poon, J. M. (2004). Effects of Performance Appraisal Politics on Job Satisfaction and Turnover İntention. *Personnel Review*, *33*(3), 322-334.

Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. & Boulian, P.V. (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology, 59*(5), 603-609.

Preacher, K. J., & Kelley, K. (2011). Effect Size Measures For Mediation Models: Quantitative Strategies For Communicating Indirect Effects. *Psychological Methods*, *16*(2), 93.

Randall, M. L., Cropanzano, R., Bormann, C. A., & Birjulin, A. (1999). Organizational Politics and Organizational Support As Predictors of Work Attitudes, Job Performance, and Organizational Citizenship Behavior. Journal of Organizational Behavior: The International Journal Of Industrial, Occupational And Organizational Psychology And Behavior, 20(2), 159-174.

Tett, R. P. ve Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover İntention, and Turnover: Path Analyses Based On Meta-Analytic Findings. *Personnel Psychology, 46*, 259-293.

Ünüvar, T.G. (2006). An Integrative Model of Job Characteristics, Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Organizational Citizenshıp Behavior (Unpublished doctor's thesis). University of Middle East Technical, Ankara.

Valle, M., & Perrewe, P. L. (2000). Do Politics Perceptions Relate to Political Behaviors? Tests of An İmplicit Assumption and Expanded Model. *Human Relations*, *53*(3), 359-386.

Vigoda, E. (2000). Organizational Politics, Job Attitudes, and Work Outcomes: Exploration and Implications for The Public Sector. *Journal of Vocational Behavior*, *57*(3), 326-347.

Vigoda-Gadot, E., Vinarski-Peretz, H., & Ben-Zion, E. (2003). Politics and Image in The Organizational Landscape. *Journal of Managerial Psychology*. *18*(8), 764-787.

Witt, L. A., Patti, A. L., & Farmer, W. L. (2002). Organizational Politics and Work Identity as Predictors of Organizational Commitment. *Journal of Applied Social Psychology*, *32*(3), 486-499.

Zahid, F., Butt, A. N., & Khan, A. K. (2019). Political Skill and Self-Serving Counterproductive Work Behaviors: Moderating Role of Perceptions of Organizational Politics. Journal of Management & Organization, 1-18. doi:10.1017/jmo.2019.66.

Bölüm 19

YOKSULLARIN TURİZM SEKTÖRÜNE KATILMALARINDA TURİZM İŞLETMELERİNDEN ÖRNEK UYGULAMALAR

Neşe KAFA[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gökçeada Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ekonomik büyüme ve kalkınma konularının önemi kabul edilmeye başlanmış ve turizm sektörünün, ekonomik yararlarının yanı sıra refahın arttırılmasına da katkı sağlamada önemli bir rol oynayabileceği ifade edilmeye başlanmıştır (Harrison, 2008: 852). Bu bağlamda turizm sektörünün emek yoğunluğu, kadınların katılımı, gelir dağılımı gibi ekonomik etkileri ve doğal ve kültürel varlıklar üzerindeki etkilerinin yanında yoksul halkın refah düzeyi için fırsatların (eğitim, altyapı vb.) arttırılması gibi sosyal etkileri de (Ashley ve Roe,2002) bulunmaktadır. Turizm sektörünün yoksul halk için sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir (Ashley vd, 2001: 2; Bahar ve Bozkurt, 2010: 10; Spenceley vd, 2009: 17):

- ✓ Turizm sektörü yoksul halk için istihdam olanakları sağlar.
- ✓ Turizm sektörü yoksul halk için alternatif geçim kaynağı olabilir.
- ✓ Turizm sektöründe tüketici söz konusu destinasyona gelir ve böylece ek ürün ve hizmet satmak için fırsat yaratılmış olur ve yoksul halk da bu ürünlerin satışını yapma yolu ile turizm sektörü ve ilgili sektörlere katılarak gelir elde etmektedir.
- ✓ Turizm sektörü yoksul ekonomilerde çeşitlendirme için önemli bir fırsattır.
- ✓ Turizm sektörünün daha çok kadınlara iş fırsatı sunan sektörlerden biri olması dolayısı ile yoksulluğun olduğu bölgelerde kadınlara iş imkanı sağlamaktadır.

Holden vd. (2011) tarafından yapılan bir çalışmada, Elmina'daki yoksul halkın turizmde çok sınırlı bir katkı sağladıklarını belirtmişlerdir. Turizm hedef ve politikalarında yoksul halkın dahil edilmedikleri, geçim fırsatları konusunda turizm pazarının kısıtlayıcı uygulamalarının olduğu, turizm sektörünün yoksul halk için alternatif geçim kaynağı yaratma konusunda başarısız olduğu, istihdamın ve girişimciliğin geliştirilmesi konusunda krediye erişim, yoksul halkın beceri eksikliği, karar alma sürecinde halkın dışlanması ve aşırı bürokrasi gibi engeller mevcuttur. Holden vd.'nin belirtmiş oldukları engellerin ortadan kaldırılması için de çeşitli çalışmalarda önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler arasında tarım-dışı gelir getiren faaliyetlerin teşvik edilmesi (Örneğin turizm gibi) ve tarım faaliyetleri ile diğer sektörler arasındaki işbirliğin geliştirilerek yeni istihdam alanlarının açılması, kırsal kesimde yaşayan kadınların eğitimlerinin artırılması ve tarım dışı sektörlerde istihdam edilmesi yer almaktadır (Işık ve Baysal, 2011; Yılmaz ve Tolunay, 2007). Aynı zamanda literatürdeki çeşitli çalışmalarda yoksul halkı destekleyen turizm uygulamalarından istihdam ve yöresel ürün satışı ile yoksul insanların gelir düzeylerin arttığı

belirtilmektedir (Lewis ve Brown, 2007; Mthembu ve Mutambara, 2011; Roy vd. 2010; Pongponrat, 2011; Meyer, 2007; Babalola ve Ajekigbe, 2007; Şerefoğlu,2009). Pongponrat (2011) tarafından yapılan çalışmada Samui Adasında başlatılmış olan turizm projeleri ile yoksul halkın istihdam edilmesi veya ürün satışı yapılarak farklı şekillerde turizm faaliyetlerine katılmaları sağlanmıştır. Meyer (2007) tarafından yapılan çalışmada konaklama işletmeleri ile yoksul halk arasındaki bağlantıların geliştirilmesi önerilmiştir. Bu bağlantıların geliştirilmesinde istihdam, kaynak ve tedarik, küçük, orta ve mikro ölçekli girişimlerin kalkınması ve dış kaynak kullanımının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre yoksul halkın turizm uygulamalarından elde ettikleri olumlu ekonomik etkilerin daha da artması için özel sektörün çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluklar; rehberler, yoksul sanatçılar vb. dahil oldukları yoksul turizm işletmelerine destek sağlanması, gıda, çamaşır ve güvenlik hizmetleri gibi alanlarda yoksul tedarikçiler ile bağlantıların güçlendirilmesi, özel sektörün sağlamış olduğu çeşitli ortaklıklar ile sektör içinde yer alan işletmelerin ürün ve tedarik geliştirmeleri, yoksul turizm işletmelerine danışmanlık hizmetinin sağlanması, yoksul turizm işletmelerinde turizm anlayışının geliştirilmesine yardımcı olunması, turistlerin yerel kurallar ve normlara saygılı olmalarının teşvik edilmesi, turistlerin yoksullar tarafından üretilen yerel ürünlerle ilgili daha fazla harcama yapmaları ve satın alırken bu ürünleri tercih etmelerinin teşvik edilmesi, turistlerin yoksul işletmeler, yardım kuruluşları hakkında bilgilendirilmesi şeklindedir (Lewis ve Brown, 2007: 18; Ashley ve Ashton, 2006: 4; Hausler, 2011: 21). Dolayısı ile turizm sektörü gerek turizm işletmeleri gerekse yoksul halk için çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bu etkiler yoksulların sağlık, eğitim gibi ve sosyal faaliyetlere katılım şeklinde sosyal yönden olabileceği gibi ekonomik yönden de çeşitli sonuçlar sağlayabilmektedir. Yoksul halkın elde ettiği ekonomik etkilerin başında turizm işletmelerinde istihdam olanağı elde ederek gelirlerinin artması veya turizm işletmelerine sağladıkları çeşitli yiyecek-içecek ve gıda ürünleri ile de gelir elde etme olanağı sağlamaktadır. Bu bakımdan yoksul halkın turizme katılım şekilleri doğrudan (örneğin; istihdam olanağı) olabildiği gibi çeşitli ürün satışları ile tedarik zincirinde yer alarak da dolaylı yönden katkı sağlayabilmektedirler. Yapılan araştırma ile yoksulluğun azaltılması için yoksulların hangi şekillerde (doğrudan ve dolaylı katılım şekilleri) turizm sektörüne katılacaklarının belirlenmesi ve turizm işletmelerinin de bu konuda yapmış oldukları uygulamalar hakkında örneklere yer verilmesi amaçlanmaktadır.

2. Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Katılma Şekilleri

Yoksulların turizmden fayda sağlayabilmeleri için turizm sektörüne katılmaları gerekmektedir. Turizm sektöründe yoksullar doğrudan ve

dolaylı olarak katılım göstermektedirler. Böylece yoksul halk otel veya restoranda çalışabilir, turistlere el sanatları satışı yapabilir, turistler için tekne sürebilir veya evlerinde onlara ev sahipliği yapabilirler (Spenceley vd,2009: 35).

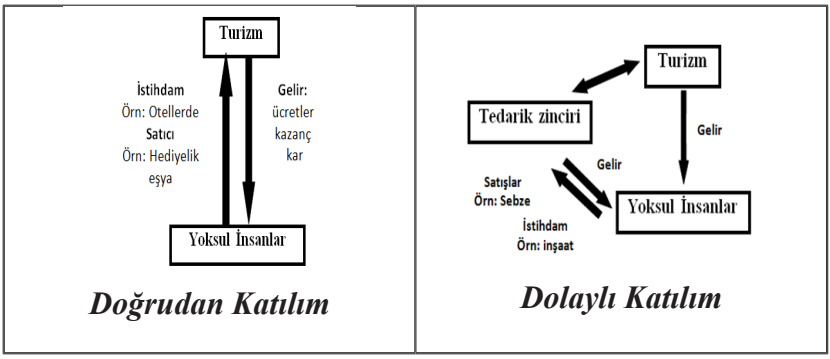

Şekil 1: Yoksul Halkın Turizme Katılma Şekilleri

Kaynak: Spenceley, A. Ashley, C. Kock, M. (2009). Tourism-led Poverty Reduction Programme: Core Training Module,Geneva, International Trade Centre,p:5.

2.1. Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Doğrudan Katılımı

Yoksul halk, turistler için ürün sunduklarında turizme doğrudan katılırlar (Spenceley vd,2009: 35). Örneğin Curtain Bluff oteli, yerel giysilerin, hediyelik ve sanatsal eşyaların satışı konusunda Karayip'te bulunan yoksul yerli halkı teşvik etmektedir (http://www.propoortourism.org.uk; www.curtainbluff.com). Böylece küçük işletmelerde ve özellikle özel sektörde iş fırsatlarının genişletilmesi yoksul halk için büyük yarar sağlar. Ayrıca turizmin yoksul halk üzerindeki etkisini ekonomik ve ekonomik olmayan fırsatlar şeklinde genellemek mümkündür. Bunlardan ekonomik fırsatlar arasında gelir ve istihdam yer almaktadır. Yoksul halk alternatif geçim kaynağı olarak turizme yönelmekte ve önemli bir gelir ve istihdam olanakları elde etmektedir (Ashley ve Roe,2002).

a) Yoksulların turizm işletmelerinde istihdam edilmeleri: Çeşitli kuruluşlar tarafından istihdamın desteklenmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Bunlardan biri olan Dünya Turizm Örgütü tarafından belirlenmiş olan mekanizmalar arasında da istihdam konusuna yer verilmektedir. "Yoksulların Turizm Girişimlerinde İstihdam Edilmeleri" başlığı altındaki mekanizma, turizm işletmelerinde çalışan yoksulların sayısını arttırmaya yöneliktir (http://step.unwto.org). Ayrıca bazı ülkelerin ulusal politikaları içinde de istihdamın önemine vurgu yapılmaktadır. Örneğin, Vietnam'ın 2005 yılı Turizm Hukuku'nda sosyoekonomik zorluklardan dolayı açlık ve yoksullukla karşı karşıya olan yerlerde turizmin teşvik

edilmesi gerektiğine yer verilmektedir. Kanunda yoksulluğun azaltılması için turizmde yerel istihdamın desteklenmesi ve turizmin fırsatlarından yoksulların da yararlanmasının gerektiği üzerinde durulmaktadır (Truong, 2013: 3). Ulusal politikaların yanı sıra turizm işletmeleri de yoksul halkın istihdam edilmeleri için çeşitli politikalar üreterek hayata geçirmektedirler. Böylece bazı uluslararası işletmeler gerçekleştirdikleri faaliyetler ile yoksulluğu azaltma konusunda çok farklı uygulamalara sahiptirler. Bu uygulamalarda işletmeler yoksulluğun azaltılması konusunu sorumluluklarının bir parçası olarak görmektedirler (Jamieson vd, 2004: 7-9). Örneğin, Afrika'daki Wilderness Safari işletmesi yoksul halk için istihdam sağlayan bir politikaya sahiptir (Ashley ve Roe,2002:63).

Yoksul halk, turizmin avantajlarından yararlanma ve sektöre doğrudan katılmaları konusunda genellikle bilgi ve beceri eksikliği gibi sorunlar ile karşı karşıyadırlar. Bu durum yoksul halkın turizme katılmalarında bir engel niteliğindedir (Ashley ve Roe,2002:62).Bu engellerin kaldırılması turizmden daha çok fayda sağlamalarına yardımcı olacaktır. Bunun için ekonomik yönden yoksul halkın becerilerinin geliştirilmesi; eğitim programları aracılığı ile tur rehberleri ve üreticilerin becerilerinin geliştirilmesi ile istihdam olanakları sağlanmış olacaktır (Lewis ve Brown, 2007: 12). Bunu destekler nitelikte çeşitli çalışmalarda ise özel sektörün "vasıfsız işgücünün eğitilmesi yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olunması ve istihdam konusunda yoksul halka öncelik verilmesi" gibi çeşitli sorumlulukları bulunduğu ifade edilmektedir (Lewis ve Brown, 2007: 18; Ashley ve Ashton, 2006: 4; Hausler, 2011: 21). Dünya Turizm Örgütü tarafından da istihdamın arttırılması ile yoksulların becerilerinin geliştirileceğine vurgu yapılmaktadır. Bunun sağlanması için de yoksullara yönelik eğitim ve öğretim olanakları ile istihdamın arttırılabileceği belirtilmektedir (http://step.unwto.org). Afrika'da bulunan Sun International grubuna bağlı Gaborone Sun Hotel tarafından, 3 ay boyunca 50 kişiye catering eğitimi verilmiş ve eğitime katılanlardan 27 kişi otelde istihdam edilmiştir (http://www.propoortourism.org.uk). Örneğin Nepal'de kadınlara yönelik doğa yürüyüşü konusunda eğitimler verilerek turlarda istihdam edilmeleri sağlanmaktadır (Saville, 2001: 13). Güney Afrika'da yoksul yerel halktan 140 kişiyi istihdam eden Sabi Sabi işletmesi aynı zamanda aylık gelirinin % 70'ini işletme çalışanlarına aktarmaktadır. Böylece işletme, bölgede yoksulluk sınırının üzerinde yaşayan insan sayısını ikiye katlamıştır. 1998 yılında faaliyete geçen Stormsriver tur operatörü "İstihdam yaratmadığı sürece hiçbir turizm faaliyeti turizm olarak kabul edilemez" felsefesi ile eğitime yatırımın yapılması gerektiği düşüncesi ile personelinin %84'ü yoksul yerel halktan seçilmiştir. Bugüne kadarki eğitim yatırımına en fazla 1 milyon ZAR ayrılmıştır. Başka bir örnek olan Binhangari Lodge tarafından ise yoksul

halka turizm eğitimi verilerek ve 39 ailenin istihdam edilmesi sağlanmış ve böylece personelin %96'sı yerel topluluktan oluşmaktadır (http://www.propoortourism.org.uk). Diğer yandan Teriya Bugu işletmesi tarafından ise sağlanan bir eğitim programı ile 20 kişi Mali'de bulunan otellerde istihdam edilmekte ve 30 kişi ise dolaylı olarak istihdam edilmektedir. Aynı zamanda bölgede yer alan turizm işletmeleri arasında 70' den fazla daimi çalışanı ile en fazla kişiyi istihdam eden işletmedir (http://www.teriyabugu.com). Diğer bir örnekte ise Pan Pacific Oteli tarafından Etiyopya'daki yoksullarsa sağlanan eğitim programında beceri geliştirme, kariyer planlama ve geliştirme gibi güçlendirmeye önem verilmektedir. Bu programdan mezun olanlar başka sektörlerde olabildiği gibi çeşitli otel işletmelerinde de istihdam edilmektedir. Katılımcıların %75'i mezun olduktan sonra iş bulmuştur. Program kapsamında Asya'da toplam 843 kişi eğitim almış ve günümüzde ise 30 otel işletmesi daha bu programa dahil olmuştur. Bu işlere; Romanya'da da bu eğitime katılan yoksul katılımcıların %66'sı turizm sektöründe çalışmaya devam etmektedir (http://www.propoortourism.org.uk). Yoksul halkın istihdam edilmesinde turizm işletmelerinin yanı sıra kamplarda da olanaklar sağlanmaktadır (Ashley vd, 2000:3). Örneğin, Hindistan'da bulunan Help Turizm tur operatörü işletmesi tarafından yerel personel eğitilmesi için 50bin dolardan fazla destek sağlanmış ve bölgede yer alan bir kamp alanı içinde yerel halktan çok sayıda kişi istihdam edilmiştir (Bauer, 2006: 11-14). Bir başka örnekte ise "Eğitim Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması Projesi" ile Mith Samlanh otel işletmesi tarafından sağlanan eğitim programları ile Kamboçya'daki yoksullara istihdam olanağı sağlanmıştır (http://www.mithsamlanh.org; http://www.propoortourism.org.uk). Benzer şekilde Siem Reap oteli tarafından ise finanse edilerek 2004 yılında açılmış olan Kalkınma Merkezi turizm eğitimleri vermektedir. Bu merkez, Kamboçya'da yoksul gençlerin becerilerini geliştirmeleri için eğitim vermekte ve eğitim sonunda istihdam olanağı sağlamaktadır. Örneğin 16 kişi 9 aylık mutfak kursu eğitimi almış ve kurs tamamlandığında ise Siem Reap otelinde işe başlamışlardır. Benzer şekilde Shinta Mani Angkor otel işletmesi tarafından da 2004'den bu yana 245 kişi eğitim alarak çevre işletmelerde işe başlamışlardır (http://www.propoortourism.org.uk;http://shintamani.com). Aynı şekilde Sandals Montego Bay oteli de, personel yatırımı yapmak amacıyla Jamaika'da çeşitli eğitim fırsatları sunmaktadır. Eğitimleri tamamlayanlar Sandals'a bağlı tesislerde istihdam edilmekte veya verilen sertifikalar ile diğer işletmelerde de istihdam edilebilmektedirler. Curtain Bluff oteli tarafından Karayip'te bulunan yoksul yerel halk eğitim programları ile istihdam edilmekte ve personelin uzun süre otelde çalışmaları (21 yıl ve daha fazla) için teşvik sağlanmaktadır (http://www.propoortourism.org.uk; www. curtainbluff.com).

Tablo1: Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Doğrudan Katılımı İçin Konaklama İşletmelerinin Yaptığı Uygulamalar

	İşletme Adı	Uygulamalar
1	**Curtain Bluff**	Yerli halk eğitim programları ile istihdam edilmekte ve uzun süre otelde çalışmaları (21 yıl ve daha fazla) sağlanmaktadır.
2	**Sandals Montego Bay**	Eğitimleri tamamlayanlar Sandals'a bağlı tesislerde veya diğer işletmelerde istihdam edilmektedir.
3	**Siem Reap**	Mutfak kursu eğitimi alan 16 kişi eğitim sonunda otelde istihdam edilmiştir.
4	**Mith Samlanh**	Yerel toplumdan 10 kişiye istihdam sağlanmıştır.
5	**Sabi Sabi**	140 personel yerel halktan oluşmaktadır. Aylık gelirinin %70'i locanın yakınında yaşayan personeline ayrılmaktadır.
6	**Teriya Bugu**	20 kişi otellerde istihdam edilmektedir. Çalışanların hepsi niteliksiz olan yerel halktan oluşmaktadır.
7	**Binhangari Lodge**	Yoksul halka turizm eğitimi verilmiş ve 41 aileden 39 ailenin istihdam edilmesi sağlanmıştır. Toplam personelin %96'sı ise yerel topluluktan oluşmaktadır.
8	**Pan Pacific**	Eğitime katılanların %75'i mezun olduktan sonra iş bulmuştur. Bu işlere; otelcilik, bankacılık ve kamu sektörü dahildir.
9	**Gaborone Sun Hotel**	Otelde 50 işsize Sedibeng catering eğitimi verilmiş ve eğitime katılanlardan 27 kişi otelde çalışmaya devam etmiştir.

Kaynak:https://web.archive.org/web/20120525040749/http://www.propoortourism.org.uk/

Tablo 1'e göre, Curtain Bluff, Sandals Montego Bay, Siem Reap, Mith Samlanh, Sabi Sabi, Teriya Bugu, Binhangari Lodge, Pan Pacific, Gaborone Sun Hotel işletmeleri yoksullara mesleki eğitim olanakları sağlayarak onları daha sonra işletmelerinde istihdam etmektedirler. Örneğin bu işletmelerden Binhangari Lodge işletmesinin toplam personelinin %97'si yoksullardan oluşmaktadır. İstihdam ile hem turizm işletmeleri hem de yoksul halk çok fazla fayda sağlamaktadır. Örneğin istihdamın arttırılması turizm işletmelerinde hizmet standartlarının yükseltilmesine yardımcı olur. Böylece çok sayıda insanın fayda sağlaması sonucunda yoksulluğun ortadan kaldırılması mümkündür (http://step.unwto.org).

2.2. Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Dolaylı Katılımı

a) Turizm İşletmelerinin Mal Ve Hizmetlerini Yoksullardan Veya Yoksulları Çalıştıran İşletmelerden Tedarik Etmeleri: Yoksulların turizme dolaylı şekilde katılmaları ürünlerin doğrudan yoksullar tarafından sağlanması ile de mümkündür. Örneğin, el sanatları satıcıları gibi doğrudan turiste ürün satışının yapılması ile yerel girişim fırsatlarının geliştirilmesi mümkündür (Ashley vd, 2006). Dolayısı ile yerel

ürünlerin tanıtımı yapılabilmekte ve elde edilen turizm gelirlerinden yerel halkın da yerel işletmeler ve çeşitli iş olanakları aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak pay alması sağlanabilmektedir (Tüsiad, 2012: 33). Spenceley vd,. (2009) yoksulların oteller için sebze-meyve üretip satışını yapabileceklerine değinmektedir. Böylece meyve, sebze gibi yiyecek ürünleri ile el sanatları veya rehberli turlar gibi ürünlerin turistlere satılması yoluyla yoksulların turizmden doğrudan gelir elde etmeleri mümkündür (http://step.unwto.org). Gascon (2009), tarafından yapılan çalışmada, turizmde çeşitli etkinlikler (rehberlik, yerel ürün satışı gibi) ile yoksulların (parasal gelir sıkıntısı yaşayanlar) gelirlerinde artış sağlanabileceği belirtilmektedir. Böylece yoksul yerel halk için gelir artışı ve turistler için de hizmetlere erişim noktasında kolaylık sağlanmaktadır. Örneğin Laos'ta yoksullar turizm etkinliklerinde el sanatları satışı yaparak da gelir elde etmektedirler. El sanatları satışı ile her yıl yaklaşık 2 milyon dolara yakın gelir elde edilmektedir. Bu gelirin ise yarısını yine tekstilde çalışanlar kazanmaktadır (http://www.propoortourism. org.uk). Benzer şekilde Dünya Mirası içinde yer alan Santo Domingo'da yerel ürünlerin geliştirilmesi ve bölgenin kalkınması için ortaklıklar geliştirilmiştir. Plajlardaki lokantalarda, müze, şeker fabrikası, Ecopark ve yatlarda yerel ürünlerin satışı yapılmaktadır (Ashley vd, 2006: 10). Örneğin, Luang Prabang'ta 2002 yılından bu yana düzenlenen gece pazarı etkinliklerinde yerel ürünlerin satışı yapılmaktadır. Bu ürünlerden biri olan biber salçası satışını gerçekleştiren bir aile işletmesi yıllık 50000 dolarlık bir ciroya ulaşmıştır ().

Tablo 2: Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Dolaylı Katılımı İçin Seyahat İşletmelerinin Yaptığı Uygulamalar

	İşletme Adı	**UYGULAMALAR**
1	**Stormsriver**	Yerel girişimlerin desteklenmesi için yerel rehberlerin eğitimini sağlamakta ve yerel yiyecek tedarikine öncelik vermektedir
2	**First Choice**	Turistlerin yerel halka ait olan evlerde konaklama yapmalarını sağlamakta, yerel ürünleri satın almalarını teşvik etmekte
3	**Gambia Experience**	Turistleri yerel ürünleri almaları konusunda teşvik etmektedir
4	**Surbendans Help Tourism**	Gıda ürünlerinin yerel halktan sağlanmasını önermektedir
5	**Outback Safari**	Turistlerin yerel ürünlere harcama yapmaları için fırsatlar yaratmaktadır. Turistler, köylerde yerel halkı ziyaret ederek yerel ürün satın almakta ve yerel halka ait olan evlerde konaklama yaparak yerel ekonomiyi desteklemektedir. Ürün satışı ve konaklama ücretleri ile yerel halk her ay yaklaşık olarak 1500 dolar gelir elde etmektedir
6	**Exodus**	Turistlerin yerel ürünleri satın almaları ve yerel mutfağa ait ürünleri yemeleri ile yerel halkı ve yerel ekonomiyi desteklemelerini önermektedir.

7	**The Adventure Company**	Turistlere yerel ürünler almaları ve yerel işletmelerde konaklamaları önerilmektedir.

Kaynak:https://web.archive.org/web/20120525040749/http://www.propoortourism.org.uk/

Tablo 2'ye göre seyahat işletmelerinin yaptığı uygulamalar içinde ise Stormsriver yerel yiyecek tedarikine öncelik verirken; diğer işletmelerin uygulamaları daha çok turistlere yönelik tavsiyeler niteliğindedir. Bunlardan; First Choice,Gambia Experience,Surbendans Help Tourism, Outback Safari, Exodus ve The Adventure Company gibi seyahat işletmeleri ise turistleri yerel ürünleri almaları konusunda teşvik etmektedir.

Tablo 3: Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Dolaylı Katılımında Otel İşletmelerinin Yaptığı Uygulamalar

	İŞLETME ADI	**UYGULAMALAR**
1	**Tiger Mountain Pokhara Lodge**	Yerel girişimcileri desteklemek için ürünlerini yerel pazardan satın almaktadır. Yerel pazardan ürün satın alınması şirketin nakliye maliyetlerini de azaltmaktadır.
2	**Sandals in Jamaica**	Yiyecekler yerel halktan tedarik edilmektedir. 80 çiftçi ile anlaşma yapılmıştır. Yerel halk her ay otel için üretilen kavun ve karpuz satışı ile 7200 dolar gelir elde etmektedir.
3	**St Lucia**	50 yerel çiftçiyi içeren yerel üretim politikası oluşturmuştur.
4	**Umngazi River Bungalow**	Müşterilere sunduğu yiyecekleri yerel üreticilerden tedarik etmektedir. 80 sebze ve meyve üreticisi ile sözleşme yapılmıştır.
5	**Help Tourism**	Yerel ürünlerin üretilip kampta satışının yapılması şeklinde yerel halk istihdam edilmeye devam etmiştir.
6	**Luang Prabang**	Yiyecekler yerel halktan tedarik edilmektedir. Yerel biber salçasının satışını gerçekleştiren bir aile işletmesi yıllık 50000 dolarlık bir ciroya ulaşmıştır

Kaynak:https://web.archive.org/web/20120525040749/http://www.propoortourism.org.uk/

Tablo 3'e göre Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Dolaylı Katılımında Otel İşletmelerinin Yaptığı Uygulamalar kapsamındaki örnekler arasında Tiger Mountain Pokhara Lodge, Sandals in Jamaica, St Lucia, Umngazi River Bungalow, Help Tourism ve Luang Prabang yer almaktadır. bu işletmeler ürünlerini yoksullardan satın alarak onların daha fazla gelir

elde etmelerine yardımcı olmaktadırlar. Yoksulların ürün satışı yapmaları ise işletmelerinin başarılı uygulamalarının bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ürünlerin yoksullar tarafından satışının yapılması ile yoksullar turizmden doğrudan gelir elde ederken turistler de memnun edici bir tatil deneyimi yaşayabilirler. Bunun sağlanması için yerel halkın turistlerin beklentilerine yönelik olan yerel ürünler konusunda eğitilmesi ve turistlerin de yerel ürünler hakkında bilgilendirilmeleri oldukça önemlidir (http://step.unwto.org). Bunun için oteller ve tur operatörleri müşterileri yerel ürünler satın almaları konusunda teşvik edebilir. Böylece turistlerin yerel ekonomi içinde harcama yapmaları ile yerel el sanatları ve kültürel ürünlerin gelişmesine katkı sağlanabilir (Ashley vd, 2006). Örneğin Outback Safari, Exodus, The Adventure Company, Surbendans Help Tourism, Stormsriver, Gambia Experience ve First Choice tur operatörleri turistlere yerel ürünler satın almaları ve yerel işletmelerde konaklamaları şeklinde önerilerde bulunmaktadır (http://www.propoortourism.org.uk, Bauer, 2006; Ashley ve Ashton, 2006). Benzer şekilde Kenya' da da pek çok tur operatörü, turistler tarafından geleneksel ürünlerin satın alınmasını teşvik etmektedir (Ashley vd, 2000: 3). Gambia Experience tur operatörü ise, turistleri yerel ürünleri almaları konusunda teşvik etmektedir (). İşletme, "Paranızı akıllıca harcayın" sloganı ile turistlerin yerel ürün ve hizmetleri satın alarak yerel halka daha fazla fayda sağlayabileceklerini belirtmektedir (http://www.gambia.co.uk,30.01.2013). Outback Safari, turistlerin yerel ürünlere harcama yapmaları için fırsatlar yaratmaktadır. Turistler, köylerde yerel halkı ziyaret ederek yerel ürün satın almakta ve yerel halka ait olan evlerde konaklama yaparak yerel ekonomiyi desteklemektedir. Ürün satışı ve konaklama ücretleri ile yerel halk her ay yaklaşık olarak 1500 dolar gelir elde etmektedir. Exodus işletmesi ise, ziyaret edilen yerlere yerel toplumu da katmayı amaçlamakta ve turistlere birtakım önerilerde bulunmaktadır. Turistlerin yerel ürünleri satın almaları ve yerel mutfağa ait ürünleri yemeleri ile yerel halkı ve yerel ekonomiyi desteklemelerini önermektedir. Yerel halkın daha fazla kazanç sağlayabilmesi için yerel ürünleri satin alırken turistlere pazarlık yapmamaları önerilmektedir (http://www.propoortourism.org.uk). First Choice ise; turistlerin yerel halka ait olan evlerde konaklama yapmaları için önerilerde bulunmaktadır (Ashley ve Ashton, 2006: 4).

b) Yoksulların turizme kaynak sağlayan sektörlerde istihdam edilmeleri: Yoksul insanlar turizme kaynak sağlayan sektörlerde çalışarak turizm sektörüne dolaylı katılım sağlamaktadır. Turizm işletmelerinin yoksulları çalıştıran girişimcilerden tedarik etmeleri, yoksullar tarafından turizm işletmelerinin kurulması ve çalıştırılması (örneğin; mikro, küçük ve orta ölçekli veya topluma dayalı girişimler) şeklinde uygulanabilmektedir

(Ashley ve Roe,2002). Otel işletmeleri ürünlerini doğrudan küçük ve mikro-işletmelerden tedarik ederek vasıfsız ya da yarı vasıflı halka gelir olanağı sağlayabilirler (Ashley vd, 2006: 3). Dolayısı ile yoksulluğun azaltılmasında temel koşullardan birisi olarak turizm tedarik zincirinde ürünlerin yerel kaynaklardan sağlanması mümkündür (http://step.unwto.org). Örneğin, Surbendans'da oluşturan bir kampta yiyecekler yerel halktan tedarik edilmektedir (Bauer, 2006: 12). 1996 yılında Jamaika'da yer alan 2 otel işletmesi ise (Sandals in Jamaica ve St Lucia) ürünlerini 10 çiftçiden tedarik etmekteydi, 2004 yılına kadar ise bu sayı 80 çiftçiye ulaşmıştır. Örneğin Sandals in Jamaica oteli sadece kavun ve karpuz için her ay 7200 dolar ödeme yapmaktadır. Bu gelir 70 aile için her ay 100 dolar demektir. Bu kapsamda ise St Lucia'da 2002'den bu yana % 75'i kadınlardan oluşan 50 yerel çiftçiyi içeren bir yerel üretim politikası oluşturulmuştur (http://www.propoortourism.org.uk).

Yerel topluluklar ve yoksulların tedarik sürecine dahil edilmesi ile turizm harcamalarının maksimum seviyeye ulaşması mümkündür (http://step.unwto.org). Örneğin Umngazi River Bungalow müşterilerine sunduğu yiyecekleri yerel üreticilerden tedarik etmektedir. Bu kapsamda sebze ve meyve için 80'i aşkın yerel tedarikçi ile sözleşme yapılmaktadır. Bu uygulamalar çeşitli yararlar sağlamıştır. Bu yararlar; personelin iyi morale sahip olması ile hizmetin kalitesinin artmasını sağlamakta, müşteri anketleri müşterilerin hizmet ve karşılamadan memnun olduklarını göstermekte, doluluk oranlarını arttırmakta ve müşteriler bu uygulamalardan memnuniyet duymaktadırlar. Başka bir örnek olan Luang Prabang, en önemli turistik destinasyonlardan birisidir ve her yıl turizmden 6 milyon doların üzerinde gelir elde etmektedir. Bunun yarısı yiyecek içecek tedarikinden sağlanmaktadır. Elde edilen gelirin büyük kısmı tedarik zincirinden sağlanmaktadır (http://www.propoortourism. org.uk). Ancak bu etkilerden yoksulların faydalanmalarında bazı engellerle de karşılaşılabilmektedir (Roe ve Urquart, 2001: 4). Örneğin, Torres ve Momsen (2004) tarafından yapılan bir çalışmada, sınıf farklılıkları, otelciler ve çiftçilerin birbirlerini tanımadıkları ve ortak bir dilin olmaması gibi engeller nedeniyle yerel ürünlerin satışının yapılmasında engellerle karşılaşıldığı ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile yoksulların turizme daha fazla katılabilmeleri için tarım sektöründe çalışanlara eğitim desteği, organizasyon ve özel sektör-çiftçi ortak girişimlere odaklanılması gerekmektedir. Bunun için konaklama faaliyetleri kapsamında turistlerin yerel halka ait yerlerde konaklamaları ve yerel yoksul halk tarafından düzenlenen etkinliklere katılmayı tercih etmeleri durumunda yoksulların da turizm pazarına erişmeleri söz konusu olacaktır. Aynı zamanda kamu sektörü, yoksulların emek ve ürünleri için pazar oluşturabilir. Bu nedenle kamu ile yerel tedarikçiler arasında bağlantıların sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında kamu sektörü

hem bağlantı sağlayabilir hem de bu konuda turizm işletmelerini teşvik edebilir (Shah ve Gubta,2000). Spier Otel ise, yerel tedarik sağlama, yerel halk istihdamından daha fazla yerel kazanç sağlamıştır. Örneğin otelin küçük işletmelerden tedarik oranı %10'lara ulaştığında 7,5 milyon dolarlık bir gelir sağlanmış ve bu da personel ücretlerinde %50 artışa neden olmuştur. Başka bir örnek olan Tiger Mountain Pokhara Lodge ise, yerel girişimcileri desteklemek için ürünlerini yerel pazardan satın almaktadır. Ayrıca yerel pazardan ürün satın alınması şirketin nakliye maliyetlerini de azaltmaktadır (http://www.propoortourism.org.uk). Aynı zamanda seyahat işletmeleri de yerel ürün tedarik edilmesi konusunda diğer işletmeleri ve müşterilerin bu ürünleri satın almalarını teşvik edebilir. Örneğin, Güney Afrika'da yer alan Stormsriver Tur Operatörü ise, yerel girişimlerin desteklenmesi için yerel rehberlerin eğitimini sağlamakta ve yerel yiyecek tedarikine öncelik vermektedir (Rogerson,2003). Başka bir örnekte ise Help Tourism seyahat acentası Hindistan'da gıda ürünlerinin yerel halktan temin edilmesini önermektedir (Bauer, 2006: 11-14). Benzer şekilde İngiltere'deki Tur Operatörleri Federasyonu ise 2004'te Tedarikçi El Kitabı yayınlayarak turizm işletmeleri, konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerini yerel malzeme kullanmaları konusunda teşvik etmektedir (Ashley ve Ashton, 2006: 4).

Tablo 4: Yoksul Halkın Turizm Sektörüne Dolaylı Katılımı İçin Konaklama İşletmelerinin Yaptığı Uygulamalar

	İşletme Adı	**Uygulamalar**
1	**Spier Otel**	Yoksulları istihdam eden yerlerden ürün sağladığında tedarik oranı %10'a ulaştığında 7,5 milyon dolarlık gelir artışı sağlamıştır.
2	**Help Tourism**	İnşaat için 3000'den fazla kişi, sonrasında ise temizlik, bahçe, bakım işlerinde istihdam edilmektedir.

Kaynak:https://web.archive.org/web/20120525040749/http://www.propoortourism.org.uk/

Tablo 4'e göre yoksulların turizm sektörüne dolaylı olarak katıldıkları uygulamalar kapsamında yoksulların dolaylı olarak ürünve hizmet satışı yapmaları kapsamında işletmeler ürünlerini yoksulları çalıştıran işletmelerden tedarik etmektedir. Bu örneklerden Spier Otel yoksulları istihdam eden yerlerden ürün sağladığında tedarik oranı %10'a ulaştığında 7,5 milyon dolarlık gelir artışı sağlamıştır. Help Tourism ise inşaat için 3000'den fazla kişi, sonrasında ise temizlik, bahçe, bakım işlerinde istihdam edilmektedir.

SONUÇ

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan pekçok ülkenin yoksulluk sorunu ile karşı karşıya oldukları görünmektedir. Ülkeler içinde bulundukları bu durumdan kurtulmak ve yoksullara daha fazla istihdam olanakları sağlayarak gelir ve refah düzeylerini arttırmaya çalışmaktadırlar. Dolayısı ile pekçok uluslarlarası kuruluş tarafından da yoksullar için daha fazla olanak sağlamanın en önemli yollarından birisinin turizm sektörü olduğu belirtilmekte ve yoksuluğun azaltılmasında önemli bir yerinin olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yoksulların turizm sektörüne katılmaları 2 farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi doğrudan katılımdır. Buna göre yoksulların turizm işletmelerinde istihdam edilmeleri kapsamında Curtain Bluff, Sandals Montego Bay, Siem Reap, Mith Samlanh, Sabi Sabi, Teriya Bugu, Binhangari Lodge, Pan Pacific, Gaborone Sun Hotel işletmeleri yoksullara mesleki eğitim olanakları sağlayarak onları daha sonra işletmelerinde istihdam etmektedirler. Örneğin bu işletmelerden Binhangari Lodge işletmesinin toplam personelinin %97'si yoksullardan oluşmaktadır. Ürünlerin doğrudan yoksullardan satın alınmasında ise ise Umngazi River Bungalow, Help Tourism ve Luang Prabang işletmelerinin başarılı uygulamalarının bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu işletmeler müşterilere sunduğu yiyecekleri yerel üreticilerden tedarik etmektedir. Ayrıca bu konuda seyahat işletmelerinin yaptığı uygulamalar içinde ise First Choice,Gambia Experience,Surbendans Help Tourism, Outback Safari, Exodus ve The Adventure Company gibi seyahat işletmeleri ise turistleri yerel ürünleri almaları konusunda teşvik etmektedir. Yoksulların turizm sektörüne dolaylı olarak katıldıkları uygulamalar kapsamında işletmeler ürünlerini yoksulları çalıştıran işletmelerden tedarik etmekte (Spier Otel) veya yoksulları dolaylı olarak istihdam (Help Tourism) etmektedir.

Sonuç olarak günümüzde yoksulluğun azaltılması için yoksulların turizm sektörüne dahil edildiklerini pekçok örnek içinde görmek mümkündür. Özellikle konaklama ve seyahat işlerinin uygulamaları içinde yoksullara öncelik verdiklerine yönelik örneklerin sayısı her geçen artmaktadır. Tüm bu gelişmeler ekseninde turizm sektörünün yoksulların istihdam edilmeleri gibi doğrudan veya ürün satışının yapılması gibi dolaylı olarak sektöre dahil edildiklerini söylemek mümkündür. Dolayısı ile turizm sektörünün emek yoğun bir özelliğe sahip olması ile yoksulların sektörde istihdam edilmelerine ve ürünlerin sunulması sürecinde tedarikçi olmalar ile daha fazla gelir elde etmeleriyle yoksulluğun azaltılması mümkün olmaktadır.

KAYNAKLAR

Ashley, C. Boyd, C. ve Goodwin, H. (2000). *Pro-poor tourism: putting poverty at the heart of the tourism agenda* (Yayın no. 51). Overseas Development Administration Department For International Development. Erişim adresi: https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications - opinion-files/2861.pdf

Ashley, C. Goodwin, H. Ve Roe, D. (2001). *Pro-poor tourism strategies: expanding opportunities for the poor* (Yayın no.1). Overseas Development Institute Pro-poor Tourism Briefing. Erişim adresi: https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/3240.pdf

Ashley, C. ve Roe, D. (2002). Making tourism work for the poor: strategies and challenges in Southern Africa. *Journal Development Southern Africa*, 19 (1), 61-82. https://doi.org/10.1080/03768350220123855

Ashley, C. ve Ashton, J. (2006). Can The Private Sector Mainstream Pro-Poor Tourism? *Communicating International Development Research*, id21 insights,1-6. Erişim adresi: https://www.eldis.org/document/A46440

Ashley, C. Goodwin, H. Ve McNab, D. (2006). Making tourism count for the local economy in dominican republic: ideas for good practice. Erişim adresi: https://www.odi.org/sites/odi.org.uk /files/ odi-ssets/publications-opinion-files/1945.pdf

Babalola, A. B. ve Ajekigbe, P. G. (2007). Poverty alleviation in Nigeria: need for the development of archaeo-tourism. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 18(2), 223-242. https://doi.org/10.1080/13032917.2007.9687203

Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2), 255-265.

Bauer, Marcus. (2006). From Tiger Conflict to Tourism: Social Transformation, Poverty Alleviation and Conservation Initiative in the Sunderbans (India). Presented at the Conference "Developments in Pro-Poor Tourism: Identifying Best Practice". Greenwich, UK.Erişim adresi:

Gascon, Jordi. (2009). Responsible tourism: a term hijacked by transnational capital. *Newsletter of the Ecumenical Coalition On Tourism*, 19 (3), 20-22.

Harrison, David. (2008). Pro-poor tourism: a critique, *Third World Quarterly*, 29(5), 851-868. http://dx.doi.org/10.1080/ 01436590 802105983

Hausler, Nicole. (2011). *Stakeholder dialogues in tourism- how to achieve fair pro-poor tourism partnerships*. Erişim adresi: https://mekongtourism.org/wp-content/uploads/2015/05/How-to-Achieve-Fair-Pro-Poor-Tourism-Partnership-by-Mr.-Nicole-Hausler-Tourism-Consultant-Organizational-Consultant.pdf

Holden, A. Sonne, J. ve Novelli, M. (2011). Tourism and poverty reduction: an interpretation by the poor of Elmina, Ghana. *Tourism Planning & Development*, 8 (3), 317-334. https://doi.org/10.1080/21568316.2011.591160

Işık, N. ve Baysal, D. (2011). Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'de kırsal kalkınma politikaları: genel bir değerlendirme. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12 (1), 165-186.

Jamieson, W. Goodwin, H. Ve Edmunds, C. (2004). *Contribution of tourism to poverty alleviation pro poor tourism and the challenge of measuring impacts transport policy and tourism section*. Erişim adresi: https://haroldgoodwin.info/ resources/povertyalleviation.pdf

Lewis, A. ve Brown, T. (2007). Pro-poor tourism: a vehicle for development in Trinidad & Tobago. Paper presented at the Conference on Crisis, Chaos and Change: Caribbean Development Challenges in the 21st Century ' St. Augustine, Trinidad and Tobago, UWI.

Meyer, Dorothea. (2007). Pro-poor tourism: from leakages to linkages. a conceptual framework for creating linkages between the accommodation sector and 'poor' neighbouring communities, *Current Issues in Tourism*, 10(6), 558-583. https://doi.org/10.2167/cit313.0

Mthembu, B. ve Mutambara. J. (2011). Rural tourism as a mechanism for poverty alleviation in Kwazulu-Natal: The Case Of Bergville, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, Volume 7 (4),1-22. Erişim adresi: https://www.ajhtl.com/uploads/7/1/6/3/7163688/article_58_vol_7_4__2018.pdf

Pongponrat, Kannapa. (2011). Pro-poor tourism at Samui Island, Thailand: a case study of local governance. *Journal of Ritsumeikan Social Sciences and Humanities*, 100, 93-108. Erişim adresi: http://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/k-rsc/hss/book/pdf/vol03_08.pdf

Roe, D. ve Urquhart, P. (2001). Pro-poor tourism: harnessing the world's largest ındustry for the world's poor. International Institute for Environment and Development (IIED). Erişim adresi: https://pubs.iied.org/ pdfs/11007IIED.pdf

Roy, P. B. Roy, T. B. ve Saha, S. (2010). Pro- poor tourism as an approach towards community development: a case study. *South Asian Journal of Tourism and Heritage*, 3 (2), 90-98.

Saville, N.M. (2001). *Practical strategies for pro-poor tourism: case study of pro-poor tourism and SNV in Humla District* West Nepal. (Yayın no:3), London, UK: ODI, PPT Working Paper. Erişim adresi: https://www.gov.uk/dfid-research-outputs/practical-strategies-for-pro-poor-tourism-case-study-of-pro-poor-tourism-and-snv-in-humla-district-west-nepal

Shah, K. ve Gupta, G. (2000). Tourism, the poor and other stakeholders: Asian experience. *ODI Fair-Trade in Tourism Paper*. London: ODI.

Spenceley, A. Ashley, C. Kock, M. (2009). *Tourism-led poverty reduction programme: core training module*, Erişim adresi: http://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Exporters/Sectoral_Information/Service_Exports/Tourism/TPRP%20Core%20Module.pdf

Şerefoğlu, Coşkun. (2009). *Kalkınmada kırsal turizmin rolü- 2007- 2013 yılları arasında ülkemizde uygulanacak olan Ipard kırsal kalkınma programındaki yeri* (Uzmanlık Tezi). Erişim adresi: https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%C5%9ELER/uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/SEREFOGLUCoskun.pdf

Torres, R. Momsen, J.H. (2004). Challenges and potential for linking tourism and agriculture to achieve pro-poor tourism objectives. Progress in Development Studies, 4, 294-318. 10.1191/1464993404ps092oa

Truong, V.D. (2013). Tourism policy development in Vietnam: a pro-poor perspective. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 5(1): 28–45. 10.1080/19407963.2012. 760224

TÜSİAD (2012). *Sürdürülebilir turizm.* Erişim adresi:

Yılmaz, H. ve Tolunay, A. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikalarında yeni yönelimler ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A (1), 107-122.

http://www.propoortourism.org.uk

https://teriyabugu.com/recherche-et-innovation/centre-de-formation/.

http://www.mithsamlanh.org.

https://www.shintamani.com/foundation.php.

http://www.gambia.co.uk/sustainable-tourism?ContentTabs=WhatYouCanDo.

http://step.unwto.org/en/content/seven-st-ep-mechanisms.

http://www.curtainbluff.com/resort/givingback_oldroad.html.

Bölüm 20

GELENEKSEL KONUTLARDA EV İÇİ HAMAMLARI: YÖRÜKKÖY HAMAMLI EVLERİ

Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi ABD. Safranbolu-Karabük – TÜRKİYE e-mail esrabolukbasi@karabuk.edu.tr

Giriş

Geleneksel yaşantıda yıkanma kültürünü eyleme dönüştürürken kullandığımız mekanları tanımlarken, geleneksel konutta hemen her odada yer alan yunmalık ya da gusülhaneler, ev içi hamamları, evlerin bahçelerindeki hamamlar ve mahalle hamamlarından bahsetmek mümkündür. Her odanın bir aileye ait olmasıyla geleneksel yaşamın temel alındığı oda kurgusunda yer alan gusülhaneler dolap içi kısa süreli yıkanma eyleminin gerçekleştiği mekanlardır. Burası ahşap bir kapakla kapatıldıktan sonra üzerine her gün serilip düzenlenen ve daha sonra toplanan yatak, yorgan, yastık gibi eşyaların bulunduğu çift kapaklı ahşap dolap olarak geleneksel konutun en önemli oda içi donatılarından biridir. Ev içi hamamları, ekonomik yönden güçlü ailelere ait evlerde sıklıkla rastladığımız, mekânsal olarak tanımlı, yıkanma eyleminin ev içinde gerçekleştiği çoğunlukla tek kurnalı yıkanma birimleridir. Hamamın olduğu mekâna bitişik odada bulunan ocağın ısıttığı depodan gelen sıcak suyun kullanıldığı bu hamamlar aynı zamanda sosyal statünün de göstergesi sayılabilir. Diğer yandan evlerin bahçelerinde ancak sadece o ev halkına hizmet veren bahçe hamamları da yıkanmanın eyleme dönüştüğü önemli mekanlardır. Haftada ya da on günde bir gidilen, insanların topluca yıkandığı hatta gelenekler çerçevesinde sosyalleştiği mahalle veya şehir hamamları ise kadınların ve erkeklerin belirlenmiş zamanlarda temizlik eylemini gerçekleştirdiği halka açık yapılar olarak ele alınabilir. Tek ya da çifte hamam olarak kurgulanan bu hamamlardan tek hamam, haftanın bazı günlerinde kadınlara bazı günleri de erkeklere hizmet vermektedir. Çifte hamam ise aynı anda kadın ve erkeklerin birbirinden bağımsız olarak yıkandığı daha gelişmiş, çoğunlukla simetrik plan kurgusuna sahip, aynı zamanda ortak su deposu ve ısı merkezini (külhan) kullanan ancak girişlerini farklı sokaklardan alan yapılardır.

Yörükköy Tarihi

Yörükköy, Karabük Safranbolu İlçesine bağlı, Safranbolu'ya 12 kilometre uzaklıkta bir yerleşimdir. Gerek gelişmiş mekan organizasyonu gerekse ahşap işçiliği gösteren dolap, tavan bezemeleri ile kalem işlerinin birkaç katlı evlerinde uygulandığı, yerleşim, köy ölçeğinden uzaklaşan niteliklere sahiptir. Köyün kuruluşuna ait yazılı belgenin kısıtlı olduğu, ancak Karakeçili aşiretine bağlı yörüklerden üç kardeş olan Hüseyin, Hacı ve Davut'un buraya gelerek günümüzde "Çökön[2] Meydanı" olarak bilinen köy meydanına çadırlarını kurdukları ve ilk yerleşimin bu şekilde başladığı nesilden nesle anlatılmaktadır. (Baykal 1995: 12; Kara 1999:4). Günümüz-

2 Yörükköyü Orta Mahallede "Hafız Pınarı" olarak bilinen ve halk arasında "Çökön" diye tabir edilen yerde göçer topluluğun çöküp çadırlarını kurarak ilk konakladıkları meydan olduğu belirtilmektedir. (Baykal 1995: 12)

de Hacılar Obası ve Davut Obası köyleri, birbirine ve Yörükköyü'ne yakın köyler olarak dikkati çekmektedir. Diğer yandan köyün girişindeki mezarlıkta Bektaşiliğin izleri okunmaktadır (Biçici 2008:298). Bazı lahitlerin baş ucundaki şahidelerde Bektaşilikte "Hüseyni Tac" olarak bilinen 12 dilimli başlık bulunmaktadır. İki ayrı mezar taşının boyun kısmında tespit edebildiğimiz 12 köşeli "teslim taşı" ve bunlardan biri üzerinde H.1285/M.1868 tarihinin okunması ayrıca 1994 yılında yanarak daha sonra yenilenen Merkez Cami giriş kapısı üzerindeki taş kitabedeki H.1116/M. 1704 tarihi, köyün tarihi hakkında bilgi vermektedir (Bölükbaşı 1996: 74-81).

Yörükköy'ün önemli ailelerinin adlarıyla anılan evler ve konaklar günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Evlerin adları askeri terimleri içermektedir. Bunlar arasında Sipahizade (Sipahi Konağı), Sekbanzade (Seymengil), Cebecizade (Cebeli), Çeyrekoğlu (Çerik-Asker), ve Odabaşı sayılabilir (Kara 1999: 5). Bu konuda Kara, Ahmet Baha'nın "İstanbul halkını kimler teşkil ediyor Safranbolulular-Bartınlılar" adlı 1934 yılına ait eserine dayanarak Tahtakale'deki kahvelere Safranbolu Yörük ve Hacılar obasına mensup kişilerin devam ettiğini, Yörük Köylüler'in İstanbul'da un ticaretine bağlı olarak simit, börek, ekmek fırınlarını işlettiklerini ve kazançlarının bol olduğunu belirtmektedir (Kara 1999 5-10). Dolayısıyla elde edilen gelir, yaptırılan evlerdeki ölçek ve işçilikte kendini göstermiştir. Köyün önemli yapıları arasında konutlar dışında başta Merkez Cami olmak üzere camiler, hamam (Afatgil), meydan çeşmeleri, (Gökmenoğlu) ekmek fırını, çamaşırhane, köy kahvesi vd. sayılabilir. 1997 yılında köyde tespit edilen 93 adet yapı, taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiş ve yasal koruma altına alınmıştır[3].

Çalışma kapsamında geleneksel yaşantının izlerini koruyan, mevsimlik de olsa tarihi evlerini kullanan köy sakinlerinin değişen teknoloji ve ısıtma sistemleri nedeniyle kullanamadıkları ev içi hamamları ele alınmıştır. Bu kapsamda Yörükköy'de tespit edilen ve içinde hamam olan üç ev incelenmiştir.

1. CEBECİGİL EVİ

Cebecigil Evi, Merkez Camisi ve karşısındaki Meydan Çeşmesine bakan konumuyla sonradan adı verilen Safranbolu'da 1990'lı yılların sonunda Kaymakamlık yapmış olan Muammer Aksoy'un adını taşıyan sokak üzerinde yer alır. Orta sofalı Plan tipinin uygulandığı ev, zemin kat üzerine iki kattan oluşur. Zemin kat kagir, üst katlar ahşap çatkı arası kerpiç tuğla dolgulu olup üzeri sıvanmıştır. Yapıda hamamın olduğu bölüm dışa üç cepheli bir çıkma yapmaktadır (fotoğraf 1-2). Hamam bölümü, yapının kuzey yönünde köşede yer almaktadır. Çıkma yapan bu bölüm evin diğer bölümlerinden farklı olarak bağdadi teknikle inşa edilmiştir.

3 21.11. 1997 tarih ve 5536 sayılı kararıyla köyün tamamı sit alanı olarak 93 adet yapı ise taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir (Günel 1999: 133).

Fotoğraf 1-2. Cebecigil Evi Yörükköy.Hamamın Bulunduğu Bölümün Dıştan Görünümü (sağda) (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Evin içinde bulunan hamam Cebecigil Evi'nde kot farkı olduğundan giriş üzerindeki katta yer almaktadır. Hamam bölümünde "hamam evi" olarak tabir edilen içinde ocağın bulunduğu oda hazırlık mekanıdır (fotoğraf 3). Bu ocakta yanan ateş, ocağın bitişiğinde hamam ve ocak arasına konumlandırılmış hamamın su deposunda bulunan suyun ve su buharıyla da hamamın ısıtılmasını sağlamaktadır. Ocağın çevresi ahşap nişlerle çevrilmiştir. Burada bulunan ahşap dolaplarda bakır mutfak eşyalarının olması, tavanda aslı çengellerden sarkan ipler çok amaçlı kullanılan bir mekana işaret etmektedir. Buradan bir kapıyla geçilen hamam bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Dıştan üç cepheli olarak görülen kısım soyunmalık bölümü olarak tanımlanabilir. Pencere önünde ahşap sedir düzenlemesi, kapının hemen sağındaki taş lavabo, mekânsal donatıları hakkında bilgi vermektedir fotoğraf 4-5). Bu bölümde bağdadi tavanda sıva üzerinde bitkisel bezeme unsurları ile pencere aralarında iki servi ağacının sıva üzerine işlendiği kalem işi örnekleri dikkati çekmektedir (fotoğraf 6-7).

Fotoğraf 3. Cebecigil Evi Yörükköy. Hamama Bitişik Hamam Evi. Depodaki Suyun Isıtıldığı Ocak ve Hamam Bölümüne Geçiş (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Fotoğraf 4-5. Cebecigil Evi Yörükköy. Hamamın Esas Yıkanma Mekanına Girmeden Önceki Hazırlık Mekânı/Soyunmalık (solda), Kapının Sağ Yanında Bulunan Lavabo (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Fotoğraf 6-7. Cebecigil Evi Hazırlık Mekanının Tavan Bezemesi ve Pencereler arasında Selvi Motifi (sağda). (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Zemini taş kaplı bu bölümden kemerli bir kapıyla esas yıkanma birimine geçilmektedir. Burası 260x229cm ölçülerinde tek kurnalı yıkanma birimidir (fotoğraf 8-9). Su deposuna bitişik kurna üzerinde barok kartuşlar içinde H.1282/M. 1865-1866 yılı okunmaktadır. Bu tarih aynı zamanda evin yapım yılına da işaret etmektedir. Kurnanın muslukları döküm tekniğinde yapılmıştır. İki musluktan biri sıcak su diğeri ise soğuk su için kullanılmaktadır. Altta bulunan muslukta, suyun aktığı yerde ejder başı görülmektedir (fotoğraf. 10-11) Buradaki örnek Safranbolu'da yakın döneme tarihlenen havuzlu selamlık köşklerinde tespit ettiğimiz ejder

başlı su olukları[4] ile benzer üslubu yansıtmaktadır. Ejder motifinin su yapısında kullanılması su, sağlık, bolluk ve bereketi sembolize etmesi açısından önemlidir. Kurnanın karşısındaki duvarda lamba koymak için bir niş bulunmaktadır.

Hamamın üzeri aynalı tonozla örtülü olup tepe noktasında havalandırma pencereleri bulunmaktadır. Tavan eteğinde kalem işi izlerine rastlanmıştır (fotoğraf 14-15). Zemini üç yönden 7cm. yükseklikte seki ile çevrilen hamamın sıcak hava tahliyesi ve kullanılan suyun dışarı aktarıldığı sistem günümüz de de takip edilebilmektedir (fotoğraf 16-17). Hamamın sıcaklık bölümünün ahşap kapısında alınlık kısmı ortasında menteşe bulunmaktadır. Bu kapıyı açmadan sadece kanadı aralayıp sıcak hava ve su buharının tahliyesini kolaylaştırmaktadır. Buradan çıkan su buharı kapı kemerinin tepe noktasında bulunan künkün baca vazifesi görmesiyle tahliye edilmiştir. Hamamda kullanılan suyun tahliyesi ise zemindeki eğim vasıtasıyla kapı eşiğine yakın yerdeki tahliye deliğinden dışarı atılmak suretiyle gerçekleşmiştir (fotoğraf 18-19-20).

Fotoğraf 8-9. Cebecigil Evi Hamam Giriş Kapısı ve Kurna (Bölükbaşı Ertürk 2020).

4 Bkz. Bölükbaşı Ertürk, E. (2010). "Safranbolu'da Su Mimarisi: Havuzlu Oda/Sofa – Havuzlu Selamlık Köşkü", Erdem, s.56, sf.27-58.

Fotoğraf 10-11. Cebecigil Evi. Kurna Üzerinde Okunan H.1282/ M. 1865-1866 Yılı ve Sıcak-Soğuk Muslukları. Alttaki Musluğun Ağzı Ejder Başı Şeklindedir. (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Fotoğraf 12-13. Safranbolu Bağlar Müftüler Evi Havuzlu Selamlık Köşkü (Solda), Bağlar Curtlar Evi (sağda) Ejder Başlı Su Oluğu.

Fotoğraf 14-15. Cebecigil Ev. Hamam Tonozundaki Havalandırma (Solda) Tonoz Eteğindeki Kalemişleri (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Fotoğraf 16-17. Cebecigil Evi Hamamın Giriş Kapı Kemerindeki Sıcak Hava ve Buharın Tahliye Edildiği Künk Boru. (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Fotoğraf 18-19. Cebecigil Evi. Kapının Her İki Yanındaki Camlı Küçük Pencereler. Ahşap Kapının Üstteki Menteşeli Bölümü (Kapı Açılmadan) Açıldığında Sıcak Hava ve Buhar Tahliyesi Yapılır. (Bölükbaşı Ertürk 2020).

Fotoğraf 20. Cebecigil Evi. Hamamda Kullanılan Suyun Zemindeki Tahliye Gideri (Bölükbaşı Ertürk 2020).

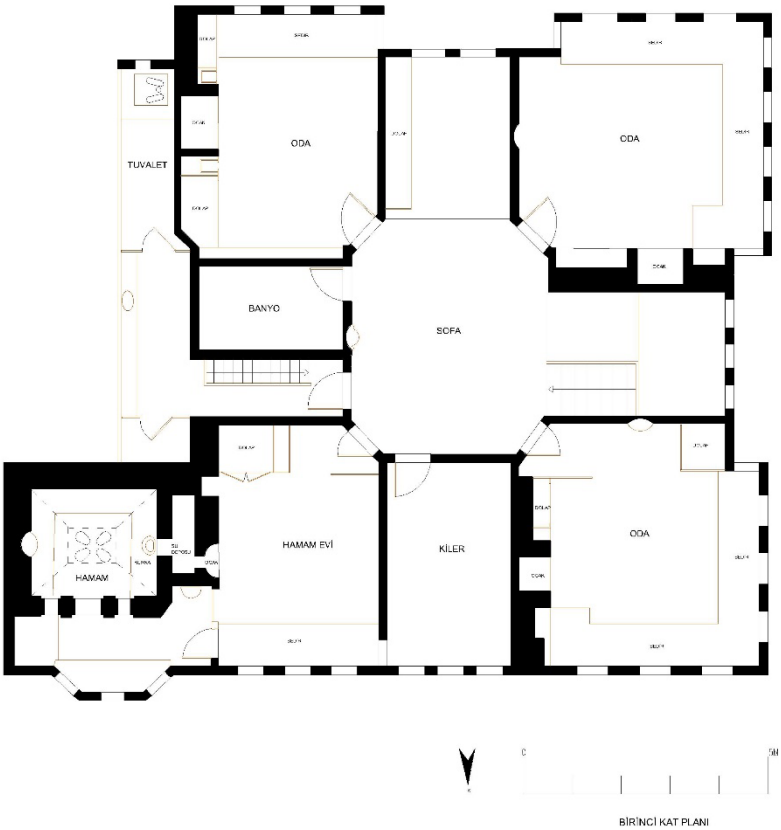

Şekil 1.Cebecigil Evi Hamam Kat Planı. (E. Ertürk 2020)

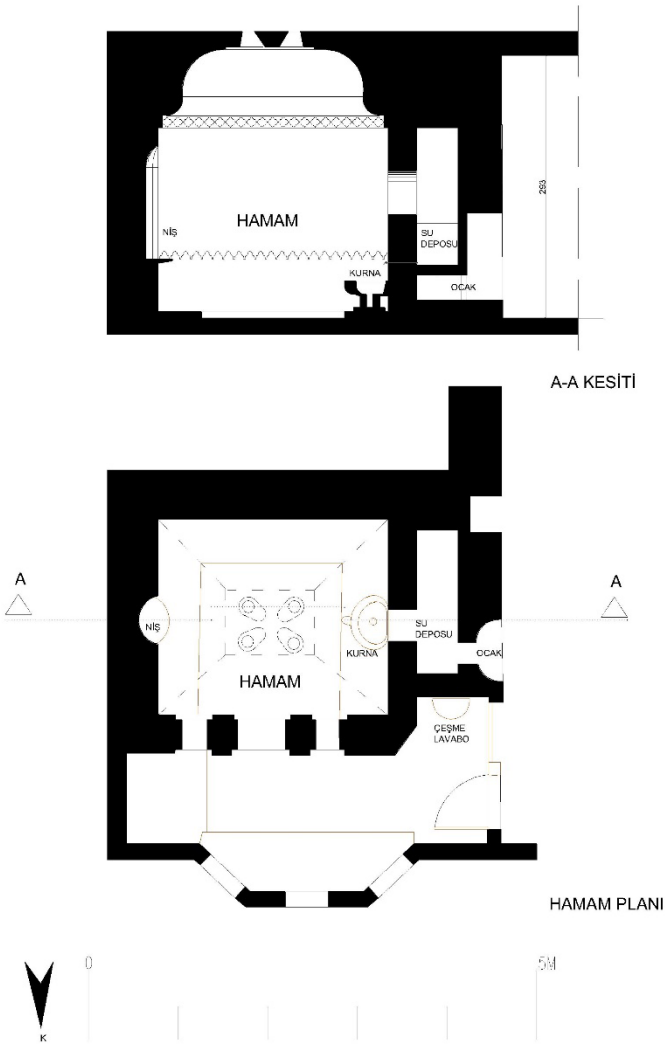

Şekil 2.Cebecigil Evi Hamam Planı ve Kesiti (E. Ertürk 2020)

2. ODABAŞGİL EV HAMAMI

Yörükköy'de tespit ettiğimiz ve ev içi hamamlarına örnek teşkil eden bir diğer yapı Odabaşgil Evi olarak bilinen evdir. Günümüzde ev miras yoluyla intikal ettiğinden ve hisseli olduğundan iç mekan bölüntüye uğramıştır. Kısmen özgünlüğünü kaybetmiş olsa da Erhan Başaran'a ait olan kısmı restore edilmiş (fotoğraf 21), hamamlı bölüm özgün olarak korunmuştur. Yapı geleneksel konut yapım tekniğine uygun olarak inşa edilmiştir. Zemin kat kâgir, üst kat ahşap çatkı arası moloz taş dolgu

olarak inşa edilmiştir. Yapının kuzeybatı köşesindeki hamam, soyunmalık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır.

Fotoğraf 21-22 Odabaşgil Evi (Bölükbaşı Ertürk 2020)

Kızma hamam olarak tanımladığımız hamama içinde ocak bulunan odadan bir kapıyla geçilmektedir. Buradaki ocak ile hamamın sıcaklık kısmı birbirine bitişik inşa edilmiştir. Ocakta yanan ateşin korlarını ileri doğru iterek hamamda kullanılacak suyun ısıtılması sağlanmaktadır (fotoğraf 23-24-25). Soyunmalık 204x143cm. ölçülerinde, tek mekanlı ahşap tavanlı bölümdür. Sıcaklık mekânı ise182x174cm. ölçülerinde tek kurnalı ve üzeri tekne tonozla örtülüdür (Şekil 3). Sivri kemerli ahşap bir kapı ile geçilen sıcaklık bölümünde taştan bir kurna bulunmaktadır (fotoğraf 29). Su deposundan gelen sıcak ve soğuk su iki ayrı musluktan akmaktadır. Musluk lüleleri özgündür. Kurnanın üzerinde su deposuna doğru açılmış, burada ısınan havanın mekanda dolaşımını sağlayan yuvarlak kemerli bir pencere bulunmaktadır. Ayrıca hamamın sıcaklık kısmındaki su buharı ve sıcak havanın tahliyesi için biri dışarı diğeri soyunmalık kısmına küçük kare pencereler açılmıştır (fotoğraf 27-28). Hamamın bulunduğu kısım kagir olarak inşa edilmiştir. Duvarlar bu yörede “küfün kayası “olarak bilinen bir taş türüyle çift cidarlı olarak inşa edilmiştir. Bu taş çok çabuk ısınıp geç soğuma özelliğine sahiptir. Isınan hava, hamamın duvarlarını oluşturan cidarlar arasında dolaşarak ısının uzun süre korunmasına ve hamamın sıcak kalmasına, taşın özelliğinden dolayı da geç soğumasına neden olmaktadır.

Fotoğraf 23-24.Odabaşgil Ev Hamamı. Odadan Soyunmalık Kısmına Geçiş ve Sıcaklık Bölümüne Giriş Kapısı. (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 25-26. Kızma Hamam. Suyun Isıtıldığı Ocak (solda) Günümüzde Depo Olarak Kullanılan Sıcaklık Bölümü ve Kurna. (Bölükbaşı Ertürk 2014).

Fotoğraf 27-28 Odabaşgil Evi. Hamamın Kapısı. Sıcaklık Bölümünde Kapı Arkası Ağırlığıyla. (Bölükbaşı Ertürk 2014).

Fotoğraf 29 Odabaşgil Evi. Taş Hamam Kurnası (Bölükbaşı Ertürk 2014).

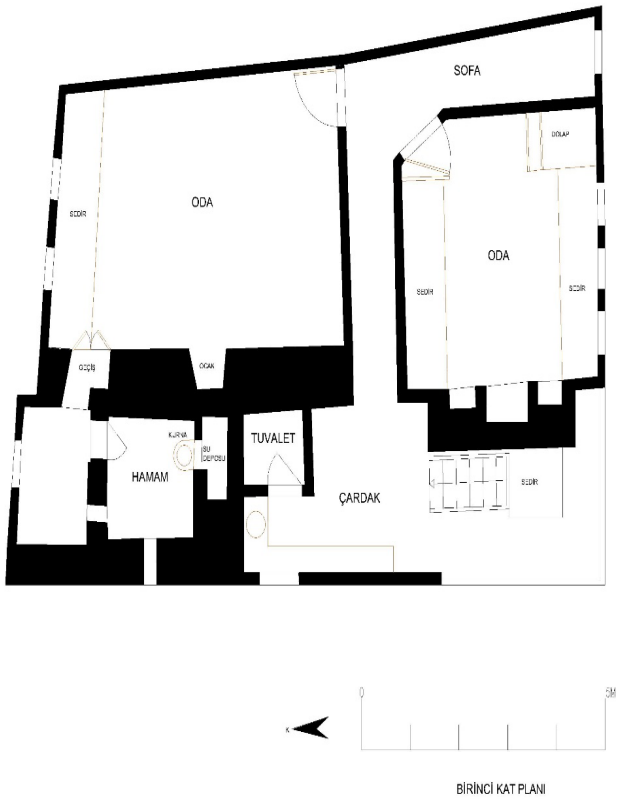

Şekil 3.Odabaşgil Evi Hamam Katı. (E. Ertürk 2020)

3. ÇEYREKGİL EVİ

Çeyrekgil Evi, Yörükköy'de Çökön Meydanı olarak bilinen meydana bakmaktadır. Yapı, ünlü opera sanatçısı Leyla Gencer'in amcazadelerine ait olduğundan Leyla Gencer Evi olarak da bilinmektedir. Evin önüne sonradan kendisinin bir büstü konmuştur. Ancak evde yaşamış olanlar Çeyrekgil ailesidir[5]. Günümüzde oldukça harap vaziyette olan yapı kamulaştırılmıştır. Zemin kat üzerine iki katlı olarak inşa edilmiş yapının zemin katı taş, üst katları ahşap çatkı arası kerpiçtir. Evin ön cephesinde iki girişi bulunmaktadır. Bunların arasında iki kat boyunca devam eden üç cepheli çıkma ile uyumlu cephesi olan çeşme evin zemin katına bitişik inşa edilmiştir. (Fotoğraf 30)

5 Yörükköy'deki bu ev daha çok Leyla Gencer adıyla anılmaktadır. Oysa ünlü opera sanatçısının buraya geldiğine ilişkin bir bilgiye araştırmalarımız sırasında rastlanmamıştır. Zamanla evin özgün adı yerine Leyla Gencer'in adıyla anılması kendisinin bu evde doğduğu yönünde bazı yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır.

Fotoğraf 30.Çeyrekgil Evi. Önündeki Çeşme ve İki Giriş Kapısı (Bölükbaşı Ertürk 2014).

Çeşmenin sağ tarafındaki kapıdan girilerek hayat bölümündeki merdivenlerden yukarı kata çıkıldığında çeşmenin üstüne gelen konumda, kuzey yönünde hamam yapısı bulunmaktadır.

Hamam bölümüne girmeden bu yörede "hamam evi" olarak adlandırılan oda yer alır. Burası aynı zamanda hamamın külhan görevini üstlenen, içinde ocak olan odadır (fotoğraf 31). Diğer örneklerde olduğu gibi burada yanan ateşin ısıttığı su ve sıcak hava hamamın ısıtılmasını ve suyun sıcaklığını sağlamaktadır.

Bu odadan bir kapıyla hamamın 171x224cm. ölçüsündeki soyunmalık bölümüne geçilmektedir. Burası her bir cephesine pencere açılmış üç yönlü çıkmadır. Bu bölüm simetrik bir yapı gösterdiğinden doğu yönündeki köşe odasına da ahşap bir kapıyla geçiş sağlanmaktadır. Dolayısıyla hamam her iki taraftaki odada yaşayanlar tarafından birbirinden bağımsız geçişler sağlanarak kullanılmıştır. Her iki yöne açılan odalarla bağlantı sağlayan kapıların yanında birer ahşap dolap bulunmaktadır (fotoğraf 32-33-34). Zemin ve tavanı ahşaptır.

Kagir olarak inşa edilmiş hamamın sıcaklık bölümüne sivri kemerli bir kapıyla geçilmektedir (fotoğraf 35). Burası 173x172cm. ölçülerinde kare planlı, üzeri manastır tonozla örtülüdür. Doğu yönündeki ocağın ve su deposunun bulunduğu duvara bitişik bir kurnası ve biri sıcak su, diğeri soğuk suyun akmasını sağlayan üst üste yerleştirilmiş iki musluğu bulunmaktadır (fotoğraf 36-37). Duvarda lamba ve eşya koymak için nişler

vardır. Zeminde yıkanma sekisi köşelerde yer alır. Hamamda kullanılan su bu taşların arasındaki açıklıklardan tahliye edilir (fotoğraf 38-39).

Fotoğraf 31. Leyla Gencer Evi. Hamamdaki Suyun Isıtıldığı Ocak Ve Hamam Bölümüne Geçiş. (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 32-33. Leyla Gencer Evi. Hamamın Önündeki Hazırlık Mekanıve Girişlerin Yanındaki Dolaplar (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 34-35. Leyla Gencer Evi. Hamamın Önündeki Hazırlık Mekanı ve Yıkanma Bölümüne Giriş. (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 36. Leyla Gencer Evi. Hamam Kurna. (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 37. Leyla Gencer Evi. Hamam Kurna Detayı.
(Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 38. Leyla Evi. Hamam Yıkanma Sekisi. (Bölükbaşı Ertürk 2014)

Fotoğraf 39. Leyla Gencer Evi. Hamamdaki Duvar Nişlerinden Bir Örnek. (Bölükbaşı Ertürk 2014)

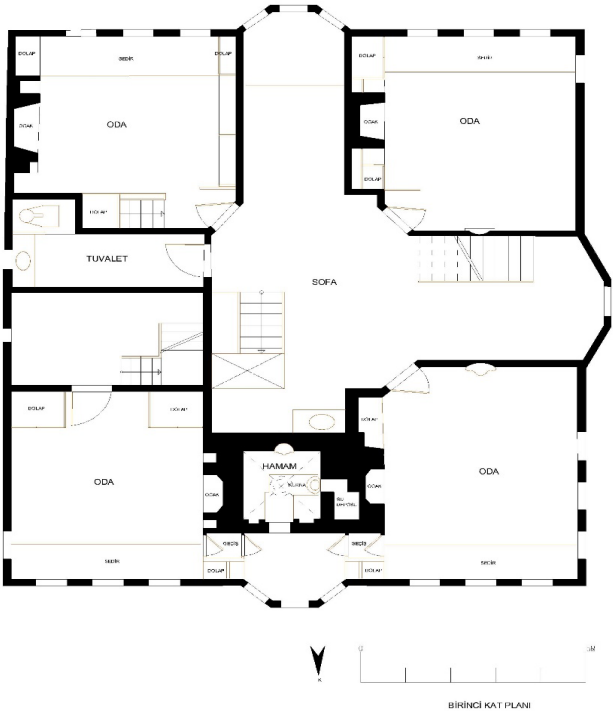

Şekil 4.Çeyrekgil Evi Hamam Katı Planı. (E. Ertürk 2020)

SONUÇ

Yörükköy'de tespit edebildiğimiz hamamlı evler günümüzde miras yoluyla el değiştirmiş olmaları ve yaşamın büyük şehirlere doğru kayıp gitmesi ile her geçen gün özgün yapılarından bir şeyler yitirmektedir. Ev içi hamamlarının konu edildiği bu çalışma kapsamında içinde hamam bölümü olan üç ev saptanmıştır. Bunlardan Cebecigil Evi ve Çeyrekgil Evi orta sofalı plan tipini yansıtmaktadır. Odabaşgil Evi ise mirasçılar tarafından iç mekanda ikiye bölünerek kullanılmaya başlanmıştır. Bu evin sadece hamamlı bölümünde inceleme yapılmıştır. Evler çoğunlukla zemin üzerine iki katlı, zemin kat kagir üst katlar ahşap çatkı arası kerpiç ya da kimi yerde bağdadi olarak inşa edilmiştir. Araştırma kapsamında evlerde sadece hamam katı planları çıkartılarak hamamlı bölümler üzerinde durulmuştur. Ele alınan üç örnekten Odabaşgil Evi restorasyon geçirmiş ancak hamam kısmı özgünlüğünü korumuştur. Ev aktif kullanılmaktadır. Cebecigil Evi'nin sadece bir bölümü zaman zaman kullanılmaktadır. Çeyrekgil Evi ise oldukça harap vaziyettedir. Her üç örnekte de yıkanma kültürü ve teknolojisi değiştiği için hamamlar kullanılamamaktadır.

Yörükköy ev hamamları "kızma hamam" olarak tanımlanan, hamama bitişik odada bulunan ocağın yanmasıyla burada bulunan ve güğümlerle suyun temin edildiği su deposundaki suyun ısıtılarak, hamamda kullanılması esasına dayanmaktadır. Hamam ve ocak bölümünün bitişik inşa edilmesi, burada yanan ateşin ve hamam suyunun ısıtılması işlevselliğe işaret etmektedir. Ocak bulunan bu oda yörede "hamam evi" olarak adlandırılmaktadır. Hamamda esas yıkanma biriminin hemen önündeki hazırlık mekanı incelediğimiz iki örnekte dışa çıkma yapmaktadır. Bunlardan Cebecigil Evi'nde bu bölüm bağdadi olarak inşa edilmişken Çeyrekgil Evi'nde ahşap dikme ve çatkıların arası kerpiç dolgulu olarak yapılmıştır. Hamam bölümleri her üç örnekte de kuzey yönünde kurgulanmıştır.

İncelenen ev hamamlarındaki tek yıkanma biriminde birer taş kurna su deposuna bitişik yerleştirilmiştir. Su depoları taştan iki bölümlü olarak saptanmıştır. Sıcak su bir musluktan soğuk su ise diğer musluktan akıtılmıştır. Cebecigil evinde ejder biçimli musluğa rastlanmıştır. Hamamların zeminleri taş kaplı olup Cebecigil ile Çeyrekgil ev hamamlarında zeminde üç yönden yıkanma sekisi bulunmaktadır.

Cebicigil ev hamamında kurna taşı üzerinde H.1282/M.1865-1866 tarihinin bulunması 19. Yüzyılın ikinci yarısına işaret etmektedir. Ayrıca çeşme taşlarındaki "S" ve ters "C" kıvrımlı barok madalyonlar dönemin üslubunu göstermektedir. Cebecigil Evi'nin benzer kurgusu Çeyrekgil Evi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Buradaki hamamda da barok detaylar bu evin de aynı dönemde, belki de aynı yerel ustalarca inşa edildiğine işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

Baykal, A., R., (1995). Safranbolu'da Yörük Köyü Düğün ve Adetleri, Sema Matbaası, İstanbul.

Biçici, K., H., (2008). Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları, Sosyal Bilimler Dergisi, s.20, sf.297- 324.

Bölükbaşı,E., (1996)."Yörükköy'de Yaşam", Art Decor Dergisi, Mayıs, Yıl:4 Sayı:38, sf.74-81.

Günel, G., (1999). "Yörük Köyü'nün Taşınmaz Kültür Varlığı ve Zenginliği" Yörük Köyü'nde Koruma ve Restorasyon Çalışmaları, cilt, II, sf.133-143.

Kara, T., (1999). Safranbolu'da Yörükler ve Yörükköyü Tarihi, İleri Yayıncılık ve Matbaacılık, Zonguldak.

Kara, T., (2005). Safranbolu Yörükköyü Köyümüzde Geleneksel Yaşam Örf ve Adetlerimiz, Grafiker Tasarım, Ankara.

Hersek, C., Meraki, Ş., Meraki F., (1999). Safranbolu Yörükköyü ve Mimari Dokusu, Cilt1, Kuban Matbaacılık, Ankara.

Bölüm 21

BİR NEGATİF DIŞSALLIK OLARAK AKADEMİK MOBBİNG'İN ETKİLERİ VE AKADEMİK MOBBİNG'E ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ahmet ARSLAN[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi İİBF Maliye,aharslan66@gmail.com

Giriş

Sürekli gelişen ve değişen dünyada etkin ve verimli yönetim konusunda yeni arayışlar içerisine girilirken, araştırılan konular arasında çalıştırılan personelin mevcut potansiyelinin daha iyi bir şekilde ortaya çıkarılması ve bu potansiyelden en üst düzeyde faydalanma imkanına ulaşma da yer almaktadır. Bu noktada personelin verimliliğine yönelik sorunların tespiti ve problemlerin çözüme kavuşturulabilmesi için atılacak adımlar daha bir önemli hale gelmektedir. Mutlu ve huzurlu bir iş ortamında mevcut potansiyelin daha iyi ortaya çıkabileceği, istekli yapılan işlerden daha verimli sonuçlar alınabileceği; baskıya dayalı, mutsuz ve yıldırmanın yaşandığı ortamlarda ise mevcut potansiyelin kendini gizleyebileceği ve zorlama ile yapılan işlerden istenen verimin de alınamayacağı yönünde sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda iş hayatında çalışanları psikolojik açıdan rahatsız eden, şevklerini kıran, verimliliklerini azaltan bir uygulama da iş yerinde yıldırma ya da bir diğer ifadeyle "mobbing"dir.

Knut Wicksell'in 1896'da ilk olarak ortaya çıkardığı dışsallık kavramı çalışanlar üzerinde de uygulanan mobbing ile de ortaya çıkmaktadır. Piyasa mekanizması vasıtasıyla çözülmesi mümkün olmayan dışsallıkların içselleştirilebilmesi için bir takım kamusal ve özel çözümlere ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Bireyler üzerinde bir dışsal maliyet olarak ortaya çıkan mobbinginde içselleştirilebilmesi için kamusal çözümlerden yasal düzenlemeler, cezai yaptırımlar gibi araçlar kullanılabilirken, özel çözümler içinde uzlaşma kültürünün genişletilmesi, arabuluculuk fonksiyonunun işletilmesi, psikolojik yardım alınması gibi araçlar etkili olabilmektedir.

1.Dışsallık ve Akademik Mobing Kavramsal Çerçeve

Dışsallık kavramı ilk olarak Wicksell tarafından ortaya atılmış ve daha sonra başta Marshall ve Pigou gibi yazarlar olmak üzere, üzerinde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Çalışmanın bu kısmında dışsallığın tanımı ve türleri hakkında bilgi verilecek ardından bir dışsal maliyet unsuru olan akademik mobing ile dışsallık arasındaki ilişkiye değinilecektir.

1.1.Dışsallık Tanımı ve Türleri

Dışsallık bir üretici ya da tüketicinin, diğer bir üretici ya da tüketici üzerindeki piyasa mekanizması dışındaki olumlu ve olumsuz etkisi olarak tanımlanmaktadır. Dışsallıklarda özel mülkiyetin kimseye ait olmaması gibi nedenlerle dışsallığın fiyatlandırılamaması, piyasa süreci

içinde dışsallığın içselleştirilememesini[2] yani piyasanın bu konuda başarısız olmasını sağlamaktadır. Bu yüzden dışsallıkların bir piyasa başarısızlığı olduğu ve kamunun piyasaya müdahale nedenlerinden birisi olduğu kabul edilmektedir. Dışsallık kavramını Alfred Marshall dışsal ekonomiler kavramı olarak değinmiştir. Marshall, bazı sanayi kollarında sınai üretimin artmasında dışsal ekonomilerin etkili olduğunu, sanayi kollarının bazılarının birbirlerini destekleyerek büyümesine katkı sağladığı düşüncesinden hareket ederek anlatmıştır. Marshall bu yönüyle dışsallıkları dışsal ve içsel ekonomiler olarak ayırt etmiştir. Marshall'a göre sadece olumlu dışsallıklar söz konusudur. Olumlu dışsallıkların yanında olumsuz dışsallıkların da olduğu görüşünü ilk kez ortaya atan düşünür Pigou'dur. Pigou özellikle çevresel dışsallıklar konusunda yaptığı çalışmalar ile tanınmıştır. Pigou'ya göre çevreye yönelik dış aktörlü bazı olumsuzluklar vardır. Ve bu durum devlet in müdahalesi olmadan çözülememektedir. Çevreye yönelik, özel sektör tarafından oluşturulan negatif dışsallığa yönelik her hangi bir gayretin kendiliğinden(piyasa mekanizması içinde)ortaya çıkmayacağını savunmuştur. Bu yüzden Pigou çevresel dışsallıkların önlenebilmesi için makul bir miktarda vergi koymayı önermiştir (Sezer ve Dökmen, 2018: 167; Armağan,2003:4-5).

Dışsallıklar kendi içerisinde olumlu ve olumsuz dışsallıklar, üreticiden tüketiciye, tüketiciden tüketiciye, üreticiden üreticiye, tüketiciden üreticiye olmak üzere sınıflandırılabilmektedir. Ayrıca dışsallıklar marjinal-infra marjinal dışsallık, parasal dışsallık, teknolojik dışsallık ve Ağ(Network) dışsallığı olarak da türlere ayrılmaktadır.

Aşağıdaki şekil dışsallıkların etkileri konusunda özet bilgiler sağlamaktadır:

2 Dışsallığın içselleştirilmesi: Olumsuz bir dışsallık varsa ortadan kaldırılması ya da azaltılması; olumlu bir dışsallık varsa desteklenmesi veya katkı sağlanması olarak tarif edilebilir.

Şekil 1. Dışsallıkların Etkileri

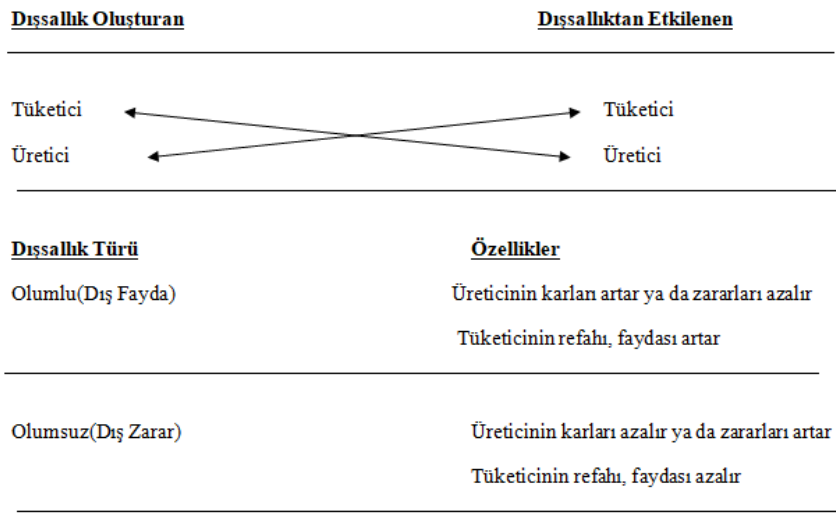

Kaynak: Edizdoğan, 2019:31.

Çalışmanın kapsamı sadece dışsallıklara yönelik olmadığı ve kapsamının farklı olması nedeniyle dışsallık türleri üzerinde ayrıntılı değinilmeyecek, konunun anlaşılabilmesi için birer örnek vermekle yetinilecektir. Dışsallıkların türleri ve örnekleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1.Dışsallık Türleri ve Örnekleri

Dışsallık Türü	Örnek olay
Üreticiden üreticiye negatif dışsallık	Bir GSM operatörünün iletişim hizmetlerini basitleştirmek amacıyla yaptığı çalışmaların, diğer operatörler için kıymetli ve yararlı bilgiler sunması.
Üreticiden tüketiciye negatif dışsallık	TÜPRAŞ'ın ham petrol üretmek amacıyla yaptığı çalışmaları sonucunda meydana gelen çevre kirliliğinin, o bölgede/yörede yaşayan kişilerin sağlığına zarar verebilmesi.
Üreticiden tüketiciye pozitif dışsallık	Bir kişinin balkonunda gül yetiştirmesi nedeniyle, bu kişinin alt komşusunun bedelsiz olarak güzel kokudan yararlanması.
Üreticiden üreticiye pozitif dışsallık	Bahçesinde bal üretimi yapan bir çiftçinin çiçek üreticisi diğer bir başka kişiye sağladığı yarar(Tozlaşma v.s.).
Tüketiciden üreticiye pozitif dışsallık	Bir tüketicinin bir markaya ilişkin çevresine(yakınlarına) pozitif düşünce beyan etmesi tüketiciden üreticiye olumlu dışsallık sağlar.
Tüketiciden üreticiye negatif dışsallık	Aldığı bir ürün nedeniyle, memnuniyetsizlik yaşayan bir kişinin ürüne ait olumsuz özellikleri etrafına yayması neticesinde tüketiciden üretici firmaya olumsuz bir dışsallık oluşur. Kimse bu ürünü almak istemez.

Tüketiciden tüketiciye pozitif dışsallık	Üst kattaki komşusunun internet bağlantısından alt katta oturan öğrencilerin bedava yararlanması.
Tüketiciden tüketiciye negatif dışsallık	Aynı odayı paylaşan iki arkadaştan birisi sigara kullanıyorken, diğerinin kullanmaması nedeniyle kullanandan kullanmayana doğru oluşan negatif dışsallık.
Marjinal Dışsallık	En son ilave edilenin toplama (Marjinal) üretim ya da tüketim faaliyeti sonucu katkısı nedeniyle ortaya çıkan dışsallıktır. Örneğin sınıftaki bir öğrencinin grip aşısı olması. Bu kişinin aşı olmamasının tüm sınıfa etkisi vardır.
İnfra marjinal Dışsallık	Marjinal dışsallığın ihmal edilir düzeyde küçük veya önemsiz olmasına denir. Örneğin bir apartmandaki bütün dairelerin ısınmada sobadan doğalgaza geçmesiyle birlikte hava kirliliği seviyesinde çok az bir miktarda azalması olması
Parasal Dışsallık	Dışsallığın mali-parasal şekilde meydana çıkmasıdır. Örnek vermek gerekirse, Güneydoğu Anadolu Projesiyle yapılan sulama projeleri vasıtasıyla çevredeki tarlaların kıymetinin artması parasal dışsallıktır.
Teknolojik Dışsallık	Teknolojik gelişmenin üretim veya tüketim fonksiyonlarını veya faaliyetlerini etkilemesi olarak tarif edilmektedir. Örneğin, bir firmanın yeni bir teknoloji geliştirmesi neticesinde daha ucuza mal üretmeye başlanılması gibi.
Ağ(Network) Dışsallığı	İletişim ağlarında meydana gelen dışsallıktır. Örneğin internetin yaygın hale gelmesi ve kişiler için zaruri hale gelmesiyle internet abonesi sayısı çoğalmakta ve daha çok bireyin birbiriyle haberleşme halinde olması.

Kaynak:*Edizdoğan, 2019:31-33; Nadaroğlu, 1992:64;*

1.2. Dışsallıklara Yönelik Kamusal ve Özel Çözümler

Dışsallıkların içselleştirilebilmesi ya da çözümlenebilmesi için bir takım kamusal ve özel çözümler yer almaktadır. Kamusal çözümler devlet eliyle olduğu halde özel çözümler piyasa mekanizması içerisinde dışsallığın çözümüne yöneliktir.

Dışsallıkların türüne bağlı olarak bir takım çözümlerin önerildiği görülmektedir. Bu anlamda sosyal dışsal faydası, sosyal dışsal maliyetini aşan dışsallıklarda devlet eliyle dışsallığın desteklendiği ya da sübvanse edildiği görülmekte; sosyal dışsal maliyetinin, sosyal dışsal faydasını aştığı durumlarda ise yine devlet eliyle bir takım yaptırım uygulamaları veya cezalandırmalar olacağı gibi bir takım özel çözümlere de yer verildiği görülebilmektedir.

1.2.1. Dışsallıklara Yönelik Kamusal Çözümler

Dışsallıklara yönelik kamusal çözümler, devletin ortaya çıkan pozitif dışsallığı desteklemesi şeklinde ortaya çıkarken; ortaya çıkan negatif dışsallığın ise azaltılması ya da yok edilmesine yöneliktir. Dışsallıklara yönelik kamusal çözümleri mali araçlar ve mali olmayan araçlar olarak

iki şekilde gruplandırmak mümkündür. Mali araçlar, pigocu vergi(negatif dışsallık için) ile pigocu sübvansiyon(pozitif dışsallık için) iken mali olmayan (idari ve hukuki) araçlar ise miktar sınırlandırmaları, yetki belgesi(ruhsat) uygulaması, çevre standartları, pazarlanabilir kirlilik hakkı sağlayan bir takım belgeler(permiler) ve hak sahipliği(mülkiyet hakkı) düzenlemeleridir(Şen ve Sağbaş,2019:194-195).

- Mali Araçlar(Pigou Vergisi veya Pigocu Sübvansiyon)

Pigocu vergi uygulaması emisyon ya da kirlilik vergisi olarak da adlandırılmaktadır. Pigocu vergi uygulamasında amaç üretim dolayısıyla çevreye bırakılan atık(kirlilik, emisyon) miktarının vergiler vasıtasıyla azaltılmasıdır. Vergiler üreticiler açısından bir maliyet kalemi olduğu için vergi üreticinin maliyetini artırmaktadır. Artan maliyetler dolayısıyla üretimin karlılığı azalacağından üretimi artırmak yerine üretimin azaltılması daha rasyonel bir karar olmaktadır. Daha az üretim ise daha az atık miktarı anlamına gelmektedir. Bu durum şekil 2'de detaylı bir şekilde gösterilmektedir.

Şekil 2.Pigou Vergisi: Dışsal Maliyete Eşit Vergi(T)

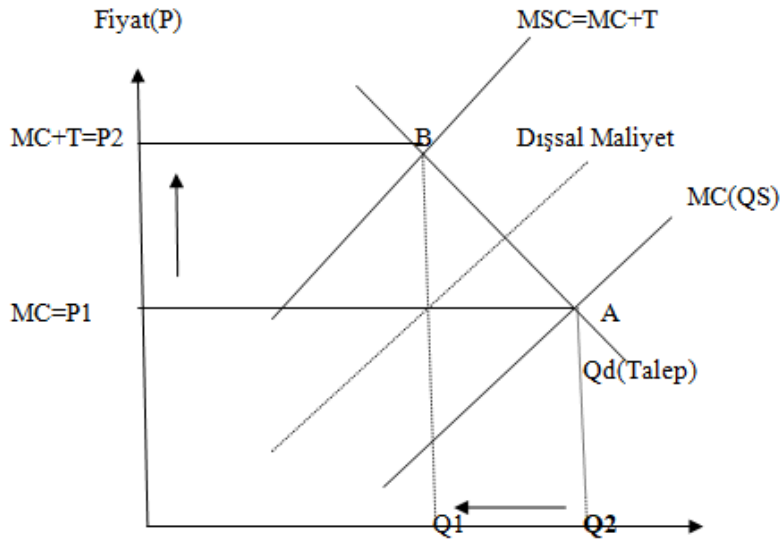

Kaynak:Edizdoğan, 2019:43.

Şekil 2'ye göre başlangıçta MC(QS) seviyesinde arz miktarı ile Qd seviyesinde bir talep miktarı ile üretim yapan firmaya ait toplam üretim miktarı ise Q2 seviyesindedir. Başlangıçta Q2 üretim miktarında fiyat düzeyi P1'dir. Firmanın üretimi dolayısıyla çevreye verdiği dışsal maliyet başlangıçta hesap edilmemekte ve dışsal maliyetten bağımsız üretim

planlaması olmaktadır. Devletin firmaya ait atıklar dolayısıyla çevrede ortaya çıkan dışsal zararı azaltmayı düşündüğü varsayılsın. Devlet dışsallıklara ait müdahale araçlarından vergiyi seçmiş olduğu da şekilde görülmektedir. Bu durumda vergi miktarı kadar arz fiyatı artacaktır. Arz fiyatının artması dolayısıyla, firmanın malına olan talep azalacağından ve maliyetler yükseleceğinden üretim azalacaktır. Daha az üretim ise daha az atık miktarı anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere devlet vergiler vasıtası ile dışsal maliyete yol açan kişi veya kurumların üretimlerini azaltarak dışsallığın önüne geçmektedir.

Dışsallıklara yönelik diğer bir kamusal çözüm ise pozitif dışsallığın desteklenmesi yani sübvanse edilmesidir. Pozitif dışsallık da negatif dışsallık gibi piyasa mekanizması içerisinde içselleştirilemez. Pozitif dışsallıktan fayda sağladığı halde, bunun bedeline katlanmak istenmeyenler vardır. Bu yüzden bireyleri fayda sağladığı kadar bedeline katlanması konusunda zorlama yapmak mümkün değildir. O yüzden sosyal faydası, sosyal maliyetinin üzerinde olan olumlu dışsallıkların devlet eliyle üretilmesinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Olumlu dışsallıkların devlet eliyle sübvansiyonu Şekil 3 vasıtasıyla aşağıda anlatılmaktadır.

Şekil 3. Pozitif Dışsallığın Devlet Tarafından Sübvanse edilmesi

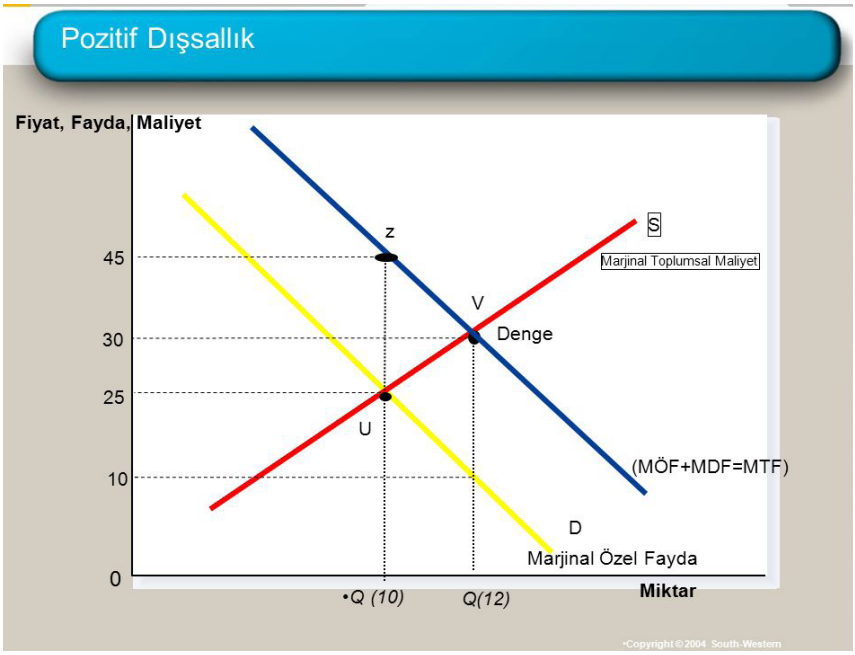

Kaynak: Hyman,1990:118.

Şekil 3'e göre pozitif dışsallık durumunda dışsal faydanın sosyal faydası özel faydasını aşmaktadır. Marjinal toplam faydanın(MTF), marjinal özel faydadan(MÖF) büyük olduğu mavi çizgi ile ifade edilmiş çizgide görülmektedir. Şekilde *Q(10) üretim miktarı etkin olmayan bir üretim miktarıdır. Devletin üretim seviyesini, toplumun daha fazla kesiminin faydalanacağı Q(12) üretim seviyesine yükseltmesi gerekir. Verilen sübvansiyon vasıtasıyla firmanın üretim maliyetleri düşmekte ve verilen destekle birlikte fiyat seviyesi 25 birimden 10 birime düşeceğinden talep edilen miktar da artmaktadır. Böylece daha düşük fakat daha etkin bir fiyat seviyesinde üretim yapılmaktadır.

Buradan çıkarılacak sonuç:

Sosyal fayda > Özel fayda(Dışsal yarar) ya da

Sosyal Maliyet > Özel maliyet(Dışsal maliyet) ise,

devletin aktif müdahalesi gerekmektedir(Edizdoğan ve diğ.,2019:34).

- Mali Olmayan Araçlar(İdari ve Hukuki Düzenlemeler)

  Mali olmayan araçlar yukarıda sıralandığından tekrara düşülmeyerek direkt açıklamaya geçilecektir(Öğretir, 2019:44).

- Miktar Kısıtlaması

Devletin negatif dışsallığa sebep olan üretim ve tüketim etkinliklerine kısıtlama ya da yasak getirmesidir. Örneğin alkol ve sigara gibi ürünlerin kullanımında yaş, saat ve alan sınırlaması getirilmesi gibi(Baumol ve Oates, 1971:51).

- Ruhsat Uygulaması

Negatif dışsallık henüz ortaya çıkmadan önce bir takım önlemlerin alınmasına yönelik uygulamalardır. Örneğin üretim faaliyeti için firmaların yetkili kişilerden izin alması ya da üretim faaliyeti kapsamında bir takım standartlara uymasıdır(Stavins, 1998:4).

- Standartlar Getirilmesi

Özellikle çevre kirliliğinin sebep olduğu negatif dışsallıkların önlenmesinde kullanılan kamusal metotlardan bir diğeri de "doğrudan kontroller" olarak da bilinen standartlardır. Doğrudan kontroller, belirlenen kirlenme standartlarına göre kirletici etkinliklere yasak koyma alternatifi de dahil olmak üzere, sınırlamalar getirme ilkesine dayanır. Bu sebepten bu politika aracının başarısı olabilmesi için konulan standartlar doğru tespit edilmelidir (Güneş, 2000: 46).

- Pazarlanabilir Kirlilik Hakları(Permiler)

Olumsuz dışsal ekonomilerde oluşan artık üretimi sosyal açıdan en ideal seviyeye azaltmak için uygulanan araçlardan biri de pazarlanabilir kirlilik haklarıdır. Devlet, belirlenmiş bir kirlenme seviyesine kadar kirletme ayrıcalığı veren bu belgeleri isteyen müesseselere satar. Permiler firmalarca piyasada alınıp satılabilir veya değiştirilebilir(Kirmanoğlu, 2007: 160).

❖ Mülkiyet Hakları Düzenlemeleri

Devletin olumsuz dışsallıkların yok edilmesi ya da azaltılmasına yönelik metotlarından biri de bazı endüstri kollarının şehir dışına taşınmasını veya üretimin organize sanayi bölgeleri içerisinde yapılmasını mecburi kılmasıdır(Yılmaz ve Ekiz, 2017:172).

1.2.2. Dışsallıklara Yönelik Özel Çözümler

Dışsallılara yönelik özel sektör çözümlerinde devletin herhangi bir müdahalesine gerek yoktur. Uzlaşma ya da müeyyide ödetme yoluyla üretimde toplumsal açıdan ideal düzeye ulaşabilmek mümkündür(Stiglitz, 1994:266).

Dışsallıklara yönelik özel çözümleri Coase teoremi, Scitovski yaklaşımı ve Kaldor-Hicks Yaklaşımıdır.

❖ Coase Teoremi

Dışsallıklar ortaya çıktığında tarafların(dışsallık yayan ve dışsallıktan etkilenen bireyler) bir araya gelip dışsallığı içselleştirmesi ve etkinliğin sağlanması konusunda yaptıkları bir takım düzenlemeler hakkındaki tekliflerine, coase teoremi adı verilmektedir(Stiglitz, 1994:267).

Coase teoreminin geçerli olabilmesi bir takım şartların sağlanmasına bağlıdır. Aksi halde anlaşma olamayacağından dışsallıklar da çözülemeyecektir. Bu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür:

"1) Tarafların konu ve maliyetleri hakkında eşit ve tam bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Çevre kirliliği örneğine dönecek olursak çevre kirliliğinin maliyetleri taraflarca tam olarak bilinmelidir.

2) Tarafların bilgi toplamak ve bir araya gelmek için katlandığı maliyetler olmamalıdır.

3) Taraflar müzakerede eşit güce sahip olmalıdır. Çevre kirliliğine maruz kalanlar topluca ya da içlerinden bir temsilcisi müzakerede eşit güce sahip olmalıdır(Stiglitz,1994:280-283).

Coase teoriminin başarıya ulaşabilmesi için Mülkiyet hakları açık bir şekilde belirlenmişse ve işlem maliyetleri de ihmal edilebilir seviyede azsa (sıfırsa), taraflar aralarında pazarlık yaparak meydana gelen dışsallığı ortadan kaldırabilir(Ersel, 2013:44).

❖ Scitovsky yaklaşımı

Dışsallığa yol açan taraf ile dışsallıktan etkilenen taraf arasında pazarlığa dayanmaktadır. Eğer dışsallığa yol açan taraf dışsallıktan etkilenen tarafı dışsallığın miktarı konusunda ikna edebilirse devletin müdahalesine gerek olmadan dışsallık çözümlenebilecektir.

❖ Kaldor Hicks Tazmin Ölçütü

Kısaca dışsallık dolayısıyla kazanç sağlayan taraf, aynı dışsallık dolayısıyla kayba uğrayan bireye kayıpları kadar tazminat ödemesi gerekir(Yüksel, 2006:61).

1.3.Bir Mobbing Türü Olarak Akademik Mobbing'in Tanımı, Süreci ve Tarafları

Çalışmanın bu kısmında akademik mobbinge ait kavramsal çerçeve kapsamında mobing ve akademik mobbingin tanımları, akademik mobbing süreci ve akademik mobbingin tarafları hakkında bilgilere yer verilecektir.

1.3.1.Mobbing ve Akademik Mobbing Kavramları

"Mobbing bir kişi veya grubun yine bir başka kişi veya gruba uyguladığı psikolojik baskı ve düşmanca davranışlardır. Özellikle iş yaşamında sıklıkla adından söz ettiren bu kavram, özellikle bir işyerinde herhangi bir nedenden dolayı kurban olarak seçilen kişinin işten uzaklaştırma amacı taşıyan, hukuka uygun olmayan, mağdur veya mağdurların karakteristik değerlerine, mesleki durumlarına, sosyal ilişkilerine veya sağlıklarına zarar veren kötü niyetli, kasıtlı, olumsuz tutum ve davranışlar bütünüdür"(Atlı, 2019:3).

Tablo:2. Mobbing Kavramının Türkçe'dekiBenzer Karşılıkları

İş yerinde psikolojik açıdan taciz
İş yerinde psikolojik baskıya dayalı bezdirme
İş yerinde bezdirme
Duygusal taciz
Psikolojik kıyam
İs yeri gaddarlığı
Bezdiri-Yıldırma
Yıpratma

Kaynak:(Çobanoğlu, Ş.,2005:20)'den aktaran Atlı,2019:4-5).

"Mobbing kavramı ilk olarak biyologlar tarafından ele alınmış ve hayvan davranışları alanında kullanılmış bir terim olarak ortaya çıkmıştır. Mobbing, yuvalarını korumak için saldırganın etrafında uçan kuşların davranışlarını betimlemek amacıyla ilk kez 19. Yüzyılda biyologlar tarafından kullanılan İngilizce bir terimdir" (Tınaz, 2006:12).

1.3.2. Akademik Mobbing Süreci

Leymann (1996) mobbingi beş aşamada meydana gelen bir süreç şeklinde ele almıştır.Bu beş aşamadan da faydalanılarak akademik mobbing sürecinin aşamaları aşağıdaki gibidir:

Şekil-4 Akademik Mobbing Sürecinin Şematik Gösterimi

Çatışma aşaması
(Çatışmanın ilk belirtileri(Unvan Farkı, idari yetkinin öne çıkarılması)
↓
Çatışmanın çözümlenememesi
(Akademik gelenekler bahane edilerek, mutlak akademik itaate zorlama)
↓
Saldırgan eylem aşaması
(Akademik Mobbing'in başlaması: Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Etkilenir)
↓
Mobbing'in dozunu artırması
(İş ve Akademik Performansın Düşmesi; Buna rağmen verilen iş yükünde artma;
Sonuç: Akademik ortamdan kendini dışlama isteği)
↓
Mobbing'in iyice yoğunlaşması
(Akademik anlamda görev tanımı içinde olmayan başkaca işler verilmesi ve yapılan işin hiç beğenilmemesi, adeta kusur aranması
Sonuç: İstirahat, Rapor, İşe geç kalma, işe gelmek istememe)
↓
Mobbing uygulayan ve mağdur arasında yaşanan söz dalaşı ve tartışma veya mağdur tarafından problemlerin kısıtlı şekilde dile getirilmesi
↓
Mağdur açısından problemlerin devam etmesi
(Yandaş diğer zorbaların mağdurdan değil, mağdur edenden yana olması)
Sonuç: Mağdurda suçluluk psikolojisi oluşması ve netice alamaması nedeniyle mağdurun bir üst yönetimle görüşme niyetinin oluşması
↓
Diğer akademisyenlerin durumdan etkilenmesi
(Zaman kaybı, psikolojik üzüntü paylaşımı ve işyeri güvensizliğinin ortaya çıkması)
↓
Yönetimin devreye girme aşaması
(Ya bölüm başkanı ile görüşme ve uzlaştırma sağlama isteği(bu genellikle nadir olur) ya da akademik gelenekler hatırlatılarak olayların görmezlikten gelinmesi, çoğu zaman kendisinin de bu tür durumlarla karşılaştığı fakat sabrettiği bu durumun akademi camiasının doğasında olduğu, pek önemsememesi gerektiğine
yönelik telkinlerin verilmesi.
Sonuç:Mağdur kendini çaresiz ve yalnız hissetmektedir.
↓
Yanlış yakıştırmalarla veya tanılarla damgalama
(Halk dilinde buna"suç bastırma"[1] denilmektedir.)
↓
Yoğun Mobbing'in Devamı
(Hastalık İşin Önüne Geçer)
↓
Hastalık-İstifa-Kovulma Vs

Kaynak:*(Leymann,1996:251-275;Koç ve Bulut, 2009: 66)'ın mobbing'in aşamalarından esinlenerek yazar tarafından kurgulanmıştır.*

1.3.3. Akademik Mobbing Tarafları

Akademik Mobbing'in tarafları akademik mobbing yapan konumunda olan taraf,mobber; akademik mobbing'den etkilenen konumunda olan taraf, mağdur ve izleyici konumunda olan taraf, aktif veya pasif kişiler yani seyircilerdir.

1.3.3.1. Akademik Mobbing'de Mağdur Olan Taraf

Bir işyerinde mobbinge uğrayan kişiler birtakım ortak özellikleri kendilerinde barındırırlar. Bu kişilerin ortak özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

Tablo:3.Mobbing'e Uğrayan Mağdur Bireylerin Temel Özellikleri

• İşini mükemmel yapmayı seven
• İnsani ilişkiler açısından çevresi tarafından sevilen
• Çalışmayı seven çalışanlara değer veren ve çalışma ilkeleri bulunan
• Doğru ve dürüst kişilik, çevresine güven veren
• Bağımsız çalışmayı da seven ve yeni fikirler bulmayı amaç edinmiş
• Duyarlı, hassas, yardımcı, çalışkan ve idealist
• Kendini sürekli geliştiren, azimli ve başarılı
• İşyerinin çıkarlarını ve ismini öne alan, kendi başarılarından söz etmeye gerek bile duymayan
• Bilgisini kimseden saklamayan
• Yüksek bir onur duygusuna sahip
• Başkasına yapılan haksızlığa dayanamayan ama kendi haklarını ararken daha az ısrarcı olan
• Mükemmeliyetçi olduğu için her konuda önce kendisini sorumlu tutan, öz eleştiri sahibi
• Suçlandığı anda, suçlu olmasa bile af dileyebilmeyi erdem sayan
• "Hayır" deme hususunda zorlanan
• Öfkesini dile getirmek yerine yaşanılanı susarak içine atan
• Yüksek stres altında çalışmayı azmini devam ettirebilen
• Kendi değerlerinin farkında olmayıp ya da sürekli daha iyi olması gerektiğini düşünenlerdir.

Kaynak: Arpacıoğlu, 2009:3.

1.3.3.2. Akademik Mobbing'deMobbing Uygulayıcısı(Mobber)

Akademik Mobbing'in diğer bir tarafında mobbing uygulayıcısı olan kişi yer alır. Mobber, zorba, bezdirgan, yıldırgan gibi isimlerle anılmaktadır. Akademik yaşam içinde mobbing uygulayıcısı kişiler genellikle yaptığı mobbingde kendisinin suçlu olmadığını, fakat karşı taraf mağdurdan kaynaklanan sorunlar nedeniyle böyle davranmak zorunda olduğuna kendini inandırmış kişilerdir. Bu yüzden mağdurun yaşadığı durumdan

fazla etkilenmezler, zarara sebep olanın zarara katlanması gerektiğine inanırlar(Atıcı Türkeli, 2015: 24-25).

1.3.3.3. Akademik Mobbing'in Psikolojik İzleyicileri

Akademik Mobbing'de izleyiciler, mağdur ve mağdur edenin dışında, fakat bu kişilerle aynı ortamı paylaşan ve ister istemez gözlemci(seyirci) konumunda olan üçüncü kişilere verilen addır(Güngör, 2008: 54).

Akademik mobbing'in izleyicileri akademik hayatta kişiye mobbing uygulandığını fark eden ve yaşanılan durumdan psikolojik açıdan etkilenmeye müsait olan kesimdir. Mobbing izleyicileri ikiye ayrılmaktadır: Bunlar aktif izleyiciler ve pasif izleyicilerdir. Burada bazı izleyiciler süreçte etkin rol oynarken, bazıları ise sessiz kalmayı tercih etmektedir (Sayar, 2014: 194-195).

Aktif izleyiciler de kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır: Mağdur müttefiki ya da mobber müttefikidir. Mağdur müttefiki yaşanılan mobbingden rahatsız olup, mobbinge karşı duyarlı, mağdura yardım etme eğiliminde olan kişidir. Her an mağdurun yanında ve mağdura olan desteğini devam ettirme eğilimindedir(Yılmaz, 2019:36).

Mobber müttefiki ise mağdurdan yana değil, mobbing uygulayıcısının yanında yer almaktadır. Bunun sebebi akademik mobbing uygulayıcısının akademik ünvanı, kendisine akademik fayda sağlaması veya daha önce kendisinin benzer davranışında onun da kendisine destek çıkması olabilir(Çelenk, 2015: 73).

Diğer izleyici grup ise yaşanılan mobbing'e tepkisini pasif bir şekilde, akademik mobbingi sadece izlemekle yetinmektedir. Pasif izleyiciler bu davranış biçimini farklı yollar ile göstermektedir. Ya olayı görmezlikten gelirler ve böylelikle sanki bir akademik mobbing yaşanmamaktadır. İzleyici sanki olaydan haberi yokmuş gibi davranmaktadır. Her iki tarafla da görüşmesini devam ettirmektedir.

Diğer pasif izleyici metodunda, izleyici mobbingi fark etmekte ve takip etmektedir. Fakat durumdan kendine pay çıkarmaktadır. Çünkü ya mağdur ya da mağdur eden ile kişisel problem yaşama endişesi vardır. Benzer bir saldırıya kendisinin de maruz kalabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurabilir. Yani bir sonraki sefere sıranın kendisine gelebileceğini düşünür. Dolayısıyla olaylara aktif müdahale etmek yerine yaşanan olayları dışarıdan takip ederek, kendince mağdurun yaşadığı benzer olaylara düşmeme eğilimindedir(Poussard ve Çamuroğlu, 2009: 55-56).

1.3.4. Akademik Mobbingin Ortaya Çıkma Şekilleri ve Etkileri

1.3.4.1. Akademik Mobbingin Ortaya Çıkma Şekilleri

Mobbing'in ortaya çıkış şekilleri, bireyin kendisini ifade etmesini engelleyen saldırılar, sosyal ilişkilere yapılan saldırılar, bireyin sosyal itibarına yönelik saldırılar, bireyin iş ve yaşam kalitesine yönelik saldırılar ve doğrudan sağlığa yönelik saldırılardır(Özdinç, 2019:23).

1.3.4.2. Akademik Mobbingin Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Bu çalışma Akademik Mobbing'e yönelik olduğu için mobbing'in mağdur akademisyen üzerindeki etkileri Akademik Mobbing perspektifinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Akademik mobbingde öncelikle birey sorun yaşadığı için ilk etkiler bireyin kendisine yönelik olumsuz sonuçlardır. Daha sonra mağdur bireyin çevresi, yakınları ve ailesi ile diğer çalışma arkadaşları da etkilenir. Ayrıca toplum içerisindeki bireyler bu olumsuz durumu bir başkasına aktarmakta ve toplumun geneline yayılan bir güvensizlik ve rahatsızlık durumu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hastane ve ilaç giderlerindeki artışlar, dilekçe ve soruşturma sayısının artmasın abağlı olarak hem bir zaman kaybı, hem de kırtasiye giderleri artmaktadır. Zamanın de bir alternatif maliyeti olduğundan tüm bu giderlere akademisyenin ve durumdan etkilenen diğer akademisyenlerin bu olay olmasaydı üretebilme imkanı olduğu halde üretemedikleri bilgi ve proje maliyetlerinin de eklenmesi gerekir. Mobbingden kaynaklı psikolojik sorunlara bağlı aile içi geçimsizlik ve huzursuzluklara da artacaktır. Yine artan boşanma davaları mahkemelere gereksiz iş yükü getirecektir. Ayrıca mağdur kişinin avukat masrafları artıracaktır. Mahkemelerdeki iş yükü artışı nedeniyle daha önemli davalar ertelenebilecek hem de artan iş yükü Adalet Bakanlığında personel sayısında artışa gitme ile sonuçlanacaktır. Bu durum da zaten devletin harcamalarında artış anlamına gelmektedir. Hastanelerin psikiyatri servislerinde yatan hasta sayısı da artabileceğinden sağlık giderleri de artabilir. Yaşananlardan mağdur ve mobbing uygulayıcısının eşi ve çocukları ve yakın akrabaları da etkilenecektir. İşten istifa eden birey sebebiyle meydana gelen boşanmalar olabilir. Karı-koca ayrılmaları veya şiddetli geçimsizlik sebebiyle masum çocukların psikolojisi de olumsuz etkilenmekte, buna bağlı ileride kişilik ve güven bunalımı yaşayabilmektedir.

Akademik mobbingle ilgili sosyal, fiziksel ve ekonomik sonuçlara Tablo 4'de özet olarak değinilmektedir.

Tablo:4 Akademik Mobbing'in Fiziksel Psikolojik ve Ekonomik Sonuçları	
Akademik Mobbing Mağduru	
Fiziksel ve Psikolojik Sonuçlar	**Ekonomik Sonuçlar**
-Stres -Duygusal, Fiziksel Problemler -Kazalar -Sakatlıklar -Soyutlanma -Ayrılık Acıları -Mesleki Kimlik Kaybı -İntihar/ Cinayet -	-İlaç Tedavileri -Psikolojik Seanslar -Hastane, Doktor Masrafları -Kaza Masrafları -Sigorta Primleri -Avukat Masrafları -İşsizlik, İş Arama -Taşınma
Akademik Mağdurun Ailesi	
Fiziksel ve Psikolojik Sonuçlar	**Ekonomik Sonuçlar**
-Çaresizliğin Getirdiği Acılar -Karmaşıklıklar -Ayrılıklar Veya Boşanma Acıları -Çocuklara Etkileri	-Ailenin Gelir Kaybı -Ayrılma Masrafları -Nafaka Masrafları -Terapiler
Mobbing Yaşayan Kurumlar	
Fiziksel ve Psikolojik Sonuçlar	**Ekonomik Sonuçlar**
-Örgütsel Anlaşmazlıklar -Hastalıklı Şirket Kültürü -Düşük Motivasyon -Yaratıcılığın Yitirilmesi	-Hastalık Raporları Ve İzinleri - Personel Devir Hızı Maliyeti -Verimlilik Düşüşü -İş Kalitesindeki Düşüş -Uzmanlık Kaybı -Tazminatlar -İşsizlik Maliyetleri -Hukuki İşlemler Ve Masrafları -Erken Emeklilik Maliyetleri -Yeni Personel Alım Maliyetleri
Toplum ve Devlet	
Fiziksel ve Psikolojik Sonuçlar	**Ekonomik Sonuçlar**
Mutsuz Bireyler -Politik Ve Siyasi Sorunlar	-Sağlı Ve Sigorta Masrafları -Vergi Kayıpları -Kamu Desteklerine Talep Artışı -Psikolojik Sağlık Desteklerine Talep Artış

Kaynak: *(Davenport, Schwartz ve Elliot, 2003: 146-148)'den aktaran Çögenli ve Asuna kutlu,2016:21.*

1.3.5.Akademik Mobbing ile İlgili Yasal Düzenleme

Türk Hukukunda mobbing ile ilgili çeşitli yasalarda maddeler olmasına rağmen "akademik mobbing"e özel bir yasa bulunmamaktadır.

-Yeni Borçlar Kanunun 417. Maddesi'nde,

-6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 4. Maddesinde,

-Türk Medeni Kanun'un 23.maddesinde.

-Türk Ceza Kanunu'nun Mobbing İle İlgili Maddeleri(md.84, m.86,m.94, m.96, m.105, m.106, m.117, m.86, m.102, m.107, m.118, m.114, m.120, m.121, m.123, m.125,m.132, m.133, m.134, m.135, m.151 ve m.257 mobbinle ilgili maddeler olarak sayılabilir.

-657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 13 ve 21. Maddeleri de mobbingle ilgilidir(Gün ve Evin,2019:100-102).

Fakat yasal mevzuat mobbingin önüne geçilmesinde tek başına yeterli olamamaktadır. Bu yüzden vergi de caydırıcı bir unsur olarak sistemde dışsallığın çözümünde yer almalı ve katkı sağlamalıdır.

1.4.Akademik Mobbing ve Dışsallık İlişkisi

Dışsallıkların tanımı ve türlerine yönelik yukarıda yapılan açıklamalar nedeniyle tekrara girilmeyecektir. Dışsallığın oluşabilmesi için var olduğu düşünülen şeyin toplum açısından bir dışsal yarar ya da zararı varsa, bir sosyal maliyet oluşuyor demektir. Bu durumda sosyal maliyet, özel maliyeti aşıyorsa devletin bu duruma müdahalesi gerekmektedir. Piyasanın kendi başına çözüm üretemediği bu durumda devletin eliyle sosyal maliyetin minimize edilmesi gerekmektedir. Akademik mobbingde de mağdurun katlanmak zorunda özel maliyetin zararı sadece kendisi ile sınırlı olmamakta, mağdurun yakınları, ailesi, diğer akademisyenler ve kamu bütçesi bu durumdan zarar görmektedir. Akademik mobbingin hangi dışsallık türüne girdiği konusunda karar vermek, meseleye bu açıdan yaklaşılmadığından hareketle zor görünmektedir. Bilimde kesin verilerden yola çıkarak istenileni bulmak bir metod olduğuna göre önce akademik mobbinge ait dışsallık açısından kesin bilinenlere değinmek yararlı olacaktır.

Akademik mobbingle ilgili tespit edilen hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Akademik mobbing negatif bir etki oluşturmaktadır.
- Akademik mobbingin pozitif etkileri de olabilir.(Mağdurun olgunlaşması, pişmesi, daha dikkatli ve teyakkuzda olması, çalışma isteğinin kamçılanması ile mağdurun yaşadığı olaylara daha dirençli olması)[3] [4]
- Akademik mobbing dolayısıyla bireysel zarar vardır.
- Akademik mobbing dolayısıyla toplumsal zarar oluşmaktadır.

3 "Kişiyi öldürmeyen acılar, kişiyi daha güçlü kılar."Bu konuda b.k.z. Drostek, A.(2014).İş'te Nietzsche: İş Dünyasına Filozofça Öneriler, (çev: Firuzan Gürbüz Gerhold).Kuraldışı Yayınları.
4 "Atmacanın serçeye saldırması, serçenin manevra kabiliyetini artırmaktadır." Bu konuda b.k.z. Said Nursi, 18. Söz, Sözler içinde, s.315, http://erisale.com/#content.tr.1.315 .

- Akademik mobbing uygulayan kişiler ve mağdurlar arasında bilgi üretenler olabileceği gibi hazır bilgiyi tüketenler de olabilir.
- Akademik mobbing uygulayıcıları ve mağdurlar, ortak kamusal alan içinde kendilerine tayin edilmiş alanlarda ve yetkilerde bulunurlar.
- Üniversitelerde kimi zaman mekanın ortak kullanımına bağlı olarak ve kamu mülkiyetinin belirsizliği nedeniyle ortak kamu malının trajedisine(kamu malının aşırı kullanılması) rastlanmaktadır.

Şu halde akademik mobbingle ilgili tespit edilen hususlara ait dışsallık türleri ölçüt alınarak yapılacak değerlendirmeler neticesinde akademik mobbingin nasıl bir dışsallık türü olduğuna dair tahminde bulunmak da mümkün olabilecektir.

Tablo 5. Dışsallık Türlerine Göre Akademik Mobbing'in Değerlendirilmesi

Dışsallık Türü	**Akademik Mobbing'deYeri**	**Sıklık Düzeyi**	**Dışsallık Türüne Uyma Gerekçesi**
Üreticiden üreticiye negatif dışsallık		Fazla	Bilgi üretebilen akademisyenler tarafından diğer bilgi üretebilen bireylere yönelik uygulanabilir
Üreticiden tüketiciye negatif dışsallık		Fazla	Bilgi üretebilen akademisyenler tarafından, bilgi tüketen bireylere yönelik uygulanabilir.
Üreticiden tüketiciye pozitif dışsallık		Seyrek	Bilgi üreticisinden bilgi tüketene doğru yayılmaktadır.
Üreticiden üreticiye pozitif dışsallık		Seyrek	Bilgi üretenden bilgi üretene doğru yayılmaktadır. (Kişiyi uzun dönemde olgunlaştırması ve çalışma şevkini kamçılaması mümkün olabilir)
Tüketiciden üreticiye pozitif dışsallık		Seyrek	Bilgi tüketenden bilgi üretene doğru yayılmaktadır. (Kişiyi uzun dönemde olgunlaştırması ve çalışma şevkini kamçılaması mümkün olabilir)
Tüketiciden üreticiye negatif dışsallık		Fazla	Bilgi tüketenden bilgi üretene doğru olabilir. (Kişiyi uzun dönemde olgunlaştırması ve çalışma şevkini kamçılaması mümkün olabilir)
Tüketiciden tüketiciye pozitif dışsallık		Seyrek	Bilgi tüketenden yine bilgi tüketene doğru olabilir (Kişiyi uzun dönemde olgunlaştırması ve çalışma şevkini kamçılaması mümkün olabilir)

Tüketiciden tüketiciye negatif dışsallık		Fazla	Bilgi tüketenden bilgi tüketene doğru olabilir. (Akademik hayatta genellikle yatay ilişkilerde görülür, Kıskançlık ve rekabet nedeniyle bilgi üretememektedir)
Marjinal Dışsallık		Seyrek	En son akademik hayata katılan ve kişilik bozukluğu olan bireylerin bulunduğu akademik ortamın negatif yönlerini çoğaltması
İnfra marjinal Dışsallık		Seyrek	Çoğunlukla etkisi ihmal edilebilir düzeyde değildir, çok sayıda kişiye yayılabilir.
Parasal Dışsallık		Fazla	Kamuda sağlık giderleri v.s. sebebiyle parasal açıdan zarar meydana gelebilir. Zamanın da alternatif maliyeti vardır. Akademisyenin işe gelememesi nedeniyle maaş ödendiği halde akademisyenden verimli faydalanamama ve akademisyen tarafından yapılması muhtemel gelir getirici projelerin ertelenmesi
Teknolojik Dışsallık		Seyrek	Sosyal medya, televizyon ve telefon gibi teknolojik aletleri kullanarak mağdur hakkında olumsuz paylaşımlar yapılması
Ağ(Network) Dışsallığı			İnternet ortamında mağdura ait bilgilerin ifşa edilmesi mümkündür.
"Mobbing Dışsallığı"*		Fazla	"Mobbing dışsallığı" adıyla yeni bir dışsallık türünün adlandırılmasına ihtiyaç vardır. Mobbing dışsallığı: Sistematik şekilde ortaya çıkan psikolojik baskı ve yıpratmalar nedeniyle bireylerde meydana gelen dışsallığa denir: Örneğin akademik mobbing dışsallığı, özel iş yaşamı mobbing dışsallığı, aile içi mobbing dışsallığı, öğretmen-öğrenci arası mobbing dışsallığı v.b. gibi. Sonuç:Akademik mobbing'in ayrı bir dışsallık türü olarak Mobbing dışsallığı içinde adlandırılması daha uygundur. Mobber tarafından negatif etkisi amaçlanmakta ise de pozitif sonuçları da uzun dönemde ortaya çıkabilir.

Kaynak: *Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.*

**Bu kavram mobbingin topluma yaydığı sosyal maliyet sebebiyle dışsallıklar kavramı içerisinde yer almıştır.*

1.5. Bir Dışsallık olarak Akademik Mobbing'e Çözüm Önerileri

Dışsallıkların çözümünde kamusal ve özel çözümler olduğu bulunmaktadır. Akademik mobbing de bir negatif dışsallık türü olduğu için sorunun çözümüne yönelik bir takım kamusal ve özel çözümlere yer verilecektir.

1.5.1. Yasal Yaptırım ve Ceza Uygulamaları

Akademik mobbing uygulandığı yönünde kuvvetle muhtemel kanaatler ve somut belgelerle desteklenmiş bulgular neticesinde, akademik mobbingi uyguladığı düşünülen kişinin öncelikle uyarılması ve durumu devam ettirmesi durumunda karşılaşabileceği yasal yaptırımlar hatırlatılmalıdır. Her iki tarafın da bu durumdan zarar göreceği ve kurumun yıpratılacağı da vurgulanarak, bir arabulucu tarafından mobbing uygulayıcısı bu tutumunu devam ettirmemesi konusunda iknaya zorlanmalıdır. Bu süreçte mobbingin devam edip etmediği de kontrol edilmelidir.

Daha sonra yapılan durum değerlendirmesi neticesinde mobbingin devam ettiği tespit edilirse, mobbing uygulayıcısı hakkında bekletilmeden(ivedikli) idari soruşturma açılması ve ayrıca mağdur tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunabileceği hatırlatılmalıdır. Yapılan tetkikler neticesinde mobbingin varlığı söz konusu ise idari görevde olan akademik mobbing uygulayıcısı hemen görevden el çektirilmelidir. Ayrıca kanunların öngördüğü şekilde cezası bekletilmeden (cezayı engelleme yönelik girişimlere fırsat verilmeden!) verilmelidir.

1.5.2. Yıpratma(Mobbing) Vergisi[5] veya Penaltı(Engelleme) Vergisi[6] [7] Uygulanması

Mobbing uyguladığı tespit edilen akademisyene yaptırım niteliğinde caydırıcı vergi uygulaması önerilebilir. "Yıpratma vergisi" adını vereceğim

5 Önerilen yıpratma(mobbing) vergisi: Mobbing uygulayıcısı kişinin uyguladığı ve kayıtlara geçen mobbing olayı sayısına göre önce sabit bir miktarda, daha sonra sabit vergi + olay sayısının katı kadar bir miktarın bu sabit miktara ilave edilmesiyle bulunmaktadır. Örneğin mobbing için sabit miktar 100 TL ise ve ekstra mobbing sayısı 0 ise ödenecek vergi 100TL. 2. Mobbing vakası nedeniyle 100TL'ye 10x1=10TL eklenerek bulunur. Bu durumda mobber'ın ödeyeceği toplam vergi 100+10=110 TL'dir. Genel formülü ise şu şekilde ifade etmek mümkündür: Mobbing vergisi=sabit vergi miktarı+kayıtlara giren ekstra mobbing vakasıx10TL.

6 Bu tip bir vergi türü ABD'nin Texas eyaletinde bir Hotelin uygulamasından esinlenerek yazar tarafından bulunmuştur. Bu hotelde odayı kiralayan kişilerin odayı yıpratmaları nedeniyle, odanın daha sonra kiralanamaması nedeniyle gruptan kiralanamayan odaların tam kira fiyatı yıpratandan tahsil edilmektedir. Penaltı vergisi, buna benzer şekilde mobbing uygulandıktan sonra mağdurda oluşan yıpranma sebebiyle akademik çalışmalarında düşüş olacağından, meydana gelen verim kaybı nedeniyle, akademisyenin yapamadığı çalışmalara ait ortalama ücretin tamamı mobbing uygulayıcısından tahsil edilmesi gerektiğini öngörmektedir.

7 Anayasamızda 73. Madde'ye göre vergiler kanunla konulur, değiştirilir ve kaldırılır. Dolayısıyla "Mobbing Vergisi" veya "Penaltı Vergisi'ni koyma yetkisi TBMM'nin tekelindedir. TBMM, sosyal devlet olma ilkesi gereği ve vergilerin sosyal amaçlı alınması esasına göre mağdurdan yana olmak ve sosyal ve ekonomik zararı azaltmak amacıyla böyle bir vergi koyabilir.

bu vergi ile resmi olarak kayıtlara geçen mobbing vakası ne kadar fazla ise mobbing uygulayıcısı da o kadar vergi ödemek durumunda kalacaktır. Bu nedenle negatif dışsallık maliyet oluşturan mobbing üretiminin azaltılması planlanmaktadır.

1.5.3. Mağdur Edilene, Mobber Tarafından Tazminat Ödettirilmesi

Mobbing'e uğradığını düşünen akademisyen kendisine uygulanan davranışlarla ilgili berrak ve aleni deliller toplamaya başlamalıdır. Bu noktada şahitler, akademik mobbing uygulayıcına karşı açılacak dava neticesinde Olayların tipik akışı, tecrübe kuralları göz önüne alındığında verilecek sonuçla ispat gerçekleştiği takdirde mobbinge yönelik kuvvetli emarelerin varlığı durumunda mahkeme tarafından tazminata hükmedilmesi söz konusu olabilmektedir.

1.5.4. İş Standartları ve Görev Tanımlarının Belirlenmesi

Akademik ortamda uygulanan idari görevlendirmelerde kimi zaman bölüm başkanının ya da dekanın keyfi isteklerine göre görevlendirmelerin yapılması mümkün olabilmektedir. Bu yüzden unvan bazında ayrıntılı görev tanımı üniversiteler tarafından değil, Yök tarafından yapılmalıdır. Yök tarafından üniversitelere bu konuda esnek hareket edebilme imkanının şartları da yine Yök tarafından belirlenmeli ve yazılı bir şekilde tüm özel ya da kamu üniversitelerine gönderilmelidir.

1.5.5. Adil Görev Paylaşımına Yönelik Denetimin Sağlanması

Üniversitelerde bölüm başkanları, görev dağıtımında kimi zaman kendisine siyasi ya da başka sebeplerle yakın gördüğü kişilere yönelik daha az yıpratıcı ve daha az sayıda görev verirken, sevmediği ya da kendisine yakınlık hissetmediği akademisyenlere ise daha fazla yıpratıcı ve çok sayıda görev vererek haksızlık yapabilmektedir. Bu konuda adım atılmaya ihtiyaç vardır. Fakülte yöneticileri, bölüm başkanından dönem başında bölüm içi görev dağılım planlanması yapmasını isteyebilir. Yapılan planlama, fakülte yönetimi tarafından görevlendirilecek kişilerce kontrol edilerek, görev dağılımında adil olmadığı düşünülen hususlarda bölüm başkanı uyarılarak durumun düzeltilmesi sağlanabilir. Yapılan görevin özelliğinden kaynaklı olarak daha yıpratıcı sayılan işlerin ise (genellikle ders programı hazırlanma v.b.gibi süreçlerde, sorumlular, bölüm içindeki ve diğer bölümlerdeki akademisyenleri memnun etmeye çalışmakta ve dolayısıyla burada fazlaca yıpranma yaşandığı olmaktadır) sıra sistemine(dönerli görev) dayalı şekilde olması sağlanmalıdır.

Fakülte yönetimi yıl sonunda bölüm başkanlarından alınacak görevlendirme raporu incelenerek, varsa yıl boyunca planlamadan sapılan

görevlendirmeler konusunda ayrıntılı bilgiler istenebilir. Adil olmadığı düşünülen görevlendirmelerin nedeni açıkça sorulmalıdır. Ayrıca benzer konumda olanlara göre daha fazla görev verildiği düşünülen akademisyen ile konuşulması yararlı olacaktır. Üç dönem üst üste adaletsiz görev dağılımı yaptığı tespit edilen bölüm başkanı görevden alınmalıdır.

1.5.6. Unvan- Kıdem Yerine Bireysel Yetenek, Beceriye Göre Görev Verilmesi

Üniversitelerde akademik unvanın önemli olması, görev dağılımında da akademik unvan açısından avantaj sağlamaya yönelik uygulamalara kapı aralamaktadır. Akademik unvan bakımından daha üstte olan kişilerin ya hiç idari görev almamaları ya da daha hafif görevlerin kendilerine verilmesi söz konusu olabilmektedir. Çoğu zaman aynı akademik unvana sahip bireylerin idari iş konusunda birbirlerini kayırdıkları görülebilmektedir. Oysa idari iş ve akademik gelişim birbirinden bağımsızdır. İdari görev dağılımında akademik unvanın ölçüt olarak alınması yerine, bireylerin yeteneklerine göre bir görevlendirme şeklinin benimsenmesi, hem sunulan hizmetin etkinliğini daha da artıracak hem de adalet açısından daha uygun olmaktadır. Yaşın, işin doğası gereği göz önünde bulundurulması uygun olacaktır. Akademik unvan sıralaması geride fakat yaşı epey ilerlemiş olan kişilerin görev dağılımında kendilerine uygun görevlerin verilmesi yine etkinlik açısından daha uygun olacaktır. İdari işlerde fazlaca yetenekli olan, "tuttuğunu koparan" akademisyenlere yönelik, yalnız becerikli ve yetenekli olmaları nedeniyle aşırı iş yüklenmemelidir. Bu konuda potansiyeli olan başarılı akademisyenlerin işinde uzman kabul edilen diğer akademisyenler tarafından hızlıca eğitiminin tamamlanmasının (oryantasyon) sağlanması faydalı olacaktır. Eğitim süresince eğitici olan veya eğitim alan akademisyenlere kurum içi ekstra bir görev verilmemesine önemle dikkat edilmelidir.

1.5.7. Kurum içi Akademik Mobbing'e Yönelik Anketlerin Yapılması

Üniversite kurumlarına yönelik anket uygulamaları çoğaltılmalı, anket içerisinde kurum içi genel memnuniyete dayalı soruların yanında, akademik mobbing uygulamasının var olup olmadığının tespitine yönelik sorulara da mutlaka verilmelidir. Ayrıca anketi hazırlayanların mutlaka bir psikolog eşliğinde istişareli olarak anket sorularını hazırlamaları ve anketi cevaplayanların, tüm soruların içerisinde göremedikleri bir husus olup olmadığı, ayrıca belirtmek istedikleri hususlar ve varsa daha başka tavsiyelerini de yazabilecekleri anket içinde bir alan bırakılmalıdır.

1.5.8. Psikolojik Destek Birimi ile Koordineli Çalışma

Üniversiteler içerisinde bulunan psikolojik destek birimleri tarafından yararlanılarak mobbinge maruz kaldığı düşünülen akademisyenin dinlenmesi ve sorunun çözümüne yönelik psikolojik destek sağlanmalıdır. Fakülteler içerisinde psikolog ofisi yer almalıdır. Böylelikle hem fakültede yaşanan olayların daha rahat gözlemlenmesi sağlanacak hem de mağdur üzerinde mobbing baskısını daha fazla hissettirmeden müdahale imkanı olabilecektir.

1.5.9. Arabulucu Akademisyenlerin Devreye Koyulması

Akademik çevrede kimi akademisyenler arasında sürtüşmeler yaşanabilir. Aynı ortamı paylaşmadan kaynaklanan bir takım problemler olabilir. Önemli olan sorun büyümeden zamanında meseleye hızlı ve yapıcı adımlarla çözüm bulmaktır. Toplumun her kesiminde olduğu gibi akademik ortamda da herkes ile iletişimi kuvvetli, ortak kanaat olarak sözü dinlenebilen kişiler mevcuttur. Bu kişiler yaşanan mobbing konusunda aracı olarak meselenin tatlıya bağlanması konusunda aracı bir rol üstlenebilir.

1.5.10.Bölüm Başkanı veya Dekan Atamalarında, Göreve Talip Kişinin Geçmişine Yönelik Kişilik Araştırma Yapılması

Fakülte içerisinde amir konumunda yapılacak atamalar ya da görevlendirmelerde mutlaka göreve getirilmesi planlanan kişi hakkında öncelikle iyi bir kişilik analizi yapılmalıdır. Bunun için üniversite bünyesinde görevlendirilebilecek uzman bir kişiden teknik destek alınabilir. Geçmiş idari görevleri ile malumat toplanarak iyi bir idareci olup olmadığı, idari sicili de dikkate alınarak yapılmalıdır. Ayrıca görevlendirme süresi öncelikle kısa tutulmalı(6 ay gibi), eğer başarı ve memnuniyet sağlanırsa görev süresi uzatılmalıdır. Bu konuda özellikle bölüm başkanları dekan yardımcıları tarafından gözlemlenmelidir.

1.5.11. CoaseTeoremi(Mağdur ile Mobber'in Uzlaşması)

Coase teoremi dışsallığa sebep olan taraf ile dışsallıktan etkilenen taraf arasında karşılıklı uzlaşmayı esas almaktadır. Bu anlamda akademik mobbing sorununun çözülmesi için suçun mağduru ve mobbing uygulayıcısının iletişim kurması ve birbirlerinin hatalı gördükleri davranışlarını kibar bir şekilde karşı tarafın kırılmayacağı bir üslupla konuşarak çözmelerdir. Bu süreçte mağdur yerine yaşı ve ünvanı büyük olsa da mobbing uygulayıcısının olgun davranabilmesi, yaptığı davranıştan özür dilemesi ve mağdurun da kendisinin de bir takım yanlışlarının olabileceğinden hareketle affedici bir üslubu seçmesi daha yerinde olabilir. Sonuçta yaşanılan süreçten her iki tarafın da zarar gördüğü,

tartışma yerine uzlaşma ve yardımlaşma ile hem psikolojik açıdan her iki tarafın rahatlayacağı hem de iş veriminin yükseleceği unutulmamalıdır.

1.5.12. Sadece Akademik Mobbing Uğrayanlara Yönelik Çağrı Merkezi Olması

Alo 170 çağrı merkezi hattı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı bir çağrı merkezi olarak yer almaktadır. Üniversitelerde de buna bağlı olarak direk ilgili uzman psikolog kişiye aktarılacak şekilde bir çağrı merkezi oluşturulabilir. Çağrı merkezine düşen telefon kayıtları mutlaka saklanmalı, devam ettiği anlaşılan uygulamaların mobbing kıstaslarına uyup uymadığı insaf ve genel kanaat ölçüleri ile değerlendirilmelidir. Mobbingin varlığı söz konusu olunursa derhal harekete geçilmesi ve ilgili kişinin uyarılması gerekmektedir.

Sonuç

Üniversiteler akademik bilgi üretmenin merkezi sayılan yerlerdir. Üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin derslere girmeleri, yayın üretmeleri, idari görevler ve ailesine vakit ayırma gibi bir çok sorumlulukları bulunmaktadır. Zaten ciddi ve zor bir görev üstelenen akademisyenlerin yaşamlarının zorlukları bir yana bir de Akademik Mobbinge maruz kalabilmeleri hem daha fazla yıpranmalarına hem de iş verimlerinin düşerek, üretkenliklerde azalışa yol açmaktadır. Mobbing dolayısıyla sorumluluk sahibi bireyler açısından bu durum işten soğumak, işe gelmeme, hastalıkların baş göstermesi, mutsuzluk anlamına gelmektedir. Mobbing ya da psikolojik yıldırma bir negatif dışsallık olarak sayılabilir. Dışsallıkların en önemli özellikleri arasında, negatif dışsallık dolayısıyla dışsallığın sosyal maliyetinin, dışsallığın özel maliyetini aşıyor olmasıdır. Mobbing de de bireyin dışsallık dolayısıyla bireysel olarak olumsuz etkilenmesi söz konusu iken tüm topluma da bir dışsal maliyet yüklemektedir. Mobbingin psikolojik etkisinin artması ile birlikte aile içi sorunların artması, ilaç ve hastalık giderlerinde artma, kamu kaynaklarının israfı, bir takım alternatif maliyetler oluşmakta ve dışsallık dolayısıyla ortaya çıkan maliyete herkes bir şekilde katlanmak zorunda kalmaktadır.

Bir çok dışsallık türü içerisinde akademik mobbing hemen hemen hepsi ile bir yerden kesişiyor olsa da üretici ya da tüketici dışsallıklarına daha yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte diğer dışsallık türleri ile ilişkili olması hususu ayrı bir dışsallık türü olabileceği konusunda tahminleri artırmaktadır. Bu yüzden bir mobbing türü olan akademik mobbingin "mobbing dışsallığı" olarak adlandırılması ile literatüre yeni bir katkı sağlamak kanımca daha uygun olacaktır. Bilimde aksi deney ve delillerle ispat edilmediği sürece ortaya atılan iddea bir tezdir.

Bu tezin aksini savunmak her zaman mümkündür. Bu tezin doğru olup olmadığı konusunda araştırma yapmaya devam edilmesi gerekir. Bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara da böylelikle bir çalışma alanı oluşturulmuştur.

Yasal mevzuat açısından mobbingle ilgili bazı kanunlarımızda direk ya da dolaylı ifadeler bulunmaktadır. Unvan, rütbe gibi konumların önemli olduğu kurumların başında üniversiteler gelmektedir. Bu durum akademik mobbinge kapı araladığından akademik mobbing için özel bir yasal düzenlemeye ihtiyaç vardır.

Akademik mobbing dışsallığının önlenmesinde diğer dışsallıklar için öne sürülen bir takım kamusal ve özel çözüm yöntemleri bulunmaktadır. Kamusal çözümler arasında akademik mobbing yaptığı tespit edilen kişiye yönelik bir takım yaptırım ve cezalar uygulanabilmektedir. Ayrıca akademik mobbingin şiddeti ve miktarı ve şekline göre "yıpratma(mobbing) vergisi, penaltı(engelleme) vergisi ya da mağdura tazminat ödenmesi de gündeme gelebilmektedir. Ayrıca Coase teoremi ve ara buluculuk da bu konuda özel çözüm yöntemleri sayılabilir.

Bilimin gelişebilmesi her şeyden önce sabıra, özgür bir ortama, rahat çalışma yapılacak baskısız ortamlarla sağlanabilir. Kamu ve özel üniversitelerde akademik ünvanın her şeyden önemli olması, askeri kışla kurallarının işletilmesi, uzlaşma ve yardımlaşma yerine rekabet, kıskaçlık, güvensizlik ve ayak kaydırma oyunların ortadan kaldırılması gerekir. Bireylerin içlerinde olan kıskançlık, inat, mücadele ruhlarını başkalarına zarar verme değil, bilimsel çalışmalarda araç olarak kullanılmasının önünü açmak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Armağan, R. "Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar Ve Dışsallıkların İçselleştirilmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9).

Arpacıoğlu, G., 2003. "İşyerindeki Stresin Gizli Kaynağı: Zorbalık ve Duygusal Taciz, *İnsan Kaynakları ve Yönetimi Dergisi*", (12), 1-18.

Atıcı Türkeli, H. (2015). Mobbing ve Mobbingin Örgütsel Bağlılığa Etkisi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Baumol W. J. ve Oates, W. E. (1971), "The Use of Standarts and Prices for Protection of the Environment", The Swedish Journal of Economics, 73(1), 42-54.

Çelenk İ, (2015). *Örgütlerde Duygusal Zekâ Ve Psikolojik Yıldırma: Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Çobanoğlu, Ş., (2005). Mobbing İşyerinde Duygusal Saldırı ve Mücadele Yöntemleri. Timaş Yayınları, İstanbul.

Davenport, N., Schwartz, R.D. ve Elliot, G. P. (2003). *Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz*. (Çev: Osman Cem Önertoy). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Edizdoğan N., Çetinkaya Ö., Gümüş E. (2019). *Kamu Maliyesi*, Ekin Kitabevi: Bursa.

Ersel, H. (2013). Ronald Coase ve iktisatta dışsallık sorunu. *İktisat ve Toplum Dergisi*. (36), 43-48.

Gün, G., & Evin, B. G. Mobbingin Türk Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 3(4), 94-107.

Güneş, İsmail (2000), "Dışsallıklar, Kamunun Düzenleyici Rolü: Enerji Sektöründe Bir Uygulama", Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Güngör M, (2008*). Çalışma Hayatında Psikolojik Taciz*. (1. Basım). İstanbul: Derin Yayınları.

Hyman, David N. (1990), Public Finance: A Contemporary Application of TheorytoPolicy (3rd.Edition), USA: The Dryden Press.

Koc, M.ve Bulut, H.U. (2009). "Ortaöğretim Öğretmenlerinde Mobbing: Cinsiyet Yaş Ve Lise Türü Değişkenleri Açısından İncelenmesi", International Online Journal of EducationalSciences, I/1, 64-80.

Leymann, H. And Gustafsson, A. (1996), "Mobbing at Work and The Development of Post

Traumatic Stress Disordes", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 251-275.

Nadaroğlu,H.(1992).*Kamu Maliyesi Teorisi*, 8. Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi

Nursi, B.S. (2011). Sözler. İstanbul: RNK

Öğretir, A.H.(2019). *Maliye Konu Anlatımı*(Ed.Yüksel Bilgili). Ankara: 4T Yayınevi.

Poussard JM, Çamuroğlu MŞ, (2009). *Psikolojik Taciz İşyerindeki Kâbus*.(1. Basım). Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.

Sezer, Ö., & Dökmen, G. (2018). "Kirleten Öder İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de Çevre Vergileri Ve Negatif Dışsallıklar Sorunu". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 163-181.

Stavins, R. N. (1998), "Market-Based Environmental Policies", Resources for the Future, Discussion Paper 98-26, 1-36.

Stiglitz, E. J. (1994). Kamu Kesimi Ekonomisi (Çev. Ömer Faruk Batırel). Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Tınaz, P.,(2006). "Çalışma Yaşamında Psikolojik Bir Dram: Mobbing". *Toprak İşveren Dergisi*, 71:4-14

Tınaz, P. (2006). "İş Yerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(11), 13-28.

Yüksel, C. (2006). *Dışsallıklarda Kamusal Çözümler: Türkiye Uygulaması*, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Yılmaz Genç, S. ve Ekiz, R.(2017)."Kurumsal İktisadi Düşüncenin Terminolojik ve Metodolojik Bir İncelemesi", (Editörler: Selçuk Koç, Sema Yılmaz Genç, Kerem Çolak), Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları.

Yılmaz, E.Y.(2019). *Örgütlerde Psikolojik Yıldırmanın Personelin İş ve Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi S.B.E.Konya.

Bölüm 22

YENİ MEDYA ARAŞTIRMALARININ GELECEĞİNİ POZİTİVİST YOLLARLA ARAMAK:YÖNTEM ARAYIŞINDA İNTERAKTİF BİR YAKLAŞIM

Caner ERDOĞAN[1], Beste BUDAN[2]

1 Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, erdogancaner@istanbul.edu.tr
2 Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, budanbeste@gmail.com

Giriş

Araştırma sorusun cevap bulmak için en uygun araştırma türü ve kaynak nedir ve gerekli veriler nasıl toplanabilir? sorularıyla başlanır. Buna cevap vermek için en geçerli ve güvenilir araştırma yönteminin seçilmeli ve araştırma tasarımının buna göre yapılması gerekir (Erdoğan, 2003).

Sosyal bilimsel araştırmalar yapılırken ortaya konan sorunlar için en tutarlı verileri elde etmek esastır.Araştırma yapmanın en önemli aşaması ise veri toplamaya yardımcı olacak yöntemin belirlenmesidir.

Veri toplama aşamasında araştırmacıların üç temel seçenekleri vardır: Birincisi katılımcılardan kendi davranış, duygu ve düşünceleri hakkında bilgi vermelerini isteyebilir; ikincisi onları doğrudan gözleyebilirler, ya da daha önce başka amaçlar için toplanmış verileri kullanabilirler; üçüncüsü ise arşivlere gidip daha önce başka amaçlar için toplanmış verileri kullanabilirler (Taylor, Peplau&Sears, 2015) .

Günümüzde bilimin egemen yöntemi pozitivist deneysel yaklaşımdır (Erdoğan, 2003). Güvenilir ve geçerli bilgiler elde edebilmenin en doğru yolunu deney olarak esas alan pozitivist yaklaşım, sosyal bilimsel araştırmalar için bireysel ve toplumsal sorunları nesnel bir biçimde anlamlandırmak ve gerçekçi veriler elde edebilmek adına önemli bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda sosyal bilimlerin araştırma kapsamına giren yeni medya üzerine yapılan araştırmalar gerçekleştirilirken yeni medyanın ortaya çıkarttığı bireysel ve toplumsal değişimleri her yönüyle ortaya koymak ve ortaya çıkan sorunlara doğru biçimde yaklaşarak çözüme kavuşturmak gereklidir. Bu amaçla da yeni medya araştırmalarında en önemli olgu doğru veriler elde etmektir.

Yeni medya araştırmalarında kullanılan mevcut yöntemler verimi düşük veriler ve yüzeysel sonuçlar vermektedir ve ne yazık ki bu veriler sorunlara karşı çözüm yolu sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bu da yeni araştırma biçimi yolları aramayı gerekli kılar. Bu arayış neticesinde yeni medya alanında elde edilecek verilerin de teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni araçlarla toplanması daha verimli olacaktır.

Çalışmada, deneysel bir veri toplama aracı olarak sanal gerçekliğin kullanılması, bireyleri araştırma ortamına aktif olarak dahil ederek doğru verilerin elde edileceği düşünülmektedir. İnteraktif yöntemler, yeni medya ortamlarının ortaya çıkarttığı yapısal ve düşünsel değişiklikleri ortaya koyarak ve durumu değerlendirmeye olanak sağlayacaktır.

Bu amaçla makalede yeni medya araştırmalarında interaktif yöntemler kullanılarak doğru verilerin elde edebilmek amacıyla yeni bir veri toplama aracı araştırma modeli önerisi sunmayı amaçlamaktadır.

Nicel Araştırmanın Yapı Taşı: Pozitivist Yaklaşım

Pozitivist batı düşüncesinde Eski Yunanlılardan günümüze gelen ancak 19. Yüzyıl Fransız Filozofu Auguste Comte tarafından ilk olarak felsefi anlamda kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Balcı, 2011).Araştırmanın bilimsel olması gerektiği görüşüne sahip olan Comte, pozitivizm veya pozitif felsefe olarak adlandırdığı bilimsel görüşü ile sosyal araştırmaların bilimsel bir bakış açısı kazanmasında önemli bir rol oynamıştır (Rıtzer&Stepnisky, 2014).Comte'un üç aşamalı yasasının[3]son aşaması olan pozitivizm; davranışı anlama araçları olarak gözlem, akıl ve mantığı devreye koymaktadır.

Jonathan Turner'e göre Comte'un pozitivizmi, "toplumsal evrenin, verilerin dikkatli toplanması yoluyla sınanabilen soyut yasalar geliştirilmesine uygun olduğunu" ve "bu soyut yasaların, toplumsal evrenin temel ve jenerik özelliklerine işaret edeceğine ve onların 'doğal ilişkiler'ini açıkça belirteceğini" vurgulmaktadır (Rıtzer&Stepnisky, 2014).

Her kadar modern bilim matematikçi/rasyonalist bir tavırla başlamış olsa da, kısa süre içinde aklın açık ilke ve çıkarımlarının deney ve gözlem yoluyla desteklenip mükemmelleştirilmesi yoluna gidilmesi gerektiği düşüncesiyle ampirist çizgiyesahip olmuş ve modern bilim pozitivist karakterini bu güçlü deneyci yaklaşımlakazanmıştır (Kurtyılmaz, 2018).

Felsefe sözlüklerine bakıldığında, pozitivizmin tanımlanmasında sıklıkla başvurulan formülasyon şudur: "Araştırmalarını olgulara, gerçeklere dayayan, fizikötesi açıklamaları kuramsal olarak olanaksız, kılgılı[4]olarak yararsız gören; deneyle denetlenmeyen soruları sözde soru olarak niteleyenfelsefe doğrultusu" (Akarsu, 1979; Ozansoy, 1998).

Pozitivizm, her şeyden önce, gerçeklik ve bilginin eldeedilmesi, gözlemlenebilir, ampirik temelli, sınanabilir olgular aracılığıile olur (Ozansoy, 1998).

Pozitivizm ve iletişim araştırmaları arasındaki ilişkiyi etki araştırmaları ile ilk olarak ortaya koyan ise Amerikalı sosyolog Paul Lazarsfeld olmuştur. Kitle iletişim araçlarının bireylerin davranışları ve tutumları üzerindeki etkilerini araştırırken, bu tutum ve davranışların ölçümlenmesinde

3 Comte'un üç aşamalı yasası, dinsel aşamadan metafizik aşamaya, en son olarak da pozitivist aşamaya doğru gelişmiştir. Dinsel aşamada insan davranışları ruhsal ve doğa üstü varlıklar kavramları ile açıklanır. Metafizik aşamada esasen ilk aşamanın değişmiş versiyonu görülür ve insan davranışı, kişisellikten uzak oluşum; varlıklar ve güçler terimleriyle açıklanır. Pozitivist aşamada ise davranışı anlama araçları, gözlem ve akıldır- mantıktır (Balcı, 2011).

4 Uygulamalı, kullanışlı, amaca yönelik

istatistiksel araştırma teknikleri, Lazarsfeld'in çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Lazarsfeld'in pozitivist yaklaşımında, teori, ampirik incelemeleri biriktiren ve genelleştiren bir şey olarak ele alınır (Erdoğan, Keloğlu İşler & Durmuş, 2005).

İletişim teorisyeni Harold D. Laswell de iletişim araştırmalarında pozitivist yaklaşım üzerine çalışan önemli isimlerdendir.

Lasswell'in kitle iletişimi için pozitivist araştırma modelinde ise "Kim, kime, hangi kanalla, hangi etki ile, ne söyler" şeklindeki formülasyonuna dayanan incelemeler yapmıştır (Yaylagül, 2014).

Lazarfeld ve arkadaşlarının sosyoloji ve iletişim çalışmalarına pozitivizmi dahil etmesi iletişim alanında yapılan araştırmalarda birçok avantaj sağlamıştır. Bu sayede elde edileceknet ve basit veriler, doğru analizle bir araya geldiğinde çözüm odaklı sonuçlar ortaya çıkartması amaçlanmıştır.

Sosyal bilimciyi, çözümleyici ya da yorumlayıcı olarak algılayan pozitivizm ile (Balcı,2011), yeni medyanın ortaya çıkarttığı sorunların irdelenmesi adına nesnel bir yol gösterici olacaktır.

Yaşamın E- Hali: Yeni Medya

Görsel ve işitsel araçların ortak bir aygıtta bir araya gelmesiyleçok yönlü kullanım olanakları sağlayan yeni medya, medya alanında eşsiz bir değişim ortaya çıkartmasını; kişiselleştirebilme, fonksiyonellik ve sınırsızlık gibi özellikleri sayesinde mümkün olmuştur diyebiliriz ve bu sayede bireylerin günlük yaşamında kuşkusuz önemli bir yer tutmayı başarmıştır.

Yeni medyayı "yeni" yapan ve aynı zamanda geleneksel medyadan ayıran temel özellikleri zaman ve mekandan bağımsız olması ve etkileşimi en üst noktaya taşıması olmuştur (Lievrouw, 2011; Yanık, 2016). Kitle iletişim araçlarının bilgisayar ve internettabanlı bir hal almasıyla birlikte bu teknolojilere "yeni" sıfatı verilirken yeni medya ile birlikte bireye daha aktifolma imkanı sunulmuştur (Aydoğan, Kırık; 2012). Yeni medya ile birlikte internet dünyasına taşınan kişilerarası iletişim, yüz yüze iletişimden farklı bir biçimde zaman ve mekan kavramından bağımsız bir şekilde sanal ortamda yeni toplumsal ilişki ağları oluşturarak yeniden yapılandırmaktadır (Aktaş 2005; Arvidsson 2006; Leaning 2007; Aygün Cengiz 2007)Yeni medya temelde;açık, ağ tabanlı, sınırsız, etkileşimli ve merkezsizleşmişbir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz (Aydoğan& Kırık; 2012).

Laughney (2010), cep telefonları, sayısal kameralar, internet uygulamaları, müzik çalarlar, dokunmatik radyolar ve sayısal televizyonlar gibi teknolojileri birer yeni medya ortamı olarak sıralar (Altunay, 2014).

Yeni medya genellikle bilginin dijital yöntemlerle dağıtımı anlamına gelir. Ancak Yeni Medyanın Dili (In The Language of New Media)'nde Lev Manovich, eski ve yeni medyanın dijital teknoloji kullanılarak tüm medyanın dönüşümünü kapsayarak daha geniş bir biçime getirebileceğine dikkat çekmiştir (Armstrong, 2012).

Yeni medyanın ilk kavramlaştırmasını yapan Manovich tarafından yeni medya; sayısal temsil, modülerlik, değişkenlik, otomasyon ve kod çevrimi çerçevesinde tanımlanırken; yeni medyayı her şeyden önce sayısal formata çevrilen klasik medyum olarak görmektedir (Manovich, 2001; Yanık, 2016).

Lister vd. (2009), Manovich'ten farklı olarak, yeni medyanın tanımlayıcı temel karakterlerinisayısal, etkileşimli, hipermetinsel, sanal, ağsal ve simülasyon şekilde sıralamaktadır (Yanık, 2016).

Yeni medyayı, yeni ortamın tamamlayıcı özellikleri olarak dijital kod, entegrasyon ve etkileşim terimleriyle özetlenebileceğini söyleyen Jan Van Dijk (2006), bunun bir yakınsama[5] süreci olduğunu bu nedenle de, yeni medyanın genellikle multimedya olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.

İletişim, dijitalleşme ve beraberinde getirdiği yeni medya olanaklarıyla hiç kuşkusuz yeni bir çağ başlatmıştır. Her iletişim aracı ortaya çıktığı dönemde "yeni" olmuştur. Ancak bugün yeni medya olarak tabir ettiğimiz yapı, tek bir iletişim aygıtını tanımlamamakla birlikte, çok kapsamlılığıyla bilinen; tüm duyulara hitap eden, içerisinde ağa bağlı tüm ortamları barındıran; sürekli rejenere olan böylelikle popülerliğinde devamlılık sağlayan özelliklere sahiptir. Kısacası yeni medya için bireyleri dünyaya dünyasızlaştırarak, içerisine aktif olarak dahil eden, kompleks iletişim demeti demek mümkündür.

Kitle iletişim araçlarında sergilenen davranışların etkileri iletişim çalışmalarının en çok araştırılması gereken alanlarından birisi olması gereklidir.

Çünkü toplumun geçirdiği toplumsal değişimler içerisinde yeni medyanın aktif rolünü kavramak için, gündelik yaşam içinde çevremizi saran tüm olay ve olgulara ait geleneklerimizi gözden geçirmek yeterli olabilir (Altunay, 2014).

5 Farklı cihazlarla yapılan farklı işlerin, gelişen teknolojiyle birlikte tek bir cihaz ile yapılabilmesi, çoklu işlev gücü

Yeni Medya Araştırmalarında İnteraktif Yöntem Arayışı

Yeni medyanın bireylerin yaşamlarına dahil olduğu son on yıl içerisinde toplumsal, kültürel, psikolojik, ekonomik ve daha birçok alanda büyük farklılıklara yol açtığı, gözlemlenerek dahi fark edilebilecek kadar net olmasına karşın, yapılan birçok araştırma sonuçları gösteriyor ki yeni medyanın bireylerin üzerlerinde yarattığı etkiler tam olarak ortaya konamamaktadır. İşte bu noktada görülmektedir ki yeni medya araştırmalarında kullanılan araştırma yöntemleri tatmin edici veriler elde etmede çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Yapılacak çıkarımlar için biçimsel olarak daha doğru kodlanabilecek veriler elde etmek gereklidir.

Yeni medya araştırmaları gerçekleştiren araştırmacılar, veri elde ederken büyük oranda anket veya görüşme tekniklerini kullanmaktadır. Bu yöntemlerle katılımcılara yönlendirilen araştırma sorularında, bilinçli ya da bilinçsiz olarak katılımcılar doğru tetkikleri ortaya koyacak cevaplar vermemeye yönelmektedirler. Örneğin katılımcılara yönlendirilen "Günde kaç saat sosyal medya kullanıyorsunuz?" gibi bir soruya katılımcılar sosyal medyada harcadıkları vaktin çok altında bir süre söylemektedirler. Oysa ki bir saatlik bir toplu taşıma yolculuğunda dahi sosyal medya kullanımının ne kadar yoğun olduğunu söylemek mümkündür. İşte bu sebeple toplumu bu denli etkileyen ve deyim yerindeyse "bağımlılık" yaratan bir olgunun, bireylerin hayatında yarattığı "yan etkiler" doğru tanımlanmalıdır.

Yeni medya için yapılan çalışmaların amacına ulaşması sürecini interaktif olarak ele aldığımız bu çalışmada, bu sürecin nitelikli verilerin elde edileceği varsayılır.

İnteraktivite, kullanıcıların dahil olduğu, belirli bir erişim seviyesine sahip olunması gereken, harekete geçirmek için kurulmuş bir mekanizmayı temsil etmektedir. Bu mekanizma sayesinde bireyler kullanıcı olarak bir makineye doğrudan dahil olma olanağı bulur.

İnteraktif Medya Tasarım Teorileri üzerine çalışmalar gerçekleştiren Prof. Dr. Oğuzcan Özcan, ilk interaktif ürünler olarak çok eski tarihlere kadar bakılabileceğini ifade ederken, ilk tekerleğin belki de ilk interaktif ürün olabileceğini belirtir. Bugünkü anlamıyla sanal ortama dayalı interaktivite ise 20. yüzyılın ürünü olarak ortaya çıkmıştır (2003).

Araştırmacılar, üç farklı araştırma perspektifini kullanarak "interaktiviteyi" tanımlamaya çalışmışlardır. Bunlardan (Ariel&Avidar, 2015):

Birincisi: Katılımcıların deneyimlerine ve kişisel raporlarına odaklanarak, algıyla ilgili bir değişken olarak interaktivite.

İkincisi: Katılımcıların birbirlerine bilgi aktara yöntemlerine odaklanarak, süreçle ilgili bir değişken olarak interaktivite.

Üçüncüsü: Bir ortamın teknolojik özelliklerine ve etkinlik üretme yeteneğine odaklanarak, bir ortam olarak interaktivite.

Bir 'ortam' olarak interaktiviteyi ele aldığımızda yardımcı araç olarak karşımıza sanal gerçeklik çıkmaktadır. İnteraktif kullanımın olduğu sanal gerçeklik insan ve makine arasındaki etkileşimi ön planda tutarak interaktif bir deneyim ortamı sunmaktadır. Sanal gerçekliğe elbette ki yalnızca interaktif özelliği olan bir teknoloji demek mümkün değildir. Gerçek hayattaki ortamların bilgisayarlar aracılığıyla taklit edilmesi sanal gerçekliğin temelini kapsamaktadır.

Sanal gerçeklik sizi çevreleyerek tamamen sanal bir dünya içine yerleştiren bir deneyimdir (King, 2016). Sanal gerçeklik ile gerçeğin benzeşimini oluşturmak yoluyla görsel iletinin hedef kitleye gönderilmesi, gerçeklik söz konusu olduğunda sınırlılıklara sahip olan bir takım olay, olgu ve tasarı planlarının gerçekleştirilebilmesi yönündeki engelleri de ortadan kaldırmaktadır (Keefe ve diğerleri 2008; Bedir Erişti, 2017).

Yeni medyanın interaktif özelliği içerisinde sanal gerçeklik ortamları, yeni ve eşsiz bir olanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yeni medyanın odağında bulunan yaşamsal deneyimleri paylaşma, sanal gerçeklik ile ileri bir boyuta taşınıyor. Sanal gerçeklik ortamlarında bireylerin interaktif katılım sağlayacağı sanal ortamlara ihtiyaç duyulur. Bu sanal ortamlar ise simülasyonlardır.

Simülasyon: Bir araç, makine, sistem veya olgununorijinal işleyiş biçimini incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesidir (http://atilf.atilf.fr; 2019). Gerçek olmayan bir şeyi gerçek kılmak gibi davranma eylemi olarak da açıklanabilir (Kent, 1976).

Simülasyonlar, gerçekliğin, bilgisayar ortamında görüntülü ve sesli olarak modellenmesini sağlar. Bu modelleme gerçek bir deneyim imkânı yaratarak, birçok alan için deneysel bir ortam sağlamaktadır.

Aslında bahsedilen interaktivite, sanal gerçeklik ve simülasyon kavramları birbirleriyle çok benzemekle birlikte, her biri bir sistemin oluşturulmasına yardımcı olan farklı yapı parçalarıdır. Bu sistemin amacı ise 'gerçekliğin' oluşturulmasıdır.

Yeni medyanın etkilerini ortaya koymak için uygulayacağımız bu veri toplama yönteminde yanıtı aranan soruların, görsel, işitsel duyusal olarak yanıtlanacak simülasyonlarını oluşturulacak, katılımcılar bu simülasyona interaktif biçimde dahil olacak ancak direkt olarak araştırma verileri elde edilecek sorulara tabi tutulmayacaktır.

Bu simülasyonların uygulanacağı ortam katılımcının dış etkenlerden etkilenmeyeceği bir yerde olmalıdır.

Araştırma ortamına karar verilirken dikkate alınması gereken temel ölçüt, ortamın araştırılan konuyu nasıl etkileyebileceğini değerlendirmesidir (Karasar, 2017).

Araştırmacının araştıracağı konu ile ilgili doğru katılımcıların seçmesi de elbette ki önemlidir. Bu sebeple de yapılacak ön çalışma ile katılımcılar belirlenmelidir.

Üzerinde durmak istenilen konu üzerine doğru interaktif yöntemi oluşturarak veri elde etmek çeşitli aşamalardan oluşmaktadır.

Bu aşamaların ilki soruları tek tek kit haline dönüştürmektir. Katılımcılara doğrudan sorular yönlendirilmeyecektir. Araştırmacının cevabını aradığı her soru için çeşitli olay dizileri oluşturulması gerekmektedir (bkz. Şekil 1). Bu olay dizilerinin interaktif tercih seçeneği bulunan simülasyonları tasarlanmalıdır. Bu olay dizilerinden alınacak cevaplar asıl soruya dahil çıkarımı sağlamak için veri kaynağını oluşturur.

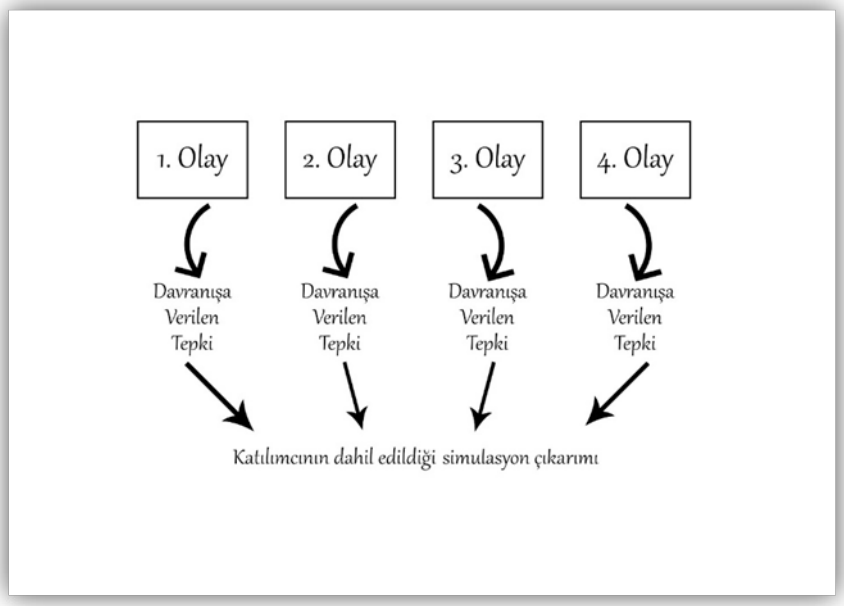

Şekil 1:İnteraktif Veri Analizi Yönteminin İlk Adımı: Katılımcının Olaylara Verdiği Tepkiler Doğrultusunda Elde Edilen İlk Veriler

Ardından ikinci olarak katılımcılar, etkileşimli ortam içerisinde; olaylara dahil olarak, kendi seçimlere doğrultusundaveriler ortaya koyar. Böylelikle verilerin ilk aşaması Şekil 1'de de görüldüğü gibi elde edilen bu verileri, ilk sorunun cevabı gibi betimlemek mümkündür. Bu sebeple

her soru için aynı aşamalar tekrar edilmesi gerekmektedir (bkz. Şekil 2). Tekrar edilen aşamalar da sonuç olarak araştırma için gerekli olan bulguların elde edilmesini sağlayacaktır.

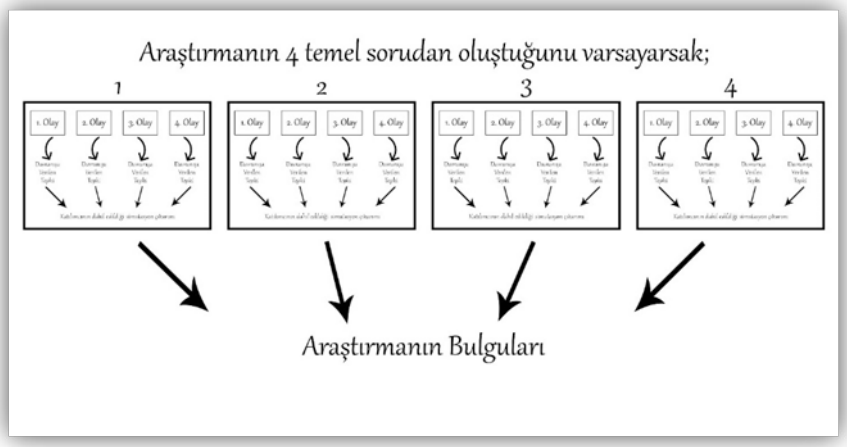

Şekil 2: İnteraktif Veri Analizi Yöntemiyle Tüm Verilerin Toplanması ve Bulguların Tespiti

Şekil 2'de de görüldüğü üzere; farz edelim ki demografik soruların dışında araştırmamızın temelini oluşturan konu ile ilgili ele alınan problemini tespit etmek için 4 sorumuz bulunuyor olsun. Bu aşamada her bir soru için gerekli olacak sayıda olay tespit edilmeli (şekil 2'de her soru için 4 olay tespit edildiği varsayılmıştır. Ancak her soru için) bu olaylar sanal gerçekliği oluşturulmuş simülasyonlar aracılıyla katılımcıya yöneltilmelidir.

Son aşama olarak da yöneltilen bu simülasyonlarla interaktif biçimde olaylara dahil olankatılımcının olaylarda verdiği tepkilerin seçenekleri toplanmalı ve araştırmacı çıkarımlarda bulunulmalıdır. Kısacası araştırmacı katılımcıya doğrudan soru yöneltip, gelecek cevabı katılımcının inisiyatifine bırakmak yerine, araştırmacı katılımcının tercihlerine göre deneysel olarak çıkarımda bulunmaimkanı sağlar.

Bu yöntemin yeni medya araştırmalarında kullanılması önerisinin en büyük sebebi yeni medya araştırmaları yapılırken yeni medya araştırmalarına katılım gösteren katılımcıların, teknolojik olgulara karşı bilincinin fazla olmasıdır. Ancak elbette ki başka alanlarda yapılacak çalışmalar için de kullanıma açık bir veri toplama yöntemi olacaktır.

Sonuç

Sosyal bilimler açısından analitik saptamalar ortaya koyarak nesnel gerçekliğin saptanması anlamlı bir araştırmaya doğru bir zemin olacaktır.

Bilindiği üzere, her akademik çalışmanın ortak kaygısı mevcut sorunun en iyi şekilde tanımlanmasıdır (Doğu, 2012).

Bireylerin bulundukları konumdan farklı konumda hissedebildikleri, interaktif biçimde dahil olabildikleri (bilgisayar ortamında oluşturulmuş ve içerisinde seçim imkânı sağlayan) üç boyutlu deneyim sunan ancak gelişen donanımlarla birlikte hareket, yön, koku gibi duyulara da hitap etme özelliği gelişen, kısacası sanal olarak yaratılmış gerçek deneyim diyebiliriz. Bir araştırmaya ait verilerin mantıklı ve kanıtlanabilir olduğu veya olmadığı söz konusu olduğunda, doğru verileri almak için, tüm veri toplama sürecinin interaktif hale gelmesi işleri kolaylaştıracaktır.

Bir araştırmaya ait verilerin mantıklı ve kanıtlanabilir olduğu veya olmadığı söz konusu olduğunda, doğru verileri almak için, tüm veri toplama sürecinin interaktif hale gelmesi işleri kolaylaştıracaktır.

Sanal gerçeklik ortamı yaratılarak bireylerin interaktif olarak katılımcıyı, olaya direk olarak dahil eden bu yöntem, yeni medyayı, yeni medyayla ölçümleme olanağı sunacaktır.

Yeni medya alanında yapılacak çalışmaların gelecekteki gelişmelere ve bu gelişmelerin etkilerine temel oluşturacaktır. Bu sebeple yapılan tüm yeni medya araştırmalarının sağlam temeller üzerine kurulması; güvenilir ve geçerli veriler elde edilmesi, bu verilerin doğru analizini sağlayacaktır.

Yeni medya üzerinde dünya çapında yapılacak önemli araştırmalara ihtiyaç duyulmakta ve yapılan araştırmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada önerilen veri toplama modeli ile deneysel bir ortam yaratılarak, bireye dönük model olarak kullanılması hedeflenmektedir.

Elbette ki bu yöntemin olumlu yönlerinin yanı sıra aksaklıklara yol açacak; teknik yetersizlik, katılımcı bulmada zorlanma, evreni geniş tutamama, uzun bir sürece ihtiyaç olması gibi yönleri de bulunmaktadır. Ancak sistemli bir biçimde uygulandığında geçerli ve güvenilir veriler elde edilebilecek ve başarılı sonuçlar elde edilecektir.

KAYNAKLAR

Altunay, D.A. (2013). Çağımızın Görsel İletişim Ortamı Olarak Yeni Medya. Feyyaz Bodur (Ed.), *Hareketli Görüntünün Tarihi*(138-167). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Ariel, Y. ve Avidar, R. (2015). Information, InteractivityandSocial Media. *AtlanticJournal of Communication*, 23 (1), 19-30. DOI: 10.1080/15456870.2015.972404.

Armstrong, H. (2012). *Grafik Tasarım Kuramları*. (Mehmet Emir Uslu Çev. Ed.). İsanbul: Espas Sanat Kuram Yayınları.

Atilf.atilf.fr, (2019). Simulation. (23.09.2019: http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=3425955090)

Aydoğan, F. ve Kırık, A.M.(2012).*Alternatif Medya Olarak Yeni Medya.* Akdeniz İletişim, 18 (58-69).

Aygün, Cengiz S. (2007). Terapötik Kişilerarası İletişimde Yeni Bir Açılım E-Terapi. Mutlu Binark (Ed.) *Yeni Medya Çalışmaları*(347-380). Ankara: Dipnot Yayınları.

Balcı, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Dokuzuncu Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Dijk, V. J. (2006). *The Network Society.*(Birinci Basım). London: Sage Publications.

Doğu, B. (2012). İnternet Çalışmalarında Araştırma Tasarımı: 'Woman on Web' Projesi Örneği. Özlem Güllüoğlu (Ed.), *İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri Yazılı Metin Çözümleme*(362-385). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Erdoğan, İ. (2003). *Pozitivist Metodoloji: Bilimsel Araştırma Tasarımı, İstatistiksel Yöntemler,Analiz ve Yorum* (Birinci Baskı). Ankara: Erk Yayıncılık.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel İrade Algı Çerçevesinde Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kent, T.(1976). *TheAnglo-Norman "Alexander"(Le Roman de TouteChevalerie).* Oxford:Anglo Norman TextSociety.

King, B. (2016). *Aumented Arttırılmış Gerçeklik*(Kerem Balaban, Çev. Ed.). İstanbul: MediaCat Kitapları.

Kurtyılmaz, D. (2018). Pozitivizmin Doğrulama ve Yanlışlama İlkeleri Ekseninde Modern Bilimin Bilgiyi Metafizikten Arındırma İdeali.*Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 15-33.

Ozansoy, C. (1998). *Bilimde Değer Sorunu ve Pozitivizm İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler.* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-4 (47), 37-48. DOI:10.1501/0001165.

Özcan, O. (2003). *İnteraktif Media Tasarımında Temel Adımlar*. (Birinci Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rıtzer, G. ve Stepnisky (2014).*Sosyoloji Kuramları* (Himmet Hülür, Çev. Ed.).Ankara: De Ki Basım Yayın LTD..

Taylor, S. E., Peplau, L. A. &Sears, D. O. (2015). Sosyal Psikoloji. (Ali Sönmez, Çev. Ed.). Ankara: İmge Yayınevi.

Yanık, A. (2016). *Yeni Medya Nedir Ne Değildir?.*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 45 (9) (898- 910).

Yaylagül, l. (2014). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar* (Altıncı Basım). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bölüm 23

JUNG'UN ARKETİP KAVRAMI DOĞRULTUSUNDA APPLE VE SAMSUNG REKLAMLARININ ANALİZİ

Sevgi KAVUT[1]

1 Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, sevgikavutt@gmail.com; skavut@gelisim.edu.tr,

Giriş

Bu araştırmanın amacı Jung'un arketip kavramı bağlamında Apple ve Samsung reklamlarında yer alan marka arketiplerinin analizini sağlamak ve marka kişiliğinin önemini göstermektir. Bu çalışmada öncelikle arketip, marka kişiliği, marka arketipleri kavramlarının literatür taraması yapılmış, ardından Apple ve Samsung markalarının yapmış olduğu reklam çalışmaları baz alınarak Jung'un arketip kavramı üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Apple ve Samsung markalarının yapmış olduğu reklamların Jung'un arketip ve marka arketipi kavramları üzerinden değerlendirilmesi araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Brand Finance Global 500 2019 verileri incelendiğinde ekte Tablo 1'de de görüldüğü üzere yüzde 23.7 oranla en büyük alana sahip olan sektörün teknoloji olduğu ve ilk 5'te yer alan markaların da teknoloji markası olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle ekte Tablo 3'te gösterildiği üzere en değerli 500 marka arasında ilk 5 marka arasında yer alan Apple ve Samsung markaları tercih edilerek analiz teknoloji sektöründeki iki rakip marka ile sınırlandırılmıştır (Brand Finance Global 500 2019).

Arketipler hiçbir zaman bilinçte tam olarak yer almadığı için tam olarak bilinememekte ve tanımlanamamaktadır. Arketipler mitler, rüyalar, sanat, ritüeller ve semptomlar yoluyla bireylerin bilince nüfuz edebilmekte ve bireylere sembolize edilmiş resimler formlar ya da karakterize edilmiş olarak görünebilmektedir (Engler, 2014: 69). Jung'a göre arketip kavramı bir efsane ve masal olarak tanımlanmakta ancak arketip içerisinde uzun bir zaman dilimi boyunca kuşaktan kuşağa aktarılmış olan ve özel bir damga kabul edilmiş olan formlar ele alınmaktadır (Jung, 2004: 3). Engler ise Jung'un arketipleri belli durumlarda dünyaya cevap vermek için oluşturulan eğilimler ya da evrensel düşünce formları olarak tanımladığını belirtmiştir (Engler, 2014: 68).

Arketip Kavramı

Psikolojide ilk kez Carl Gustav Jung tarafından kullanılan ve kalıp, şablon, ilk imge anlamlarına gelen arketipler insan ruhunu oluşturan temel birimler olarak tanımlanmıştır (Ukray, 2016b: 103). Jung'un arketipleri, duygusal yönü oldukça güçlü olan evrensel düşünce biçimleri olarak tanımladığı belirtilmiştir (Karahan ve Sardoğan, 2004: 14). Kolektif bilinçdışının içeriğini oluşturan yapılar olarak tanımlanan arketipler daima ve her yerde sunulan ruhun içindeki belli formların varlığını sunmaktadır (LaLlave, Gutheil, 2012: 457).

Her insanın hem bedenine hem de ruhuna işleyen ve kalıtımsal olarak yeni nesillere geçmeye devam eden kodlar olarak adlandırılan

arketiplerin Yunanca "arkhetypos" kelimesinden türetildiği açıklanmıştır. (Darıcı, 2013: 77). Arketiplerin hem imge, hem duygu olarak belirdiğini belirten Serrican'a göre arketiplerin insan üzerindeki etkileri doğumdan ölüme, tehlikeli anlardan mutlu, hoşa giden zamanlara, ergenlik gibi bireyin kişilik geçiş dönemlerine varıncaya kadar geniş ve anlamlı birçok durumda gözlemlenmektedir (Serrican, 2015: 1463). Arketip kavramının etimolojik anlamıyla kök örnek olarak da tanımlanabileceğini belirten Jung'a göre arketipler ortaya çıkışı uzun bir geçmişe, insanların atalarına dayanan ilk görseller olarak tanımlanmaktadır. Jung, bütün arketiplerin kökeninin bireyin zihin gelişimin ilk evresi olarak görülen kolektif (ortak) bilinçdışına dayandığını ve kolektif bilinçdışının insanların ataları ile bağ kurmalarına olanak sağladığını açıklamıştır (Yakın ve Ay, 2012: 28). Aynı zamanda arketip kavramı diğer insanlar, hikaye karakterleri ve medyaya insanların nasıl cevap verdiğini açıklamak için kullanılmıştır (Faber ve Mayer, 2009: 310).

Geçtan, Jung'un persona, anima ve animus, gölge ve ben arketiplerinin kişiliğin oluşumunda çok önemli bir rol oynadıklarından dolayı özel bir önem verdiğini vurgulamıştır (Geçtan, 2014: 166).

Persona: Jung'a göre persona ben ile dış dünya arasında aracılık eden arketip olarak tanımlanır (Jung, 2006: 73). Bu doğrultuda personayı bireyin kamusal yüzü diğer bir deyişle sosyal görüntüsü olarak tanımlayan Snowden kişilerin personayı hem bilinçli hem de bilinçdışı olarak sergileyebileceklerini açıklamıştır (Snowden, 2012: 87). Magnavita ise personayı diğerlerinin beklentilerine cevap vermek için inşa edilen, ortaya çıkarılan herkese açık bir kendilik (benlik) olarak tanımlamıştır (Magnavita, 2016: 93). Personayı antik Yunan tiyatrolarında kullanılan maske olarak gören Jung, bireyin kamusal yüzü olarak tanımlamıştır. Jung'a göre persona hem sosyal talepleri karşılamak hem de gizlemek ve etkilemek için bir tür maske olarak tasarlanan bireysel bilinçlilik ve toplum arasındaki ilişkilerin karmaşık bir sistemi olarak da adlandırılmaktadır (Fawkes, 2015: 678).

Bir insanın toplum içerisinde diğerleri ile uyumlu bir biçimde çalışabilmesi, anlaşabilmesi, zor kişiliklerle karşılaştığında bile yapıcı davranış ve tutumlar sergileyebilmesi, hayatta başarı elde edebilmesi ve çıkarlarını koruyabilmesi için persona arketipinin birey açısından bir gereklilik olduğunu belirten Geçtan birçok kişinin iç dünyası ve sosyal(dış) dünyası olmak üzere iki boyutlu olarak hayatını devam ettirdiğini açıklamıştır (Geçtan, 2014: 167).

Gölge: Jung, kişinin kendi cinsiyetini temsil eden ve hemcinsleriyle ilişkisini etkileyen arketipine gölge adını vermiştir (Geçtan, 2014: 169). Jung, kişisel ve kolektif olmak üzere iki bölüme ayrılan gölge

arketipi içerisinde kişisel gölgenin zayıflıklar ve kusurlar şeklinde ortaya çıktığını, kolektif gölgenin ise tüm insanlığın ortak bir yönünü sergileyen bir yapıya sahip olduğunu dile getirmiştir (Namlı, 2007: 1212). Jung'un kişiliğin olumsuz yanı olarak tanımladığı gölge, kişinin yeterince gelişmemiş işlevleri, kişisel bilinçdışı içerikleri, saklamak istediği, hoş olmayan niteliklerinin toplamı anlamına gelmektedir. Jung'a göre analiz sırasında kişilerin karşısına çıkan ilk arketipin, genellikle gölge olduğu belirtilmiştir. (Storr, 2006: 75).

Anima ve Animus: Personayı kişilerin sosyal yüzü olarak tanımlayan Jung, kişilerin içedönük taraflarını ise anima ve animus arketipleri ile tanımlamıştır. Anima arketipinin erkek ruhunun feminen yönlerini animus arketipinin ise kadın ruhunun maskülen yönünü oluşturduğunu açıklamıştır (Geçtan, 2014: 168). Jung'a göre ruh imgesinin arketip figürü anima ve animus ile ruhun tamamlayıcı karşı cinsiyetini canlandırmakta ve bireylerin hem kişisel tepkilerine hem de karşıt cinsiyetin bireydeki yaşantısına yansımaktadır (Jung, 2006: 72).

Ben: Kişiliği harekete geçiren arketip olarak bilinen ben arketipinin bilinçdışındaki diğer arketipleri düzenleyen ve aynı zamanda bilinçdışındaki arketiplerin bilinç düzeyine erişmelerini sağlayarak kişiliğin bütünlüğüne katkıda bulunan bir yapıya sahip olduğu vurgulanmıştır. Geçtan, ben arketipi işlevini ve tüm fonksiyonlarını yerine getirdiğinde bir insanın kendisini toplulukla uyum içerisinde hissedeceğini açıklamıştır (Geçtan, 2014: 171). Ruhun bilinci ve bilindışını içeren bir yapıya sahip olduğu belirten Jung, bilinç ve bilinçdışının birbirine zıt iki alan olmasına rağmen aynı zamanda birbirlerini tamamladıklarını vurgulamıştır. Bu noktada ben, hem bilince hem de bilinçdışına uzanan bir arketip olarak tanımlanmıştır (Jung, 2006: 32).

Marka Kişiliği ve Marka Arketipleri

Aaker, marka kişiliğini resmi olarak marka ile ilişkili bir dizi insan karakteri olarak tanımlamıştır. Absolut Vodkayı soğuk, havalı, çağdaş olarak tanımlayarak markaya kişilik atfeden Aaker, Stoli markasını ise entelektüel, muhafazakâr ve yaşlı adam tanımlamaları ile karakterize etmiştir (Aaker, 1997: 347). Marka kişiliği, stratejik bir marka pozisyon aracı olmasının yanında, bir markanın o kişiye özel olduğunu ifade etmekle ilişkili olmakta tüketicilerin seçiminde önemli bir rol oynayabilmektedir (Bechter, Farinelli, Daniel ve Frey, 2016: 2). Mark ve Pearson, 12 farklı arketip biçimi ile ilişkili özel imajlar olduğunu ifade etmişlerdir (Mark ve Pearson, 2001: 19).

Yaratıcı Arketipi: Yaratıcı arketipinin kalıcı değerler üreten sanatçı kişiliği karşıladığını ifade eden Ukray, bu arketip içerisinde sınırsız hayal

gücü yer aldığından dolayı sürekli yenilik yapması gereken ve icat ortaya koyan markalar için uygun bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir (Ukray, 2016: 107). Yaratıcılık ilhamı, hayalgücü yeteneği, orijinallik ve özgünlük özellikleri yaratıcı arketipine sahip bir markanın temelini oluşturmakta, Coca Cola, The Real Thing, Walt Disney ve Kleenex yaratıcı arketip markaları olarak açıklanmaktadır (Woodside, Megehee, Sood, 2012: 595).

Düzenleyici Arketipi: Düzenleyici arketip insanların ait olmalarına yardımcı olması, günlük yaşamda yaygın olarak kullanılan bir fonksiyona sahip olması, yüksek fiyatlı ya da daha elit markalardan pozitif bir şekilde farklılaşma isteğine sahip olması, sade bir kurum kültürüne sahip bir şirket tarafından üretilmesi ya da satılması özelliklerine sahip olan bir marka için iyi bir kimlik sağlamaktadır (Mark ve Pearson, 2001: 177). Bu arketipin temelinde güç, iktidar ve kontrol kavramlarının yer aldığı ifade edilerek karmaşık olayların ve sorunların yapıcı bir biçimde çözümlenmesinde kullanılan güvenilir kişiliği sembolize ettiği vurgulanmıştır (Ukray, 2016: 107).

İyileştirici Arketipi: İyileştirici arketipine bankalar ya da sigortalar gibi hizmet sağlayıcılar, komşular ya da anne sembolü örnek verilmektedir (Bechter, Farinelli, Daniel, Frey, 2016: 5).Yardımsever, merhametli ve cömert kişiler tarafından temsil edilen iyileştirici arketipi koruyucu, sadık, fedakar, anaç ve genellikle ebeveynsel kavramlarıyla tanımlanır (Faber, Mayer, 2009: 309).

Bilge Arketipi: Mark ve Pearson, dünyayı anlamak için analiz ve zekayı kullanmanın amaçlandığı, temel arzunun bilgi keşfetmek olduğu bilge arketipine Harvard Üniversitesi, MIT gibi üniversiteler, araştırma laboratuvarları ve dergiler, eğitim deney hizmetleri gibi bilgiyi yaymaya ve keşfetmeye kendini adamış kuruluşların örnek verilebileceğini belirtmiştir (Mark ve Pearson, 2001: 89). Bilge arketipine sahip bir markanın ana özellikleri arasında deneyim, tavsiye, miras ve zamana dayanma faktörleri yer almakta, Levi's ve Obi-Wan Kenobi markaları örnek verilmektedir (Woodside, Megehee, Sood, 2012: 595).

Bilge arketipi müşterilerine bilgi ya da uzmanlık sağlarsa, müşteri ve alıcılarına düşünmeye teşvik ederse, yeni bilimsel bir buluş ya da bilgi merkezli bir marka olması halinde ve markanın kalitesi somut verilerle desteklenmişse marka için uygun bir kimlik sağlayabilmektedir (Mark ve Pearson, 2001: 100).

Kaşif Arketipi: Daha iyi, daha özgün ve daha tatmin edici bir yaşam deneyiminin amaçlandığı kaşif arketipinde dünyayı keşfetmek isteyenlerin temel arzusunun özgürlük olduğu tanımlanır (Mark ve Pearson, 2001: 72). Kaşifler seyahat etmeyi çok sevdiğinden dolayı gerçekte herhangi bir şekilde ithal edilen ürünlerde özellikle daha ilkel ve egzotik ülkelerden

ürünlere yer verilmesi kaşif markalarını cezbedebilmiştir (Mark ve Pearson, 2001: 78). Masum arketipi şimdi ve burada olanı tamamlamayı ararken, kaşif arketipi arayış içerisinde yola koyulmaktadır (Mark ve Pearson, 2001: 51). Bireysellik, özgürlük ve ilginç olanı merak duyguları ile temsil edilen kaşif arketipi markalarına Jeep, Peugeot, Trope- Snacks, Marlboro, Turkcell ve Arçelik örnek gösterilmektedir. Arçelik'in "Arçelik demek yenilik demek" olan sloganının da kaşif arketipi örneği olduğu ifade edilmiştir (Ukray, 2016: 109).

Kaşif arketipi ürünleri ile insanların daha özgür hissetmesine öncülük ettiği, ürünleri doğada, yolda, tehlikeli durumlarda kullanmaya uygun, dayanıklı ve sağlam olduğu, ürünlerin katalog, internet ve benzer alternatiflerle satın alınabildiği, kurumun kaşif kültürüne sahip olduğu taktirde markalara marka kimliği kazandırabilmektedir (Mark ve Pearson, 2001: 87).

Masum Arketipi: Mark ve Pearson, saf arketipinde insanların hem başlangıçları hem de bitişleri deneyimlendiği için tüm arketipler arasında en üst seviyeye sahip olduğunu açıklamışlardır (Mark ve Pearson, 2001: 55). Öncelikli olarak saf arketipinin çocuk gibi masum, içten, saf ve naif, hatta bilinçsizce ve bağımlı özelliklerine sahip olduğunu vurgulamışlardır (Mark ve Pearson, 2001: 55). Masumiyet, iyilik ve saflık kavramları ile özdeşleştirilen masum arketipi markaları tüketicilerine sevimli, çocuksu, saf, mistik ve nostaljik karakterlerinde görünebilmektedir (Ukray, 2006: 109). Masum arketipi ile yaratılan görsel etkinin mottosu "daha az yap, daha fazlasına sahip ol" şeklinde ifade edilmiştir. Renklerde yumuşak pastel tonlar tercih edilirken, görsellerin basit, sade ve düzenli olmasına dikkat edilmektedir (Mark ve Pearson, 2001: 58).

Masum arketipi tanımlama sorunlarına nispeten basit cevaplar sağladığı, iyilik, masumiyet, çocukluk, nostalji, sadelik ve ahlak ile ilişkili olduğu, sonsuz kez tekrarlanan temizlik, erdem, sağlık ile ilişkili özelliklere sahip olduğu, ortalama bir fiyata sahip olduğu dürüst kişilerle çalışma prensibi olan şirketler tarafından üretildiği imajı zedelenen ürünlerden farklılaşma arzusuna sahip olduğu, için markalar için iyi bir kimlik oluşumu sağlar (Mark ve Pearson, 2001: 70).

Savaşçı Arketipi (Kahraman Arketipi): Mark ve Pearson'a göre kahraman dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek istemektedir. Bu arketip enerji, disiplin, odaklanma ve kararlılığı geliştirmeye yardım etmektedir (Mark, Pearson, 2001: 106). Bir markanın dünya üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilecek yenilik veya buluşa sahip olması, üretilen ürünlerin insanların en üst sınırlarını geliştirmeye yardım etmesi, markayı alt etmek isteyen açık bir rakibinin olması, insanlara yardımcı olabilmek için gönüllü olması ve önemli sosyal problemlere ele alması gibi koşulları sağlaması

durumunda kahraman kimliğinin marka için uygun olacağı açıklanmıştır (Mark, Pearson, 2001: 121). Kahraman arketipinin özünde dayanıklılık, cesaret, başarı, seyahat ve dönüşüm özelliklerinin yer aldığını açıklayan Woodside, Megehee ve Sood, Michael Jordan ve Nike ayakkabılarını, Joe DiMaggio ve Mr. Coffee, Power Puff Girls ve Forrest Gump markalarını savaşçı arketipine örnek göstermiştir (Woodside, Megehee, Sood, 2012: 595).

Sihirbaz Arketipi: Genç göstermeyi vaat eden ifade eden birçok kozmetik, bitki, ilaç ve fitness kampanyaları sihirbaz arketipi markaları içerisinde yer almaktadır (Mark, Pearson, 2001: 142). Mark ve Pearson, sihirbaz arketipi ile bir marka için iyi bir kimlik oluşturulabilmesi için gerekli özellikleri bir ürün ya da hizmetin dönüştürücü olması, müşterileri değiştirme sözü vermesi, ruhsal ya da psikolojik bileşenlere sahip olması, kullanıcı dostu bir teknolojiye sahip olması, yeni ve çok çağdaş ürünler olması, ortadan yükseğe doğru bir fiyat aralığının olması ve bilinçliliği geliştirmeye ve genişletmeye yardım etmesi olarak sıralamıştır (Mark, Pearson, 2001: 159). Fizikçiler, vizyonerler ve simyacılar tarafından temsil edilen sihirbaz arketipi öğretmen, oyuncu ya da bilim adamlarının nasıl şeyler üzerinde çalıştığını ve gelişme kurallarını araştırmaktadır (Faber, Mayer, 2009: 309).

Sıradan İnsan Arketipi: Sıradan insan arketipi işçi sınıfı sıradan insanlar, mazlum, ezilen kişiler, komşular tarafından sunulmaktadır. Azimli, düzenli, erdemli, samimi ve bazen kaderci olarak bilinen sıradan insan arketipine sahip olanlar sık sık fazla mütevazi, dikkatli, gerçekçi ve sıklıkla hayal kırıklığına uğramış bir hümanist olarak tanımlanmıştır (Faber, Mayer, 2009: 309).

Soytarı Arketipi: Soytarı arketipinin temel arzusunun tamamen eğlenceli anlar yaşamak olduğunu açıklayan Mark ve Pearson, bu arketipe sahip olan markaların insanların üzgün oldukları durumlarda gülmelerine sebep olduğunu vurgulamışlardır (Mark, Pearson, 2001: 197).

Aşık Arketipi: Kozmetik, mücevherat, moda ve seyahat endüstrilerinde yaygın olarak kullanılan aşık arketipi markaları dolaylı olarak çekicilik ve güzellik vaat etmektedir (Mark, Pearson, 2001: 178). Samimi, romantik, duygusal ve özellikle tutkulu kişiler tarafından sunulan aşık arketipi esasen sevgiyi ve hazzı verme ve bulma arayışında olan bir özelliğe sahiptir (Faber, Mayer, 2009: 309).

Asi Arketipi: İsyankar, kurallara baş kaldıran, hayatta kalan ve uyumsuz kavramlarıyla sunulan asi arketipi muhtemelen gizli bir öfkeden kaynaklanan, yıkıcı, kinci ve sık sık intikam arayan unsurları içinde barındırmaktadır (Faber ve Mayer, 2009: 309). Mottosu "kurallar yıkılmak için demektir" olarak tanımlanan asi arketipi isyancı, devrimci, vahşi

adam ya da kadın, düşman, sıradışı, uyumsuz olarak bilinebilmektedir (Mark ve Pearson, 2001: 123, 124). Frito Bandito, Milky Way Midnight, Microsoft gibi markalar tarafından kullanılan asi arketipi için Harley Davidson başyapıt olarak örnek verilmiştir (Mark ve Pearson, 2001: 133).

Apple ve Samsung Reklamlarında Kullanılan Marka Arketiplerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Analiz

1.Samsung Reklamları Analizi

Samsung'un Galaxy telefonu için yapmış olduğu Apple'a da vurgu yapılan reklam filminde yaratıcı arketip öğeleri yer almıştır. Samsung'un havaalanı, taksi vb. her yerde sağladığı avantajlar vurgulanmıştır. Aynı zamanda Apple logosu ve Apple hizmet anlayışına da reklam içeriğinde yer verilerek, reklamda Iphone'larda pil kaynaklı yavaşlama konusuna odaklanılarak Iphone 6 kullananların yaşadığı sorunlara değinip Samsung'un üstünlüğü dile getirilmiştir. Yaratıcı arketip özellikleri içeren reklamda rakibin açık olarak gösterilmesi ve bir marka olarak kendi üstünlüğünün vurgulanması nedeniyle savaşçı arketipi öğeleri de gözlemlenmiştir.

Görsel 1'de uçakta seyahat ederken Apple telefon kullanan genç kızın seyahat sırasında film izleyebilecek kapasitede bir telefonunun bulunmadığı şekilde gösterildiği reklamda yanında bulunan görselde de belirtilen Samsung kullanıcısının rahatlıkla izleyebilmesi ve genç kıza alaycı bir şekilde bakması görüntülenmiştir. Samsung'un telefonunun üstünlüğünü fonksiyonel özellikler üzerinden vurguladığı ve rakibi olan aynı sektörde faaliyet gösteren Apple'a karşı ben daha iyiyim mesajını verdiği gözlemlenmiştir.

Görsel 2'de ise uçaktan indikten sonra yaşadığı sorun nedeniyle Apple'a giden genç kız görüntülenmektedir. Ancak reklamın devamı incelendiğinde müşteri hizmetlerinden istediği cevabı ve desteği bulamayan genç kızın üzüntüyle oradan ayrıldığı ve Samsung mağazına yöneldiği görülmüştür. Bu karede Samsung'un açık olarak rakibini ele alması ve kendi üstünlüğünü göstermesi nedeniyle savaşçı arketipi özellikleri ile açıklanabilmektedir.

Reklam filminin son karesi olan Görsel 3'te ise genç kızın Samsung telefon alması ve bu sayede yaşadığı mutluluk sergilenmiştir. Film boyunca üzgün olan bir genç kızın reklam filmi sonunda yaşadığı mutluluk gösterilerek soytarı arketipi özelliği olan üzgün olan insanların mutlu olmasının sağlanması hedeflenmiştir. Samsung'un Galaxy S6 Edge modelinin hızlı ve kablosuz şarj özelliklerinin tanıtıldığı ve içerisinde ürünün bizzat S6 Edge'nin kendi konuşmaları, 1. tekil şahıs ifadeleri

ile aktarıldığı reklam filminde diğer ürünlerle kıyaslandığındaki şarj kapasitesi ve gücü vurgulanmıştır. “Ne kadar güçlü olduğumu biliyorsun. Sıradışı dayanıklılığımı. Kimim ben. Ben Galaxy S6’yım” sözleri ile telefonun bizzat kendisini tanıtmakta olduğu görülmüştür.

Görsel 4’de Samsung, S6 Edge’nin sağladığı kablosuz şarj olma avantajını göstererek yeni bir buluşu ve özelliğini vurgulamıştır. Yaratıcı arketip unsuru ile birlikte insanların günümüzde telefonlarını uzun süre şarj edebilmeye olan ihtiyaçlarının artması, akıllı telefon kullanımı ile birlikte şarj etme oranının artması göz önünde bulundurulduğunda insanların hayatını kolaylaştıracak ve aynı zamanda düzenleyecek, yardımcı nitelik taşıyabilecek bir özellik olmasından dolayı iyileştirici arketipi öğelerinin yansımaları da olduğu ifade edilebilmektedir.

2. Apple Reklamları Analizi

Iphone XS Max reklamında Görsel 5’te telefonu tasarımı ve boyutlarının iki telefonun karşılıklı ekranda gösterilmesi ile başlayan reklamda “büyük ekranlara hoş geldiniz” şeklinde ekran boyutunun büyüklüğünün bir telefon için önemi vurgulanmıştır.

İki Iphone’un yer aldığı reklam görselinde biri diğerine göre daha büyük olarak verilmiştir. Böylelikle ekran boyut genişliğinin önemi vurgulanmıştır. Apple’ın telefonuna eklediği yeni bir özellik olduğu için yaratıcı arketip öğeleri görülmüştür. Reklam boyunca vurgulanan ekran boyutu unsuru reklam sonuna kadar devam etmekte ve tek bir öğenin önemi üzerinde durarak reklam filmi tamamlanmaktadır.

Görsel 6’da Dwayne Johnson’ın bir gün içerisinde Siri yardımıyla yaşadıkları ve Siri’nin yaşamını ne kadar kolaylaştırdığının aktarıldığı ‘Güne Hükmet’ isimli reklam filminde Johnson’ın sürekli Siri ile konuşmakta, yaşam hedeflerinin neler olduğundan, hava durumuna, günlük planları, çalışma raporlarına varıncaya kadar her konuda bir yardımcı eleman pozisyonunda bir Siri özelliği tanıtılmaktadır.

Johnson’ın Siri’den maillerini okumasını istediği Görsel 7’de görülen bölümde Siri’nin mesaj okuma özelliği tanıtılmaktadır. Film boyunca Johnson’ın bir gün içerisinde çok yoğun olmasına rağmen Siri sayesinde hiç aksaklık yaşamadan, hareketli yaşamını sürdürebilmesi konu alınmıştır. Yaratıcı arketip kullanan markaların sürekli yenilik yapması gerektiği ve reklam unsurları içerisinde sınırsız hayal gücüne yer verdiğinden arketipler bölümünde söz edilmiştir. Bu reklam filminde de taksiden, hava alanına, farklı ülke ziyaretlerinden, lansman ve toplantılara kadar geniş bir alana yer verilerek sınırsız bir hayal gücü kullanılmıştır. Dolayısıyla reklam filminde yaratıcı arketip öğeleri görülmektedir. Filmin sonunda Johnson Siri’ye “Sen bir tanesin Siri” dediğinde Siri Johnson’a

"Teşekkür ederim kel ve güzel adam" diyerek cevap vermiştir. Bu nedenle insana ait pek çok özelliğin yansımalarının Siri'ye de atfedilmiş olduğu görülmektedir.

Görsel 8'de görülen sahnede ise Dwayne Johnson hayattaki her şeyin dört elementten oluştuğunu söylemekte ve bu elementleri ateş, su, rüzgar ve durak olarak açıklamaktadır. Bu sahneden sözü edilen dört elementin Jung'un dört arketip öğeleri ile benzerlik gösterdiğinden söz edilebilmektedir.

Görsel 9'da uzayda Siri sayesinde Johnson'ın selfie çektiği görülmektedir. Uzayda bile selfie çekebildiğinin gösterilmesi ile Siri'ye olağanüstü özelikler atfedilerek yaratıcı arketip marka özellikleri gözlenmiştir. Reklam filmi genel olarak değerlendirildiğinde Siri'nin olağanüstü özellikleri ile insanların hayatını son derece kolaylaştırdığının vurgulanması nedeniyle sihirbaz arketipi öğelerinin de yer aldığı ileri sürülebilmektedir.

Eşcinsel Düğün Temalı Iphone X reklamında Apple'ın Avustralya'da yayınladığı evlilik eşitliğinin dile getirildiği eşcinsel düğün temalı Iphone X reklamı Jung'un anima ve animus kavramları ile açıklanabilmektedir. Reklam filmi eşcinsel çiftin düğün sahnesini göstermekte ve düğün davetlileri arasında da eşcinsel olarak eğlenen benzer çift örnekleri üzerinden ilerleyerek son bulmaktadır.

Görsel 10'da eşcinsel düğün temasıyla yayınlanan Iphone X reklamına ait bir örnek sahne gösterilmekte, bu durum Jung'un animus kavramı üzerinden ifade edilebilmektedir. Jung'un anima arketipini erkek ruhunun kadın yönü, animus arketipini ise kadın ruhunun erkek yönü olarak tanımlamış olduğu arketip kısmında belirtilmiştir. Bu noktada görselde yer alan kadınlardan birinde animus arketipinin baskın olduğu düşünülmekte, animus arketipinin yoğun olmasından dolayı kadın üzerinde erkek özelliklerinin fazla gelişmesi durumu oluştuğu dile getirilebilmektedir.

Görsel 11'de Apple'ın ilk reklam filmi olan ve aynı zamanda George Orwell'ın aynı isimle yazılmış olan romanından esinlenilerek hazırlanan 1984 reklamına ait Big Brother'ın tele ekranda yer aldığı görüntüsü yer almaktadır. Reklamda Big Brother'ın her yerden insanları izlediği mesajı verilmekte, reklamın sonuna doğru sahneye gelen kadın elindeki baltayı tele ekrandaki Big Brother'a fırlatarak, aslında özgür olmanın, kişilerin kararlarını kendisi alması gerektiğinin önemi vurgulanarak, gözetlenen toplum yapısına eleştirel bir bakış açısıyla seslenilmiştir. Dolayısıyla Apple'ın ilk reklamında diğer reklamlarından farklı olarak asi arketipi baskın olarak sunulmuştur. Diğer reklamlarında ise genel olarak yaratıcı arketipin ön planda olduğu gözlenmiştir.

SONUÇ

Bu araştırmanın amacı Jung'un arketip kavramı bağlamında Apple ve Samsung reklamlarında yer alan marka arketiplerinin analizini sağlamak ve marka kişiliğinin önemini göstermektir. Apple'ın marka arketiplerini kullanırken ve marka kişiliğini sergilerken duygusal içerikli öğelere ve hikaye anlatımına ağırlık vererek yaratıcı arketipi yoğun olarak kullandığı gözlemlenirken Samsung'un ürünlerin diğer markalara göre şarj hızı, depolama vb. fonksiyonel özelliklerindeki üstünlükler üzerinden yaratıcı arketipi kullanarak çalışmalar yaptığı gözlemlenmiştir. Her iki markada teknoloji firması olmasından da kaynaklı olarak yaratıcı arketip markası içerisinde tanımlanabilecek olmakla birlikte zaman zaman diğer arketip unsurlarına da değindikleri görülmüştür.

Apple ve Samsung'un marka kişilikleri doğrultusunda reklam çalışmalarında 12 marka arketipi içerisinde en çok yaratıcı arketipi kullanmakla birlikte hem dönemsel olarak yaşanan farklılıklar hem de ürün ve aktarılan konu içeriği ile bağlantılı olarak farklı marka arketipi kullanımının da olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda Apple ve Samsung'un marka arketipleri arasında büyük oranda yaratıcı arketip özelliklerini sergilediği, bununla birlikte sihirbaz, iyileştirici, asi vb. diğer arketip öğelerine de yer verdiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak markalar tanıtım faaliyetlerini gerçekleştirirken hem tüketicileriyle duygusal bağlar oluşturmak hem de akılda kalıcılığı sağlayarak belirli kavramlarla uzun vadede anılabilmek adına Jung'un kalıp, şablon, ilk imge, evrensel düşünce formları olarak da tanımladığı arketipleri kullanmaktadır. Dolayısıyla her marka kendi kişilik yapısına ve kurum kültürüne en yakın olan 12 marka arketipi içerisinden birini veya birkaçını tercih edebilmektedir. Bu çalışmada teknoloji ağırlıklı iki marka olan Samsung ve Apple yer aldığı için marka arketipleri içerisinde yaratıcı arketipin öne çıktığı görülmüştür. Nitekim Apple'ın marka kimliğinde "Think Different- Farklı Düşün" sloganını kullanmasından dolayı yaratıcı arketipi kurumsal olarak da benimsediği ifade edilebilmektedir. Samsung'un da yapmış olduğu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde yaratıcı arketip ve bunun yanında kaşif arketipi ile sihirbaz arketipine yer verdiği yenilikçi çalışmalarla hedef kitlesine seslendiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

Aaker, L. Jennifer. (1997). "Dimension of Brand Personality", *Journal of Marketing Research,* Vol.XXXIV, pp.347-356.

Bechter, Clemens., Farinelli, Giorgio., Daniel, Rolf-Dieter., Frey, Michael. (2016). "Advertising between Archetype and Brand Personality", *Administrative Sciences,* V.6, S.5, pp.1-11.

Darıcı, S. (2013). *Bilinçaltı Reklamcılık ve İletişim Teknikleri,* İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Engler, Barbara. (2014). *Personality Theory: An Introduction,* 9th edition, Wadsworth Cengage Learning.

Faber, A. Michael., Mayer, D. John. (2009). "Resonance to archetypes in media: There's some accounting for taste", *Journal of Research in Personality,* V.43, pp. 307-322.

Fawkes, J. (2015). "Performance and Persona: Goffman and Jung's Approaches to Professional Identity Applied to Public Relations", *Public Relations Review,* V.41, pp.675-680.

Geçtan, E. (2014). *Psikanaliz ve Sonrası,* Metis Yayınları: İstanbul.

Jung, C.G. (2006). *Analitik Psikoloji,* Çev. E.Gürol. 2.Baskı. Payel Yayınevi: İstanbul.

Jung, Carl Gustav.(2004). Four Archetypes- Mother, Rebirth, Spirit, Trickster, Translated by R.F.C. Hull, Routledge Classics, London and Newyork.

Karahan, T.F. ve Sardoğan, M.E. (2004). *Psikolojik Danışma ve Psikoterapide Kuramlar,* Deniz Kültür Yayınları: Samsun.

LaLlave, Juan Antonio., Gutheil, Thomas Gordon (2012). "Expert witness and Jungian archetypes", *International Journal of Law and Psychiatry,* V.35, pp.456-463.

Magnavita, J,J. (2016). *Kişilik Kuramları,* Çev. Psikoterapi Enstitüsü. 1.Baskı. Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.

Mark, M., Pearson, Carol (2001). The Hero and The Outlaw- Building Extraordinary Brands Through The Power of Archetypes, *McGraw-Hill Ebooks.*

Namlı, T. (2007)."Arketipsel Sembolizm Açısından Elif Şafak'ın Pinhan Romanının İncelenmesi", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 2, 4, 1210-1230.

Serrican, E. (2015). "Carl Gustav Jung'un Analitik Psikoloji Kuramındaki Arketip Kavramının Edebiyata Yansıması" *International Journal of Social Sciences and Education Research.* 1,4, 1460-1472.

Snowden, R. (2012). *Jung Kilit Fikirler,* Çev. K. Atakay. Optimist Yayınları: İstanbul.

Storr, A. (2006). *Jung'tan Seçme Yazılar,* Çev. L. Özşar. 1.Baskı. Dost Kitabevi Yayınları: Ankara.

Ukray, M. (2016). *Jung Psikolojisi,* Yason Yayınları: Ankara.

Woodside, G. Arch., Megehee, M. Carol., Sood, Suresh. (2012). "Conversations with (in) the collective unconscious by consumers, brands and relevant others", *Journal of Business Research,* Vol. 65, pp.594-602.

Yakın, V., Ay, C.(2012). "Markaların Kişilik Arketiplerinin Araştırılması Üzerine Bir Araştırma", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication.* 2,3,27-36.

EKLER

Görsel 1: *Samsung Galaxy S9*

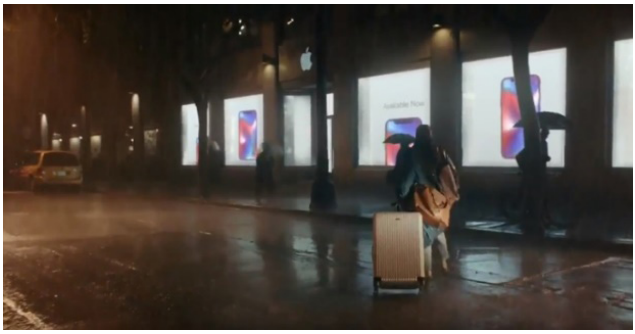

Görsel 2: *Samsung Galaxy S9*

Görsel 3: *Samsung Galaxy S9 Son Karesi*

Görsel 4: *Samsung Galaxy S6 Edge Hızlı Şarj Gelecek Benim Reklamı*

Görsel 5: *Apple Iphone XS Max*

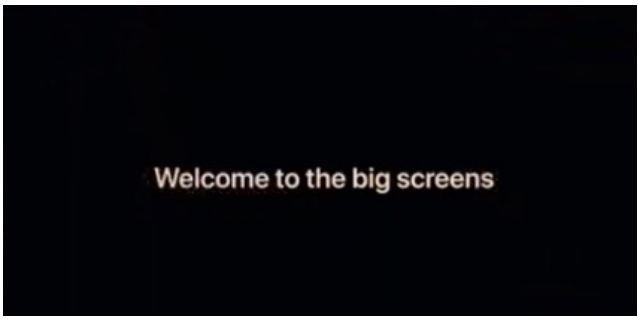

Görsel 6: *Apple Iphone XS Max*

Görsel 7: *Apple Iphone 7 Rock X Siri- "Güne Hükmet Reklam Filmi"*

Görsel 8: *Apple Iphone 7 Rock X Siri- "Güne Hükmet Reklam Filmi"*

Görsel 9: *Apple Iphone 7 Rock X Siri- "Güne Hükmet Reklam Filmi"*

Görsel 10: *Eşcinsel Düğün Temalı Iphone X Reklamı*

Görsel 11: *Apple'ın İlk Reklamı "1984"*

Tablolar

Tablo 1: Brand Finance Global 500 Sektör Dağılımı

Brand Value by Sector

Sector	Brand Value (USD bn)	% of total
Tech	1631.6	23.7%
Banks	934.2	13.6%
Telecoms	620.8	9.0%
Auto	456.4	6.6%
Retail	414.8	6.0%
Oil & Gas	319.9	4.7%
Others	2501.2	36.4%
Total	6878.1	100%

10 Brand Finance Global 500 February 2019

Kaynak: https://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-2019/

Tablo 2: Brand Finance Global 500 En Değerli 500 Marka Sıralaması

Top 500 most valuable brands 1-50

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Tablo 3: Brand Finance Global 500 En Değerli 5 Marka Sıralaması

Top 500 most valuable brands 1-50

2019 Rank	2018 Rank		Brand	Country	Sector	2019 Brand Value	Brand Value Change	2018 Brand Value	2019 Brand Rating	2018 Brand Rating
1	1	←	Amazon	United States	Tech	$187,905	+24.6%	$150,811	AAA-	AAA-
2	2	←	Apple	United States	Tech	$153,634	+5.0%	$146,311	AAA	AAA+
3	3	←	Google	United States	Tech	$142,755	+18.1%	$120,911	AAA	AAA+
4	6	↑	Microsoft	United States	Tech	$119,595	+47.4%	$81,163	AAA	AAA+
5	4	↓	Samsung	South Korea	Tech	$91,282	-1.1%	$92,289	AAA-	AAA+

Kaynak: https://brandfinance.com/knowledge-centre/reports/brand-finance-global-500-20

Bölüm 24

KONUT SEÇİMİNDE ETKİLİ FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ VE SWARA VE WASPAS YÖNTEMLERİ İLE ÖRNEK UYGULAMA

Metehan YAYKAŞLI [1],Orhan ECEMİŞ [2]

1 Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, metehanya@akdeniz.edu.tr
2 Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, oecemis@gantep.edu.tr

Modernleşen dünyada ekonomik, politik, teknolojik gelişmeler bireylerin yaşam biçimlerinde, toplumsal hayatta önemli değişikliklere sebep olduğu bilinmektedir. Tarihsel süreçte konut, salt barınma ihtiyacını karşılayan fiziksel bir mekan olarak başladığı noktadan itibaren çeşitli aşamalar geçirmiştir. Günümüze gelindiğinde ev yalnızca fiziki yer olarak tarif edilemez; artık sosyal statü için gösterge, ekonomik anlamda yatırım aracı olma işlevine de sahiptir. Ayrıca bunlara ilave olarak iş yapılan adres (homeoffice) veya yaşam kalitesini ve hatta hayattan memnuniyeti artıran bir araç ve kişiye özgülene bir alandır. Diğer bir ifadeyle konut, bireylerin barınma ihtiyacından daha farklı ihtiyaçlarını karşılayan bir yapıya dönüşmüştür.

Konut kavramına yeni anlamların yüklenmesiyle, konut seçimini çok boyutlu olarak düşünebiliriz. Gelişen ve değişen yaşam koşulları bireylerin konut seçiminde ki kriter önceliklerini değiştirmekte bazen yeni kriterlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Konuta sahip olma isteği yüksek meblağlara varan, uzun yıllara dağılabilen borçlanma sebebiyle dikkatli verilmesi gereken yatırım kararlarındandır. Bu özelliği sebebiyle satın alma kararları içinde değerlendirilmesi ve değişen koşullara bağlı olarak farklılaşabilen tüm kriterler için, ele alınması gerekli karar problemidir.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, ideal hedef olarak tüm kriterleri karşılayan sonucun elde edilmesini veya kriterler içerisindeki uzlaşıyla optimum seçim yapılmasını sağlayarak tüketicinin rasyonel karar vermesine destek olmaktadır. Bu bağlamda ÇKKV yöntemleri konut seçiminde de uygulanabilir. Bu çalışmada ana kriterler (kişisel, sosyal ve ekonomik) o ve bunlara bağlı alt kriterler ile SWARA ve WASPAS yöntemleri kullanılarak bir uygulama yapılmıştır. Kriter ağırlıkları SWARA yöntemiyle belirlenmiştir. WASPAS yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıklarına göre alternatiflerin sıralaması yapılmıştır. Böylece bütünleşik SWARA-WASPAS yöntemlerinin konut seçim problemi çözümünde kullanılabileceği ve ideal bir sıralama verdiği kaydedilmiştir.

Literatür Taraması

Konutun bireyler tarafından yatırım aracı olarak görülmesinin nedenleri arasında kira geliri ve sermaye kazancı yer almaktadır. Konut fiyatları, kredi faiz oranlarına, arsa bedeline, binanın yeri, inşaatın maliyeti gibi kriterlere göre değişmektedir. Böylece konut, diğer yatırım araçlarına benzer şekilde konut sahiplerine daha fazla sermaye veya kira gelirleri sunmaktadır (Alp ve Seven, 2019).

Türkiye'de kamu sektörü konut üretiminde 2003 yılından itibaren önemli bir aktör haline gelmiştir. TOKİ marifetiyle temelde düşük gelirli aileleri yeni konut sahibi yapılması hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak

için başlatılan konut seferberliğinde 2009-2016 döneminde, hem kamu hem de özel sektör tarafından 5 milyondan fazla konut için yapı izin belgesi alınmıştır(Khurami ve Sarı,2019). Konut arzında çeşitlilik/fazlalık tüketicilerin konut satın alma problemi için rasyonel kararlar almasını zorlaştırmıştır. Oluşan arzın yanı sıra döviz kurlarında ve tüketici konut kredi faizlerindeki artış konut satışlarını olumsuz etkilemiştir.

Kılcı (2019), Türkiye'de, gayrimenkul yatırımları, özellikle risk profili düşük yatırımcılar tarafından, tahvil bono ve hisse senedi gibi diğer finansal yatırım araçlarına göre çoğu zaman tercih edilen geleneksel yatırım araçlarından olduğunu ifade etmiştir. Bayraktar ise Türkiye'de konut sektörüne yatırımın ise diğer yatırımlara göre daha avantajlı olduğunu belirmiştir.

Konut satın alma içerisinde fazla sayıda faktörü barındırdığı gibi konut yapılmasına ve pazarlamasına yön veren çok bileşenli bir davranıştır. Bu davranışı göstereceklerin ekonomik kaynaklarına, beklentilerine ve taleplerine uygun nitelikte konut üretmek ve pazarlamak zarurettir. Taleplere uygun tipte ve nitelikte üretilmeyen konut satın alınmaz ve önemli bir yatırımın likiditesinde istenmeyen sonuçlara sebep olur. (Ergöz, K.E., 2009)

İpek ve Şahin (2018), konut seçimi probleminde kullanacağı kriterleri belirlemiştir; aralarında fiyat, oda sayısı, bina yaşı, güvenlik şehir merkezine uzaklık gibi yaygın kriterlere ilave olarak konutun ısıtma sistemi, semt algısı, güneş alan cephe sayısı gibi kriterleri de ekleyerek 19 kriter için AHP ve GİA ile çözümleme yapmıştır. AHP ile elde edilen ağırlıkları kullanarak ve eşit ağırlık kullanarak bulduğu iki farklı sonuç kümesinde elde ettiği sonuçlar birbirinden tamamen farklı çıkmıştır. Bunun ise AHP'nin sübjektif karakterli bir yöntem olmasından kaynaklandığını, sorunun ise daha geniş katılımla ağırlık hesaplanarak giderileceği şeklinde yorumlamıştır.

Engin, Şengün (2016), toplu konut projeleri için alan belirleme ve için yapmış olduğu çalışmada lokasyon seçiminin konutlar için önemine dikkat çekmiş ve CBS yardımıyla sonuçlandırdığı çalışmada Malatya ili için yeni konut alanı tespitinde bulunmuştur.

Baynal, Şahin ve Taphasanoğlu (2019), lüks konut seçiminde beyaz eşya seçiminin etkisi üzerine odaklanmış ve bunların konut tercihine etkisini incelemiştir. Lüks konseptte olup hem tercih edilip hem de maliyette fazla artışa sebep olup kar marjını azaltmadan konut satışını artırması beklenen beyaz eşyanın villa seçimine nasıl etki edeceğine dair anket yapılmıştır. Görsellik, kullanım pratikliği ve servis desteği gibi özellikler öne çıkmıştır. AHP yöntemiyle tespit edilen fiyat kriteri en yüksek ağırlık değerine sahip çıkmıştır. Bulgulara göre seçilen en düşük

fiyata sahip buzdolabı sayesinde bir ay gibi kısa zaman zarfında satışlarda %11 gibi bir artış sağlanmıştır.

Konut satın alma eylemi genellikle ya kullanım için ya da yatırım amacı olarak yapılmaktadır. Kullanım amaçlı alanlar için fiyata, konutun niteliklerine, ailenin gelirine hatta kredi faiz oranlarına göre karar verirler. Öte yandan yatırım amacıyla alanlar, alternatif yatırım araçlarının fırsat maliyeti ile mukayese ederek konuttan elde edilecek getiriye göre karar verirler. (Yılmazel, S., 2017)

Demirel, Yelek, Alağaş ve Eren (2018), konut değerlemesinde karşılaşılan problemler üzerine odaklanmış lokasyon, nüfus yoğunluğu gibi kriterlerin de içinde yer aldığı kriterleri AHP yöntemi ile analiz etmiş ve en yüksek ağırlıklı kriterin konutun altyapı ve lokasyonu olduğunu kaydetmiştir.

Tosun, Fırat (2012), konut tercihini Bursa ilinde yaptığı çalışmada incelemiş; sanayi şehri olması, istihdam sağlaması ve gelir seviyesinin artması neticesinde şehirde hızla artan konut talebindeki etkenleri belirlemek için anket yapmıştır. Konuta ait özelliklerden mutfak ve salon genişliği, lokasyonla bağlantılı manzara gibi kriterlerin önemli olduğu ve konut seçiminde bireysel anlamda ise kadınların etkili olduğu fakat bunu sosyal imkânlar, iç mimari gibi donatıların etkisiyle karara yansıdığını belirtmişlerdir.

Ünal (2014) Ankara örneğinde yaptığı çalışmada konut projesi yapımında ekolojik tasarım ilkeleri çerçevesinde yapımı halinde manzara, donatılar, gün ışığından faydalanma, yapısal malzemeler gibi özelliklerin konutun kullanımına bağlı fazla enerji kullanımı, yakıt gibi ilave maliyetlere sebep olmasına dikkat çekmiş lokasyonun önemli olduğunu belirtmiştir.

Memiş (2019), konut satın alma kararının karmaşık bir süreç olduğunu ve sadece ekonomik uygunluk olarak ifade edilemeyeceğinin altını çizmiş, yaşam kalitesini ve toplumun devamlılığını korunması için çevresel ve sosyal kriterlerin de karar sürecine alınmasının önemini belirmiştir. Konut seçiminde ağırlıklandırma için seçilen AHP yöntemi ile en yüksek ağırlık konum en düşük ağırlık ise çevresel sürdürülebilirlik çıkmıştır. Hiyerarşide alt kriterlerde ise, güneş alması, gelecekteki kazancı, oda balkon sayısı, güvenlik gibi kriterler en yüksek ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir.

Fidan, (2016), inşaat firmaları için yer seçimi problemini ülkeler ölçeğinde ele almıştır. 25 ayrı kriter belirlemiş ve bunları hiyerarşik modelde 6 ana kriter altında toplamış ve farklı yöntemlerle çözümlemiştir. Promethee, SIR-SAW, SIR-TOPSIS, AHP-MAUT yöntemlerini ayrı ayrı uygulamış ve hepsinde de aynı sonuçları bulmuştur; Fas en ideal ülke

olarak bulgulanmış Hindistan ise inşaat firmaları için en kötü seçim olarak tespit edilmiştir. Bunun sonucu olarak ülke seçiminde ÇKKV yöntemleri sonuç almada kullanılabilir ve tutarlı sonuçlar verecektir denmektedir.

Onan (2014), İzmir Karşıyaka'da satılık konutlar için alternatifleri Promethee yöntemi kullanarak incelemiştir. Farklı projelerden sekiz farklı konut alternatifini fiyat, büyüklük, lokasyon, emniyet merkezi yerlere uzaklık gibi kriterler üzerinden değerlendirmiş ve GAIA düzlemi üzerinden sonuçlar elde etmiştir.

Bostancı vd. (2017), yedi ana kriter altında yer alan yirmi dokuz alt kriteri Bulanık Dematel yöntemi ile ağırlıklandırarak incelemiş ve konut memnuniyeti araştırması yapmıştır. Memnuniyeti etkileyen temel etkenlerin konut büyüklüğü, konum farklılığı, merkezden erişme kolaylığı, gelir durumunda farklılıklar olarak öne çıkmıştır. Bunlar ise konut seçiminde dikkat edilen kriterleri vermektedir (Bostancı vd, 2017).

Uygulamanın Amacı ve Önemi

Bu uygulamada tüketicilerin konut satın alma probleminde rasyonel kararlar alabilmeleri için SWARA-WASPAS yöntemleriyle model oluşturulmuştur. Literatürde konut sahipliğine etki eden faktörler ve çok kriterli karar verme yöntemleri incelenerek kriterler belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan alternatifler ise Antalya şehir merkezinde yer alan 5 konut projesinde yer alan konutlardan belirlenmiştir. SWARA yönteminde kriterlerin ağırlıklandırılabilmesi için 3 farklı uzmandan görüş alınmıştır. Ağırlıklandırılan kriterler ile belirlenen alternatiflerin sıralaması gerçekleştirilmiştir.

Swara Yöntemi

Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde literatürde genel olarak Entropi (Shannon, 1948), AHP (Saaty 1977, Saaty 1980) ve SWARA yöntemleri (Keršulienė ve diğerleri, 2010) kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan yöntemlerden SWARA aşağıdaki adımlar izlenerek uygulanmaktadır.

Adım 1. Öncelikle, değerlendirme kriterleri beklenen önem derecesine göre en önemliden önemsiz bulunana doğru numaralandırılır ve bu numaralandırmaya göre sıralama yapılır. İlk kriter kendiyle kıyaslanmaz doğrudan 1 değerini alır. Sonraki kriterler ilk kriter ile karşılaştırılarak 0 ile 1 arasında değeri bulunur.

Adım 2. İkinci adımda, katılımcı, her kriteri kendinden bir önceki kriter *(j-1)* ile oranlayarak kriterin göreceli önemini sayısal olarak belirtmelidir.

Adım 3. s_j, ortalama değerin karşılaştırmalı önem oranı olmak üzere k_j katsayının aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$k_j = \begin{Bmatrix} 1 & j=1 \\ s_j + 1 & j>1 \end{Bmatrix},$$

Adım 4. Hesaplanan ağırlığın q_j tespiti aşağıdaki gibidir:

$$q_j = \begin{Bmatrix} 1 & j=1 \\ \dfrac{k_j - 1}{k_j} & j>1 \end{Bmatrix}.$$

Adım 5. Aşağıdaki Denklemleri kullanarak kriterlerin nispi ağırlıklarının belirlenir.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^{n} q_k},$$

burada w_j, j. kriterin göreceli ağırlıklarını belirtir.

WASPAS Yöntemi

Zavadskas ve arkadaşlarının 2014 yılında önerdiği bu yöntemde"Ağırlıklı Toplam Model (Weighted Sum Model)" ve "Ağırlıklı Çarpım Model (Weighted Product Model)" yöntemlerinin bir arada kullanıldığı ÇKKV yöntemidir. WASPAS yönteminin uygulamasındaki yedi adım aşağıda gösterildiği gibidir.

1. Adım: Alternatifler , A_i (i=1,...,m) ve kriterler K_j (j=1,...,n) belirlendiği adımdır.

2. Adım: Kriter ağırlıkları belirlenir.

3. Adım: Normalize başlangıç karar matrisi oluşturulur.

Başlangıç karar matrisi içim kriterler normalize edilmelidir. Bunun için kriterlerin fayda yapılı olanlar ile maliyet yapılı olanlar gruplanır. Sonrasında aşağıdaki eşitliklere göre normalize değerleri hesaplanır.

Favda vanılı kriterler için;

$$\overline{x_{ij}} = \frac{x_{ij}}{max_i x_{ij}}$$

Malivet vanılı kriterler için;

$$\overline{x_{ij}} = \frac{min_i x_{ij}}{x_{ij}}$$

4. Adım: Ağırlıklı Toplam Modeli'ne göre her bir alternatifin önemi $Q^{i(1)}$aşağıdaki eşitliğe göre hesaplanır.

$$Q^{i(1)} = \sum_{j=1}^{n} \bar{x}_{ij}\omega_j$$

Burada; w_j değeri kriterlerin önem ağırlığıdır.

5. Adım: Ağırlıklı Çarpım Modeli'ne göre her bir alternatifin önemi $Q^{i(2)}$ aşağıdaki eşitliğe göre hesaplanır.

$$Q^{i(2)} = \prod_{j=1}^{n} (\bar{x}_{ij})^{\omega_j}$$

6. Adım: Ağırlıklı Toplam Modeli ile Ağırlıklı Çarpım Modelindeki değerleri kullanılarak, birleşik optimal değer Q_i hesaplanır.

$$Q_i = \lambda Q^{i(1)} + (1-\lambda)Q^{i(2)}$$

Ağırlıklı Toplam ve Ağırlıklı Çarpım Modellerinin eşdeğer etkili olduğu durumlarda λ=0,5 olarak alınır.

7. Adım: Her bir alternatif $Q_i$değerine göre azalan sıralamada sıralanır. Burada ilk sırada yer alan alternatif en iyi alternatiftir.

Kriterlerin Belirlenmesi

Konut seçiminde bir bireyden diğerine farklılık gösteren faktörler bulunmaktadır. Bu bağlamda literatürde yer alan konut satın almayı etkileyen faktörler incelenmiş ve güncellenmiştir. Çalışmamızda yer alan kriterler kişisel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç ana kategori altında yer almaktadır. Kişisel tercihleri belirten 9 alt kriter, sosyal tercihleri belirten 4 alt kriter, ekonomik tercihleri belirten 3 kriter Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1 Konut Seçiminde Kullanılan Kriterler

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Açıklama
Kişisel	Net m² *	Konut büyüklüğü
	Oda Sayısı *	Konutta yer alan oda sayısı
	Banyo Sayısı	Konutta ki banyo sayısı
	Binadaki Kat Sayısı	Konutun yer aldığı binadaki kat sayısı
	Bulunduğu Kat	Konutun bulunduğu kat
	Bina Yaşı	Binanım yaşı
	Isıtma Maliyeti	1 Yıllık ısıtma maliyeti (TL)
	Aidat	Aylık aidat (TL)
	Ek Donatılar	Yapı eklentiler ve diğer imkanlar
Sosyal	Ulaşım Puanı	Konuta ulaşım imkanları (1-10 puan)
	Lokasyon Puanı	Konuta bulunduğu yer (1-10 puan)
	Toplam Nüfus	Konutun bulunduğu semt nüfusu
	Nüfus Yoğunluğu	Konutun bulunduğu semt nüfus yoğunluğu
Ekonomik	Satış Fiyatı **	Konut satış fiyatı
	Kira Fiyatı *	Konut kira fiyatı(Yatırım amaçlı)
	Sahip Olma Maliyeti	Toplam satın alma maliyeti.

** Fayda Kriteri*

*** Maliyet Kriteri*

SWARA Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi:

Çalışmada kriterlerin ağırlıklı değerlerinin hesaplanması için üç karar vericiden görüş alınmıştır. Karar vericilerden 1 tanesi akademisyen, 1 tanesi emlakçı, 1 tanesi de daha önceden ev satın alma davranışı göstermiş bir konut sahibidir. Bu karar vericiler birbirinden bağımsız tüm kriterleri sıralamış ve kendi değerlendirmelerine göre göreli değerlerini tespit etmişlerdir. Tablo 2'de KV1, KV2 ve KV3'ün kriterleri sıralamaları "sıra" sütununda ve en önemli kritere göre göreli değerlendirmeleri ise "s_j" sütununda gösterilmiştir.

Tablo 2 Karar Verici Bazında Kriterlerin Önem Derecesine Görecesine Göre Sıralanması

Sıra	Alt Kriterler	KV1		KV2		KV3	
		Sıra	*sj*	Sıra	*sj*	Sıra	*sj*
1	Net m²	3	0,95	7	0,90	6	0,80
2	Oda Sayısı	2	0,95	6	0,90	5	0,85
3	Banyo Sayısı	4	0,90	15	0,60	12	0,50
4	Binadaki Kat Sayısı	8	0,80	8	0,85	10	0,60
5	Bulunduğu Kat	5	0,90	10	0,80	4	0,80
6	Bina Yaşı	9	0,85	2	0,95	11	0,60
7	Isıtma/Soğutma Maliyeti	11	0,70	16	0,50	12	0,55
8	Aidat	15	0,50	9	0,80	13	0,50
9	Ek Donatılar	12	0,70	11	0,75	3	0,80
10	Ulaşım Puanı	14	0,50	1	1,00	8	0,70
11	Lokasyon Puanı	1	1,00	3	0,95	7	0,70
12	Toplam Nüfus	10	0,80	12	0,70	9	0,65
13	Nüfus Yoğunluğu	13	0,75	13	0,70	16	0,40
14	Satış Fiyatı	6	0,90	4	0,95	1	1,00
15	Kira Fiyatı	16	0,40	14	0,65	14	0,50
16	Sahip Olma Maliyeti	7	0,95	5	0,90	2	0,90

Her karar verici için ayrı olarak, tüm kriterler için verdiği göreli ortalama önem puanı kullanılarak önce "k_j" değerleri hesaplanmıştır. Yöntemde, "k_j" değerleri hesaplanması için 1 eklenmektedir. Birinci karar verici için bulunan değerler Tablo 3'te gösterilmiştir.

"qj" değerleri hesaplamak için "k_j" değerleri kullanılmaktadır. Önem sırasına konulan kriterler bir önceki değere oranlanarak elde edilen "q_j" değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

Son olarak "w_j" değerleri her bir kriterin değerinin "q_j" sütunundaki değerlerin toplamına bölünmesi ile bulunur. KV1 iç bu değerler hesaplanmış ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3 SWARA yöntemine göre ağırlıkların belirlenmesi – KV1

Sıra	Alt Kriterler	*sj*	*kj=sj+1*	$q_j = \frac{x_{j-1}}{k_j}$	$w_j = \frac{q_j}{\sum q_j}$
1	Lokasyon Puanı	/	1,00	1,0000	0,4831
2	Oda Sayısı	0,95	1,95	0,5128	0,2478
3	Net m²	0,95	1,95	0,2630	0,1271
4	Banyo Sayısı	0,90	1,90	0,1384	0,669
5	Bulunduğu Kat	0,90	1,90	0,0728	0,0352
6	Satış Fiyatı	0,90	1,90	0,0383	0,0185
7	Sahip Olma Maliyeti	0,95	1,95	0,0197	0,0095
8	Binadaki Kat Sayısı	0,80	1,80	0,0109	0,0053
9	Bina Yaşı	0,85	1,85	0,0059	0,0029
10	Toplam Nüfus	0,80	1,80	0,0033	0,0016
11	Isıtma/Soğutma Maliyeti	0,70	1,70	0,0019	0,0009
12	Ek Donatılar	0,70	1,70	0,0011	0,0005
13	Nüfus Yoğunluğu	0,75	1,75	0,0006	0,0003
14	Ulaşım Puanı	0,50	1,50	0,0004	0,0002
15	Aidat	0,50	1,50	0,0003	0,0001
16	Kira Fiyatı	0,40	1,40	0,0002	0,0001

Bu işlem KV2 ve KV3 için de ayrıca yapılmış ve her karar verici için ağırlık değerleri elde edilmiştir. Elde edilen ağırlık değerlerinin ortalaması alınarak hesaplanan nihai ağırlıklar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4 SWARA Yöntemiyle Belirlenen Ağırlıklar

Kriterler	KV1	KV2	KV3	Ortalama
Net m²	0,1271	0,0095	0,0236	0,0534
Oda Sayısı	0,2478	0,0180	0,0424	0,1027
Banyo Sayısı	0,0669	0,0001	0,0004	0,0225
Binadaki Kat Sayısı	0,0053	0,0051	0,0030	0,0045
Bulunduğu Kat	0,0352	0,0016	0,0785	0,0384
Bina Yaşı	0,0029	0,2478	0,0019	0,0842
Isıtma/Soğutma Maliyeti	0,0009	0,0001	0,0012	0,0007
Aidat	0,0001	0,0029	0,0008	0,0013
Ek Donatılar	0,0005	0,0009	0,1413	0,0476
Ulaşım Puanı	0,0002	0,4831	0,0082	0,1638
Lokasyon Puanı	0,4831	0,1271	0,0139	0,2080
Toplam Nüfus	0,0016	0,0005	0,0048	0,0023
Nüfus Yoğunluğu	0,0003	0,0003	0,0003	0,0003
Satış Fiyatı	0,0185	0,0652	0,4831	0,1889
Kira Fiyatı	0,0001	0,0002	0,0005	0,0003
Sahip Olma Maliyeti	0,0095	0,0343	0,2543	0,0994

WASPAS Yöntemiyle Alternatiflerin Sıralanması:

Üç karar vericinin değerlendirmeleri ve SWARA yöntemi ağırlıklandırılarak bulunan değerler WASPAS yöntemi ile işleme girmiştir. Burada öncelikle yapılması gereken Başlangıç matrisini oluşturmaktır.

Başlangıç matrisi tüm karar alternatifleri ile karar kriterlerinin aynı tabloya yazılması ve her bir kriterin fayda/maliyet açısından değerlendirilerek maksimum veya minimum değerlerinin istendiğinin tabloya ilgili alanda belirtilmesiyle hazırlanır. Bu çalışmaya ait Başlangıç Karar Matrisi değerleri 16 kriter ve Antalya'da belirlenen 5 karar alternatifi için tespit edilmiş ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo hazırlanırken gösterim kolaylığı için satış fiyatı(k14), kira fiyatı(k15), aidat(k8) ve sahip olma maliyeti(k16) değerleri 1000'e bölünmüş ve tabloda bu şekliyle yazılmıştır. Ayrıca sahip olma maliyeti için nakit değer üzerinden değerlendirme yapılmış ve satın alma sürecine bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği için çalışmada eşit alınmıştır.

Tablo 5 Başlangıç Karar Matrisi

F/M	F	F	F	M	F	M	M	M	F	F	F	M	M	M	F	M
Alternatif	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16
a1	130	3	1	8	3	1	3	0,1	5	7	7	3	3	400	1	425
a2	160	4	2	9	4	1	4	0,2	8	7	9	3	2	450	1,5	475
a3	170	4	2	9	5	1	4,5	0,25	9	10	10	2	1	525	1,75	550
a4	140	3	2	10	6	1	3,5	0,25	7	9	6	1	1	450	1,5	475
a5	120	3	1	8	5	2	2,75	0,1	4	8	5	2	2	400	1,25	425

Başlangıç karar matrisini normalize etmek için fayda yönlü kriterler için en yüksek değerler, maliyet yönlü kriterler için en düşük değerler esas alınmış ve bu değerlere oranlayarak normalize değerler elde edilmiştir. Bulunan normalize değerler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6 Normalize Karar Matrisi

wi	0,0534	0,1027	0,0225	0,005	0,038	0,084	0,0007	0,0013	0,0476	0,164	0,208	0,0023	0,0003	0,189	0,0003	0,0994
Alternatif	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16
a1	0,76	0,75	0,50	1,00	0,50	1,00	0,92	0,80	0,56	0,70	0,70	0,33	0,33	1,00	0,57	1,00
a2	0,94	1,00	1,00	0,89	0,67	1,00	0,69	0,60	0,89	0,70	0,90	0,33	0,50	0,89	0,86	0,89
a3	1,00	1,00	1,00	0,89	0,83	1,00	0,61	0,48	1,00	1,00	1,00	0,50	1,00	0,76	1,00	0,77
a4	0,82	0,75	1,00	0,80	1,00	1,00	0,79	0,48	0,78	0,90	0,60	1,00	1,00	0,89	0,86	0,89
a5	0,71	0,75	0,50	1,00	0,83	0,50	1,00	1,00	0,44	0,80	0,50	0,50	0,50	1,00	0,71	1,00

Waspas yönteminde 4.adımda belirtildiği gibi normalize karar matrisi değerlerinden Ağırlık Toplam Modeli ile WSM değerleri hesaplanmış ve Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7 Ağırlıklı Toplam Modeli (WSM) ile Alternatiflerin Toplam Göreli Önemlerinin Hesaplanması

Alternatif	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	WSM
a1	0,04	0,08	0,01	0,00	0,02	0,08	0,00	0,00	0,03	0,11	0,15	0,00	0,00	0,19	0,00	0,10	0,81
a2	0,05	0,10	0,02	0,00	0,03	0,08	0,00	0,00	0,04	0,11	0,19	0,00	0,00	0,17	0,00	0,09	0,89
a3	0,05	0,10	0,02	0,00	0,03	0,08	0,00	0,00	0,05	0,16	0,21	0,00	0,00	0,14	0,00	0,08	0,94
a4	0,04	0,08	0,02	0,00	0,04	0,08	0,00	0,00	0,04	0,15	0,12	0,00	0,00	0,17	0,00	0,09	0,84
a5	0,04	0,08	0,01	0,00	0,03	0,04	0,00	0,00	0,02	0,13	0,10	0,00	0,00	0,19	0,00	0,10	0,75

Waspas yönteminde 5.adımda belirtildiği gibi normalize karar matrisi değerlerinden Ağırlık Çarpım Modeli ile WPM değerleri hesaplanmış ve Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8 Ağırlıklı Çarpım Modeli (WPM) ile Alternatiflerin Toplam Göreli Önemlerinin Hesaplanması

Alternatif	k1	k2	k3	k4	k5	k6	k7	k8	k9	k10	k11	k12	k13	k14	k15	k16	WPM
a1	0,99	0,97	0,98	1,00	0,97	1,00	1,00	1,00	0,97	0,94	0,93	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,78
a2	1,00	1,00	1,00	1,00	0,98	1,00	1,00	1,00	0,99	0,94	0,98	1,00	1,00	0,98	1,00	0,99	0,87
a3	1,00	1,00	1,00	1,00	0,99	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,95	1,00	0,97	0,92
a4	0,99	0,97	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,99	0,98	0,90	1,00	1,00	0,98	1,00	0,99	0,81
a5	0,98	0,97	0,98	1,00	0,99	0,94	1,00	1,00	0,96	0,96	0,87	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,70

Alternatiflerin göreli toplam ve çarpım önem düzeylerine göre nihai sıralama kriteri Q_i hesaplanarak $0{,}1 \leq \lambda \leq 1$ olmak üzere alternatifler sıralanmıştır

Tablo 9 $\mathbf{0{,}1 \leq \lambda \leq 1}$ *Değerine Göre Alternatiflerin Sıralanması*

Alternatif	WSM	WPM	λ=0,1	λ=0,2	λ=0,3	λ=0,4	λ=0,5	λ=0,6	λ=0,7	λ=0,8	λ=0,9	λ=1
a1	0,815	0,779	0,782	0,786	0,790	0,793	0,797	0,800	0,804	0,808	0,811	0,815
a2	0,893	0,867	0,870	0,872	0,875	0,878	0,880	0,883	0,885	0,888	0,890	0,893
a3	0,942	0,916	0,919	0,921	0,924	0,926	0,929	0,932	0,934	0,937	0,939	0,942
a4	0,840	0,810	0,813	0,816	0,819	0,822	0,825	0,828	0,831	0,834	0,837	0,840
a5	0,753	0,704	0,709	0,714	0,719	0,724	0,729	0,733	0,738	0,743	0,748	0,753

Tablo 9 incelendiğinde farklı λ değerleri için alternatif sıralandığında beş karar alternatifinin sıralamalarında değişme olmadığı ve her λ değeri ilk tercihin "a3" olduğu ikinci sırada "a2" alternatifinin yer aldığı ve sıralamanın a3>a2>a1>a4>a5 şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada konut satın alma problemi ele alınmış, literatürde yer alan çalışmalarda kullanılan karara etki eden incelenerek 16 kriter belirlenmiştir. Karar alternatifi olarak Antalya'da yer alan beş farklı konut tespit edilmiştir. Belirlenen 16 kriter SWARA yöntemi kullanılarak ağırlıklandırılmış ve konut seçiminde ise alternatifler WASPAS yöntemi kullanılarak sıralanmıştır.

Çalışma sınır ve kısıtlarına göre SWARA yönteminde elde edilen bulgulara göre en önemli karar kriteri konutun lokasyon puanı çıkmıştır ve ağırlık puanı 0,2080 olarak hesaplanmıştır. Daha sonra 0,1889 ağırlık puanı ile satış fiyatı ve 0,1638 ağırlık puanı ile ulaşım puanı sıralanmıştır. Isıtma/soğutma maliyeti, nüfus yoğunluğu ve aidat ise diğer kriterlere göre ağırlık puanları ile son sıralarda yer almıştır. İleride benzer çalışmalarda modelden çıkarılarak sonuç üzerinde etkisi hesaplanabilir.

WASPAS yöntemiyle ise elde edilen ağırlıklarla beş karar alternatifi sıralanmış ve aynı sıralama değerleri elde edilmiştir. Tüm λ değerleri için aynı "a3" alternatifi ilk sırada yer almıştır. Bu çalışmada tek sonuç bulunmuş ve satın alma kararı için en uygun durum elde edilmiştir. λ

değerlerinin değişmesinin sıralamayı değiştirmemesi karar verici için kolaylık ve güvenilir tercih yapmayı sağlayacaktır.

Ancak çalışmanın daha fazla karar vericinin analiz sürecine dâhil edilmesi ile sonuçların nasıl etkileneceği de ayrıca incelenmelidir. Modelde göreceli ağırlığı çok düşük hesaplanan aidat, ısıtma soğutma maliyeti ve nüfus yoğunluğu gibi kriterlerin modelden çıkartılmasının ağırlık değerleri yüksek çıkan lokasyon puanı, satış fiyatı ve ulaşım puanı gibi kriterlerin ağırlıklarını nasıl etkileyeceği ve nihayetinde karar alternatiflerinin sıralamasında herhangi bir değişiklik yapıp yapmayacağı incelenmelidir.

Ayrıca benzeri çalışmaların farklı yöntemlerle ve ihtiyaca göre şekillenen yeni kriterlere göre tekrarlanması gelişen ve değişen hayat koşullarına uygun en iyi seçimin yapılması konusunda yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

Alp, E. ve Seven, U. (2019). Türkiye konut piyasasında etkinlik analizi, Istanbul Business Research. Published online. http://doi.org/10.26650/ibr.2019.48.0046

Baynal, K., Şahin, Y., Taphasanoğlu, S.,(2019), Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lüks Konut Projesi İçin Beyaz Eşya Seçimi, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8 Sayı:2 s.1871-1888.

Bostancı. B., Bakır. N.Y., Doğan, U., Güngör, M.K.,(2017), Bulanık Karar Verme Teknikleri ile CBS Destekli Konut Memnuniyet Araştırması, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt:32 Sayı:4 s.1193-1207, Ankara.

Chakraborty, S. ve Zavadskas, E. K. (2014). Applications of WASPAS Method in Manufacturing Decision Making. Informatica, 25(1), 1-20.

Demirel, B., Yelek, A., Alağaş, H.M., Eren, T., Taşınmaz Değerleme Kriterlerinin Belirlenmesi ve kriterlerin Önem Derecelerinin Çok Ölçütlü Karar Verme Yönetmi ile Hesaplanması, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8 Sayı:2, 2018,s.665-682.

Engin, F., Şengün, M.T., Cbs Yardımı ile Toplu Komut Alanları Yer Seçimi; Malatya Örneği, TÜCAUM Uluslar arası Coğrafya Sempozyumu 'International Geagraphy Symposium' 13-14 Ekim 2016, Ankara.

Ergöz, K. E., Konut Talebinin Modellenmesi ve Konut Kariyeri Kavramı Housing Career Concept For Explaining Housing Demand. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 8(15), (2009), 79-105.

Fidan, G., Yüklenici İnşaat Firmalarının Ülke Seçimi İçin Geliştirilen Çok Ölçütlü Karar Verme Modellerini Karşılaştırılması: Vaka Çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

İpek, Ç., Şahin, Y.,(2018),"Ahp Temelli Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Konut Seçimi", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cilt:9 Sayı:25, s.153-172, Gümüşhane.

Keršuliene, V.,Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). Selection of Rational Dispute Resolution Method by Applying New Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis (Swara). Journal of Business Economics and Management, 11(2), 243–258.

Khurami, E. A., ve Sarı, Ö. B. Ö., (2019),"Konut Üretim Performansının Konuta Ekonomik Erişebilirlik Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi",29(1):23–32, doi: 10.14744/planlama.2019.59672

Kılcı, E. N.,(2019), "Konut Kredisi Faiz Oranları İle İpotekli Konut Satışları Arasındaki İlişkinin Analizi; Türkiye Örneği", Turkish Studies Economics, Finance, Politics Volume 14 Issue 1, 2019, p. 95-107 DOI: 10.7827/TurkishStudies.15033 ISSN: 2667-5617

Memiş, S.,(2019), "Tüketicilerin Konut Tercihini Etkileyen Faktörlerin AHP ile Ölçülmesi: Giresun İli Örneği", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:7 Sayı:16 s.783-796

Onan, A., Promethee Sıralama Yönteminin Konut Projelerinin Değerlendirilmesinde Kullanılması, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:XVI Sayı:1, 2014, s.17-28. Doi. no.10.5578/jeas.6470.

Tosun, E.K., Fırat, Z., Kentsel Mekandaki Değişimler ve Kişilerin Konut Tercihleri: Bursa Örneği, Business and Economics Research Journal, volume:3 number:1, 2012, pp.173-195. ISSN 1309-2448.

Ünal, S.G., Ankara Sinpaş Altınoran Konut Projesi ve Ekolojik Tasarım, TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi, 24(2), s.95-106, 2014. Doi: 10.5505/planlama.2014.18209

Yılmazel, S., Afşar, A., Yılmazel, Ö., Türkiye'de Satışı Bulunan Konutların İl ve Bölgeler Bazında Dağılımının Büyük Veri Teknolojisi İle İncelenmesi, Sakarya İktisat Dergisi, 6(3), (2017), s.1-21.

Zavadskas, E. K.,Turskis, Z., Antucheviciene, J. &Zakarevicius, A. 2012. Optimization of weighted aggregated sum product assessment, Elektronika ir elektrotechnika, 122(6): 3-6.

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

gece kitaplığı

www.gecekitapligi.com

/gecekitapligi
/gecekitapligi
/gecekitap

9 786257 938914